

19313
ΚΩΝ. Ι. ΚΙΤΣΟΥ

Γενικού Διευθυντού Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ἰωαννίνων

ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1980

ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΚΩΝ. Ι. ΚΙΤΣΟΥ

Γενικού Διευθυντού Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας 'Ιωαννίνων

ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1980

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ

1. ΕΝΝΟΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ

Έννοια:

Ἡ ἀγωγή ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, κοινήν προχωρητικήν πορείαν παιδαγωγοῦ καὶ μαθητῶν διὰ τὴν προοδευτικὴν κατάρτησιν ὑπὸ τῶν μικρῶν συνοδοιπόρων τῶν ἀξίων τῆς ζωῆς. Ἡ πορεία αὕτη, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ὡς παιδευτικόν ἐνέργημα, συντελεῖται μέ βάσιν δύο χάρτας, τὸν χάρτην τῶν βιολογικῶν, ψυχολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν δεδομένων περὶ τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου καὶ τὸν χάρτην τῶν φιλοσοφικῶν δεδομένων περὶ τῶν ἰδανικῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος.¹ Κατὰ τὴν πορείαν αὐτὴν εἰς τὸν χώρον τοῦ σχολείου, χρησιμοποιοῦνται ἄμεσα καὶ ἔμμεσα μέσα ἐνεργείας. Τὰ ἄμεσα μέσα ἀγωγῆς ἀποτελοῦν ἡ ὀργανωμένη σχολικὴ ζωὴ, τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου καὶ ἡ ὁδηγητικὴ μέ τοὺς κανονισμοὺς, τὰς ποινὰς καὶ τὰς ἀμοιβάς. Τὰ ἔμμεσα μέσα ἀγωγῆς συνιστᾷ ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων.

Διδασκαλία εἶναι ἡ ἐνέργεια μαθήσεως γνώσεων καὶ ἀποκτήσεως δεξιότητων ὑπὸ τῶν μαθητῶν μέ τὴν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου. Χαρακτηριστικά τῆς διδασκαλίας ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν εἶναι ὁ κυρίαρχος ρόλος τοῦ αὐτενεργούντος μαθητοῦ κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς καὶ ὁ βοηθητικὸς ρόλος τοῦ μεθοδικῶς ἐνεργούντος διὰ καταλλήλων ἐρεθισμῶν παιδαγωγοῦ. Διὰ τοῦτο, ἡ ἔννοια τῆς διδασκαλίας, κατὰ τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις, ἐντάσσεται μᾶλλον εἰς τὸν χώρον τῆς ἐννοίας τῆς μάθησεως, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὸ ψυχολογικόν της περιεχόμενον, ἐκφράζεται ὡς ἐνεργητικόν σχῆμα: Ἐρέθισμα - Ὑποκείμενον - Ἀπάντησις καὶ τελεῖται μέ τὴν διαδικασίαν τῆς «παλινδρομικῆς τροφοδοτήσεως», κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἀπάντησις (ὡς ἀποκτημένη γνώσις ἢ δεξιότης) δέν εἶναι μόνον προϊόν τῆς διεργασίας τοῦ Ἐρεθίσματος ὑπὸ τοῦ Ὑποκειμένου ἀλλὰ καὶ ταυτοχρόνως προστιθεμένη «τροφή» διὰ τὸ Ἐρέθισμα καὶ διὰ τὰς δυνατότητας τοῦ Ὑποκειμένου πρὸς ἐμβάθυνσιν καὶ ἐμπέδωσιν τῶν γνώσεων.²

Μέ τὸ φαινόμενον τῆς διδασκαλίας ἀσχολεῖται ἓνας ἰδιαίτερος κλάδος τῆς Παιδαγωγικῆς, ἡ Διδακτικὴ, ἡ ὁποία ἐκτείνεται εἰς δύο μέρη, τὴν Γενικὴν Διδακτικὴν καὶ τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν.

Ἡ Γενικὴ Διδακτικὴ ἀσχολεῖται μέ τὴν ἔννοιαν καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς παιδαγωγούσης διδασκαλίας, μέ τὴν διδασκτέαν ὕλην καὶ τὰ προγράμματα μαθημάτων εἰς τὰς διαφόρους βαθμίδας ἐκπαιδεύσεως, μέ τὴν μέθοδον, τὰς μορφάς, τὴν πορείαν καὶ τὰ μέσα καὶ ὄργανα τῆς διδασκαλίας γενικῶς.³

Ἡ Εἰδικὴ Διδακτικὴ, στηριζομένη εἰς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Γενικῆς Διδακτικῆς, ἐξετάζει τὴν ἔννοιαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν σημασίαν, τὸν σκοπὸν, τὴν ἐπὶ μέρους διδασκτέαν ὕλην, τὰς σχετικὰς ψυχολογικάς προϋποθέσεις, τὰς εἰδικὰς μεθοδολογικάς ἀρχάς, τὴν εἰδικὴν πορείαν καὶ τὰ κατάλληλα μέσα καὶ ὄργανα τῆς διδασκαλίας κάθε μαθήματος ἰδιαίτερως. Ἐπιδιώκει δηλαδή ἡ Εἰδικὴ Διδακτικὴ νὰ ἀνεύρῃ τὰς

* Ἡ βιβλιογραφία καταχωρίζεται στὸ τέλος ἐκάστου κεφαλαίου.

καταλλήλους διά τό κάθε μάθημα ἀρχάς τῆς Γενικῆς Διδακτικῆς καί νά διαμορφώσῃ μεθοδικῶς τήν διδασκαλίαν κάθε μαθήματος συμφώνως πρός τήν φύσιν αὐτοῦ καί τούς ἄλλους σχετικούς παράγοντας.⁴

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ Διδακτική γενικῶς ἔχει ὡς ἀντικείμενον κυρίως τήν τέχνην τῆς ἀγωγῆς, τήν μέθοδον δηλαδή τῆς ὅλης πρακτικῆς διαδικασίας κατά τήν μάθησιν γνώσεων καί τήν ἀπόκτησιν δεξιοτήτων καί διά τοῦτο ὀφείλει νά ὀνομάζεται ὀρθότερον Μεθοδολογία τῆς ἀγωγῆς, ὅπως ὀνομάζεται ἤδη εἰς ὠρισμένας ξένας χώρας. Κατά συνέπειαν, καί οἱ ἰδιαίτεροι κλάδοι αὐτῆς, ἡ Γενική καί ἡ Εἰδική Διδακτική πρέπει νά ὀνομασθοῦν ἀντιστοίχως Γενική καί Εἰδική Μεθοδολογία τῶν μαθημάτων. Ὁ ὅρος ὁμως Διδακτική παραμένει δυστυχῶς ἀκόμη ἀπό τῆς ἐποχῆς, κατά τήν ὁποίαν ἡ διδασκαλία ἐθεωρεῖτο ὡς μετάδοσις γνώσεων καί δεξιοτήτων ὑπό τοῦ διδασκάλου πρός τούς μαθητάς του ὡς εἰς κενά, παθητικά, δοχεῖα. Ὅπως δὲ ποτε, ὁμως, ὁ ὅρος Διδακτική ἔχει ἤδη καθιερωθῇ καί εἶναι δύσκολον νά ἀποβληθῇ. Δύναται, κατά συνέπειαν, νά παραμῆνῃ ὑπό τήν σύγχρονον ὁμως ἐννοίαν τῆς διδασκαλίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενόν τῆς.

Ἱστορία:

Ἡ Εἰδική Διδακτική, ὡς ἰδιαίτερον θέμα ἐρεῦνης, ἀπασχόλησε σοβαρῶς τούς παιδαγωγούς κατά τό παρελθόν. Εἰς τούς ἀρχαίους λαούς εὐρίσκομεν ἰδιαίτερους τρόπους διδασκαλίας τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς, τῆς ἀριθμητικῆς, τῶν τεχνικῶν δεξιοτήτων, τῆς ρητορικῆς κ.λ.π. Συστηματικὴν μελέτην τῶν θεμάτων τῆς Γενικῆς καί τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς ἀνέλαβον κατά τούς νεωτέρους κυρίως χρόνους ἐξαιρέτοι παιδαγωγοί καί ψυχολόγοι,⁵ ὅπως ὁ Ι. Κομένιος (Τσεχοσλοβακία, 1592 - 1670), ὁ Πεσταλότι (Ἑλβετία, 1746 - 1827), ὁ Ι. Ἐρβартος (Γερμανία, 1776 - 1841), ὁ Γ. Κερσενστάινερ (Γερμανία, 1854 - 1932), ὁ Οὐγκὼ Γκάουντιχ (Γερμανία, 1860 - 1923), ἡ Μ. Μοντεσσόρι (Ἰταλία, 1870 - 1952), ὁ Ὁδ. Ντεκρολί (Βέλγιον, 1871 - 1932), ὁ Ε. THORNDIKE (Ἡν. Πολ. Ἀμερικῆς, 1874 - 1938) κ.ά. Εἰς τήν χώραν μας εἰργάσθησαν συστηματικῶς ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς οἱ παιδαγωγοί: Δ. Κοκκῶνης, Χαρ. Παπαμάρκος, Δημ. Λάμπας, Μ. Παπαμαῦρος, Ν. Καραχρίστος, Ν. Ἐξαρχόπουλος, Σ. Καλλιάφας, Κων. Γεωργούλης, Ε. Σούρλας, Δ. Σκαλισιάνος, Ἀντ. Τσίριμπας, Ἀντ. Ἰσηγόνης, Π. Κοροντζῆς, Σ. Παγιατάκης, Ε. Ζαμπετάκης, Ἡλ. Ξηροτύρης κ.ά.⁶

Κατά τὰ τελευταῖα ἔτη, τὰ θέματα τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς ἀντιμετωπίζονται εἰς τὰς προηγμένας χώρας μέ ἐπιστημονικάς μεθόδους ἐρεῦνης (πειραματισμοί μεθόδων, μετρήσεις ἀποδοτικότητος, συγκρίσεις στατιστικῶν δεδομένων) ὑπὸ Ἰνστιτούτων καί Κέντρων ψυχολογικῶν ἐργασίας τῶν: C. WASHBURN (Γουϊννέτκα - Η.Π.Α.), R. BUYSE (Λουβαίν - Βέλγιον), R. DOTTRENS καί S. ROLLER (Γενεύη - Ἑλβετίας), G. MIALARET (Γαλλία), J. PIAGET (ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν τῶν φυσικῶν καί κοινωνικῶν φαινομένων εἰς τό παιδί, Γενεύη), B. SKINNER (Χάρβαρτ - Η.Π.Α.) κ.ά.⁷

Ἡ Εἰδική Διδακτική ἀπετέλεσε καί ἀποτελεῖ καί σήμερον τό κυριώτερον μάθημα εἰς τὰ προγράμματα ἐκπαιδεύσεως τῶν μελλόντων διδασκάλων καί καθηγητῶν εἰς τὰ Διδασκαλεῖα, τὰς Παιδαγωγικάς Ἀκαδημίας, τὰ Πανεπιστήμια καί τὰς Σχολὰς στελεχῶν τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως. Εἰς τὰ προσηρτημένα εἰς τὰ ἱδρύματα αὐτά πρότυπα ἢ πειραματικά νηπιαγωγεῖα, δημοτικά σχολεῖα, γυμνάσια καί τεχνικάς σχολὰς

δοκιμάζονται ή εφαρμόζονται μέθοδοι και μέσα διδασκαλίας και εκπαιδεύονται σχετικώς οι μέλλοντες εκπαιδευτικοί λειτουργοί. Οι Έπιθεωρηταί της Έκπαιδεύσεως ήνημερώνουν τών λειτουργών των σχολείων των και συζητούν συγχάκις μέ αυτούς εις συνέδρια και σεμινάρια τά προβλήματα της Ειδικής Διδακτικής βάσει τών σχετικών ήμπειρών και τών νέων πορισμάτων ήρευνών τών ειδικών ήπιστημών.

Έκδοτικοί Οίκοι, ήδιωτικά Έπιχειρήσεις και Ειδικά Έγηρεσαι τών Έγυργείων Παίδιας ήέτουν συνεχώς εις τήν διάθεσιν τών εκπαιδευτικών πρακτικής όδηγίας και νέα μέσα και όργανα διδασκαλίας. Κατά τά τελευταία μάλιστα ήτη, ήέθησαν εις κυκλοφορίαν και χρησιμοποιούνται ειδικά μηχαναί ήτομικής διδασκαλίας γνώσεων μέ ειδικά προπαρασκευασμένα μαθήματα ήνευ της παρούσας του διδασκάλου ή καθηγητού. Μέ τά ήπιτεύγματα αυτά της συγχρόνου τεχνολογίας τά ήέματα της Διδακτικής όφειλουν νά τεθούν επί νέων βάσεων και τά προκύπτοντα προβλήματα πρέπει νά μελετηθούν συστηματικώς, διά ν' ήποθούν τά νέα αυτά τεχνολογικά προϊόντα ήπωφελή μέσα μαθήσεως.

Σημασία:

Τό μάθημα της Ειδικής Διδακτικής (Ειδικής Μεθοδολογίας τών μαθημάτων) ήνε ήμέιστην σημασίαν διά τόν ήσκούντα τό εκπαιδευτικόν λειτουργήμα.

Ό ήξελισσόμενος ήνθρωπος, ως μαθητής, ήχει σοβαράς ψυχικάς ήδυναμίας διά τήν ήνευ βοηθείας μάθσιν τών ήπαιρητήτων διά τήν ήύριανήν ζωήν του γνώσεων και ήεξιότητων, ήότι αυτά τά μορφωτικά ήγαθά ήέν είναι ήνάλογα πρός τās ήκανότητάς του διά φυσικήν και ήυθόρμητον μάθσιν. Διά τουτό, ήχει ήνάγκην ήνός συμπαραστάτου, ό όποίος μεθοδικώς ήά ήπιλέγη ήκάστοτε τās ήοσότητες τών μορφωτικών ήγαθών και ήά ήφέρει αυτάς ως ήρεθίσματα ήνώπιόν του, διά νά τās ήρευνήσῃ και ήκατανοήσῃ. Ό συμπαραστάτης αυτός ήά είναι ό παιδαγωγός, ό όποίος ήά ήποκτήσῃ τήν ήυνατότητα γονίμου συμπαραστάσεως πρός τόν μαθητήν του, όταν σπουδάσῃ ό ήδιος τήν Ειδικήν Διδακτικήν και παρακολουθῇ τās ήξελίξεις της.

Ό Ειδική Διδακτική, καθορίζουσα τήν ήξίαν τών επί μέρους μορφωτικών ήγαθών (μαθημάτων) και ήροσδιορίζουσα τās ειδικάς ήπιδιώξεις αυτών διά τούς μαθητάς τών ήιαφόρων βαθμίδων ήναπτύξεως, βοηθεῖ τόν παιδαγωγόν νά ήσυνειδητοποιήσῃ τήν σημασίαν του ήργου του και νά ήργάζεται ήπιμόνως διά τό ήροσδοκώμενον ήποτέλεσμα.

Όποδεικνύουσα, επί πλέον, ή Ειδική Διδακτική εις τόν διδάσκοντα τά επί μέρους ήήματα τών ήνεργειών του και τās μεθοδικάς διαδικασίας εις τό σχήμα της μαθήσεως: (Έρέθισμα - Έποκειμένο - Απάντησις) και κυρίως τήν διαδικασίαν κατά τήν ήαλινδρομικήν τροφοδότησιν της Απάντησεως εις τήν ήπαύξησιν τών ήυνατοτήτων ήπιλογής και ήπεξεργασίας τών ήρεθισμάτων ήπό του Έποκειμένου (μαθητού), βοηθεῖ αυτόν εις τήν μεθ' ήπομονής παρακολούθησιν τών ήροσπαθειών του μαθητού, εις τών όργάνων καταλλήλων συνθηκών και ήλιγμών συμπαραστάσεως και εις τήν ήιασφάλισιν τών ήπιτυγχανομένων ήποτελεσμάτων της μαθήσεως.

Τέλος, ήρέχουσα όδηγίας διά τήν ήρήσιν ή κατασκευήν καταλλήλων διά ήάθε μάθημα μέσων και όργάνων, ήιευκολύνει τόν παιδαγωγόν εις τόν διδακτικόν κατά τά ήνωτέρω ρόλον του διά του ήροδιασμού του μέ ειδικά «ήοκιμασμένα όπλα» ήέραν τών ήδικών του ήκανότητων.

Ἡ σημασία τῆς Εἰδικῆς Διδακτικῆς ὡς εἰδικοῦ κλάδου σπουδῶν παραμένει ἡ αὐτὴ ὄχι μόνον διὰ τὴν καθιερωμένην γενικῶς μορφήν σχολικῆς ἀγωγῆς εἰς τὰς συνήθεις αἰθούσας τῆς ἀπὸ κοινου διδασκαλίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παρουσία τοῦ διδασκάλου ἢ καθηγητοῦ εἶναι ἀπαραίτητος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν διὰ τῶν τελευταίων τεχνικῶν μέσων νέαν μορφήν ἐκπαιδεύσεως, δηλαδὴ τὴν προγραμματισμένην ἀτομικὴν διδασκαλίαν διὰ μὴχανῶν. Καὶ τοῦτο, διότι, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ παρεσκευασμένον καὶ διὰ τῆς μηχανῆς παρουσιαζόμενον εἰς τὸ παιδί μάθημα πρέπει νὰ συνταχθῇ μέ μεθοδικότητα, διὰ νὰ κατανοηθῇ ἀπὸ τὸν μαθητὴν τῆς μηχανῆς, καὶ μάλιστα μέ πολύ ἀνωτέραν μεθοδικότητα, διότι τώρα ἐλλεῖπει παντελῶς ὁ ζωντανός συμπαράστατης παιδαγωγός, ὁ ὁποῖος θὰ ἡδύνατο νὰ βοηθήσῃ τὸ παιδί δι' ὑποκινήσεων καὶ συμβουλῶν εἰς τὴν προοδευτικὴν κατὰκτησιν τῆς γνώσεως. Διὰ τοῦτο, καὶ οἱ συντάκται τῶν προγραμματισμένων μαθημάτων τῶν μηχανῶν ὀφείλουν νὰ σπουδάσουν εἰς βάθος τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν, τὴν ἔννοιαν, τὸν σκοπὸν, τὴν ἀξίαν, τὰς ψυχολογικὰς προϋποθέσεις, τὰς εἰδικὰς ἀρχὰς καὶ τὴν πορείαν διδασκαλίας κάθε μαθήματος, διὰ νὰ δύνανται νὰ συντάσσουσιν μεθοδικῶς, μέ προοδευτικὰς δυσχερείας, μέ καταλλήλους ἐρεθισμοὺς (ἐρωτήσεις - ἐπιβεβαιώσεις - ἀσκήσεις) τὸ μάθημα, τὸ ὁποῖον θὰ παρουσιάσῃ ἡ μηχανὴ μαθήσεως καὶ τὸ ὁποῖον καλεῖται νὰ κατανοήσῃ τὸ παιδί.

2. Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟ ΔΗΜΟΤ. ΣΧΟΛΕΙΟΝ

Παραθέτομεν κατωτέρω διάγραμμα ὁργανώσεως τῆς διδακτικῆς ἐργασίας εἰς τὰς τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου βάσει συγχρόνων δεδομένων τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς.¹⁷ Εἰς τὸ διάγραμμα αὐτὸ ἐντάσσονται τὰ ἐπὶ μέρους μαθήματα καὶ ὑποδεικνύονται συντόμως σχετικὰ μέθοδοι διδασκαλίας.

Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ

Ἀξιώματα: **Α'.** **Πατριδογνωσία:** πῶς ἦτο, πῶς εἶναι, πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἡ πατρίς μας καὶ ἡ πατρίς τῶν ἄλλων παιδίων.

Β'. **Συγκεντρωτικὴ διδασκαλία:** ἐνότητες ζωῆς σχετικὰ μέ τὰς ἀνάγκας (βιολογικὰς – κοινωνικὰς, πνευματικὰς) καὶ μέ τὸ περιβάλλον (μέσα διὰ τὰς ἀνάγκας).

Γ'. **Αὐτενέργεια:** ἐλεύθεροι διάλογοι, ἐρευνα ἐπὶ ἐποπτικῶν μέσων, ὁμαδικαὶ ἐργασίαι, ἀτομικευμέναι ἐργασίαι.

Ἐφαρμογή: **Τὰ ἀξιώματα τῆς πατριδογνωσίας καὶ τῆς συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας:**

1. Τάξεις Αη καὶ Βη: Ἐνιαία διδασκαλία: παρατήρησις – σύνδεσις εἰς τόπον, χρόνον, ἀνθρώπους, σύμπαν – ἐκφρασις ἀφηρημένη συγκεκριμένη. Ὀλική μέθοδος Αἱς ἀναγνώσεως. Ἀριθμητικὴ μέ εἰδικὸν ὕλικόν. Τυπογραφεῖον (πρόχειρον μέ εἰδικὴν πάσταν ἢ μέ στοιχεῖα). Χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι (ὑδροχρώματα, ξύλα, χαρτόνι, σύρμα). Παιγνίδια, ἀσκήσις - μῦθος, ἀπλὰ ὄργανα. Ἡ «ζωντανὴ γωνία» (φυτὰ, ζῶα, ἐρπετὰ εἰς γωνίαν τῆς αἰθούσης). Συλλογαὶ φύλλων, φυτῶν, κλάδων, σπόρων, εἰκόνων, γραμματοσήμων).

2. Τάξεις Γη, Δη, Εη, ΣΤη: α) Τὰ κυρίαρχα μαθήματα ἐβδομάδος (Κ.Μ.Ε.): 1η ἐβδομάς: Ὁρησκειτικά, 2α ἐβδομάς: Ἱστορία, 3η ἐβδομάς: Γεωγραφία, 4η ἐβδομάς: Φυσιογνωστικά καὶ 1/2 ἐβδομάδος:

συμπληρώσεις ώρων, επαναλήψεις. β) Μερικά (4-5) ένότητες κατ' έτος επί θεμάτων του τόπου ζωτικής σημασίας (οικονομικάι πηγαί, πολιτιστ. έργα, μνημεία, έορταί). γ) Δύο ένότητες υγιεινής του ανθρώπου εις τό σχολείον, εις τό σπίτι, εις τό χωρίον, εις τήν συνοικίαν (τό φθινόπωρον, τήν άνοιξιν, διαφορετικά αι συνθήκαι).

3. Διμηνιαίον χειρόγραφον περιοδικόν: περιεχόμενόν του: αι εκθέσεις των μαθητών, τά ιχνογραφήματά των, ποιήματα, σταρόλεξα κ.λ.π. Γράφεται εις 4-5 αντίτυπα δι' ανταλλαγήν μέ άλλα σχολεία.

4. Έφημερίς του τοίχου: (έβδομαδιαία): Εις ένα χαρτόνι ενός τ. μέτρου (εις ταμπλώ άνηρτημένον εις τόν τοίχον του διαδρόμου) χωρίζονται στήλαι διά τό κύριον άρθρον, τό διήγημα, τά σημειώματα, τήν κριτικήν, τάς ειδήσεις, τά σκίτσα. Έπιτροπή εκ μαθητών εκλέγει και άναρτά εις κάθε στήλην τά καλύτερα κείμενα των παιδιών όλου του σχολείου.

5. Τετράδια λαογραφικού ύλικού: Οί μαθηταί συγκεντρώνουν λαϊκά δίστιχα, παροιμίας, τραγούδια, ήθη, έθιμα κ.λ.π.

6. Πατριδογνωστικά μελέται: Μέ ειδικά έρωτήματα έρευνούν οι μαθηταί τήν στενωτέραν πατρίδα και συντάσσουν μονογραφίας διά πρόσωπα και γεγονότα του τόπου των.

Έφαρμογή: Τό αξίωμα της αυτενεργείας:

1. Κοινή εις τήν τάξιν διδασκαλία: έλεύθερος διάλογος, έποπτική διήγησις, έρευνα επί έποπτικών μέσων.

2. Όμαδικαί εργασίαι: α) Κατά τήν έρευνα του νέου: καθορίζεται τό πρόβλημα και διαιρείται εις μικρότερα θέματα. Διανομή αυτών εις ομάδας 4-5 μαθητών. Διερεύνησις υπό των ομάδων και ανακοίνωσις εις τήν τάξιν της έρευνητικής εργασίας των. Έξαγωγή πορισμάτων μέ συζητήσιν και καταγραφή των εις τόν πίνακα και εις τά δελτία, β) κατά τήν άσκησιν και έφαρμογήν του νέου: λύσις προβλημάτων υπό ομάδων μαθητών. Όμιλαιοι, διαλέξεις, συζητήσεις υπό μαθητών. Κατασκευή χειροτεχνημάτων ομάδικώς.

3. Έξατομικευμένοι εργασίαι: Έτοιμάζομεν δελτία εξατομικευμένων εργασιών δι' όλα τά μαθήματα, ταξινομημένα κατά κεφάλαια ύλης και κατά δυσκολίας διά τρεις κατηγορίας μαθητών: αδυνάτους, μέσους, προχωρημένους: Γράφονται εις καρτέλλας (10,5 x 13,5 εκ. μ.) απλαί, μετρίας δυσχερείας και δύσκολοι έρωτήσεις συνοδευόμεναι μέ σχετικά σκίτσα. Μετά τήν διδασκαλίαν της νέας γνώσεως εις τήν τάξιν, επιδίδεται εις κάθε μαθητήν, κατά τήν κρίσιν του διδασκάλου, δελτίον άτομικής εργασίας άνάλογον προς τήν κατηγορίαν, εις τήν όποιαν ανήκει (τό παιδί δέν γνωρίζει τήν κατηγορίαν του). Έργασία άτομική εις τά «μέτρα» του παιδιού, υπεύθυνος, αυτενεργός, παρακολουθείται και έλέγχεται από τόν διδάσκαλον.

3. ΕΝΕΡΓΕΙΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟ Αον ΣΧΟΛΙΚΟΝ 10/ΗΜΕΡΟΝ

Α'. Τό πρόβλημα:

Κατά τήν έναρξιν του διδακτικού έτους και κατά τήν διάρκειαν των δέκα πρώ-

των ημερών, οι μαθηταί όλων τών τάξεων αντιμετωπίζουν σοβαρόν πρόβλημα προσαρμογής των εις τό σχολικόν περιβάλλον.

Οί νέοι μαθηταί, οί όποιοί θά φοιτήσουν εις τήν Αην τάξιν, διάγοντες ήλικίαν 5¹/₂ - 7 ετών, ζοϋν οί ίδιοι έσωτερικήν ψυχο - βιολογικήν κρίσιν, λόγω τοϋ νέου σταδίου εξέλιξεως, εις τό όποιον εισέρχονται (νέα όδοντοφυΐα, έπιμήκυνσις τών μελών τοϋ σώματος, εύαισθησία εις άσθενείας, λογικαί πράξεις επί συγκεκριμένων, συγκινήσεις έκ κανόνων, έναρξις τοϋ άμοιβαίου σεβασμοϋ, ένδιαφέροντα διά τας άξιας παραγωγής). Εις τήν φυσιολογικήν αϋτήν κρίσιν των προστίθεται μία άλλη κρίσις κοινωνικής φύσεως έκ τής εισόδου των εις τό σχολείον, ή όποία παρουσιάζει άψιθυμικόν περιεχόμενον ιδιαιτέρως έντονον εις ώρισμένα παιδιά.¹⁸ 'Ο άποχωρισμός τοϋ μικροϋ παιδιοϋ από τήν μητέρα του καί από τό οικογενειακόν καί συνοικιακόν περιβάλλον, τό όποιον τοϋ παρείχεν όλας τας έξυπηρετήσεις, ή έξουσία τοϋ διδασκάλου μέ τήν όμοίόμορφον συμπεριφοράν του πρός όλα τά παιδιά καί μέ τας άπαιτήσεις του, οί άλλοι μαθηταί οί τόσον άγνωστοί μέ τήν άτομικήν διαγωγήν των καί αι νέαι καταστάσεις εις τό σχολείον (ώρολόγιον πρόγραμμα, κώδων, σύνταξις εις τήν αϋλήν, σπρωξίματα, άκινήσια εις τά θρανία, έντασις προσοχής εις ώρισμένην έργασίαν, έλεγχος έκτελουμένων έργων, σύγκρισις επιδόσεων μεταξύ τών μαθητών, έπαινοι, ψόγοι, ποιναί), όλα αϋτά δημιουργοϋν εις τόν νέον μικρόν μαθητήν δυσαρέστους καί άνησυχους ψυχικάς καταστάσεις (φόβον, δελίαν, άνασφάλειαν, άγωνίαν κ.λ.π.).¹⁹ Μερικά όμως εύνοικά δεδομένα έλαττώνουν κάπως τήν έντασιν τής κρίσεως αϋτής, όπως είναι: ή άνάγκη τοϋ παιδιοϋ τής ήλικίας αϋτής νά ζή μέ άλλα παιδιά, τά όποια εύρίσκει εις τό σχολείον, ή άνάγκη, τήν όποιαν αισθάνεται νά διευρύνη, πέραν τής συνοικίας του, τά περιβάλλοντά του, ή καθ' ήμέραν αύξανόμενη διαπίστωσις ότι τό σχολείον τοϋ ίκανοποιεί εις πολλά τήν φυσικήν του περιέργειαν διά θέματα τής φύσεως καί τής ζωής, ή ίκανοποίησις τής «τάσεώς του πρός τά έμπρός» μέ τήν αύτοθεβαίωσιν ότι ήδη έγινε καί αϋτός «μεγάλος» πλέον καί φοιτά εις τό σχολείον, όπως τά άλλα παιδιά, ή προηγηθεΐσα φοίτησις εις νηπιαγωγείον κ.λ.π. Όπωςδήποτε, όμως, ή κρίσις προσαρμογής ύφίσταται καί τά κατάλληλα μέτρα είναι άπαραίτητα.

Οί μαθηταί τών άλλων τάξεων (Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ'), οί όποιοί επανέρχονται, μετά τας θερινάς διακοπάς των, εις τό σχολείον, ζοϋν ώσαϋτως κρίσιν προσαρμογής έναντι τών έξής νέων καταστάσεων: α) άλλαγή από τήν έλευθεραν ζωήν τών διακοπών εις τήν περιωρισμένην επί 6/ωρον εις τήν σχολικήν αίθουσαν ζωήν μέ τήν ψυχικήν έντασιν, τά καθήκοντα, τήν άμιλλαν, β) πιθανή άλλαγή τοϋ διδασκάλου, ή όποία γεννά άγωνίαν εις τούς μαθητάς διά τήν προσαρμογήν των εις τήν τακτικήν του καί τας άπαιτήσεις του καί διά τας αξιολογικάς περί αϋτών κρίσεις του, γ) άλλαγή συμμαθητών, φίλων καί συγκαθημένων εις τό θρανίον, λόγω μετακινήσεως ώρισμένων γνωστών έκ τοϋ παρελθόντος έτους καί δ) άλλαγή τής διδασκομένης ύλης μέ νέα μαθήματα καί νέα βιβλία. Καί διά τούς μαθητάς αϋτούς, κατά τό πρώτον σχολικόν δεκαήμερον, πρέπει νά ληφθοϋν κατάλληλα μέτρα.

Β'. Άπαραίτητοι ένέργειαι: κατά τό Αον 10ήμερον:

- α) Διά τούς νέους μαθητάς τής Αης τάξεως: α) Κοινός άγιασμός μέ τούς μαθητάς όλων τών άλλων τάξεων. β) Εϊδική έορτή ύποδοχής τών νέων μαθητών ύπό τών μαθητών τής Βας τάξεως, οργανουμένη ύπό τών διδασκάλων τών δύο πρώτων τάξεων, μέ περιεχόμενον: όμιλία, χαιρετισμοί, ποιήματα, τραγούδια,

δίσκοι, παραμυθάκια, προβολή μικρών ταινιών ή σλάιτς, διανομή δώρων (χειροτεχνικών έργων των μαθητών των άλλων τάξεων) και γλυκών. γ) Επίσκεψις εις τόν σχολικόν κήπον καί παρατηρήσεις. δ) Περιπάτος εις γειτονικήν καί ώραίαν τοποθεσίαν. ε) Επίδοσις εις κάθε μαθητήν σημειώματος διά τήν προμήθειαν γραφικής ύλης υπό των γονέων του. στ) Όργάνωσις των μικρών μαθητών εις όλιγομελείς ομάδας διά τήν ανάληψιν καθηκόντων καθαριότητος καί τάξεως εις τό σχολείον, διά τήν κατασκευήν παιγνιδιών, διά τήν συγκέντρωσιν ύλικών κ.λ.π. ζ) Μεταφορά υπό των μαθητών από τό σπίτι των καί επίδειξις εις τούς συμμαθητάς των παιγνιδιών, φυτών, μικρών ζώων καί άλλων άντικειμένων (συζητήσεις). η) Προσφώνησις υπό του διδασκάλου των μαθητών μέ θωπευτικάς έκφράσεις καί μέ ύποκοριστικά (Γιωργάκη, Κωστάκη, Έλενίτσα) καί μέριμνα στοργική διά τήν τακτοποίησιν τής ένδυμασίας των καί τήν ίκανοποίησιν των σωματικών άναγκών των. θ) Διδασκαλία μύθων καί ιστοριών εις τήν «ζωντανήν γωνιάν» (γωνία τής αίθούσης μέ χΰμα, χλόην, φυτά, ταριχευμένα πτηνά καί μικρά ζΰα). ι) Άσχολίαι καί κατασκευαί των μαθητών εις τήν άμμοδόχην, χειροτεχνικά έργασαι μέ ύδροχρώματα, μέ ξύλα καί χαρτόνια, κουκλοθέατρον, παιγνίδια εις τήν αίθουσαν καί εις τήν αύλήν καί χρέη εις τών σταθερών εις τήν αύλήν «όργάνων τής παιδικής χαράς». ια) Γενική συμπεριφορά του διδασκάλου καί των μαθητών των άλλων τάξεων τοιαύτη, ώστε οί μικροί μαθηταί νά διαμορφώσουν τήν πεποίθησιν ότι όλοι εις τό σχολείον τούς αγαπούν καί είναι πρόθυμοι νά τούς βοηθοΰν. ιβ) Συγκέντρωσις των γονέων των μαθητών αύτών: παροχή οδηγιών διά τας κρίσεις των περί του σχολείου ένώπιον των τέκνων των καί διά τας βοηθείας των κατά τό πρώτον 10ήμερον καί ενημέρωσις των περί των εφαρμοστέων μεθόδων διδασκαλίας καί σχολικής ζωής. ιγ) Έναρξις διδασκαλίας ένοτήτων κατά τό σύστημα τής συγκεντρωτικής διδασκαλίας.

- β) **Διά τούς μαθητάς των άλλων τάξεων:** α) Κοινός άγίασμός των μαθητών όλων των τάξεων. β) Τακτοποίησις των μαθητών εις τήν αίθουσαν (θρανία) κατά προτίμησιν των. γ) Τό πρώτον μάθημα, μέ τήν έναρξιν του νέου σχολικού έτους, θά πρέπει νά είναι τό καλύτερον μάθημα, εις τό όποιον επιτυγχάνει ό διδάσκαλος, ώστε οί μαθηταί τής τάξεώς του νά σχηματίσουν, από τήν πρώτην ήμέραν, τας καλύτερας έντυπώσεις διά τήν άξίαν του διδασκάλου των καί δι' όσα πρόκειται νά ώφεληθοΰν από αύτόν. δ) Παρουσίασις των νέων βοηθητικών βιβλίων: συζητήσεις επί του τίτλου, του έξωφύλλου, του έκδότου, του χορηγοΰ, τής εικόνας του έξωφύλλου, του κειμένου τής πρώτης σελίδος, του πίνακος περιεχομένων καί εικόνων εις τά ένδιάμεσα φύλλα καί επί του καλύτερου τρόπου μελέτης κειμένων εκ τών βιβλίων (ανάγνωσις του όλου, σκέψεις επί του όλου, ανάγνωσις τμηματική, σημείωσις εκ των άναγνωσθέντων, ανάγνωσις του όλου καί αξιοποίησις των διδαγμάτων εις τήν ζωήν). ε) Επίσκεψις εις τόν σχολικόν κήπον καί εις τήν αύλήν. στ) Επίδοσις σημειώματος διά τήν προμήθειαν γραφικής ύλης. ζ) Όμοιόμορφος συμπεριφορά του διδασκάλου προς όλους τούς μαθητάς άνεξαρτήτως των «άμαρτιών» των κατά τό παρελθόν έτος καί συνεχείς ένθαρρύνσεις, ώστε οί μαθηταί νά σχηματίσουν τήν πεποίθησιν ότι άρχίζει τΰ όντι νέον σχολικόν έτος μέ νέας δυνάμεις καί διαθέσεις του διδασκάλου. η) Διερεύνησις του πνευματικού επίπεδου των μαθητών βάσει των άνακοινώσεών των εκ των βιωμάτων των κατά τό θέρος, ενημέρωσις επί των διδασθέντων κατά τό παρελθόν έτος

καί λήψις αποφάσεως διά τας ακόλουθητέας μεθόδους διδασκαλίας τών μαθημάτων. θ) Ὁργάνωσις τών μαθητῶν εἰς ομάδας δραστηριοτήτων διά τήν λύσιν τών θεμάτων τῆς σχολικῆς ζωῆς (ὁμάδες: βιβλιοθήκης, περιοδικοῦ, ἐφημερίδος τοῖχου, ἐορτῶν, ἐκδρομῶν, ἀλληλοβοηθείας, τάξεως καί καθαριότητος, συμβούλιον τάξεως κ.λ.π., ἀπολογισμοί τών ομάδων, ἀνασύνθεσις αὐτῶν κ.λ.π.). ι) Ἐναρξίς διδασκαλίας τών μαθημάτων μέ ὅλα τά κατάλληλα μέσα καί ὄργανα. ια) Συγκέντρωσις τών γονέων καί συζητήσεις περί τών μεθόδων ἐργασίας τοῦ σχολείου καί περί τῆς βοηθείας τῶν εἰς τας κατ' οἶκον ἐργασίας τών μαθητῶν - τέκνων τῶν.

- γ) **Διά τά θέματα λειτουργίας τοῦ σχολείου γενικῶς:** α) Προσαρμογή τοῦ διδασκάλου εἰς τήν νέαν καί δι' αὐτόν σχολικήν ζωήν καί ἐπίμοχθον ἐργασίαν μέ τήν ἀναθέρμανσιν τών παιδαγωγικῶν ἐνθουσιασμῶν του, μέ τήν ὑπερνίκησιν τών δυσκολιῶν τοῦ ἀτομικοῦ, οἰκογενειακοῦ καί ἐπαγγελματικοῦ βίου του, μέ τόν ἀνεφοδιασμόν του κατά τό θέρος εἰς βιβλία καί περιοδικά, μέ τήν ὕφανσιν ὁραματισμῶν διά τό ἔργον του καί τήν ἀνάλογον προπαρασκευήν διά τήν ὑλοποίησιν τῶν, μέ τήν ὀξεῖαν παρατηρητικότητα, τήν περίσκεψιν, τήν ὑπομονήν, τήν αὐτοκριτικήν καί τό πάθος του διά τήν παιδαγωγίαν. β) Μελέτη τῆς διδασκασομένης καθ' ὅλον τό ἔτος εἰς ὅλας τας τάξεις ὕλης βάσει τοῦ ἐπισήμου ἀναλυτικοῦ προγράμματος καί κατανομή αὐτῆς κατά ἐξάμηνα καί μήνας. γ) Ἐπιλογή τών καλυτέρων βιβλίων, περιοδικῶν, ὁργάνων καί ἐποπτικῶν μέσων δι' ὅλας τας τάξεις καί προμήθεια αὐτῶν. δ) Συζήτησις μετά τῶν ἄλλων διδασκάλων τοῦ σχολείου διά τας ἐφαρμοστέας μεθόδους ἀγωγῆς εἰς ὅλας τας τάξεις. ε) Προμήθεια καί τακτοποίησις τῶν βιβλίων τοῦ σχολικοῦ Ἀρχείου καί τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας. στ) Ἐνέργεια ὑπηρεσιακῆς ἀλληλογραφίας: ὑποβολή εἰς Ἐπιθεωρητήν ἀναφορῶν παρουσίας προσωπικοῦ καί ἐνάρξεως μαθημάτων, ἐκθέσεως περί τῶν συνθηκῶν λειτουργίας τοῦ σχολείου, σχεδίου ἐβδομαδιαίου ὥρολογίου προγράμματος μαθημάτων καί πίνακος ἐγγραφέντων μαθητῶν κατά τάξιν καί φύλον. ζ) Ἐπισκευή τοῦ διδασκαστοῦ καί διακόσμησις αὐτοῦ πρό τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων καί μέριμνα διά τήν καθαριότητα αἰθουσῶν, αὐλῆς, βοηθητικῶν χώρων. η) Καλλιέργεια τοῦ σχολικοῦ κήπου, ἴδρυσις ζωοτροφείου, τοποθέτησις γλαστρῶν εἰς τό σχολεῖον. θ) Κατασκευή ἀμμοδόχων κατά τάξεις, ἐνυδρείου καί ζωντανῆς γωνίας καί ἐμπλουτισμός τοῦ ἐργαστηρίου χειροτεχνίας. ι) Ὁργάνωσις μορφωτικῆς καί ψυχαγωγικῆς ἐκδρομῆς, παιδικῆς χορωδίας καί ἐορτῆς θρησκευτικῆς ἢ ἐποχικῆς. ια) Μετρήσεις σωματικῶν καί ψυχολογικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν μαθητῶν ὅλων τῶν τάξεων καί συγκρότησις ἀτομικῶν φακέλων. ιβ) Συνεργασία μέ τήν Σχολικήν Ἐφορείαν, μέ τούς γονεῖς καί κηδεμόνας (συγκέντρωσις), μέ τήν Ἀδελφότητα τῶν ξενιτεμένων συμπατριωτῶν καί μέ τούς νέους τοῦ τόπου καί ἐκζητήσεις συμπαραστάσεως τῶν διὰ τό σχολεῖον. ιγ) Ἐπικοινωνία καί συνεργασία μέ τούς διδασκάλους γειτονικῶν σχολείων, μέ τόν Σύλλογον Διδασκάλων καί μέ τήν Διδασκαλικήν Ὁμοσπονδίαν (ἀνταλλαγή μέσων ἐργασίας, βιβλίων κ.λ.π., προμήθεια ἐντύπων, ἐγγραφή μελῶν, ἀνταποκρίσεις).

4. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ:

1. Διερευνήσατε εἰς τήν ἑλληνικήν καί ξένην βιβλιογραφίαν διά τήν εὑρεσιν πληροφοριῶν περί τῆς συμβολῆς τῶν ἐξῆς παιδαγωγῶν εἰς τήν λύσιν τῶν πρακτικῶν προβλημάτων τῆς

Ειδικής Διδακτικής: Πεσταλότσι, Κερσεναστάινερ, Ντεκρολύ, Χαρ. Παπαμάρκου, Δημ. Λάμψα, Ν. Καραχρίστου, Δ. Σκαλισιάνου.

2. Είς τόν Ε. CLAPAREDE (Κλαπαρέντ, Γενεύη, 1873 - 1940) αποδίδεται ή φράσις: «τά παιδιά είς τό νέον σχολείον δέν κάνουν ό,τι θέλουν αυτά, άλλα θέλουν κάθε τί πού πρέπει νά κάμουν» (Βλ. J. CHATEAU: Μεγ. Παιδαγωγοί, έκδ. Κένταυρος, σελ. 375). Σχολιάσατε τήν άποψιν αυτήν χρησιμοποιούντες ώς παραδείγματα έφαρμογής 4-5 μαθήματα του Δημοτ. Σχολείου.
3. Προσδιορίσατε τά «μορφολογικά» καί τά «ένεργητικά» στοιχεία έπί μέρους γνώσεων είς τά φυσιογνωστικά καί είς τήν γεωγραφίαν (είς 5 θέματα κατά μάθημα).
4. Έπισκεφθήτε μεγάλους Έκδοτικούς Οίκους καί Ύπηρεσίας Ύπουργείων καί παρακολουθήσατε τήν λειτουργίαν μηχανικών παιγνιδίων μαθήσεως, ειδικών μηχανών συγκεντρώσεως πληροφοριών καί διαλογής στοιχείων καί ηλεκτρονικών έγκεφάλων. Συντάξατε έκθεσιν μέ τάς έντυπώσεις καί τάς κρίσεις σας.
5. Συγκεντρώσατε βοηθητικά βιβλία μαθητών έπί τών μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου, κυκλοφορήσαντα, ει δυνατόν, κατά τόν παρελθόντα αιώνα καί κατά τήν πρώτην 50/ετίαν του παρόντος αιώνος, καί συντάξατε συγκριτικήν μελέτην άξιολογούντες τό περιεχόμενον των καί τήν ειδικήν μέθοδον παρουσιάσεως τής διδακτέας ύλης. Καταθέσατε τά βιβλία αυτά είς τήν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην του τόπου σας ή είς τήν βιβλιοθήκην του Ύπουργείου Παιδείας.
6. Ποία μαθήματα του Δημοτ. Σχολείου ύπηρετούν μέ τήν διδακτέαν ύλην των περισσότερων τό έλληνικόν ιδεώδες καί ποία περισσότερον τό χριστιανικόν ιδεώδες. Αναφέρατε συγκεκριμένα κεφάλαια ύλης από κάθε μάθημα διά τήν άπόδειξιν των θέσεών σας.
7. Παρακολουθήσατε μαθητάς τής Ας τάξεως κατά τό Αον σχολικόν 10/ήμερον καί περιγράψατε καί αναλύσατε τήν συμπεριφοράν των καί τάς ψυχικάς των καταστάσεις κατ' αυτό τό διάστημα.
8. Συντάξατε πίνακας άπαιτουμένων ειδών γραφικής ύλης διά τούς μαθητάς των διαφόρων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου, τούς όποιους θά επιδώσετε είς τά παιδιά κατά τάξεις κατά τό Αον σχολικόν 10/ήμερον διά τήν προμήθειαν αυτών των ειδών υπό των γονέων των. Έπισκεφθήτε, πρό τής συντάξεως των πινάκων, τά βιβλιοπωλεία, διά νά ενημερωθήτε περί των υπάρχοντων είς τό έμπόριον σχετικών ειδών.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. R. HUBERT: (μετ. Κ. Κίτσου – Ν. Σκουλάτου), Γενική Παιδαγωγική, Βα έκδοσις, Κένταυρος, Αθήναι, 1972, σελ. 39-40.
2. Κ. Κίτσου: Ψυχολογία τής μαθήσεως, Δωδώνη, Αθήναι 1970, σελ. 8-9,98.
3. α) Ν. Έξαρχοπούλου: Γεν. Διδακτική, Αθήναι 1946, σελ. 3, β) Μεγ. Έλλην. Παιδ. Έγκυκλ. 1965 - 1968, λ. Διδακτική.
4. Ε. Ζαμπετάκη: Ειδική Διδακτική, Ήράκλειον 1970, σελ. 7.
5. J. CHATEAU: (μετ. Κ. Ι. Κίτσου): Οί μεγάλοι παιδαγωγοί, Β'. έκδ. Κένταυρος, Αθήναι, 1971, σελ. 153 - 413.
6. Βλέπε σχετικά συγγράμματα των έπί τής Ειδικής Διδακτικής.
7. Κ. Κίτσου: α) Έπιστημονικοί Προσανατολισμοί τής Παιδαγωγικής 1955 σελ. 88 - 134, β) Ψυχολογία τής μαθήσεως έν. άν. καί γ) *Ellexirotires les écoles experimentales*, Αθήνες, 1956.
8. R. HUBERT: έν. άν. σελ. 229.
9. Βλέπε: Συντάγματα 1953, 1968, 1973.
10. α) Πρόγραμμα μαθημάτων Δημ. Σχολείων: Β.Δ. 702/1969, β) R. DOTTRENS μετ. Κ. Ι. Κίτσου = ή άτομική εργασία των μαθητών, έκδ. Ι. Σιδέρη, σελ. 19 - 20.
11. α) J. PIAGET - B. INHELDER: Ψυχολογία του παιδιού, μετ. Κ. Κίτσου, Αθήναι 1967, β) Έλληνοχρ. Άγωγή τ. 212 - 214/1972.
12. R. HUBERT, έν. άν. σελ. 387.

13. α) R. HUBERT, έν. άν. σελ. 281 - 313, β) S. ISAACS (μετ. Γ. Τσαμπή): Τά παιδιά πού διδάσκει, Κένταυρος, 'Αθήναι, 1961.
14. Προκρούστης ήταν ό άρχαίος ληστής Πολυπήμων, ό όποιος συνελάμβανε εις τήν 'Ελευσίνα τούς διαβάτας καί τούς εξάπλωνε εις μίαν κλίνην. 'Εάν ήσαν μικρότεροι από τήν κλίνην εξέτεινε βιαίως τό σώμα τους καί τούς εξάρθρωνε, διά νά φθάσουν εις τό μήκος τής κλίνης καί, εάν έξείχαν από τήν κλίνην, έκοπτε τό μέρος του σώματός των, τό όποιον έξείχεν. Τό αυτό συμβαίνει πολλάκις καί κατά τήν διδασκαλία των μαθημάτων, όταν δέν ύπολογίζωμεν τάς ψυχικάς ικανότητας των παιδιών καί επιζητούμεν γρήγορα τόν ώριμον άνθρωπον. Βλ. Λεξικόν 'Ηλίου, τ. 16ος σελ. 403.
15. α) Ν. 'Εξαρχοπούλου, έν. άν. Β'. τόμος, σελ. 1-70, β) Κ. Κίτσου, ψυχολ. μαθήσεως, σελ. 96 - 116 καί γ) 'Ελληνοχριστιαν. 'Αγωγή, τ. 'Οκτ. - Νοεμ. Δεκ. 1970, σελ. 229 - 234 καί δ) J. PIAGET: Education et ins truction, depuis, 1935 libr. Larousse, Paris, 1965, P. 14 - 20.
16. Κ. Κίτσου, 'Επιστ. Προσανατολισμοί, έν. άν. σελ. 93 - 108.
17. Κ. Κίτσου: Ψυχολογία τής μαθήσεως έν. άν. σελ. 310 - 112.
18. α) Ν. Πετρουλάκη: Ψυχολογία προσαρμογής 1961, σελ. 261 - 280, β) Κ. Κίτσου: 'Η προσαρμογή των μαθητών εις τό σχολείον, 'Ιωάννινα, 1956.
19. Μία μητέρα ώς φαίνεται, καί ποιήτρια μαζί, ή Βάσω Κουγέα, περιγράφει εις ώραίους στίχους αύτήν τήν κρίσιν των μικρών μαθητών ώς έξης: «'Από τώρα κι έμπρός τό φθινόπωρο δέν θ' άρχιζή μονάχα μέ κούνιες. Τό μικρό σου ποδήλατο θ' άναμένη μετρώντας τίς ώρες νά κινήσης τίς ρόδες του. Κι' ό μικρός άδελφούλης θ' άπομείνη μονάχος. Πόσο λίγο κρατήσαν, παιδί μου, οι όλάσπρες χαρές σου! 'Η ζωή σου, τί γρήγορα, πούγινεν «ώρολόγιον πρόγραμμα». 'Από τώρα μαντεύω τή μάχη σου. 'Από τώρα σέ βλέπω κι έμπρός μέ «γιατί» ν' άγωνίζεσαι άτέλειωτα. Πώς θ' άντέξη ή καρδόουλα σου, τρυφερό γιασεμί μου, στους άνέμους, πού πνέουν άντίθετοι, στους άνέμους, πού όλο παλεύουνε νά σέ πάρουν, μικρή μου βαρκούλα, ό καθείς στη φορά τή δική του. (Περιοδ. «Ν. 'Εστία», τ. 750/1958).

II. ΑΙ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΩΤΑΣ ΤΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Ἡ ἐνότης διδασκαλίας, κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας, εἶναι ἡ μελέτη μὲ τοὺς μαθητὰς ἐνὸς θέματος μορφωτικῆς ἀξίας ἀπὸ τὴν στενωπὴν πατρίδα καὶ τὸν κύκλον τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ. Κατὰ τὸ σύστημα αὐτό, τὸ θέμα ἐξετάζεται ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις (φυσιογνωστικῇ, ἱστορικῇ, γεωγραφικῇ, γλωσσικῇ, ἀριθμητικῇ, καλλιτεχνικῇ ἀποψις κ.λ.π.), ὅποτε ἀποτελεῖ ἓνα κοινόν κορμόν, πέραν τοῦ ὁποίου ὑφαίνονται ὅλα τὰ μαθήματα τοῦ παλαιοῦ προγράμματος (ὡς ἀπόψεις τῆς ἐνότητος).

Αἱ ἐνότητες διδασκαλίας ὀνομάζονται συνήθως: α) πατριδογνωστικαὶ ἐνότητες, διότι τὰ θέματά των ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴν στενωπὴν πατρίδα τοῦ παιδιοῦ, καὶ β) «κέντρα διαφέροντος», διότι κάθε θέμα των ἀναφέρεται εἰς μίαν ἀπὸ τὰς βιολογικὰς ἢ πνευματικὰς ἀνάγκας τοῦ παιδιοῦ (ἀνάγκαι: τροφικῇ, ἀγώνος ἐναντίον τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, ἀμύνης κατὰ τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἐχθρῶν καὶ δράσεως καὶ κοινῆς ἐργασίας διὰ τὴν πραγματοποιήσιν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδεωδῶν) καὶ κατὰ συνέπειαν ἐμπίπτει εἰς τὰ κύρια διαφέροντά του.¹

Εἰς τὰς δύο πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ὁλόκληρος ἡ σχολικὴ ἐργασία, καθ' ὅλον τὸ διδακτικόν ἔτος, καλύπτεται μὲ ἐνότητας διδασκαλίας.

Ἡ εὐρυτέρα διερεύνησις τοῦ προβλήματος τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς Γενικῆς Διδακτικῆς. Ἡ Γενικὴ Διδακτικὴ τονίζει σήμερον ἰδιαίτερος τὴν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας² καὶ ὑποστηρίζει συνοπτικῶς τὰ ἀκόλουθα: α) Εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν ὑφίστανται **ἐνιαῖα σύνολα** (συσχετιζόμενα καὶ ἀλληλεπιδρῶντα) καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐν ἐπὶ μέρους θέμα τῆς φύσεως ἢ τῆς ζωῆς πρέπει νὰ μελετηθῇ εἰς τὰς συσχετίσεις του μὲ τὰ ἄλλα καὶ ὑφ' ὅλας τὰς ἀπόψεις ἐκφράσεώς του. β) Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἰδιαίτερος τὸ παιδί **ἀντιλαμβάνεται καὶ κατανοεῖ συνολικῶς** τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα (ἀντίληψις ὁλοτήτων, λογικαὶ συσχετίσεις, ἀναγωγή δεδομένων εἰς γενικὰς ἐννοίας καὶ ἀρχάς, συνδυαστικὴ καὶ ἐνοποιὸς ἐνέργεια τοῦ πνεύματος) καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ σχολικαὶ γνώσεις ὀφείλουσι νὰ διδάσκωνται ὡς ἐνιαῖα σύνολα γνώσεων ἀναφερόμενα εἰς θέματα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἀποτελοῦν καθ' ἑαυτά, ὡς εἵπομεν ἄνωτέρω, ἐνιαῖα, σύνολα. γ) Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸ ἐρέθισμα τοῦ ἀντικειμένου, ἐγείρονται **ἐνιαῖα σύνολα ψυχικῶν λειτουργιῶν** (ταυτόχρονοι διέγερσις τῆς ἀντιλήψεως, τῆς νοημοσύνης, τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς βουλήσεως καὶ συνολικὴ ἐκφρασις τῆς ψυχῆς) καὶ κατὰ συνέπειαν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ παρέχεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ πρὸς ἔρευναν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον μὲ πολλὰς ἀπόψεις ἐρεῦνης καὶ συσχετίσεις, ὥστε ἡ ψυχὴ νὰ θέτῃ εἰς ἐνέργειαν ὅλας τὰς σχετικὰς τῆς λειτουργίας μὲ τὸ ἐπὶ μέρους ἔργον ἐκάστης καὶ μὲ τὴν ἐνιαίαν σκόπευσιν αὐτῶν, ἡ ὁποία εὐκολύνεται ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐνότητος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐνιαῖον κορμόν μὲ

ποικίλας απόψεις έρεύνης. δ) Κατά τήν εκπαίδευσιν του ανθρώπου, όφείλει νά ισχύη **τό πατριδογνωστικόν αξίωμα** (πηγή καί συσχετίσις τής διδασκείας ύλης από τήν στενωτέραν καί εύρυτέραν πατρίδα), διά νά εξασφαλίζεσθαι ή ύπαρξις συγκεκριμένων έποπτικών μέσων καί δεδομένων καί διά νά καλλιεργώνται ή άγάπη του μαθητού προς τήν πατρίδα του καί ό σεβασμός του προς τήν πατρίδα των άλλων ανθρώπων, καί κατά συνέπειαν ή διδασκεία ύλη πρέπει όχι μόνον νά έμφανίζεται υπό μορφήν ένότητων άλλα νά έχη καί πατριδογνωστικόν περιεχόμενον, ως συμβαίνει μέ τās ένότητας κατά τό σύστημα τής συγκεντρωτικής διδασκαλίας. ε) Είς όλας τās μορφάς διδασκαλίας πρέπει νά ύπηρετῆται **τό παιδοκεντρικόν αξίωμα**, κατά τό όποιον τό παιδί μανθάνει πλήρως μόνον εκείνο, τό όποιον μπορεί νά κατανοήσῃ (νοεραί λογικάί ένέργειαι του μόνον επί συγκεκριμένων πραγμάτων) καί διά τό όποιον ένδιαφέρεται (άντικειμενικά διαφέροντα: συλλεκτικά, ποιμενικά, άγροτικά, έμπορικά, πολεμικά, έξερευνητικά, τεχνικά άξια παραγωγής) καί, ως έκ τούτου, είναι άνάγκη νά διδάσκωνται γνώσεις μέ τήν συγκεκριμένην έκφρασί των παρέχουσαι ίκανοποίησιν εις τά αντικειμενικά διαφέροντα, ως είναι αί ένότητες, αί όποιαί άναφέρονται εις τά συγκεκριμένα θέματα τής ζωής, εκλέγονται από τά παιδιά καί άποτελούν βιώματα αύτών. στ) Η άνάγκη συνειδητοποιήσεως υπό του μαθητού τής θέσεώς του έναντι του φυσικοϋ, πολιτιστικοϋ καί μεταφυσικοϋ περιβάλλοντος επιβάλλει **ένιαίον σκοπόν κατά τήν διδασκαλίαν** εις όλα τά μαθήματα, ό όποίος επιτυγχάνεται όχι μέ τά ξεχωριστά καί άσχετα μεταξύ των μαθήματα, άλλα μέ τήν μελέτην μιās ένότητος από τήν φύσιν, τό πολιτιστικόν καί μεταφυσικόν (θρησκευτικόν) περιβάλλον, ή όποία θά άποτελῇ ένιαίον μορφωτικόν κορμόν μέ πολλάς απόψεις έρεύνης (ποικίλα μαθήματα συσχετιζόμενα εις τό αύτό θέμα κατ' άναφοράν προς τόν μαθητήν καί τά περιβάλλοντά του). Η άνάλυσις των άνωτέρω θέσεων εκφεύγει τής άρμοδιότητος τής Ειδικής Διδακτικής καί διά τούτο εις τό κεφάλαιον αύτό θά έπεκταθώμεν κυρίως εις τά πρακτικά θέματα τής έφαρμογής των ένότητων διδασκαλίας.

2. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Καταχωρίζεται περίληψις ένότητος διδασκαλίας εις τήν Βαν τάξιν Δημοτικού Σχολείου (όπως έχει έφαρμοσθῇ εις τό 6/θέσιον πρότυπον τής Π. Άκαδημίας Τριπόλεως τόν Όκτώβριον του 1972).

ΘΕΜΑ : Η μηλιά του κήπου μας:

1η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ (Παρατήρησις)

- α) Έκλογή τής ένότητος: Βάσει προτιμήσεως των μαθητών έκφραζόμενης μέ προφορικήν ψηφοφορίαν επί έλευθερών ανακοινώσεων εις τήν τάξιν.
- β) Παρατήρησις τής μηλιάς εις τόν κήπον (φυσιογνωστική ένασχόλησις): Πώς τήν άναγνωρίζομεν (κορμός, κλαδιά, φύλλα, χρώμα, σχήμα, διαστάσεις, συγκρίσεις). Ποϋ ζῇ καί διατί; (κήπος, χώρος, τροφή, κλίμα, περιποιήσις). Πώς ζῇ (λειτουργίαί ρίζης, κορμού, φύλλων, άνθών, πολλαπλασιασμός, άσθένεια, περιποιήσεις - έργαλεία - δενδροκόμος, συσχετίσεις μέ τό περιβάλλον). Τό παιδί καί ή μηλιά: κόθει κάθε μαθητής από ένα μῆλο. Έπιστροφή εις τήν αίθουσαν, σύντομος περίληψις εις τόν πίνακα, άνάθεσις εργασιών άτομικώς καί όμαδικώς.

2α ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ (Παρατήρησης)

Μελέτη του μήλου από κάθε μαθητήν εις τήν σχολικήν αἴθουσαν (πραγματογνωσία - λεκτικά ἄσκήσεις): Κάθε μαθητής παρατηρεῖ ἐξωτερικῶς τό μῆλον του – συζήτησις (τό μέγεθος, τό χρῶμα, ὁ μίσχος, τό σχῆμα, τό βάρος, ἡ ὁσμή, ἡ ἀφή, σύγκρισις μέ τό ἀχλάδι καί τό κυδώνι). Πῶς ἐγίνε τό μῆλο (Ἄνθος, ὠοθήκη, στήμονες, γονιμοποίησις, ἀλλάγαί εις μέγεθος καί χρῶμα μέχρις ὠριμάνσεως, χρήσις εἰκόνων καί σκίτσων). Μελέτη τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ μήλου (κάθε μαθητής κόπτει τό μῆλον του, παρατηρεῖ καί συζητεῖ διά τόν φλοιόν, τήν σάρκα, τά σπέρματα, τόν χυμόν, τās λειτουργίας των καί τήν χρησιμότητά των, τρώγοντας τό μῆλο δοκιμάζει γεῦσι καί ὁσμήν, ἀγούρα καί ὠριμα μῆλα, συγκρίσεις). Διάφορα εἶδη μήλων – συγκρίσεις. Σύντομος περίληψις εις τόν πίνακα. Χρήσις συγκεκριμένων ἀντικειμένων. Ἀνάθεσις ἐργασιῶν. Προσφορά μαρμελάδας μήλου σέ φέτα ψωμιοῦ εις ὅλα τά παιδιά.

3η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ (Συσχέτισις, ἐπεξεργασία ἰδεῶν):

Συσχέτισις εις χώρον, εις χρόνον, εις ἀνθρώπους, εις σύμπαν: Ποῦ ἀλλοῦ βλέπομε μηλιές, ποῦ εὐδοκιμοῦν, εις τήν πατρίδα μας, εις ἄλλας χώρας. Κατά τά παλαιά χρόνια, ἡ μηλιά (ἀγρία, βελτιώσεις, ποικιλίαι, οἱ ἀρχαῖοι ἄνθρωποι: παράδεισος, Μηλιάδες νύμφαι, παραδόσεις διά τά μῆλα. Ἡ μηλιά καί ὁ ἄνθρωπος: φρούτον, μαρμελάδα, κομπόστα, μηλάδα, μηλόπιττα, μηλίτης οἶνος, προσφέρει ὑγείαν, ὁμορφίαν, ἀπασχόλησιν εις μηλεῶνας, ἐμπόριον, πλοῦτον, λαμβάνει περιποιήσεις ἀπό τόν ἄνθρωπον. Ἡ μηλιά καί τό σύμπαν προσφέρει: εις τήν φύσιν ὁμορφίαν καί ὀξυγόνον, εις τά ζῶα τροφήν, ὀξυγόνον καί κατοικίαν, εις τά φυτά λίπασμα καί ἀέρα. Λαμβάνει: ἀπό τήν φύσιν ἀέρα, νερό, τροφήν καί ἥλιον, ἀπό τά ζῶα λίπασμα, καί καθάρισμα ἀπό ἔντομα, ἀπό τά φυτά λίπασμα καί ἀέρα. Φανερώνει τήν θεῖαν πρόνοιαν καί τήν σοφίαν τοῦ Δημιουργοῦ. Κατά τήν διεξαγωγήν τῶν ἀνωτέρω, χρήσις ἀντικειμένων καί εἰκόνων. Σύντομος περίληψις εις τόν πίνακα. Παραμῦθι: ἡ μηλιά καί τό καλάμι (διήγησις, σύντομος συζήτησις). Ἀνάθεσις ἐργασιῶν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἀτομικῶς καί ὁμαδικῶς.

4η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ (Ἐκφρασις ἀφηρημένη):

Ἀνάγνωσις ἐπὶ σχετικοῦ κειμένου: «Ἀνέθηκε στή μηλιά»: διανέμεται πολυγραφημένον, κανονική γλωσσική, λογική, ἠθική καί καλαισθητική ἐπεξεργασία τοῦ βάσει ἐιδικῆς πορείας τοῦ μαθήματος. Ἀνάθεσις ἐργασιῶν ἀτομικῶς καί ὁμαδικῶς.

5η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ (Τήν ἐπομένην ἡμέραν: Ἐκφρασις ἀφηρημένη):

Ἐπανάληψις Ἀναγνώσεως: Παρουσίασις ἐργασιῶν ἐκ τῶν χθεσινῶν μαθημάτων.
Ὁρθογραφία ἡτιολογημένη γραμματικῶς: (τονισμός λέξεων μέ ὀξεῖαν, βάσει ἐιδικῆς πορείας τοῦ μαθήματος).

6η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ (Ἐκφραση ἀφηρημένη):

Ἀριθμητική: πολλαπλασιασμός τοῦ 5 ἐντός τοῦ 30. Πρόβλημα. Χρήσις εἰδικοῦ ὑλικοῦ εὐκολύνοντος τήν λογικομαθηματικὴν πράξιν – εἰδική πορεία τοῦ μαθήματος).

7η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ ("Εκφρασεις συγκεκριμένη):

Τραγούδι: ή μηλιά, βάσει ειδικής πορείας του μαθήματος.

Παιγνίδι: τό μηλο (έντός της αίθουσας).

8η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ ("Εκφρασεις συγκεκριμένη):

Χειροτεχνία: Τό μηλον (χαρτοκολλητική, βάσει ειδικής πορείας του μαθήματος).

9η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ ('Ανακεφαλαίωσης – εφαρμογή):

Έπανάληψις διδασθέντων βάσει διαγραμμάτων εις τόν πίνακα. Παρουσίασις 4-5 καλυτέρων εργασιών των μαθητών καί αξιολόγησις των διά τήν τοποθέτησιν των εις τό διμηνιαίον χειρόγραφον περιοδικόν της τάξεως καί εις τήν εφημερίδα του τοίχου του σχολείου. Έπανάληψις του τραγουδιού. **Περιποιήσεις** της μηλιάς εις τόν κήπον μας (καθάρισμα εδάφους, λίπανσις, πότισμα, άσπρισμα κορμού της μηλιάς – κατανομή εργασιών εις ομάδας μαθητών καί άμεσος εκτέλεσις. **Έντυπώσεις των παιδιών** από τήν διήμερον εργασία, σπουδαιότεραι γνώσεις καί διδάγματα.

Σημείωσις: Καταβάλλεται ιδιαίτερα προσοχή διά τήν κατά φυσικόν τρόπον μεταπήδησιν από του θέματος της μιās διδακτικής ώρας εις τό θέμα της επομένης, ώστε ό είρμός της εργασίας κατά τās διδακτικές ώρας των δύο ήμερών νά μαρτυρή φυσικήν πνευματικήν πορείαν κατά τήν μελέτην του θέματος. Ιδιαίτερα φροντίς ώσαύτως καταβάλλεται: α) νά έχη εις τήν διάθεσιν του κάθε μαθητής τό αντικείμενον προς μελέτην, τό κατάλληλον όργανον καί τό εποπτικόν μέσον, β) νά προβαίη ό κάθε μαθητής, ώσαύτως, εις εργασίας αναλύσεως μερών, αιτιώδους ή τεολογικής συσχετίσεως αυτών καί ανασυνθέσεώς των, εις μικράς συζητήσεις καί ανταλλαγάς γνωμών μετά των διπλανών συμμαθητών του, εις εκτέλεσιν γραπτών καί χειροτεχνικών κατασκευαστικών εργασιών εις τήν τρίτην φάσιν της πορείας κάθε μαθήματος καί εις τήν συναγωγήν γενικών έννοιών, συμπερασμάτων, νόμων, άρχών, αξιωμάτων, όπως γίνονται δεκτά από τήν έπιστήμην καί τόν φιλοσοφικόν στοχασμόν καί κατά τό μέτρον κατά τό όποιον είναι τοϋτο έφικτόν διά τήν παιδικήν νοημοσύνην.

3. ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

α) **Είναι μορφωτική ένότης:** Μία ένότης διδασκαλίας, διά νά αποτελέση μέσον άγωγής, πρέπει νά είναι μορφωτική ένότης καί αποθαίνει τοιαύτη, όταν έξυπηρετή τούς γενικούς σκοπούς της διδασκαλίας: τόν ύλικόν, τόν ειδολογικόν, τόν ήθικόν καί τό διαφέρον προς περαιτέρω μάθησιν. Έ ένότης: «Έ μηλιά του κήπου μας» είναι μορφωτική ένότης, διότι ύπηρετεί τούς τέσσαρας σκοπούς της διδασκαλίας ως έξης: 1) τόν ύλικόν σκοπόν: προσφέρει νέας γνώσεις: λειτουργίαι του φυτού, γεωγραφικά, ιστορικά, πολιτιστικά, μαθηματικά γνώσεις. 2) τόν ειδολογικόν σκοπόν: καλλιεργεί τās ψυχικές ικανότητας της προσοχής, της παρατηρητικότητας, της μνήμης, της κρίσεως καί της φαντασίας μέ τās παρατηρήσεις καί τās συζητήσεις, τήν ανάγνωσιν, τήν γραφήν, τήν αριθμητικήν, καί τά άνώτερα συναισθήματα

καί τήν βούλησιν μέ τās άτομικές καί ὁμαδικάς ἐργασίας, 3) τόν ἠθικόν σκοπόν: καλλιεργεῖ τήν ἀγάπην καί τήν ἐκτίμησιν πρός τόν κηπουρόν, καλλιεργητήν τῆς μηλιάς, πρός τούς ἐπιστήμονας οἱ ὅποιοι ἐρευνοῦν τά φυτά, πρός τούς τεχνικούς, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦν τά προϊόντα τῆς μηλιάς καί πρός τόν Θεόν διὰ τήν πρόνοιαν καί σοφίαν του διὰ τά φυτά καί 4) τό διαφέρον πρός περαιτέρω μάθησιν καί ἐργασίαν, διότι μέ τά εὐχάριστα βιώματα, τās ἐργασίας καί τās ἐφαρμογάς εἰς τήν ἐνότητα αὐτήν θά ἐπιθυμοῦν ὅλα τά παιδιά νά ἀσχοληθοῦν καί μέ ἄλλα φυτά τόσον χρήσιμα.

β) **Εἶναι μία ἐνότης ζωῆς:** Ἡ ἀναφορά μιᾶς διδακτικῆς ἐνότητος εἰς τήν ζωὴν διασφαλίζεται, ὅταν αὕτη προέρχεται ἀπό τήν στενωτέραν πατρίδα τοῦ μαθητοῦ, ὅταν σχετίζεται μέ τās βασικάς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου καί μέ τās ἀξίας, πρός τās ὁποίας στρέφεται αὐθορμήτως ἡ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ κατὰ τό ὠρισμένον στάδιον τῆς ἡλικίας του, καί ὅταν ἐκδηλώνεται σαφῶς τό ἐνδιαφέρον τῶν περισσοτέρων μαθητῶν τῆς τάξεως δι' αὐτήν τήν ἐνότητα. Ἡ ἐνότης διδασκαλίας: «Ἡ μηλιά τοῦ κήπου μας»: α) εἶναι πατριδογνωστικὴ ἐνότης, ἀφοῦ ἔχει ὡς θέμα τῆς ἑνα δένδρον τοῦ κήπου εἰς τό στενωτέρον περιβάλλον τοῦ μαθητοῦ, β) εἶναι παιδοκεντρικὴ ἐνότης, ἀφοῦ ἀναφέρεται εἰς μίαν ἀπὸ τās ζωτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, τήν ἀνάγκην τῆς τροφῆς (τά μήλα εἶναι εὐχάριστος καί ἀπαραίτητος τροφή) καί ἀφοῦ σχετίζεται μέ τās τεχνικάς ἀξίας παραγωγῆς, αἱ ὁποῖαι κυριαρχοῦν εἰς τήν ἡλικίαν τῶν 7-12 ἐτῶν, ὅπως ἔχομεν ἴδει εἰς τά ψυχολογικά δεδομένα εἰς τό προηγούμενον κεφάλαιον (τά μήλα καί τά παρασκευάσματά του εἶναι προϊόντα τεχνικῆς παραγωγικῆς ἐργασίας τοῦ δένδροκόμου) καί γ) εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἐνότης, ἀφοῦ ἔχει προταθῇ καί προτιμηθῇ ἀπὸ τά παιδιά (ὅλα θέλουν νά τρώγουν μήλα, μαρμελάδα, κομπόστα κ.λ.π.).

γ) **Ἐκφράζεται ὡς κοινός κορμός ἐπὶ μέρους γνώσεων ἐρευνώμενος ἀπὸ τās ποικίλας πλευράς του (μαθήματα):** Ἡ διδακτέα ὕλη, ὅπως ἔχει λεχθῇ ἀνωτέρω, ἀφομοιώνεται ἀπὸ τά παιδιά, ὅταν, παρὰ τήν ποικιλίαν τῆς, φωτίζῃ προβλήματα, τά ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς ἑνα θέμα ζωῆς. Εἰς τήν ἀνωτέραν ἀναφερθεῖσαν ἐνότητα ἔχομεν ἑνα θέμα ζωῆς (τήν μηλιά μέ τά προϊόντα τῆς διὰ τόν ἄνθρωπον) καί ἀναζητοῦμεν τās ποικίλας πλευράς ἀπὸ τās ὁποίας θά ἐρευνήσωμεν τό θέμα μας αὐτό. Ἡ ἐνότης μας εἶναι ἑνας κοινός κορμός δι' ὅλα τά μαθήματα δύο - τριῶν ἡμερῶν εἰς τήν τάξιν, εἶναι ἑνα πρόβλημα μέ πολλὰς ἀπόψεις μελέτης του. Ἡ μηλιά ἐξετάζεται ἀπὸ τήν φυσιογνωστικὴν, πατριδογνωστικὴν, πραγματογνωστικὴν, γεωγραφικὴν, ἱστορικὴν, οἰκονομικὴν, φρονηματιστικὴν, γλωσσικὴν, μαθηματικὴν καί καλλιτεχνικὴν ἀποψίν τῆς (ἀντίστοιχα μαθήματα).

Βάσει τῶν ἀνωτέρω, ὀφειλομεν, κατὰ τήν ἐκλογὴν τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας καί κατὰ τήν ὕφανσιν τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων μελέτης αὐτῆς, νά ἔχωμεν ἐνότητας μέ τὰ ἀναφερθέντα χαρακτηριστικά, ἥτοι νά εἶναι μορφωτικά (ἐξυπηρετήσις ὕλικου, εἰδολογικοῦ, ἠθικοῦ σκοποῦ καί τοῦ διαφέροντος) καί ἀποτελοῦν ἐνότητα ζωῆς (πατριδογνωστικὴ, παιδοκεντρικὴ, ἐνδιαφέρουσα) καί νά ἐκφράζωνται ὡς κοινός κορμός ἐπὶ μέρους γνώσεων καί δεξιότητων (ἀπόψεις ἐρεύνης – μαθήματα).

4. Η ΠΟΡΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Κατὰ τήν διερεῦνσιν μιᾶς ἐνότητος μέ τούς μαθητάς, ἀκολουθεῖται ἡ φυσικὴ πορεία μαθήσεως.³ Τό ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ τήν λύσιν τῶν προβλημάτων γνώσεων καί πράξεως, κατ' ἀρχὴν παρατηρεῖ δεδομένα τῆς πραγματικότητος (ἐμπε-

ρικά δεδομένα), συσχετίζει έπειτα και έπεξεργάζεται λογικώς (αίτιωδώς και τελολογικώς) τās έντυπώσεις και έννοιās του εις άλλους τόπους, εις άλλους καιρούς, εις άλλους άνθρωπους, εις τό σύμπαν και, τέλος, έκφράζεται δι' όλα αυτά μέ σύμβολα (γλώσσα αριθμός) και μέ συγκεκριμένas πράξεις (κινήσεις, έργα χειριοῦ, συγκεκριμένai αποδείξεις τής κατανόησεως και σχετική δημιουργία). Αὐτήν τήν φυσικήν πορείαν μαθήσεως, τήν ὁποίαν ἔχομεν ἀγαφέρει εις τās βασικās ἀρχās τής Διδακτικῆς, εις τό προηγούμενον κεφάλαιον, θά ἀκολουθήσωμεν κατά τήν μελέτην κάθε ένότητος. Κατωτέρω παραθέτομεν συντόμως σχετικόν διάγραμμα:

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΟΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΜΙΑΣ ΕΝΟΤΗΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

- Α'. Έκλογή τοῦ θέματος:** α) 'Από τās ἀνακοινώσεις τών μαθητῶν ἐκλέγεται κατά πλειοψηφίαν αὐτῶν ἡ προτιμητέα ἀνακοίνωσις διὰ συζήτησιν (αὐθόρμητος ένότης). β) 'Εξ ἀφορμῆς γεγονότος ἢ φαινομένου εις τό στενότερον περιβάλλον προκαλοῦνται τά διαφέροντα τών παιδιῶν και καθορίζεται τό θέμα τής ένότητος. γ) 'Εξ ἀφορμῆς τών σταθερῶς ἐπαναλαμβανομένων ἐποχιακῶν γεγονότων και κοινωνικῶν φαινομένων εις τήν στενωπέραν πατρίδα (έορταί, ἐργασίαι, βροχαί, χιόνια, βλάστησις) προγραμματίζονται ένότητες και, κατά τήν στιγμήν ἐμφανίσεως τών φαινομένων, προκαλεῖται τό ενδιαφέρον τών μαθητῶν και ὀρίζεται τό θέμα.
- Β'. Παρατήρησις:** Οἱ μαθηταί παρατηροῦν τό φαινόμενον, τό ἀντικείμενον ἢ τό γεγονός ὡς ὅλον και εις τά μέρη του (φυσιογνωστική παρατήρησις, πατριδογνωσία, πραγματογνωσία, λεκτικά ἀσκήσεις). 'Επισκέψεις, συγκεκριμένα ἀντικείμενα, ὄργανα παρατηρήσεων, πράξεις, σκίτσα, διάγραμμα τών δεδομένων ἐκ τής παρατηρήσεως.
- Γ'. Συσχέτισις και ἐπεξεργασία τών έννοιῶν και τών δεδομένων εις τόπον, χρόνον, ἀνθρώπους και σύμπαν:** 'Η ἐνέργεια αὐτή ἀντιστοιχεῖ εις τά μαθήματα: γεωγραφία, ἱστορία, κοινωνιολογία, ὑγιεινή, ἠθική, οἰκονομία, θρησκευτικά, παραμῦθι. Διὰ τής ἐργασίας αὐτῆς, εὐρύνονται αἱ γνώσεις, ἀνερευνῶνται βασικοί νόμοι και σκοποί και συνειδητοποιεῖται ἀπό τόν μαθητήν ἡ θέσις τοῦ ἀντικειμένου ἢ φαινομένου και ἡ θέσις τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του εις τό εὐρύτερον φυσικόν, κοινωνικόν και μεταφυσικόν περιβάλλον και εις τās διαστάσεις τοῦ χρόνου. Τέλος, κατανοεῖται προοδευτικῶς μία σύνθεσις τοῦ: 'Εγώ – οἱ 'Άλλοι και ὁ Κόσμος εις ἓνα 'Εμεῖς (τά ὄντα τοῦ Σύμπαντος) και τοῦ: Παρελθόντος και τοῦ Μέλλοντος εις ἓνα Παρόν, εις τό ὅποιον διαμορφοῦται ἡ συγκεκριμένη παρουσία τοῦ 'Ανθρώπου.
- Δ'. 'Έκφρασις ἀφηρημένη και συγκεκριμένη:** α) 'Αφηρημένη: ἀντιστοιχεῖ εις τά μαθήματα: ἀνάγνωσις, ποίημα, ἐκθεσις ἰδεῶν, γραμματική, λεξιλόγιον, ὀρθογραφία, ἀριθμητική, γεωμετρία. β) Συγκεκριμένη: ἀντιστοιχεῖ εις τά μαθήματα: ἰχνογραφία, χειροτεχνία, ὠδική, γυμναστική, παιγνίδια, έορταί, κοινωνικαί πράξεις, κατασκευαί, ἐφαρμογαί εις τόν βίον.
- Ε'. 'Επανάληψις τών μερικῶν ἀπόψεων τής ένότητος:** 'Επαναλαμβάνονται τά κύρια σημεῖα, διατυπώνονται πορίσματα, ἐπιλέγονται και προβάλλονται τά καλύτερα έργα.

ΣΤ'. Σύνθεσις δεδομένων σχετικῶν ἐνοτήτων: Κατὰ 15νθήμερον ἢ κατὰ μῆνα, ἐνεργεῖται ἀνακεφαλαίωσις ὅλων τῶν ἐνοτήτων, ἐφ' ὅσον συσχετίζονται μεταξύ των καὶ δύνανται νά ἀνήκουν εἰς εὐρυτέραν, γενικὴν, ἐνότητα. Πρὸς τοῦτο, συντάσσονται συνοπτικοὶ πίνακες, διαγράμματα καὶ περιλήψεις, ὁργανώνονται ἑορταὶ καὶ ἐκθέσεις ἔργων καὶ ἐξάγονται, μέ τὴν διαισθητικὴν σκέψιν τοῦ παιδιοῦ, θεμελιώδεις ἀρχαὶ διέπουσαι τὰ φαινόμενα καὶ τὰ πράγματα (ἀλληλοσυσχέτισις τῶν πραγμάτων, ἐσωτερικὴ λειτουργία, αἰτιότης, ἀναγκαιότης, σκοπιμότης, ἀπροσδιοριστία, ἀντιμεταθετικότης, ἐπιμεριστικότης, προσεταιρισμός κ.λ.π.). Τό παιδί μέ τὴν κατοχὴν αὐτῶν τῶν γενικῶν ἀρχῶν, δύναται νά ἐντάσῃ τὰς λεπτομερείας εἰς τὰς γενικάς ἀρχάς, νά γενικεύῃ, διὰ νά ἐπιτελῇ ἡ παιδικὴ σκέψις τοῦ τό πῆδημα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔμαθε, εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θά χρειασθῇ νά μάθῃ ἀκόμη καὶ βάσει αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, νά ἀναχαίτῃ τὸν ταχύ ρυθμόν, μέ τόν ὁποῖον σθῆναι ἡ ἀνθρωπίνῃ μνήμῃ.⁴

Σημείωσις: Ἡ διάρκεια μελέτης τῶν ἐνοτήτων, κατὰ τὸ ἀνωτέρω διάγραμμα, ἐκτείνεται εἰς 2-3 ἡμέρας (8-12 διδακτικὰ ὥραι). Εἰς τὸ παράδειγμά μας: «Ἡ μηλιά τοῦ κήπου μας» ἐφαρμόζεται ἡ ἀνωτέρω πορεία.

5. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗΝ ΕΝΟΤΗΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Ἡ διαδικασία μαθήσεως γνώσεων καὶ δεξιοτήτων μέ ἐνότητος διδασκαλίας θεωρεῖται σήμερον ὑπὸ τῶν παιδαγωγῶν τῆς χώρας μας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν ὡς ἐφαρμόσιμος καὶ παιδαγωγικῶς ἀποδοτικὴ διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν δύο πρώτων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐπίσημα προγράμματα διδασκίας ὕλης ὁργανώνουν τὴν διδασκίαν τῶν γνώσεων τῶν ἐπὶ μέρους μαθημάτων εἰς τὰς τάξεις αὐτάς ὑπὸ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας.⁵

Διὰ τὴν ἱκανοποιητικὴν ἀπόδοσιν ὁμως τοῦ συστήματος αὐτοῦ, τονίζεται ἡ ἀνάγκη, ὅπως καταβάλλονται προσπάθειαι ὑπὸ τῶν ἐφαρμοζόντων τὰς ἐνότητος διδασκαλίας παιδαγωγῶν διὰ τὰ ἐξῆς: α) Προετοιμασία ἐνοτήτων κατὰ τὸ θέρος μέ τὸ κύριον ὑλικόν διδασκαλίας (ἀναγνωστικά τεμάχια ποιήματα, τραγούδια, εἰκόνες, παραμῦθια, ἱστορικὰ στοιχεῖα κ.λ.π.),⁶ αἱ ὁποῖαι ἐνότητες, βάσει τῶν συνήθων διὰ τὸν ὠρισμένον τόπον ἐποχιακῶν καὶ κοινωνικῶν γεγονότων, θά εἶναι δυνατόν νά ἀποτελοῦν βιώματα τῶν μαθητῶν καὶ νά διδασκοῦν. β) Ἐξάντλησις διὰ τῶν ἐνοτήτων αὐτῶν ὅλων τῶν γνώσεων κάθε μαθήματος τοῦ ἐπισήμου προγράμματος. γ) Ἀνεφοδιασμός τοῦ διδασκάλου διὰ τῶν ἀπαραίτητων ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ὥστε νά ἔχῃ πάντοτε ἐτοιμότητα εἰς ἀκριβεῖς καὶ πολλὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι θά ἀπαιτηθοῦν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐκλεγομένων ἐκδόσεων ἐνοτήτων. δ) Ὅργανωσις βιβλιοθήκης μέ κατάλληλα περιοδικὰ καὶ βιβλία περιέχοντα χρήσιμον διὰ τὰς ἐνότητος ὑλικόν. ε) Ἐφοδιασμός τοῦ σχολείου μέ μικρὸν κινηματογραφικὸν μηχανήμα καὶ καταλλήλους ταινίας, μέ μηχανήματα προβολῆς διαφανῶν εἰκόνων (σλαϊτς) καὶ μέ ραδιοπικά καὶ δίσκους μορφωτικῶν παιδικῶν τραγουδιῶν καὶ χρήσις αὐτῶν τῶν μέσων κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐνοτήτων. στ) Ἀποφυγὴ τῆς ἀποκλίσεως τοῦ διδασκάλου εἰς θέματα ἢ ἀπόψεις μελέτης μικρὰς μορφωτικῆς ἀξίας ἢ μόνον εἰς θέματα σχετιζόμενα μέ τὰ προσωπικὰ του διαφέροντα ἢ ἐξεταζόμενα εἰς βάθος καὶ ἔκτασιν δυσανάλογον πρὸς τὰς ἀφομοιωτικὰς ἱκανότητας τῶν μικρῶν μαθητῶν. ζ) Τήρησις ἡμερολογίου πραγματοποιουμέ-

νων ἐνοτήτων μέ τās σχετικές παρατηρήσεις, διά τήν συνεχή βελτίωσιν των καί τήν χρησιμοποίησιν των κατά τά ἐπόμενα ἔτη.

Εἰς τὰ ὀλιγοθέσια σχολεῖα ὅπου ἐφαρμόζεται ἡ συνδιδασκαλία μαθημάτων εἰς τās Αην καί Βαν τάξεις, ἡ ἐνιαία διδασκαλία δύναται νά ἐφαρμόζεται ἀπό κοινοῦ καί εἰς τās δύο τάξεις δι' ὅλας τās ἀπόψεις μελέτης τῆς (μαθήματα), ἐκτός ἀπό τήν ἀφηρημένην ἔκφρασιν (γλωσσικά καί ἀριθμητικήν), ἡ ὁποία ἐνεργεῖται, ὅταν ἔλθῃ ἡ στιγμή, ἰδιαίτερος ἀπό τούς μαθητάς κάθε τάξεως. Τοιοῦτοτρόπως, ὅταν ὁ διδάσκαλος ἀσχολῇται μέ τὰ γλωσσικά καί τήν ἀριθμητικήν εἰς τήν μίαν τάξιν, οἱ μαθηταί τῆς ἄλλης τάξεως ἐκτελοῦν σιωπηράς ἐργασίας, ὁπότε δέν διασαλεύεται ἡ ὅλη πορεία ἐργασίας κατά τήν ἀπό κοινοῦ ἐξέτασιν τῆς ἐνότητος (συνδιδασκαλία).

Ἐπειδὴ οἱ μαθηταί τῶν μικρῶν τάξεων πρέπει νά ἀσκῶνται ἐπιμελῶς καί ἐπὶ μακρόν χρόνον εἰς τήν ἀνάγνωσιν καί τήν ἀριθμητικήν, εἶναι ἀπαραίτητον νά ἐπιμηκύνεται χρονικῶς ἡ ἀπασχόλησις τῶν μαθητῶν εἰς τὰ μαθήματα αὐτά κατά τήν ὀρισθεῖσαν διὰταξιν εἰς τήν πορείαν ἐπεξεργασίας τῆς ἐνότητος.

Εἰς τάξιν μαθητῶν, εἰς τήν ὁποίαν, διά διαφόρους λόγους, ἐφαρμόζεται διά τήν πρώτην ἀνάγνωσιν ἡ μέθοδος τῶν προτύπων λέξεων τοῦ ἐγκεκριμένου ἀλφαριθμητικοῦ, εἶναι δυνατόν νά ἐφαρμοσθοῦν ἐνότητες διδασκαλίας, κατά τήν διαγραφείσαν ἀνωτέρω πορείαν, δεσμευμένα περὶ τό κείμενον τοῦ ἀλφαριθμητικοῦ. Ὁ διδάσκαλος, βάσει τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ γεγονότος, εἰς τό ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ πρός ἐκμάθησιν κάθε φορά πρότυπος λέξις ἢ τό σχετικόν γράμμα τῆς ἀλφαβήτου, ὀργανώνει, τεχνητῶς βεβαίως, ὅλας τās ἀπόψεις ἐρεῦνης τοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος καί οὕτως ὑφαίνει περίξ τοῦ ἀναγνωστικοῦ τεμαχίου ὅλα τὰ μαθήματα ὑπό μορφήν προδιαγεγραμμένης συγκεντρώσεως τῆς ὕλης. Ἡ διαδικασία αὕτη, καίτοι δέν ἐντάσσεται εἰς τήν κατά κυριολεξίαν φυσικήν, ἀδόμητον, ἐνιαίαν διδασκαλίαν, ἐνέχει ἀρκετήν μορφωτικήν ἀξίαν καί ἀποτελεῖ λύσιν ἀνάγκης χωρίς σοβαράς ζημιολόγους ἐπιπτώσεις.

Διά τήν ὀριστικήν ἀξιολόγησιν τοῦ συστήματος τῆς γνησίας ἐνιαίας διδασκαλίας, ἀπαιτοῦνται, πέρα τῶν δεδομένων περὶ τῆς ψυχολογικῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ καί τῶν ἐμπειρικῶν πορισμάτων τῶν διδασκάλων ἀπό τήν ἐφαρμογήν του, τὰ πορίσματα συστηματικῆς πειραματικῆς ἐρεῦνης διά τήν ἀποτελεσματικότητά του. Εἶναι ἀπαραίτητον νά ἐφαρμοσθοῦν εἰς ἀρκετάς παραλλήλους τάξεις τό νέον σύστημα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας καί τό σύστημα τῶν ξεχωριστῶν καί ἀσχέτων μεταξύ των μαθημάτων, νά μετρηθοῦν τὰ ἀποτελέσματα εἰς κατακτηθείσας γνώσεις καί δεξιότηας μέ κάθε ἓνα ἀπό αὐτά καί νά ἐξαχθῇ τό πόρισμα περὶ τῆς ἀνωτερότητος τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου συστήματος. Τοιαῦτα πειραματικά δεδομένα δέν ὑφίστανται ἀκόμη.

Ἡ Εἰδική Διδακτική κάθε μαθήματος ἐκ τῶν ἐνυφαινομένων εἰς τήν ἐνιαίαν διδασκαλίαν θά ἐκτεθῇ ἰδιαίτερος εἰς ἐπομένας σελίδας.

6. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Συντάξατε πίνακα ἐνοτήτων διδασκαλίας διά τās Αην καί Βαν τάξεις τοῦ Δημ. Σχολείου μέ πιθανά θέματα ἐκ τῶν σταθερῶς κατ' ἔτος ἐπαναλαμβανομένων ἐποχιακῶν φαινομένων καί κοινωνιῶν, θρησκευτικῶν καί ἐθνικῶν γεγονότων.
2. Ὄργανώσατε πορείαν ἐργασίας εἰς δύο ἐκ τῶν ἐξῆς ἐνοτήτων διδασκαλίας εἰς τήν Αην ἢ εἰς τήν Βαν τάξιν ἀναφέροντες τό συγκεκριμένον μορφωτικόν ὕλικόν: ἡ σπορά, τὰ Χριστούγεννα, ἡ κυψέλη μελισσῶν, τό ὀρνιθοτροφεῖον, τό ἀρτοποιεῖον τῆς γειτονιάς, τό γα-

*λακτοπωλείον, τό γειτονικό έξωκλήσι μας, τό ταχυδρομείον.

3. 'Επισκεφθήτε βιβλιοπωλεία καί έρευνήσατε βιβλία μέ ιστορίας, μέ παραμύθια, μέ τραγούδια καί μέ παιγνίδια κατάλληλα διά πιθανάς ένότητας διδασκαλίας. Συντάξατε πίνακα μέ πλήρη στοιχεία (συγγραφεύς, έκδότης, τιμή) δι' όλα αυτά; διά τήν προμήθειά των εις τό μέλλον.
4. Συγκεντρώσατε παλαιά βιβλία, περιοδικά καί έφημερίδας από συγγενείς σας, περιέχοντα ύλην (κείμενα, εικόνες) δυναμένην νά χρησιμοποιηθῇ εις ένότητας διδασκαλίας. Ταξινομήσατε τά σχετικά απόκόμματα σας κατά ένότητας συγγενών θεμάτων, διά νά δύνασθε εύχερώς νά τά άνευρίσκετε καί χρησιμοποιήτε εις τό μέλλον.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πατριδογνωστικά ένότητες όνομάζονται κατά τό Αύστρο-Γερμανικόν παιδαγωγικόν σύστημα καί «κέντρα διαφέροντος» καλούνται κατά τό παιδαγωγικόν σύστημα του Βέλγου 'Οθ. Ντεκρολύ (1871-1932). Τελευταίως, εις τήν χώραν μας έχει επικρατήσει ό όρος: ένότητες κατά τό σύστημα τής ένιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας. Βλέπε: α) Ε. Σούρλα: Συγκεντρωτική διδασκαλία καί νεώτερον πρόγραμμα, 'Αθήναι 1935, β) J. CHATEAU (μετ. Κων. Κίτσου): Οί μεγάλοι Παιδαγωγοί Β' έκδ. Κένταυρος, 'Αθήναι 1971 γ) Γ. Παλαιολόγου: 'Ενιαία διδασκαλία 1960, δ) Μ. FRANGUET: centres d'intert et etude dumilieu, Liege καί ε) Ν. Πετρουλάκη: Γεν. Διδακτική, 'Αθήναι 1963, σελ. 94-97.
2. α) Ν. 'Εξαρχοπούλου Γεν. Διδακτική, τ. Αος 'Αθήναι 1946, σελ. 185-214. β) Ε. Σούρλα έν. άν. γ) Μ. FRANGUET έν. άν. καί δ) Ρ. THORPE — Α. SCHMULLER (γαλλική μετάφρ. J. LEMAIN): Les theories de l'apprentissage, P.U.F. 1956.
3. α) Κ.Ι. Κίτσου: Ψυχολογία τής μαθήσεως, 1971 σελ. 272, β) J. HUSSON κ.ά. (μεταφρ. Γ. Βασδέκη): Τό σχολείο μέ τήν ζωή γιά τή ζωή, έκδ. Δίπτυχο 1961, γ) Κ. Γιαννακοπούλου: 'Η ένιαία διδασκαλία, 'Αθήναι 1969. καί δ) Ρ. AUBERT — Ε. VIRET: L'ecole vivant par lescentres d'intert, Lausanne, payot.
4. J. BRUNER (μεταφ. Χ. Κληρίδη). 'Η διαδικασία τής παιδείας, έκδ. Καραβία, 'Αθήναι, 1968. Κατά τόν J. BRUNER (Η.Π.Α.), ή μάθησις γνώσεων έπιτυγχάνεται α) μέ τήν διείσδυσιν του μαθητου εις τήν δομήν του έπιστητου (κατανόησις θεμελιωδών άρχών), β) μέ τήν έμπιστοσύνην του παιδαγωγου εις τήν έτοιμότητα του άτομου πρός μάθησιν διά του ίδιου του κατά στάδια τρόπου, γ) μέ τήν διαισθητικήν σκέψιν του παιδιου (είκασία, ύποθέσεις, μάντευμα τής λύσεως) καί δ) μέ τήν δημιουργίαν κινήτρων μαθήσεως (έπιδιώξις του άριστου, ένθάρρυνσις, ίκανοποιήσις περιεργείας).
5. α) Κ. Πετρίτη: Νέο αναλυτικό πρόγραμμα. 'Αθήναι 1966, β) Β.Δ. 702/1969: 'Επίσημον πρόγραμμα Μαθημάτων.
6. 'Εκλεκτοί εκπαιδευτικοί έχουν έκδώσει βιβλία μέ έξάίρετον καί πλούσιον ύλικόν διά τās ένότητας διδασκαλίας εις τās Αην καί Βαν τάξεις, τά όποια πρέπει νά αποτελούν βοήθημα του κάθε διδασκαλου. 'Αναφέρομεν ένδεικτικώς τά εξής: 1) 'Αν. Τσιάρα: 'Η σχολική εργασία τής Αης τάξεως, έκδ. Ι. Σιδέρη 'Αθήναι 1960, 2) 'Αν. Τσίριμπα — Δ. Σκαλισιάνου: 'Υλη καί διδακτική τής Αης τάξεως, 3) Κ. Γιαννακοπούλου: 'Η ένιαία διδασκαλία, 4) Β. Μπινιάρη: πώς έφήρμοσα τήν όλικήν μέθοδον καί τήν ένιαίαν διδασκαλίαν, 5) 'Ολγας Μπούμη: 'Ημερολόγια τών Αης καί Βας τάξεων, έκδ. Φοίβη (Μοσχονησιών 34, Αιγάλεω).

III. ΟΙ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΥΡΙΑΡΧΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΜΕΣΑΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕΡΑΣ ΤΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

1. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ:

Ἡ σύγχρονος Διδακτική, ἐκτιμῶσα τὴν παιδαγωγικὴν ἀξίαν τοῦ συστήματος τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας, ἐπιδιώκει νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ πλεονεκτήματά του καὶ διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν μεσαίων καὶ ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Ἀναγνωρίζεται βεβαίως ὅτι ἀπὸ τοῦ 9ου – 10ου ἔτους των τὰ παιδιὰ (τῶν μεσαίων καὶ ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου) ἔχουν τὴν νοητικὴν ἱκανότητα ἀναλυτικῆς καὶ κριτικῆς ἐργασίας ἐπὶ συγκεκριμένων ἀντικειμένων καὶ ὥς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἐρευνοῦν συστηματικῶς, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου, ἀπομονωμένα ὄντα καὶ φαινόμενα διὰ τὴν βαθυτέραν κατανόησίν των. Κατὰ συνέπειαν, εὐκολύνεται νοητικῶς ἡ παρακολούθησις ξεχωριστῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν συστηματικῶς καὶ προοδευτικῶς τὴν γνῶσιν κάθε ὄντος ἢ φαινομένου. Ὑποστηρίζεται, ὁμως, ὅτι ὑφίστανται μορφωτικά θέματα, τὰ ὁποῖα μελετῶνται ἐπιτυχῶς καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τῶν 9-12 ἐτῶν ἀκόμη ὥς ἐνότητες ὑπὸ τὰς ποικίλας καὶ ἀμοιβαίως συσχετιζόμενας ἀπόψεις των καὶ ὅτι ἡ συγκέντρωσις τῆς ὕλης περίξ ἐνός κοινοῦ κορμοῦ, διαφορετικοῦ κατὰ χρονικὰ διαστήματα, καὶ εἰς τὰς μεσαίας ἀκόμη καὶ ἀνωτέρας τάξεις συμβάλλει σημαντικῶς εἰς τὴν ἀφομοίωσιν τῆς ὕλης. Διὰ τοῦτο, υἱοθετεῖται ἡ ἐφαρμογὴ ὠρισμένων ἐνοτήτων διδασκαλίας καὶ εἰς τὰς τάξεις αὐτάς καὶ ἡ συγκέντρωσις τῆς ὕλης βάσει τῶν κυριάρχων μαθημάτων ἐβδομάδος.¹

2. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΕΝΟΤΗΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ:

Εἰς τὰς μεσαίας καὶ ἀνωτέρας τάξεις ἐφαρμόζονται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διδακτικοῦ ἔτους: α) 4-5 ἐνότητες κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας ἐπὶ ζωτικῆς σημασίας θεμάτων τοῦ τόπου, ὅπως εἶναι: τὰ πολιτιστικά ἔργα, αἱ οἰκονομικαὶ πηγαί, αἱ ἐντατικαὶ ἐργασίαι κατὰ ὠρισμένας περιόδους, τὰ ὑφιστάμενα ἱστορικὰ μνημεῖα, αἱ ἑορταὶ Χριστουγέννων καὶ Πάσχα καὶ β) δύο ἐνότητες ὑγιεινῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ σχολεῖον, τὴν κατοικίαν, τὸ χωρίον, τὴν συνοικίαν, τὴν πόλιν (μία κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ μία κατὰ τὴν ἀνοιξιν, λόγῳ τῶν διαφορετικῶν προβλημάτων ὑγιεινῆς κατὰ ἐποχάς). Εἰς κατάλληλον διὰ τὰ θέματα αὐτὰ χρονικὴν στιγμήν, διακόπτομεν τὴν διδασκαλίαν τῶν ξεχωριστῶν μαθημάτων καὶ διαθέτομεν 2-3 ἡμέρας διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν κάθε ἐνότητος. Τὸ ζωτικῆς σημασίας ἢ εὐκαιρικῶς παρουσιαζόμενον μορφωτικόν θέμα μελετᾶται ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ὥς ὁλότης ἀπὸ παικίλλας ἀπόψεις, ἐξαντλεῖται εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας του ὑπὸ τὸ ἀναφερθέν ἀνωτέρω διάγραμμα πορείας τῶν ἐνοτήτων διὰ τὰς μικράς τάξεις καὶ ἀποβαίνει ἄκρως μορφωτικὴ ὕλη συνδέουσα στενῶς τὴν ψυχὴν τοῦ ὠρμάζοντος τώρα παιδιοῦ μὲ τὰ ἄμεσα προβλήματα καὶ θέματα τοῦ τόπου του.

3. Η ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΠΕΡΙΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ (Κ.Μ.Ε.)²

Εἰς τὰς Γην, Δην, Εην καὶ ΣΤην τάξεις καὶ ἀπ' ἀρχῆς τοῦ διδακτικοῦ ἔτους συγκεντρώνεται (συσχετίζεται) ἡ ὕλη ὅλων, κατὰ τὸ δυνατόν, τῶν μαθημάτων τοῦ προγράμματος κάθε ἐβδομάδα πέραν ἑνός ἀπὸ τὰ ἐξῆς μαθήματα, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται κυρίαρχα μαθήματα τῆς ἐβδομάδος: θρησκευτικά (1η ἐβδομάς τοῦ μηνός), ἱστορία (2α ἐβδομάς), γεωγραφία (3η ἐβδομάς) καὶ φυσιογνωστικά (4η ἐβδομάς). Ὅταν ἔχη ὁρίσθῃ ὡς κυρίαρχον μάθημα κατὰ τὴν μίαν ἐβδομάδα π.χ. τὰ θρησκευτικά, διδάσκουμεν ἀπὸ μίαν μόνον ὥραν (τὴν 1ην διδ. ὥραν) κάθε ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος αὐτῆς, θρησκευτικά. Συσχετίζομεν, ἐάν εἶναι δυνατόν, μέ τὸ διδασκόμενον κεφάλαιον τῶν θρησκευτικῶν, τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν ὠδικήν, τὰ τεχνικά, τὴν γραμματικὴν, τὴν γυμναστικὴν εὐρίσκοντες ἀνάλογα, σχετικά, θέματα ἀπὸ τὰ μαθήματα αὐτὰ ἢ χρησιμοποιοῦντες ὕλην ἐκ τοῦ κυρίαρχου μαθήματος διὰ τὰ παραδείγματα καὶ τὰς ἀσκήσεις εἰς τὰ μαθήματα αὐτά. Κατὰ τὴν ἐβδομάδα αὐτὴν, δὲν διδάσκουμεν οὔτε ἱστορίαν, οὔτε γεωγραφίαν, οὔτε φυσικά, διότι τὰς ἀπαιτήτους διὰ τὸν τρέχοντα μῆνα ὥρας διδασκαλίας αὐτῶν τῶν μαθημάτων θὰ τὰς πραγματοποιήσωμεν εἰς τὴν ὁρισθησομένην ἐντὸς τοῦ μηνός ἰδικὴν τῶν ἐβδομάδα, ὅπου κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ θὰ εἶναι κυρίαρχον μάθημα. Οὕτω, ὁ κύκλος τῆς συγκεντρώσεως μέ βάσιν τὰ κυρίαρχα μαθήματα διαρκεῖ ἓνα μῆνα.

Τὰ μονώτερα μαθήματα τῆς ἐβδομάδος ἐκ τῶν ὁριζουμένων ως κυρίαρχων ἀπαιτοῦν εἰς ἓνα μῆνα (4 ἐβδομάδες) τέσσαρας διδακτικὰς ὥρας, ἐνῶ τὰ δίωρα ἀπαιτοῦν ὀκτὼ διδακτικὰς ὥρας. Αὐτὰς τὰς διδακτικὰς ὥρας πραγματοποιοῦμεν εἰς συνέχειαν κάθε ἡμέραν καὶ εἰς διάρκειαν μιᾶς ἐβδομάδος: διὰ τὰ μονώτερα κατὰ τὰς 4 ἡμέρας συνεχῶς καὶ διὰ τὰ δίωρα κατὰ τὰς 4 ἡμέρας ἀπὸ μίαν ὥραν ἡμερησίως καὶ κατὰ τὰς ἄλλας δύο ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος ἀπὸ δύο ὥρας ἡμερησίως.

Διὰ τῆς κατὰ τὰ ἀνωτέρω συγκεντρώσεως τῆς ὕλης πέραν τῶν κυρίαρχων μαθημάτων ἐβδομάδος, ἔχομεν τὰ ἐξῆς πλεονεκτήματα: α) Ἐξαντλοῦμεν, εἰς συνέχειαν ἡμερῶν, ὠλοκληρωμένα κεφάλαια ὕλης καὶ ἐξασφαλίζομεν τὴν κατανόησιν τῶν συνολικῶς. β) Ἐπιτυγχάνομεν συγκέντρωσιν τῆς ὕλης οὐχὶ μόνον πέραν ἑνός μαθήματος ἀλλὰ πέραν καὶ ἄλλων μαθημάτων, ὅποτε ἀποφεύγεται ἡ μονομερὴς ἀπόκλισις εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀγωγῆς (ἄλλοτε κυριαρχοῦν τὰ φρονηματιστικά, θρησκευτικά καὶ ἱστορία, ἄλλοτε τὰ γεωπολιτιστικά, γεωγραφία, καὶ ἄλλοτε τὰ πραγματιστικά, φυσικά, μαθήματα). γ) Ἀναπληρώνομεν τὰ κενὰ εἰς τὴν ὕλην, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται κατὰ τὰς ἐορτάς, τὰς ἐκδρομὰς καὶ τὰς ἀπουσίας τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ διδασκάλου, διὰ τῆς δυνατότητος, ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἐβδομάδος, νὰ ἀσχοληθοῦν οἱ μαθηταί, ἔστω καὶ δι' ὠρισμένας ἡμέρας φοιτήσεώς των, μέ τὸ ὁρισθέν κεφάλαιον τοῦ κυρίαρχου μαθήματος. δ) Ἐνισχύομεν τὴν κατανόησιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν κεφαλαίων τῶν κυρίαρχων μαθημάτων ἐβδομάδος διὰ τῆς συσχετίσεως πρὸς αὐτὰ γνώσεων καὶ δραστηριοτήτων ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων. ε) Εὐκόλυνεται ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν προετοιμασίαν τοῦ διὰ τὸ διδακτικόν ἔργον του, διότι, διὰ τοῦ συστήματος αὐτοῦ, δὲν ὑποχρεοῦται νὰ ἐτοιμασθῇ διὰ κάθε ἡμέραν εἰς 5-6 διαφορετικά μεταξὺ τῶν μαθημάτων, ἀλλὰ προπαρασκευάζεται μόνον δι' ἓνα κεφάλαιον, ὠλοκληρωμένον, τοῦ κυρίαρχου μαθήματος καὶ διὰ τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ὕλην τῶν ἄλλων μαθημάτων, ὁργανώνει τὸ ὑλικόν καὶ τὰς ἐργασίας τῶν μαθητῶν δι' ὅλην τὴν ἐβδομάδα καὶ ἀνοίγει καὶ διατηρεῖ εἰς τὴν αἰθούσαν ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα τὰ σχετικὰ ἐποπτικά μέσα καὶ ὄργανα θέτων ἀμέσως αὐτὰ εἰς

τήν διάθεσιν τῶν μαθητῶν. Τό τελευταῖον τοῦτο πλεονέκτημα, ἐάν εἶναι σημαντικόν διὰ τόν διδάσκαλον τῶν πολυθεσίων σχολείων, εἶναι ἄκρως λυσιτελές διὰ τὰ προβλήματα ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ φόρτου ἐργασίας τοῦ διδασκάλου τοῦ μονοθεσίου ἢ τοῦ ὀλιγοθεσίου σχολείου.

4. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Συντάξατε πορείαν ἐργασίας ἀναφέροντες τό συγκεκριμένον ὑλικόν δι' ὅλα τὰ μαθήματα εἰς δύο ἐκ τῶν κάτωθι ἐνοτήτων διὰ τὰς μεσαίας ἢ ἀνωτέρας τάξεις τοῦ Δημ. Σχολείου: ἡ ὑγεία εἰς τό χωριό μας, ἡ 25ῃ Μαρτίου 1821, τὰ ἐλαιοτριβεῖα μας, τό ἐργοστάσιον ξυλείας τοῦ τόπου μας, οἱ ἀμπελῶνες καί ἡ ἀξιοποίησις τῶν σταφυλίων (διάρκεια ἐνότητος 2 ἡμέραι).
2. Ὑπολογίσατε τόν ἀριθμόν τῶν πραγματοποιουμένων πλήρων ἐβδομάδων μαθημάτων καθ' ὅλον τό διδακτικόν ἔτος εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον (ὑπολογίζονται εἰς 30-32 περίπου) καί κατανείματε εἰς τὰς ἐβδομάδας αὐτάς, βάσει τῶν ἐγκεκριμένων βοηθητικῶν βιβλίων καί τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος, τήν διδακτέαν ὕλην κατὰ κεφάλαια τῶν μαθημάτων τῶν θρησκευτικῶν, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καί τῶν φυσιογνωστικῶν, μέ τήν προοπτικὴν νά διδαχθοῦν τὰ μαθήματα αὐτά ὡς κυρίαρχα μαθήματα ἐβδομάδος εἰς τὰς μεσαίας καί ἀνωτέρας τάξεις.
3. Συσχετίσατε τὰ ἀναγνωστικά τεμάχια τῶν ἐγκεκριμένων ἀναγνωστικῶν βιβλίων διὰ τὰς μεσαίας καί ἀνωτέρας τάξεις μέ τὰ κεφάλαια διδακτέας ὕλης τῶν θρησκευτικῶν, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καί τῶν φυσιογνωστικῶν, ὑπό τήν προοπτικὴν νά χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὰ κυρίαρχα μαθήματα ἐβδομάδος.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἐνότητες διδασκαλίας καί κυρίαρχα μαθήματα ἐβδομάδος ἐμφανίζονται, ὅπως τουλάχιστον γνωρίζομεν ἡμεῖς μέ ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν, εἰς τὰς μεσαίας καί ἀνωτέρας τάξεις τῶν Προτύπων Δημοτικῶν Σχολείων τῆς Παιδαγ. Ἀκαδημίας Τριπόλεως καί τῆς Παιδαγ. Ἀκαδημίας Ἰωαννίνων. Παλαιότερον, τό σύστημα τῶν κυριάρχων μαθημάτων ἐβδομάδος εἶχεν ἐφαρμόσει εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Νομοῦ Πρεβέζης ὁ Ἐπιθεωρητὴς Δημοτ. Ἐκπαιδεύσεως Σπετσιέρης. Ἐκτοτε, ἐφαρμόζονται ὑπὸ ἀρκετῶν διδασκάλων εἰς τὴν χώραν μας τῇ συγκαταθέσει τῶν Ἐπιθεωρητῶν τῶν.
2. Κ. Ι. Κίτσου: Ψυχολογία τῆς μαθήσεως, ἐν. ἀν. σελ. 285-287.

IV. Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

(Πατριδογνωσία – Πραγματογνωσία – Στοιχειώδεις Φυσιογνωστικά Παρατηρήσεις).

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ Παρατήρησις πραγμάτων καὶ φαινομένων ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν μικρῶν τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἀποτελεῖ τὴν πρώτην φάσιν, ὅπως ἔχομεν ἀναφέρει ἀνωτέρω, τῆς πορείας κατὰ τὴν μελέτην τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ μαθήματα τῆς πατριδογνωσίας, τῆς πραγματογνωσίας καὶ τῶν στοιχειωδῶν φυσιογνωστικῶν παρατηρήσεων τοῦ παλαιοῦ προγράμματος. Εἰς τὰ νεώτερα προγράμματα τὰ τρία αὐτὰ μαθήματα ἐντάσσονται εἰς τὸ μάθημα τῆς Σπουδῆς τοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὅλας σχεδὸν τὰς φάσεις τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐνοτήτων κατὰ τὸ σύστημα τῶν ἐνιαίας διδασκαλίας.¹

Παρατήρησις εἶναι ἡ ἐνέργεια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ προσαρμόζεται εἰς ἓνα φαινόμενον ἢ σύνολον φαινομένων ἢ πρᾶγμα, διὰ νὰ τὸ περιγράψῃ, νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ βραδύτερον εἰς τὴν ζωὴν διὰ τῆς συνεργασίας καὶ ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν.

Κατὰ τὴν παρατήρησιν, λαμβάνει χώραν μία ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀντικείμενον μέσῳ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ ἀμέσως τίθενται εἰς ἐνέργειαν διανοητικά καὶ συναισθηματικο - βουλευτικά ταυτοχρόνως λειτουργία διὰ τὴν περιγραφὴν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ἀντικειμένου. Κατ' ἀρχὴν, ὑφίσταται ἓνα πρᾶγμα ἢ ἓνα φαινόμενον. Ὁ παρατηρητὴς ὠθούμενος ἀπὸ τὸ ἐρέθισμα τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀπὸ ἐσωτερικόν, ἰδικόν του, διαφέρει πρὸς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον ἵσταται ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ τὸ ἐξετάζει. Προσέχει, ἀντιλαμβάνεται, σχηματίζει πνευματικὰς παραστάσεις, συγκρίνει, συλλογίζεται, συμπεραίνει. Ἡ δραστηριότης τῆς ψυχῆς τείνει πρὸς ἓνα σκοπόν. Ζητεῖ νὰ διακρίνῃ τὰ χαρακτηριστικά τῶν παρατηρουμένων ἀντικειμένων: τὴν ἰδιαιτέραν στάσιν ἐνὸς ἀτόμου, τὴν ὕψιν τοῦ δάσους κατὰ ὠρισμένην ἐποχὴν, τοὺς ἀκολουθούμενους κανόνας κατὰ τὸ κλάδευμα τοῦ δένδρου ἀπὸ τὸν κηπουρόν, τὴν αἰτίαν ἐνὸς φαινομένου. Ὁ τιθέμενος σκοπός, κατὰ τὴν παρατήρησιν, ἀποτελεῖ σχέδιον ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, μίαν προκαταβολικὴν ἰδέαν, ἡ ὁποία προσανατολίζει τὴν πνευματικὴν δραστηριότητα. Πρόκειται διὰ τίθεμενα ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐρωτήματα ἢ προβλήματα πρὸς ἐρευναν καὶ λύσιν, δι' ὑφαινομένας ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας ὁ παρατηρητὴς θὰ ἐπαληθεύσῃ ἢ θὰ ἀπορρίψῃ. Τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα θέτει ὁ παρατηρητὴς, σχετίζονται συνήθως μὲ τὰ διαφέροντά του, μὲ τὰς ἀσχολίας του, δι' αὐτὸ συμβαίνει ὁ κάθε παρατηρητὴς νὰ ἐξετάζῃ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἀπὸ ἰδικὴν του σκοπιάν, ὅχι πάντοτε ἀντικειμενικῶς.

Κατὰ τὴν παρατήρησιν, ἐπίσης, συμβαίνει νὰ μὴ ἀρκούμεθα νὰ παρατηρῶμεν τὰ φαινόμενα, ὅπως παρουσιάζονται ἐνώπιόν μας. Ἀναπαράγομεν συχνάκις αὐτὰ κατὰ τὴν θέλησίν μας, διὰ νὰ τὰ μελετήσωμεν καλύτερον, ὁπότε ἐκτελοῦμεν πείραμα. Δι' αὐτὸ καὶ τὸ πείραμα ἀποβαίνει ἀντικείμενον παρατηρήσεως καί, μὲ τὰ πλεονε-

κτήματα, τά όποια ένέχει (έπανάληψις του φαινομένου εις τόπον καί χρόνον της θελήσεώς μας μέ όλας τάς συνθήκας συστηματικής παρατηρήσεως), ύπηρετεί καλύτερον τόν τιθέμενον σκοπόν μας.

Μία παρατήρησις έπιτυγχάνει τόν σκοπόν της, όταν ό παρατηρητής έχη τάς έξής άρετάς: α) Περιέργειαν, ώστε νά οδηγήται αύθορμήτως εις τά πράγματα καί φαινόμενα, β) ικανότητα μεθοδικής παρατηρήσεως (τό όλον, τά μέρη, σύγκρισις των μερών, σύνθεσις), γ) έπιμονήν εις τόν σκοπόν καί ύπομονήν διά τήν έκφρασιν συμπερασμάτων, δ) ικανότητα άκριβοϋς καί λεπτομεροϋς έρμηνείας, ε) δεξιότητα χρήσεως όργάνων διά τήν άνάλυσιν του φαινομένου ή πράγματος καί διά τόν έλεγχον των παρατηρουμένων καί στ) όξείας αίσθήσεις. Αί άρεταί αύταί δέν άπαντώνται, δυστυχώς, κατά τό σύνολόν των, εις όλα τά άτομα, διότι κάθε άτομον, κατά τήν παρατήρησιν, έπηρεάζεται από τάς κλίσεις του, τά προβλήματά του, τήν κόπωσίν του, τάς συναισθηματικές καταστάσεις του, τάς προηγηθείσας ιδέας του, τάς ιδεολογίας του, καί διά τουτο, συνήθως, δέν παρατηρεί άντικειμενικώς, μέ τάξιν, μέ φρόνησιν, όποτε έχει γνώσεις έλλιπείς. Τά μικρά παιδιά των δύο πρώτων τάξεων του Δημοτ. Σχολείου, ως εύνόητον, δέν έχουν τάς άρετάς αύτάς εις ικανοποιητικόν βαθμόν καί διά τουτο είναι άπαραίτητον νά τύχουν ειδικής άσκήσεως.

2. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:

Ή παρατήρησις πραγμάτων καί φαινομένων πλουτίζει τάς έμπειρίας του άτόμου. Αί έμπειρίαί άποτελοϋν τό υλικόν, τό όποϊον έπεξεργάζεται ή νοημοσύνη, διά νά συγκροτήση τάς γνώσεις καί νά δώση λύσεις εις τά προβλήματα της ζωής. Ό έχων τήν ικανότητα καλής παρατηρήσεως συγκεντρώνει περισσοτέρας καί πληρεστέρας έμπειρίας καί κατά συνέπειαν είναι εις θέσιν, εις κάθε στιγμήν εις τό μέλλον, νά χρησιμοποieh τάς άποθησαυρισμένας έμπειρίας του, διά λογικάς ένεργείας, διά συγκρίσεις, διά τάς κατ' αναλογίαν λύσεις προβλημάτων, διά τήν άφομοίωσιν νέων γνώσεων βάσει του προηγουμένου περιεχομένου της ψυχής, δι' εύκολον προσάρμογήν εις νέα περιβάλλοντα καί διά τήν συνεχή εξέλιξίν του.²

Ή παρατηρητικότης είναι άρετή του έπιστήμονος, ό όποϊος, μέ τήν ικανότητα αύτήν, είναι εις θέσιν νά συλλαμβάνη όλα τά χαρακτηριστικά του άντικειμένου καί τάς αίτιώδεις σχέσεις των επί μέρους ένεργειών του φαινομένου καί, διά της λογικής σκέψεώς του έπ' αυτών, νά φθάνη εις άσφαλή έπιστημονικά συμπεράσματα.

Ή κοινωνική άξία καί ή επαγγελματική προκοπή του άτόμου εξαρτώνται κατά πολύ από τήν παρατηρητικότητα αύτου. Μέ τήν ικανότητά του προς παρατήρησιν συγκεντρώνει έμπειρίας κοινωνικής συμπεριφοράς, γνωρίζει καλώς τάς διαδικασίας της κοινωνικής ζωής, άντεπεξέρχεται έπιτυχώς βάσει αυτών εις τάς κοινωνικάς μετά των άλλων συναλλαγάς του καί κερδίζει τήν εκτίμησιν των άλλων διά τάς έμπειρίας του καί τήν εύγένειάν του εις τήν συμπεριφοράν του. Ό επαγγελματίας, δυνάμενος νά παρατηρή καλώς τήν πρώτην ύλην της έργασίας του, τήν κατάστασιν καί λειτουργίαν των έργαλείων καί μηχανημάτων καί τάς επί μέρους διαδικασίας του έργου του, κατορθώνει νά εξασφαλίζει εξαίρετα προϊόντα καί νά κερδίζει οϋτω τήν έπιστοσύνην των πελατών του.

Ό μαθητής, παρατηρών καλώς τά άντικείμενα της μαθήσεώς του, συλλαμβάνει άκριβώς όλα τά έρεθίσματα, σχηματίζει πλήρεις κατ' αίσθησιν άντιλήψεις, συγκροτεί άκριβείς πνευματικές εικόνας της πραγματικότητος, συνθέτει επί τό τελειότερον τά «μορφολογικά» στοιχεία της γνώσεως, διά νά τά χρησιμοποιήση έπωφελώς

εις τήν συγκρότησιν, διά τῆς ἀφηρημένης λογικῆς ἐπεξεργασίας, τῶν «ἐνεργητικῶν» στοιχείων τῆς γνώσεως, καί κατακτᾶ, κατά συνέπειαν, ὠλοκληρωμένας γνώσεις.³ Ὅλα τά μαθήματα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου στηρίζονται συνήθως εἰς συγκεκριμένα ἀντικείμενα καί φαινόμενα, ἡ ἀναπαραστάσεις αὐτῶν τά ὅποια ὁ μαθητής ὀφείλει νά παρατηρή καλῶς, διά νά δύναται νά κατανοήσῃ τά διδασκόμενα μαθήματα.

Διά τούς μαθητάς τῶν πρώτων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, οἱ ὅποιοι στεροῦνται ἐμπειριῶν ἀπό τήν φύσιν καί τήν ζωήν, λόγω τῆς ἡλικίας των, τό μάθημα τῆς παρατηρήσεως πραγμάτων καί φαινομένων ἔχει μεγίστην σημασίαν, διότι παρέχει εἰς αὐτούς εὐκαιρίας νά ἴδουν καί νά ἀκούσουν πολλά τά ἀπτά καί συγκεκριμένα, νά σκεφθοῦν ἐπ' αὐτῶν καί νά συγκροτήσουν ἐμπειρίας, αἱ ὁποῖαι θά ἀποτελέσουν τό θεμέλιον διά τήν περαιτέρω σχολικήν μόρφωσίν των.

Ἡ παρατήρησις πραγμάτων καί φαινομένων, ἀποτελοῦσα τήν πρώτην φάσιν κατά τήν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας, (παρατήρησις – συσχετίσις καί ἐπεξεργασία ἰδεῶν – ἔκφρασις ἀφηρημένη καί συγκεκριμένη), καλύπτει πολύ σημαντικόν στάδιον τῆς φυσικῆς πορείας τῆς μαθήσεως διά τοῦ συστήματος τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας, διότι ἐξασφαλίζει εἰς τό Ὑποκείμενον (τό ἐρευνοῦν πνεῦμα) δεδομένα ἀπό τήν συγκεκριμένην πραγματικότητα, πολύ ἀπαραίτητα διά τάς δύο ἐπομένας φάσεις τῆς συσχετίσεως καί ἐπεξεργασίας τῶν ἰδεῶν καί τῆς ἐκφράσεως. Ἐάν αἱ ἐνότητες διδασκαλίας ἀποτελοῦν σήμερον τήν πλέον παιδαγωγοῦσαν ὕφανσιν τῆς διδακτέας ὕλης διά τούς μαθητάς τῶν δύο πρώτων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, αἱ ἐνότητες αὐταί δέν εἶναι δυνατόν νά διδαχθοῦν καί νά φέρουν τά προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, ἐάν δέν στηριχθοῦν εἰς τά δεδομένα ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν μαθητῶν ἐπὶ συγκεκριμένων πραγμάτων καί φαινομένων (βλέπε εἰς προηγούμενον κεφάλαιον: Θεμελίωσις τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας).

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Γενικός ἢ ἀπώτερος σκοπός τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως εἶναι ἡ καλλιέργεια τῆς ἱκανότητος πρὸς συστηματικὴν παρατήρησιν πραγμάτων καί φαινομένων διά τήν ἀπόκτησιν ἐμπειριῶν δυναμένων νά ἀποτελοῦν θεμέλιον διά περαιτέρω μάθησιν.

Εἰδικός ἢ ἐγγύτερος σκοπός τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως εἰς τάς δύο πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου εἶναι ἡ ἐπαφή τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν μέ τήν συγκεκριμένην πραγματικότητα τοῦ στενωτέρου περιβάλλοντος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν διαδικασιῶν ἐπεξεργασίας τῶν ἐνοτήτων κατά τό σύστημα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας.

4. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Διδακτέα ὕλη τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως εἶναι τά συγκεκριμένα πράγματα ἢ φαινόμενα ἢ γεγονότα τά σχετιζόμενα μέ τά θέματα τῶν ἐκλεγομένων ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας.

Τά συνήθη θέματα τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας εἰς τάς δύο πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τὰ ὅποια ἀναφέρονται ἐνδεικτικῶς εἰς τὰ προγράμματα μαθημάτων, ἐντάσσονται, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, εἰς τούς ἐξῆς κύκλους: οἰκονομική

ζωή (μέλη οικογενείας, ασχολίες των, κατοικία, ζώα και φυτά εις τήν οίκιαν, ἡ ζωὴ καὶ ἡ χαρὰ τῆς οικογενείας), ἡ σχολικὴ ζωὴ (οἱ μαθηταί, οἱ διδάσκαλοι, τὸ διδακτήριον, οἱ πέριξ χώροι, ἡ ζωὴ εἰς τὸ σχολεῖον), ἡ κοινωνικὴ ζωὴ (ὁ ὀρίζων, ὁ χώρος τῆς συνοικίας, ἡ κοινότης, οἱ δρόμοι, τὰ ἰδρύματα, αἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων, τὰ ἐπαγγέλματα, αἱ δραστηριότητες χαρᾶς), ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ (ἐορταί, Ναοί,), ἡ ζωὴ εἰς τὴν φύσιν (ἐποχαί, χώρος, φυτά, ζώα, φυσικὰ φαινόμενα, οὐρανός).

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

Ἀπαραίτητοι ψυχικαὶ λειτουργίαι διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως εἶναι: α) ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις, ἡ πνευματικὴ παράστασις, ἡ μνήμη, ἡ ἔλλογος φαντασία καὶ αἱ νοεραὶ λογικαὶ ἐνέργειαι προσθέσεως, ἀφαιρέσεως, προσεταιρισμοῦ, ἀντιμεταθετικότητος, ταυτίσεως, πολλαπλασιασμοῦ καὶ συνδυασμοῦ στοιχείων τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων, ὥστε νά ἐπιτευχθῇ ἡ πλήρης περιγραφὴ καὶ ἡ σχετικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἀντικειμένου τῆς παρατηρήσεως (ἡ ἀντικειμενικὴ παρατήρησις), β) παραλλήλως πρὸς αὐτάς τὰς νοητικὰς λειτουργίας, ἡ συναισθηματικότης ὡς εὐαρέσκεια τῆς ψυχῆς διὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ ὡς ἀξιολόγησις αὐτοῦ διὰ τὴν ζῶν (διαφέρον), ὥστε ἡ ψυχὴ, μέ τὸ ἐνεργητικόν στοιχεῖον αὐτῆς (τὴν συναισθηματικότητα) νά τελεῇ ἐν ἐγρηγόρσει καὶ νά ἐπιμένη διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀνωτέρω διανοητικῶν διαδικασιῶν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ γ) ἡ ἰκανότης διὰ συναλλαγὰς καὶ συνεργασίαν μετὰ τῶν ἄλλων ἀτόμων (κοινωνικότης), ὥστε ἡ ψυχὴ νά σέβεται καὶ νά ὑπολογίζῃ, κατὰ τὰς περιγραφάς, ἐρμηνείας καὶ ἀξιολογήσεις τῆς, τὴν ἀποψιν καὶ θέσιν τῶν ἄλλων ἀτόμων, τὰ ὅποια παρατηροῦν τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον (ἀμοιβαιότης ἀπόψεων), διὰ νά συμπληρῶνῃ τὰς ἰδικὰς τῆς ἀπόψεις καὶ νά ἐπιβεβαιοῖ αὐτάς διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ταυτίσεως αὐτῶν πρὸς ἐκεῖνας τῶν ἄλλων.

Ὁ μαθητὴς ὅμως τῆς Αἰς καὶ τῆς Βας τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ὁ ὁποῖος διάγει τὴν ἡλικίαν τῶν $5\frac{1}{2}$ - $7\frac{1}{2}$ ἐτῶν καὶ εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς δευτέρας παιδικῆς ἡλικίας, δὲν ἔχει ὠρίμους ἀκόμη τὰς ἀνωτέρω ἀπαραιτήτους ψυχικὰς λειτουργίας. Ἐξελικτικῶς εὐρίσκεται εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξύ τῆς δευτέρας (2-7 ἐτῶν) καὶ τῆς τρίτης (7-12 ἐτῶν) παιδικῆς ἡλικίας καὶ ὡς ἐκ τούτου φέρει ὅπωςδῆποτε τὰ χαρακτηριστικά τοῦ σταδίου 2-7 ἐτῶν καὶ μόλις ἀρχίζει νά κατακτᾷ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ σταδίου 7-12 ἐτῶν. Τὰ χαρακτηριστικά αὐτά, ἔχοντες ἀναφορὰν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον. (Εἰσαγωγικαὶ θέσεις: Ψυχολογικά δεδομένα) καὶ δυνάμεθα νά εἰπωμεν, βάσει αὐτῶν, ὅτι αἱ ἀπαραίτητοι ἰκανότητες τῆς νοημοσύνης, τῆς συναισθηματικότητος καὶ τῆς κοινωνικότητος ἐνός καλοῦ παρατηρητοῦ δὲν ἀποτελοῦν ἀκόμη ψυχικὰς ἰκανότητας τελοῦσας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ παρατηρητοῦ - μαθητοῦ τῆς Αἰς καὶ τῆς Βας τάξεως.

Τὸ παιδί τῆς περιόδου αὐτῆς ζῇ ἀκόμη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ τόν διανοητικόν, τόν συναισθηματικοβουλητικόν καὶ τόν κοινωνικόν Ἐγκεντρισμόν τῆς περιόδου, πού ἀκόμη διανύει καὶ τὴν ὁποίαν εἰς ὀλίγον χρόνον θά ἐγκαταλείψῃ. Ὁ τριπλοῦς αὐτός Ἐγκεντρισμός του ἐκδηλοῦται, κατὰ τὴν παρατήρησιν πραγμάτων καὶ φαινομένων, μέ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά, ὡς διεπίστωσεν ὁ J. Piaget κατὰ τὰς πολυετεῖς ἐρεῦνας του:⁴

α) Τὸ παιδί μένει ἀκόμη, εἰς πολλάς περιπτώσεις κατὰ τὴν παρατήρησιν, εἰς τὴν ἰδικὴν του σκοπιάν ἢ ἀποψιν θεωρήσεως, χωρὶς νά ὑπολογίζῃ αὐθορμήτως ἢ νά

έπιζητητή τās απόψεις τών άλλων, διά νά επιβεβαιώση τήν αντικειμενικότητα τής ιδικής του θεωρήσεως (διανοητικός καί κοινωνικός έγωκεντρισμός).

β) 'Αντικαθιστά συνήθως τās ύλικάς ή μηχανικές αίτίας τών φαινομένων μέ μίαν βούλησιν ανάλογον πρός τήν ιδικήν του (διανοητικό - συναισθηματικός έγωκεντρισμός) καί δέχεται: π.χ. ό δυνατός άέρας θέλει νά μπη στό σπίτι μας, γιατί είναι θυμωμένος (ψυχισμός) – ένας άνθρωπος ανάβει τό φεγγάρι, γιά νά μās φωτίξη (τεχνοκρατική αντίληψις έπ' ώφελεία του έγώ του).

γ) Δέχεται τās σχέσεις εις τά φαινόμενα ώς πραγματικές μόνον, έφ' όσον γίνονται αντίληπται από τās αισθήσεις του (διανοητικός έγωκεντρισμός). Εις περιπτώσεις ψυχικών ή άοράτων ή μη ύλικών αιτίων, άποδίδει αυτά εις τά σχετιζόμενα μέ τά αίτια συγκεκριμένα πράγματα, τά όποία ύποπίπτουν εις τās ιδικές του αισθήσεις, καί δέχεται: π.χ. ή σκέψι μου παράγεται στό στόμα – άπλώνω τό χέρι μου νά πιάσω τίς άκτίνες του ήλίου (ρεαλισμός). Πολλάκις, όταν δέν ύφίστανται συγκεκριμένα, αισθηταί, εκφράσεις τών άοράτων αιτίων, έπισημαίνει τήν φαντασίαν του καί δίδει ύποκειμενικάς εξηγήσεις, μυθολογικάς έρμηνείας, αναλόγους πρός τούς πόθους καί τούς φόβους του (διανοητικοσυναισθηματικός έγωκεντρισμός).

δ) Παρατηρεί συνήθως μετ' έπιμονής πράγματα ή φαινόμενα, έφ' όσον χρειάζονται εις τά παιγνίδια του καί εις τήν ζωήν του γενικώς, δίδει κατά συνέπειαν έρμηνείας χρησιμοθηρικές (συναισθηματικοβουλητικός έγωκεντρισμός) καί δέχεται: π.χ. μαχαίρι είναι κάτι πού μās χρειάζεται, γιά νά κόβωμε, καρέκλα είναι κάτι, γιά νά καθώμαστε.

ε) Παρατηρεί ακόμη καί διατηρεί σύνολα, δηλαδή συνενώνει όλα τά στοιχεία εις ένα, τό περισσότερο έντυπωσιακό εις τά διαφέροντά του, εις τήν συναισθηματικότητα του. Διά τούτο παραλείπει τās λεπτομερείας, αί όποιαί δέν ανταποκρίνονται εις τās ανάγκας του (συναισθηματικός έγωκεντρισμός). "Όταν π.χ. συμμετέχη εις έκδρομήν μέ τούς γονείς του, διηγείται εις τό σχολείον μόνον διά τό ώραϊον σκυλάκι, τό όποϊον είδεν, διότι όλαί αί άναμνήσεις του έχουν ύποταχθή εις τήν κυρίαρχον εικόνα (τό σκυλάκι). 'Επειδή αί παραστάσεις του κυριαρχούνται από τά ποικίλα καί στιγμιαία συναισθήματά του (φόβος, χαρά, πόθοι), είναι συγκεχυμένα, άτελείς, παραστάσεις καί άποτελούν ένα κράμα στοιχείων (συγκρητισμός). "Όταν π.χ. εύρίσκειται ένώπιον ενός αντικειμένου, τό παρατηρεί συγκεχυμένα, διότι στρέφει τήν προσοχήν του από ένα σημείον εις άλλο χωρίς συνέχειαν καί τάξιν, έπιμένει εις τά σημεία εκείνα, τά όποία του κάμνουν έντύπωσιν καί σχηματίζει παραστάσεις του όλου χωρίς αιτιώδεις διαδοχικάς συσχετίσεις τών μερών. Εις αυτήν τήν ιδιότητα τής έντυπώσεως συνόλων συμβάλλει, έκτός του συναισθηματικού έγωκεντρισμού, καί μία ιδιότης τής αντίληψεως, κατά τήν όποιαν, κατ' άρχήν, τό άτομον βλέπει καί προτιμά νά βλέπη συνολικάς μορφάς, τās όποίας κατόπιν θά έπεξεργασθ. Κατά τήν έπεξεργασίαν όμως αυτήν, τό παιδί 5½ - 7½ έτών θά συσχετίση καί θά συνενώση τά στοιχεία τής μορφής όχι τόσο έν υπό τās αιτιώδεις διαδοχικάς σχέσεις των, ώς συμβαίνει μέ τούς ώρίμους, αλλά κατά τήν συναισθηματικήν προτίμησιν του εις ένα από αυτά, εις τό περισσότερο έντυπωσιακό διά τά διαφέροντά του.

Κατά τά άνωτέρω, ό μαθητής τών δύο πρώτων τάξεων δέν παρατηρεί, όπως ήμεις οι ώριμοι: μέ σύστημα, μέ διαδοχικάς συσχετίσεις, μέ τάξιν, μέ νοεράς λογικάς ένεργείας επί τών στοιχείων, μέ έπιμονήν εις τά επί μέρους σημεία, μέ ανταλλαγήν απόψεων, μέ επιβεβαιώσεις καί έλεγχον τών παρατηρουμένων, μέ αντικει-

μενικότητα, μέ εύρεσιν νόμων. Δέν παρατηρεῖ, ἐπίσης, ἀκόμη, ὅπως ὁ μαθητής τῶν μεσαιῶν ἢ ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά παρατηρή μέ κάποιο σύστημα, νά προβαίνει εἰς νοεράς λογικάς ἐνεργείας ἐπὶ συγκεκριμένων πραγμάτων, νά εὐρίσκη μερικά κύρια χαρακτηριστικά τῶν ἀντικειμένων καί νά ἀναζητῇ λειτουργικούς ρόλους (χωρίς νά δίδῃ βεβαίως ἀπολύτως ὀρθάς ἐρμηνείας καί νά ἐξαγάγῃ νόμους). Διὰ τοῦτο ἡ μεθοδολογία τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως εἰς τās μικράς τάξεις πρέπει νά στηριχθῇ εἰς τὰ ἀνωτέρω ψυχολογικά δεδομένα.

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ⁵

α) **Ἐπιλογή τῶν τόπων παρατηρήσεως καί λήψις ἀναγκαίων μέτρων.** Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νά ἐπιλέγῃ τοὺς τόπους διὰ τήν παρατήρησιν φαινομένων ἢ πραγμάτων ὑπὸ δύο κυρίως κριτήρια: α) νά ἐξασφαλίζουν ὅλους τοὺς παιδαγωγικούς ὅρους καί β) νά μή δημιουργοῦν ἢ ἐνέχουν κινδύνους διὰ τὰ μικρά παιδιά. Ἐνας τόπος ἐξασφαλίζει ὅλους τοὺς παιδαγωγικούς ὅρους διὰ τήν παρατήρησιν, ὅταν παρουσιάζῃ τό πρὸς παρατήρησιν ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον εἰς τὴν πλεον φυσικὴν ἢ ἐνεργόν ἢ ἀρτίαν κατάστασιν ἢ μορφήν του, ὅταν ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους παρέχῃ τὴν δυνατότητα νά τοποθετηθοῦν οἱ μαθηταὶ εἰς θέσεις ἐπιτρεπούσας τὴν ἄνετον καί ἀπὸ ὅλας τās ἀπόψεις παρατήρησιν τοῦ ἀντικειμένου καί ὅταν ἡ ἀπόστασις τοῦ ἀπὸ τό σχολείου δέν εἶναι μακρά καί ἡ μετάθασις εἰς αὐτόν εἶναι εὐχερὴς εἴτε πεζῇ εἴτε διὰ συγκοινωνιακοῦ μέσου. Ἐνας τόπος, ἐπίσης, δέν ἐνέχει ἢ δέν δημιουργεῖ κινδύνους, ὅταν δέν ἔχῃ ἀποτόμους κατωφερείας, ὅταν δέν εὐρίσκεται πλησίον ὑπονόμων καί ἄλλων χώρων μέ ἀκάθαρτα ἀντικείμενα, ὅταν δέν ἐνδημοῦν εἰς αὐτόν ἄγρια ζῶα καί ἐπιβλαβῇ ἐρπετά καί ἔντομα καί ὅταν δέν ἐκτίθεται εἰς συχνούς ἀνέμους, βροχάς καί διαφόρους κοινωνικούς κινδύνους.

Χῶροι, οἱ ὁποῖοι διασφαλίζουν, συνήθως, τās ἀνωτέρω προϋποθέσεις, εἶναι ἡ αὐλὴ καί ὁ κήπος τοῦ σχολείου, ὁ δρόμος ἔξω ἀπὸ τό σχολεῖον καί εἰς τὴν συνοικίαν, τὰ γειτονικά καταστήματα καί δημόσια γραφεῖα, ἡ λαϊκὴ ἀγορά, οἱ γειτονικοὶ ἀγροί, ὁ φράκτης, ἡ δενδροστοιχία, αἱ κτηνοτροφικαὶ καί ἄλλαι ἐγκαταστάσεις παραγωγῆς, οἱ γειτονικοὶ ναοί, μοναστήρια, ἐξωκκλήσια, λόφοι, δρυμοί, ἀρχαῖα μνημεῖα, ἀνδριάντες, προτομαί, πάρκα, ἀρχιτεκτονικά κατάλοιπα, ἄλλα σχολεῖα, λίμναι, ποταμοί, νησάκια, παραλίας, ἀμπελώνες, ἐλαιῶνες, πορτοκαλεῶνες, μηλεῶνες, ἀνθοκομεῖα, ζωοτροφεῖα, μουσεῖα, ἐκθέσεις ἔργων καί προϊόντων, πινακοθήκαι, σταθμοὶ μέσων συγκοινωνίας κ.λ.π. Κατάλληλος, τεχνητὸς ὅμως, τόπος διὰ παρατηρήσεις εἶναι καί ἡ «ζωντανὴ γωνιά» εἰς τό σχολεῖον (εἰς μίαν γωνίαν τῆς αἰθούσης ἢ τοῦ διαδρόμου ὀργανώνομεν ἓνα τμήμα ἀπὸ τὴν φύσιν: μέ χῶμα, μέ κλῶνες θάμνων, μέ χόρτον, μέ ταριχευμένα ἐρπετά, ἔντομα, πτηνὰ καί μικρά ζῶα, μέ ζῶντα πουλάκια εἰς τό κλουβί, μέ ἐνυδρεῖον ψαριῶν, μέ ὄστρακα, μέ κελύφη κ.λ.π.

Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς παρατηρήσεως εἰς τοὺς χώρους αὐτοὺς, λαμβάνονται τὰ ἑξῆς μέτρα: α) Ἐπισκέπτεται μόνος του ὁ διδάσκαλος ἐκ τῶν προτέρων τόν χώρον, ἐξετάζει τὴν καταλληλότητά του ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους καί συντάσσει διάγραμμα διακινήσεως, στάσεων καί διατάξεως τῶν μαθητῶν, β) μελετᾷ τόν τρόπον ἐκμεταλλεύσεως ὅλων τῶν μορφωτικῶν εὐκαιριῶν, γ) λαμβάνει τὴν ἄδειαν διὰ τὴν ἐπίσκεψιν ἀπὸ τόν ἰδιοκτήτην ἢ τόν προϊστάμενον τῆς ὑπηρεσίας ἢ τοῦ ἰδρύματος, δ) ἔχει τὴν ἔγκρισιν τῶν γονέων διὰ τās μεγάλας μετακινήσεις καί καλεῖ 2-3 γονεῖς,

διά νά συμμετέχουν ὡς συνοδοί, ε) ἐπιλέγει καλόν, κατά τό δυνατόν, καιρόν διά τήν ἐξοδόν, στ) συνεργάζεται μέ τήν ἐκ μαθητῶν ὁμάδα ἐκδρομῶν διά τήν ἀνάληψιν ὠρισμένων εὐθυνῶν, ζ) ἐφοδιάζει τήν ὁμάδα ἐκδρομῶν μέ πρόχειρον φαρμακεῖον, η) ἀνακοινώνει τό πρόγραμμα τῆς διακινήσεως καί ἐπισκέψεως καί δίδει ὁδηγίας εἰς ὅλους τοὺς μαθητάς διά τόν ἐφοδιασμόν των μέ μικρά ὄργανα παρατηρήσεων, μέ σημειωματάριον καί μέ μέσα διά συλλογὰς φύλλων, καρπῶν, φλοιῶν, κλάδων, πετρωμάτων, ζωύφιων, λουλούδιων, μικρῶν φυτῶν κ.λ.π. καί θ) ἀποφεύγει τήν διέλευσιν ἀπό δρόμους μέ πυκνήν κίνησιν τροχοφόρων καί ἀνθρώπων.

β) **Καθορισμός ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν εἰς τά πράγματα καί φαινόμενα πρὸς παρατήρησιν.** Κατά τό μάθημα αὐτό, ὁ ὑπεύθυνος διδάσκαλος ὀφείλει πέρα τῶν αὐθορμητῶν παρατηρήσεων τῶν παιδιῶν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, νά ἔχη ὁ ἴδιος προσδιορίσει ἐκ τῶν προτέρων εἰς τό σημείωμα τῆς πορείας του, μερικά χαρακτηριστικά, εἰς τά ὁποῖα θά ὑποκινήσῃ τεχνηέντως τήν προσοχήν τῶν μαθητῶν του ὅπωςδῆποτε, διά νά ἀποβῇ μορφωτική ἡ ὅλη παρατήρησις.⁶ Αὐτά τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά μποροῦν νά εἶναι τά ἀκόλουθα ἐνδεικτικῶς:

Εἰς τὰ ζῶα: κινήσεις καί πράξεις τῶν ζῶων, τί τρῶγουν πῶς καί ποῦ ζοῦν, τό βάρος των, τό μέγεθος, τό χρῶμα καί ἡ μορφή των, αἱ μεταβολαί καί τά φαινόμενα τῆς αὐξήσεώς των, αἱ σχέσεις των μέ παιδιὰ καί ὄριμους, τά προϊόντα των καί οἱ τρόποι ἐπεξεργασίας των καί χρησιμοποιήσεώς των, ὁ κύκλος τῆς γεννήσεως, αὐξήσεως καί θανάτου των.

Εἰς τὰ φυτά: κορμός, κλάδοι, καρποί, ρίζα, σπόροι, βιολογικός κύκλος, ἐπεξεργασία προϊόντων των, σχέσεις μέ παιδιὰ καί ἀνθρώπους.

Εἰς τὰ πράγματα: ἑξωτερικὰ χαρακτηριστικά, βάρος, μέγεθος, ἐσωτερικὴ δομή, μεταβολαί των ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν ἄλλων σωμάτων, χρῆσις των ἀπὸ τόν ἄνθρωπον.

Εἰς τοὺς ὄριμους ἀνθρώπους: ἀσχολίαι των μέ φυτά, ζῶα, πράγματα, ἐργαλεῖα, καί μηχανήματα, σχέσεις καί ἐπικοινωνίαι των, προϊόντα ἐργασίας των.

Εἰς τὰ παιδιὰ: παιγνίδια, ἀσχολίαι, ἀντικείμενα καί μέσα τῆς ζωῆς των, δραστηριότητες ὁμάδων παιδιῶν, σχέσεις των μέ τοὺς ὄριμους.

γ) **Ὑποκινήσεις εἰς συγκρίσεις ἐπὶ χαρακτηριστικῶν τῶν ἀντικειμένων:** Κατά τήν παρατήρησιν, ὑποκινούμεν τοὺς μαθητάς νά συγκρίνουν μορφάς, μεγέθη, χρώματα, ιδιότητας, προϊόντα μέ ἀντίστοιχα στοιχεῖα ἀντικειμένων τῆς αὐτῆς ἢ ἄλλης συγγενοῦς κατηγορίας καί νά εὐρίσκουν ὁμοιότητας καί διαφοράς μέ χονδρικοὺς ὑπολογισμούς. Κατά τὰς συγκρίσεις, οἱ μαθηταί μποροῦν νά χρησιμοποιοῦν καί ἀνάλογα ἀπλὰ ὄργανα μετρήσεως.

Ἡ σκέψις φέρει κατά τήν παρατήρησιν συχνάκις εἰς ἀντίθεσιν ἢ εἰς γειτνίασιν τὰ πράγματα, τὰς ἀπόψεις καί τὰ φαινόμενα καί διακρίνει ὁμοιότητας καί διαφοράς.⁷

Κατά τὰς ἀντιθέσεις (μεταξὺ π.χ. γαντιῶν δερματίνων καί μαλλίνων, φρούτων καί καρπῶν, δένδρων, λουλουδιῶν, ἀνθρώπων), ἡ σκέψις τοῦ παιδιοῦ ἔχει μίαν βάσιν ἐκτιμήσεως καλυτέραν ἀπὸ ὅ,τι ὅταν παρατηρῇ ἀπομεμονωμένα ἀντικείμενα, διότι ἡ σύγκρισις προκαλεῖ συνειρμούς καί συσχετίσεις καί ὀξύνει τό πνεῦμα εἰς τήν διάκρισιν τῶν λεπτομερειῶν, εἰς τήν εὐρεσιν διαφορῶν, εἰς τόν προσδιορισμόν κυρίων χαρακτηριστικῶν. Αἱ ἀντιθέσεις ἐξάγονται εὐχερέστερον ἀπὸ τὰ παιδιὰ, ὅταν δύο μαθηταί εἰς διάλογον προβάλλουν, ἀπὸ τήν πλευράν του ὁ καθένας, τὰ πλεονεκτήματα ἢ χαρακτηριστικά τοῦ ἀντικειμένου, τό ὁποῖον κρατοῦν εἰς τὰ χεῖρα των καί τό ὑποστηρίζουν διά τήν ποιότητα καί τὰς ιδιότητάς του.

Κατά τās γεινιάσεις τών πραγμάτων (μεταξύ φύλλων, καρπών, ζώων, επίπλων, εργαλείων, πράξεων), ή σκέψις όδηγεϊται εις ταξινομήσεις, εις έντάξεις όμοίων, καί εις διατύπωσιν κανόνων καί άρχών.

Αί άνωτέρω συγκρίσεις πρέπει νά άναφέρωνται καί εις τόν χρόνον: (πώς παρυσιάζεται τώρα τό άντικείμενον, πώς ήτο εις τό παρελθόν καί πώς μπορεί νά είναι εις τό μέλλον), διά νά πλουτίζεται τό άντικείμενον καί μέ άλλα χρήσιμα στοιχεία διά τήν πλήρη κατανόησιν του καί διά τήν δημιουργίαν πόθων βελτιώσεώς του.

δ) **Ύποκίνησις διά κατασκευάς καί κινητικές καί γραφικές άναπαραστάσεις.**⁷ Τά παιδιά ύποκινούνται εις κατασκευάς άντικειμένων από τās παρατηρήσεις των μέ διάφορα ύλικά, εις άνακατασκευάς εργαλείων καί όργάνων (όμοιωμάτων), εις παρασκευάσματα μέ ύλικά καί ούσιās καί εις άναπαραστάσεις διά κινήσεων, διά πράξεων καί δι' ίχνογραφήματος. Εις μερικάς περιπτώσεις, συνιστάται, πρίν άρχίση ή μελέτη του άντικειμένου, νά δοθ ή παραγγελία εις τούς μαθητάς καταλλήλως, διά τήν κατασκευήν του έξεταστέου άντικειμένου μέ κατάλληλον ύλικόν καί βάσει τής πρώτης παρατηρήσεως, ώστε τά παιδιά ν' άναζητήσουν αύτενεργώς τά χαρακτηριστικά του άντικειμένου κατά τήν προσπάθειάν των νά επιτύχουν τήν όμοιότητά του μέ τό χειροτέχνημά των. Μετά τήν κατασκευήν του από κάθε παιδί, προχωρούμεν εις τήν συζήτησιν καί τήν κυρίως παρατήρησιν, δι' όλας τās άλλας διαδικασίας.

ε) **Πρωώθησις τής σκέψεως του παιδιού από τήν έλευθέραν καί επιπολαίαν εις τήν συστηματικήν παρατήρησιν.** Ξεκινούμε πάντοτε από τās πρώτας παρατηρήσεις μερικών παιδιών καί προσπαθούμεν νά ύποκινώμεν μέ καταλλήλους έρωτήσεις τήν συσχέτισιν ενός πρώτου δεδομένου μέ φυσικώς σχετικά μέ αυτό άλλα στοιχεία, ώστε νά εξασφαλίσωμεν προοδευτικώς τήν συστηματικήν, μέ τάξιν καί συνέχειαν, παρατήρησιν.

Επιμένομεν, έπίσης, εις σύνθεσιν καί άνακεφαλαίωσιν των παρατηρουμένων μέ συντόμους περιλήψεις, μέ διαγράμματα, μέ συνοπτικές γραφικές παραστάσεις κ.λ.π., διά νά όδηγήσωμεν τήν σκέψιν του μικρού παιδιού, μέ τās έντάξεις των λεπτομερειών βάσει των σχέσεων των, εις τās γενικές έννοιās καί τά κύρια χαρακτηριστικά του άντικειμένου, νά καλλιεργήσωμεν τήν ένοποιόν ικανότητα του πνεύματος καί νά διασφαλίζωμεν, εις έπομένας επισκέψεις, τήν όλονέν καί συστηματικώτεραν παρατήρησιν.⁸

στ) **Πρωώθησις, τής σκέψεως του παιδιού εις άναζήτησιν λειτουργικών ρόλων, άπλών αιτιωδών σχέσεων καί προθέσεων.** Τοϋτο επιτυγχάνεται μέ τήν ύποκίνησιν έρωτημάτων διά κάθε άντικείμενον ή φαινόμενον, όπως: πώς είναι, ποϋ, πότε, γιατί, πώς άλλοιώς, πόσον, τί θέλει, τί σκοπεύει, τί αξίζει κ.λ.π. Κάθε ένα από τά έρωτήματα αυτά ύποκινεί άμέσως τήν σκέψιν εις νοεράς λογικής ένεργείας, όδηγούσας εις εύρεσιν σχέσεων, νόμων καί κανόνων, οί όποιοι διέπουν τά πράγματα καί τά φαινόμενα.⁹

ζ) **Σύνδεσις τής ψυχής των παιδιών μέ τά παρατηρούμενα.** Τοϋτο επιτυγχάνεται: α) όταν τό κάθε άντικείμενον ή φαινόμενον συσχετίζεται μέ τήν άμεσον οικογενειακήν, σχολικήν καί κοινωνικήν ζωήν των μαθητών κατά τās συγκρίσεις καί κατά τήν αξιολόγησιν του, β) όταν παρέχωμεν εύκαιρίας εις τό κάθε παιδί νά πλησίση πολύ τό άντικείμενον, νά τό έγγίση, νά τό κρατήση εις τά χέρια του ή τήν άγκάλην του, νά τό χειρισθ ή, νά τό χρησιμοποιήση, νά τό χαρή, γ) όταν κρατήση τό παιδί ως κτήμα του ένα κομμάτι του, ένα προϊόν του, ένα όμοιωμά του, μίαν εικόνα

του, δ) όταν τό παιδί περιποιήται αυτό, τό διατρέψη, τό προφυλάσση, τό διακοσμή καί ε) όταν συνηθίσωμε τό μικρό παιδί νά διατυπώνη δι' αυτό έκφράσεις οικειότητος (ή μηλιά μας, τό σκουληκάκι μας, ό φράκτης μας, ή έκκλησία μας, τό άρνάκι μας). Διά τής συνδέσεως αὐτῆς τῆς παιδικῆς ψυχῆς μέ τό ἀντικείμενον ἐξασφαλίζεται ή εὐμενῆς διάθεσις καί ή ἐγρήγορις αὐτῆς διά τήν μετ' ἐπιμονῆς ἐξέτασιν τοῦ ἀντικειμένου.

7. ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ – ΟΡΓΑΝΑ – ΥΛΙΚΑ

Τά ὁρισθέντα πρὸς παρατήρησιν πράγματα καί φαινόμενα εἰς τόν φυσικόν των χώρον καί εἰς τόν λειτουργικόν των ρόλον εἶναι τά καλύτερα μέσα διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως. Ὅταν, ὅμως, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νά ἔχωμεν εἰς τήν διάθεσιν τοῦ μαθητοῦ τά φυσικά πράγματα καί φαινόμενα, μπορούμε νά χρησιμοποιούμε προπλάσματα ή εἰκόνας τῶν πραγμάτων καί πειράματα διά τά φαινόμενα.

Ὅργανα ἀπαραίτητα, κατά τήν παρατήρησιν ὑπὸ τῶν μικρῶν μαθητῶν, εἶναι: ἓνα μαχαιράκι, ἓνας μικρός φακός, ἓνα ψαλλιδάκι, καρφοβελονάκια, ἓνα σφυράκι, ἓνα πριονάκι, μία μικρή ζυγαριά, ἓνα μέτρον, μία μετροταινία, ἓνα σημειωματάριον, ἓνα μολύβι.

Υλικά ἀπαραίτητα: πλαστελλίνη, χῶμα, ἄμμος (ἄμμοδόχη) σανιδάκια, σύρματα, κλωστές, εἶδη χάρτου, χαρτόνι, κόλλα (διά τὰς κατασκευάς).

Τά περισσότερα ἀπὸ τά ἀνωτέρω μέσα, ὅργανα καί ὑλικά, πρέπει νά ἔχη ὁ κάθε μαθητής (ἀτομικῶς) εἰς τήν διάθεσιν του, διά νά τά παρατηρῇ καί χρησιμοποιῇ μόνος του κατά περίπτωσιν.

8. Η ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Κατά τήν πορείαν διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως πραγμάτων καί φαινομένων, ἀκολουθοῦμεν τά ἑξῆς ἐπὶ μέρους βήματα:

α) Ἀφόρμησις: αὕτη ταυτίζεται μέ τήν ἀφόρμησιν, κατά τήν ἐκλογήν τῆς ἐνόητος διδασκαλίας, καί ἀναφέρεται, ὡς εἶπομεν, εἰς τὰς ἀνακοινώσεις καί τά βιώματα τῶν παιδιῶν.

β) Διακίνησις τῶν μαθητῶν καί τοῦ διδασκάλου εἰς τόν ὁρισθέντα χώρον καί τοποθέτησις αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ πρὸς παρατήρησιν ἀντικειμένου.

γ) Ἐλευθέρα παρατήρησις τοῦ ἀντικειμένου ὑπὸ τῶν μαθητῶν καί ἀνακοινώσεις τῶν ἐντυπώσεών των.

δ) Ἐκμετάλλευσις οὐσιωδῶν ἐντυπώσεων τῶν μαθητῶν διά τήν θέσιν ἐρωτημάτων πρὸς ἔρευναν: συγκρίσεις στοιχείων δι' ἀνταλλαγῆς γνώμων (ὁμοιότητες καί διαφοραί), συσχετίσεις τοῦ ἑνὸς μέρους τοῦ ἀντικειμένου μέ ἄλλα συνεχόμενα ή ἐξαρτώμενα, συσχετίσεις μέ τό περιβάλλον (στοιχεῖα τοῦ περιβάλλοντος χρησιμοποιούμενα, ἐξαρτώμενα, παραγόμενα, ἐπιδρῶντα), συσχετίσεις μέ καταστάσεις τοῦ ἀντικειμένου εἰς τό παρελθόν καί εἰς τό μέλλον, ἀναζητήσις λειτουργικῶν ρόλων καί ἀπλῶν αἰτιωδῶν σχέσεων καί προθέσεων, χρήσις ὀργάνων δι' ὑπολογισμούς.

ε) Ταξινόμησις τῶν δεδομένων τῆς συζητήσεως βάσει τῆς σειρᾶς τῶν μορφολογικῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου καί τῶν ἀμοιβαίων γειτνιάσεων καί λειτουργικῶν συσχετίσεών των, ὑπογράμμισις τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων (λαμβάνει – δίδει) τοῦ

ἀντικειμένου μέ τήν φύσιν, τά ζῶα, τά φυτά, τούς ἀνθρώπους, τόν Δημιουργόν. Σημειώσεις καί σκίτσα εἰς τό σημειωματάριον.

στ) Ἐπιστροφή εἰς τήν σχολικήν αἵθουσαν: περίληψις εἰς τόν πίνακα, κατασκευαί, ἰχνογραφίσεις, διαγράμματα, κινητικά ἀναπαραστάσεις, προφορική ἢ γραπτή ἔκθεσις ἐντυπώσεων.

9. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Παρακολουθήσατε τήν παρατηρητικότητα ἐπιστημόνων εἰς τό ἐργαστήριόν των καί ἐπαγγελισμάτων εἰς τόν χώρον τῆς ἐργασίας των. Ἀναζητήσατε τās συγκεκριμένas στάσεις καί ἐνεργείas των. Φαντασθῆτε ὅτι εἰς τήν θέσιν των θά ἔλθουν αὐριοι οἱ μικροί μαθηταί σας. Γράψατε τās ἐντυπώσεις καί τās σκέψεις σας.
2. Παρακολουθήσατε μικρούς μαθητάς εἰς τās ἐλευθέρας παρατηρήσεις των, κατά τούς περιπάτους μέ τούς γονεῖς των ἢ μέ τούς συμμαθητάς των. Ἀναζητήσατε τὰ προτιμητέα ὑπ' αὐτῶν ἀντικείμενα παρατηρήσεως, σημειώσατε τούς λόγους των, τὰ συναισθημάτα των, τās σχετικὰς ἐνεργείas των μέ τήν χρονικήν διάρκειάν των καί τούς διαλόγους των καί διατυπώσατε τὰ συμπεράσματά σας ἐντάσσοντες τὰ δεδομένα εἰς τὰ εἶδη τοῦ Ἐγκεντρίσμου αὐτῆς τῆς ἡλικίας (διανοητικός, συναισθηματικός, κοινωνικός Ἐγκεντρίσμος).
3. Συντάξατε προγράμματα ἐπισκέψεως τῶν μικρῶν μαθητῶν εἰς τόν γνωστόν σας γειτονικόν λόφον, εἰς τό Ἐξωκκλήσι, εἰς τό Ταχυδρομεῖον, εἰς τό ὄρνιθοτροφεῖον ἀναφέροντες ὅλας τās διαδικασίας κατά τήν διακίνησιν, τήν λήψιν τῶν ἀναγκαίων μέτρων καί τήν διδακτικήν πορείαν τοῦ μαθήματος τῆς παρατηρήσεως εἰς τὰ ἀντικείμενα αὐτά.

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) Πρόγραμμα μαθημάτων Δημοτ. Σχολείου: Β.Δ.702/1969. β) Κ. Πετρίτη: Νέο ἀναλυτ. πρόγραμμα, Ἀθήναι 1966. γ) Εἰδική Διδακτική: Α. Τσίριμπα, Α. Ἰσηγόνη, ἐν.ἀν. δ) Μ. BARKER (μετ. Η. Ξηροτύρη): Τό πρόγραμμα τῶν σχολείων καί τό γεωγραφικό περιβάλλον, Ἀθήναι, 1949, σελ. 12-19.
2. α) Α. GOUÉ: Comment faire observer noseleves, nathan, Paris β) Μ. BARKER: ἐν.ἀν. σελ. 18: «Ἡ προπαρασκευή στή ζωή δέν εἶναι παρά ἡ προπαρασκευή στό περιβάλλον».
3. J. PIAGET: Education et instruction, Larousse 1965, σελ. 14-20.
4. α) J. PIAGET - Μ. INHELDER (μετ. Κ. Κίτσου), ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, Ι. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήναι 1967, β) Κ. Ι. Κίτσου: Οἱ ἐννοιες τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καί τῆς ζωῆς στά παιδιὰ, ἔκδ. Δίπτυχο, Ἀθήνα, 1976.
5. α) Α. SOUCHE: Nouvelle pedagogie pratique, nathan, Paris, σελ. 166, β) Η. SOURGEN: Themes de vie, bourrellet, Paris, 1954, γ) Λ. Βελιανούτη: Ἡ μελέτη τοῦ περιβάλλοντος 1967, Ἀθήναι.
6. Ὁ J. DEWEY ἐτόνιζεν: «Οἱ ἐμπειρίες δέν εἶναι μορφωτικές, παρά ἂν ἐκθάλλουν σ' ἓνα κόσμον πληρωμένο ἀπό ἓνα πρόγραμμα καί γεγονότα, ἀπό πληροφορίες, ἀπό ιδέες, ἓνα πρόγραμμα, πού συνέλαβε καί σχεδίασε ὁ δάσκαλος»: Πείρα καί ζωή, μετάφρ. Γ. Βασδέκη, 1952, Δίπτυχο, Ἀθήναι, σελ. 83.
7. Ἐκδόσεις: Plan d'études, desoer, Liege, Belgique, ὑπό τήν ἐποπτείαν L. JEUNEHOMME: Βιβλία χρήσιμα διά τήν σχολικήν πράξιν κατά τό σύστημα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας: α) G. LECOMTE: Exercices d'ubservation, β) J. DONNAY: La fonction de globalisation, γ) Μ. FRANGUET: Centres d'interet, δ) L'JEUNEHOMME: Pedagogieen sous κ.ἀ. Πρόκειται περί βιβλίων περιεχόντων ἐφαρμογὰς, κατά τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος μας, τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Ὁθ. Ντεκρολύ. Κατά τās ἐφαρμογὰς αὐτάς, αἱ συγκρίσεις καί αἱ κατασκευαί καί ἀναπαραστάσεις ὑπό τῶν μαθητῶν ἐπὶ ἀντικειμένων τῶν παρατηρήσεων κατέχουν μεγάλην ἔκτασιν (συγκρίσεις μέ φακοὺς, μέτρα καί σταθμά, καί κατασκευαί μέ παντοειδῆ υλικά).

8. Οι ψυχολόγοι J. PIAGET και P. GRECO (Γενεύη) έθεσαν σχετικώς τό έξής έρώτημα πρός πειραματικήν έρευναν: «Τά παιδιά, πού διανύουν τό προλογικόν στάδιον (2-7 έτών) μπορούν, μέ ειδικόν πρόγραμμα μαθήσεως, νά αποκτήσουν γνώσεις λογικο - μαθηματικής ύφης (σχέσεις προσθετικάί, αφαιρετικάί, πολλαπλασιαστικάί κ.λ.π.), όπως είναι εκείναι, τάς όποιās κατέχουν καί χρησιμοποιούν αυθορμητώς τά παιδιά τοῦ έπομένου σταδίου τών νοερών λογικών πράξεων επί συγκεκριμένων...». Είς τό έρώτημα αυτό απήντησαν μέ τά δεδομένα τών έρευνώντων ως έξής: «Έχομεν διαπιστώσει ότι είναι δυνατόν μέ μίαν κατάλληλον κατεύθυνσιν καί άσκησιν, νά συντελοῦμεν ν' αποκτήσιν όλα τά άτομα γνώσεις άντιστοιχούς πρός εκείνας ατόμων τοῦ άμέσως άνωτέρου σταδίου ανάπτυξεως». Βλ. P. PIAGET: *Apprentissage et connaissance*, P.U.F. 1959, P.P. 173-174. Κατά συνέπειαν, δυνατόν έστιν μέ τήν έπιμονήν μας νά προωθήσωμεν τήν σκέψιν τών μικρών μαθητών (Άης καί Βας τάξεως) είς συστηματικήν παρτήρησιν καί είς εύρεσιν λειτουργικών ρόλων, άπλών αίτιωδών σχέσεων καί προθέσεων.

V. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

(Έλεύτεραι Ἀνακοινώσεις, Λεξιλόγιον, Λεκτικά Ἀσκήσεις).

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου εἶναι ἡ μεθοδική ἐνέργεια ἀνυψώσεως τοῦ προφορικοῦ λόγου τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὴν αὐθόρμητον ὁμιλίαν εἰς τὴν καλλιεργημένην προφορικὴν γλῶσσαν.

Τὸ μάθημα τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ ἐξῆς μαθήματα τοῦ παλαιοῦ προγράμματος τῆς χώρας μας καὶ ἄλλων χωρῶν: λεκτικά ἀσκήσεις, λεξιλόγιον καὶ ἐλεύτεραι ἀνακοινώσεις. Μερικοὶ παιδαγωγοὶ καταργοῦν τὰ μαθήματα τῶν λεκτικῶν ἀσκήσεων καὶ τοῦ λεξιλογίου καὶ κρατοῦν τὸ μάθημα τῶν ἐλευθέρων ἀνακοινώσεων, ἀπὸ ὑπερβολικὴν, ὥς φαίνεται, ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἐλεύθερον λόγον τοῦ παιδιοῦ.¹ Ἡ ὀρθότερα θέσις εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μας, νὰ ὑπολογισθῇ σοβαρῶς κοντὰ εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἐλευθέρου λόγου τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ ἀνάγκη ἀσκήσεως αὐτοῦ τοῦ λόγου του, διότι ἡ ἰδικὴ του αὐθόρμητος ὁμιλία ἔχει πολλὰς ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας καὶ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν καλλιεργημένην γλῶσσαν.

Εἰς τὰ σύγχρονα προγράμματα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων τὸ μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου δὲν προβλέπεται νὰ διδάσκεται εἰς ἰδιαιτέρας διδακτικὰς ὥρας, ἀλλὰ ἐντάσσεται εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα. Λαμβάνει τότε τὴν μορφήν α) μερίμνης νὰ ὑποκινῆται ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ μαθητοῦ ὥς ἐλεύτερα ἀνακοινώσεις ἐντυπώσεων καὶ δεδομένων ἀπὸ παρατήρησιν πραγμάτων καὶ φαινομένων, ὥς ἀπόδοσις νοήματος ἀπὸ ἓνα γραπτὸν κείμενον, ὥς ἀναδιήγησις, ὥς προβολὴ ἀποριῶν, ὥς προφορικὴ ἀπάντησις; ὥς συζήτησις, ὥς ἐξήγησις, ὥς συνδιάλεξις, ὥς στιχομυθία, καὶ ὥς ἀπαγγελία, καὶ β) μεθοδικῆς προσπάθειας νὰ συμπληρῶνεται εἰς τὰ κενὰ του καὶ εἰς τὴν κυριολεξίαν του, νὰ διορθῶνεται βάσει τῶν καθιερωμένων κανόνων τῆς γλώσσης καὶ νὰ ἐμπλουτίζεται μὲ νέας λέξεις καὶ διαρθρώσεις αὐτὸς ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐκδηλώσεις του. Ἡ ἀνάγκη καταβολῆς μαθημάτων, εἰς ὅλας τὰς τάξεις, ἐπιβάλλει εἰς τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν νὰ μελετήσῃ τὴν ὅλην προσπάθειαν, νὰ καθορίσῃ τὰς ἐκάστοτε εἰδικὰς ἐνεργείας τοῦ διδασκάλου καὶ νὰ συνθέσῃ ἐξ ὧων αὐτῶν τὸ μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου, καίτοι τοῦτο «ὑλοποιεῖται» εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα ἢ ἀποτελεῖ μέρος αὐτῶν.

2. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ²

Τὸ μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου ἐνέχει ὑψίστην σημασίαν διὰ τὸν μαθητὴν καὶ τὸν ἄνθρωπον γενικώτερον διὰ τοὺς κάτωθι λόγους:

α) Ἡ προφορικὴ γλῶσσα ἐνέχει κοινωνικὴν σημασίαν, διότι δι' αὐτῆς κατανοοῦμεν τὰς ἐκφραζομένας ἰδέας τοῦ ἄλλου καὶ ἀνακοινώνομεν μὲ σαφῆνειαν καὶ ὀρθότητα τὰς ἰδικὰς μας ἰδέας, ὅποτε συντελεῖται μία γόνιμος ἀλληλεπίδρασις καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀμοιβαίότης σχέσεων μεταξύ τῶν ἀτόμων. Τὸ μάθημα, κατὰ συνέπειαν, τοῦ προφορικοῦ λόγου συμβάλλει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικότητος τοῦ παιδιοῦ.

β) Διά της καλλιέργειας του ωραίου προφορικού λόγου ο μαθητής αποκτά προοδευτικώς βεβαιότεραν και λεπτοτέραν αίσθησιν του 'Ωραίου και θά δύναται, ως εκ τούτου, νά διδῃ, ὅταν ἐνηλικιωθῇ, σαφεῖς μαρτυρίας τῆς «ώραίας» του ψυχῆς καί τῶν αἰσθητικῶν προσανατολισμῶν του.

γ) Τό μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου, καθώς βοηθεῖ εἰς τήν κατάκτησιν τῆς μορφολογικῆς καί συντακτικῆς δομῆς τῆς προφορικῆς μητρικῆς γλώσσης, συντελεῖ εἰς τήν πληρεστέραν ἀφομοίωσιν ὑπό τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ ἢ τοῦ ἔθνους, εἰς τό ὅποιον ἀνήκει. Αἱ λέξεις, πού ἀποτελοῦν τό κυριώτερον στοιχεῖον τῆς γλώσσης, εἶναι προϊόν μακρᾶς ἱστορικῆς ἐξελιξεως (εἰς τήν πλοκήν τῶν συμφῶνων καί φωνηέντων καί εἰς τούς ἤχους τῶν λέξεων διαφαίνονται τά ἴχνη τῆς καταγωγῆς των καί τῆς ἐξελιξεῶς των καί αἱ σχέσεις των μέ τά κατά καιρούς πολιτιστικά πράγματα τοῦ ἔθνους). Ἡ σύνταξις τῆς φράσεως ἀποκαλύπτει τούς ἰδιαιτέρους τύπους τῆς σκέψεως τῶν διαφόρων ἀνθρωπίνων ὁμάδων (αἱ συνθετικά καί αἱ ἀναλυτικά γλώσσαι ἀντιστοιχοῦν εἰς διαφορετικούς τρόπους σκέψεως, πού καθορίζονται ἀπό ἱστορικούς λόγους).

δ) Ἡ προφορικῇ γλώσσα, καλλιεργουμένη εἰς τό σχολεῖον, ἀποβαίνει ὁλονέν καί καλύτερον μέσον διά τήν ἀποκάλυψιν τοῦ βαθμοῦ νοημοσύνης τοῦ ἀτόμου, ὡς ἀποτελοῦσα ἓν εἶδος τῆς διά συμβόλων λειτουργίας τῆς νοημοσύνης, καί κατάλληλον ὄργανον διά τήν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τά κρυμμένα εἰς τό ἀσυνειδητόν του ψυχικά προβλήματα. Διά τοῦτο, ἔχουν ἐπινοηθῇ εἰδικά TESTS προκαλοῦντα τόν προφορικόν λόγον τοῦ ἀτόμου, διά τήν διάγνωσιν χαρακτηριστικῶν τῆς νοημοσύνης καί τῆς προσωπικότητός του.

ε) Ἡ κατάκτησις, διά τῶν σχολικοῦ ἔργου, νέων μορφῶν προφορικῆς ἐκφράσεως, προκαλεῖ τήν πρόδον τῆς σκέψεως μέ εὐεργετικὰς συνεπειάς διά τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τό μέλλον, διότι ἡ γλώσσα διαπλάσσει καί μορφοποιεῖ τήν σκέψιν ἐκείνων, πού τήν ὁμιλοῦν. Ὁ καθηγητής M. CASOTTI³ ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι μέν βέβαιον, ὅτι ἡ νοημοσύνη, ὅταν σχηματίζῃ μίαν ἔννοιαν, κατ' ἀρχήν ἐκφράζει αὐτήν ἐσωτερικῶς μέ μίαν ἐσωτερικήν πνευματικήν εἰκόνα (Verbum mentis) καί κατόπιν τήν ἐκφράζει ἐξωτερικῶς μέ σημεῖα καί ἤχους αἰσθητοῦς (Verbum vocis) καί ὅτι ὡς ἐκ τούτου, ἡ γλωσσική καλλιέργεια ἐπιτυγχάνεται, θά ἔλεγε κανεῖς ἐκ πρώτης ὀψεως, μέ τήν ἀγωγὴν τῆς σκέψεως, μέ τήν ἐμβάθυνσιν καί ἐπέκτασιν τῶν γνώσεων καί τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀτόμου. Ἀλλά τοῦτο δέν ἀρκεῖ, συνεχίζει ὁ M. CASOTTI, διότι, ὅταν ἡ συνείδησις τοῦ παιδιοῦ ἐμπλουτίζεται, κατὰ τὰ τὰ ἀνωτέρω, μέ νοητικὰς μορφάς, πού ἐκφράζονται ἐσωτερικῶς (ἔννοιαι), εἶναι ἀπαραίτητον νά ἐμπλουτίζεται ἐπίσης καί μέ ἐξωτερικάς, γλωσσικάς, μορφάς (λέξεις, φράσεις). Εἰς τόν Ντοστογιέφσκι⁴ ἀποδίδεται ἡ ἀποψις ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι ἡ μορφή, τό σῶμα καί τό περίβλημα τῆς σκέψεως καί ὅτι, ὅσον περισσότερον γλωσσικόν πλοῦτον ἔχομεν, τόσον εὐχερέστερον ἐπιλέγομεν σκέψεις, διά νά τὰς ἐκφράσωμεν, τόσον βαθύτερον διανοοῦμεθα, τόσον πληρέστερον κατανοοῦμεν τόν ἑαυτόν μας, τόσον ἰσχυροτεροι καί ἡρεμώτεροι πνευματικῶς εἴμεθα καί τόσον νοημονέστεροι ἀποβαίνομεν. Πολλοί, τέλος, δέχονται ὅτι ἡ γλώσσα δεκαπλασιάζει τήν δυναμικότητα τῆς σκέψεως εἰς ἔκτασιν καί ταχύτητα, διότι ἡ γλώσσα, ὡς μία ἐκδήλωσις τῆς συμβολικῆς λειτουργίας τῆς νοημοσύνης, ἐπιτρέπει εἰς τήν σκέψιν νά ἀναφερθῇ εἰς πολύ εὐρυτέρας χωρο - χρονικάς ἐκτάσεις, νά ἀπελευθερωθῇ ἀπό τό ἄμεσον παρόν, νά συνάψῃ συνδέσεις, μέ τήν δυνατότητα ἀνακλήσεων, μέ μεγάλην ταχύτητα καί νά φθάσῃ εἰς ταύτοχρόνους συνολικάς παραστάσεις. Ἡ γλώσσα ἀκόμη, ἂν καί δέν

άποτελεί την πηγήν της λογικής, διότι δημιουργείται από αυτήν, υπηρετεί την σκέψιν προσφέρουσα, εκτός των ανωτέρω, εις αυτήν ένα σύνολον γνωστικών όργάνων (σχέσεις, ταξινομήσεις κ.λ.π.), τά όποια (ή γλώσσα) λαμβάνει έπεξεργασμένα από πρίν από την κοινωνίαν πρός χρῆσιν του ατόμου, πού την εκμανθάνει.⁴

στ) 'Η προφορική γλώσσα έχει προτεραιότητα έναντι της γραπτής γλώσσας καί, κατά συνέπειαν, εάν θέλωμεν νά γνωρίσωμεν μίαν γλώσσαν, πρέπει κυρίως νά ξεύρωμε νά την όμιλώμεν. 'Ο R. THABAULT⁵ ύποστηρίζει: α) ότι ή γραπτή γλώσσα άποτελεί τό συντηρητικόν στοιχείον εις την γλωσσικήν εξέλιξιν (διατηρεί την καθαρότητα της γλώσσας), ενώ ή προφορική γλώσσα άποτελεί τόν προοδευτικόν παράγοντα, καί β) ότι, αν καί πρέπει καί αι δύο νά τύχουν προσοχής, ή προφορική γλώσσα διατηρεί την προτεραιότητα, διότι μέ τό αύτι κυρίως κατακτά κανείς την γλώσσαν καί διότι ό προφορικός λόγος κυρίως συμβάλλει εις την εξέλιξιν της γλώσσας.

ζ) 'Η προφορική γλώσσα είναι όργανον δράσεως καί ζωής, διότι άποτελεί όπλον, διά νά πειθώμεν τούς άλλους, διά νά επιβάλλωμεν τάς προθέσεις μας, διά νά ώθοϋμεν εις γενναίας πράξεις τούς άλλους καί διά νά υπερασπισώμεθα έαυτούς καί τούς άλλους.

η) 'Ο καλλιεργούμενος διά της σχολικής άγωγής προφορικός λόγος τών μαθητών άποβαίνει σημαντικός παράγων της πνευματικής μορφώσεώς αύτών, διότι άποτελεί κύριον μέσον διεξαγωγής τών άλλων μαθημάτων. 'Από τό έπίπεδον του προφορικού λόγου του μαθητού έξαρτάται ό βαθμός κατανόησεως ύπ' αύτου της όμιλίας του διδασκάλου καί τών συμμαθητών του κατά την ώραν διεξαγωγής του μαθήματος καί ό βαθμός έπίσης κατανόησεως ύπό του διδασκάλου καί τών συμμαθητών του τών ύπ' αύτου διατυπωμένων προφορικώς έρωτήσεων, έντυπώσεων καί σκέψεων. Διά της δυνατότητος συνεννόησεως μεταξύ τών μελών της κοινωνικής όμάδος της σχολικής τάξεως (μαθηταί - διδάσκαλος) επιτυγχάνεται ή άνταλλαγή σκέψεων κατά την έρευναν καί ή άμοιβαιότης κατά την κοινήν δημιουργίαν, όποτε εύδοϋται ή κοινή προχωρητική πορεία διδασκάλου καί μαθητών διά την κατάκτησιν γνώσεων καί αξιών της ζωής ύπό τών παιδιών.

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Σκοπός του μαθήματος του προφορικού λόγου, ύπό την μορφήν διεξαγωγής του έντός τών άλλων μαθημάτων, είναι νά προχωρήσῃ ό μαθητής από την αύθόρμητον όμιλίαν εις την καλλιεργημένην προφορικήν γλώσσαν, ώστε άφ' ενός μέν νά είναι εις θέσιν τό πᾶν νά άκούῃ, χωρίς νά του διαφεύγῃ τίποτε από την σκέψιν του άλλου, καί άφ' έτέρου νά δύναται τό πᾶν νά εκφράζῃ διά της όμιλίας του, χωρίς νά μένῃ άκατανόητον εις τόν άλλον τίποτε από την ιδικήν του σκέψιν. Ειδικώτερον, έπιδιώκομεν: α) νά άποκαθάρσωμεν καί καταστήσωμεν άκριβῆ την έννοιαν τών λέξεων, τάς όποίας έπιπολαίως καί έλλιπώς εγνώριζεν ἤδη καί διετύπωνε προφορικώς τό παιδί, β) νά βοηθήσωμεν τόν μαθητήν εις την όρθήν σύνθεσιν τών λέξεων εις φράσεις διά την διατύπωσιν λεπτοτέρων καί αιτιωδώς διηρθρωμένων νοημάτων καί γ) νά εκμάθωμεν εις αύτό νέας λέξεις εκφραζούσας περισσότερα χαρακτηριστικά τών πραγμάτων, τών φυσικών φαινομένων καί τών ανθρωπίνων πράξεων.

4. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Διδακτέα ύλη διά τούς μαθητάς τών μικρών τάξεων είναι αι λέξεις καί αι φρά-

σεις, αί όποίαι άναφέρονται εις τά άντικείμενα καί φαινόμενα τών έννοτήτων, τάς όποίας διδάσκoμεν κατά τό σύστημα τής ένιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας (πράγματα καί φαινόμενα τοῦ στενωτέρου φυσικοῦ κοινωνικοῦ καί μεταφυσικοῦ περιβάλλοντος).

Διδακτέα ὕλη διά τούς μαθητάς τών μεσαίων καί άνωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου είναι αἱ λέξεις καί αἱ φράσεις, αἱ όποίαι άναφέρονται εις τά διδασκόμενα κατά τό πρόγραμμα μαθήματα καί εις τάς δραστηριότητας τής σχολικής ζωής.

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Ἡ προφορική γλῶσσα άποτελεῖ, κατά τόν ψυχολόγον J. PIAGET, μίαν από τάς έκδηλώσεις τής «σημαντικής» ἢ συμβολικῆς λειτουργίας τής νοημοσύνης (μίμησις μετά τήν άπουσίαν τοῦ άντικειμένου, συμβολικόν παιγνίδι, ίχνογράφημα, νοητικά εἰκόνες, άναμνήσεις - εἰκόνες, γλῶσσα). Διά τής σημαντικῆς λειτουργίας καθίσταται δυνατό ἡ παραστατική άνάπλασις άντικειμένων ἢ πραγμάτων, τά όποία δέν γίνονται άντίληπτά εις τό παρόν. Ἡ γλῶσσα, ὡς μία έκδήλωσις τής λειτουργίας αὐτῆς, εἶναι ἓνα «σημαῖνον» καί ἡ έννοια τοῦ άντικειμένου ἢ τοῦ φαινομένου, τήν όποίαν σχηματίζει ἡ νοημοσύνη μας καί τήν όποίαν έκφράζομεν αἰσθητῶς διά τοῦ υιοθετηθέντος ὑπό τής κοινωνίας ειδικοῦ ἤχου τών γλωσσικῶν μας ὀργάνων, εἶναι τό «σημαινόμενον».⁶

Κατά τά άνωτέρω, προϋποθέσεις, διά νά εκμάθωμεν μίαν γλῶσσαν, εἶναι: α) ἡ ὕπαρξις ένώπιόν μας πραγμάτων ἢ φαινομένων, β) ἡ ικανότης τής νοημοσύνης μας νά σχηματίζει έννοίας αὐτῶν τών πραγμάτων ἢ φαινομένων, γ) ἡ ὕπαρξις κοινωνίας, διά νά μᾶς δώσῃ έπεξεργασμένας από πρίν καί πρὸς χρῆσιν μας τάς λέξεις καί φράσεις, δηλαδή κατά συνθήκην παραδεκτοῦς ἤχους καί συνδυασμούς αὐτῶν δι' αὐτά τά πράγματα καί φαινόμενα, δ) ἡ ικανότης τής μνήμης μας νά διατηρῇ συνδεδεμένας μέ τάς έννοίας τάς λέξεις (ἤχους), ε) ἡ, έν συνεχείᾳ, συνδρομή τής νοημοσύνης, ἡ όποία μέ τάς ταχείας καί λογικάς προσαρμοστικές διαρθρώσεις καί άφομοιώσεις ὅλων τών άνωτέρω στοιχείων άποβαίνει συντελεστής διατυπώσεως φράσεων καί νέων λεκτικῶν συνθέσεων καί στ) τό διαφέρειν διά τήν εκμάθησιν τής γλώσσης.

Κατά συνέπειαν, βασική ψυχολογική προϋποθέσις διά τήν εκμάθησιν τής γλώσσης εἶναι ἡ άνάπτυξις βασικῶν νοητικῶν λειτουργιῶν, ὡς εἶναι ἡ άντίληψις, ἡ «σημαντική» ἢ συμβολική λειτουργία, ἡ μνήμη καί αἱ νοεραὶ λογικάί ένέργειαι τής ταξινομήσεως, τής συσχετίσεως καί τής διαρθρώσεως στοιχείων διά τόν σχηματισμόν τών έννοιῶν (πλάτος καί βάθος αὐτῶν) τών συγκεκριμένων πραγμάτων, διά τούς συνδυασμούς τών έννοιῶν εις συλλογισμούς καί διά τάς συνδέσεις τών έννοιῶν καί τών συλλογισμῶν μέ τούς αντίστοιχους ἤχους των (λέξεις καί φράσεις). Αἱ νοητικάί αὐταὶ λειτουργίαι ἔμφανίζονται προοδευτικῶς εις τόν άναπτυσσόμενον άνθρωπον. Ἡ άντίληψις, ἡ συμβολική λειτουργία καί ἡ μνήμη ὁλοκληρώνονται κατά τήν περίοδον τών 2-7 ἐτῶν. Αἱ νοεραὶ λογικάί ένέργειαι διά τόν σχηματισμόν έννοιῶν καί συλλογισμῶν καί τάς συνδέσεις αὐτῶν μέ τούς ἤχους αρχίζουν νά τελοῦνται μόνον ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ συγκεκριμένων πραγμάτων κατά τήν περίοδον τών 7-12 ἐτῶν καί, ἐπὶ έντελῶς άφαιρετικοῦ πεδίου, κατά τήν περίοδον τών 12-15 ἐτῶν.⁶

Ἐφ' ὅσον, ὡς δέχεται σήμερον ἡ ψυχολογία, ἡ γλῶσσα δημιουργεῖται κυρίως από τήν λογικήν καί ἐφ' ὅσον τό παιδί τής ἡλικίας τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου 5½-12

έτών δέν έχει ακόμη ώλοκληρωμένην ἀπολύτως τήν νοητικήν ικανότητα διά τās ἀπαραιτήτους λογικάς ἐνεργείας πρός πλήρη κατάκτησιν τῆς γλώσσης, εἶναι φυσικόν νά συναντῶμεν ἐγγενεῖς ἀδυναμίας εἰς τὰ παιδιά 5½-12 ἐτῶν κατά τὰ μαθήματα μας ἐπὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Εἰς τās ἐγγενεῖς αὐτάς ἀδυναμίας πρέπει νά προστεθοῦν καί πιθαναί ἐλλειπεῖς ἐπιδράσεις τῶν ἄλλων παραγόντων ἐκμαθήσεως τῆς γλώσσης. Τοιαῦται εἶναι: α) ἡ μὴ ἀπασχόλησις τοῦ παιδιοῦ, κατά τήν νηπιακὴν καί τήν σχολικὴν ἡλικίαν, μέ πολλά συγκεκριμένα πράγματα καί φαινόμενα, πού ἔχει ὡς συνέπειαν τήν ἐλλειψιν ικανῶν συγκεκριμένων ἐμπειριῶν διά τόν σχηματισμόν ἐννοιῶν καί β) ἡ ἐλλειψις ἐπαρκούς ἐπιδράσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ, συνοικιακοῦ καί σχολικοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος, πού ἔχει ὡς συνέπειαν τήν μὴ ἐπίδοσιν εἰς τό παιδί ἐπαρκῶν, κατ' ἐπανάληψιν, ἐπεξεργασμένων ἤδη λέξεων καί φράσεων, τήν πτωχείαν τοῦ λεξιλογίου του καί τήν μὴ τροφοδότησιν τῆς νοημοσύνης διά τῶν ἐτοιμῶν ὑπὸ τῆς κοινωνίας γνωστικῶν ὀργάνων (σχέσεις, ταξινομήσεις, ἐκφραζόμεναι διά τῶν ἐπιδιδόμενων φράσεων).

Αἱ ἀνωτέρω ἀδυναμίαι καί αἰτίαι συντελοῦν, ὥστε ὁ προφορικός λόγος τοῦ παιδιοῦ νά παρουσιάῃ τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά κατά στάδια ἐξελιξέως:

α) **Μορφαί καί συμβολισμοὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου: 6-10 μῆνες:** αὐθόρμητα ψελλίσματα χωρὶς σημασίαν (ἤχολαλία). **11-16 μῆνες:** διαφοροποιήσις ἡχητικῶν ἢ φωνητικῶν στοιχείων μέ μίμῃσιν φωνῶν τῶν ὀρίμων. **16-24 μῆνες:** λέξεις – φράσεις: μία λέξις μπορεῖ νά ἐκφράζῃ διαδοχικῶς ἄλλοτε ἐπιθυμίαν, ἄλλοτε συγκινήσεις καί ἄλλοτε διαπιστώσεις. **2-3 ἔτη:** φράσεις μέ δύο λέξεις καί μικραὶ πλήρεις προτάσεις χωρὶς χρῆσιν τῶν τύπων τῆς κλίσεως τῶν λέξεων καί σιγὰ σιγὰ προοδευτικὴ κατανόησις τῆς στοιχειώδους γραμματικῆς διαρθρώσεως τῆς γλώσσης. **4-6 ἔτη:** ὀνομασία πραγμάτων, ἡχητικοὶ συνειρμοὶ εἰς σχηματιζομένας ἐννοίας πραγμάτων, ἐμφάνισις τῶν λέξεων: πῶς; γιατί; καί χρῆσις λέξεων διά τήν ἐκφρασιν στοιχειῶν χαρακτηριστικῶν προσώπων καί πραγμάτων. **7-9 ἔτη:** φράσεις μέ λέξεις κατὰ παράταξιν, ἐκφρασις ἀπλῶν ταξινομήσεων καί σχέσεων. **9-12 ἔτη:** φράσεις δι' ἐκφρασιν συνθετωτέρων ταξινομήσεων καί σχέσεων, καθ' ὑπόταξιν σύνταξις. **12-15 ἔτη:** φράσεις ὑποθετικά καί συμπερασματικά.⁷

β) **Ὁ προφορικός λόγος ὡς μέσον ἐπικοινωνίας: 6-10 μῆνες:** ἤχολαλία. **11-16 μῆνες:** μονόλογος. **16-30 μῆνες:** «κοινωνικός» μονόλογος (ὁμιλεῖ ὥσάν νά τό ἀκούουν οἱ ἄλλοι καί νά τοῦ ἀπαντοῦν). **3-7 ἔτη:** διάλογος μέ ἄλλα παιδιά ἀλλὰ μέ μιμησεις λέξεων τῶν ἄλλων ἢ μέ τόνον ἐγωκεντρικόν. **7-12 ἔτη:** διάλογος μέ στοιχεῖα κάποιου σεβασμοῦ τῆς σειρᾶς εἰς τόν λόγον τοῦ ἄλλου, ἐρωτήσεις – ἀναμονὴ ἀπαντήσεων – ἀνταπαντήσεις.⁷

γ) **Ὁ πλοῦτος τοῦ λεξιλογίου: 2-6 ἔτη:** τό παιδί χρησιμοποιεῖ πολλὰς λέξεις σχεδόν ἀσυνειδήτως (καθ' ἑξίν), διά νά ἐκφράσῃ τήν σκέψιν του, καί ἔχει εἰς τήν διάθεσίν του ἀρκετάς ἄλλας λέξεις, τὰς ὁποίας κατανοεῖ μέν ἀλλὰ τῶν ὁποίων δέν κάμνει συχνήν χρῆσιν. Ὁ ἀριθμὸς λέξεων εἰς τό κάθε παιδί ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, εἰς τό ὅποιον ζῇ, καί τῆς φοιτησέως του ἢ μὴ εἰς παιδικόν σταθμόν καί νηπιαγωγεῖον. Τὰ μέρη τοῦ λόγου συναντῶνται εἰς τὰ παιδιά 2-7 ἐτῶν ὑπὸ τήν ἐξῆς συνήθως ἀναλογίαν: οὐσιαστικά: 50% (ἀναφερόμενα, κατὰ σειράν προτεραιότητος, εἰς πρόσωπα, εἰς τήν κατοικίαν, εἰς ἀτομικά τῶν πράγματα, εἰς ζῶα, εἰς φυτά, εἰς τρόφιμα, εἰς τροχοφόρα), ρήματα: 25%, ἐπίθετα: 12-20% καί ἐπιρρήματα: 5-10%. Αἱ ἐγκλίσεις τῶν ρημάτων συναντῶνται εἰς τόν παιδικόν λόγον

ώς έξης: **2-7 έτών:** προστακτική: 60% καί όριστική: 40% **7-10 έτών:** προστακτική: 9% καί όριστική: 88%. Ρήματα εις τό Αον πρόσωπον χρησιμοποιούνται από τής ηλικίας 2^{1/2} έτών.⁸

δ) **‘Η διαδικασία κατανοήσεως τής σημασίας τών λέξεων:** ‘Ο J. PIAGET αναλύει τήν διαδικασίαν αὐτήν ως έξης: Τό παιδί, όταν ακούη μίαν φράσιν, αφήνει συνήθως τάς δυσκόλους λέξεις κατ’ άρχήν νά τοῦ διαφεύγουν, έως ότου ολοκληρωθῇ ἡ φράσις. ‘Επειτα άνασυνδέει τάς κατανοηθείσας λέξεις, έως ότου συγκροτηθῇ μέσα του ένα σύνολον έννοιών, τό όποιον τοῦ έπιτρέπει, κατά συμπερασμόν, νά έρμηνεύσῃ τάς μή κατανοηθείσας λέξεις. ‘Η διαδικασία αὐτή δημιουργεῖ, βεβαίως, μεγάλα σφάλματα κατανοήσεως, αλλά άποτελεῖ, κατά τήν άποψιν τοῦ J. PIAGET, τήν πλέον οικονομικήν διαδικασίαν, ἡ όποία οδηγεῖ τό παιδί εις τήν άκριβῆ κατανόησιν κατά τήν διάρκειαν μιᾶς σειρᾶς διαδοχικῶν προσεγγίσεων καί διαλογῶν ἐπὶ τών έννοιῶν τών λέξεων.⁷

‘Εξ έρευνῶν έχει διαπιστωθῇ ότι τά 3% έως 5% ἐπὶ τών παιδιῶν τής σχολικῆς ἡλικίας παρουσιάζουν άποκλίσεις εις τόν λόγον: διαταραχάς τής άρθρώσεως (80%), διαταραχάς τής φωνῆς, τραυλισμόν, άναστολήν άναπτύξεως τοῦ λόγου, διαταραχάς από βλάβην τής άκοῆς, τής υπερώας, τοῦ έγκεφάλου κ.λ.π. έξ όργανικῶν, κοινωνικῶν, συναισθηματικῶν καί διανοητικῶν παραγόντων (20%).⁹

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ¹⁰

α) Μεταξύ τής προφορικῆς γλώσσης τοῦ σχολείου καί τής γλώσσης τής κοινωνίας δέν πρέπει νά υφίσταται άπόστασις, διότι τό σχολεῖον είναι ένα τμήμα τής κοινωνίας, εις τό όποιον συγκεντρώνονται, συσχετίζονται καί έρμηνεύονται αἱ ποικίλαι έκδηλώσεις τής κοινωνίας καί διότι τό παιδί ζῇ τόν περισσότερον χρόνον εις τήν κοινωνίαν, υφίσταται τάς επιδράσεις τής καί θά παίξῃ αὔριον δημιουργικόν ρόλον εις αὐτήν.

β) Κάθε μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου όφείλει νά συνδέεται ἡ έντάσσεται εις τό μάθημα τής παρατηρήσεως πραγμάτων καί φαινομένων, εις τάς άνακοινώσεις τών βιωμάτων τοῦ παιδιοῦ, εις τά πειράματα, εις τήν έρευναν έποπτικῶν μέσων, εις τούς έλευθέρους διαλόγους τών μαθητῶν καί εις κάθε προφορικῇν επίδοσιν ἐφ’ όλων τών διδασκομένων μαθημάτων, διότι ὁ προφορικός λόγος εις τάς περιπτώσεις αὐτάς είναι ὁ φυσικός καί έλεύθερος λόγος τοῦ μαθητοῦ καί στηρίζεται ἐπὶ συγκεκριμένων δεδομένων καί διότι τόν λόγον αὐτόν πρέπει νά καλλιεργήσωμεν, διά νά έχωμεν τάς προσδοκώμενας έκ τοῦ μαθήματος τούτου εις τήν ὅλην μόρφωσιν τοῦ παιδιοῦ συνεπειάς.

γ) Τά παρουσιαζόμενα εις τήν τάξιν υπό τοῦ διδασκάλου ἡ τών μαθητῶν πράγματα καί πράξεις, κατά τήν διδασκαλίαν τών διαφόρων μαθημάτων τοῦ προγράμματος, πρέπει νά συνοδεύωνται μέ τάς άντιστοιχούς λέξεις καί προτάσεις. Τά πράγματα μόνον χωρίς τάς λέξεις (έννοίας), κατά τήν μάθησιν, θά περιώριζαν, ως τονίζει ὁ J. DEWEY (H.Π.Α. 1859 - 1952) τήν πνευματικὴν ζωὴν εις άπλᾶς υλικᾶς προσρμογᾶς τών αισθητηρίων ὀργάνων.¹⁰ Μανθάνω, όμως, δέν σημαίνει μανθάνω πράγματα, αλλά μανθάνω τήν έννοιαν (τήν λέξιν) τών πραγμάτων καί τοῦτο ύπαγορεύει τήν χρησιμοποίησιν σημείων δηλαδή γλώσσης. ‘Εάν ώρισμένοι παιδαγωγοί, προβάλλοντες τήν άξίαν τών πραγμάτων, προωθοῦσαν πολὺ τήν πολεμικήν των κατά τών συμβόλων καί σημείων, θά ὡδηγούμεθα εις τήν κατάργησιν τής πνευμα-

τικής ζωής, διότι η πνευματική ζωή ύφίσταται και βιοῦται με τās διαδικασίας τών ὁρισμῶν, τής ἀφαίρεσεως, τής γενικεύσεως και τής ταξινομήσεως ἐννοιῶν.¹¹

δ) Ἀπαραίτητον τυγχάνει, ὅπως ὁργανῶνται εἰς τό σχολεῖον εὐκαιρία, κατά τὰ μαθήματα καί τήν σχολικήν ζωήν, διά τήν ἀνάπτυξιν κοινωνικῶν σχέσεων καί ἐλευθέρου διαλόγου τών μαθητῶν, διότι ἡ γλῶσσα εἶναι κοινωνικόν φαινόμενον καί διότι διά τής ἀνταλλαγῆς γνώμων καλλιεργεῖται ἡ νοημοσύνη (ἀντικειμενικότης, ἀμοιβαιότης σκέψεων) καί ἀποκαθαίρεται καί ἐμπλουτίζεται τό λεξιλόγιον τοῦ παιδιοῦ.

ε) Ἡ ἀκριβολογία πρέπει νά τύχη ἰδιαίτερας μερίμνης εἰς τό σχολεῖον, διότι ὁ κάθε ὀρθός ὁρος ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν ὀρθήν ἰδέαν καί ἡ ἐπιμονή μας νά ἀκριβολογῶμεν τόσον ἡμεῖς οἱ διδάσκοντες ὅσον καί οἱ μαθηταί συμβάλλει εἰς τήν συγκρότησιν ὀρθῶν σκέψεων.

στ) Ἡ ἐκμάθησις νέων ὁρων εἶναι ἀπαραίτητος, διότι κάθε ἰδέα εἰς τήν σκέψιν πρέπει νά συγκεκριμενοποιεῖται μέ μίαν ἀκριβή λέξιν, μέ ἓνα ἀκριβή ὄρον. Διά τήν ἐκμάθησιν νέων ὁρων, ἐγείρομεν τήν περιέργειαν τοῦ παιδιοῦ διά νέους ὁρους καί ἐκμεταλλευσόμεθα τήν φυσικήν διάθεσίν του νά θέλῃ νά κατανοῇ τήν σημασίαν τών νέων ὁρων. Χρησιμοποιούμεν ὡς μέσα καί εὐκαιρίας, διά τήν διατύπωσιν νέων ὁρων, τήν ἰδικήν μας ὁμιλίαν, τὰ ἀναγνωστικά κείμενα, τό ραδιόφωνον, τήν τηλεόρασιν καί τόν λόγον ἄλλων προσώπων, πού μποροῦν νά ἀποβοῦν προσωρινῶς μορφωτικοί παράγοντες (Ξεναγοί κατά τās ἐπισκέψεις εἰς μουσεῖα, εἰς ἐργοστάσια, εἰς ἰδρύματα, εἰς ὑπηρεσίας, εἰς καταστήματα διά τήν ἐνήμερσιν εἰς τὰ προϊόντα τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, διάφοροι ὁμιληταί κ.λ.π.). Ἐπιμένομεν μέ δεξιότητες νά ἐντάσσουσιν συχνά τούς νέους ὁρους οἱ μαθηταί εἰς τās ἀνακρινώσεις των καί εἰς τὰ παιγνίδια των, νά ἀναδιαρθρῶνουν φράσεις μέ τούς νέους ὁρους καί νά γράφουν τούς ὁρους αὐτοῦς.

ζ) Ἡ ἐρμηνεία τών λέξεων πρέπει νά εἶναι αὐτενεργός. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ἡ ὅλη προσπάθεια στηρίζεται εἰς τήν φυσικήν τάσιν τοῦ παιδιοῦ νά ἐκφράζεται «κατ' ἀναλογίαν». Κατά τήν σχετικήν διαδικασίαν, ὀδηγοῦμεν τό παιδί νά προσπαθῇ νά ἐρμηνεύσῃ τήν λέξιν α) ἀπό τὰ συμπραζόμενα καί β) ἀπό τήν ρίζαν της. Ὁ μαθητής πρέπει νά συνηθίσῃ νά παρατηρῇ τήν λέξιν μέσα εἰς τήν φράσιν της καί ἀπό τὰ συμπραζόμενα νά εἰκάζῃ τήν ἐρμηνείαν της. Ἐπὶ πλέον, εἶναι ἀνάγκη σιγά-σιγά τό παιδί νά θεωρῇ τήν ρίζαν τῆς λέξεως ὡς ἓνα «καλό κλειδί» καί ἓνα ἰσχυρόν φῶς δι' ὅλας τās λέξεις πού ἀνήκουν εἰς τήν αὐτήν οἰκογένειαν. Διά τοῦτο, ὁ διδάσκαλος εὐρίσκει κατ' ἀρχήν βασικάς ρίζας μερικῶν λέξεων, αἱ ὁποῖαι (ρίζαι) φωτίζουν μέ «μιά ματιά» τόν πιό μέγαν ἀριθμόν λέξεων, καί ἐπιμένει εἰς τήν ἀνάλυσιν καί συσχέτισιν των, ὥστε ὁ μαθητής τών μεσαίων καί ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου νά μνηθῇ κάπως εἰς τό ἐτυμολογικόν των λέξεων (π.χ. ρίζα: γράφ. = λέξεις: γράφω, γραφή, γραφεῖον, γραφίς, ἐγγραφαί, γράμμα, γραπτός, ἐγγεγραμμένος κ.λ.π.).

η) Ἡ διόρθωσις τών λαθῶν εἰς τόν προφορικόν λόγον τοῦ παιδιοῦ πρέπει νά γίνεται μέ ἰδιάζουσιν προσοχήν: μέ λεπτότητα, μέ ἥπιον καί ἐνθαρρυντικόν τόνον, μέ ὑπομονήν καί εἰς κάθε εὐκαιρίαν, διά νά μή φοβῆται ὁ μαθητής νά ἐκφράζῃ ἐλευθέρως τās ἰδέας του, λόγῳ πιθανῶν λαθῶν του καί προσβολῆς του.

θ) Ἡ προφορά καί ἡ ἀρθρωσις τών ἤχων (φωνηέντων – συμφώνων) ὀφείλει νά ἀποτελῇ ἀντικείμενον ἰδιαίτερας καλλιεργείας, ὥστε ὁ μαθητής σιγά-σιγά νά προφέρῃ καί νά ἀρθρῶνῃ, μέ καθαρότητα καί χωρίς παραποιήσεις, τούς ἤχους τών λέξεων. Διά νά ἀπαλλαγῇ τό παιδί ἀπό τήν συνεχιζομένην καί εἰς τό σχολεῖον νηπι-

ακήν προφοράν (παιδισμός προφοράς), από άτομικά του έλαττώματα και τοπικούς ιδιωματοισμούς προφοράς και άρθρώσεως, είναι απαραίτητον α) ό διδάσκαλος νά έχη διδαχθή μαθήματα όρθοφωνίας και νά προφέρη και άρθρώνη τούς ήχους ό ίδιος όρθώς μη παρασυρόμενος έντός τής αίθούσης από τά τοπικά έλαττώματα τής όμιλίας,¹² β) ή προσπάθεια διά τήν όρθοφωνίαν τών μαθητών πρέπει νά άρχιση από ένωρίς (άπό τήν οικογένειαν και τό σχολείον), πρίν άποκτήσουν σχετικές κακές έξεις, γ) νά έρευνηθοΰν πιθανά άνωμαλία τών φωνητικών όργάνων, δ) νά έπισημαίνεται καταλλήλως και νά διορθώνεται κάθε λάθος και ε) νά έφαρμόζονται εύκαιριακώς σύντομοι και κατ' έπανάληψιν διαβαθμισμένοι άσκήσεις κανονικών εισπνοών και έκπνοών, άποδόσεως τών ήχων τής κλίμακος του μουσικού πενταγράμμου, άπαγγελίας, έπί πολλάς φορές, λέξεων μέ προοδευτική έντασιν του ήχου, άκουστικής άναγνώσεως κειμένων μέ ταυτόχρονον βάδισιν και έκφραστικής (μέ ύψος) άπαγγελίας γραπτών κειμένων.⁹

7. ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Είς τό μάθημα του προφορικού λόγου χρησιμοποιούμεν ως μέσα και όργανα έργασίας: α) τόν όρθόν και καλλιεπή λόγον του διδασκάλου, τών γονέων, ώρισμένων πολιτών (έπιστημόνων, καλλιτεχνών, ιεροκηρύκων, έπαγγελματιών και άλλων παιδιών, β) τόν αναγιγνωσκόμενον από τά βιβλία γραπτόν λόγον τών συγγραφέων, γ) τόν άποδιδόμενον διά του ραδιοφώνου, μαγνητοφώνου και τηλεοράσεως λόγον, δ) τάς συνδιαλέξεις διά τών τηλεφώνων, ε) άντικείμενα και εικόνες, πού προκαλούν συζητήσεις, θαυμασμούς, άπορίας κ.λ.π. και στ) τήν παρακολούθησιν υπό τών μαθητών συνεδρίων, δημοσιών συζητήσεων, συσκέψεων και συνεντεύξεων.

8. ΣΥΓΓΕΚΡΙΜΕΝΑΙ ΜΟΡΦΑΙ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

α) **Όνομασία άντικειμένων:** Καλούνται τά παιδιά νά όνομάσουν άντικείμενα ή πράξεις, πού παρουσιάζονται συγκεκριμένα ή εις εικόνες. Έπιζητείται ή άκριβολογία, ή όρθή άρθρωσις και ή χρήσις τής νέας λέξεως μέ έπίθετα, μέ ρήματα και μέ άλλα μέρη του λόγου. Ίχνογράφησις του άντικειμένου, και προφορά και γραφή τής άντιστοίχου λέξεως.

β) **Παρατηρήσεις και έρωτήσεις επί πραγμάτων και φαινομένων:** Τό παιδί κρατεί εις τό χέρι του ένα άντικείμενον και καλείται νά τό όνομάσῃ, ν' αναγνωρίσῃ τό χρώμα, τό σχήμα, τό βάρος και τήν χρησιμοποίησίν του. Άργότερα, ύποβάλλει έρωτήσεις διά τά κρυμμένα ή δυσνόητα στοιχεία του, συζητεί μέ τόν διδάσκαλον και τούς συμμαθητάς, έπαναλαμβάνει τά πορίσματα και άνακεφαλαιώνει τά παρατηρηθέντα.

γ) **Έξηγήσεις και συζητήσεις επί εικόνων:** Έπιλέγομεν έκφραστικές εικόνες και, έπιδεικνύοντες ατάς, καλούμε τά παιδιά νά όμιλήσουν δι' όσα παρατηροΰν, δι' όσα φαντάζονται, δι' όσα συναισθάνονται και δι' όσα θά ήθελαν σχετικώς νά έχουν ή νά πράξουν. Ύποκινούμεν έρωτήσεις και συζητήσεις μεταξύ τών μαθητών.

δ) **Άνάγνωσις Ιστοριών από βιβλία:** Διαβάζομεν μέ ύφος εις τούς μαθητάς ιστορίας μέ παιδικά έπεισόδια και προκαλούμεν συζητήσεις, όποτε ύποβοηθείται ή πρόακτής τών λέξεων του συγγραφέως και παρέχεται ένα ύπόδειγμα όρθου και καλλιεπούς λόγου.

ε) **Άπαντήσεις τών παιδιών επί έρωτήσεων του διδασκάλου και τών συμμαθη-**

τών: Είς ὅλα τὰ μαθήματα ἐπινοοῦμεν ἐρωτήσεις, πού ἐρεθίζουν καταλλήλως τὸ παιδί, διὰ νὰ ὁμιλήσῃ εἰς συνεχῆ λόγον (ὡς π.χ. πῶς εἶναι στὸ σπίτι σου ἡ κουζίνα; ποῦ καὶ πῶς παίζουν τὰ ζῶα σου; τί εἶδες στὸ δρόμο;). Ἐπίσης τὰ παιδιὰ συνηθίζουν νὰ ἐρωτοῦν τοὺς συμμαθητάς των, ὁπότε παρέχεται εὐκαιρία ἀναπτύξεως τοῦ λόγου, καθημερινῶς, εἰς τὴν τάξιν.

στ) Παρατηρήσεις ἀπὸ τὸν περίπατον, τὴν ἐκδρομὴν καὶ τὰς ἐπισκέψεις: Τὰ παιδιὰ ἀνακοινῶνουν ὅσα παρατήρησαν, συζητοῦν, ἀνακεφαλαιῶνουν, ἀπαντοῦν εἰς ἐρωτήσεις, ὁμιλοῦν αὐθορμητῶς.

ζ) Ἐπανάληψις ὥραιων φράσεων, ἀπαγγελία ποιημάτων καὶ τεμαχίων ἐκ λογο-τεχνικῶν κειμένων: Ἐπισημαίνουν οἱ μαθηταὶ ὥραια κείμενα καὶ φράσεις ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικόν, ἀπὸ περιοδικὰ καὶ παιδικὰ καὶ ἄλλα βιβλία καὶ τὰς ἀπαγγέλλουν ἀτομικῶς, ἢ ἐν χορῷ ἢ τὰς χρησιμοποιοῦν εἰς τὸν προφορικόν καὶ γραπτὸν λόγον των.

η) Δραματοποιήσεις μύθων καὶ ἱστοριῶν: Τὰ παιδιὰ μιμοῦνται σκηνὰς καὶ λόγους ἀπὸ πρόσωπα τῶν μύθων καὶ ἱστοριῶν, ἀναμορφῶνουν ἐπεισόδια καὶ συνθέτουν σκέτς τοῦ βίου των.

θ) Μίμησις κινήσεων καὶ φράσεων διαφόρων ἐπαγγελματιῶν: Μιμοῦνται τὰς διαδικασίας καὶ τοὺς λόγους τῶν τεχνιτῶν, τῶν ἐργατῶν, τῶν ἐμπόρων, τῶν γεωργῶν, τῶν κτηνοτρόφων.

ι) Διάλογοι μὲ «ὁμιλοῦντα» ἀντικείμενα: Δίδουν ψυχὴν εἰς ἀντικείμενα (προσωποποιήσεις), ὑποδύονται ἀντιπροσωπευτικῶς τοὺς ρόλους των, καὶ ἀναπτύσσουν ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς διάλογον διὰ τῆς προβολῆς καὶ ὑποστηρίξεως τῶν ἰδιοτήτων καὶ λειτουργιῶν των (κάστανο - καρδί, γάτα - σκυλάκι, αὐτοκίνητο - ἄλογο, πορτοκάλι - λεμόνι).

ια) Ἐλεύθεραι ἀνακοινώσεις: Τὰ παιδιὰ ἀνακοινῶνουν κάθε Δευτέραν (πρῶτῃ) τὰ «νέα» τοὺς εἰς τοὺς συμμαθητάς των. Ἀναπτύσσεται συζητήσις καὶ παρέχονται εὐκαιρίαι δι' ἔκφρασιν.

ιβ) Διάλογος εἰς τὰς ἐκ μαθητῶν ὁμάδας ὑπευθύνων ἐργασιῶν: Ὁργανῶνουμεν τοὺς μαθητάς κάθε τάξεως εἰς ὁμάδας δραστηριοτήτων τῆς σχολικῆς ζωῆς καὶ ὑποκινοῦμεν αὐτοὺς εἰς συνεδρίας πρὸς λήψιν ἀποφάσεων ἐπὶ τοῦ προγράμματος ἔργων, ὁπότε παρέχεται εὐκαιρία διὰ συζητήσεις καὶ ἐλευθέρως ἐκφράσεις. Κατὰ τὰς συνεργασίας ἐπίσης εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων καὶ κατὰ τοὺς ἀπολογισμοὺς παρέχονται εὐκαιρίαι συζητήσεων καὶ ὁμιλιῶν.

ιγ) Διάλογος κατὰ τὸ ἐπιθεβαιωτικόν ἢ ἐρευνητικόν πείραμα: Οἱ μαθηταὶ παρατηροῦν πειράματα ἢ ἐκτελοῦν μόνοι των πειράματα καὶ συζητοῦν ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ πειράματος καὶ ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν συμπερασμάτων.

ιδ) Ἀνάληψις ὑπὸ τῶν μαθητῶν ρόλων εἰς θεατρικὰ ἔργα καὶ εἰς σκέτς: Κατὰ τὰς θρησκευτικὰς, ἐθνικὰς καὶ ἐποχιακὰς ἑορτάς, οἱ μαθηταὶ, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου, ἀναβιβάζουν ἐπὶ σκηνῆς ἔργα καὶ σκέτς καὶ ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑποδυθῶν ρόλους ποικίλους, νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ λεξιλόγιον τοῦ θεατρικοῦ συγγραφέως καὶ νὰ ἐκφρασθῶν μὲ ὕφος κατὰ περίπτωσιν.

9. Η ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω μορφὰς τοῦ μαθήματος ἀκολουθεῖται, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἡ ἑξῆς πορεία ἐργασίας: α) Ἐλευθέρη ὁμιλία τῶν παιδιῶν ἐπὶ τῶν παρατη-

ρουμένων. β) Συμπλήρωσις καὶ διόρθωσις φράσεων ἢ λέξεων ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ μαθητοῦ, ὑπὸ συμμαθητῶν καὶ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ὡς πρὸς τὴν ἀκριβολογίαν, τὴν δομὴν, τὴν ἄρθρωσιν, τὸν τονισμόν καὶ τὴν χροιάν τῶν ἤχων. γ) Ἐπανάληψις τῶν διορθωθεισῶν φράσεων ἢ λέξεων ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ καὶ τῶν συμμαθητῶν του. δ) Παρεμβολὴ ἐπιθέτων, ρημάτων καὶ ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου εἰς τὰς λέξεις καὶ φράσεις τοῦ παιδιοῦ πρὸς δημιουργίαν νέων συνθέσεων ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ὁμιλοῦντος μαθητοῦ καὶ ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν του. ε) Ἰχνογραφικαὶ καὶ διὰ κατασκευῆς ἀναπαραστάσεις τῶν δηλουμένων, διὰ τῶν νέων λέξεων καὶ φράσεων, ἀντικειμένων καὶ πράξεων.

Τέλος, ὁ διδάσκων πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται νὰ ἐξαντλήσῃ, μέχρι λήξεως τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, τὸ ὀριζόμενον διὰ κάθε τάξιν ὑπὸ τῶν ἐιδικῶν καὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος ἀπαραίτητον πρὸς κατάκτησιν λεξιλογίου. Πρὸς τοῦτο, προσπαθεῖ, εἰς ὅλα τὰ μαθήματα καὶ εὐκαιρικῶς κατὰ τὰς συζητήσεις, νὰ παρεμβάλλῃ μερικὰς κάθε φορά σχετικὰς λέξεις ἐκ τοῦ ἀπαραίτητου λεξιλογίου, τὰς ὁποίας θὰ κατακτήσουν οἱ μαθηταὶ μετὰ τὴν ἀνωτέρω πορείαν. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἀναγνωστικῶν κειμένων εἰς τὸ μάθημα τῆς ἀναγνώσεως παρέχει πολυτίμους δυνατότητας διὰ τὴν ἐκμάθησιν νέων λέξεων καὶ διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ λόγου (ἐρμηνεία ἀγνώστων λέξεων τοῦ κειμένου, χρήσις τῶν λέξεων αὐτῶν κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ νοήματος, λεξιλογικαὶ ἀσκήσεις κ.λ.π.).

10. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε τὴν ἀποψιν τοῦ Βέλγου Παιδαγωγοῦ Ε. NATALIS: «Ἐνὼ ἡ μητέρα, ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν πηγαίαν εὐθυκρίσιν της, ἐπιτυγχάνει, προφανῶς χωρὶς προσπάθειαν, νὰ προικίσῃ τὸ παιδί της τῶν ἑξ ἑτῶν μὲ ἓνα λεξιλόγιον ἐξαιρετικὰ πλούσιον καὶ νὰ τὸ καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ κατανοῇ κάθε τι ποῦ προσελκύει γύρω του τὴν προσοχὴν του καὶ νὰ ἐκφράζῃ τίς ἀπλοϊκὰς σκέψεις του, ὁ διδάσκαλος, ἀντιθέτως, μετὰ τὴν «διδασκίαν του μανίαν», μετὰ τὴν παραγνώρισιν τοῦ πλούτου τῆς παιδικῆς ψυχῆς καὶ μετὰ τὴν περιφρόνησιν τῶν γνώσεων ποῦ ἔχουν τὰ μικρὰ παιδιὰ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν, οἰκογενειακὴν καὶ τοπικὴν ζωὴν των, φθάνει πολὺ συχνὰ νὰ θέτῃ τὸν μαθητὴν εἰς παθητικὴν στάσιν, νὰ καταλύῃ τὴν αὐθόρμητον ἐκφρασίαν του, νὰ τοῦ στερῇ τὴν πολύτιμον συνεργασίαν του καὶ νὰ περιορίζεται εἰς ἓνα γλωσσικὸν μάθημα πολὺ ἐπιφανειακόν, πολὺ περίπλοκον, πολὺ «δύσπεπτον» καὶ πολὺ ἀπομονωμένον ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ζωὴν».¹³
2. Καταγράψατε δέκα φράσεις ἀπὸ τὴν αὐθόρμητον ὁμιλίαν πέντε παιδιῶν ἀπὸ κάθε τάξιν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Μελετήσατε τὴν δομὴν τῶν φράσεων συγκριτικῶς κατὰ τάξιν καὶ φύλον (ἀριθμὸς λέξεων, εἶδη μερῶν τοῦ λόγου, σύνταξις, ἀκριβολογία, αἰσθητικὴ τῆς φράσεως, ἰδιωματισμοί, λεκτικοὶ «νηπιασμοί» κ.λ.π.). Διακιολογήσατε τὰ συγκριτικὰ δεδομένα σας καὶ ὑποδείξατε ἀνάλογα παιδαγωγικὰ μέτρα.
3. «Ἡ λέξις δὲν ζῇ παρὰ μέσα εἰς τὴν φράσιν, ἡ ὁποία ἔχει νόημα καὶ ὁμορφίαν καὶ εἶναι ἓνα κατανοητὸν σύνολον ἱκανὸν νὰ διαρκῇ εἰς τὴν μνήμην».¹⁴ Ἐξηγήσατε τὴν θέσιν αὐτὴν καὶ προσδιορίσατε τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς της κατὰ τὰς λεξιλογικὰς ἀσκήσεις.
4. Καθορίσατε δέκα πιθανὰς ἀγνώστους λέξεις διὰ παιδιὰ ὠρισμένης ἡλικίας, (ρήματα, ἐπίθετα, ἐπὶρρήματα, μετοχαί), ἐντάξατε τὰς λέξεις αὐτάς εἰς καταλλήλους φράσεις καὶ προσπαθήσατε νὰ δώσετε τὸ ἀνάλογον φῶς εἰς κάθε ἀγνωστον λέξιν ἀπὸ τὰ συμφοραζόμενα ἢ ἀπὸ τὴν ρίζαν της. Δοκιμάσατε τὰ ἀνωτέρω διὰ τὴν κατανόησίν των εἰς μαθητὰς ἀντιστοίχου τάξεως.
5. Καταγράψατε λέξεις, ποῦ προφέρονται ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν σας ἢ ἀπὸ τοὺς κατόικους τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς συνοικίας, ἀπὸ ὅπου κατάγεσθε ἢ ἐργάζεσθε, μετὰ ἐλλείψεις φωνηέντων, μετὰ συντμήσεις, μετὰ ἀλλαγὰς φωνηέντων, μετὰ παραφθοράς, μετὰ προσφύματα, μετὰ

παχείς ή παρατεταμένους ή άσυνήθεις ήχους. Αναζητήσατε αίτίας αὐτῶν τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ προφορικοῦ λόγου καί σκεφθῆτε διά τούς τρόπους βελτιώσεως τῆς ὁμιλίας αὐτῶν τῶν γονέων, τῶν κατοίκων καί τῶν τέκνων τῶν.

11. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ε. Ζαμπετάκη: Εἰδική Διδακτική, Ἑράκλειον, 1970, σελ. 157.
2. Ε. NATALIS: Du langage spontané a la langue cultivée, Liege, p. 2-8.
3. Ε. NATALIS, ἐν.άν. σελ. 3-4.
4. J. PIAGET — Β. INHELDER (μετ. Κ. Ι. Κίτσου): Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, Ἑκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1967, σελ. 72.
5. R. THABAULT: «L'enfant et la langue écrite, Paris, Delagrave,
6. α) J. PIAGET, ἐν.άν. σελ. 72-76, β) The acquisition of language, ed. bellugi et brown, No 92, 1964, Harvard.
7. J. PIAGET: La pensée et le langage chez l'enfant, delachaux, Suisse, 2e Ed.
8. α) Ε. NATALIS, ἐν. άν. σελ. 68-69, β) OLERON et HERREN: L'acquisition des conservations et le langage, Enfance, No 41, 1961, γ) L. CARMICHAEL: Manuel de psychologie, P.U.F. 1952, δ) Κ. BUHLER: Die Geistige entwicklung des Kindes, Jena, 1924.
9. α) J. PIAGET, ἐν. άν. σελ. 201, β) S. KIRK (μετ. Κ. Τσιμπούκη): Ἡ ἐκπαίδευσις τῶν ἀποκλινόντων παιδιῶν, Ἀθήναι 1973, σελ. 123, γ) Κ. Καλαντζή: Διαταραχές τοῦ λόγου.
10. Ε. NATALIS, ἐν.άν. σελ. 9-16, 37-43.
11. α) J. DEWEY (tr. a decroly): comment nous pensons, flammariion, 1925, p. 224. β) Ὁ Βέλγος Παιδαγωγός Ε. Natalis τονίζει σχετικῶς: «Πράγματα καί λέξεις. Ἡ λέξις πάντοτε μέ τό πρᾶγμα», ἐν.άν. σελ. 38.
12. «Ἡ ἐλαττωματική προφορά τῶν λέξεων εἰς μίαν περιοχὴν εἶναι δύσκολον νά ἐξαλειφθῇ ἀπό ἑνα διδάσκαλον καταγόμενον ἀπό τήν περιοχὴν αὐτήν. Ὁ διδάσκαλος αὐτός μπορεῖ νά καλέσῃ ἕνα συνάδελφόν του, καταγόμενον ἀπό ἄλλην περιοχὴν, διὰ νά διακρίνῃ εὐχερέστερον τά ἐλαττώματα τῆς προφορᾶς εἰς τήν περιοχὴν», Ε. NATALIS, ἐν.άν. σελ. 60.
13. Ε. NATALIS, ἐν.άν. σελ. 25.
14. A. SOUCHE, Nouvelle pedagogie pratique, F. Nathan, Paris, 1948, p. 127.

VI. Η ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΜΙΚΡΩΝ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΒΙΟΥ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Διήγησις μικρῶν ἱστοριῶν εἶναι τὸ μάθημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐκθέτομεν διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου εἰς τὰ παιδιὰ τοῦ Νηπιαγωγείου καὶ τῶν μικρῶν τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν ἢ σκηνάς, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ λάβουν χώραν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ μάθημα τοῦτο χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους μέχρι σήμερον εἰς κάθε μορφήν ἀγωγῆς (σχολικῆς, οἰκογενειακῆς, ἐπαγγελματικῆς, κοινωνικῆς). Εἰς τὴν διάρθρωσιν τῶν μαθημάτων κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας καταλαμβάνει θέσιν εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς πορείας ἐπεξεργασίας τῶν ἐνοτήτων, τὴν συσχετίσιν εἰς τόπον, χρόνον, ἀνθρώπους καὶ σύμπαν, καθ' ὅσον, κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν, ὀφείλομεν νὰ συσχετίσωμεν τὰ παρατηρηθέντα ὑπὸ τῶν μαθητῶν μέ γεγονότα εἰς ἄλλους χώρους, εἰς ἄλλους καιροὺς καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, ὁπότε πρέπει νὰ διηγηθῶμεν μίαν σχετικὴν ἱστορίαν.

Τὴν ἀφήγησιν τῶν μικρῶν ἱστοριῶν δύνανται νὰ ἐνεργήσουν μέσα εἰς τὴν σχολικὴν τάξιν ἢ ἐκτός αὐτῆς: ὁ διδάσκαλος, ἓνα ἄλλο πρόσωπον, τὸ ὁποῖον γνωρίζει αὐθεντικώτερα τὰ γεγονότα (ἓνας ἐπαγγελματίας, ἓνας ταξιδευμένος, ὁ ἱερεὺς, ἓνας συνταξιούχος, ἓνας κυνηγός, ἓνας παπποῦς), ἓνας συμμαθητής, πού ἔχει κατὰ ἀξιόλογον ἀπὸ τὰ βιώματά του νὰ ἀνακοινώσῃ, ἓνας μαθητὴς ἀπὸ ἄλλην ἀνωτέραν τάξιν κ.λ.π. Εἰς τὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἀφηγητὴς θὰ εἶναι ὄχι ὁ διδάσκαλος ἀλλὰ ἄλλο πρόσωπον, κρίνεται ἀπαραίτητον, ὅπως ὁ διδάσκαλος ἔλθῃ ἐκ τῶν προτέρων εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ συζητήσῃ ἐπ' ὀλίγον κατ' ἰδίαν διὰ τὰς θέσεις, πού θὰ ἀναπτύξῃ, διὰ τὰς ἀπαντήσεις του, εἰς πιθανὰς ἐρωτήσεις τῶν μαθητῶν, καὶ διὰ τὴν ποιότητα τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν θὰ χρησιμοποίησῃ.¹

2. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ διήγησις μικρῶν ἱστοριῶν εἰς τὸ σχολεῖον ἐξυπηρετεῖ τὸν ὑλικόν, τὸν εἰδολογικόν καὶ τὸν ἠθικόν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας, ὥς καὶ τὸ διαφέρειν πρὸς περαιτέρω μάθησιν. Διὰ τῶν ἱστοριῶν αὐτῶν τὸ μικρὸ παιδί ἀποκτὰ μερικὰς νέας γνώσεις, ζῇ πλούσια κοινωνικά, ἠθικά, καλαισθητικά καὶ θρησκευτικὰ συναισθήματα, προβαίνει εἰς λογικὰς κρίσεις καὶ συλλογισμούς, αἰσθάνεται ὠρισμένας τάσεις νὰ πράξῃ ὁμοίως ἢ νὰ ἀποφύγῃ ἐνεργείας καί, ἐξ αἰτίας τῶν ἀνωτέρω, ἐνδιαφέρεται νὰ ἀκούῃ ἱστορίας καὶ κατὰ τὰς ἐπομένας ἡμέρας.

Τὸ μάθημα τοῦτο, καθὼς καλύπτει σημαντικόν μέρος τῆς δευτέρας φάσεως τῆς πορείας κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας εἰς τὰς μικράς τάξεις, συμπληρῶναι κατὰ ἀξιόλογον μέρος τὴν μελέτην τῆς ἐνότητος. Διευρύνει τοὺς ὀρίζοντας τοῦ παιδιοῦ καὶ ὥθει αὐτὸ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν εὐρυτέραν ζωὴν, πέραν τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος. Βοηθεῖ τὸν μαθητὴν εἰς τὴν συνειδητοποίησιν ἀξιών, πού ἔχουν γενικωτέραν ἰσχύν, καθὼς μεταφέρει τὴν σκέψιν του ἀπὸ τὴν ἐγωκεν-

τρικὴν θεώρησιν τοῦ θέματος τῆς ἐνότητος εἰς τὴν ἀποψιν τοῦ ἄλλου προσώπου, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν διήγησιν τῆς ἱστορίας, σκέπτεται, συναισθάνεται καὶ ὁμιλεῖ ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ διὰ τὸ αὐτὸ θέμα τῆς ἐνότητος.

Μὲ τὴν καλλιτεπὴ καὶ ζωντανήν διήγησιν τοῦ διδασκάλου ἢ ἐνὸς ἄλλου προσώπου, μὲ τὰς ἀναπτυσσομένης κατόπιν συζητήσεις καὶ μὲ τὴν ἀναδιήγησιν τῆς ἱστορίας ὑπὸ τῶν μαθητῶν καλλιιεργεῖται ἡ γλῶσσα τοῦ παιδιοῦ, διότι παρέχεται ὑπόδειγμα προφορικοῦ λόγου καὶ ὑποκινεῖται ἡ κατ' ἀναλογίαν ἔκφρασις τοῦ μαθητοῦ.²

Μὲ τὴν πλοκὴν τῶν σκηνῶν, μὲ τὴν λύσιν τῶν δραματικῶν ἐπεισοδίων, μὲ τὰς ἀντιθέσεις τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς, μὲ τὰς κωμικὰς σκηνὰς καὶ μὲ τὸν ὠραῖον λόγον παρέχεται διὰ τῶν ἱστοριῶν πολῦτιμος εὐκαιρία νὰ αἰσθανθῇ χαράν τὸ παιδί, νὰ γελάσῃ, νὰ ἐκφράσῃ θαυμασμούς καὶ ἔτσι νὰ ψυχαγωγηθῇ.

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Γενικὸς σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῆς διηγῆσεως μικρῶν ἱστοριῶν εἰς τὰ παιδιά τοῦ Νηπιαγωγείου καὶ τῶν πρώτων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου εἶναι κυρίως ἡ συναισθηματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀγωγή, ἡ ψυχαγωγία καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς γλώσσης.

Εἰδικὸς σκοπὸς τοῦ μαθήματος εἶναι ἡ ἐξυπηρέτησις τῆς δευτέρας φάσεως τῆς πορείας κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας.

Εἰς κάθε ἱστορίαν, πού πρόκειται νὰ διηγηθῶμεν, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ καθορίζωμεν τοὺς εἰδικούς δι' αὐτὴν ἀντικειμενικούς στόχους μας καὶ νὰ ἐπιμένωμεν, κατὰ τὸ μάθημά μας, διὰ τὴν προσέγγισίν των. Κάθε ἱστορία συμβαίνει νὰ περιέχῃ ὠρισμένα καὶ ὄχι ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ἐξυπηρετοῦντα τὸν γενικὸν σκοπὸν τοῦ μαθήματος τούτου καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὰ προσδιορίσωμεν ἀκριθῶς καὶ νὰ τὰ ἐκμεταλλευθῶμεν παιδαγωγικῶς.

4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Διὰ τὴν κατανόησιν μικρῶν ἱστοριῶν ἀπὸ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαιτοῦνται: α) κατοχὴ εἰς ἱκανοποιητικὸν ἐπίπεδον τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης πρὸς ἀφομοίωσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου τοῦ ἀφηγητοῦ, β) ἐπαρκεῖς ἐμπειρία ἀπὸ τὰ ποικίλας μορφῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου διὰ τὴν εὐκόλον προσέγγισιν τῆς ψυχῆς εἰς τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς ἱστορίας, γ) ἱκανὴ φαντασία διὰ τὴν ἐπὶ νοεροῦ πεδίου σύνθεσιν τῶν ἀφηγουμένων ἐπεισοδίων, δ) λογικὴ κρίσις διὰ τὴν κατανόησιν αἰτίων καὶ προθέσεων κατὰ τὴν ἐκτύλιξιν τῶν σκηνῶν καὶ ε) λειτουργία τῶν συναισθημάτων πρὸς τὰς βασικάς ἀξίας τῆς ζωῆς, διὰ τὴν ἀντίστοιχον βίωσιν των ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν κατὰ τὴν διήγησιν.

Τὸ παιδί τοῦ Νηπιαγωγείου καὶ τῶν μικρῶν τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (4-8 ἐτῶν)³ ἔχει ἱκανὰ γλωσσικὰ ἐφόδια νὰ κατανοῇ τὸν λόγον τοῦ ἀφηγητοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ λόγος τοῦ αὐτοῦ εἶναι σαφής, ἀπλοῦς καὶ μικροπερίοδος καὶ δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος τοῦ μαθητοῦ. Αἱ ἐμπειρίαι τοῦ ἀπὸ τὰς μορφῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι περιορισμέναι καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἱστορίαι πρέπει νὰ ἀναφέρωνται εἰς πρόσωπα καὶ πράξεις ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια γνωρίζει ἐκ τοῦ περιβάλλοντός του ἢ τοῦ χώρου ἐπισκέψεων καὶ ταξειδίων του. Ἡ φαντασία του, καίτοι συνήθως ἐγῶκεντρικὴ καὶ ἀχαλίνωτος, δύναται νὰ συνθέσῃ τὰς σκηνὰς τῶν ἀφηγουμένων ἐπεισοδίων, ἐφ' ὅσον αὐταὶ εἶναι ἀπλᾶι καὶ μικραὶ εἰς

συνολικήν έκτασιν. Ἡ λογικὴ κρίσις τοῦ εἶναι ἀνίσχυρος ἀκόμη διὰ τὴν κατανόησιν κρυμμένων αἰτίων καὶ προθέσεων, διὰ τοῦτο ἡ ἐκτύλιξις τῶν σκηνῶν, κατὰ τὴν ἀφήγησιν, πρέπει νὰ εἶναι λογικῶς καὶ σαφῶς διηρθρωμένη καὶ ἀπηλλαγμένη περιπλοκῶν συσχετίσεων. Τὰ συναισθήματα πρὸς βασικὰς ἀξίας τῆς ζωῆς, μόλις κατὰ τὴν ἡλικία τῶν 7-8 ἐτῶν, ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται, ὡς εἶδομεν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον, καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰς ἱστορίας μας πρὸς διήγησιν πρέπει νὰ εἶναι πολὺ καταφανεῖς αἱ προβαλλόμεναι ἀξίαι τῆς ζωῆς καὶ νὰ παρουσιάζονται μὲ πολὺ ἐκφραστικὴν διήγησιν, διὰ νὰ ἐγείρεται ἀντιστοίχως ἡ ἀνάλογος συναισθηματικότης τοῦ παιδιοῦ.

5. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Αἱ πρὸς διήγησιν ἱστορίαὶ ἀπαραίτητον θεωρεῖται, ὅπως εἶναι ἐνδιαφέρουσαι, ἀπλᾶ καὶ ποικίλαι.⁴

Ἐνδιαφέρουσαι διὰ τὰ μικρὰ παιδιά εἶναι αἱ ἱστορίαι, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράξεις μεταξύ παιδιῶν, εἰς πράξεις μεταξύ ὀρίμων καὶ παιδιῶν, εἰς πράξεις ἀνθρώπων ἐπὶ ζώων καὶ τέλος εἰς πράξεις μεταξύ ὀρίμων. Τὰ ἠθικά, κοινωνικά καὶ κωμικά στοιχεῖα τῶν πρέπει νὰ εἶναι ὀλίγα εἰς κάθε ἱστορίαν καὶ σαφῆ. Αἱ σκηναί, ἐφ' ὅσον ἐφαρμόζωμεν τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας, πρέπει νὰ συσχετίζονται μὲ τὸ θέμα τῆς ὑπὸ μελέτην ἐνότητος.

Ἀπλᾶ εἶναι αἱ ἱστορίαι, ὅταν τὰ ἐπεισόδια εἰς τὰς ἐπὶ μέρους σκηνὰς ὑφαίνωνται κατὰ λογικὴν παράταξιν μὲ πλήρη σαφήνειαν καὶ μὲ μικράν διάρκειαν δι' ἕκαστον καὶ διὰ τὸ σύνολόν των, ὅταν αἱ πρὸς καλλιέργειαν ἀξίαι εἶναι βασικαὶ τῆς ζωῆς ἀξίαι καὶ ἔχουν βιωθῆ ἡ δύνανται νὰ βιωθοῦν ἀπὸ τὰ παιδιά καὶ ὅταν τὸ χρησιμοποιοῦμενον λεξιλόγιον εἶναι ἀπλοῦν καὶ κατανοητόν.

Ποικίλαι εἶναι αἱ ἱστορίαι, ὅταν ἀναφέρονται ὅχι μόνον καὶ πάντοτε εἰς ἠθικάς ἀξίας, ἀλλὰ καὶ εἰς κοινωνικά γεγονότα καὶ εἰς κωμικά ἐπεισόδια, πού προκαλοῦν τὸ ἀγνὸ γέλιο τοῦ παιδιοῦ, εἰς ἐνεργείας χαρᾶς καὶ εἰς καλαισθητικὰς δημιουργίας. Πρὸς τοῦτο, λαμβάνεται μέριμνα νὰ διδάσκονται, ἐναλλάξ καὶ ἐντός τῆς χρονικῆς ἐκτάσεως τοῦ μηνός, ὅλα τὰ ἀνωτέρω εἶδη ἱστοριῶν, ὥστε νὰ τρέφεται ἡ παιδικὴ ψυχὴ μὲ ποικιλίαν μορφωτικῶν ἀγαθῶν.

Εἰς τὴν χώραν μας ἐκλεκτοὶ Ἑκδοτικοὶ Οἴκοι ἔχουν θέσει εἰς κυκλοφορίαν βιβλία καλῶν συγγραφέων μὲ ἐξαιρετοὺς παιδικὰς ἱστορίας. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐπισκέπτεται τὰ βιβλιοπωλεῖα εἰς τὰς κεντρικὰς πόλεις καὶ νὰ ἐνημερώνεται σχετικῶς.

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

α) Ἡ **διάρκεια διηγήσεως μιᾶς ἱστορίας** πρέπει νὰ ἐκτείνεται εἰς 10-15 πρῶτα λεπτὰ τῆς ὥρας, διὰ νὰ διατηρηθῇ ἔντονος ἡ προσοχὴ τῶν μικρῶν παιδιῶν.

β) **Πλήρης προπαρασκευὴ τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν παραστατικὴν διήγησιν.** Πρὸς τοῦτο, ἀφοῦ ἐπιλέξῃ ἀπὸ βιβλία ἢ διασκευάσῃ ἢ συνθέσῃ μόνος τοῦ ὁ διδάσκαλος τὴν κατάλληλον ἱστορίαν, σκόπιμον εἶναι νὰ μελετήσῃ καλῶς τὰς σκηνὰς τῆς, νὰ διατάξῃ αὐτάς λογικῶς, νὰ ἀξιολογήσῃ ὀρθῶς τὰ ἐπεισόδια, νὰ καθορίσῃ τὰς λέξεις καὶ προτάσεις πού θὰ χρησιμοποιήσῃ μὲ τὴν ἀντίστοιχον χροιάν τῆς φωνῆς τοῦ καὶ νὰ διηγηθῇ δοκιμαστικῶς κατ' ἰδίαν ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν δύο ἢ τρεῖς φορές μὲ κάθε δυνατόν ἐκφραστικότητα καὶ ἡθοποιίαν. Εἶναι ἀπαραίτητον ἐπίσης νὰ καθορίσῃ τὰ κύρια σημεῖα πρὸς συζήτησιν καὶ τὴν κεντρικὴν ἰδέαν.

γ) **Δημιουργία καταλλήλου ατμοσφαιρας καί χώρου διά τήν διήγησιν.** Πρός τοῦτο, ἐξασφαλίζεται πλήρης ἡσυχία καί ψυχική ἡρεμία τῶν παιδιῶν. Ἐπιλέγεται τό σημεῖον, εἰς τό ὁποῖον θά σταθῇ ὁ διδάσκαλος κατά τήν διήγησιν του καί ὁ χώρος τῶν περιωρισμένων κινήσεων του. Προσδιορίζεται τό σημεῖον τοῦ πίνακος ἢ τοῦ τοίχου, εἰς τό ὁποῖον θά ἀναρτηθοῦν σχετικά εἰκόνες, χάρται καί ἀντικείμενα. Ἐπιζητεῖται ἐπίσης κατάλληλος χώρος εἰς τήν αὐλήν, εἰς τόν κήπον ἢ εἰς τήν συν-οικίαν καί τήν φύσιν, ὅπου θά μποροῦν νά συγκεντρωθοῦν οἱ μαθηταί, διά νά ἀκούσουν, εἰς τόν φυσικόν χώρον τῆς, τήν διήγησιν τοῦ διδασκάλου. Τέλος, λαμβάνεται ἡ πλέον κατάλληλος ἀφόρμησις διά τήν ἔναρξιν τῆς ἀφηγήσεως.

δ) **Ἀπλοῦς, σαφές καί παραστατικός (μετ' ἡθους) λόγος τοῦ διδασκάλου.** Καί-τοι ἡ ὠραία ἀφήγησις εἶναι σπάνιον προτέρημα, ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος, ὅταν θά ἔχη ἀσκηθῇ καταλλήλως, κατά τάς γυμνασιακάς καί παιδαγωγικάς σπουδάς του, εἰς τόν ὠραίον προφορικόν λόγον καί ὅταν ζῇ ὁ ἴδιος τάς μορφωτικάς ἀξίας τῆς ἱστορίας, θά δύναται νά διδῇ, διά τοῦ λόγου του καί τῆς ἡθοποιίας του, ἀληθῇ «ζωήν» εἰς τάς ἀφηγουμένας σκηνάς καί νά διεγείρῃ εἰς τάς ψυχάς τῶν μικρῶν ἀκροατῶν του ἐνθουσιασμούς, θαυμασμούς καί ἐξάρσεις κατά τήν νοεράν παρατήρησιν των ἐπὶ τῶν ἀφηγουμένων ἐπεισοδίων. Ὁ λόγος τοῦ ἀφηγητοῦ πρέπει νά δύναται νά ἀντικαθιστᾷ ἐδῶ τήν συγκεκριμένην πραγματικότητα τῶν σκηνῶν, διά νά βοηθηθῇ τό παιδί εἰς τήν βίωσιν των.

ε) **Ἀξιοποίησις τῶν ἐμφανιζομένων εἰς τά μικρά παιδιά αὐθορμητῶν συναισθημάτων** συμπαθείας, σεβασμοῦ καί δικαιοσύνης καί τῶν πηγαίων συγκινήσεων ἐκ κανόνων, ὁμαδικοῦ βίου, κατά τάς συζητήσεις ἐπὶ τῶν ἱστοριῶν, πρὸς βαθυτέραν βίωσιν τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς καί πρὸς καλλιέργειαν τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου καί τῆς κοινωνικότητός των. Πρὸς τοῦτο, προσέχομεν τά σημεῖα, εἰς τά ὅποια θά ἐπιμείνωμεν κατά τάς συζητήσεις μας μέ τά παιδιά καί συσχετιζόμεν τά ἐπεισόδια τῆς ἱστορίας μέ γεγονότα τοῦ παιδικοῦ ἐν γένει βίου εἰς τόν χώρον τῆς οἰκογενείας, τοῦ σχολείου καί τῆς κοινωνίας.

στ) **Ἐπιφύλαξις εἰς τήν ἐκζητήσιν ἐξαγωγῆς ἠθικῶν διδαγμάτων** ἐκ τῆς ἱστορίας ἐφαρμοστέων εἰς τόν συγκεκριμένον, προσωπικόν, βίον τῶν παιδιῶν, πρὸς ἀποφυγὴν «πιθηκισμῶν», ψευδῶν ὑποσχέσεων, προποιοιτῆς ἠθικῆς, ἠθικῶν «προσωπείων» καί ἐπιφανειακῆς κοινωνικότητος. Πρὸς τοῦτο, ἀρκοῦμεθα εἰς τάς κρίσεις τῶν παιδιῶν διά τά πρόσωπα μόνον τῆς ἱστορίας καί δι' ἄλλα πρόσωπα τοῦ περιβάλλοντος μέ ὑποθετικάς περιπτώσεις. Πολλάκις, μάλιστα, ὅταν ἡ ἱστορία μας ἔχῃ σαφεῖς τάς ἀξίας τῆς, ἀρκοῦμεθα εἰς μίαν μόνον ἐπιτυχή παραστατικὴν διήγησιν καί ἀφήνομεν ἐλεύθερα τά παιδιά, διά νά ζήσουν μόνον τας σκηνάς καί τά διδάγματα τῆς ἱστορίας. Αἱ ἐφαρμογαί τῶν διδαγμάτων ἐκ τῶν ἱστοριῶν μας δύναται νά πραγματοποιηθοῦν ἀσυνειδήτως μέ τας ἀναλαμβανομένας ὑπ' αὐτῶν καθ' ὁμάδας εὐθύνας διά τήν ὀργάνωσιν δραστηριοτήτων σχολικῆς ζωῆς (τάξεις, καθαριότης, ἐορταί, περίπατοι, ἐφημερίς τοῦ τοίχου, χειρόγραφον περιοδικόν, σχολικὸς κήπος κ.λ.π.).

ζ) **Μέριμνα διά τήν διατήρησιν τοῦ ψυχαγωγικοῦ χαρακτῆρος τῶν μικρῶν ἱστοριῶν.**⁵ Πρὸς τοῦτο, παρ' ὅλα τά ἀνωτέρω, προσπαθοῦμεν, μέ τόν ὠραίον λόγον, μέ τήν πλοκὴν τῶν ἐπεισοδίων, μέ τό σποραδικόν, ἔστω, κωμικόν στοιχεῖον, νά δημιουργήσωμεν στιγμάς χαρᾶς εἰς τό παιδί, νά προκαλέσωμεν τό «ξεκαρδιστικόν» γέλιο του, τήν χαλάρωσιν ψυχικῶν ἐντάσεων του καί νά τό διασκεδάσωμεν μέ τήν ἱστορίαν μας.

η) **Προοδευτική οικειώσις υπό του μαθητοῦ γλωσσικῶν στοιχείων** ἐκ τῆς ὥρας καί παραστατικῆς διηγήσεως ἱστοριῶν. Πρὸς τοῦτο ζητοῦμεν τὴν ἀναδιήγησιν τῶν ἱστοριῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν δοκιμαστικῶς ὑπὸ τὴν προοπτικὴν διηγήσεως αὐτῶν εἰς τὴν οἰκογένειάν των, τὴν δραματοποιήσιν σκηνῶν ὑπὸ μὀρφὴν διαλόγου τῶν παιδίων, τὴν ἀκριβὴ ἀπόδοσιν λόγων τῶν προσώπων τῆς ἱστορίας, τὴν μίμησιν ἐκφράσεων κ.λ.π.

7. ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ

Κατάλληλα ἐποπτικά μέσα, κατὰ τὸ μάθημα τῆς διηγήσεως ἱστοριῶν, εἶναι ὁ ὥραιοις καί παραστατικῶς ἀφηγηματικὸς λόγος τοῦ διδασκάλου, ὁ ἀφηγηματικὸς λόγος ἀπὸ τὸ ραδιόφωνον καί τὴν τηλεόρασιν καί ὁ λόγος εἰδικῶν προσώπων, πού καλοῦμεν ἡμεῖς, διὰ νὰ διηγηθοῦν ἱστορίας εἰς τὰ παιδιὰ. Χρησιμοποιούμεν ἐπίσης εἰκόνας, χάρτας καί ἀντικείμενα μετὰ τὴν διήγησιν καί κυρίως τὰς τὰς συζητήσεις ἢ εἰς τὸ τέλος, διὰ νὰ δώσωμεν τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὰ παιδιὰ νὰ συνθέσουν κατ' ἀρχὴν μὲ τὴν φαντασίαν των, βάσει τοῦ λόγου μας, τὰς σκηνὰς τῆς ἱστορίας, νὰ αὐτενεργήσουν κατ' αὐτόν τὸν τρόπον καί νὰ ἐλέγξουν καί συμπληρώσουν κατόπιν τὰ νοερά δημιουργήματά των βάσει τῶν ἐτοιμῶν ἰδικῶν μας ἐποπτικῶν μέσων. Εἰς περίπτωσιν, ὅμως, δυσκολίας τῶν παιδιῶν διὰ τὴν ἀνωτέρω φανταστικὴν, νοερὰν, δημιουργίαν, ἐπιδεικνύομεν, ἀμέσως κατὰ τὴν διήγησιν, ἐπικαίρως, τὸ ἀνάλογον ἐποπτικὸν μέσον, διὰ νὰ βοηθήσωμεν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν σκηνῶν.

8. Η ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Ἀφόρμης: Κατὰ τρόπον φυσικόν ἐκ τοῦ μελετωμένου θέματος τῆς ἐνότητος κατὰ τὸ σύστημα τῆς συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας.

Παρατήρησις: Ὁ διδάσκαλος διηγεῖται μὲ ὥραιοις λόγον, παραστατικῶς, μὲ ἀνάλογον, συνετὴν, ἡθοποιῶν, τὴν ἱστορίαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Οἱ μαθηταὶ παρατηροῦν νοερῶς τὰς παρουσιαζομένας διὰ τοῦ λόγου τοῦ διδασκάλου σκηνὰς καί ζοῦν τὰ γεγονότα. Ἐνδιαμέσως ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ ἐρωτήσῃ δι' ἓνα ὄνομα, διὰ μίαν ἀναφερθεῖσαν προηγουμένως πράξιν, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ τὸν βαθμὸν προσοχῆς τῶν μαθητῶν εἰς τὰ ἀφηγούμενα. Παρακολουθεῖ, ἐπίσης, καθὼς διηγεῖται, τὰς ἐκφράσεις εἰς τὰ μάτια καί τὸ πρόσωπον τῶν παιδιῶν, διὰ νὰ κανονίζῃ τὸν ρυθμὸν τῆς διηγήσεως, τὸν χρωματισμὸν καί τὴν ποιότητα τοῦ λόγου του. Μετὰ τὴν διήγησίν του, ἀφήνει εἰς ἀπόλυτον σιγὴν τὰ παιδιὰ ἐπ' ὀλίγα δευτερόλεπτα τῆς ὥρας, διὰ νὰ τακτοποιηθοῦν δι' ἐσωτερικῆς ἐργασίας τῆς ψυχῆς των αἱ ἐντυπώσεις των καί νὰ γεννηθοῦν ἀπορίαι καί σκέψεις.

Ἐπεξεργασία καὶ συσχετίσις ἰδεῶν: Ὁ διδάσκαλος, μὲ ἥπιον τόνον φωνῆς καί διασπῶν ὁμαλῶς τὴν προηγηθεῖσαν σιγὴν, λέγει τὴν φράσιν: «σκεφθῆτε, παιδιὰ, σὲ ὅσα ἀκούσατε . . . , τί θὰ θέλατε νὰ πῆτε . . . ». Οἱ μαθηταὶ σκέπτονται, ταξινομοῦν τὰ γεγονότα καί αὐθορμήτως ζητοῦν τὸν λόγον. Διατυπώνεται μία ἐντύπωσις, ἀναπτύσσεται ἐπ' αὐτῆς συζήτησις εἰς ἐλεύθερον διάλογον μὲ γνώμας καί τῶν ἄλλων παιδιῶν, μὲ ἐξηγήσεις, μὲ αἰτιολογίας, μὲ ἀντιθέσεις καί μὲ συμπληρώσεις. Διατυπώ-

νονται καί ἄλλαι 2-3 ἐντυπώσεις καί ἀκολουθοῦν παρόμοιαι συζητήσεις. Ὁ διδάσκαλος, κατ' αὐτάς, διευθύνει ἀοράτως τὰ νήματα τοῦ ἐλευθέρου διαλόγου τῶν παιδιῶν, συμπληρώνει καί διορθώνει καταλλήλως καί ὁδηγεῖ τὴν σκέψιν τῶν μικρῶν συζητητῶν εἰς ἐμβαθύνσεις καί σοβαρωτέρας ἀξιολογήσεις. Μὲ ἀφορμὴν τὰς συζητήσεις, οἱ μαθηταὶ προσδιορίζουν καί ταξινομοῦν τὰ κυριώτερα πρόσωπα τῆς ἱστορίας τῶν ὥς καί τὰς πράξεις τῶν καὶ καλοῦνται νὰ χαρακτηρίσουν κάθε πρόσωπον. Ὁ διδάσκαλος γράφει εἰς τὸν πίνακα ὀνόματα καί χαρακτηρισμούς καί ἐπιδεικνύει καταλλήλους εἰκόνας, χάρτας καί σχετικά ἀντικείμενα. Ὑποκινοῦνται κατόπιν οἱ μαθηταί, μὲ τὴν ἐρώτησιν: «τί θέλει νὰ μᾶς δείξῃ αὕτῃ ἡ ἱστορία», εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς κεντρικῆς ἰδέας καί ἔπειτα εἰς τὴν διατύπωσιν ἐνός συμπεράσματος. Γράφονται συντόμως σχετικά στοιχεῖα εἰς τὸν πίνακα, τὰ ὅποια ἀντιγράφουν οἱ μαθηταί.

Ἐκφρασις καὶ ἄσκησης: Καλεῖται ἓνας μαθητὴς νὰ ἀναδιηγηθῇ τὴν ἱστορίαν μὲ τὴν φράσιν: «ποῖος θὰ ἤθελε νὰ διηγηθῇ τὴν ἱστορίαν μας στοὺς γονεῖς σου, στὸ σπίτι σου; ἂς ἔλθῃ ἐδῶ νὰ μᾶς δείξῃ πῶς θὰ τὴν διηγηθῇ». Οἱ μαθηταὶ προτείνουν σκηνάς, πού τοὺς ἤρεσαν, πρὸς ἰχνογράφειν, καὶ διατυπώνουν φράσεις, πού θὰ γράψουν κάτωθεν αὐτῶν. Δίδονται εἰς τοὺς μαθητάς ἐρωτήσεις διαβαθμισμένης δυσχερείας, (δι' ἀδυνάτους, διὰ μέσους καὶ διὰ προχωρημένους), σχετικά μὲ τὰ ἐπεισόδια τῆς ἱστορίας, ὡς ἐξατομικευμένα ἐργασίαι ἀναγεγραμμένα εἰς δελτία διανεμόμενα εἰς ὅλα τὰ παιδιά. Τέλος, πραγματοποιεῖται δραματοποιήσις τῆς ἱστορίας ὑπὸ τῶν μαθητῶν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου.

9. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Συγκεντρώσατε ἀποκόμματα ἀπὸ ἐφημερίδας, ἀπὸ περιοδικὰ καὶ ἀπὸ βιβλία, περιέχοντα ἱστορίας καταλλήλους διὰ μικρὰ παιδιά, ταξινομήσατε καὶ ἐντάξατε αὐτάς εἰς ἐνότητας διὰ τὰς Ἀγν καὶ Βαν τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Συνεχίσατε τὴν συγκέντρωσιν παρομοίῳ ὕλικῷ εὐκαιρικῶς.
2. Ἐπισκεφθῆτε βιβλιοπωλεῖα καὶ ὁργανώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀγωγὴν μικρῶν παιδιῶν. Ζητήσατε βιβλία καὶ περιοδικὰ μὲ παιδικὰς ἱστορίας, προμηθευθῆτε ὅσα δύνασθε ἀπὸ αὐτὰ ἢ κρατήσατε στοιχεῖα διὰ τὴν προμήθειάν των εἰς τὸ μέλλον.
3. Διασκεύαστε 4-5 παιδικὰς ἱστορίας δι' ἀντίστοιχα θέματα ἐνοτήτων διδασκαλίας, διὰ νὰ ἀσκήσετε ἔτσι τὴν ἰκανότητά σας εἰς τὴν διασκευὴν ἱστοριῶν, πρὸς ταχεῖαν κάλυψιν ἀναγκῶν κατὰ τὸ ἔργον σας.
4. Προσπαθήσατε νὰ βρῆτε κείμενα ἀπὸ Ἀναγνωστικά τῶν μεσαίων καὶ ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (σύγχρονα ἢ παρελθόντων ἐτῶν), τὰ ὅποια περιέχουν ἱστορίας καὶ διηγήματα κατάλληλα νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἱστορίαι διὰ μικροὺς μαθητάς.

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. P. MUNCH, μετ. Ν. Ντεγιάννη: Ἀπὸ τὴν τάξῃ μου.
2. Βλ. Σχετικὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον: Τὸ μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου.
3. J. PIAGET, μετ. Κ. Κίτσου, Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, 1967.

4. α) Κ. Ι. Κίτσου: Τά παιδικά βιβλία, Ίωάννινα 1963, β) Les livres pour enfants, enfance, 1956, Paris, γ) Τ. ΤΟΤΗ: 'Από τόν ὁμορφο κόσμο, 'Αθήναι (ἐκδ. Ζωή), δ) 'Εκδόσεις: «'Αντιγόνης Μεταξά», τῶν Κατηχητικῶν Σχολείων, τοῦ προσκοπισμοῦ, τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ Νεότητος κ.λ.π.
5. Τό γέλιο καί ἡ χαρά τρέφουν καί δυναμώνουν τά παιδιά. Δίδουν φτερά εἰς τήν φαντασίαν των καί θάρρος εἰς τήν δημιουργικότητά των. Τοῦτο διαπιστώνει καθημερινῶς κάθε γονεὺς καί κάθε διδάσκαλος.

VII. ΤΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:

Παραμύθι είναι διήγησις έπεισοδίων φανταστικών και μή ανταποκρινομένων εις τήν πραγματικότητα μέ τούς φυσικούς νόμους της. Τά άφηγοόμενα έπεισόδια άναφέρονται α) εις ανθρώπους μέ ύπερφυσικάς ικανότητας, β) εις ζώα, φυτά και ύλικά άντικείμενα μέ άνθρωπίνην σκέψιν, μέ γλώσσαν, μέ συναίσθημα και μέ βούλησιν και γ) εις παράξενα όντα μέ χαρακτηριστικά ανθρώπου και ζώου ταυτοχρόνως (τέρατα, νεράιδες, δράκοι, καλικαντζαράιοι κ.λ.π.). Αύτά τά ποικίλα «πρόσωπα» του παραμυθιού έμπλέκονται εις δοκιμασίας και προβληματισμούς επί κοινωνικών, ήθικών και μεταφυσικών θεμάτων. 'Η λύσις εις αυτούς τούς προβληματισμούς έπέρχεται από τήν «σοφίαν» ένός άπ' αύτά τά «πρόσωπα» και άποτελεϊ συνήθως μίαν δικαίωσιν.¹

Τό παραμύθι μέ τό στοιχείον της ύπερβολής, κατά τό όποιον προβάλλονται ύπό μεγέθυνσιν τά γεγονότα και τά πρόσωπα, μέ τό στοιχείον της έντάσεως εις τάς προσπάθειας των ήρώων του, μέ τάς αντιθέσεις εις τάς προθέσεις και ένεργείας των προσώπων και μέ τήν διδομένην έκάστοτε λύσιν άποβαίνει λογοτεχνικόν είδος άξιον προσοχής και μελέτης. Τό είδος τουτο του άνθρωπίνου λόγου, έμφανισθέν εις τούς πρωτογόνους ανθρώπους και σωζόμενον μέχρι σήμερον, άπετέλεσεν άντικείμενον ψυχολογικής, φιλολογικής και άνθρωπολογικής μελέτης ύπό των είδικών έπιστημών.

Έκ των κατά καιρούς ποικίλων έρευνών² διαπιστούνται συνοπτικώς τά ακόλουθα:

α) Τό παραμύθι διαφέρει του μύθου, διότι, ένώ ό μύθος περιέχει μίαν άλληγορίαν και είναι μία σύντομος διήγησις, τό παραμύθι δέν έχει άλληγορικόν στοιχείον (όπότε εύκολύνει τόν άκροατήν εις τήν κατανόησιν του) και είναι έκτενεστερά διήγησις πλαισιωμένη μέ ποικίλους ήρωας (άνθρώπους, ζώα, φυτά και παράξενα όντα), οι όποιοι εύκολα μεταπηδούν από τήν σκληράν πραγματικότητα, τήν διεπομένη από φυσικούς και άνθρωπίνους νόμους, εις τόν «μαγικόν χώρον» των λύσεων μέ ένα λόγον, μέ μίαν κίνησιν, μέ ένα νεύμα, μέ μίαν πρόθεσιν, μέ μίαν άόρατον δύναμιν.

β) 'Η έμφάνισις του παραμυθιού άνάγεται εις τούς πρωτογόνους ανθρώπους,³ οι όποιοι, εύρεθέντες πρό των φυσικών δυνάμεων και των συνειδησιακών προβληματισμών των και μή δυνάμενοι διά της λογικής των και των πρακτικών ικανοτήτων των να άντιμετωπίσουν αύτάς τάς δυνάμεις και αύτά τά έσωτερικά των προβλήματα, άφησαν άχαλίνωτον τήν φαντασίαν των και ύφαναν συμβολισμούς μέ έπεισόδια μή ανταποκρινόμενα εις τήν πραγματικότητα, διά νά δώσουν κάποιαν λύσιν εις τούς πόθους και φόβους των έστω και έπ' όλίγον. Σχετικώς, ύποστηρίζεται ή άποψις ότι ό άνθρωπος γενικώς, όταν εύρίσκεται εις τήν άδυναμίαν της λογικής του δι' εύρεσιν λύσεως ή εις έλλειψιν ικανοτήτων και μέσων πρός πραγμάτωσιν πόθων

του, καταφεύγει εις τήν φαντασίαν του, δίδει ψυχήν εις τὰ ἄψυχα, πλέκει ὑπερφυσικά ἐπεισόδια καὶ οὕτως ἐξέρχεται προσωρινῶς ἀπὸ τοῦ ἀδιέξοδου.

γ) Ἡ διὰδοσις τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ἡ ἐπιβίωσις του εις ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ὀφείλεται κυρίως, ὡς ὑποστηρίζεται, εις παιδαγωγικούς, ἔθνικούς καὶ ψυχαγωγικούς λόγους. Τὰ παραμύθια ἀπετέλεσαν, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ ἀποτελοῦν ἀκόμη, διὰ τὰ εὐρύτερα στρώματα τοῦ λαοῦ ἑκφρασιν πίστεως, κώδικα ἠθικῆς ζωῆς, ὄργανον ψυχικῆς ἐκτονώσεως, μέσον ἔθνικῆς καὶ ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν νέων γενεῶν καὶ τρόπον εὐκόλου καὶ ἀδαπάνου ψυχαγωγίας.

δ) Τὸ παραμύθι εἶναι συνυφασμένον μὲ τὰς πολιτιστικὰς διακυμάνσεις τῶν λαῶν καὶ διὰ τοῦτο ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι, ἀνθρωπολόγοι, θρησκευτολόγοι καὶ ἱστορικοὶ χρησιμοποιοῦν αὐτὸ ὡς καλὴν πηγὴν διὰ τήν ἀντλησιν στοιχείων χρήσιμων διὰ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης των.

ε) Συνθῆται καὶ ἀφηγηταὶ παραμυθίων εἶναι συνήθως γέροντες ἄνθρωποι (ἄνδρες καὶ γυναῖκες) μὲ πλουσίαν πεῖραν ζωῆς καὶ μὲ ἀφηγηματικὴν ἰκανότητα, ἔχοντες, λόγῳ τοῦ γήρατος, ἐλεύθερον χρόνον εις τὸν βίον των καὶ διαμένοντες ἐπὶ πολὺν χρόνον εις τὸ σπίτι των μὲ τὰ ἐγγονάκια των. Πολλὰ ἐκ τῶν λαϊκῶν αὐτῶν παραμυθίων ἔχουν συγκεντρωθῆ ἀπὸ ἐκπαιδευτικούς καὶ πνευματικούς ἀνθρώπους καὶ ἔχουν ἐκδοθῆ εις βιβλία. Ἐκλεκτοὶ λογοτέχνηι ἐπίσης, ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, ἔχουν οἱ ἴδιοι συντάξει ἢ διασκευάσει παραμύθια, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐκτυπωθῆ εις τὰ βιβλία. (Αἴσωπος, Λα Φονταίν, Γκριμ, Ἀντερσεν κ.λ.π.)

Ἡ ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ παραμύθι ἐχρησιμοποιήθη, τὸ πρῶτον, ὡς μορφωτικὸν μέσον εις τήν οἰκογενειακὴν ἀγωγὴν καὶ συνεχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, τοὺς μεσαιωνικούς καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, τὸ παραμύθι διδάσκεται εις τὰς μικρὰς κυρίως τάξεις τῶν ἰδρυμάτων συστηματικῆς ἀγωγῆς. Κατὰ καιροὺς, ὅμως, ὕφίστανται παιδαγωγοί, οἱ ὁποῖοι ἀρνούνται τήν μορφωτικὴν του ἀξίαν (Πλάτων, Κομένιος κ.ά.).

Εἰς τὰ προγράμματα τῶν Νηπιαγωγείων καὶ τῶν πρώτων τάξεων τῶν Δημοτικῶν Σχολείων ὀρίζεται σήμερον ἡ διδασκαλία παραμυθίων, ἐντασσομένων εις τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐνοτήτων κατὰ τὸ σύστημα τῆς συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας.

2. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:

Τὸ παραμύθι, ὡς μορφωτικὸν μέσον, ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον σοβαρῶν συζητήσεων μεταξύ τῶν παιδαγωγῶν.⁴

Οἱ ὑποστηρίζοντες τήν μορφωτικὴν ἀξίαν του δέχονται τὰ ἑξῆς: α) τὸ παραμύθι προσφέρει γνώσεις εις τὸ παιδί περὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν μὲ εὐχάριστον τρόπον β) Καλλιιεργεῖ τήν παιδικὴν φαντασίαν μὲ τὰς σκηνάς, πού παρουσιάζει, καὶ ἀνταποκρίνεται ἔτσι εις τήν ιδιότητα τῆς παιδικῆς ψυχῆς νὰ διδῇ ζωὴν εις τὰ ἄψυχα (ψυχισμός, τεχνοκρατικὴ ἀντίληψις). γ) Ἀναπτύσσει τὸ συναίσθημα τοῦ παιδιοῦ μὲ τὰς ποικίλας δραματικὰς σκηνάς του καὶ τὰς παραστατικὰς περιγραφάς. δ) Ἠθικοποιεῖ τὸ παιδί μὲ τήν λύσιν τῶν ἐπεισοδίων, πού δίδει εις τὸ τέλος (ἀντίθεσις κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ). ε) Ψυχαγωγεῖ τὸν μικρὸν μαθητὴν, διότι τὸν μεταφέρει νοερῶς εις ὠραίους χώρους καὶ εις εὐκόλους λύσεις (κατὰ μίαν μάλιστα ἡλικίαν, κατὰ τήν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει δυσκολίας δι' ἐπιτυχεῖς ἐνεργείας), ὁδηγεῖ αὐτόν εις φανταστικὴν ἱκανοποίησιν τῶν παιδικῶν πόθων του μὲ συνέπειαν τήν ψυχικὴν ἐκτόνωσίν του, ἀπομακρύνει ἐπ' ὀλίγον αὐτόν ἀπὸ τήν σκληρὰν πρα-

γματικότητα καί τήν καθημερινήν πεζότητα τῆς ζωῆς, τρέφει τόν ἰδεαλισμόν του καί, τέλος, τοῦ προσφέρει, μέ ὅλα αὐτά, ἐνθουσιασμούς, ἐξάρσεις, γέλιο καί χαράν. στ) Καλλιιεργεῖ τήν γλώσσαν τοῦ παιδιοῦ μέ τόν ὑποδειγματικόν καί πλούσιον λόγον τοῦ ἀφηγητοῦ καί μέ τήν διάθεσιν πού ἐγείρει εἰς αὐτό διά σχετικές συζητήσεις, δι' ἀναδιήγησιν κ.λ.π.

Οἱ ἀρνούμενοι τήν μορφωτικήν ἀξίαν τοῦ παραμυθιοῦ ὑποστηρίζουν τά ἑξῆς:

α) Τό παραμῦθι ἐπιμηκύνει τήν παραμονήν τῆς παιδικῆς σκέψεως εἰς τόν ἐγωκεντρικόν φανταστικόν καί κατά διαίσθησιν συλλογισμόν καί εἰς τās προλήψεις. Ἐτσι συντελεῖ εἰς τήν καθυστέρησιν ἐμφανίσεως τῆς λογικῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν συγκριμένων πραγμάτων, διά τῆς ὁποίας θά εὑρεθοῦν τά μέρη τοῦ ἀντικειμένου ἢ φαινομένου, θά γίνουν συγκρίσεις, θά ἀποκαλυφθοῦν αἰτίαι καί ἀποτελέσματα, καθῶς καί προθέσεις καί ἐπιτεύγματα, καί θά ἐξαχθοῦν νόμοι τῶν φυσικῶν φαινομένων καί συμπεράσματα καί ἀξίαι διά τās πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Τό παιδί δέν πρέπει νά παραμένῃ ἐπὶ μακρόν εἰς τās μυθικάς καί φανταστικάς ἐρμηνείας, εἰς τήν παραδοχὴν μαγικῶν δυνάμεων πίσω ἀπὸ τά πράγματα καί φαινόμενα, διότι θά θραδύνῃ πολύ, διά νά φθάσῃ ἀργότερα εἰς τήν συγκριτικήν, ἐρευνητικήν καί πειραματικὴν σκέψιν, πού εἶναι ἀπαραίτητος διά τήν ἀπόκτησιν ἀληθῶν γνώσεων. β) Πολλά παραμῦθια, μέ τά τρομακτικά τῶν ἐπεισῶδια καί μέ τās ἀγρίας σκηνάς τῶν, δημιουργοῦν φόβους καί ἐφιάλτας εἰς τά μικρά παιδιά καί διαταράσσουσιν ἔτσι τήν ὁμαλὴν συναισθηματικὴν τῶν ἀνάπτυξιν. γ) Μέ τήν πρόσκαιρον μεταφοράν τοῦ παιδιοῦ εἰς ὠραίους κόσμους καί εἰς εὐκόλους λύσεις συντελοῦν, τά παραμῦθια κατόπιν, μέ τήν ἐπάνοδον τοῦ παιδιοῦ εἰς τήν σκληράν πραγματικότητα, νά περιπέσῃ τό ἴδιον εἰς κατάθλιψιν καί ἀπογοήτευσιν καί νά αἰσθανθῇ βαθυτέρον τās ἀδυναμίας καί τās στερήσεις του. δ) Ἡ ἠθικὴ τῶν παραμυθιῶν, μέ τήν νίκην τοῦ ἀγαθοῦ καί τήν σκληράν τιμωρίαν τοῦ κακοῦ, εἶναι πολλάκις μία ἄνευ χριστιανικῆς ἐπεικίας ἠθικὴ, εἶναι ἠθικὴ ἐστερημένη τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀγάπης καί ἀνοχῆς, διότι δέν ὑπολογίζει τās συνθήκας καί τās ἀνάγκας, ὑπὸ τās ὁποίας πράττεται τό κακόν, καί διότι κρίνει μᾶλλον βάσει τοῦ ἀποτελέσματος μίαν πρᾶξιν καί ὀλιγώτερον βάσει τῆς προθέσεως τοῦ πράξαντος αὐτήν. ε) Ἡ σύνθεσις ἢ ἡ διασκευὴ παραμυθιῶν καί ἡ ἀφήγησις αὐτῶν ἀπὸ ἀγραμμάτους καί ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς ὑψηλὸν στοχασμόν, χωρὶς ὑγιεῖς περὶ βίου ἀντιλήψεις καί χωρὶς ἀξιόλογον κριτικὴν ἱκανότητα, ἀποτελοῦν ἐνέργειάς, τῶν ὁποίων τά προϊόντα δέν μποροῦν νά εἶναι πάντοτε ὠφέλιμα διά τά μικρά παιδιά.

Ἡ σύγχρονος Παιδαγωγικὴ, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τās ἀνωτέρω ὑπὲρ καί κατὰ τῶν παραμυθιῶν θέσεις, καταλήγει εἰς τά ἑξῆς, ὡς πρὸς τήν μορφωτικὴν ἀξίαν τῶν, συμπεράσματα:

α) Τά παραμῦθια, κατόπιν ἐπιλογῆς, δύνανται νά ψυχαγωγοῦν τά παιδιά, νά ἠθικοποιοῦν αὐτά καί νά καλλιεργοῦν τήν γλώσσαν τῶν. β) Εἰς τό Νηπιαγωγεῖον καί εἰς τās πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, κατὰ τόν χρονικόν κύκλον τοῦ μηνός, δυνάμεθα νά διδάσκωμεν περισσοτέρας ἱστορίας μέ πραγματικά ἢ δυνάμενα νά συμβοῦν ἐπεισῶδια καί ὀλιγώτερα παραμῦθια. γ) Μέ τήν ἐπέκτασιν τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τās λαϊκὰς συνοικίας τῶν πόλεων καί εἰς τās ἀγροτικὰς περιοχὰς καί μέ τήν συνεχῆ μῆσιν τῶν παιδιῶν εἰς τά μηχανήματα καί τὰ μέσα τῆς συγχρόνου τεχνικῆς, καί ψυχαγωγίας τό παραμῦθι θά χάνῃ σιγά - σιγά πειστικότητα διά τὰ μαγικά ἐπιτεύγματα τῶν ἡρώων του καί θά περιπέσῃ εἰς πολὺ περιορισμένην χρῆσιν τόσοσιν εἰς τήν οἰκογενειακὴν ὅσον καί εἰς τήν σχολικὴν ἀγωγὴν.

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:

Τό μάθημα του παραμυθιού όφείλει νά επιδιώκη γενικώς τήν ψυχαγωγίαν του παιδιού, τήν ήθικοποίησιν αυτού καί τήν καλλιέργειαν τής γλώσσης του.

Ειδικώτερον, τό παραμύθι πρέπει νά έξυπηρετή ήκανόν μέρος τής δευτέρας φάσεως τής πορείας κατά τήν έπεξεργασία των ένοτήτων κατά τό σύστημα τής συγκεντρωτικής διδασκαλίας, ήτοι μέρος τής συσχετίσεως των ιδεών. Ούτω, θά φέρη τήν σκέψιν του μαθητού εις συσχέτισιν εκείνων πού παρετήρησε μέ άλλα πρόσωπα, ζώα καί πράγματα, πού δέν παρετήρησεν εις τόν χώρον του ή πού υπάρχουν εις άλλα μέρη ή πού ύφίστανται εις φανταστικών κόσμων καί τά όποια ύπηρετούν ώρισμένες αξίας. Όπωςδήποτε, κάθε παραμύθι ένέχει ώρισμένα μορφωτικά αγαθά, τά όποια ό διδάσκων πρέπει νά προσδιορίση καί νά τά θεωρήση ως έγγυτέρους, άντικειμενικούς, σκοπούς τής διδασκαλίας του.

4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ:

Διά νά έπιτευχθούν οι επιδιωκόμενοι γενικοί καί ειδικοί σκοποί του μαθήματος του παραμυθιού απαιτούνται αι αύται ψυχολογικαί προϋποθέσεις, αι όποια απαιτούνται καί διά τό μάθημα τής διηγήσεως μικρών ιστοριών έκ του ανθρώπινου βίου ήτοι κατοχή τής όμιλουμένης γλώσσης, έπαρκείς έμπειρίαί από τήν ζωήν, άνεπτυγμένη φαντασία, συνδυαστική ήκανότης καί άνεπτυγμένη συναισθηματικότητα.

Αι άνωτέρω προϋποθέσεις ύφίστανται εις περιωρισμένον βαθμόν εις τό παιδί 4-8 ετών, πλήν τής φαντασίας, ή όποια ταυτίζεται μέ τά «ψυχιστικά» στοιχεία του παραμυθιού (ψυχή καί ανθρώπινα ιδιότητες εις τά άψυχα καί εις τά ζώα καί φυτά). Διά τουτο, απαιτείται, όπως ό λόγος του άφηγητού είναι άπλους, σαφής καί μικροπερίοδος, αι συσχετίσεις των έπεισοδίων είναι άρκούντως καταφανείς καί αι προβαλλόμενα αξία είναι κατανοητά, ως ακριβώς, ύπεστηρίξαμεν καί κατά τήν διήγησιν ιστοριών.

5. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ⁵

Τά πρός διδασκαλίαν εις τούς μικρούς μαθητάς παραμύθια πρέπει νά επιλέγωνται μετά προσοχής καί νά είναι μικράς διαρκείας (10-15' λεπτά τής ώρας) καί άπηλλαγμένα τρομακτικών σκηνών, άγριοτήτων, φαντασμάτων καί βρυκολάκων. Τό περιεχόμενον των δύναται νά άναφέρεται εις γνωστά ζώα, φυτά καί πράγματα σχετιζόμενα μέ παιδιά, μέ καλοκάγαθα πρόσωπα, μέ πράξεις έρειδομένες εις βασικές αξίας τής ζωής (τιμιότητης, δικαιοσύνης, εύεργεσία κ.λ.π.) καί, ένίοτε, μέ κωμικάς ένεργείας εις τόν ανθρώπινον βίον.

Επιμελείς συλλέκται παραμυθιών καί έκλεκτοί παραμυθογράφοι έν συνεργασία μέ ειδικούς ζωγράφους καί έκδότας έχουν θέσει εις κυκλοφορίαν έξαίρετα παραμύθια δυνάμενα νά χρησιμοποιώνται ύπό των εκπαιδευτικών.

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ:⁶

Ισχύουν καί διά τήν διδασκαλίαν του παραμυθιού αι αύται περίπου μεθοδολογικαί αρχαί, αι όποια ισχύουν διά τήν διήγησιν μικρών ιστοριών, ως άνεπτύχθησαν εις τό προηγούμενον κεφάλαιον.

7. ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ:

Ίσχύουν τά αυτά ως καί διά τήν διήγησιν μικρών ιστοριῶν.

8. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ:

Ίσχύει ἡ αὐτή πορεία ως καί κατά τήν διήγησιν ιστοριῶν εἰς τά μικρά παιδιά.

9. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ:

1. Συγκεντρώσατε ἀπό περιοδικά καί παλαιά ἀναγνωστικά καί βιβλία διάφορα παραμύθια καί ἐντάξατε αὐτά εἰς ἐνότητας διδασκαλίας, αἱ ὁποῖαι θά εἶναι πιθανόν νά διδαχθοῦν κατά τήν διάρκειαν τοῦ ἔτους.
2. Ἀναζητήσατε εἰς τοὺς ἡλικιωμένους τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς σας τά ἀφηγούμενα ἀκόμη παραμύθια, καταγράψατε τά πλέον κατάλληλα καί ἐντάξατε αὐτά εἰς ἐνότητας διδασκαλίας διά μελλοντικὴν χρῆσιν.
3. Διερευνήσατε συγκριτικῶς παραμύθια διαφόρων λαῶν καί ἀναζητήσατε τά κοινὰ στοιχεῖα καθὼς καί τοὺς ψυχολογικοὺς καί πολιτιστικοὺς λόγους διά τήν ὑπαρξιν αὐτῶν τῶν κοινῶν στοιχείων.
4. Σχολιάσατε τήν ἀποψιν τοῦ παραμυθογράφου Γκρίμ. «Τό παραμῦθι δέν εἶναι οὔτε ἀπλό φαντασμαγορικὸ παιγνίδι οὔτε φαντασία χωρὶς βαθύτερο νόημα, ἀλλὰ ἐξαγγελος αἰωνίων ἀληθειῶν μέσα σέ συμβολικὰς εἰκόνες» (GRIMM: Kinder haushausmarchen, βλ. Ε. Σούρλα: Διδακτικὴ παραμυθιοῦ σελ. 48).

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Ε. Σούρλα: Ἡ διδακτικὴ τῶν παραμυθιῶν Ἀθῆναι 1960. Εἰς τό βιβλίον αὐτό, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀναλύεται παιδαγωγικῶς τό παραμῦθι: Ἡ Κοκκινόσκουφίτσα.
2. α) Σ. Κυριακίδου: Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Τόμος Α' Ἀθῆναι 1965.
β) Γ. Μέγα: Εἰσαγωγή εἰς τήν Λαογραφίαν, Ἀθῆναι 1967.
3. Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Παιδαγωγικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, Ἀθῆναι 1968, (λέξεις: Παραμῦθι, μυθιστόρημα, μῦθος).
4. Ε. Σούρλα, ἐν. ἀν.
5. α) Α. Τσίριμπα – Χ. Παπακωνσταντίνου: Ὑλῃ καί μεθοδικῇ τοῦ παραμυθιοῦ, Ἀθῆναι 1955.
β) Σχετικαί Ἐκδόσεις: Ἀτλαντίς, Ι. Σιδέρη γ) Κ. Γιαννακοπούλου: Ἡ ἐνιαῖα διδασκαλία, Ἀθῆναι 1967, δ) Μ. Μπούμη – Βγόντζα: Ἡ ἐργασία στήν τάξιν μου Ἀθῆναι 1971, ε) Συλλογαί: Χρ. Χριστοβασιλῆ, Γ. Ταρσούλη, Γ. Μέγα, Ε. Ἀθανασούλα.
6. Εἰδικὴ Διδακτικὴ: α) Α. Ἰσηγόνη, β) Ἐμ. Ζαμπετάκη.

VIII. Η ΑΝΑΓΝΩΣΙΣ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:

Ἀνάγνωσης εἶναι τό μάθημα, διά τοῦ ὁποίου τό παιδί ἀποκτᾷ τήν ἱκανότητα νά ἀναγνωρίζῃ εἰδικά γραφικά σημεῖα, τά ὁποῖα συμβολίζουν ταυτοχρόνως ἤχους καί ιδέας. Κατά τήν Ἀνάγνωσιν, λαμβάνει χώραν μία λειτουργία ψυχικῆς ζωῆς καί ἐκφράσεως τῆς ζωῆς αὐτῆς, κατά τήν ὁποίαν ἡ ὀπτική ἀντίληψις τῶν γραπτῶν σημείων προκαλεῖ αὐτομάτως τήν ἐκφώνησιν τῶν ἤχων καί τήν ἀνάκλησιν σκέψεων καί συναισθημάτων. Διά τοῦ μαθήματος αὐτοῦ τό παιδί ἀποβαίνει ἱκανόν ν' ἀναγνωρίζῃ τήν γραπτήν γλῶσσαν καί νά ὠφεληθῇ ἐκ τῶν γλωσσικῶν, ἠθικῶν καί αἰσθητικῶν ἀγαθῶν τῶν ἀναγνωστικῶν κειμένων.

Ἡ γραπτῇ γλῶσσα, ἐξεταζομένη ψυχολογικῶς, ἀποτελεῖ συμβολισμόν εἰς δεῦτερον βαθμόν, ἐνῶ ἡ προφορικῇ γλῶσσα εἶναι συμβολισμός εἰς πρῶτον βαθμόν. Κατά τήν προφορικὴν γλῶσσαν, καθιερώνονται καί χρησιμοποιοῦνται ἤχοι ὑπὸ ποικίλας συναρμολογήσεις, οἱ ὁποῖοι συμβολίζουν ιδέας (πρῶτῃ βαθμίδι συμβολισμοῦ). Κατά τήν γραπτὴν γλῶσσαν, καθιερώνονται καί χρησιμοποιοῦνται εἰδικά γραφικά σημεῖα, τά ὁποῖα συμβολίζουν ταυτοχρόνως τοὺς ἤχους τῆς προφορικῆς γλῶσσης καί τὰς ἐκφραζομένας δι' αὐτῶν ιδέας (δευτέρα βαθμὶς συμβολισμοῦ). Κατ' ἀρχήν, ὑπῆρξαν αἱ σχηματισθεῖσαι διὰ λογικῆς ἐπεξεργασίας τῶν κατ' αἴσθησιν ἐμπειριῶν ιδέαι καί κατόπιν ἀνεζητήθησαν σύμβολα, διὰ νά ἐκφρασθοῦν αἱ ιδέαι αὐταί. Ὡς τοιαῦτα σύμβολα εὐρέθησαν οἱ ἤχοι (προφορικῇ γλῶσσᾳ) καί τὰ γραφικά σημεῖα (γραπτῇ γλῶσσᾳ), τά ὁποῖα διασφαλίζουν τήν διάρκειαν τῶν ιδεῶν καί τήν δυνατότητα νά γίνουν γνωσταί αἱ ιδέαι αὐταί καί εἰς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τό παρόν καί τό μέλλον. Κατά συνέπειαν, ἡ γραπτῇ γλῶσσα εἶναι μία διησφαλισμένη διὰ τό ἀμετάβλητον εἰς τό διηνεκές ἔκφρασις τῆς ψυχικῆς ζωῆς.¹

Ἡ ἱκανότης διὰ τήν ὀρθήν χρῆσιν τῆς γραπτῆς γλῶσσης ἀποκτᾷται κυρίως διὰ τῶν μαθημάτων τοῦ προφορικοῦ Λόγου, τῆς Ἀναγνώσεως, τῆς Γραφῆς, τῆς Γραμματικῆς, τῆς Ὁρθογραφίας καί τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν. Κατά ταῦτα, ἡ Ἀνάγνωσις ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὅλης προσπάθειας εἰς τό σχολεῖον διὰ τήν κατάρτησιν τῆς μητρικῆς γλῶσσης.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:

Ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, αἰσθανθεὶς τήν ἀνάγκην νά ἐκφρασθῇ καί νά ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἐδημιούργησε τήν προφορικὴν γλῶσσαν του. Θεωρήσας, ὅμως, ἀπαραίτητον νά διαιωνίσῃ τὰς σκέψεις καί τὰ συναισθήματά του ἐπενόησε τήν γραπτὴν γλῶσσαν, διὰ ν' ἀνακοινῶν τὰ βιώματά του εἰς ἀπόντας καί νά μεταδίδῃ αὐτά εἰς μεταγενεστέρους.² Τὰ γραπτὰ σχήματα, τά ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν, ἀπέδιδον κατ' ἀρχὰς λέξεις καί συμπλέγματα ιδεῶν, κατόπιν συλλαβὰς καί τέλος φθόγγους. Κατὰ τήν 4ην π.Χ. χιλιετηρίδα, συναντῶνται ἰδεογραφήματα εἰς τοὺς τοίχους σπηλαίων, ἐπὶ βράχων, ἐπὶ λίθων, ἐπὶ ὀστέων, ἐπὶ κεράτων καί ἐπὶ φλοιῶν δένδρων. Οἱ Πελασγοί, οἱ Κρήτες, οἱ Χετταῖοι, οἱ Σουμέριοι καί οἱ Αἰγύπτιοι ἀνέπτυξαν τήν εἰκονογραφικὴν γραπτὴν γλῶσσαν, κατὰ τήν ὁποίαν κάθε σύμβολον (εἰκὼν) ἐκφράζει μερικὰς φορὰς ὁλόκληρον ἔννοιαν καί, ὅταν συν-

δέεται μετ' άλλων συμβόλων, εκφράζει μίαν σταθεράν συλλαβήν ἢ ἓνα μόνον γράμμα. Ἀργότερον, οἱ Κρήτες καί οἱ Πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἐχρησιμοποίησαν τήν γραμμογραφικὴν γραπτὴν γλῶσσαν, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἀντὶ τῶν εἰκότων, χρησιμοποιοῦνται γράμματα ὑπενθυμιζούσαι κατ' ἐλάχιστον τὴν παλαιάν εἰκόνα. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς 1ης π.Χ. χιλιετηρίδος, οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἐχρησιμοποίησαν σύμβολα ἐκφράζοντα φθόγγους καὶ υἱοθέτησαν τὸ τελειότερον σύστημα γραπτῆς γλῶσσης, τὸ φθογογραφικόν.

Ἐκτοτε, γράφονται βιβλία ἐπὶ ἐπιφανειῶν διαφόρων σωμάτων καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τούς ἀνθρώπους διὰ τὰς ἐπικοινωνίας των καὶ διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων των.

Τὸ μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως εἶχεν ἐνεργηθῇ κατ' ἀρχὴν διὰ τῆς φυσικῆς (οἰκογενειακῆς) καὶ βραδύτερον διὰ τῆς συστηματικῆς ὑπὸ εἰδικῶν παιδαγωγῶν ἀγωγῆς.

Ἡ Ἀνάγνωσις ἦτο μέσον γενικῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων καὶ κατ' αὐτὴν ἤσκουν τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν γραφικῶν σημείων καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν καὶ ἀπαγγελίαν τῶν ἔργων τῶν κλασσικῶν συγγραφέων. Πολλὰκις, ἡ Ἀνάγνωσις κειμένων ἐγένετο δημοσία ἐπ' εὐκαιρίᾳ συγκεντρώσεων, ἐορτῶν καὶ ἀγώνων (Ὀλυμπία, Δελφοί, Δωδώνη κ.λ.π.).

Εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας οἱ μαθηταὶ ἐδιδάσκοντο τὴν Ἀνάγνωσιν εἰς τὸ «Γραμματεῖον» ὑπὸ τοῦ «Γραμματιστοῦ» μέ πλάκας, πολὺ πιθανόν, ἀπὸ ὀπτῆν γῆν, πού περιεῖχον σειρὰς συλλαβισμῶν, καὶ μέ πίνακας ἀναγνώσεως ἀνηρτημένους εἰς τοὺς τοίχους. Μετὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀναγνωστικῆς εὐχερείας, ἐδίδοντο πρὸς Ἀνάγνωσιν ἐκλεκτὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῶν λυρικῶν ποιητῶν.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἡ διδασκαλία τῆς Ἀναγνώσεως ἐγένετο μέ ἐκκλησιαστικά βιβλία εἰς τὰς Ἱερὰς Μονὰς καὶ εἰς τὰ Πανδιδακτήρια.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ Ἀνάγνωσις ἐδιδάσκετο εἰς τὰ Μοναστήρια καὶ εἰς τὰς Σχολὰς τοῦ Γένους μέ κείμενα ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Βυζαντινῶν συγγραφέων (Ὀκτώηχι, ψαλτήρι κ.λ.π.).

Κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν χρόνους, ἐδιδάσκετο συστηματικῶς ἡ Ἀνάγνωσις, μέ εἰδικῶς προπαρασκευασμένα κείμενα εἰς ἀρχαῖζουσιν γλῶσσιν εἰς τὰ ὀλίγα τότε Δημοτικά Σχολεῖα.³

Ὡς μέθοδοι διδασκαλίας τῆς Ἀναγνώσεως ἐχρησιμοποιήθησαν: α) ἡ ὀνοματολογικὴ ἢ ἀλφαριθμητικὴ μέθοδος (ἀρχαῖοι, βυζαντινοὶ καὶ νεώτεροι χρόνοι), κατὰ τὴν ὁποίαν ἐμάνθανον νὰ ἀναγνωρίζουν τὰ γράμματα μέ τὸ ὄνομα των καὶ μέ τὴν σειρὰ των εἰς τὴν Ἀλφάβητον, β) ἡ φθογοποιητικὴ μέθοδος (ἀρχαὶ 20οῦ αἰῶνος), κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ παιδιὰ ἐδιδάσκοντο τὰ γράμματα μέ τὸν ἦχον αὐτῶν (μεμονωμένα), γ) ἡ φωνομιμητικὴ μέθοδος (1910 - 1930), κατὰ τὴν ὁποίαν συνδέεται ὁ ἦχος τῶν γραμμάτων μέ φυσικὰς φωνὰς καὶ ἦχους ἀνθρώπων, ζῶων, φαινομένων τῆς φύσεως καὶ μηχανῶν, δ) ἡ ἀναλυτικοσυνθετικὴ μέθοδος, (1930 μέχρι σήμερον), κατὰ τὴν ὁποίαν διδάσκεται μία λέξις περιέχουσα ἓνα γράμμα μόνον ἄγνωστον, τὸ ὁποῖον ἀμέσως ἀπομονώνεται καὶ μανθάνεται δι' εἰδικῆς τεχνικῆς καὶ ε) ἡ ὀλικὴ ἢ ἰδεοπτικὴ μέθοδος (1935 μέχρι σήμερον), κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἀνάγνωσις μανθάνεται δι' ὀλοκληρῶν φράσεων μέ ἄγνωστα ὅλα τὰ γράμματα, δι' αὐθορμητοῦ ἀναλύσεως τῶν φράσεων, διὰ συστηματικῆς ἀναλύσεως τῶν συλλαβῶν καὶ γραμμάτων καὶ διὰ τῆς ἀσκήσεως εἰς ἀναγνωστικά κείμενα.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω μεθόδων, ἔχουν γραφῇ ποικίλα ἀλφαριθμητάρια καὶ ἄλλα ἀνα-

γνωστικά βιβλία. Ἀπό τὰ πρῶτα συστηματοποιημένα Ἀλφαθητάρια ἀναφέρονται τὰ ἐκδοθέντα εἰς Βιέννην Ἀλφαθητάρια τοῦ Μιχαήλ Παπᾶ – Γεωργίου (1771) καί τοῦ Πολυζῶη Κοντοῦ (1803), τὰ ὁποῖα περιεῖχαν τήν Ἀλφάβητον, συλλαβισμούς, προσευχάς, ἐρωταποκρίσεις καί θρησκευτικά καί ἐγκυκλοπαιδικά ἀναγνώσματα. Διά τήν περαιτέρω ἀναγνωστικήν ἀσκήσιν, ἐχρησιμοποιοῦντο, καί μετὰ τήν ἀπελευθέρωσιν, τό «Ὀκτώηχι» καί τό «Ψαλτήρι» καί βραδύτερον τὰ ἀναγνωστικά βιβλία τῶν Κοκκίνη, Παπαμάρκου, Παπαμιχαήλ, Κουρτίδου, Καρκαθίτσα, Παπαντωνίου κ.ἄ. (Χρηστομάθειαι, ὁ Π. Λάρας, Τρεῖς φίλοι, Ὁδύσσεια, τὰ Ψηλά Βουνά, Ἡλιος, ἡ Πατρίδα μας, ὁ Δ. Ἀκρίτας, στά Παλᾶ Χρόνια κ.λ.π.). Τό 1939, ἰδρύθη ὁ Ὅργανισμός Ἑκδόσεως Σχολικῶν βιβλίων, ὁ ὁποῖος, διά τῶν προκηρύξεων συγγραφῆς Ἀναγνωστικῶν, ἐπέτυχε σημαντικήν βελτίωσιν τοῦ σπουδαίου τούτου ὀργάνου διδασκαλίας τῆς γραπτῆς γλώσσης μας.

Κατά τās τελευταίας δεκαετίας, ἐκλεκτοί λογοτέχναι⁴ συνέγραψαν καί ἐξέδωσαν ἐξαιρετά ἐλεύθερα ἀναγνώσματα διά παιδιά καί ἐφήβους (Π. Δέλτα, Α. Τροπαίτης, Δ. Λάμπας, Δ. Γιάκος, Ἄντιγ. Μεταξά, Στασινόπουλος, Γρανίτσας). Προοδευτικοί Ἑκδοτικοί Οἶκοι ἐξέδωσαν κατά μετάφρασιν ἐκλεκτά παιδικά ἀναγνώσματα ξένων λογοτεχνῶν (Γκρίμ, Ἀντερσεν, Βέρν, Πάρκερ, Σούϊφτ, Παπίνι, Σμιθ κ.ἄ.). Ὅλα αὐτά τὰ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα βοηθοῦν τὰ παιδιά εἰς τήν ἀναγνωστικήν των εὐχέρειαν καί τρέφουν αὐτά διά πολυτίμου πνευματικῆς τροφῆς.

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ⁵

1. Ἡ Ἀνάγνωσις καθιστᾷ ἱκανόν τόν μαθητήν νά διαβάξῃ μέ ἀπόλυτον εὐχέριαν κάθε γραπτόν κείμενον, ὥστε εἰς ὅλην του τήν ζωὴν ὁ ὀφθαλμός του νά ἀναγνωρίζῃ χωρὶς δυσκολίαν τούς ἤχους τῶν γραμμάτων καί νά ἔχῃ ἔτσι εἰς τήν διάθεσίν του ἓνα πολῦτιμον «κλειδί», διά νά ἀνοίγῃ τὰ «θησαυροφυλάκια» τῆς γνώσεως, τὰ κάθε εἶδους βιβλία.

2. Ὁ μαθητής, συλλαμβάνων, κατά τήν Ἀνάγνωσιν, τās ιδέας, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζονται διά τῶν ἤχων καί τῶν γραφικῶν σημείων, κατανοεῖ τό νόημα τοῦ γραπτοῦ μηνύματος εἰς τό σχεδίασμα πού ἐκτείνεται κατά μήκος μιᾶς σειρᾶς, ἐπικοινωνεῖ νοερώς μέ τόν συγγραφέα, γνωρίζει τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, διευρύνει τούς πνευματικούς του ὀρίζοντας, ἐρχεται εἰς ἐπαφήν μέ τούς ἀνθρώπους τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος καί συμμετέχει εἰς τήν πνευματικήν ζωὴν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, ἡ Ἀνάγνωσις ἀποβαίνει κύριον μέσον ἀποκτήσεως γνώσεων, διευρύνσεως τῆς σκέψεως καί ἐμπλουτισμοῦ τῆς προσωπικότητος τοῦ παιδιοῦ καί ἐφήβου.

3. Τό μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως, καθώς ζητεῖ ἀπό τόν μαθητήν, ἐκτός ἀπό τήν ἀναγνώρισιν τῶν ἤχων εἰς τὰ γραφικά σημεία καί τῶν ιδεῶν, τās ὁποῖας ἐκείνα ἐκφράζουν, νά διακρίνῃ, κατά τήν ἐπεξεργασίαν τοῦ κειμένου, τό ψεῦδος ἀπό τήν ἀλήθειαν, τό λάθος ἀπό τό ὀρθόν, τήν κακίαν ἀπό τήν ἀρετήν, καί νά διεισδύῃ εἰς τούς μυστικούς καί ὑπόουλους πολλάκις συνδυασμούς τοῦ ψεύδους μέ τήν ἀλήθειαν μέσα εἰς τήν πλοκήν τῶν ιδεῶν, ἀποτελεῖ ἐξαιρετον μέσον καλλιέργειας τοῦ πνευματικοῦ καί ἠθικοῦ κριτηρίου τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου.

4. Τὰ ἀναγνωστικά κείμενα, μέ τόν ὥραιον λόγον των (λογοτεχνικά σχήματα, εἰκόνες, ὥραιαι φράσεις) καί μέ τό μεστόν εἰς προβαλλομένας θρησκευτικές, ἠθικός καί αἰσθητικές ἀξίας περιεχόμενόν των, εἶναι μικρά ἔργα Τέχνης δυνάμενα νά ἀσκοῦν καλαιοθητικήν ἀγωγὴν, νά προσφέρουν πνευματικὴν εὐχαρίστησιν καί χα-

ράν εις τὰ παιδιὰ καὶ νὰ ἀποτελοῦν τοὺς πιστοὺς καὶ βεβαίους φίλους των, πού δὲν θὰ τοὺς προδίδουν ποτέ εις τὴν ζῶην των (διάθεσις φιλαναγνωσίας).

5. Ἡ Ἀνάγνωσις, καθὼς ἀποτελεῖ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, μέσον κατανοήσεως τῶν γραπτῶν ἰδεῶν καὶ καλλιέργειας τοῦ πνευματικοῦ, ἠθικοῦ καὶ καλαισθητικοῦ κριτηρίου, βοηθεῖ σημαντικῶς εις τὴν εὐδόωσιν ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων. Ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα τοῦ Δημοτ. Σχολείου ἀπαιτοῦν ἀναγνωστικὴν ἱκανότητα διὰ τὴν μελέτην τῶν βοηθητικῶν βιβλίων καὶ ἀνεπτυγμένον κριτήριον διὰ τὴν κατανόησιν τῶν νόμων εις τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τῶν ἀξιών εις τὰς κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις. Ἡ Ἀνάγνωσις, μὲ τὸ ἔργον τῆς ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ παιδιοῦ, βοηθεῖ πολὺ εις τὰς ἀπαιτήσεις αὐτάς.

6. Ἡ Ἀνάγνωσις, διατηροῦσα σταθεράς τὰς μορφὰς καὶ τὴν συντακτικὴν πλοκὴν τῶν λέξεων εις τὰ γραπτὰ κείμενα καὶ διδάσκουσα αὐτὰ τὰ σταθερὰ στοιχεῖα τῆς γραπτῆς γλώσσης εις τοὺς μαθητάς, συντελεῖ, μαζί μὲ τὴν Γραμματικὴν, εις τὴν βελτίωσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου τῶν πολιτῶν καὶ εις τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης καὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ.

7. Εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ περισσότεραι οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συν-αλλαγαὶ τῶν ἀνθρώπων συντελοῦνται διὰ γραπτῶν κειμένων καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σύγχρονος τεχνολογία παρέχει ποικίλα μέσα διαδόσεως ἐπιστημονικῶν καὶ κοινωνικῶν πληροφοριῶν, ψυχαγωγίας καὶ χρήσεως τοῦ ἐλευθέρου χρόνου ἀπαιτοῦντα ἀναγνωστικὴν ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου (τυπογραφία, ἔντυπα, τηλεόρασις, μηχαναὶ μαθήσεως), ἡ Ἀνάγνωσις ἀποκτὰ πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸν βίον μας. Μὲ τὴν ἀναγνωστικὴν του εὐχέριαν καὶ μὲ τὸ καλλιεργημένον πνευματικόν, ἠθικόν καὶ αἰσθητικόν του κριτήριον ὁ ἄνθρωπος θὰ δύναται νὰ ἐπιτελῇ ἐπιτυχεῖς συναλλαγάς, νὰ χρησιμοποιεῖ ἐπωφελῶς τὰ σύγχρονα τεχνολογικὰ μέσα καὶ νὰ ἐπιλέγῃ ἀληθεῖς ἰδέας καὶ ἀξίας εις τὸν μεταβαλλόμενον κόσμον καὶ χρήσιμα ἀγαθὰ εις τὴν καταναλωτικὴν κοινωνίαν τόν, μὴ γενόμενος θῆμα προπαγανδιστῶν, διαφημιστῶν, ἐκμεταλλευτῶν καὶ ὑποῦλων κηρύκων.⁶ Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, αἱ Διεθνεῖς πνευματικαὶ καὶ πολιτιστικαὶ Ὄργανώσεις, ὑπολογίζουσαι ὅτι οἱ ἀγράμματοι εις ὅλον τὸν κόσμον ἀνέρχονται εις 700 ἑκατομμύρια καὶ ὅτι 95 περίπου χώραι ἔχουν ἀναλφαβήτους τοὺς 50% ἐκ τῶν κατοίκων των (1970), καταβάλλουν συντονισμένας προσπάθειάς, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὰς κατὰ χώρας Κυβερνήσεις, διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀναγνώσεως εις τοὺς ἀγράμματούς.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:

Διὰ τοῦ μαθήματος τῆς Ἀναγνώσεως εις τὸ Δημοτικόν Σχολεῖον ἐπιδιώκονται οἱ ἑξῆς σκοποί:

1. Ἡ γλωσσικὴ καλλιέργεια τοῦ μαθητοῦ (ἀναγνωστικὴ εὐχέριαν, καὶ ὀρθή, σαφὴς καὶ λεπτὴ προφορικὴ καὶ γραπτὴ ἐκφρασις ἰδεῶν) διὰ τῆς ἀναγνώσεως κι' ἐπεξεργασίας κειμένων, περιεχόντων ὀρθόν, σαφὴ καὶ ὠραῖον γραπτὸν λόγον, δυνάμενον νὰ ἀποτελῇ ἐξαίρετον ὑπόδειγμα διὰ τὸ παιδί.

2. Ἡ διεύρυνσις τοῦ πνευματικοῦ ὀρίζοντος τοῦ μαθητοῦ διὰ νέων γνώσεων καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ διανοητικοῦ, ἠθικοῦ καὶ καλαισθητικοῦ κριτηρίου του, διὰ τὴν ἐκλεκτικὴν καὶ γόνιμον κατὰ τὸν βίον του ἀφομοίωσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ ἐθνικοῦ καὶ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, ὡς ταῦτα ἀποθησαυρίζονται εἰς τὰ βιβλία.

3. Ἡ ἐκκόλαψις εις τὸν ἀναπτυσσόμενον ἄνθρωπον τῆς διαθέσεως νὰ μεταφέρεται διὰ τῶν βιβλίων εις ἓνα καλύτερον κόσμον, εις τὸν ὁποῖον ἡ βίωσις τοῦ ὠραί-

ου, του αγαθού και του όσιου οικοδομεί τον λόγον μιάς περισσότερον ύπερφηάνου και εύγενούς ζωής.

5. ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ:

1. 'Η πρώτη ή στοιχειώδης 'Ανάγνωσις:

Κατά την πρώτην ή στοιχειώδη 'Ανάγνωσιν, επιδιώκεται ή μετάδοσις εις τό παιδί της τεχνικής να εύρίσκη τούς ήχους εις τά γραφικά σημεία της γραπτής γλώσσης και να κατανοή τās έκφραζομένης δι' αὐτῶν τῶν ήχων και σημείων ιδέας.

Ὡς κατάλληλος ήλικία διά την έναρξιν διδασκαλίας της πρώτης 'Αναγνώσεως θεωρεΐται, βάσει πειραματικῶν έρευνῶν,⁷ ή ήλικία τῶν 6 1/2 ετών.

2. 'Η κυρίως 'Ανάγνωσις:

Κατ' αὐτήν, επιδιώκεται ή γλωσσική καλλιέργεια του μαθητου και ή ανάπτυξις του διανοητικού, ήθικου και αίσθητικού κριτηρίου του διά καταλλήλων άναγνωστικῶν κειμένων.

Ὡς κατάλληλος ήλικία διά την έναρξιν διδασκαλίας της κυρίως 'Αναγνώσεως θεωρεΐται ή ήλικία τῶν 8 και πλέον ετών.

3. 'Η 'Ανάγνωσις λογοτεχνικῶν παιδικῶν βιβλίων και περιοδικῶν:

Κατ' αὐτήν, επιδιώκεται ή βίωσις υπό του μαθητου τῶν αξιῶν του ώραιου, και αγαθού και του όσιου διά της έλευθέρας μελέτης καταλλήλων βιβλίων και περιοδικῶν έκλεκτῶν λογοτεχνῶν.

Ὡς κατάλληλος ήλικία διά την έναρξιν της μελέτης έλευθέρων, παιδικῶν, λογοτεχνικῶν άναγνωσμάτων θεωρεΐται ή ήλικία τῶν 12 ετών, όποτε έμφανίζονται τά διαφέροντα πρὸς τās αξίας. Ἀπλούστερα, όμως, έλεύθερα άναγνώσματα (παράμυθια, κωμικαί ιστορίαι, περιγραφαί) δύνανται να διαβάζουν και παιδιά 9-12 ετών.

4. 'Η εύχερης 'Ανάγνωσις:

Κατ' αὐτήν, επιδιώκεται, διά της άκριβοῦς άποδόσεως τῶν αντίστοιχων εις τās γραπτās λέξεις ήχων, διά της ταχείας έκφράσεως αὐτῶν τῶν ήχων και διά της κατανοήσεως τῶν ιδεῶν, ή άπόκτησις της ικανότητος να συλλαμβάνη τό παιδί άμέσως την σκέψιν του συγγραφέως και να έκφράζη αὐτήν κατά τρόπον σαφή διά τούς άλλους.

Κατά την εύχερη 'Ανάγνωσιν, απαιτεΐται ή άκρίβεια, ή ταχύτης και ή κατανόησις. Τό παιδί δύναται να επιτύχη άκριβή 'Ανάγνωσιν κατά την Βαν τάξιν του Δημοτικού Σχολείου. Είναι δυνατόν να ξεπερνά την συλλαβικήν (20-25 λέξεις κατά λεπτόν) και την διατακτικήν (50-100 λέξεις) και να φθάνη εις την ταχεία και όρθην 'Ανάγνωσιν (100-175 λέξεις) εις την Δην τάξιν. Τέλος, δύναται να άποδίδη κατανοητόν διά τόν έαυτόν του και τούς άλλους ένα κείμενον επίσης περί τό Δον έτος της φοιτήσεώς του εις τό Δημοτ. Σχολείον. Ὅπωςόδηποτε, ή εύχερης 'Ανάγνωσις (όρθή, ταχεία και κατανοητή) πρέπει να τύχη προσοχής από τόν διδάσκαλον και εις τās Αην και Βαν τάξεις.

'Η εύχερης 'Ανάγνωσις είναι άπαραίτητος εις την ζωήν μας, διότι πρέπει και διά τόν έαυτόν μας και διά τούς άλλους να διαβάζωμεν όρθώς, ταχέως και κατανοητώς, διά να έπωφεληθώμεν από τά αγαθά τῶν γραπτῶν κειμένων και διά να ώφελησώμεν και τούς άλλους.

5. 'Η σιωπηρά 'Ανάγνωσις:

Κατ' αὐτήν, επιδιώκεται, διά της νοερās άναγνώσεως του κειμένου, ή ταχεία και πλήρης κατανόησις της γραπτης σκέψεως.

Ἡ σιωπηρά Ἀνάγνωσης εἶναι ταχεία, εὐκολύνει τὴν συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς καὶ ἀφήνει περιθώρια εἰς τὸ πνεῦμα νὰ ζήσῃ νοερῶς τὰς γραπτὰς καταστάσεις, νὰ ἐκτιμῇ τὰς ἰδέας, νὰ προβῇ εἰς συγκρίσεις ἰδεῶν καὶ νὰ κρίνῃ γεγονότα. Ὑπερέχει ἔναντι τῆς ἐκφραστικῆς Ἀναγνώσεως ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα καὶ ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν τῶν ἰδεῶν. Ἀνταποκρίνεται εἰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς, κατὰ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν σιωπηρῶς, διὰ νὰ μὴ ἐνοχλῶμεν τοὺς ἄλλους.

Οἱ σύγχρονοι Παιδαγωγοὶ ἐπιμένουν, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἀσκῶνται εἰς τὴν σιωπηρὰν Ἀνάγνωσιν ἀπὸ τοῦ 7ου ἔτους (περὶ τὰ μέσα φοιτήσεως εἰς τὴν Ἀγν τάξιν).

6. Ἡ ἐκφραστικὴ Ἀνάγνωσης:

Κατ' αὐτὴν, ἐπιδίδκεται, διὰ τῆς ἐκφραστικῆς ἀποδόσεως τοῦ γραπτοῦ κειμένου, νὰ ἀποβῇ ἱκανὸν τὸ παιδί νὰ μεταδίδῃ εἰς τὸν ἄλλον τὰς σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ συγγραφέως (κοινωνικὴ ἐπιδίωξις) καὶ νὰ χρησιμοποιῇ ὅλας τὰς ἐνεργείας τῆς τέχνης τοῦ ὠραίου λόγου (ἄρθρωσις, ὀρθοφωνία, διακυμάνσεις καὶ χρωματισμοὶ τῆς φωνῆς, φυσιογνωμικαὶ ἐκφράσεις) πρὸς ἀπόκτησιν πειστικῆς, «γλυκειᾶς», εὐγενοῦς καὶ στοχαστικῆς ἐκφράσεως – γλωσσικοῦ ὕφους (αἰσθητικὴ ἐπιδίωξις).

Ἡ ἐκφραστικὴ Ἀνάγνωσης ὑπερέχει ἔναντι τῆς εὐχεροῦς Ἀναγνώσεως ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν τῶν ἤχων τῶν γραπτῶν λέξεων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποία αὕτη δύναται νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου. Εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ζωὴν μας, διότι πολλάκις ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀναγινώσκωμεν ἐνώπιον ἄλλων γραπτὰ κείμενα καὶ πρέπει νὰ καθιστῶμεν ταῦτα κατανοητὰ καὶ εὐχάριστα.

Οἱ Παιδαγωγοὶ, σήμερον, ἐπιμένουν, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἀρχίσουν νὰ ἀσκῶνται εἰς τὴν ἐκφραστικὴν Ἀνάγνωσιν ἀπὸ τὰς πρώτας φράσεις, τὰς ὁποίας θὰ μάθουν νὰ διαθάζουν. (Ἀγν τάξις).

7. Αἱ εἰδικαὶ ἀσκήσεις:

Δι' ἕκαστον εἶδος Ἀναγνώσεως ἐνδείκνυνται εἰδικαὶ ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν κατὰ τάξεις. Περὶ τῶν ἀσκήσεων αὐτῶν θὰ γίνῃ εἰς τὰ ἐπόμενα σχετικὸς λόγος. (Μεθοδολογικὰ ἀρχαί, πορεία διδασκαλίας).

6. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ὙΛΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ διδακτέα ὕλη τοῦ μαθήματος περιλαμβάνεται κυρίως εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία, εἰς παιδικὰ περιοδικὰ καὶ εἰς ἐλεύθερα ἀναγνώσματα.⁸

Διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Ἀγν τάξεως παρουσιάζονται κείμενα μέ μικρὰς προτάσεις ἀπὸ τὴν παιδικὴν ζωὴν, συνοδευόμενα μέ παραστατικὰ εἰκόνας καὶ ποικίλας γλωσσικὰς καὶ ἐννοιολογικὰς ἀσκήσεις. Τὰ κείμενα αὐτὰ δύναται νὰ εἶναι φάσεις τῶν ἰδίων τῶν παιδιῶν, διατυπούμεναι κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν θεμάτων τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας (ὀλικὴ μέθοδος), ἢ ἐτοιμοὶ ἐκ τῶν προτέρων λέξεις καὶ φράσεις ὑπὸ σειρὰν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν γραφικὴν δυσκολίαν τῶν νέων ἐκάστοτε γραμμάτων, τυπωμένα εἰς τὸ Ἀλφαθητάριον (μέθοδος ἀναλυτικοσυνθετικῆ τῶν προτύπων λέξεων).

Διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Βας τάξεως, παρουσιάζονται κείμενα μέ ἱστορίας καὶ μύθους διὰ παιδιά, διὰ ζῶα καὶ δι' ἑορτὰς καὶ ἀπλὰς ἐργασίας. Τὰ κείμενα αὐτὰ δύναται νὰ συντάσσωνται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ παιδιά ἢ ἀπὸ τὸν διδάσκαλον ἢ νὰ λαμβάνωνται ἀπὸ παιδικὰ περιοδικὰ ἢ ἐλεύθερα παιδικὰ ἀναγνώσματα καὶ νὰ συσχετίζωνται μέ τὸ θέμα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας. Εἶναι, ὅμως, δυνατόν νὰ εἶναι ἐτοιμα καὶ τυπωμένα εἰς τὸ εἰδικόν Ἀναγνωστικόν τῆς τάξεως.

Διά τούς μαθητάς τών μεσαίων (Γης, Δης) τάξεων, συντάσσονται ειδικά κείμενα πεζά καί ποιητικά μέ ιστορίας καί γεγονότα αναφερόμενα εἰς τήν οἰκογενειακήν, τήν ἐγγυτέραν κοινωνικήν, τήν θρησκευτικήν καί τήν ἐπαγγελματικήν ζωήν, μέ ιστορίας τοῦ ἔθνικοῦ βίου, μέ ταξιδιωτικές περιγραφάς καί μέ ἀπλοποιημένας ἐπιστημονικάς πληροφορίας διά φυτά καί ζῶα. Τά κείμενα αὐτά τυπώνονται εἰς τό 'Αναγνωστικόν ἢ ἐπιλέγονται ἀπό περιοδικά καί ἄλλα ἐλεύθερα παιδικά βιβλία καί πολυγραφοῦνται, διά νά διανεμηθοῦν εἰς τά παιδιά.

Διά τούς μαθητάς τών ἀνωτέρων τάξεων, παρουσιάζονται κείμενα αναφερόμενα εἰς τόν βίον ἡρώων τοῦ ἔθνους καί μαρτύρων τῆς πίστεως, εἰς ἐξερευνήσεις καί περιπλανήσεις, εἰς ἐπιστημονικά ἐπιτεύγματα, εἰς παραγωγικά καί τεχνολογικά ἔργα, εἰς ἔργα Τέχνης, εἰς θέματα κοινωνικῆς ὁργανώσεως καί εὐποιᾶς καί εἰς δραστηριότητας τών σπόδ. Τά κείμενα αὐτά δύνανται νά εἶναι ἀποσπάσματα ἀπό πεζά ἢ ποιητικά ἔργα ἐκλεκτῶν λογοτεχνῶν ἢ χρονογραφήματα ἢ ἐπιφυλλίδες ἢ μικρά ἄρθρα ἢ σύντομοι μελέται ἐξαίρέτων πνευματικῶν ἀνθρώπων καί νά τυπώνονται εἰς βιβλίον ('Αναγνωστικόν) ἢ νά ἐπιλέγονται ἀπό περιοδικά ἢ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα καί νά πολυγραφῶνται, διά νά διανέμονται εἰς τούς μαθητάς.

Τό περιεχόμενον τών ἀνωτέρω κειμένων δι' ὅλας τάς τάξεις πρέπει νά εἶναι ἀπηλλαγμένον) ἀπό ὑπερβολικῶς ὑπέροχον, πλουσίαν καί τελείαν τροφήν, β) ἀπό ἀποκλίσεις πρὸς τόν ὕλισμόν, τήν τεχνοκρατίαν, τόν ὠφελιμισμόν, τόν ἐπιστημονισμόν καί τόν μονόμερον ἰδεαλισμόν καί γ) ἀπό εἰδωλολατρικά στοιχεῖα, ὑπερβολικὴν φαντασίαν, κατάχρησιν τοῦ θαυμασίου, ξηράν ἠθικολογίαν, παράλογον παιδισμόν τών ἐνηλίκων, ὑπερβολικόν ἀνθρωπομορφισμόν καί ὑπέρμετρον συναισθηματισμόν.

Ἡ παρουσίασις ἐξ ἄλλου τοῦ περιεχομένου τών κειμένων ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς διδασκαλίας ὕλης καί ἐνέχει μεγάλην μορφωτικὴν ἀξίαν. Ἡ παρουσίασις αὕτη ἐνεργεῖται: α) μέ τό κατάλληλον διά τά παιδιά εἶδος τοῦ γραπτοῦ λόγου, β) μέ τās σαφεῖς, ἀπλὰς καί «φυσικάς» εἰκόνας, γ) μέ τό κατάλληλον εἶδος καί μέγεθος τών τυπογραφικῶν στοιχείων (ἀπλὰ στρογγυλά στοιχεῖα 14-10 στιγμῶν), δ) μέ τήν καλὴν διάταξιν τοῦ κειμένου εἰς τήν σελίδα (περιθώρια, παράγραφοι, κανονικόν μῆκος τοῦ στίχου, διάστιχα), ε) μέ τήν ποιότητα τοῦ χάρτου (χάρτης τύπου «μάτ» καλῆς ποιότητος) καί στ) μέ τήν καλὴν βιβλιοδεσίαν (στερεόν ἐξώφυλλον, δέσιμον διά ραφῆς, μικρός ὄγκος τοῦ βιβλίου).

Εἰς κάθε σχολικὴν τάξιν, ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νά ὁργανώσῃ βιβλιοθήκην μέ ἐλεύθερα ἀναγνώσματα καί περιοδικά, τά ὅποια θά δύνανται οἱ μαθηταὶ νά χρησιμοποιοῦν εἴτε διά τά τακτικά τῶν μαθημάτων Ἀναγνώσεως εἴτε κατὰ τās διακοπὰς τῶν.

7. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ἈΛΛΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ:

Βασικαὶ προϋποθέσεις διά τήν καρποφορίαν τοῦ μαθήματος τῆς Ἀναγνώσεως εἶναι: α) ἡ ὥριμασις τῆς ἀντιληπτικῆς - κινητικῆς λειτουργίας, β) ἡ ὁμαλὴ ἀνάπτυξις τῆς γλώσσης, γ) ἡ συγκρότησις τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου, δ) ἡ ἐπαρκὴς νοημοσύνη καί ε) αἱ εὐνοϊκαὶ κοινωνικά καί συναισθηματικά προϋποθέσεις.⁹

1. Ἡ ὥριμασις τῆς ἀντιληπτικῆς - κινητικῆς λειτουργίας.

Κατὰ τήν ἀναγνωστικὴν ἐργασίαν λαμβάνουν χώραν, μεταξύ ἄλλων, ὀπτικά καί ἀκουστικά κατ' εἰσθήσιν ἀντιλήψεις, κινήσεις τῶν ὀφθαλμῶν καί τῶν φωνητικῶν ὀργάνων καί ρυθμικαὶ κινήσεις καί δεξιότητες τῆς χειρὸς καί τῆς κεφαλῆς.

Παιδιά, τά όποία έχουν έλαττωματικήν όρασιν ή έλαττωματικήν άκοήν ή ταύτο-χρόνως καί τά δύο έλαττώματα, δέν δύνανται νά σχηματίσουν πλήρεις όπτικές καί άκουστικές άντιλήψεις τών γραφικών σημείων καί τών ήχων τών άναγιγνωσκομέ-νων λέξεων.

Αί μή κανονικά ή έλλειψεις κινήσεις του βλέμματος επί της γραπτής σειράς τών λέξεων καί ή άδυναμία συντονισμού τών όπτικών κινήσεων έχουν ως συνέπεια τήν σύγχυσιν καί περιπλοκήν τών όπτικών άντιλήψεων επί τών λέξεων καί τήν έλ-λιπή ή λανθασμένην σύνδεσιν αύτών.

Πρόσφατα πειραματικά δεδομένα απέδειξαν εξ άλλου ότι μεταξύ άκοής καί φω-νής ύφίσταται στενός σύνδεσμος καί ότι παρατηρείται σαφώς τό φαινόμενον του αύτοελέγχου της έκφωνήσεως λέξεων διά τών φωνητικών όργάνων χάρις εις τό άκουσμα υπό του ίδιου του άτόμου τών έκφωνουμένων ήχων. Τό παιδί ρυθμίζει τήν ιδικήν του έκφωνήσιν βάσει τών ιδικών του άκουστικών άποτελεσμάτων, πού άντι-λαμβάνεται. Ή φωνή έπίσης τών άλλων ενεργεί επί της έκπομπής της ιδικής του φωνής. Κατά συνέπειαν, παιδί, τό όποιον δέν έχει κανονικήν έκφώνησιν ήχων, δέν έχει καί κανονικήν άκοήν. Διά τούτο, ή έλαττωματική λειτουργία τών φωνητικών όργάνων έχει σοβαράς συνεπειάς επί της άκοής καί έπομένως δυσχεραίνει σοβα-ρώς καί τήν εκμάθησιν της 'Αναγνώσεως.

Ή άδυναμία πλήρων ρυθμικών κινήσεων της χειρός καί της κεφαλής καί άλλων μελών του σώματος, πού άπαιτούνται κατά τήν άναγνωστικήν έργασίαν (συνόδευσις διά της χειρός του μήκους τών σειρών τών φράσεων εις τό κείμενον, έκφραστικάί κινήσεις τών μελών του σώματος, χειρός, κεφαλής, κατά τήν έκφώνησιν τών λέ-ξεων κ.λ.π.), έχει επίσης σοβαράς συνεπειάς επί της 'Αναγνώσεως, κατά τάς έρεύ-νας Γάλλων Ψυχολόγων.

Ειδικόι Ψυχολόγοι καί Νευρολόγοι δύνανται νά εξακριβώσουν τό επίπεδον ώρι-μάσεως της άντιληπτικο - κινητικής λειτουργίας τών μαθητών καί νά συστήσουν ειδικήν θεραπείαν.

2. Ή όμαλή ανάπτυξις της προφορικής γλώσσης.

Ή προφορική γλώσσα, όταν τελήται ως συμβολική ή «σημαντική» λειτουργία, όταν άποτελή μέσον επικοινωνίας μετά τών άλλων καί όταν διακρίνεται διά τήν έκτασιν του λεξιλογίου της, τότε δύναται νά θεωρηται ώριμος κάπως προφορική γλώσσα καί νά συμβάλει εις τήν εκμάθησιν της 'Αναγνώσεως.

Οί ήχοι τών λέξεων, αντικαθιστώντες αντικείμενα καί πράξεις καί άποτελούντες έτσι σύμβολα εις πρώτον βαθμόν, αποβαίνουν βασική προϋπόθεσις, διά νά προχω-ρήση ή ψυχή εις τήν άπόκτησιν άλλων συμβόλων εις δεύτερον βαθμόν, τών γραφι-κών σημείων τών λέξεων, τά όποια, χωρίς έξωτερικάς αναλόγας, θά άντικαταστή-σουν έπίσης αντικείμενα καί πράξεις. Διά τούτο, πρέπει νά έχει άναπτυχθ ή εις ύψηλόν βαθμόν ή συμβολική ή «σημαντική» λειτουργία εις τά παιδιά, διά νά προ-χωρήσωμεν εις τήν διδασκαλίαν της 'Αναγνώσεως εις αύτά. Τότε, ή μάθησις της 'Αναγνώσεως δέν θά είναι μία καθαρώς αυτόματος συμπεριφορά άποκτήσεως όπτικο - φωνητικών μηχανισμών άλλα συνειδητή κατάκτησις συμβόλων άντιστοι-χούντων εις έννοίας άντικειμένων καί εις ιδέας.

Ή προφορική γλώσσα, άνυψουμένη άπό τό στάδιον της «έγκεντρικής» γλώσ-σης εις τό επίπεδον της «κοινωνικοποιημένης» γλώσσης, κατά τό όποιον τό παιδί επικοινωνεί καί συνεννοείται προφορικώς μετά τών άλλων, αποβαίνει τότε εύνοική προϋπόθεσις, διά νά προχωρήση τό παιδί άνέτως εις ένα άλλο, τρίτον, επίπεδον,

κατά τό όποϊον θά δύναται νά δέχεται καί νά κατανοή τό μήνυμα, πού μεταδίδεται εις αυτό μέ τό γραπτόν κείμενον του άλλου (έπίπεδον τής γραπτής γλώσσης).

Διά νά κατανοή, τέλος, τό παιδί τά κείμενα, τά όποια διαβάζει, πρέπει αι λέξεις, τας όποιας προφέρει, νά του είναι γνωσταί εις τήν σημασία των. Διά τουτο, ή έκτασις του προφορικού λεξιλογίου του είναι βασική, έπίσης, προϋπόθεσις διά τήν εκμάθησιν τής 'Αναγνώσεως, ως απέδειχθη καί εκ σχετικών έρευνών.

Κατά τά άνωτέρω, ή άφηρημένη μάθησις των γραμμάτων καί των όμάδων γραμμάτων (εις τήν λέξιν) άποκτά ένα νόημα, όταν έρχεται ή προφορική γλώσσα νά προικίση αυτά τά γραπτά σημεία μέ μίαν ζωντανήν σημασίαν. Παιδιά, τά όποια δέν κατανοούν τήν έννοιαν των λέξεων, πού δέν προφέρουν όρθώς τούς ήχους των λέξεων ή συγχέουν αυτούς, πού πρωτοωμίλησαν άργά, πού διατυπώνουν φράσεις «άγραμματικές» (χωρίς ένικούς, πληθυντικούς, πτώσεις, χρόνους κ.λ.π.), πού όλούν μέ δισταγμούς καί έσωτερικήν σύγχυσιν, αυτά τά παιδιά δέν μπορούν νά μάθουν εύκόλως 'Ανάγνωσιν.

3. 'Η συγκρότησις τής έννοίας του χώρου.

'Η μάθησις τής 'Αναγνώσεως είναι, εκτός των άλλων, καί μία διαδικασία μεταβάσεως από τόν προφορικόν λόγον, πού εκτυλίσσεται εις τόν χρόνον, εις τόν γραπτόν λόγον, πού εκτυλίσσεται εις τόν χώρον. Διά τουτο, ή συγκρότησις τής έννοίας του χώρου είναι βασική προϋπόθεσις διά τήν εκμάθησιν τής 'Αναγνώσεως.

Εις κάθε γραπτόν κείμενον άπαντώνται, μέ τας σειράς των γραμμάτων καί τά κενά εις τόν χάρτην, τά έξης στοιχεία του χώρου: τό γειτονικόν, τό πλησίον, τό μακράν, ό διαχωρισμός καί ή διάταξις στοιχείων, αι σχέσεις του δεξιá - άριστερά, του επάνω - κάτω καί τής συνεχείας - άσυνεχείας, ή άπόστασις, ή αναλογία, ή όμοιότης, ή κατεύθυνσις, ή ευθύγραμμος - όριζοντία - κάθετος - παράλληλος διάταξις στοιχείων, ή τομή καί αι συσχετίσεις διαστάσεων. Δι' αυτά τά στοιχεία του χώρου, τό παιδί πρέπει νά έχη συγκροτήσει πλήρεις έννοιας, διά νά δύναται νά παρακολουθή καί συγκρατή τά γράμματα, τας λέξεις καί τας φράσεις, πού καταλαμβάνουν τόν χώρον εις τόν χάρτην καί νά κατανοή τήν ροήν των γραπτών σημείων από άριστερά προς τά δεξιá, από επάνω προς τά κάτω καί υπό τας ποικίλας άποστάσεις, μορφάς, αναλογίας, όμοιότητας, διατάξεις, συσχετίσεις καί κατευθύνσεις αυτών.

Τας άνωτέρω έννοιαι του χώρου συγκρατεί πλήρως καί χρησιμοποιεί τό παιδί, σμφώνως προς τά πορίσματα τής Ψυχολογίας του J. PIAGET, κατά τόν 7ον ή 8ον έτος τής ήλικίας του καί μερικός έξ αυτών άκόμη βραδύτερον. Διά τουτο, πρέπει νά έχουν άρχισει τουλάχιστον νά σχηματίζονται κάπως αι έννοιαι αυτάι εις τό παιδί, διά νά δυνάμεθα νά άρχίσωμεν καί ήμεις τήν διδασκαλίαν τής 'Αναγνώσεως εις αυτό.

4. 'Η έπαρκής νοημοσύνη.

'Η διαδικασία, κατά τήν πρώτην 'Ανάγνωσιν, κατά τήν κυρίως 'Ανάγνωσιν καί κατά τήν εύεργή, τήν σιωπηράν καί τήν έκφραστικήν 'Ανάγνωσιν, άπαιτεί ώρισμένον δείκτην γενικής νοημοσύνης καί νοεράς λογικής ένεργείας προσθέσεως, άφαιρέσεως, συγκρίσεως, συνδυασμού, προσεταιρισμού, τατίσεως, συνεπαγωγής, διαζεύξεως, συζεύξεως καί άποκλεισμού στοιχείων καί δεδομένων. Διά των λογικών αυτών ικανοτήτων τό παιδί θά δύναται νά συνδέη τά γραφικά σύμβολα εις λέξεις, νά κατανοή τας έκφραζόμενας ιδέας, νά αναλύη γλωσσικάς έκφράσεις, νά διεισδύη εις τήν πλοκήν των συνθέτων ιδεών καί νά αξιολογή πράξεις του κειμένου.

Ἐξ εἰδικῶν ἐρευνῶν ἔχει ἀποδειχθῇ ὅτι δυνάμεθα νά ἀρχίσωμεν τήν διδασκαλίαν τῆς πρώτης Ἀναγνώσεως εἰς παιδιά παρουσιάζοντα δεκτικὴν γενικῆς νοημοσύνης ἡλικίας 6 1/2 ἐτῶν (ἐρευνᾶν εἰς Γαλλίαν τῶν SIMON, 1915, καὶ A. Lerou - DOUSSION, 1958).

Ἐξ ἄλλων ἐρευνῶν (J. PIAGET) ἔχει καταδειχθῇ ὅτι αἱ ἀνωτέρω νοεραὶ λογικαὶ ἐνέργειαι ἐμφανίζονται εἰς τὸ παιδί, ἐπὶ συγκεκριμένων μὲν πραγμάτων, κατὰ τὴν ἡλικίαν 7-11 ἐτῶν, ἐπὶ τοῦ ἀφηρημένου δὲ πεδίου τῶν προτάσεων (προφορικῶν ἢ γραπτῶν) κατὰ τὴν ἡλικίαν 12-15 ἐτῶν. Διὰ τοῦτο, ἡ διαδικασία κατὰ τὴν κυρίως Ἀνάγνωσιν καὶ κατὰ τὴν σιωπηρὰν καὶ ἐκφραστικὴν Ἀνάγνωσιν, ἀποτελοῦσα λογικὴν διαδικασίαν ἐπὶ τοῦ ἀφηρημένου πεδίου τῶν γραπτῶν προτάσεων, δὲν εὐκολύνεται πολὺ ἀπὸ τὴν νοημοσύνην τῶν παιδιῶν 7-11 ἐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου, ἀπαιτεῖται κατάλληλος παιδαγωγικὴ προσπάθεια διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ μαθήματος τῆς Ἀναγνώσεως εἰς τὰς μεσαίας καὶ ἀνωτέρας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου.

5. Αἱ εὐνοϊκαὶ κοινωνικαὶ καὶ συναισθηματικαὶ προϋποθέσεις.

Διὰ νά θεωρῇ τὸ παιδί τὸ βιβλίον ὡς πιστόν καὶ πολύτιμον φίλον του καὶ διὰ νά θέλῃ νά μεταφέρεται δι' αὐτοῦ εἰς ἕνα καλύτερον κόσμον, εἶναι ἀπαραίτητον α) νά ζῇ εἰς οἰκογένειαν καὶ κοινωνίαν, αἱ ὁποῖαι ἐκτιμοῦν τὰς ἀξίας τοῦ ὥραιου, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὀσίου καὶ εὐρίσκονται πολιτιστικῶς εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον (φιλιανγνωσίαν τῶν γονέων, ὑπαρξίς μορφωτικῶν μέσων), β) νά ἔχουν ἀναπτυχθῇ εἰς αὐτὸ τὰ ἀνώτερα συναισθήματα πρὸς τὰς ἀξίας καὶ γ) νά ὑφίστανται ὁμαλαὶ σχέσεις αὐτοῦ μέ τόν διδάσκαλον.

Ἐξ ἐρευνῶν διεπιστώθη: α) ὅτι παιδιά ἀνεπτυγμένου κοινωνικο - πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος διαβάθρουν καλύψτερα ἀπὸ παιδιά χαμηλοτέρου περιβάλλοντος, β) ὅτι ἡ φιλιανγνωσίαν τῶν γονέων ἀποτελεῖ θετικόν κίνητρον διὰ τὴν φιλιανγνωσίαν τῶν τέκνων των καὶ γ) ὅτι παιδιά, μὴ ἀναπτύξαντα δίκτυον εὐάρεστων σχέσεων συνεργασίας μέ τὴν διδασκαλίαν των, δὲν διακατέχονται ἀπὸ περιέργειαν δι' ὅσα ἐκείνη διδάσκει, ἀπὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μάθησιν τῆς Ἀναγνώσεως.

8. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ.

1. Ἡ μάθησις τῆς Ἀναγνώσεως ὀφείλει νά ἀρχίξῃ, ὅταν ἐπέλθῃ ἡ κατάλληλος ὥριμότης τοῦ παιδιοῦ. Τὴν ὥριμότητα αὐτὴν διασφαλίζουν αἱ ἀναφερθεῖσαι ἀνωτέρω ψυχολογικαὶ καὶ ἄλλαι προϋποθέσεις (ἀντιληπτικὸν - κινητικὴ λειτουργία, προφορικὴ γλῶσσα, ἔννοια τοῦ χώρου, ἐπαρκὴς νοημοσύνη καὶ εὐνοϊκαὶ κοινωνικαὶ καὶ συναισθηματικαὶ προϋποθέσεις). Ἡ πολὺ πρόωρος διδασκαλία τῆς Ἀναγνώσεως δύναται νά συναντήσῃ τὴν ἀνεπαρκὴ ἐξέλιξιν τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἀπαραίτητων διανοητικῶν καὶ συναισθηματικῶν λειτουργιῶν. Τότε, ἡ Ἀνάγνωσις δὲν θά δύναται νά εὕρῃ τὰς ἀπαραίτητους συναφεΐας εἰς τὴν σκέψιν τοῦ παιδιοῦ καὶ θά ἐνεργεῖται εἰς τὸ περιθώριον σχεδόν τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως. Τοῦτο, ὅμως, θά ἔχῃ σοβαρὰς συνεπειὰς διὰ τὴν μετέπειτα γλωσσικὴν καὶ φιλολογικὴν μόρφωσιν τοῦ παιδιοῦ (δυσχέρειαι κατανοήσεως καὶ ὀρθογραφίας, ἀποστροφή ἀπὸ τὰ βιβλία, δυσπροσαρμοστίαν εἰς τὸ σχολεῖον κ.λ.π.). Ὡς ὥριμος ἡλικία διὰ τὴν ἑναρξιν μαθήσεως τῆς πρώτης Ἀναγνώσεως θεωρεῖται ἡ ἡλικία τοῦ 6 1/2 ἐτῶν. Ἡ ἐκμάθησις πολλὰκις στοιχείων Ἀναγνώσεως πρὸ τῆς ἡλικίας αὐτῆς ὑπὸ μερικῶν παιδιῶν ἀπατᾷ τοὺς γονεῖς καὶ τὰς νηπιαγωγούς, καθ' ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀναγνωστικῆς ἱκανότητος μέ κατανόησιν τῶν ἰδεῶν ἀλλὰ περὶ μηχανικῶν ἀντιληπτικῶν αὐτοματισμῶν ἐπὶ τῶν γραμμάτων.

2. Τό μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως ὀφείλει νά κυριαρχῇ ὅπωςδῆποτε εἰς τάς πρώτας καί μεσαίας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Ἡ μάθησις τῆς πρώτης Ἀναγνώσεως, τῆς εὐχεροῦς Ἀναγνώσεως καί τῆς ἐκφραστικῆς Ἀναγνώσεως ἀπαιτεῖ πολλήν ἐργασίαν καί διὰ τοῦτο εἰς τά ἐβδομαδιαῖα ὥρολόγια προγράμματα τῶν μικρῶν καί μεσαίων τάξεων πρέπει νά διατίθεται πολὺς χρόνος διὰ τό μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως (ἀναγνώρισις γραμμάτων, σύνθεσις λέξεων, ἀναγνώρισις σημείων στίξεως, κατανόησις ἀγνώστων λέξεων καί δυσκόλων νοημάτων, ἄρθρωσις καί τοινομός τῶν λέξεων, ὑπέρβασις τῆς συλλαβικῆς ἀναγνώσεως, ρυθμός εἰς τήν ἐκφώνησιν τῶν λέξεων, ἀσκήσις εἰς τήν σιωπηράν καί εἰς τήν ἐκφραστικὴν Ἀνάγνωσιν, προσέγγισις εἰς τά νοήματα, εἰς τοὺς χαρακτηρισμούς καί εἰς τήν φραστικὴν τέχνην τοῦ συγγραφέως κ.λ.π.).

3. Ἡ ὁρῇ, σαφῆς, εὐχερῆς καί ἐφραστικῇ Ἀνάγνωσις ὀφείλει νά εἶναι ἐπίτευμα κυρίως τῆς ἐργώδους ἀτομικῆς προσπάθειας ἐκάστου μαθητοῦ. Τήν καθ' ὅλα καλὴν Ἀνάγνωσιν πρέπει νά κατακτῇσθ ὁ κάθε μαθητὴς διὰ τῆς ἰδίας του κυρίως προσπάθειας. Διὰ τοῦτο, ὁ διδάσκαλος ζητεῖ ἀπὸ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς μαθητάς του νά διαβάζουν ἓνα τεμάχιον τοῦ κειμένου κάθε ἡμέραν καί νά διορθῶνουν τὰ λάθη των εἰς τήν ἐκφώνησιν τῶν λέξεων, εἰς τὰ σημεία στίξεως καί εἰς τὸν χρωματισμόν τῆς φωνῆς. Ζητεῖ ἀπὸ ὅλους νά συμμετέχουν εἰς τήν ἐρμηνείαν τῶν ἀγνώστων λέξεων καί εἰς τὰ σχετικὰ συζητήσεις κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κειμένου. Δίδει ἀσκήσεις «εἰς τὰ μέτρα» κάθε μαθητοῦ (δι' ἀδυνάτους, διὰ μέσους καί διὰ προχωρημένους· διαφορετικὰς ἀσκήσεις γλωσσολογικάς, ἐννοιολογικάς, λογοτεχνικάς). Ἀναλόγους προσπάθειας πρέπει νά καταβάλλουν καί οἱ γονεῖς.

4. Τό ἀναγνωστικὸν κείμενον πρέπει νά ἀποδαίνη νοερόν βίωμα τῶν μαθητῶν. Μὲ τήν κατάλληλον ἀφόρμην ἐν τοῦ μαθήματος, μέ τήν ψυχικὴν γειννίασιν τοῦ παιδιοῦ πρὸς τήν κατάστασιν τοῦ συγγραφέως τοῦ κειμένου, μέ τὴν ἀκφραστικὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος, μέ τὰς συσχετίσεις τῶν σκηνῶν τοῦ κειμένου πρὸς τὰ γεγονότα τοῦ παιδικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ βίου τοῦ περιβάλλοντος, μέ τὰς ἐξάρσεις ὑψηλῶν ἰδεῶν καί ἀνωτέρων συναισθημάτων, μέ τὰ κατάλληλα ἐποπτικά μέσα καί μέ τὰς ἀναλόγους ἀναπαραστάσεις καί δραματοποιήσεις εἶναι δυνατόν οἱ μαθηταὶ νά ζήσουν νοερώς τὰς σκηνὰς τοῦ κειμένου καί νά ἀφομοιώσουν γονίμως τὰ γλωσσικά καί τὰ ἄλλα μορφωτικά στοιχεῖα του.

5. Ἀπαραίτητος τυγχάνει ἡ ἀξιοποίησις τῶν μορφωτικῶν ἀγαθῶν ἐκάστου ἀναγνωστικοῦ κειμένου εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα καί εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν. Αἱ ποικίλαι μορφαὶ τῶν λέξεων καί ἡ ὁρῇ καί ὠραία συντακτικὴ πλοκὴ αὐτῶν εἰς τό κείμενον μποροῦν νά ἀποτελοῦν τό ὕλικον εἰς τὴν Γραμματικὴν καί εἰς τὴν Ὀρθογραφίαν. Αἱ ὠραῖαι φράσεις, τὰ λογοτεχνικά σχήματα καί αἱ διδακτικά καί ὠραῖαι σκηναὶ τοῦ κειμένου (πεζοῦ ἢ ποιητικοῦ) μποροῦν νά χρησιμοποιῶνται ὑπὸ τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Ἐκθέσεις των, εἰς τὰς ὀργανουμένας σχολικὰς ἐορτάς των καί εἰς τὰ χειρόγραφα περιοδικὰ καί τὰς χειρογράφους ἐφημερίδας τοῦ τοίχου. Τὰ ἀναγνωστικά κείμενα, τὰ σχετιζόμενα μέ τὴν Ἱστορίαν, τὰ Θρησκευτικά, τὴν Γεωγραφίαν καί τὰ Φυσιολογικά, δύνανται νά διδάσκωνται παραλλήλως πρὸς τὰ διδασκόμενα σχετικὰ κεφάλαια τῶν μαθημάτων αὐτῶν καί νά ἐνισχύουν τὰ κεφάλαια αὐτά. Κατὰ τὰς μορφωτικὰς καί ψυχαγωγικάς ἐκδρομάς, εἶναι δυνατόν νά ἀπαγγέλλωνται διδασκόμενα ἀναγνωστικά κείμενα, ἐπικαίρως, κατὰ τὰς παρουσιαζόμενας εὐκαιρίας τῆς ἐκδρομῆς (τοπία, μνημεῖα, δόση, πηγαί, ἐξωκλήσια, σκηναὶ βίου).

6. Ἀπαραίτητος θεωρεῖται ἡ μύησις τῶν μαθητῶν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου εἰς

τὴν ἑλληνικὴν καὶ ξένη παιδικὴν λογοτεχνίαν. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ὀργανώσῃ παιδικὴν βιβλιοθήκην μέ ἐλεύθερα παιδικὰ ἀναγνώσματα καὶ παιδικὰ περιοδικὰ (διάθεσις χρημάτων ἀπὸ τὴν Σχολικὴν Ἐφορείαν, ἀπὸ τὴν Κοινότητα ἢ τὸν Δήμον, ἀπὸ τὰς Κοινωνικὰς καὶ Πνευματικὰς Ὄργανώσεις, ἀπὸ τὴν Ἀδελφότητα τῶν ταξιδευμένων συμπατριωτῶν, ἀπὸ δωρητὰς καὶ εὐεργέτας ἢ προσφορά παιδικῶν βιβλίων (παλαιῶν) πρώην μαθητῶν τοῦ Σχολείου).

Κατευθύνει τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἐπιλογὴν καὶ μελέτην αὐτῶν τῶν βιβλίων καὶ εἰς τὴν σύνταξιν συντόμων περιλήψεων καὶ κρίσεων τῶν. Εὐρίσκει τὰς εὐκαιρίας τῶν διακοπῶν καί, ἀντὶ ἄλλων κατ' οἶκον ἐργασιῶν, ἀναθέτει τὴν μελέτην τῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐπιλεγέντων βιβλίων. Πολλάκις, εἰς καταλλήλους εὐκαιρίας, ἐπιλέγει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ καὶ τὰ περιοδικὰ, τὰ πολυγραφεῖ καὶ τὰ χρησιμοποιεῖ εἰς τοὺς μαθητὰς ὡς κείμενα διὰ τὸ κανονικὸν μάθημα Ἀναγνώσεως. Κατευθύνει, παραλλήλως, τοὺς γονεῖς, διὰ νὰ βοηθοῦν τὰ τέκνα τῶν εἰς τὴν ἀξιοποίησιν αὐτῶν τῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν καὶ διὰ ν' ἀγοράζουσιν ὅμοια βιβλία δι' αὐτὰ. Οἱ μαθηταί, τέλος, ὁδηγοῦνται, βάσει τῶν ἐμπειριῶν τῶν ἐκ τῶν ἐλευθέρων ἀναγνώσμάτων, νὰ συναγάγουν συμπεράσματα καὶ χαρακτηρισμοὺς διὰ τοὺς παιδικούς λογοτέχνας, διὰ τὰ θέματά τῶν διὰ τὰ ἰδεώδη τῶν καὶ διὰ τὴν τεχνотροπίαν τῶν.

Τὰ ἀποκομιζόμενα ἐκ τῶν βιβλίων τούτων ἀγαθὰ ἔχουν εὐεργετικὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ συστηματικοῦ μαθήματος τῆς Ἀναγνώσεως καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ τῆς σχολικῆς ζωῆς.

9. Η ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

Α'. Η ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ - ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

1. **Ἔννοια:** Ἀναλυτικοσυνθετικὴ μέθοδος εἶναι ἡ μέθοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν παρουσιάζομεν, μίαν ἀπλὴν λέξιν εἰς τὰ παιδιά, περιέχουσαν α) ἐν μόνον γράμμα ἄγνωστον, τὸ πρὸς διδασκαλίαν γράμμα, εἰς τὴν ἀρχὴν ἢ εἰς τὸ τέλος ἢ ἐνδιάμεσως, καὶ β) ὅλα τὰ ἄλλα γράμματα γνωστά. Ἀναλύοντες, κατόπιν, ὅλα τὰ γράμματα ἀπὸ τὸ ὅλον καὶ ἀπομονώνοντες τὸ ἄγνωστον, διδάσκομεν αὐτὸ ὡς νέον γράμμα καὶ συνθέτομεν μέ αὐτὸ νέας συλλαβάς καὶ νέας λέξεις. Αἱ κατ' ἀρχὴν χρησιμοποιούμεναι λέξεις, λεγόμεναι «πρότυποι» λέξεις, ἀναφέρονται συνήθως εἰς παιδικὰ βιώματα, τυπῶνται εἰς βιβλία, «Ἀλφαβητάρια», καὶ συνοδεύονται μέ κατάλληλους ἐγχρώμους εἰκόνας. Τὰ ἄγνωστα γράμματα εἰς κάθε «πρότυπον» λέξιν ἀκολουθοῦν, ὄχι τὴν σειρὰν τῆς Ἀλφαβήτου, ἀλλὰ σειρὰν βάσει τῆς εὐκολίας τῶν εἰς τὸ σχῆμα, εἰς τὴν προφορὰν καὶ εἰς τὴν γραφὴν τῶν. Ἡ μάθησις τῆς προφορᾶς τοῦ γράμματος καὶ ἡ μάθησις τῆς γραφῆς αὐτοῦ ἐνεργοῦνται ταυτοχρόνως. Μετὰ τὴν διδασκαλίαν ὅλων τῶν γραμμάτων, διδάσκονται, καθ' ὅμοιον τρόπον μέ προτύπους λέξεις, αἱ διφθογγαὶ καὶ τὰ συμπλέγματα τῶν συμφώνων. Κατόπιν, ἀκολουθοῦν μικρά κείμενα πρὸς τελειοποίησιν τῆς Ἀναγνώσεως.

Χαρακτηριστικὰ τῆς μεθόδου εἶναι: α) ἡ χρῆσις μιᾶς ὁλότητος ἀπὸ τὴν ζωὴν, τῆς «προτύπου» λέξεως, ποῦ ἐκφράζει ἓνα νόημα, β) ἡ ἀμεσοὺς ἀνάυσις τῆς ὁλότητος εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς, τὰ γράμματα, γ) ἡ διδασκαλία τοῦ νέου γράμματος καὶ δ) ἡ σύνθεσις τοῦ γράμματος εἰς τὴν «πρότυπον» λέξιν καὶ εἰς ἄλλας λέξεις (10).

2. **Θεμελίωσις τῆς μεθόδου:** Ἡ ἀναλυτικοσυνθετικὴ μέθοδος ἐκτείνεται κυρίως εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀπομονωμένου, νέου, γράμματος καὶ χρησιμοποιεῖ πολ-

λους αντίληπτικούς συνειρμούς (γραφική μορφή και ήχος = ανάγνωσις, γραφική μορφή και αντίγραφη, ήχος και γραφική μορφή (από μνήμης γραφή).

Αυτή η ψυχοτεχνική διαδικασία στηρίζεται εις την παλαιάν Συνειρμικήν Ψυχολογίαν των παραστάσεων. Κατ' αυτήν, γίνεται δεκτόν ότι ύφίστανται εις τόν ἐγκέφαλον τέσσαρα γλωσσικά κέντρα, ἕνα διὰ τὴν ὀπτικήν παράστασιν τοῦ γράμματος, ἕνα διὰ τὴν ἀκουστικήν παράστασιν, ἕνα διὰ τὴν κινητικήν παράστασιν καὶ ἕνα διὰ τὴν γραφικὴν παράστασιν του καὶ ὅτι τὰ κέντρα αὐτὰ συνδέονται στενῶς μεταξὺ των, ὁπότε κάθε γράμμα ἢ συλλαβὴ ἢ λέξις συντίθεται ἀπὸ δύο στοιχεῖα τῶν αἰσθήσεων (ἕνα ἀκουστικόν καὶ ἕνα ὀπτικόν) καὶ ἀπὸ δύο κινητικά στοιχεῖα (ἕνα φωνητικόν καὶ ἕνα γραφικόν). Εἰς αὐτοὺς τοὺς συνειρμούς δὲν ὑφίσταται διανοητικὸς συντελεστὴς κατανοήσεως, καθ' ὅσον ἡ μορφή καὶ ὁ ἦχος τοῦ νέου γράμματος δὲν σημαίνουν τίποτε καὶ ὁ διδάσκων δὲν δίδει καμμίαν ἐξήγησιν.¹¹

3. Πορεία διδασκαλίας:

α) Ἡ πρότυπος λέξις καὶ τὸ νέον γράμμα:

Ἀφόρμησις. Δεῖξις εἰκόνας εἰς τόν μαυροπίνακα (μέ χρωματιστάς κιμωλίας ἢ ἐπὶ χαρτονίου), σχετικῆς μέ τὴν «πρότυπον» λέξιν τοῦ Ἀλφαθηταρίου καὶ ὁμοίας μέ ἐκείνην τοῦ Ἀλφαθηταρίου. Συζήτησις ἐπὶ τῆς εἰκόνας καὶ ἐξαγωγή τῆς «προτύπου» λέξεως ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν λέξεων τοῦ Ἀλφαθηταρίου (π.χ. μῆλα). Γραφή τῆς νέας λέξεως εἰς τόν πίνακα κάτωθεν τῆς εἰκόνας. Ἀνάγνωσις τῆς λέξεως ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐν χορῇ καὶ μεμονωμένως. Ἀνάγνωσις τῆς λέξεως ὑπὸ τῶν μαθητῶν νοερῶς, μέ κλειστά τὰ μάτια. Προσπάθεια γραφῆς ὁλοκληρου τῆς λέξεως ὑπὸ τῶν μαθητῶν μέ τὸ δάκτυλόν των εἰς τόν ἀέρα καὶ εἰς τὸ θρανίον.

Συλλαβισμός τῆς λέξεως καὶ χωρισμός εἰς γράμματα: Γράφομεν εἰς τόν πίνακα π.χ. μῆ - λα. Γράφομεν τὰ γράμματα: μ-ἦ-λ-α. Οἱ μαθηταὶ διακρίνουν τὰ γνωστά γράμματα ὡς καὶ τὸ ἄγνωστον, προφέροντες αὐτὰ χωριστά. Γράφομεν τὸ νέον γράμμα (π.χ. μ) 3-4 φορές. Οἱ μαθηταὶ τὸ προφέρουν καὶ μέ χρωματιστὴν κιμωλίαν τὸ «ζωηρεύουν». Γράφομεν τὸ νέον γράμμα, εἰς μεγαλύτερον μέγεθος, καὶ συζητοῦμεν μέ τοὺς μαθητάς διὰ τὰ μέρη του καὶ τὰ ἰδιαίτερα σημεῖα προσοχῆς κατὰ τὴν γραφήν του, καθὼς ἕνας μαθητὴς τὸ «ζωηρεύει» μέ χρωματιστὴν κιμωλίαν: π.χ. τὸ -μ- ἔχει δύο γραμμὲς πλαῖ - πλαῖ καὶ γυριστές κάτω ἀπὸ μία οὐρά. Γράφουν οἱ μαθηταὶ τὸ νέον γράμμα εἰς τόν ἀέρα, εἰς τὸ θρανίον, εἰς τόν πίνακα, εἰς τὸ τετράδιον. Ὑποδεικνύομεν τὴν θέσιν τῶν μερῶν τοῦ νέου γράμματος εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ ριγωμένου χάρτου. Παρουσιάζομεν τὸ νέον γράμμα εἰς μικρὸ χαρτόνι καὶ τὸ τοποθετοῦμεν εἰς τὴν ἐιδικὴν εἰς τόν τοῖχον πινακίδα, κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα διδασκόμενα γράμματα.

Διανέμομεν εἰς τὰ παιδιά ἔντυπον ἀπὸ ἐφημερίδα ἢ πολυγραφημένον κείμενον, περιέχον λέξεις μέ τὸ νέον γράμμα καὶ παραγγέλομεν νὰ υπογραμμίσουν τὸ νέον γράμμα. Ἐλέγχομεν τὴν γενομένην ἐργασίαν των.

Οἱ μαθηταὶ ἀνασυνθέτουν τὴν «πρότυπον» λέξιν προφέροντες καὶ γράφοντες τὸ ἄγνωστον καὶ τὰ γνωστά γράμματα. Διαβάζουν ὁλόκληρον τὴν λέξιν καὶ τὴν γράφουν εἰς τὸν πίνακα καὶ εἰς τὸ τετράδιον (π.χ. μῆλα).

Ζητοῦμεν ἀπὸ τοὺς μαθητάς νὰ εὗρουν προφορικῶς λέξεις περιεχοῦσας τὸ νέον γράμμα (π.χ. μ). Γράφουν εἰς τὸν πίνακα καὶ εἰς τὰ τετράδιά των λέξεις καὶ συλλαβάς μέ τὸ νέον γράμμα καὶ μέ γνωστά τὰ ὑπόλοιπα (π.χ. μῆλο, μέλι, μαμά, ἔμένα, μέ, μό, μῆ, μά, μί).

Συνθέτουν την «πρότυπον» καί ἄλλας λέξεις μέ πλαστικά γράμματα ἢ μέ γράμματα ἀπό χαρτόνι ἢ ξύλο. Κατασκευάζουν τήν πρότυπον λέξιν μέ πλαστιλίνη ἢ σπόρους ἢ ἄλλα ὕλικά.

Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία δύναται νά καταλάβῃ μίαν διδακτικήν ὥραν. Εἰς τά μονοθέσια καί διθέσια σχολεῖα, μερικά ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαδικασιῶν δύνανται νά ἐκτελεσθοῦν κατά τόν χρόνον τῶν σιωπηρῶν ἐργασιῶν.

β) Τό κείμενον τοῦ Ἀλφαθηταρίου:

Οἱ μαθηταί παρατηροῦν τήν εἰκόνα τοῦ Ἀλφαθηταρίου. Συζητοῦν ἐπ' ὀλίγον. Ὁ διδάσκαλος διαβάσει ὁλόκληρον τό κείμενον 2-3 φορές καί οἱ μαθηταί παρακολουθοῦν μέ ἀνοικτά τά βιβλία. Διαβάζουν οἱ μαθηταί ἐν χορῶ 2-3 φορές ὁλόκληρον τό κείμενον καί χωριστά 2-3 παιδιά. Σιωπηρά ἀνάγνωσις ὑπό τῶν μαθητῶν. Λύσεις ἀποριῶν. Ἀπόδοσις νοήματος, συζήτησις διά τά πρόσωπα, κεντρική ἰδέα, ὠραῖαι λέξεις.

Ἀσκήσις τῶν μαθητῶν εἰς τήν ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου: διαβάζουν ὅλοι οἱ μαθηταί καί γίνονται διορθώσεις εἰς τήν ὀρθήν καί ἐκφραστικήν ἀνάγνωσιν. Ἀπομονώνομεν μέ εἰδικόν δείκτην λέξεις τοῦ κειμένου καί καλοῦμεν κάθε παιδί νά διαβάσῃ.

Οἱ μαθηταί συνθέτουν τό κείμενον μέ κινητά γράμματα (πλαστικά, ξύλινα, ἀπό χαρτόνι) καί κατόπιν τό ἀντιγράφουν καί ἰχνογραφοῦν σχετικήν εἰκόνα.

Ἀσκοῦμεν τά παιδιά μέ ποικίλας ἀναγνωστικές καί γραφικές ἐργασίας: Ἀναμόρφωσις προτάσεων τοῦ κειμένου. Γραφή ἀπό μνήμης λέξεων καί φράσεων. Συμπλήρωσις κενῶν εἰς λέξεις καί εἰς φράσεις. Ἀναπάρστασις τῶν πράξεων τοῦ κειμένου. Γραφή κάτωθεν εἰκόνων ἀντιστοιχῶν λέξεων καί φράσεων. Ἀπάντησις εἰς γραπτὰς ἐρωτήσεις μέ λέξεις τοῦ κειμένου καί προηγουμένων κειμένων. Ἀνταλλαγή μεταξύ τῶν μαθητῶν φράσεων τῶν καί ἀμοιβαία διόρθωσις. Σύνταξις νέων φράσεων καί ἀμοιβαία διόρθωσις. Ἀνάλογοι ἐνθαρρύνσεις τῶν παιδιῶν. Ἰδιαιτέρα βοήθεια εἰς ἀδυνάτους μαθητάς, δυσχερέστερα ἀσκήσεις εἰς προχωρημένους μαθητάς. Ὁδηγία εἰς τούς γονεῖς δι' ἀναλόγους ἀσκήσεις κατ' οἶκον εἰς τά τέκνα τῶν.

Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι δύνανται νά καταλάβουν μίαν ἄλλην διδακτικήν ὥραν, τήν ἐπομένην ἡμέραν. Ἔτσι, μαζί μέ τήν προηγουμένην διδακτικήν ὥραν, ἐντός δύο διδακτικῶν ὥρων, ὁλοκληροῦται ἡ διδασκαλία ἐνός νέου γράμματος μέ τήν «πρότυπον» λέξιν.

4. Πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου: Ὁ διδάσκαλος ἔχει εἰς τήν διάθεσίν του τό Ἀλφαθητάριον, ὡς ἀσφαλῆ ὁδηγόν διά τόν καθορισμόν ἐκάστοτε τῆς «πρότυπου» λέξεως καί τοῦ πρὸς διδασκαλίαν νέου γράμματος.

Ἡ χρῆσις κατ' ἀρχήν τῆς «πρότυπου» λέξεως ἀποτελεῖ ἐνέργειαν ἀνταποκριμένην, ἔστω καί προσωρινῶς, πρὸς τήν συνολικὴν ἀντίληψιν καί κατανόησιν τῆς παιδικῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀντλησις τῶν «πρότύπων» λέξεων εἰς τὸ Ἀλφαθητάριον ἐκ τοῦ παιδικοῦ βίου ἢ ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν κοινωνικῆς ζωῆς ἀποτελεῖ κάποιαν εὐνοϊκὴν προϋπόθεσιν διά τήν διέγερσιν, ἔστω καί τεχνητοῦ, διαφέροντος τοῦ παιδιοῦ διά τήν λέξιν.

Ἡ διάταξις τῶν πρὸς διδασκαλίαν νέων γραμμάτων κατ' αὐξοῦσαν δυσκολίαν μορφῆς, προφορᾶς καί γραφῆς αὐτῶν εὐκολύνει κάπως τήν μάθησιν τῶν ἀπὸ τά μικρά παιδιᾶ.

Ὁ ἀπουσιάζων, ἐπὶ τινας ἡμέρας, ἐκ τοῦ σχολείου μαθητὴς δύναται, μέ τό Ἀλ-

φαθητάριόν του καί τήν βοήθειαν τῶν γονέων του, νά συμπληρώσῃ τά κενά του καί νά φθάσῃ τούς συμμαθητάς του.

Ἡ ὑπάρξις βιβλίου, τοῦ Ἀλφαθηταρίου, εἰς τήν σάκκαν τοῦ μικροῦ παιδιοῦ ἱκανοποιεῖ αὐτό, διότι πιστεῦει ὅτι ἔχει κι' αὐτό, ὅπως τά μεγαλύτερα παιδιά, τήν δυνατότητα νά μελετᾷ βιβλία καί ὅτι ἔχει, ἤδη, γίνεῖ «μεγάλος».

5. Μειονεκτήματα τῆς μεθόδου: Αἱ «πρότυποι» λέξεις τοῦ Ἀλφαθηταρίου μέ τόν ἐκ τῶν προτέρων καθορισμόν των δέν συμβαίνει πάντοτε νά συστοιχοῦν πρός τά διαφέροντα τῆς ἡμέρας τῶν συγκεκριμένων μαθητῶν μας καί ὡς ἐκ τούτου δέν διασφαλίζουν διαρκές διαφέρον εἰς τά παιδιά διὰ τήν κοπιδώδη, ἐπὶ μίαν ἢ δύο διδακτικὰς ὥρας, ἀναγνωστικὴν ἐργασίαν των.

Αἱ «πρότυποι» λέξεις δέν εἶναι λέξεις εἰς φράσεις, αἱ ὁποῖαι διατυπώνονται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ παιδιά καί πηγάζουν ἀπὸ τήν συγκεκριμένην ἰδικήν των ζωήν, ὥστε νά θέλουν νά τὰς μάθουν, ὡς ἰδικὰς των λέξεις.

Ἡ ἄμεσος ἀνάληψις τῆς «προτύπου» λέξεως εἰς συλλαβάς καί γράμματα ὑπὸ τῶν διανύοντων ἡλικίαν 5 1/2 – 6 1/2 ἐτῶν μαθητῶν (πρῶτον ἐξάμηνον τῆς Αἰς τάξεως) ἀντιβαίνει πρός τά σύγχρονα ἐπιστημονικὰ δεδομένα περὶ τῆς ιδιότητος τῆς ψυχῆς τῶν παιδιῶν αὐτῆς τῆς ἡλικίας νά ἀντιλαμβάνεται καί νά κατανοῇ συνολικῶς τὰ ἐξωτερικὰ δεδομένα καί νά παραμένῃ ἐπ' ἀρκετόν χρόνον εἰς αὐτὴν τὴν συνολικὴν ἀντίληψιν καί κατανόησιν.

Οἱ συνειρμοὶ τῶν ἀντιληπτικῶν παραστάσεων δι' ἕκαστον γράμμα, πού δημιουργοῦνται εἰς τὰ συνδεόμενα μεταξύ των γλωσσικὰ κέντρα ἄνευ οὐδενὸς διανοητικοῦ συντελεστοῦ κατανοήσεως, δέν υἱοθετοῦνται ἀπὸ τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν, καθ' ὅτι σήμερον δέν γίνονται δεκτὰ οὔτε ἡ μηχανικὴ σύνδεσις ἀντιληπτικῶν δεδομένων οὔτε ὁ κυρίαρχος ρόλος τῶν παραστάσεων ἐξ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Σήμερον, παραδέχονται ὅτι εἰς κάθε μάθησιν κυρίαρχος εἶναι ὁ ρόλος τῆς νοητικῆς ἐνεργείας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ ἐπεξεργάζεται συνειδητῶς τὰ ἔχοντα σημασίαν ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα.¹² Κατὰ συνέπειαν, τὰ ἀντιληπτικὰ δεδομένα τοῦ ἄνευ σημασίας νέου γράμματος δέν δύναται νά τύχουν νοητικῆς ἐπεξεργασίας καί νά ὁδηγήσουν εἰς προϊόντα μαθήσεως. Εἰς τὴν ἐσφαλμένην ψυχολογικῶς συνειρμικὴν διαδικασίαν ἐπὶ τῶν ἀντιληπτικῶν δεδομένων, πού χρησιμοποιεῖ ἡ ἀναλυτικὸ - συνθετικὴ μέθοδος, ὀφείλονται τὰ συχνὰ καί πολλὰ λάθη τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν, ἐκφώνησιν, γραφὴν καί σύνθεσιν τῶν γραμμάτων.

Β'. Ἡ ΟΛΙΚΗ ἢ ἸΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

1. **Ἔννοια:** Ἡ ὀλικὴ ἢ ἰδεοπικὴ μέθοδος εἶναι μέθοδος ἐκμάθησεως τῆς πρώτης Ἀναγνώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ παιδιά κατ' ἀρχὴν μαθαίνουν νά διαβάζουν καί νά γράφουν 25-30 ὁλόκληρους φράσεις (ἐπὶ 1 1/2-2 μῆνας), τὰς ὁποίας τὰ ἴδια ἔχουν διατυπώσει, κατὰ τὸν χρόνον ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας, χωρὶς νά γνωρίζουν τὰ γράμματα τῶν λέξεων εἰς τὴν φράσιν. Ἡ φράσις ἐκφράζει μίαν ἰδέαν τοῦ παιδιοῦ, παρουσιάζεται μέ τὸ γραφικόν της «σκίτσο», γίνετα ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸ παιδί ὀπτικῶς κατὰ τὴν γραφικὴν της εἰκόνα καί διὰ τοῦτο ἡ μέθοδος αὕτῃ λέγεται ἰδεοπικὴ. Ἡ γραπτὴ φράσις, κατὰ τὴν μάθησίν της, ἀναγνωρίζεται καί γράφεται ὡς ἓνα «σκίτσο», ὡς ἓνα ἀδιαίρετο σύνολο γραφικῶν σημείων, καί διὰ τοῦτο ἡ μέθοδος λέγεται ὀλικὴ (στάδιον συνολικῆς ἀναγνώσεως κειμένων).

Βραδύτερον, τὰ παιδιά, μετὰ τὴν ἐκμάθησιν κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον 25-30

φράσεων, διακρίνουν αὐθορμητῶς ἐντὸς τῶν γνωστῶν φράσεων πού ἐδιδάχθησαν κατὰ τὸ προηγούμενον καὶ κατὰ τὸ παρὸν στάδιον, ὁμοίως εἰς τὴν γραφὴν καὶ τὸν ἦχον λέξεις, συλλαβάς καὶ γράμματα, τὰ γράφουν εἰς ἰδιαίτερον τετράδιον καὶ ἀσχοῦνται εἰς ἀνασυνθέσεις λέξεων καὶ φράσεων (στάδιον αὐθορμήτου ἀναλύσεως).

Μετὰ τὴν κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον ἀπόδειξιν τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀναλυτικῆς ἱκανότητος εἰς τὰ περισσότερα παιδιὰ τῆς τάξεως (1 1/2 - 2 μῆνες αὐθορμήτου ἀναλύσεως), ζητοῦμεν ἡμεῖς ἀπὸ τούς μαθητὰς νὰ ἀναγνωρίσουν, εἰς τὰς διδασκόμεναι φράσεις καὶ τὰ δύο προηγούμενα στάδια καὶ κατὰ τὸ παρὸν, ὠρισμένας ὁμοίως εἰς τὸν ἦχον καὶ τὴν γραφὴν λέξεις καὶ συλλαβάς ὡς καὶ ὅμοια γράμματα, νὰ ἀνασυνθέτουν νέας λέξεις καὶ φράσεις καὶ νὰ γράφουν ὅλα αὐτὰ τὰ ἀναλυτικὰ στοιχεῖα εἰς τὸ ἰδιαίτερον τετράδιον τῶν (στάδιον κατευθυνομένης ἀναλύσεως). Διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἐπὶ 1 1/2 - 2 μῆνας, οἱ μαθηταὶ θὰ ἔχουν μάθει ὅλα τὰ γράμματα, ὅλας τὰς διφθόγγους καὶ ὅλα τὰ συμπλέγματα τῶν συμφώνων.

Κατόπιν, τὰ παιδιὰ ὁδηγοῦνται καὶ διαβάθρουν καὶ συντάσσουσιν μικρὰ κείμενα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας (στάδιον τελειοποιήσεως τῆς Ἀναγνώσεως).

Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς διαδικασίας χρησιμοποιοῦνται: α) συγκεκριμένα ἀντικείμενα καὶ εἰκόνες, β) πρόχειρον τυπογραφεῖον ἢ πολύγραφος διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν φράσεων, γ) τετράδια διὰ τὰς ἀναλυτικὰς ἐργασίας καὶ δ) παιδικὰ βιβλία μὲ εἰκόνas καὶ μικρὰ κείμενα διὰ τὴν ἀναγνωστικὴν ἀσκήσιν τῶν μαθητῶν.

Αἱ ὑπὸ τῶν μαθητῶν διατυπούμεναι καὶ διδασκόμεναι κατόπιν φράσεις κατὰ τὰ ἀνωτέρω στάδια ἐκτυποῦνται εἰς διπλοῦν, ἐπικολλῶνται (τὸ ἓν ἀντίτυπον) εἰς εἰδικόν τετράδιον, τὸ «πατριδογνωστικόν Ἀναγνωστικόν», καὶ χρησιμοποιοῦνται (τὸ ἄλλο ἀντίτυπον) διὰ τὰς ἀναγνωστικὰς ἀσκήσεις.¹³

Χαρακτηριστικὰ τῆς μεθόδου αὐτῆς εἶναι: α) ἡ ἐκμάθησις φράσεων, πού διατυπώνουν τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ κατὰ τὴν μελέτην ἑνὸς κέντρου διαφέροντός των καὶ κατὰ συνέπειαν ἢ σύνδεσις τῆς Ἀναγνώσεως μὲ τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα, β) ἡ σύνδεσις τῆς γραπτῆς φράσεως ὄχι μόνον μὲ τὸν ἦχον αὐτῆς ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ νόημα αὐτῆς καὶ κατὰ συνέπειαν ἢ σύνδεσις τῆς μαθήσεως μὲ διανοητικόν συντελεστήν, γ) ἡ σύνδεσις τῆς πραγματικότητος, τοῦ σηματομένου, μὲ τρία σύμβολα ἢ σημαίνοντα: τὴν ἰδέαν, τὸν ἦχον καὶ τὴν γραφικὴν εἰκόνα τῆς φράσεως καὶ κατὰ συνέπειαν ὁ ποιοτικὸς καὶ ποσοτικὸς ἐμπλουτισμὸς τῆς συμβολικῆς λειτουργίας, δ) ἡ συνολικὴ ἐντύπωσις τῆς γραφικῆς εἰκόνης τῆς φράσεως καὶ ἡ ἐμπέδωσις τῆς διὰ τῶν ἀσκήσεων, καί, ε) ἡ φυσιολογικὴ μετάβασις εἰς τὴν ἀναλυτικὴν ἐργασίαν μὲ τὴν αὐθόρμητον κατ' ἀρχὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς ὠριμότητος τῆς σχετικῆς λογικῆς λειτουργίας εἰς τὸ παιδί.

2. Θεμελίωσις τῆς μεθόδου:

α) Ἡ ὁλικὴ μέθοδος στηρίζεται εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς συνολικότητος τῆς παιδικῆς ψυχῆς, κατὰ τὴν ὅποιαν τὸ παιδί 4-7 ἐτῶν ἀντιλαμβάνεται καὶ κατανοεῖ συνολικῶς τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ φαινόμενα. Ἡ φράσις εἶναι ἓνα ἀντιληπτικόν ὅλον μὲ ἓνα νόημα ἀναφερόμενον εἰς τὰ διαφέροντα τοῦ παιδιοῦ καὶ κατὰ συνέπειαν εὐκόλως τὸ παιδί δύναται νὰ τὴν συγκρατῇ ὡς ἀντιληπτικόν (ἡχητικόν, φωνητικόν, γραφικόν καὶ κινητικόν) ὅλον καὶ νὰ τὴν κατανοήσῃ ὡς ἰδέαν.

β) Ἡ ὁλικὴ ἀνάγνωσις προσαρμόζεται εἰς τὴν φυσιολογίαν τοῦ ὀφθαλμοῦ. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν, ὁ ὀφθαλμὸς παρακολουθεῖ τὸ κείμενον μὲ ἀναπηδήματα μέσα εἰς

μίαν διαδοχήν κινήσεων και αναπαύσεων. Κατά τας μικράς στάσεις, ο όφθαλμός συλλαμβάνει τό κείμενον και μάλιστα προηγείται κατά 2-3 λέξεις, ενώ ταυτόχρο- νως ή νοημοσύνη συνδέει τας λέξεις εις ομάδας και εξαγει τας ιδέας. Τά όπτικά αισθήματα ταχύτατα εκτείνονται εις την συνολικήν μορφήν της λέξεως και, πιεζό- μενα από τόν νοητικόν παράγοντα, προχωρούν άμέσως εις τό τέλος της φράσεως, διά νά ολοκληρωθή ή ιδέα, την όποιαν ή νοημοσύνη επιζητεί επιμόνως νά εξαγάγη από τό προκείμενον έρεθίσμα του κειμένου. Διά τοϋτο, ο διαχωρισμός των γραμ- μάτων μιās λέξεως ή των λέξεων μιās φράσεως θά ήταν «άντιφυσιολογική» και «άντιλογική» ένέργεια.

γ) 'Η μέθοδος αύτη θεμελιούται επίσης εις τό φυσικόν τρόπον μαθήσεως της προφορικής γλώσσης, κατά τόν όποιον τό νήπιον μανθάνει νά όμιλή ολοκλήρους λέξεις και φράσεις μέ ένα νόημα, τας όποιās άκούει νά προφέρουν εις την οικογέν- νειάν του οι γονείς και οι οικείοι του, (οϋδέποτε ή μητέρα έξεφώνησε π.χ. την μίαν ήμέραν: γ, την άλλην: α, την άλλην: λ, την άλλην: α και την τελευταίαν: γάλα, αλλά άπ' αρχής έλεγεν: γάλα). Οϋτω, και κατά την εκμάθησιν της γραπτής γλώσσης μέ την όλικήν μέθοδον, τό παιδί μανθάνει ολοκλήρους γραπτάς φράσεις ή λέξεις, όπως αύται συνήθως προφέρονται και γράφονται.

δ) 'Η όλική μέθοδος στηρίζεται άκόμη εις τό παιδαγωγικόν άξίωμα της ένιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας, κατά τό όποιον, εις τας μικράς κυρίως τάξεις, ως άνεπιϋξάμεν εις προηγούμενον κεφάλαιον, όλα τά μορφωτικά αγαθά μελετώνται υπό την μορφήν ένοτήτων, άποτελουσών θέματα μορφωτικής άξίας έξεταζόμενα από ποικίλας άπόψεις (φυσιογνωστικήν, ιστορικήν, γλωσσικήν, μαθηματικήν, καλλι- τεχνικήν κ.λ.π.). 'Η όλική μέθοδος, χρησιμοποιούσα τας φράσεις των μαθητών κατά την εξέτασιν των ένοτήτων, καλύπτει την γλωσσικήν άποψιν έρεϋνης αύτών και ύπηρετείται από τό σύστημα της ένιαίας διδασκαλίας, όπως και ύπηρετεί ταϋτο- χρόνως αύτό. 'Ετσι, τό παιδί άσχολεΐται μέ μίαν συγκεκριμένην ιδέαν υπό την πλέον συνήθη και την πλέον έκφραστικήν μορφήν της και τό μάθημα της 'Αναγνώ- σεως άποθάνει βίωμά του.

3. Πορεία έργασία κατά τό πρώτον στάδιον της συνολικής άναγνώσεως: 'Η πρώτη 'Ανάγνωσις, ως μάθημα, τοποθετείται εις την τρίτην φάσιν έπεξεργασίας κάθε ένότητος κατά τό σύστημα της ένιαίας διδασκαλίας (παράτηρησις - συσχέτι- σις ιδεών - έκφρασις άφηρημένη και συγκεκριμένη).

'Ο διδάσκαλος, παρακολουθών τας αύθορμήτους φράσεις των παιδιών κατά την έπεξεργασίαν της ένότητος, σημειώνει 2-3 προτάσεις αύτών, πού έκφράζουν, μέ ένερνητικά ρήματα, βιώματα έκ της ένότητος. 'Όταν έλθη ή ώρα του μαθήματος της 'Αναγνώσεως, ύπενθυμίζει εις τά παιδιά τας προτάσεις αύτάς και τας γράφει εις τόν πίνακα. Παράδειγμα: 'Από την ένότητα: ή κληματαριά, αί προτάσεις των παιδιών: έφαγα κόκκινο σταφύλι, έγνωρίσαμε την κληματαριά, νά! ένα μεγάλο σταφύλι.

Ζητούμε από τούς μαθητάς να εκλέξουν δι' άνάτάσεως της χειρός την φράσιν, πού προτιμούν. Κατά πλειοψηφίαν, εκλέγεται ή φράσις (π.χ. 'Εφαγα κόκκινο στα- φύλι) και παραμένει εις τόν πίνακα, ένψ αι άλλαι σθώνονται. Ζωγραφίζομεν άνωθεν της φράσεως αντίστοιχον εικόνα μέ χρωματιστήν κιμωλίαν.

Οι μαθηταί διαβάζουν την φράσιν έν χορῳ και μεμονωμένως 5-6 φορές μέ άνοι- κτά και μέ κλειστά τά μάτια.

'Ενας μαθητής «ζωηρεύει» την φράσιν μέ χρωματιστήν κιμωλίαν εις τόν πίνακα

καί ζωγραφίζει σχετικήν εικόνα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι μαθηταί γράφουν τήν φράσιν 2-3 φορές καί ζωγραφίζουν εἰς τό τετράδιόν των. Ὁ διδάσκαλος, εὐρίσκων τήν εὐκαιρίαν τῆς σιωπῆρας ἐργασίας τῶν μαθητῶν, τυπώνει εἰς τό πρόχειρον τυπογραφεῖον ἤ τόν πολὺγραφον τήν φράσιν διά κάθε μαθητὴν εἰς διπλοῦν (στενόμεκρη χάρτινη μικρὴ ταινία) καί ἐτοιμάζει μέ χρωματιστό μολύβι (μαρκαδόρον) εἰς μεγαλυτέραν χαρτίνη ταινίαν τήν αὐτὴν φράσιν, μέ σχετικήν εἰκόνα ἢ ἀντικείμενον, τήν ὁποίαν ἀναρτᾷ εἰς τόν τοῖχον πλησίον τῶν προηγουμένων.

Ἐν συνεχείᾳ, οἱ μαθηταί διαβάζουν τήν φράσιν ἀπό τήν μεγάλην καί τὰς μικράς ταινίας ἐν χορῷ καί μεμονωμένως. Κατασκευάζουν κατόπιν τήν φράσιν αὐτὴν μέ πλαστιλίνη. Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι δύνανται νά διαρκέσουν μίαν διδακτικὴν ὥραν.

Κατά μίαν ἄλλην διδακτικὴν ὥραν (τήν ἐπομένην ὥραν ἢ ἡμέραν), οἱ μαθηταί ἐμπεδώνουν τήν φράσιν μέ τὰ ἀκόλουθα ἀναγνωστικά παιγνίδια:

Διαβάζουν καθ' ὁμάδας τήν νέαν φράσιν καί ἀρκετάς προηγουμένας. Γράφουν γνωστάς φράσεις καί τὰς διαβάζουν. Γράφουν τήν νέαν φράσιν. Διαβάζουν τὰς ταινίας ἀτομικῶς. Διαβάζουν μεγάλας ταινίας εἰς τόν τοῖχον καί εὐρίσκουν τὰς ἀντιστοιχοῦς των μικράς εἰς τό κουτάκι των (ἢ φακελάκι). Ἐνας μαθητὴς δείχνει μίαν φράσιν καί ζητεῖ ἀπό τούς συμμαθητάς του νά διαβάσουν τήν φράσιν καί νά εὕρουν τήν ὁμοίαν τῆς εἰς τό κουτάκι των. Τό αὐτό ἐπαναλαμβάνουν καί ἄλλοι μαθηταί παρεμβάλλοντες καί τήν νέαν φράσιν. Γράφουμε μίαν φράσιν καί ζητοῦμε νά τήν διαβάσουν σιωπηρῶς καί κατόπιν νά τήν γράψουν εἰς τό τετράδιόν των. Δείχνουμε μίαν φράσιν καί ζητοῦμε νά εὕρουν τήν ὁμοίαν τῆς εἰς τό κουτάκι των καί νά ζωγραφίσουν τό ἀντίστοιχον ἀντικείμενον. Δείχνουμε ἰχνογραφικά σκίτσα ἢ εἰκόνας ἀπὸ προηγουμένας φράσεις καί ζητοῦμε νά τοποθετήσουν τὰς ἀναλόγους φράσεις (χαρτοταινίας). Δείχνουμε εἰκόνας καί ζητοῦμε νά γράψουν τὰς ἀντιστοιχοῦς φράσεις (ἀπὸ τὰς διδαχθείσας) εἰς τό τετράδιον καί ὠρισμένοι εἰς τὸν πίνακα.

Τέλος, προχωροῦμεν εἰς τήν μελέτην τῆς φράσεως εἰς λογικά μέρη κατὰ θετικὴν καί ἀντίστροφον φοράν. Παράδειγμα: Ἐφαγα κόκκινον σταφύλι – σταφύλι κόκκινον. Ἐφαγα – κόκκινον σταφύλι. Ἐφαγα. Οἱ μαθηταί κόπτουν τήν ταινίαν των εἰς τὰ λογικά μέρη καί ἀνασυνθέτουν τήν φράσιν ὡς ἀνωτέρω. Γράφουν τὰς νέας ἀνασυνθέσεις εἰς τὸν πίνακα καί εἰς τό τετράδιόν των. Μέ τήν τελευταίαν αὐτὴν διαδικασίαν ἐνεργεῖται διανοητικὴ ἐργασία κατανοήσεως, ἐπισημαίνεται ἡ ὀπτική καί ἐννοιολογικὴ ὁλότης τῆς λέξεως, ὑπογραμμίζονται αἱ σπουδαιότεραι λέξεις τῆς φράσεως καί εὐρίσκονται οἱ μεταξὺ των δεσμοὶ καί ὁ λειτουργικὸς εἰς τὴν ὅλην ἰδέαν ρόλος των. Ἔτσι, κατὰ τό στάδιον τοῦτο τῆς συνολικῆς ἀναγνώσεως τῶν κειμένων, ἡ ἀνάγνωσις τῆς φράσεως δέν εἶναι μόνον ζήτημα ἀντιλήψεως καί μνήμης ἀλλὰ καί ὑπόθεσις διανοητικῆς ἐνεργείας, κατανοήσεως τῆς ἐκφραζομένης ἰδέας. Τό στάδιον τοῦτο διαρκεῖ 1 1/2 - 2 μῆνας καί διδάσκουμεν 2-3 φράσεις καθ' ἑβδομάδα ἥτοι 25-30 φράσεις συνολικῶς.

4. Πορεία ἐργασίας κατὰ τό στάδιον τῆς αὐθορμήτου ἀναλύσεως τῶν κειμένων:

Κατὰ τό στάδιον τοῦτο, διδάσκονται, ὡς καί κατὰ τό προηγούμενον φράσεις τῶν μαθητῶν ἀπὸ τῆς ἐνότητά των μέ συνολικὴν ἀνάγνωσιν. Ταῦτοχρόνως, ὅμως, εἰς τὸν χρόνον τῶν ἀναγνωστικῶν παιγνιδίων καί ἀσκήσεων, οἱ μαθηταί αὐθορμήτως ἀναλύουν τὰ κείμενα ὡς ἐξῆς:

Ἐνας μαθητὴς εὐρίσκει μόνος του ἀναλόγους ἡχητικῶς ἢ ὀπτικῶς συνολικάς μορφάς καί ἀνακοινώνει αὐτάς. Παράδειγμα: Λέγει ὁμοιάζουν αἱ λέξεις: τόπι – πόπη, ἔλα – γέλα, θά πάμε – θά φάμε, μέλι – ἀμπέλι.

“Άλλος μαθητής διαπιστώνει ότι μία λέξεις έμπεριέχει μίαν άλλην γνωστήν: π.χ. περιμένει – μένει, τρέχουμε – έχομε.

“Άλλος εύρίσκει όμοίας συλλαβάς (άρχικάς ή τελικάς εις τάς λέξεις), π.χ. πήγαμε – πήδησαμε (πη – με), έρχεται – φαίνεται (-εται).

Τέλος, ένας άλλος εύρίσκει όμοίους, κοινούς, ήχους: α) φωνήεντα καί διφθόγους εις τό τέλος τών λέξεων, π.χ. θρανίο – βιβλίο (-ιο), κήπους, – βάλτους (-ους) καί β) σύμφωνα, αρχικά, ή διπλά, ή κεφαλαία, π.χ. ψωμί – ψάρι (-ψ), ζυμώνω – ζάχαρι (-ζ), Κώστας – Κυριακή.

Έπαινούμεν τούς μαθητάς, οι όποιοι προχωρούν εις αυτήν τήν αναλυτικήν έργασίαν, καί σεβόμεθα τόν άπλουδν τρόπον τής αναλύσεως των.

Υποκινούμεν τά παιδιά διά τήν συστηματοποίησην τής αύθορμήτου έργασίας των επί τών συλλαβών καί τών γραμμάτων ως έξης:

Παραγγέλλομεν εις τούς μαθητάς εις ιδιαίτερον τετράδιον τάς λέξεις, πού έμπεριέχουν τάς αυτές συλλαβάς, νά ύπογραμμίζουν τάς συλλαβάς αυτές, νά τάς διαβάζουν καί νά τάς γράφουν παραπλεύρως μέ χρωματιστόν μολύβι.

Παραγγέλλομεν, επίσης, νά εκτελέσουν τήν αυτήν έργασίαν, ως άνωτέρω, καί διά τά αυτά φωνήεντα καί σύμφωνα, πού ανακαλύπτουν εις τάς λέξεις, καί νά γράφουν τά εύρισκόμενα στοιχεία (λέξεις – συλλαβάς – γράμματα) εις τό δεύτερον μέρος του τετραδίου των.

Τό στάδιον τουτο διαρκεί 1 1/2 - 2 μήνας. Κατ' αυτό, διδάσκονται συνολικώς άλλαι 25-30 φράσεις καί αναλύονται αύθορμήτως από τά περισσότερα παιδιά όμοιαι συλλαβαί καί γράμματα εις τάς 50-60 φράσεις, πού έχουν διδαχθή (Αον καί Βον στάδιον). Βάσει τής αύθορμήτου αναλύσεως τών περισσοτέρων παιδιών, παρακινούνται καί τά υπόλοιπα εις αναλόγους αναλύσεις καί έτσι διαπιστοϋται ή ώρίμασις τής αναλυτικής λογικής ικανότητος εις όλους τούς μαθητάς, διά νά προχωρήσωμεν εις τό έπόμενον στάδιον τής κατευθυνόμενης αναλύσεως.

5. Πορεία έργασίας κατά τό στάδιον τής κατευθυνόμενης αναλύσεως: Διά τής αύθορμήτου αναλυτικής έργασίας τών μαθητών κατά τό προηγούμενον στάδιον, έχουν ήδη εύρεθ ή αρκετά γράμματα τής Άλφαβήτου από τά ίδια τά παιδιά. Ό διδάσκαλος κατόπιν, κατά τό στάδιον τουτο, προχωρεί πλέον, βέβαιος διά τήν ώρίμασιν τής αναλυτικής ικανότητος τών παιδιών, εις κατεύθυνσιν αυτών νά εύρίσκουν όμοίας λέξεις καί συλλαβάς, καθώς καί γράμματα, εις διδαχθείσας ήδη καί εις τάς διδασκομένας συνολικώς καί κατά τό παρόν στάδιον φράσεις, ως έξης:

Εύρίσκουν ύποχρεωτικώς, διαβάζουν καί γράφουν όμοίας λέξεις καί συλλαβάς: π.χ. μένει – δένει, κα - πά, πρά - πρέ, γνω - γνε, πη - τη - γη - κη.

Συμπαράθετουν συλλαβάς διά τήν δημιουργίαν νέων λέξεων, π.χ. ζητούμεν νά γράφουν τήν λέξιν: κατέβα μέ συλλαβάς από τάς γνωστές των λέξεις εις τάς φράσεις: **κα** - λό, **τέ** - λος, **βά** - ζει (κα - τέ - βα).

Αντικαθιστοϋν εις τάς λέξεις ώρισμένα γράμματα μέ άλλα, διά νά δημιουργηθούν νέαι λέξεις π.χ.: εις τήν λέξιν: μένει, αντικαθιστοϋν τό - μ διά του -δ- καί έχουν τήν λέξιν: δένει, τό αυτό καί διά τάς λέξεις: βάζει – βγάζει (β - βγ), ψέμα - κρέμα (ψ - κρ).

Αναλύνουν μίαν φράσιν εις λέξεις, τάς λέξεις εις συλλαβάς καί τάς συλλαβάς εις γράμματα καί άπομονώνουν ένα γράμμα, τό άγνωστον, διά νά τό μάθουν. Η σχετική διαδικασία έχει ως έξης:

Παράδειγμα: τά γράμματα: Σ, σ, ς, εις τήν φράσιν: **«Σήμερα, έμεις μιλήσαμε γιά τά χιόνια»**, από τήν διδασκομένην ένότητα: **τά χιόνια**: Τά παιδιά διαβάζουν τήν

φράσιν εις τόν πίνακα καί τήν ἀντιγράφουν εις τό τετράδιον. Χωρίζουν τήν φράσιν εις λογικά μέρη μέ χρωματιστήν κάθετον γραμμήν: Σήμερα/ ἔμεις μιλήσαμε γιά τά χιόνια. Διαβάζουν τήν φράσιν κατ' ἀντίστροφον φοράν: ἔμεις μιλήσαμε γιά τά χιόνια / Σήμερα. Κόπτουν τήν χαρτοταινίαν καί ἀνασυνθέτουν τά λογικά μέρη συμπαραθέτοντας τά τεμάχιά της. Προσθέτουν μίαν νέαν λέξιν ἀπό ἄλλην χαρτοταινίαν καί συνθέτουν τήν φράσιν π.χ.: παιδάκια / ἔμεις μιλήσαμε γιά τά χιόνια / Σήμερα, ἡ Κυρία / Σήμερα / ἔμεις μιλήσαμε γιά τά χιόνια.

Ἀναλύουν τήν φράσιν εις λέξεις χωρίζοντας μέ χρωματιστήν κιμωλίαν. Σήμερα / ἔμεις / μιλήσαμε / γιά / τά / χιόνια. Κόπτουν τήν ταινίαν εις τās λέξεις της καί ἀνασυνθέτουν τήν φράσιν κατ' ἀντίστροφον φοράν: ἔμεις / μιλήσαμε / γιά / τά / χιόνια / Σήμερα ἢ γιά / τά / χιόνια / Σήμερα / μιλήσαμε / ἔμεις.

Ἀναλύουν τήν φράσιν εις συλλαβάς: Σή/με/ρα/ ἔ/μεις/ μι/λή/σα/με γιά/ τά/ χιό/νια.

Διαβάζουν ἀργά τήν φράσιν καί χωρίζουν αὐτήν εις γράμματα:

Σ/ή/μ/ε/ρ/α/ ἔ/μ/ε/ι/ς/ μ/ι/λ/ή/σ/α/μ/ε/ γ/ι/ά/ τ/ά/ χ/ιό/ν/ια/. Διακρίνουν τά γνωστά γράμματα καί ἐπισημαίνουν ὡς ἄγνωστα τά: **Σ, ς, σ**. Μανθάνουν τήν προφοράν τοῦ νέου γράμματος, συνθέτουν μέ τό νέον γράμμα συλλαβάς καί λέξεις, εὐρίσκουν λέξεις περιχοῦσας τό νέον γράμμα εις τās ἀνηρτημένας εις τόν τοίχον φράσεις (λέξεις πού ἀρχίζουν ἀπό: **Σ**, λέξεις πού περιέχουν τό **-σ-** καί λέξεις πού τελειώνουν εις: **ς**), γράφουν τās λέξεις αὐτάς, ὑπογραμμίζουν τό νέον γράμμα καί τό γράφουν ἀπομονωμένον παραπλεύρως (εις τόν πίνακα καί εις τό τετράδιόν των): π.χ. Σωτήρης (Σ), μας (ς), Χρῖστος (σ). Εὐρίσκουν τό νέον γράμμα εις τά ἐπί ἐιδικῶν ταινιῶν εις τόν τοίχον ὀνόματα τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως. Ὀνομάζουν τά εἶδη τοῦ γράμματος: μεγάλο (Σ), μικρόν (σ), τελικόν (ς).

Διδάσκονται, τέλος, συστηματικῶς τήν γραφήν τοῦ νέου γράμματος (Σ, σ, ς): ἀνάλυσις μερῶν του, γραφή εις τόν ἀέρα καί εις τόν θρανίον μέ τό δάκτυλον, εις τό τετράδιον μέ τό μολύβι.

Τό στάδιον αὐτό διαρκεῖ ἐπίσης 1 1/2 - 2 μῆνας καί κατ' αὐτό συνεχιζόμεν νά διδάσκωμεν ὀλικῶς νέας φράσεις ἀπό τήν ἐνότητα, αἱ ὁποῖαι μαζί μέ ἐκεῖνας τῶν προηγουμένων σταδίων δύνανται νά ἀνέλθουν εις 80-90 φράσεις. Αἱ φράσεις αὐταί, μέ τόν πλοῦτον τῶν ποικίλων λέξεων των, προσφέρουν πολλά δεδομένα, ὥστε νά ἀνεύρουν οἱ μαθηταί, εἴτε αὐθορμητῶς εἴτε κατευθυνόμενοι, ὅλα τά γράμματα τῆς Ἀλφαβήτου, τās διφθόγγους καί τά συμπλέγματα τῶν συμφῶνων καί νά μάθουν νά διαβάζουν ἀρκετά κείμενα.

6. Πορεία ἐργασίας κατὰ τό στάδιον τελειοποιήσεως τῆς ἀναγνώσεως κειμένων. Κατὰ τό στάδιον τοῦτο, τό ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τέλους τοῦ σχολικοῦ ἔτους, τελειοποιεῖται ἡ πρώτη Ἀνάγνωσις μέ ἀναγνωστικές ἀσκήσεις καί παιγνίδια ὡς ἀκολούθως:

Ἐφαρμόζεται εις μεγάλην ἔκτασιν ἡ εὐρεσις ἀναλόγων λέξεων καί συλλαθῶν καί ἡ ἀντικατάστασις γραμμάτων μέ ἄλλα εις συλλαβάς καί λέξεις.

Συνεχίζεται ἡ ἀνάγνωσις νέων κειμένων σχετιζομένων μέ τήν ἐνιαίαν διδασκαλίαν καί ἡ ἀναλυτική ἐργασία 1-2 φορές καθ' ἑβδομάδα.

Συγκρίνονται λέξεις καί συλλαβαί καί συντάσσονται νέαι μέ ἀντιστραμμένας συλλαβάς (ἄν - νά) καί μέ τήν αὐτήν τελικήν συλλαβήν ἢ τό αὐτό ἀρχικόν ἢ τελικόν γράμμα (καλός - καιρός, - γαλα - γελῶ).

Ἐνεργεῖται ἀσκήσις εις τήν διάκρισιν τῶν σημείων στίξεως καί τῶν τόνων καί

εις τήν χρῆσιν αὐτῶν. Χρησιμοποιοῦνται ἐλεύθερα βιβλία μέ εἰκόνας καί μικρά κείμενα, καθὼς καί τό Βον μέρος τῶν Ἀλφαθηταρίων (θέματα σχετικά μέ τήν ἐνότητα).

Συντάσσονται ὑπό τῶν μαθητῶν ἐλεύθερα κείμενα ἀπό τά βιώματά των.

Γράφομεν εἰς δελτία (χαρτονάκια) ἀτομικευμένης ἐργασίας ὁμάδας λέξεων καί καλοῦμεν τά παιδιά νά τάς ἀντιστοιχίσουν κατά λογικήν σχέσιν, π.χ. τό σκυλάκι τό γατάκι, τό ἀρνάκι – νιαουρίζει, βελάζει, γαυγίζει.

Διανέμομεν εἰς τοὺς μαθητάς δελτία μέ σκίτσα πραγμάτων, ζῶων καί ἀνθρώπων καί χαρτοταινίας μέ ἀντίστοιχα κείμενα καί καλοῦμεν αὐτοὺς νά ἀντιστοιχίσουν κείμενα καί σκίτσα (π.χ. σκίτσο: ἕνα σχολικό κουδούνι – φράσις: μάς καλεῖ στήν αἴθουσα). Ὅμοιος, διανέμομεν δελτία μέ αἰνίγματα ἢ εἰκόνας καί σχετικές ἐρωτήσεις, μέ κείμενα ἔχοντα κενά λέξεων ἢ συλλαβῶν ἢ γραμμάτων, μέ κείμενα ἔχοντα λέξεις χωρίς λογικήν σειράν, μέ παραγγελίας δι' ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν κ.λ.π. καί καλοῦμεν τά παιδιά νά ἐργασθοῦν ἀναλόγως.

7. **Ἡ μάθησις τῆς γραφῆς:** Κατά τοὺς πρώτους μήνας, οἱ μαθηταὶ γράφουν κατ' ἀρχήν εἰς ἄρριγτον καί ἀργότερα εἰς ριγῶμενον (μία γραμμὴ) χάρτην μέ τά συνήθη γραφικά μέσα. Σέβονται ἀπ' ἀρχῆς τό περιθώριον, τήν καθαριότητα καί τά διαστήματα τῶν γραμμῶν. Μανθάνουν νά τοποθετοῦν εἰς κατάλληλον θέσιν τό σχετικόν μέ τό κείμενον ἰχνογράφημά των. Χρησιμοποιοῦν τήν γραφήν τοῦ τύπου ὡς πλέον εὐανάγνωστον, ὡς ἀπλουστεράν καί ὡς ὁμοιάζουσιν μέ τήν γραφήν τῶν ἐντύπων κειμένων.

Κατ' ἀρχήν, παρατηροῦν καλῶς τήν φράσιν εἰς τόν πίνακα καί γράφουν αὐτήν συνολικῶς ὡς ἕνα ἰχνογράφημα (ἰδεογράφημα). Ἀκολουθοῦν πολλάκις μέ τό μόλυβι των ἑλαφρῶς τό γραφικόν περίγυρον τῶν λέξεων. Γράφουν μέ τό δάκτυλόν των εἰς τόν ἀέρα, εἰς τό θρανίον. Γράφουν εἰς τό τετράδιον καί εἰς τόν πίνακα 3-4 φορές, κάθε φράσιν ἢ λέξιν ἢ συλλαβήν ἢ γράμμα. Τά γραπτά κείμενα διορθώνουν ἀμοιβαίως μεταξύ τῶν μαθητῶν καί ἀπό τόν διδάσκαλον. Χρησιμοποιοῦν διάφορα ὕλικά, διά νά γράφουν καί νά φιλοτεχνοῦν τάς φράσεις (πλαστιλίνη, ὄσπρια, κλωσταί – κέντημα).

Ὁ διδάσκαλος, διά τήν ἐκτύπωσιν τῶν φράσεων, δύναται νά χρησιμοποιήσῃ γραφομηχανήν ἢ πολὺγραφον ἢ ἀπλοῦν τυπογραφεῖον μέ μεταλλικά στοιχεῖα ἢ πρῶχειρον τυπογραφεῖον καί εἰδικήν ἐκτογραφικήν μελάνην.¹⁴

8. **Πλεονεκτήματα τῆς ὀλικῆς μεθόδου:** Ἡ διαδικασία μαθήσεως τῆς πρώτης Ἀναγνώσεως μέ τήν ὀλικήν μέθοδον, συστοιχοῦσα πρός τάς λειτουργίας τῆς παιδικῆς ψυχῆς (συνολικὴ ἀντίληψις καί κατανόησις – προοδευτικὴ ὠρίμασις τῆς ἀναλυτικῆς ἐργασίας), εὐκολύνει πολὺ τήν ἀναγνωστικὴν προσπάθειαν τοῦ παιδιοῦ.

Τό μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως ἀποβαίνει ἐνδιαφέρον, καθ' ὅτι τό παιδί ἀσχολεῖται μέ ἀναγνωστικά κείμενα τῶν βιωμάτων του καί τῶν διαφερόντων του.

Ἡ ἀναγνώρισις τῶν φράσεων συνδέεται μέ τήν κατανόησιν αὐτῶν καί ἔτσι τό παιδί μανθάνει ἀπ' ἀρχῆς ὅχι μόνον εὐχερῇ ἀλλά καί ἐκφραστικῇ Ἀνάγνωσιν.

Ἡ διατήρησις εἰς τήν μνήμην ἀπ' ἀρχῆς τῆς ὀπτικῆς μορφῆς τῶν λέξεων εἰς τήν φράσιν καί αἱ σχετικαὶ ἀσκήσεις συνολικῆς γραφῆς διασφαλίζουν σταθεράν τήν ὀρθογραφίαν τῶν λέξεων αὐτῶν.

Τά πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου αὐτῆς ἐξετίμησαν πολλοὶ ἐκλεκτοὶ παιδαγωγοὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος μέχρι σήμερον. Οἱ Γάλλοι: RADONVILLIERS, ADAM καί JACOTOT, οἱ Βέλγοι: DECROLY, DEGAND καί HAMAÏDE, καί οἱ Ἑλβετοί:

AUDEMARS, LAFENDEL, MARGAIRAZ, DOTTRENS και PIAGET έχουν αναλύσει τα πλεονεκτήματα της μεθόδου ή έχουν εφαρμόσει αυτήν επιτυχώς. Είς την Γερμανίαν, την 'Ιταλίαν, την 'Αγγλίαν, την 'Αμερικήν και την 'Ελλάδα έχουν επίσης εφαρμόσει αυτήν με έξαιρετα αποτελέσματα. Τελευταίως, η μέθοδος τίθεται υπό τόν έλεγχον της Πειραματικής Παιδαγωγικής και έχει καταδειχθή ότι η όλική μέθοδος έναντι της αναλυτικοσυνθετικής μεθόδου είναι άνωτέρα ως προς τά αποτελέσματα της είς την άκριθ ή, εύχερη, κατανοητήν και έκφραστικήν άνάγνωσιν.¹⁵

Αί έμπειρίαί έκ της εφαρμογής της μεθόδου αυτής είς τά έλληνικά σχολεία οδηγούν είς τας έξής προτάσεις: α) Οί έπιθυμούντες νά εφαρμόσουν την όλικήν ή ιδεοοπτικήν μέθοδον πρέπει νά μελετήσουν έπαρκώς αυτήν, νά δύνανται νά εφαρμόζουν τό σύστημα της ένιαίας διδασκαλίας και νά ακολουθοϋν τά άναφερόμενα άνωτέρω στάδια κατά την διαδικασίαν της καθ' όλον τό σχολικόν έτος. β) Οί μαθηταί κατά σχολικήν τάξιν δέν πρέπει νά υπερβαίνουν τούς 25-30 και ή ηλικία των ουδέποτε πρέπει νά είναι μικροτέρα των 6 έτών. γ) Οί σπουδασταί των Παιδαγωγικών 'Ακαδημιών πρέπει νά άσκώνται έπαρκώς είς την μέθοδον αυτήν. δ) 'Ο πειραματικός έλεγχος της άποτελεσματικότητας της όλικής μεθόδου και της αναλυτικο-συνθετικής μεθόδου πρέπει κάποτε νά ένεργηθή έπιστημονικώς και είς την χώραν μας διά της εφαρμογής των είς άρκετάς παραλλήλους τάξεις και διά της άντικειμενικής μετρήσεως των άποτελεσμάτων των.

10. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

1. **Παρατήρησις:** 'Αφόρμησις έκ του θέματος της ένότητος (Βα τάξις) ή έκ του κυριάρχου μαθήματος έβδομάδος (Κ.Μ.Ε.) ή έκ βιωμάτων των παιδιών ή έξ έποχιακών γεγονότων.

'Ο διδάσκαλος διαβάζει μέ ύψος όλόκληρον, τό κείμενον, ένώ οί μαθηταί κρατούν κλειστόν τό βιβλίον, άν είναι μικρόν τό τεμάχιον, ή άνοικτόν, άν τό κείμενον είναι πολυσέλιδον ή γλωσσικώς δύσκολον. 'Ο διδάσκων δύνανται νά επαναλάβη την άνάγνωσιν του κειμένου, άν διδάσκη είς μικράς τάξεις ή άν τό κείμενον είναι δύσκολον (τήν φοράν αυτήν, έχουν άνοικτόν τό βιβλίον οί μαθηταί).

Τά παιδιά παρατηροϋν νοερώς τας σκηνάς του αναγινωσκομένου τεμαχίου και καλοϋνται νά διηγηθοϋν όσα κατενόησαν. Μετά αιγήν όλίγων λεπτών διά την ταξινομήσιν των σκέψεων, ένας έκ των μαθητών, κατά προτίμησιν ό καλύτερος, διηγείται τό νόημα και είς τό τέλος οί άλλοι συμπληρώνουν συντόμως παραλείψεις.

Παραγγέλλομεν κατόπιν είς τούς μαθητάς νά διαβάσουν σιωπηρώς τό κείμενον όλόκληρον, άν έκτείνεται είς 1-2 σελίδας διά τας μικράς τάξεις ή είς 2-3 σελίδας διά τας άνωτέρας τάξεις. 'Εάν τό κείμενον είναι έκτενέστερον, τότε τό χωρίζομεν είς ένότητας κατόπιν συζητήσεως μέ τούς μαθητάς και παραγγέλλομεν την σιωπηράν άνάγνωσιν της πρώτης μόνον ένότητος. Οί μαθηταί, κατά την σιωπηράν των άνάγνωσιν, σημειώνουν δι' είδικών συμπεφωνημένων μεταξύ των σημείων τας άγνώστους λέξεις, τας έννοιολογικάς δυσχερείας και τά σημεία του θαυμασμού των είς τό περιθώριον (έρωτηματικά, θαυμαστικά κ.λ.π.). Αυτή ή σιωπηρά έργασία πρέπει νά καταλάβη έπαρκή χρόνον, διά νά δυνηθοϋν όλοι οί μαθηταί νά διερευνήσουν τό κείμενον. 'Ο διδάσκαλος έποπτεύει τούς μαθητάς και τούς ύποκινεί, ώστε όλοι νά εργάζωνται γονίμως.

Κατά την άνωτέρω διαδικασίαν, τά παιδιά έχουν την εύκαιρίαν νά παρατηρή-

σουν νοερώς τό περιεχόμενον τοῦ κειμένου 3-4 φορές (1-2 ἀναγνώσεις τοῦ διδακτάλου, τό νόημα ὁδρομερώς ὑπό μαθητοῦ, σιωπηρά ἀνάγνωσης).

2. Ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου καί συσχέτισις τῶν ιδεῶν. Οἱ μαθηταί συζητοῦν καί ἐρμηνεύουν τάς ἀγνώστους λέξεις καί τάς ἐννοιολογικάς δυσχερείας κατ' ἀρχήν εἰς τήν πρώτην σελίδα τοῦ κειμένου καί κατόπιν εἰς τάς ἐπομένους. Διά τήν ἐρμηνείαν, χρησιμοποιοῦνται, τά συμφραζόμενα καί ἡ ρίζα τῶν λέξεων (ἐρμηνεία κατ' ἀναλογία καί ἐτυμολογικῶς), συντάσσονται νέαι προτάσεις μέ τάς ἀγνώστους λέξεις καί ἀναζητοῦνται παράγωγοι, ὁμόρριζοι καί συνώνυμοι λέξεις. Συζητοῦνται αἱ δυσνόητοι προτάσεις, εὐρίσκονται ἀνάλογοι ἐκφράσεις δι' ἄλλας περιπτώσεις, δικαιολογοῦνται λογικῶς καί γλωσσικῶς αἱ γενόμεναι ἀναλύσεις. Εἰς τόν πίνακα γράφομεν τόν τίτλον τοῦ μαθήματος καί κάτωθεν αὐτοῦ τήν στήλην μέ τόν ὑπότιτλον: «Δυσκολίαι». Εἰς τήν στήλην αὐτήν γράφομεν 4-5 ἀγνώστους λέξεις, τάς κυριώτερας, μέ σύντομον καί ἀκριβή ἐρμηνείαν των, ἐνῶ διά τάς ἄλλας λέξεις ἀρκούμεθα εἰς προφορικὴν ἐρμηνείαν. Οἱ μαθηταί ἀντιγράφουν εἰς τό τετράδιόν των τάς λέξεις ἀπό τόν πίνακα. Κατά τήν γλωσσικήν αὐτήν ἐπεξεργασίαν, χρησιμοποιοῦμεν σχετικὰ μέ τάς ἀγνώστους λέξεις ἀντικείμενα, κειμήλια, φωτογραφίας, εἰκόνας καί σκίτσα, διά νά καταστήσωμεν πλέον κατανοητὴν τήν ἐρμηνείαν. Ὅπως δὲ ποτε, κατά τήν προσπάθειαν τῆς ἐρμηνείας, ἐπιμένομεν κατ' ἀρχήν νά ἐρευνήσῃ ἐπ' ἀρκετόν βάσει τῶν ἀνωτέρω τήν ἐξηγησὶν ὁ ἐρωτήσας μαθητὴς καί κατόπιν προκαλοῦμεν τάς γνώμας τῶν ἄλλων.

Ζητοῦμεν τό νόημα, πλήρες πλέον, ἀπό ἓνα μαθητὴν, ἀφοῦ ἀφήσωμεν ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας ὅλους ἐν σιγῇ, διά νά ὁργανώσωμεν ἐσωτερικῶς τάς σκέψεις των. Ὁ μαθητὴς ἀφηγεῖται ἀπὸ τήν ἔδραν τοῦ διδασκάλου ἢ ἀπὸ τήν θέσιν του. Οἱ συμμαθηταί του συμπληρῶνουν καί κρίνουν τήν ἀφήγησίν του.

Οἱ μαθηταί, κατόπιν, ὑποκινούμενοι καταλλήλως, εὐρίσκουν τά τμήματα τοῦ κειμένου, ὡς κύρια γεγονότα ἢ νοήματα ἢ λογικά μέρη αὐτοῦ. Γράφομεν εἰς τόν πίνακα καί εἰς δευτέραν στήλην παραπλευρώς τῆς πρώτης τόν ὑπότιτλον: «Λογικά μέρη» καί ἐντός αὐτῆς μέ περιεκτικὴν διατύπωσιν (δύο - τρεῖς λέξεις) 3-4 κύρια γεγονότα. Οἱ μαθηταί ἀντιγράφουν τά στοιχεῖα αὐτά ἐκ τοῦ πίνακος εἰς τό τετράδιόν των. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀποτελεῖ τήν πρώτην ἀφαιρετικὴν διαδικασίαν, διά νά προχωρήσουν κατόπιν ἀνέτως οἱ μαθηταί εἰς περαιτέρω ἀφαιρέσεις καί χαρακτηρισμοὺς.

Μέ τήν ἐρώτησίν μας: «τί σκέπτεσθε καί τί συναισθάνεσθε διά τά γεγονότα καί τά πρόσωπα τοῦ κειμένου;», οἱ μαθηταί διατυπώνουν τάς σκέψεις των καί τά συναισθήματά των διά τό μάθημα. Μέ ἀφορμὴν 2-3 πρώτας σκέψεις καί ἐντυπώσεις τῶν παιδιῶν, ὁδηγοῦμεν τήν συζήτησιν εἰς τόν κύριον ἥρωα καί ἐξάγουν οἱ μαθηταί χαρακτηρισμοὺς δι' αὐτόν. Προχωροῦμεν ὁμοίως καί διά τά ἄλλα κυριώτερα πρόσωπα καί γεγονότα. Γράφομεν εἰς τόν πίνακα εἰς τρίτην στήλην τόν ὑπότιτλον: «πρόσωπα – πράξεις» καί ἐντός αὐτῆς τά ὀνόματα τῶν προσώπων καί παραπλευρώς συντόμους χαρακτηρισμοὺς. Τά στοιχεῖα αὐτά ἀντιγράφουν οἱ μαθηταί. Κατά τήν διαδικασίαν αὐτήν, παρουσιάζομεν σχετικὰ ἀντικείμενα, εἰκόνας καί σκίτσα καί ὑποκινούμεν συγκρίσεις μέ ἄλλα πρόσωπα καί γεγονότα.

Μέ τήν ἐρώτησίν μας: «Τί θέλει ἄραγε ὁ συγγραφεὺς νά μᾶς δείξῃ μέ τό μάθημα αὐτό ἢ ποῖον ἄλλον, διαφορετικόν, τίτλον θά μπορούσαμε νά θέσωμεν εἰς τό κείμενον;», οἱ μαθηταί συζητοῦντες ἀνευρίσκουν καί διατυπώνουν τήν «κεντρικὴν ἰδέαν» τοῦ μαθήματος, τήν ὁποίαν γράφομεν εἰς τόν πίνακα καί εἰς τήν τρίτην

στήλην κάτωθεν τῶν χαρακτηρισμῶν. Ἡ κεντρικὴ ιδέα πρέπει νά ἀναφέρεται εἰς τὴν κυρίαν πρᾶξιν τοῦ ἥρωος καί νά διατυποῦται μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα. Ὑποκινούμεν τούς μαθητάς εἰς τὴν ἐξαγωγήν συμπεράσματος, τό ὁποῖον γράφομεν κάτωθεν τῆς κεντρικῆς ιδέας. Τό συμπέρασμα εἶναι μία γενική ιδέα, μία ἀξία τῆς ζωῆς, ἓνα μήνυμα, καί δύναται νά ἐξαχθῇ μέ τὴν ἐρώτησίν μας: «ποῖαν ὑψηλὴν ιδέαν ἢ ποῖον μήνυμα θά ἐνθυμεῖσθε εἰς τὴν ζωὴν σας ἀπὸ τό μάθημα αὐτό;». Ἀποφεύγομεν τὴν συσχέτισιν τοῦ συμπεράσματος μέ τὴν ζωὴν τοῦ παιδιοῦ καί τὴν ἠθικολογίαν, καθ' ὅσον ὅλοι αἱ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του σχετικαί σκέψεις καί ὑποσχέσεις τοῦ μαθητοῦ δέν πρέπει νά ἀνακοινῶνται, ἀλλὰ νά μένουν ὡς μύησις πόθοι ἢ ὡς πολῦτιμα λανθάνοντα ιδεώδη τοῦ ἀνθρώπου, δυνάμενα νά ὠθοῦν αὐτόν μυστικῶς καί ἀνεπαίσθητως εἰς ἀναλόγους ἐξάρσεις καί ἀντιστοίχους πράξεις. Οἱ μαθηταὶ ἀντιγράφουν ἀπὸ τόν πίνακα τὴν κεντρικὴν ιδέαν καί τό συμπέρασμα.

Μέ τὴν ἐρώτησιν μας: «ποῖαν τέχνην ἐχρησιμοποίησεν ὁ συγγραφεύς, διὰ νά μᾶς παρουσιάσῃ ὅλα τὰ ἀνωτέρω;», τὰ παιδιὰ προχωροῦν εἰς τὴν εὕρεσιν ἐντόνων εἰκόνων, ἐνεργητικῶν ρημάτων, ὥραιων ἐπιθέτων, εὐγενῶν ἐκφράσεων, ἀντιθέσεων καί σχημάτων τοῦ λόγου (παρομοιώσεις, προσωποποιήσεις, μεταφοραὶ κ.λ.π.). Ἀναλύουν τὰ στοιχεῖα αὐτά καί εὕρισκουν ἀναλόγους ἄλλας ἐκφράσεις, εἰς τὰς ὁποίας θά δύναται ταῦτα νά χρησιμοποιηθοῦν. (Ἐκθέσεις ιδεῶν, προφορικὴ ὁμιλία, ἐπιστολαὶ κ.λ.π.).

3. **Ἐκφρασις καί ἄσκησις:** Οἱ μαθηταὶ διαβάθζουσιν τεμάχια τοῦ κειμένου καὶ ἀσχοῦνται εἰς τὴν ἐκφραστικὴν ἀνάγνωσιν. Ἰχνογραφοῦν, στιχοῦργοῦν, ἀντιγράφουν ὥραια φράσεις, ὁμιλοῦν διὰ τὸν συγγραφέα, δραματοποιοῦν σκηνὰς τοῦ περιεχομένου, ἐργάζονται ἐπὶ γλωσσολογικῶν ἀσκήσεων κ.λ.π. Συζητοῦν καί δικαιολογοῦν τὰς ἐνεργείας των, ἐκτελοῦν διαδικασίαν ἀτομικῶς ἢ καθ' ὁμάδας, εἰς τό σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον, καί διορθῶνουν ἀμοιβαίως τὰ ἔργα των. Μερικαὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀσκήσεων δίνονται ὑπὸ μορφήν ἐξατομικευμένων ἐργασιῶν μέ διαβαθμισμένας δυσχερείας δι' ἀδυνάτους, διὰ μέσους καί διὰ προχωρημένους μαθητάς.¹⁶

4. **Ζητήματα πρακτικῆς διαδικασίας.**

α) Ἡ ἀνωτέρω τριμερὴς πορεία δύναται νά λαμβάνῃ ἑκτασιν καί βάθος ἀναλόγως πρὸς τὰς πνευματικὰς ἱκανότητας τῶν μαθητῶν κάθε τάξεως καί τό ἀναγνωστικόν ἐπίπεδόν των. Οὕτω, εἰς τὰς μικράς τάξεις ἐπιμένομεν πολὺ εἰς τὴν ἀκριβῆ καί εὐχερῆ ἀνάγνωσιν παραγγέλλοντες νά διαβάσουν ὅπωςδῆποτε ὅλα τὰ παιδιὰ καί περιορίζομεν τὰς ἄλλας ἐπεξεργασίας.

β) Αἱ ἀνωτέρω διαδικασίαι τῆς πορείας πρέπει ἐκτελοῦμεναι νά κατανέμονται εἰς ὅλας τὰς μορφὰς σχολικῆς ἐργασίας (κοιναὶ εἰς τὴν τάξιν ἐργασίαι, ἀτομικαί, ὁμαδικαί, ἐλεύθεραι, κατευθυνόμεναι, σιωπηραί, γραφικαί, φωνητικοακουστικαί κ.λ.π.).

γ) Ἡ ἐξάντλησις τῶν ἀπαραιτήτων ἐνεργειῶν κατὰ τὴν ἀνωτέρω πορείαν δύναται νά πραγματοποιηθῇ εἰς δύο ἢ τρεῖς διδακτικὰς ὥρας. Ὅταν τό κείμενον εἴναι πολυσέλιδον, κατανέμομεν τὰς διαδικασίας τῆς πορείας ὡς ἐξῆς: α) εἰς τὴν πρώτην διδακτικὴν ὥραν διαβάζομεν ὁλόκληρον τό κείμενον, ζητοῦμεν ἀδρομερῶς τό νόημα, χωρίζομεν εἰς 3-4 ἐνότητες τό κείμενον, διαθάζομεν τό τεμάχιον τῆς πρώτης ἐνότητος καί παραγγέλλομεν σχετικὰς ἐργασίας διὰ τὴν πρώτην ἐνότητα, β) εἰς μίαν ἄλλην διδακτικὴν ὥραν, προχωροῦμεν εἰς τὴν ἄρσιν τῶν γλωσσικῶν δυσχερειῶν, εἰς τό νόημα καί εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων τῆς πρώ-

της μόνον ένότητος, γ) προχωρούμεν, κατά άλλας ώρας, και διά τας ύπολοίπους ένότητας, εις την αϋτήν γλωσσολογικήν και έννοιολογικήν έπεξεργασίαν, και δ) εις άλλην ώραν, ανασυνδέομεν τά νοήματα όλων των ένότητων, ζητούμεν σκέψεις, συναισθήματα και χαρακτηρισμούς διά πρόσωπα και πράξεις όλου του κειμένου, έξάγομεν την κεντρικήν ιδέαν και τό συμπέρασμα και προχωρούμεν εις την καλολογικήν ανάλυσιν, την έκφρασιν και τας άσκήσεις.

δ) Κατά την ένναρξιν εκάστου μαθήματος, ελέγχομεν την εκτέλεσιν ανатеθεισών έργασιών από τό προηγούμενον μάθημα και ύποκινούμεν άμοιβαίας διορθώσεις μεταξύ των μαθητών.

ε) Η πατροπαράδοτος άντιγραφή τεμαχίου από τό άναγνωστικόν και ή μηχανική όρθογραφία 2-3 σειρών άντικαθίστανται ως εξής: α) Άντιγραφή υπό των μαθητών κατά προαίρεσιν των ώραιών φράσεων του κειμένου και ίχνογράφησις σχετικής σκηνής. β) Όρθογραφία: έμπειρική και αίτιολογημένη όρθογραφία, ως κατ'οίκον εργασία, κατά τας ύποδεικνυομένας διαδικασίας εις την ειδικήν διδακτικήν του μαθήματος της Όρθογραφίας εις επόμενον κεφάλαιον.

στ) Μερικοί μαθηταί, τόσοι εις τας μικράς όσοι και εις τας μεγαλυτέρας τάξεις, παρουσιάζουν σοβαρά φαινόμενα δυσλεξίας: συγχέουν γράμματα (β-δ, μ-ν, φ-β), δυσκολεύονται νά διαβάσουν συμπλέγματα γραμμάτων, γράφουν άντιστρόφως ώρισμένα γράμματα (γ, δ, ρ, η, κ, ε, 3), γράφουν εκ δεξιών προς τά άριστερά ή εκ των κάτω προς τά άνω, συγχέουν διπλά γράμματα, διαβάζουν συλλαβιστά ή πολύ βραδέως, παρουσιάζουν κακογραφίας, συγχέουν εις την άνάγνωσιν και την γραφήν τούς αριθμούς, διαβάζουν χωρίς εύχέρειαν και χωρίς κατανόησιν και εις ηλικίαν 9-11 ετών, αποστρέφονται την άνάγνωσιν κ.λ.π. Τά δυσλεξικά παιδιά παρουσιάζουν ταυτοχρόνως και συγκινησιακάς ταραχάς (ένούρησις, όνυχοφαγία, ύπνοβασία, άπομόνωσις, φυγή από τό σχολείον). Αίτιαί της δυσλεξίας θεωρούνται: α) πιθαναί νευρολογικαί παθήσεις, ή άριστεροχειρία, ή άστάθεια του βλέμματος, ή καθυστέρησις της ψυχοκινητικής ώριμάσεως εις τας περισσότεράς περιπτώσεις (έννοιοι τού χώρου, αναπαγωγή γραφικών μορφών, κινητικός συντονισμός, προφορική όμιλία, οικογενειακή παράδοσις δυσλεξίας), παιδαγωγικά σφάλματα (άλλαγή μεθόδων, άλλαγή σχολείου και διδασκάλου, μέγας αριθμός μαθητών) και οικογενειακά και κοινωνικά προβλήματα (έγκαταλειμμένα παιδιά, μονίμως ήρεθισμένη άτμόσφαιρα οικογενείας και κοινωνίας). Η άνεύρεσις των αίτιών δι' έκάστην περίπτωση και ή λήψις εύνοϊκών παιδαγωγικών μέτρων συντελούν εις την άρσιν της δυσλεξίας προοδευτικώς.

11. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε την άποψιν: «Η Άνάγνωσις είναι τό «κλειδί» της στοιχειώδους εκπαίδεύσεως.
2. Ένας διδάσκαλος λέγει: «Οί μαθηταί μου ξεύρουν νά διαβάζουν». Τί πρέπει νά έννοη;
3. Αναλύσατε την ακόλουθον θέσιν του Γάλλου στοχαστού ALAIN: «Συμβαίνει πολλάκις οι διδάσκαλοι, και κυρίως οι νέοι, νά εύχαριστώνται όμιλούντες πολύ και οι μαθηταί νά εύχαριστώνται, όχι όλιγώτερον, άκρώμενοι: τούτο είναι ή αίτια της όκνηρίας των. Κανείς όμως δέν μορφώνεται άκρώμενος, αλλά μελετών βιβλία μορφώνεται».
4. Παρακολουθήσατε μαθητάς όλων των τάξεων νά διαβάζουν κείμενα. Έντάξατε την άναγνωστικήν των ικανότητα εις τά διάφορα είδη Άναγνώσεως. Σημειώσατε περιπτώσεις δυσλεξίας. Αναζητήσατε τας αίτίας.
5. Έρευνήσατε εις τά κυκλοφορούντα Άναγνωστικά όλων των τάξεων τά είδη των κειμένων

καί ταξινομήσατε αυτά κατά κυρίαρχα μαθήματα έβδομάδος καί κατά έποχικά γεγονότα καί έορτάς.

6. Συντάξατε πίνακα έλευθέρων παιδικών άναγνωσμάτων καί παιδικών περιοδικών, τά όποια θά ήθέλατε νά έχετε εις την παιδικήν βιβλιοθήκην του σχολείου σας. Διά νά γνωρίσετε τά υπάρχοντα βιβλία, έπισκεφθήτε βιβλιοπωλεία καί σχολικά βιβλιοθήκας καί συζητήσατε μέ διδασκάλους καί λογοτέχνας.
7. Συζητήσατε μέ διδασκάλους ή διδασκαλίσας, πού έφήρμοσαν έπ' άρκετά έτη την αναλυτικουσυνθετικήν ή την όλικήν μέθοδον πρώτης Άναγνώσεως. Γράψατε τάς έντυπώσεις των καί διατυπώσατε τάς άπόψεις σας.

12. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) Ειδικά Διδακτικά: Α. Ίσηγόνη, Ν. Καραχρίστου, R. DOTRENS – Γ. Βασδέκη, Ήλ. Ξηροτύρη, Ι. Σκουτεροπούλου, Α. Τσίριμπα, Ε. Ζαμπετάκη. β) Μεγάλη παιδαγωγική Έγκυκλοπαίδεια, Άθήναι, 1967, τ. Αος (Άνάγνωσις).
2. α) Νεωτ. Έγκυκ. ΛΕΞΙΚΟΝ, Ήλιου τ. 2ος (Άνάγνωσις). β) Ό Γραμματικός καί Φιλόλογος Διονύσιος ό Θράξ (2ος αιών π.Χ.) δίδει ώς έξης τό νόημα του μαθήματος: «Άνάγνωσις έστι ποιημάτων ή συγγραμμάτων αδιάπτωτος προφορά. Άναγνωστέον δέ καθ' ύπόκρισιν, κατά προσωδίαν, κατά διαστολήν», (διά την καλήν άνάγνωσιν: τεχνική άπαγγελίας, τόνος έκφράσεως καί διαχωρισμός των νοημάτων). Λεξ. ΗΛΙΟΥ, τ. 2ος σελ. 627.
3. Διά της εισαγωγής της Άλληλοδιδακτικής Μεθόδου περί τά μέσα του 19ου αιώνος, κατά την όποιαν οι πλέον ήσκημένοι εις την Άνάγνωσιν μαθηταί έδίδασκον εις όμάδας άλλων παιδιών την άναγνώρισιν των γραμμάτων καί τούς συλλαβισμούς μέ την όνοματολογικήν καί φθογοχητικήν μέθοδον, έπετεύχθη ή διάδοσις καί διάσωσις της γραπτής γλώσσης μας εις δυσκόλους καιρούς.
4. Κων. Ι. Κίτσου, Τά παιδικά βιβλία (έρευνα), Ίωάννινα 1963.
5. α) G. MIALARET: L'apprentissage de la lecture, P.U.F., Paris, 1968, p. 3-6. β) E. NATALIS; Du langage spontane a la langue cultivée, liege 1953, p. 89-95.
6. Ό J. GUEHENNO, εις την διάσκεψιν της UNESCO, τό 1950, διετύπωσε τάς έξης σχετικές άπόψεις: «Ή άπλή άνάγνωσις, ή γραφή καί ή στοιχειώδης αριθμητική δέν άρκούν ... Διερωτώμεθα μήπως, αυτό τό είδος της ήμι- μορφώσεως κατά ένα τρόπον προπαρασκευάζει άπατημένους ανθρώπους καί εύκολωτέρους σκλάβους ... Τό νά διαβάξη κανείς δέν είναι τίποτε, εάν δέν δύναται νά διακρίνη εις τό τυπωμένο χαρτί τό ψεύδος από τό άληθές ... Τό νά μαθαίνωμε εις τούς ανθρώπους νά διαβάζουν άπλώς καί νά έμπιστεύονται εις τό κάθε τυπωμένο χαρτί, δέν είναι τίποτε άλλο παρά νά τούς έτοιμάζωμε διά μίαν νέαν δουλειαν ...» (G. MIALARET, έν. άν. σελ. 5).
7. G. MIALARET, έν. άν. σελ. 32, 114 καί E. NATALIS, έν. άν., σελ. 96.
8. K. Κίτσου: έν. άν. σελ. 50-54.
9. α) G. MIALARET: έν. άν., σελ. 24-34. β) K. Κίτσου: Ψυχολογία της μαθήσεως, Άθήναι 1971, σελ. 170-178. γ) J. PIAGET: La formation du symbole chez l'enfant, 1945, Lanotion de l'espace, 1948, δ) C. LAUNAY l'hygiene mentale de l'ecolier, P.U.F. 1959, p. 106-145.
10. Ειδικά Διδακτικά, έν. άν.
11. Θέσεις των CHARCOT, PAVLOV, βλ. α) Ombredane, nouveau traite de psychologie, τ. ΙΙΙ, σελ. 383, β) K. Ι. Κίτσου, Ψυχολογία της μαθήσεως, 1971, σελ. 53-70.
12. J. PIAGET, Psychologie de l'intelligence, 1952, Paris.
13. α) G. MIALARET, έν. άν. σελ. 61-98. β) E. NATALIS, έν. άν. σελ. 100-112. γ) Plan d'etudes, Ed. Desoer, Liege, δ) R. DOTRENS – E. MARGAIRAZ – Γ. Βασδέκη: Πρώτη Άνάγνωση, έκδ. Ν. Ρώσση, Άθήναι, 1957. ε) K. Ι. Κίτσου: Διδακτικά προβλήματα, Ίωάννινα 1957.
14. Ή συνταγή παρασκευής του προχείρου τυπογραφείου έχει ως έξης: α) Ύλικά: Γλυκερίνη 6 μέρη βάρους, ζάχαρις 4 μέρη, ζελατίνη 2 μέρη καί νερό 4 μέρη. β) Έκτέλεσις: Μέ την μισήν ποσότητα ζεστού νερού διαλύομεν την ζάχαριν καί μέ την υπόλοιπον την ζελατίνην.

Βράζομεν χωριστά τήν ζελατίνην καί ρίπτομεν τήν διάλυσιν τῆς ζελατίνης καί τῆς σακχαρώους. Βράζομεν τό διάλυμα ἐπὶ 15-20' λεπτά τῆς ὥρας. Ρίπτομεν τό διάλυμα εἰς ὀρθογώνιον δοχεῖον (λαμαρίνα - ταψί), ἀφοῦ τό περάσωμε ἀπὸ τουλιπάνι. Τό διάλυμα πῆζει καί εἶναι ἔτοιμον πρὸς χρῆσιν. γ) **Χρῆσις:** Μὲ ἐκτογραφικὴν μελάνην γράφομεν τό κείμενον εἰς φύλλον χάρτου καί τό τοποθετοῦμεν ἀνεστραμμένον ἐπὶ τῆς παρασκευασθείσης «πάστας», ὥστε νά ἀπορροφηθῇ ἡ μελάνη. Ἀνασύρομεν τό φύλλον χάρτου καί ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῆς μελάνης τοποθετοῦμεν λευκά φύλλα χάρτου (30-50) καί ἔχομεν ἀνάλογα ἀντίτυπα.

15. G. MIALARET, ἐν. ἀν. σελ. 96-115.

16. Διὰ τήν ἐκτίμησιν τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν ἀσκήσεών μας, δυνάμεθα νά χρησιμοποιήσωμεν μερικὰς κλίμακας ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν (Γαλλία) εἰς τὰ διάφορα εἶδη Ἀναγνώσεως: α) **Ταχύτης εἰς τὴν Ἀνάγνωσιν:** εἰς ἓνα λεπτὸν τῆς ὥρας, παιδιὰ 8 ἐτῶν μποροῦν νά διαβάζουσι κατὰ μέσον ὅρον: 60 λέξεις, παιδιὰ 9 ἐτῶν: 135 λέξεις, παιδιὰ 10 ἐτῶν: 110 λέξεις, 11 ἐτῶν: 125 λέξεις, 12 ἐτῶν: 135 λέξεις. β) **Εὐχέρεια εἰς τὴν Ἀνάγνωσιν:** Παιδιὰ 7-8 ἐτῶν: συλλαβιστικὴ ἀνάγνωσις, 8-9 ἐτῶν: διστακτικὴ ἀνάγνωσις, 9-10 ἐτῶν: διστατικὴ – εὐχερής, 10-11 ἐτῶν: εὐχερής. γ) **Ἀπαγγελία κατὰ τὴν Ἀνάγνωσιν:** εἰς ἀνάγνωσιν φράσεως μὲ 22 λέξεις, μὲ τρία κόμματα, μὲ μίαν κυρίαν πρότασιν καί τρεῖς δευτερευούσας (μίαν ὑποθετικὴν, μίαν ἀναφορικὴν καί μίαν τελικὴν) ἔχομεν τὴν ἑξῆς κλίμακα ἀποδόσεως: παιδιὰ 7 ἐτῶν κατὰ μέσον ὅρον παρουσιάζουσι **11** διακοπὰς καί **12** ἐσφαλμένους στάσεις, **8** ἐτῶν: **4** διακοπὰς καί **9** ἐσφαλμένους στάσεις καί **9** ἐτῶν: **0** διακοπὰς καί **5** ἐσφαλ. στάσεις.

ΙΧ. Η ΓΡΑΦΗ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Γραφή είναι τό μάθημα, διά τοῦ ὁποῖου οἱ μαθηταί κατακτοῦν μίαν τεχνικήν παραστάσεως τῆς σκέψεώς των διά γραφικῶν συμβόλων. Κατά τήν ἐκμάθησιν τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, τό παιδί κατασκευάζει τήν μορφήν τῶν γραμμάτων, τά ὅποια ἔμαθε διά τῆς Ἀναγνώσεως νά ἀναγνῶριζῃ. Φροντίζει διά τήν κανονικήν συμπαράθεσιν των, ὥστε νά ἀποτελέσουν λέξεις, διά τήν κατεύθυνσίν των, ὥστε νά σχηματίσουν μίαν σειράν κατά τό πλάτος ἢ μήκος τοῦ χάρτου, καί διά τήν καλαισθητικήν των ἐμφάνισιν, ὥστε νά παρουσιάσουν ὠραῖον γραφικόν σύνολον, τό ὁποῖον θά εὐχαριστήσῃ αἰσθητικῶς αὐτό τό ἴδιον καί θά διαθέσῃ εὐμενῶς τόν ἀναγνώστην, διά νά κατανοήσῃ τά γραφόμενα καί νά ὑποστῇ τήν δι' αὐτῶν ἐπιδιωκομένην ἐπίδρασιν.

Τό μάθημα τῆς Γραφῆς ἔχει στενήν σχέσιν μέ τό μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως καί διά τοῦτο ἡ ἱστορία των συμπίπτει.

Ἡ Γραφή ἀπησχόλησε σοβαρῶς τοὺς ἀρχαιολόγους, τοὺς φιλολόγους, τοὺς γραφολόγους, τοὺς ψυχολόγους, τοὺς παιδαγωγούς καί τοὺς καλλιτέχνας.¹

2. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τό μάθημα τῆς γραφῆς ὀπλίζει τόν ἐξελισσόμενον ἄνθρωπον μέ ἓνα ἐξαιρετικόν μέσον νά ἐκφράζῃ τās σκέψεις του καί νά ἐπικοινωνῇ μέ μακράν εὐρισκόμενα πρόσωπα καί μέ ἄτομα τοῦ μέλλοντος, νά συναλλάσσεται μετ' αὐτῶν διά τās ἀνάγκας του καί νά ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτῶν.

2. Ἀσκεῖ προσοδευτικῶς τήν σκέψιν τοῦ παιδιοῦ, διότι ἡ γραφή προσφέρει εἰς αὐτήν τήν σταθερότητα καί μονιμότητα. Βοηθεῖ αὐτήν νά μή μείνῃ εἰς τήν κατάστασιν τοῦ ὄνειρου καί τοῦ θολοῦ στοχασμοῦ, καθῶς τήν ὑποχρεώνει νά προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τά νοήματά της καί μάλιστα νά τά ἀποτυπώσῃ μέ τήν γραφικήν δεξιότητα εἰς τόν χάρτην. Ὑποκινεῖ αὐτήν νά συνειδητοποιήσῃ τās ἐσωτερικάς διαδικασίας της καί τās νοεράς ἐνεργείας της, νά ἐξετάσῃ αὐτάς καί νά τās κρίνῃ, ἐάν εἶναι ἐκφράσιμοι. Αἱ ἰδέαι τῆς σκέψεως παύουν νά εἶναι «φερωτές πεταλοῦδες ἔτοιμες νά φύγουν», διότι ἀποκτοῦν πλέον μίαν βαρύτητα, πού τās ἀναγκάζει νά ἔλθουν «εἰς τήν γῆν» καί νά παρουσιασθοῦν εἰς τόν χάρτην καί εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.² Βεβαίως, ἡ γραφή εἶναι προϊόν κυρίως τῆς νοημοσύνης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά μέ τήν διαδικασίαν της ἀναγκάζει τήν νοημοσύνην νά τελῇ ἐν ἐγρηγόρσει καί νά ἐνεργῇ μέ τās λογικάς της διαδικασίας.

3. Καλλιεργεῖ τό αὐτοσυναίσθημα καί τό καλαισθητικόν συναίσθημα, καθῶς τό παιδί εὐρίσκει ἱκανοποίησιν, ὅταν κατορθῶνῃ νά ἐκφράζῃ γραπτῶς καί κατά μόνιμον τρόπον τās σκέψεις του καί νά ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἄλλων, καί καθῶς φροντίζει νά γράφῃ ὠραῖα γράμματα καί ὠραίας σειράς γραμμάτων μέ διάκενα καί περιθώρια, ὥστε νά ἀρέσουν εἰς τόν ἑαυτόν του καί τοὺς ἄλλους.

4. Ἀναπτύσσει τās ἀρετάς τῆς τάξεως, τῆς ἀκριβείας καί τῆς ἐπιμονῆς καί ἱσχυροποιεῖ τήν βούλησιν.

5. Παρέχει περιθώρια έκδηλώσεως της ατομικότητας του παιδιού και έκτονώσεως των ψυχικών του προβλημάτων, καθώς τό παιδί διαμορφώνει σιγά - σιγά τόν ιδιόν του γραφικόν χαρακτήρα καί ασχολείται μέ μίαν γραφοκινητικήν άπασχόλησιν δίδουσαν διέξοδον εϊς τόν ψυχισμόν του (έκφρασις καί προβολή του έγώ).

3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Έγγυτέρα έπιδιώξις του μαθήματος τής Γραφής είναι ή εκμάθησις τής τεχνικής διά μίαν εύανάνγνωστον, ταχειάν καί ώραϊαν γραφήν.

Ή εύανάνγνωστος γραφή ύπηρετεί τήν κατανόησιν του γραπτού κειμένου υπό του άλλου. Ή ταχεία γραφή έξυπηρετεί τήν ταχειάν διεκπεραιώσιν γραφικών διαδικασιών άπαραιτήτων συχνάκις εϊς τόν βίον μας. Ή ώραία γραφή διαθέτει εύμενώς τόν άναγνώστην έναντι του γραπτού κειμένου μας καί ίκανοποιεί αισθητικώς τόν δημιουργόν της καί τόν άλλον.

Άπωτέρα έπιδιώξις του μαθήματος είναι ή άπόκτησις άπό τό άτομον μιάς προσωπικής του δεξιότητος συνδεομένης στενώτατα καθ' όλον τόν βίον του μέ τήν προσωπικότητά του, έκφραζούσης κατά τρόπον ψυχογραφικόν τά κύρια χαρακτηριστικά αΐτης καί άποτελούσης ένα όλως ατομικόν μέσον διασφαλίσεως τής γνησιότητος των ψυχικών έκδηλώσεων καί του κύρους των συναλλαγών της μετά των άλλων.

4. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Διδακτέα ύλη του μαθήματος εϊς τό Δημοτικόν Σχολείον είναι: α) ή μορφή των γραμμάτων (μικρών, κεφαλαίων καί τελικών) τής Άλφαβήτου, των τόνων, των σημείων στίξεως καί των άριθμητικών σημείων, β) ή διάταξις των γραμμάτων εϊς τας λέξεις μέ τά μεταξύ των κενά, γ) ή κατεύθυνσις των εϊς τας γραμμάς πρós ολοκλήρωσιν του στίχου καί δ) ή τοποθέτησις των γραφικών όλοτήτων (φράσεων) εϊς τόν χώρον του χάρτου γραφής.

Ός μορφαί γραμμάτων χρησιμοποιούνται συνήθως δύο: ή όρθή καί ή πλαγία μορφή. Αί συνηθέστεραι διάτάξεις των γραμμάτων είναι έπίσης δύο: ή διάταξις τής συνεχομένης γραφής (συνδεδεμένα τά γράμματα μεταξύ των) καί ή διάταξις των γραμμάτων του τύπου (χωρισμένα μεταξύ των γράμματα). Αί κατευθύνσεις των γραμμάτων όρίζουν αυτά κυρίως ως υπέρστικα, ως άμφίστικα καί ως έπίστικα (έπάνω άπό τήν γραμμήν, έπάνω καί κάτω άπό τήν γραμμήν καί έπί τής γραμμής). Ή συνηθεστέρα, σχεδόν γενικευμένη εϊς όλους τούς ανθρώπους, κατεύθυνσις εϊς τόν στίχον είναι ή εκ δεξιών πρós άριστερά όριζοντία κατεύθυνσις έπί ριγωμένου ή άρριγώτου χάρτου. Ή υίοθετουμένη τοποθέτησις των γραφικών όλοτήτων προβλέπει συνήθως περιθώριον άπό τό άριστερόν του στίχου, μικράν άπόστασιν μεταξύ των στίχων, κενά διαστήματα μεταξύ των λέξεων καί μικρόν κενόν εϊς τήν άρχήν του στίχου κατά τήν νέαν παράγραφον.

Ή γραφή διακρίνεται έπίσης εϊς συνήθη γραφήν, εϊς καλλιγραφικήν γραφήν, εϊς χειρόγραφον γραφήν, εϊς γραφήν διά τής γραφομηχανής καί εϊς γραφήν διά του τυπογραφείου. Εϊς τό κεφάλαιον τουτο θά ασχοληθώμεν μέ τήν συνήθη γραφήν (όρθήν καί πλαγίαν, συνεχομένην καί του τύπου) ως χειρόγραφον γραφήν.³ Ή καλλιγραφική γραφή θά μäs άπασχόληση εϊς ιδιαίτερον κεφάλαιον εϊς τά τεχνικά μαθήματα. Ή γραφή διά τής γραφομηχανής καί διά του τυπογραφείου δέν άποτελεϊ άντικείμενον έκπαιδεύσεως εϊς τό Δημοτικόν Σχολείον.

5. ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Οι ψυχολόγοι παρητήρησαν μίαν στενήν σχέσιν μεταξύ τῶν κινήσεων τοῦ χειριοῦ κατὰ τὴν γραφήν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς, ψυχικῆς, ζωῆς τοῦ γράφοντος. Ἡ γραφή, μέ τὰς συνεχεῖς καὶ μικράς κινήσεις τοῦ χειριοῦ, πού ὁμοιάζουν μέ τὰς συνεχεῖς στιγμιαίας φωτογραφίας, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς τὴν ὀθόνην, ἀποτελεῖ τό πλέον ἐκφραστικόν μέσον τῆς ψυχῆς μας. Ὅταν γράφωμεν, γράφομεν ὄχι μόνον μέ τό χέρι μας ἀλλά καί μέ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν μας, μέ τὴν ἡλικίαν μας, μέ τὴν σκέψιν μας, μέ τό συναίσθημά μας. Κατὰ ταῦτα, ἡ γραφή εἶναι ἓνα σύνολον ἐκφραστικῶν κινήσεων. Ἡ κίνησις ἀποτελεῖ τό φυσιολογικόν στοιχείον καί ἡ ἐκφρασις τό ψυχικόν στοιχείον. Αὐτά τὰ δύο στοιχεῖα ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις διὰ τό μάθημα τῆς Γραφῆς.⁴

1. **Τό φυσιολογικόν στοιχείον:** τό χέρι, ὁ ὀφθαλμός καί τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα.

α) **Τό χέρι:** Κατὰ τὴν γραφήν, εἶναι ἀπαραίτητον νά ὑπολογίζωμεν τὴν ἀνάτομιν τοῦ παιδικοῦ χειριοῦ, τό δίκτυον τῶν μυῶν του, τό μέγεθος τῶν φαλάγγων καί τῶν ὀστέων καί τὴν δομήν τοῦ καρποῦ. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ καρπός περιλαμβάνει ὀκτώ μικρά ὀστά μοιρασμένα εἰς δύο σειράς, πού προορίζονται νά ὑποσαστάζουσι τὴν παλάμην. Αὐτά τὰ δύο ὀστάρια λαμβάνουν ἀργά τὴν ὀριστικὴν μορφήν καί τό ὀριστικόν μέγεθός των, δι' αὐτό ὁ καρπός τῶν παιδιῶν δέν ἔχει τὴν σταθερότητα καί τὴν ἀσφάλειαν, πού χρειάζεται διὰ σοβαράς ἐργασίας.

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅταν γράφῃ τό παιδί, δέν εὐρίσκει βέβαιον στήριγμα. Ἡ παλάμη του δυσκολεύεται νά λάθῃ τὴν θέσιν, πού ἀπαιτεῖται διὰ τὴν γραφήν. Τό παιδί πρέπει νά εὐρῇ μόνον του σιγά - σιγά καί μέ πολὺν κόπον τὴν θέσιν, ἡ ὁποία ἀρμόζει καλύτερον εἰς τὴν ἀνάτομιν τοῦ χειριοῦ του κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διότι ἡ ὀστεοποίησης ὁλοκληρῶνεται βραδύτερον κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν. Διὰ τοῦτο, δέν πρέπει νά ἐπιβάλωμεν ὁμοιόμορφον στάσιν τοῦ χειριοῦ κατὰ τὴν γραφήν εἰς ὅλους τοὺς μαθητάς καί εἰς ὅλας τὰς τάξεις. Ἡ καλυτέρα στάσις εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποῖαν εὐρίσκει μόνος του ὁ μαθητὴς τοποθετῶν, χωρὶς προσπάθειαν, τό χέρι του εἰς τό θρανίον του ἢ εἰς τό γραφεῖον του.

Ἡ στάσις ἐπίσης τῶν δακτύλων ποικίλλει εἰς τὰ ἄτομα - μαθητάς, διότι ὁ ἀριμὸς, τό μήκος, τό πάχος καί ἡ διάταξις τῶν ἰνῶν τῶν δακτύλων διαφέρουν κατ' ἄτομον.

Ἡ συνεχὴς ἀνάπτυξις τῶν δακτύλων καί τῆς παλάμης συντελεῖ εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν εἰδῶν τῆς γραφῆς τοῦ αὐτοῦ παιδιοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αὐτοῦ ἔτους (γράμματα μεγάλα, πλάγια, ὀρθά, μικρά, συρτά κ.λ.π.).

Τὰ μεγέθη τῶν δακτύλων παίζουν σημαντικόν ρόλον εἰς τό εἶδος τῆς γραφῆς. Εἰς τὴν ὀρθὴν γραφήν παίζουν κυρίαρχον ρόλον ὁ ἀντίχειρ καί ὁ μεσαῖος δάκτυλος, ἐνῶ εἰς τὴν πλαγίαν γραφήν τὸν κύριον ρόλον παίζουν ὁ ἀντίχειρ καί ὁ δεικτικῆς.

Ἡ ἄρθρωσις ἐπίσης τοῦ καρποῦ καί ὁ ὅλος βραχίον παίζουν βασικόν ρόλον εἰς τὴν ἄνετον γραφήν.

Τό τραπέζι, τέλος, ἢ τό θρανίον εὐκολύνει ἢ δυσχεραίνει τὰς κινήσεις τῆς γραφῆς. Εἶναι ἀνάγκη καί αὐτά νά προσαρμόζωνται εἰς τό ἀνάστημα τῶν παιδιῶν κάθε τάξεως καί κάθε ἀτόμου μέ εἰδικόν μηχανισμόν ἀνυψώσεως καί κλίσεως τῶν μερῶν των.

β) **Ὁ ὀφθαλμός.** Ἡ κατάστασις τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐπιδρᾷ εἰς τὴν γραφήν. Οἱ μαθη-

ταί της Αης τάξεως πρέπει όπωσοδήποτε νά εξετάζωνται εις τόν όφθαλμίατρον και οι μύωπεσ νά φορούν γυαλιά. Μερικάσ όμως φοράς, ή μυωπία άποκτάται εις τό σχολειον κατά τās γραπτās εργασίας τών μαθητών. Ό όφθαλμός του παιδιου πρέπει νά απέχη από τό γραπτόν κείμενον 30 εκ. μ. Εις τουτο όφείλουν νά επιμένουν πολύ οι διδάσκαλοι.

Τό μέγεθος τών γραμμάτων, επίσης, παίζει σημαντικόν ρόλον. Τά γράμματα δέν πρέπει νά είναι μικρότερα από 1,5 χιλ. μ. Τό πάχος των πρέπει νά είναι όσον τό πάχος μιās κανονικής εύθειας γραμμής. Απαραιτήτον είναι νά ύπάρχη ένα κενόν διάστημα μεταξύ τών γραμμών του γράμματος. Σκόπιμον θεωρείται νά επιμένωμεν εις την άπλην γραφήν και εις την άπαλλαγην τών γραμμάτων από περιττά στολidia (ούράι κ.λ.π.). Από τό μέγεθος τών γραμμάτων εξαρτάται ή κόπωσησ τών μυών του όφθαλμου κατά την προσαρμογήν των εις τά γραφόμενα και κατά την κίνησιν ολοκληρου του όφθαλμου επί τών γραμμάτων της λέξεωσ. Κρίνεται άπαραίτητον ή γραμμή πού ένώννει τούσ όφθαλμούσ νά είναι πάντοτε παράλληλος πρόσ την κάτω πλευράν του χάρτου πού γράφομεν.

Ό φωτισμός κατά την γραφήν άσκει επίσης σοβαράν επίδρασιν. Τό φυσικόν φώς πρέπει νά έρχεται πλούσιον από άριστερά. Όταν ύπάρχη τεχνητόν φώς, πρέπει όλη ή αίθουσα νά είναι καλά φωτισμένη. Ό όφθαλμός προσέχει και έκτιμά τό μέγεθος και τās άποστάσεις τών γραμμάτων, καθώς και τό πλάτος τών περιθωρίων, και σχηματίζει μέσα του την εικόνα του γράμματος μέ τά επί μέρους στοιχειά του και της λέξεωσ μέ τά επί μέρους γράμματα. Διά τουτο, χρειάζεται τό παιδί έπαρκή φωτισμόν, διά νά διακρίνη και νά επιτυχάνη κανονικήν και ευάνανωστον γραφήν.

γ) **Τά έγκεφαλικά κέντρα:** Όταν γράφωμεν την σκέψιν μας εις τόν χάρτην, λαμβάνουν χώραν ώρισμένον συνειρμοί εις τό δικτυον τών έγκεφαλικών νεύρων, τούσ όποιουσ είναι δύσκολον νά αναλύσωμεν. Βέβαιον θεωρείται ότι ή βλάβη ώρισμένων χώρων του έγκεφάλου επιφέρει ποικίλασ ταραχάς εις την ικανότητα της γραφής: κινητικήν άγραφίαν (άνικανότητα νά γράφη τό άτομον τās λέξεις πού θελει ή νά κατανοή την έννοιαν γραπτών λέξεων), αισθητικήν άγραφίαν (δέν αναγνωρίζει τās γραπτās ή τυπωμένασ λέξεις) κ.λ.π.

Οί περισσότεροι φυσιολόγοι δέχονται ότι τά κέντρα της γραφής εύρίσκονται εις τό άριστερον ήμισφαίριον του έγκεφάλου. Τό δεξιόν χέρι χρησιμοποιείται συνήθωσ διά την γραφήν, διότι τό ήμισυ δεξιόν μέρος του σώματος κυβερνάται από τό άριστερόν ήμισφαίριον μέ τās κινητικάσ ίνας τών μελών. Τουτο άποτελεί βασικόν πρόβλημα και πολλοί διερωτώνται, εάν ή σύνδεσις αυτή ύπήρξεν απ' αρχής εκ φύσεωσ εις τόν άνθρωπον ή όφείλεται εις τό γεγονός ότι ό πρώτος άνθρωπος έχρησιμοποίησε τό δεξι χέρι, διά νά γράφη και εκ παραδόσεωσ έδημιουργήθη, διά της άσκήσεωσ, εις τό άριστερόν ήμισφαίριον τό κέντρον της γραφής. Τό βέβαιον είναι, κατά τās συγχρόνουσ αντιλήψει, ότι εις τόν έγκέφαλον δέν ύπάρχουν αύστηρώσ χωρισμένα ζώναι και ότι όλόκληρος ό έγκέφαλος τίθεται εις ένέργειαν κατά την γραφήν (π.χ. οι άριστερόχειροι μανθάνουν νά γράφουν μέ τό δεξιόν χέρι των, όπωσ και οι τραυματία εις τό δεξιόν χέρι μανθάνουν νά γράφουν μέ τό άριστερόν).

Εις τά σχολεία ύπάρχουν συνήθωσ άριστερόχειροι μαθηταί. Ό διδάσκαλος κατ' αρχήν δέν πρέπει νά αντιτεθί εις την φυσικήν κλίσιν τών άριστεροχειρών μαθητών, διότι ζημιώνεται ή ποιότησ και ή ταχύτησ της γραφής. Έπειδή τό χέρι και ή γλώσσα, εις την παιδικήν ηλικίαν, χρησιμοποιούνται και τά δύο διά την εκφρασιν της σκέψεωσ, ύπάρχουν, ώσ υποστηρίζουν πολλοί, γειτονικά σχέσεις εις τά κέντρα

της γλώσσας και της γραφής. Παρατηρείται ότι η γλώσσα αρχίζει να αναπτύσσεται από την ημέραν της γεννήσεως του παιδιού, ενώ η γραφή αρχίζει από την σχολικήν ηλικίαν. Όταν ο διδάσκαλος επιμένει να γράφει ο άριστερότερος μαθητής με τό δεξιόν χέρι, είναι δυνατόν να αναστατώσει και τό κέντρον της όμυλίας του, όποτε επέρχονται άνωμαλίες (βραδυγλωσσία, ψυχικά ταραχά κ.λ.π.).

2. Τό ψυχικόν στοιχείον: ή αντίληψις, ή νοημοσύνη, ή βούλησις και ό χαρακτήρ.

Κατά την γραφήν, ή εικών της μορφής του γράμματος και ό ήχος προβάλλονται εις τόν άμφιβληστροειδή χιτώνα από τόν πίνακα ή τό βιβλίον και εις τό άκουστικόν νεύρον από τό στόμα εκείνου, πού προφέρει τόν ήχον του γράμματος. Τό κατ' αίσθησιν έρέθισμα μεταβιβάζεται διά του όπτικού και άκουστικού νεύρου και έγγραφεται εις τόν χώρον του έγκεφάλου, όπου σχηματίζεται τό όπτικόν ή άκουστικόν αίσθημα. Ταχύτατα μετασχηματίζεται εις κατ' αίσθησιν αντίληψιν. Τά αντίληπτικά δεδομένα παραλαμβάνονται από την νοημοσύνην, ή όποία ταχέως έπίσης επεξεργάζεται αυτά, άποφασίζει την έκτέλεσιν της γραφής και δίδει έντολήν εις τούς μύς τών κινήσεων του χεριού και τών δακτύλων. Οί μύες ένεργούν και τό χέρι γράφει.

Εις την άνωτέρω διαδικασίαν λαμβάνουν χώραν συντονισμοί κινήσεων και ψυχοφυσιολογικοί μηχανισμοί και κυρίως ή βούλησις, ή όποία ώθεϊ έσωτερικώς και διατηρεί έπίμονον την προσοχήν εις την έκτέλεσιν της γραφής. Αι έπί μέρους ένέργειαι τελούνται εις τό παιδί βραδέως, διότι καμμία από τās κινήσεις της γραφής δέν είναι έμφυτος και όλαι πρέπει να διδαχθούν. Άπαιτείται ή βούλησις, διά να ώθη έπιμόνως εις την προσπάθειαν. Η βούλησις όμως διασφαλίζεται, όταν άρχη ένδιαφέρον, όταν, τό κείμενον πού καλείται να γράψη τό παιδί, σχετίζεται με τās ανάγκας του. Κείμενα προς γραφήν ένδιαφέροντα εις τά παιδιά είναι τά κείμενα της όλικής μεθόδου της πρώτης Άναγνώσεως και της ένιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας.

Οί μαθηταί εις τό σχολείον παρουσιάζουν συχνάκις ταραχάς εις την γραφήν των: πιέζουν ποικιλοτρόπως τό μολύβι των, παραλείπουν γράμματα, αφήνουν κηλίδας, διαγράφουν λέξεις, γράφουν γρήγορα αλλά με λάθη (συναισθηματικοί τύποι), γράφουν με υπερβολικήν φροντίδα (φλεγματικοί τύποι), γράφουν άκανόνιστα και άνώμαλα γράμματα (νευρικοί τύποι), γράφουν βραδέως και χονδράς γραμμάς (άπαθείς τύποι). Οί γραφολόγοι, βάσει του μεγέθους, του ίχνους και του πάχους τών γραμμάτων, χαρακτηρίζουν την νοημοσύνην και την ιδιοσυγκρασίαν του άτόμου.

Τά παιδιά του Δημοτικού Σχολείου δέν μπορούν, με τās φυσιολογικάς και ψυχικάς των ικανότητας, να επιτύχουν εύκόλως ευάναγνωστον, ταχείαν και ώραίαν γραφήν. Τά συνηθέστερα χαρακτηριστικά της γραφής τών παιδιών είναι τά εξής: α) γραφή λεπτή και γράμματα μεγάλα (οί δειλοί μαθηταί γράφουν πολύ μικρά γράμματα), β) πλαγία γραφή (τά κορίτσια γράφουν συνήθως όρθήν γραφήν), γ) γραφή με διακοσμητικά στρογγυλά σημεία εις τά γράμματα και δ) γραφή με κλίσιν προς τά δεξιά (με κλίσιν προς τά άριστερά γράφουν κορίτσια εις την έφηβικήν των ηλικίαν, διότι, πιθανόν, ύποφέρουν από έλλειψιν έμπιστοσύνης και από άπωθημένα εις τό άσυνειδητον προβλήματα). Κατά την έφηβικήν του ηλικίαν, συνήθως, τό κάθε άτομον κατορθώνει να διαμορφώση την σταθεράν μορφήν της γραφής του.

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

1. Πρό της διδασκαλίας των γραφικών χαρακτήρων καί της ὅλης τεχνικῆς τῆς γραφῆς, σκόπιμον εἶναι, ὅπως προηγήται μακρά περίοδος, κατά τήν ὁποίαν θά ἐπιτελεῖται αἰσθησιοκίνητικὴ ἀσκήσις τῶν παιδιῶν μέ πολλὰς δημιουργικὰς συγκεκριμένους δραστηριότητας.

2. Ἡ ἐκμάθησις τῆς γραφῆς πρέπει νά ἐνεργῇται ταυτοχρόνως μέ τήν ἐκμάθησιν τῆς ἀναγνώσεως, διὰ νά εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἀπασχόλησις.

3. Μετά τήν ἀπόκτησιν ὑπό τῶν μαθητῶν τῶν βασικῶν δεξιοτήτων τῆς γραφῆς, πρέπει νά ἐπιδιώκεται ἡ τρέχουσα γραφή, ἡ ὁποία συνδυάζει ταυτοχρόνως ποιότητα καί ταχύτητα, καί νά παρέχεται ἡ δυνατότης εἰς κάθε μαθητὴν νά ἀναπτύσῃ τήν ἀτομικὴν του γραφήν.

4. Ἡ γραφή τελειοποιεῖται μέ τό ἀδιάπτωτον διαφέρον τῶν μαθητῶν διὰ τήν καλὴν γραφήν των εἰς ὅλας τὰς γραπτὰς ἐργασίας των εἰς τό σχολεῖον (εἰς ὅλα τὰ μαθήματα), μέ τὰς κοινὰς εἰς τήν τάξιν καί τὰς ἐξατομικευμένας διορθώσεις τῶν γραπτῶν κειμένων καί μέ τήν ὑποδειγματικὴν γραφήν τοῦ διδασκάλου.⁵

7. ΤΑ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ὈΡΓΑΝΑ

Κατ' ἀρχήν, τὰ παιδιά πρέπει νά χρησιμοποιοῦν ὑλικά καί ὄργανα, τὰ ὁποῖα εὐκολύνουν τήν εὐκίνησιν τοῦ χεριοῦ: μαλακόν πινέλον, μαλακόν μολύβι, καλὸν χάρτην.

Τὰ μικρά παιδιά χρησιμοποιοῦν μολύβι πού σθῆναι εὐκόλως, ὥστε νά διορθῶνται τὰ λάθη καί νά βελτιώνεται προοδευτικῶς ἡ γραφή. Ἀργότερα, χρησιμοποιοῦνται νέα μέσα καί ὄργανα, πού θέτει εἰς τήν διάθεσιν μας ἡ βιομηχανία (μπίκ, πέννα με ἀμβλυνσιν, μαρκαδόροι) καί χάρτης διαφόρων κατηγοριῶν καί ποιότητων.

Οἱ περισσότεροι παιδαγωγοὶ συνιστοῦν ἀπ' ἀρχῆς τήν γραφήν εἰς μονόρριγον χάρτην καί τήν ἀσκήσιν τῶν μαθητῶν, εἰς τὰς μεσαίας καί ἀνωτέρας τάξεις, εἰς τήν γραφήν καί ἐπὶ ἐντελῶς ἀρριγώτου χάρτου.

8. ΠΟΡΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ἡ γραφή δέν ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον μάθημα ἀλλ' ἐντάσσεται εἰς τήν Ἀνάγνωσιν (κυρίως) καί εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα. Εἰς τήν εἰδικὴν διδακτικὴν τῆς πρώτης Ἀναγνώσεως ἀνεφέραμεν ἐπὶ μέρους διαδικασίας διὰ τήν γραφήν τῶν φράσεων, τῶν λέξεων, τῶν συλλαβῶν καί τῶν γραμμάτων (ὀλική καί ἀναλυτικοσυνθετικὴ μέθοδος).

Τρία στάδια ἀκολουθεῖ τό παιδί εἰς τό σχολεῖον διὰ τήν ἐκμάθησιν τῆς γραφῆς: α) τό στάδιον τῆς μιμήσεως, κατά τό ὅποιον ἀντιγράφει μηχανικῶς καί ἀδεξίως τὰ γράμματα καί τὰς φράσεις τοῦ ἐνηλίκου (ἀπό τόν πίνακα ἢ ἀπό τό βιβλίον, εἰς τὰς Ἀγν καί Βαν τάξεις), β) τό στάδιον τῆς εὐχεροῦς γραφῆς τῶν γραμμάτων καί τῶν συνόλων τῶν γραμμάτων, πού ἀντιπροσωπεύουν ἤχους τῆς γλώσσης καί ἰδέας (μεσαία καί ἀνωτέραι τάξεις) καί γ) τό στάδιον τῆς προσωπικῆς γραφῆς (11-15 ἐτῶν).

Ἡ πορεία, τήν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν δι' ἐκάστην φράσιν ἢ λέξιν ἢ γράμμα, ἔχει ὡς ἐξῆς:

α) **Παρατήρησις:** Ὁ διδάσκαλος γράφει εἰς τόν πίνακα τό νέον γράμμα ἢ τό σύνολον τῶν γραμμάτων καί ἐκφωνεῖ τόν ἦχον των. Οἱ μαθηταὶ παρατηροῦν τήν

μορφήν του γράμματος και προφέρουν τόν ἤχον του 2-3 φορές. Κλείουν τὰ μάτια των και προφέρουν τόν ἤχον του, παρατηροῦν πάλιν εἰς τόν πίνακα τήν μορφήν του καί ἐπαναλαμβάνουν 3-4 φορές τό κλείσιμον καί τό ἀνοιγμα τῶν ὀφθαλμῶν καί τήν προφοράν του, διά τήν κατ' αἴσθησιν καί νοεράν παρατήρησίν του πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ὀπτικο - ἀκουστικῆς του εἰκόνας. Ὁ διδάσκαλος ἐπαναλαμβάνει τήν γραφήν τοῦ γράμματος βραδέως 3-4 φορές καί οἱ μαθηταὶ παρατηροῦν ἀνέτως τὰς κινήσεις τῆς χειρὸς του.

β) **Ἐπεξεργασία:** Ἀναπτύσσεται συζήτησις περὶ τῶν μερῶν τοῦ γράμματος, περὶ τῶν κινήσεων τῆς χειρὸς, περὶ τῶν σημείων ἰδιαίτερας προσοχῆς, περὶ τῆς θέσεως τοῦ γράμματος εἰς τὸν χάρτην, περὶ τῆς στάσεως τοῦ χερικοῦ καί τοῦ ὅλου σώματος κ.λ.π. Οἱ μαθηταὶ γράφουν δοκιμαστικῶς τό νέον γράμμα μέ τήν κίνησιν τοῦ δακτύλου των εἰς τόν ἀέρα καί εἰς τό θρανίον. Ζωηρεύουν κατόπιν μέ κιμωλίαν τό γραφέν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου γράμμα εἰς τόν πίνακα (μέ ἄλλο χρῶμα) ἢ ἐτοιμον γράμμα, εἰς διανεμόμενα τεμάχια χάρτου, μέ χρωματιστὸν μολύβι. Οἱ πολὺ ἀδύνατοι μαθηταὶ τοποθετοῦν διαφανῆ χάρτην ἐπὶ ἐτοιμῶν γραμμάτων καί ἀντιγράφουν ἐπὶ τοῦ διαφανοῦς χάρτου τό νέον γράμμα ἢ τήν λέξιν 3-4 φορές, ὅποτε συνηθίζει τό χέρι των εἰς τὰς ἀπαραιτήτους κινήσεις. Κατόπιν, γράφουν ὅλοι οἱ μαθηταὶ εἰς τό τετράδιόν των τό νέον γράμμα πολλὰς φορές καί γίνονται συγκρίσεις πρὸς τό γράμμα τοῦ διδασκάλου εἰς τόν πίνακα ἢ εἰς τό βιβλίον καί σχετικαὶ διορθώσεις.

γ) **Ἀσκήσις:** Οἱ μαθηταὶ γράφουν μέ χρωματιστὰ μολύβια τό νέον γράμμα καί συνθέτουν γράφοντες νέας συλλαβάς, λέξεις καί φράσεις μέ τό γράμμα αὐτό. Χρησιμοποιοῦν διάφορα ὑλικά (πλαστικὴν, σύρμα, κλωστής, σπόρους, χαρτόνι κ.λ.π.) καί κατασκευάζουν τό νέον γράμμα. Εἰς εἰδικὴν πινακίδα εἰς τόν τοῖχον τοποθετεῖται κάθε φορὰν καί τό νέον γράμμα παραπλεύρως τῶν προηγουμένων, τό ὁποῖον κατεσκευάσθη ὑπὸ μαθητοῦ καί ἐκρίθη ὡς τό καλύτερον.

Συνηθίζομεν τοὺς μαθητὰς νὰ αὐτοελέγχουν τήν γραφήν των γενικῶς μέ τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα: α) Γράφω ἐν συνεχείᾳ ὁλόκληρον τήν λέξιν (μονομιᾶς) χωρὶς διακοπὰς ἀνάμεσα εἰς τὰ γράμματα, β) Συγκρίνω τήν γραφήν μου μέ τήν γραφήν τοῦ ὑποδείγματος τοῦ διδασκάλου ἢ τοῦ βιβλίου, γ) Τοποθετῶ ὅλα τὰ γράμματά μου εἰς εὐθείαν γραμμὴν; δ) Δίδω εἰς ὅλα τὰ γράμματά μου τήν αὐτὴν κλίσιν; ε) Ἐχουν τό αὐτό μέγεθος ὅλα τὰ γράμματά μου; στ) Ἐχουν τό αὐτό μέγεθος ὅλα τὰ κεφαλαῖα, ὅλα τὰ ὑπερόστιχα καί ὅλα τὰ ἀμφίστιχα γράμματά μου; ζ) Εἶναι χαραγμένα ὅλα τὰ γράμματά μου μέ τήν αὐτὴν φροντίδα; η) Ὅταν δέν μπορῶ νὰ γράψω ἓνα γράμμα πού θέλω, ζητῶ τήν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου μου, ὥστε, μέ καλύτεραν στάσιν ἢ μέ καλύτερον χειρισμὸν τοῦ μολυβιοῦ μου πού θά μοῦ ὑποδειχθῇ, νὰ ἐπιτύχω τήν κανονικὴν γραφήν; θ) Ἀσκοῦμαι εἰς τὰ γράμματα πού δέν μπορῶ νὰ γράψω καί κατόπιν γράφω ὁλοκλήρους λέξεις μέ τὰ γράμματα αὐτά, διά νὰ διαπιστώσω τὰς προόδους μου; ι) Γράφω πολλὰς φορές κάθε λέξιν, ὥστε νὰ μπορῶ νὰ γράφω ὅλας τὰς λέξεις ὥραῖα καί μέ ταχύτητα, ὅπως οἱ συμμαθηταὶ μου; ια) Ζητῶ τήν βοήθειαν τῶν γονέων μου διά τὰς ὑποδείξεις, τὰς κρίσεις καί τὰς διορθώσεις των;

Ὁ διδάσκαλος σκόπιμον εἶναι, ὅπως προβαῖνῃ, κατὰ χρονικὰς περιόδους, εἰς μέτρησιν τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν του εἰς τήν γραφήν. Παραθέτομεν τό ἀκόλουθον σχολικὸν τέστ ταχύτητος τῆς γραφῆς (Γαλλία):

α) Τεχνικὴ τοῦ τέστ: Εἰς διάρκειαν ἐνὸς πρώτου λεπτοῦ τῆς ὥρας, καλοῦνται τὰ παιδιὰ νὰ γράψουν ὅσον τό δυνατόν ταχύτερα ἀλλὰ εὐανάγνωστα τήν ἐξῆς φρά-

σιν: «'Ο γαλανός οὐρανός». β) Βαθμολογία: Μετρώμεν τόν ἀριθμόν τῶν γραμμάτων εἰς τὰς φράσεις, πού ἔγραψεν ὁ κάθε μαθητής κατά τήν διάρκειαν ἑνός λεπτοῦ τῆς ὥρας. 'Ολόκληρος ἡ φράσις μας περιέχει 15 γράμματα. γ) Κλίμαξ ἀποδόσεως:

7 ἐτῶν ἄρρ.	75, θ.	35	13 ἐτῶν ἄρρ.	105, θ.	110
8 ἐτῶν »	75, θ.	65	14 ἐτῶν »	120, θ.	135
9 ἐτῶν »	85, θ.	75	15 ἐτῶν »	145, θ.	135
10 ἐτῶν »	90, θ.	75	16 ἐτῶν »	155, θ.	150
11 ἐτῶν »	100, θ.	90	17 ἐτῶν »	170, θ.	160
12 ἐτῶν »	105, θ.	105	ῶριμοι »	185, θ.	180

9. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. «'Η Γραφή δέν εἶναι μόνον τεχνική διδασκαλία, ἀλλά μέσον ἐκφράσεως καί Τέχνη, εἰς τήν ὁποῖαν τό προσωπικόν ὕφος ὀφείλει νά διατηρῇ τήν μεγίστην δυνατήν ἁρμονίαν καί χάριν». Ἀναπτύξτε τήν ἀποψιν αὐτήν.
2. Μετρήσατε τήν ἀποδοτικότητα μαθητῶν εἰς τήν ταχύτητα τῆς γραφῆς χρησιμοποιοῦντες ἔτοιμα ἡ ἰδικά σας σχολικά τέστ.
3. Ἀναζητήσατε εἰς μουσεῖα ἢ εἰς βιβλιοθήκας χειρόγραφα κείμενα διαφόρων ἐποχῶν καί μελετήσατε τās ὁμοιότητας καί τās διαφοράς μεταξύ τῶν γραμμάτων. Χαρακτηρίσατε τό εἶδος τῆς γραφῆς, τό ὁποῖον διαπιστώνετε εἰς ἕκαστον χειρόγραφον.
4. Συγκρίνατε γραπτά κείμενα α) τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ κατά διαφόρους ἡλικίας του, β) παιδιῶν τῆς αὐτῆς τάξεως κατά φύλον καί κατ' ἄτομον, γ) παιδιῶν ὠριμένης ἡλικίας κατά ὠρισμένον ἔτος καί, μετ' ὀλίγα ἔτη, παιδιῶν τῆς αὐτῆς ἡλικίας καί δ) ἡλικιωμένων ἀτόμων διαφόρων ἐπαγγελμάτων. Διατυπώσατε τά συμπεράσματά σας.
5. Ἐπισκεφθῆτε βιβλιοπωλεῖα, ζητήσατε ὅλα τά ὑλικά καί ὅλα τά ὄργανα γραφῆς, ἀγοράσατε δείγματα ἐξ ὧν αὐτῶν, μελετήσατε τήν χρῆσιν των κατά περιπτώσιν. Προβῆτε εἰς συγκρίσεις καί σχετικές ἐφαρμογάς εἰς τό ἔργον σας.
6. Ἐπισκεφθῆτε τυπογραφεία καί ἐνημερωθῆτε ἐπὶ τῶν τυπογραφικῶν μηχανημάτων καί τῶν σχετικῶν διαδικασιῶν καθῶς καί ἐπὶ τῶν χρησιμοποιουμένων ὑλικῶν.
7. Ἐνημερωθῆτε ἐπὶ τῶν κυκλοφορούντων εἰς τό ἐμπόριον γραφομηχανῶν καί πολυγράφων καί ἐπὶ τοῦ χειρισμοῦ αὐτῶν καί ἀσκηθῆτε σχετικῶς, καθ' ὅσον ἡ χρῆσις αὐτῶν τῶν μηχανημάτων συμβάλλει κατά πολύ εἰς τās διαδικασίας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου.

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) Μεγ. Παιδαγωγική Ἑγκυκλοπαιδεία, ἐκδ. Ἑλλην. Γράμματα, 1966-1968, β) Εἰδική Διδακτική: Α. Τσίριμπα, Α. Ἰσηγόνη, Σ. Παγιατάκη, Ε. Ζαμπετάκη.
2. L. LAVELLE, la parole et l'écriture, Paris, 1950, p. 164.
3. Οἱ γονεῖς ἐκτιμοῦν τά διάφορα εἶδη τῆς γραφῆς ὡς ἑξῆς, βάσει τῶν δεδομένων ἐρεῦνης μας εἰς τὰ Ἰωάννινα (1957): α) Προτιμοῦν τήν γραφήν τοῦ τύπου οἱ 61% καί τήν συνεχομένην γραφήν οἱ 39%. β) Θεωροῦν τήν καλλιγραφικὴν γραφήν: ἀπαραίτητον οἱ 31%, σπουδαίαν οἱ 41% καί ὀλίγον σπουδαίαν οἱ 28%. γ) Θεωροῦν τήν εὐανάγνωστον γραφήν: ἀπαραίτητον οἱ 82%, σπουδαίαν οἱ 17% καί ὀλίγον σπουδαίαν ὁ 1%. δ) Θεωροῦν τήν ταχεῖαν γραφήν: ἀπαραίτητον οἱ 22%, σπουδαίαν οἱ 49% καί ὀλίγον σπουδαίαν οἱ 29% καί ε) Θεωροῦν τήν προσωπικὴν γραφήν: ἀπαραίτητον οἱ 16%, σπουδαίαν οἱ 17% καί ὀλίγον σπουδαίαν οἱ 67%. (Βλ. Κ. Κίτσου: Οἱ γονεῖς ὁμιλοῦν διὰ τό πρόγραμμα μαθημάτων τοῦ Δημ. Σχολείου, 1958, σελ. 17-18).
4. α) Ε. NATALIS: Les disciplines de l'expression materielle, liege, 1952, β) Κων. Κίτσου, Ψυχολογία τῆς μαθήσεως, Ἀθῆναι 1971, σελ. 135-142.
5. Κων. Κίτσου, Συγκριτική Παιδαγωγική, ἐκδ. Ι. Σιδέρη, 1963, σελ. 165-167.

Χ. Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Αί έπιστήμαι τής Γλωσσολογίας καί τής Γραμματικής¹ προσφέρουν, ως γνωστόν, διά τήν εκπαίδευσιν του ανθρώπου, ένα ώργανωμένον γραμματικόν καί συντακτικόν σύστημα στηριζόμενον εις τήν γλωσσικήν παράδοσιν καί εις τήν ζώσαν γλώσσαν του λαού, όπως αυτή εκφράζεται μέ τήν ύφισταμένην δομήν του λογικού του. Εις τό σύστημα αυτό όλα τά μέρη του λόγου, υπό τας ποκίλας μορφάς των, συνδέονται μεταξύ των κατά ώρισμένους κανόνες. Οί κανόνες αυτοί, πηγάζοντες από τήν παραδεκτήν υπό των περισσοτέρων ατόμων του έθνικού συνόλου γλώσσαν, δύνανται νά επιτελούν οδηγητικόν ρόλον διά τήν απόκτησιν μιās όρθης καί σαφούς προφορικής καί γραπτής γλώσσης καί διά τήν καλλιέργειαν τής ικανότητος πρός κατανόησιν τής γλώσσης του άλλου.

Ό άνθρωπος, κατά τήν μικράν του ηλικίαν, μανθάνει, διά τής φυσικής άγωγής, τήν μητρικήν του γλώσσαν καί χρησιμοποιεί άσυνειδήτως τήν υιοθετουμένην διάρθρωσιν τής γλώσσης αυτής, διά νά εκφράζεται καί διά νά κατανοή τούς άλλους κατά τας προφορικές μετ' εκείνων επικοινωνίας του. Έπειδή ή χρήσις από τό παιδί κανόνων διαρθρώσεως τής γλώσσης τελείται άσυνειδήτως καί αναφέρεται εις περιωρισμένον αριθμόν λέξεων καί εις απλά διαρθρωτικά σχήματα, συμβαίνει ό λόγος του νά είναι πτωχός καί άτελής καί αί δυνατότητες περαιτέρω εξελίξεως καί έμπλουτισμού του, δι' άυτενεργού προσπαθείας, νά αποβαίνουν περιωρισμένοι.

Διά τούς άνωτέρω λόγους, εκρίθη σκόπιμον, άπ' άρχαιοτάτων χρόνων, όπως γνωρίση ό άνθρωπος, από τής μικράς του ηλικίας, τά κυριώτερα διδάγματα των ειδικών έπιστημόνων ως πρός τούς φθόγγους, τας μορφάς καί τήν έτυμολογίαν των λέξεων (κυρίως Γραμματική) καί ως πρός τήν πλοκήν των λέξεων εις τήν φράσιν (Συντακτικόν). Τοϋτο επιτυγχάνεται διά τής καθιερώσεως εις τά σχολεία του μαθήματος τής Γραμματικής (κυρίως Γραμματικής καί Συντακτικού).

Η Γραμματική εις τό Δημοτικόν Σχολείον είναι τό μάθημα, τό όποιον εισάγει τόν μαθητήν προοδευτικώς εις τήν διάρθρωσιν τής γλώσσης. Κατά τό μάθημα αυτό, ό μαθητής συνειδητοποιεί τας σχέσεις καί τας μορφάς των χρησιμοποιουμένων εις τόν κοινωνικόν βίον λέξεων καί τούς κανόνες, οι όποιοι διέπουν αυτές τας σχέσεις.

Κατά τά άνωτέρω, ή Γραμματική εις τό Δημοτικόν σχολείον όφείλει νά στηρίζεται κατ' άρχήν εις τήν ζωντανήν γλώσσαν καί εις τήν πλήρη πρότασιν, ή όποία άποτελεί τήν φυσικήν όλότητα του καλλιεργημένου λόγου καί εκφράζει μίαν πλήρη σκέψιν. Ός εκ τούτου, μέ βάσιν κατανοητάς προτάσεις, διδάσκονται αί μορφαί, ή έτυμολογία καί οι φθόγγοι εκάστης λέξεως καί ταϋτοχρόνως ό λειτουργικός ρόλος της (ή συντακτική πλοκή της) εις τήν πρότασιν, διά νά εκφρασθή ή ιδιαίτερα απόχρωσις τής σκέψεως.

Οϋτω, τό μάθημα τής Γραμματικής αποβαίνει μέσον έλέγχου καί διαρρυθμίσεως τής γλώσσης, καλλιεργεί τήν ικανότητα εις τά παιδιά νά όμιλοϋν καί νά γράφουν όρθήν καί σαφή γλώσσαν καί νά κατανοοϋν τήν γλώσσαν των περισσοτέρων αν-

θρώπων εις τήν κοινωνίαν των, ἐφοδιάζει τό πνεῦμα μέ πολλές καί ὀρθάς μορφάς γλωσσικῆς ἐκφράσεως καί διασφαλίζει τήν ὀρθογραφίαν τῶν λέξεων.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ Γραμματική τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διακρίνεται εις Γραμματικὴν τῆς ἀρχαίας γλώσσης, εις Γραμματικὴν τῆς καθαρευούσης γλώσσης καί εις Γραμματικὴν τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Ἐκάστη ἐξ αὐτῶν, περιλαμβάνει τήν κυρίως Γραμματικὴν (φθογγολογία, μορφολογία καί ἔτυμολογία τῶν λέξεων) καί τό Συντακτικόν (κανόνες συντακτικῆς πλοκῆς τῆς γλώσσης).²

Ἡ Γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης διεμορφώθη μέ τὰς μελέτας καί προσπάθειάς τῶν Σοφιστῶν, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τῶν Στωϊκῶν, τῶν φιλολόγων τῆς Ἀλεξανδρείας καί τῆς Περγᾶμου (Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, Ἀρίσταρχος, Διονύσιος ὁ Θρᾷξ), τῶν φιλολόγων τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (Απολλώνιος ὁ Δύσκολος, Ἡρωδιανός), τῶν Βυζαντινῶν Σχολιαστῶν, τοῦ Στεφάνου Κομητᾶ, τοῦ Θ. Γαζῆ, τοῦ Ι. Λασκάρεως καί τῶν νεωτέρων γλωσσολόγων Γ. Χατζηδάκη, Γρ. Βερναρδάκη, Ρ. Κυννέρου (μετ. Ε. Σταθάκη), Ε. Παντελάκη, Ἀχ. Τζαρτζάνου, Ι. Σταματάκου καί Γ. Κουρμούλη.

Ἡ Γραμματικὴ τῆς Καθαρευούσης διεμορφώθη μέ τὰς γλωσσολογικὰς προσπάθειάς φιλολόγων τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καί τῶν μετέπειτα ἐτῶν τοῦ ἐλευθέρου ἐθνικοῦ βίου μέχρι σήμερον: Ἀδ. Κοραῖ, Α. Γαζῆ, Κ. Κούμα, Στ. Οἰκονόμου, Ν. Βάμβα, Θ. Φαρμακίδη, Κ. Κόντου, Γ. Χατζηδάκη, Ἀχ. Τζαρτζάνου, Γ. Κουρμούλη κ.ἄ.

Ἡ Γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς γλώσσης διεμορφώθη μέ τὰς γλωσσολογικὰς ἐργασίας τῶν φιλολόγων τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος καί τῶν ἐπομένων δεκαετιῶν μέχρι σήμερον: Καταρτζῆ, Φιλιππίδη, Χριστοπούλου, Βηλαρά, Σολωμοῦ, Βαλαωρίτου, Ψυχάρη, Φιλήντα, Παλαμᾶ, Πάλλη, Ι. Κακριδῆ, Μ. Τριανταφυλλίδη, Θ. Σταύρου κ.ἄ.

Ἡ πολιτεία ὀρίζει κατὰ καιροὺς τήν διδασκαλίαν τῶν ἀνωτέρω τριῶν εἰδῶν Γραμματικῆς εις τὰ διαφόρου τύπου σχολεῖα τῆς Ἐκπαιδεύσεως καί ἐκδίδει ἐγκριμένα ἐγχειρίδια σχολικῆς Γραμματικῆς.

Τό μάθημα τῆς Γραμματικῆς διδάσκεται εις τὰς Σχολὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος (Πυθαγόρας, Πρωταγόρας, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Στωϊκοί), εις τὰς Σχολὰς τῶν Ἀλεξανδρινῶν (Ἀλεξάνδρεια, Πέργαμος, Ἀντιόχεια), εις τὰ Ρωμαϊκὰ ἐκπαιδευτικά κέντρα, εις τὰς Σχολὰς τοῦ Βυζαντίου, εις τὰς Ἱερὰς Μονὰς καί τὰς Σχολὰς τοῦ Γένους ἐπὶ Τουρκοκρατίας καί εις τὰ Σχολεῖα τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Αἱ ἀκολουθοῦμεναι κατὰ ἐποχὰς καί κατὰ εἶδη σχολείου μέθοδοι διδασκαλίας τοῦ μαθήματος ποικίλλουν ἀναλόγως πρὸς τὰς υἱοθετουμένας διδακτικὰς ἀρχὰς καί τήν ἀποδιδομένην σημασίαν εις τό μάθημα διὰ τήν μόρφωσιν τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου.

3. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ³

1. Ἡ Γραμματικὴ, διδάσκουσα τήν ὀρθὴν διάρθρωσιν τῶν λέξεων μέ τὰς ποικίλας των μορφὰς ἐντὸς τῆς φράσεως, συμβάλλει εις τήν διάσωσιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, συντελεῖ εις τήν γλωσσικὴν ὁμοιομορφίαν εις ὅλα τὰ στρώματα τοῦ λαοῦ τῆς χώρας καί σφυρηλατεῖ τήν ἐθνικὴν συνείδησιν.

2. Βοηθεῖ, μέ τούς κανόνas της, εἰς τήν ἐκμάθησιν τῆς ὀρθογραφίας τῆς γλώσσας.
3. Συμβάλλει εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς λογικῆς σκέψεως εἰς τό παιδί, καθώs τοῦ παρουσιάζει τόν ὀρθόν καί σαφή εἰς τήν διατύπωσιν λόγον καί καθώs ἀσκεῖ αὐτό εἰς τήν τακτοποίησιν τῶν διανοημάτων του, εἰς τήν ἐρμηνείαν δυσκόλων γλωσσικῶν φαινομένων καί εἰς τήν δημιουργίαν ὑψηλοτέρων γλωσσικῶν ἐκφράσεων.
4. Καλλιιεργεῖ τήν ψυχικήν λειτουργίαν τῆς προσοχῆs, τήν αὐτοκυριαρχίαν καί τās ἀρετάs τῆς ἀκριθείας καί τῆς τάξεως, καθώs ἀπαιτεῖ τήν ἐφαρμογήν κανόνων εἰς τόν προφορικόν καί γραπτόν λόγον.
5. Διασφαλίζει τήν ἀμοιβαίαν μεταξύ τῶν ἀτόμων ἐκτίμησιν εἰς μίαν κοινωνίαν, καθώs ὀπλίζει αὐτά μέ τήν ἱκανότητα νά ἐκφράζωνται ὀρθώs καί λογικώs καί νά κατανοῶνται ἀμοιβαίως.
6. Ὁδηγεῖ τό άτομον εἰς τήν συνειδητοποίησιν τοῦ ἔθνικοῦ, ἱστορικοῦ του παρελθόντος, καθώs συσχετίζει τās μορφάς τῆς ἰσχυοῦς γλώσσῃs μέ ἀναλόγους μορφάς τῆς γλώσσῃs τοῦ παρελθόντος, αἱ ὁποῖαι συνδέονται στενῶs μέ τās κατὰ καιροῦs γενικωτέρας περιπετείας τοῦ ἔθνους.
7. Συντελεῖ εἰς τήν καρποφορίαν τῶν μαθημάτων τῆς Ἀναγνώσεως καί τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν, καθώs καλλιιεργεῖ εἰς τό παιδί τήν ἱκανότητα κατανοήσεως τῶν μορφῶν τῶν λέξεων, πού ἀπαντῶνται συνήθως εἰς τās Ἀναγνωστικά καί ὀρθῆs ἐκφράσεως, πού ἀπαιτεῖται διά τās Ἐκθέσεις Ἰδεῶν.

4. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τό μάθημα τῆς Γραμματικῆς εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον ἐπιδιώκει:

1. Νά καταστήσῃ τόν μαθητῆν ἱκανόν νά συντάσῃ φράσεις βάσει τῶν κανόνων τῆς καλῆς χρήσεως τῆς γλώσσῃs, ὅπως αὕτη καθορίζεται ἀπό τήν συνήθη προφορικήν ὁμιλίαν καί τούς ἐκλεκτούς συγγραφείς.
2. Νά συνηθίσῃ τό παιδί εἰς τήν ἁρμονικήν διάταξιν τῶν ποικίλων λέξεων γύρω ἀπό ἓνα σύνθετον νόημα.
3. Νά ἀναπτύξῃ τήν ἱκανότητα εἰς τόν μαθητῆν νά σκέπτεται ἐπὶ τῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι ἐνώνουν τās γραμματικάs μορφάς τῶν λέξεων καί τήν ἔννοιαν, πού ἀποδίδει εἰς αὐτάs ἡ σκέψις καί βάσει αὐτῶν νά συλλαμβάνῃ τήν ὀλικήν ἰδέαν τῆς φράσεως.
4. Νά ὀδηγήσῃ, τέλος, διά τῶν ἀνωτέρω, τόν μαθητῆν εἰς τοιοῦτον σημεῖον προόδου, ὥστε νά κατανοῇ, νά διασώξῃ καί νά χρησιμοποιῇ τήν ὀρθήν καί ὠραίαν γλώσσαν καί νά δυννηθῇ, μέ τήν βοήθειαν καί τῶν ἄλλων γλωσσικῶν μαθημάτων, νά προχωρήσῃ ἀπό τήν αὐθόρμητον ὁμιλίαν εἰς τόν καλλιιεργημένον λόγον.

5. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐπιδιώξεων, ἡ διδακτέα ὕλη δύναται νά κατανεμηθῇ εἰς γενικὰs γραμμάs κατὰ τάξεις ὡs ἐξῆs:

Εἰς τήν Ἀην τάξιν, ἡ ὀλη προσπάθεια περιορίζεται εἰς τήν καλλιιεργεῖαν τοῦ προφορικοῦ λόγου καί εἰς τήν κατεῦθυνσιν τῶν παιδιῶν νά μιμοῦνται καί νά ἀναμορφῶνουν φράσεις καί νά ἐπιτυχάνουν πρακτικῶs σχέσεις μεταξύ τῶν λέξεων.

Εἰς τήν Βαν τάξιν, ἡ προσπάθειά μας ἐκτείνεται εἰς τήν μελέτην τῆς προτάσεως, εἰς τήν χρῆσιν μερικῶν γραμματικῶν ὀρων, (ρῆμα, οὐσιαστικόν, ἐπίθετον) εἰς

τήν ανακάλυψιν τῆς συμφωνίας μερικῶν βασικῶν λέξεων εἰς τὴν πρότασιν, εἰς τὴν ὀρθὴν χρησιμοποίησιν τῶν συνηθεστέρων ρημάτων καὶ οὐσιαστικῶν καὶ τῶν κυριωτέρων λέξεων - «κλειδιῶν» (σύνδεσμοι, συνηθέστεραι ἀντωνυμίαι), εἰς τὴν ἐκμάθησιν ἀπλῶν κανόνων τονισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἄσκησιν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν καὶ εἰς τὴν στοιχειωδῶς, βάσει τῶν ἀνωτέρω, αἰτιολογημένην ὀρθογραφίαν.

Εἰς τὰς Γην καὶ Δην τάξεις, ἡ προσπάθειά μας ἀποβαίνει συστηματικωτέρα καὶ ἐπεκτείνεται εἰς τὴν μελέτην τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν λέξεων εἰς τὴν πρότασιν καὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῆς θέσεως καὶ τῆς μορφῆς τῶν κλιτῶν λέξεων βάσει ἐνὸς στοιχειώδους κλιτικοῦ συστήματος καὶ βάσει ἀπλῶν συντακτικῶν κανόνων.

Εἰς τὰς Εην καὶ ΣΤην τάξεις, ἡ διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς ἀναφέρεται εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μαθητῶν εἰς τοὺς βασικωτέρους σταθεροὺς γραμματικούς κανόνας μέ τὴν διαδικασίαν τοῦ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ καὶ εἰς τοὺς λειτουργικοὺς ρόλους τῶν λέξεων ἐντὸς τῆς φράσεως πρὸς διατύπωσιν λογικῶν σκέψεων (στοιχειώδεις ἀρχαὶ τοῦ συντακτικοῦ ταυτόχρονης μέ τὴν διδασκαλίαν ἐκάστου μέρους τοῦ λόγου ἐντὸς τῆς φράσεώς του). Ἐπὶ πλέον, εἰς τὰς τάξεις αὐτάς παρουσιάζονται κείμενα ἐκλεκτῶν λογοτεχνιῶν καὶ μελετᾶται ἡ τέχνη, μέ τὴν ὁποίαν οἱ καλοὶ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὰς γραμματικὰς μορφάς, διὰ νὰ ἐκφρασθοῦν καλαίσθητικῶς.

6. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Ἡ ἐπιτυχία τῶν θεθεισῶν ἐπιδιώξωσαν καὶ ἡ ἀφομοίωσις τῆς ὀριζομένης διδασκτέας ὕλης εἰς τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς ἀπαιτοῦν τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀκολουθῶν ψυχολογικῶν προϋποθέσεων:

1. Ἀπαιτεῖται ἡ ὑπαρξὶς ἰκανῆς λογικῆς κρίσεως εἰς τοὺς μαθητάς, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ταξινομοῦν τὰς μορφάς τῶν λέξεων εἰς κατηγορίας καὶ νὰ ὑπαγάγουν κάθε γλωσσικόν φαινόμενον εἰς κανόνας (λογικαὶ ἰκανότητες δημιουργίας τάξεων, συνόλων, σειρῶν, ἀντιστοιχιῶν καὶ συνδυασμοῦ στοιχείων).
2. Ἀπαιτεῖται ἐπαρκὴς γλωσσικὸς πλοῦτος εἰς τοὺς μαθητάς δυνάμενος νὰ τίθεται εἰς τὴν διάθεσιν τῆς λογικῆς κρίσεως τῶν διὰ τὰς σχετικὰς, βάσει τῶν γραμματικῶν κανόνων, ἐπεξεργασίας τῶν ποικίλων μορφῶν τῶν λέξεων.
3. Ἀπαιτεῖται ἰκανὴ μνήμη διὰ τὴν διατήρησιν κανόνων καὶ μορφῶν λέξεων πρὸς χρῆσιν τῶν εἰς τὰς λογικὰς ἐπεξεργασίας.
4. Ἀπαιτεῖται εὐμένης συναισθηματικὴ διάθεσις πρὸς τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς (ἐνα μάθημα, τὸ ὁποῖον ζητεῖ ἐπίμονον λογικὴν ἐργασίαν) καὶ ἀνάπτυξις τοῦ διανοητικοῦ συναισθήματος, διὰ νὰ τελεῖ εὐχαρίστως ἐν ἐγρηγόρει ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν γραμματικῶν φαινομένων.

Ἐναντι τῶν ἀνωτέρω ἀπαιτήσεων, ὁ μαθητὴς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου δέν διαθέτει ἐπαρκεῖς ἀντιστοίχους ἰκανότητας διὰ τοὺς κάτωθι λόγους:⁴

1. Ἡ διανοητικὴ ἰκανότης ἐκτελέσεως νοερῶν λογικῶν πράξεων ταξινομήσεων, συσχετίσεων, ἀντιστοιχίσεων καὶ συνδυασμῶν, πού ἀπαιτοῦνται διὰ τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς, ἀρχίζει μὲν νὰ ἐμφανίζεται ἐπὶ συγκεκριμένων πραγμάτων κατὰ τὸ 7ον ἢ 8ον ἔτος, ἀλλὰ ὀλοκληροῦται κατὰ τὸ 10ον ἢ 11ον ἔτος, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐξελιχθῇ περὶ τὸ 12ον, 14ον ἔτος εἰς ἰκανότητα ἐκτελέσεως αὐτῶν τῶν νοερῶν πράξεων ἐπὶ ἀφηρημένου πλέον πεδίου, ἐπὶ προτάσεων, ὅπως ἀκριβῶς ἀπαιτεῖται εἰς τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς. Διὰ τοῦτο, χρειάζεται ἀνάλογος ρύθμισις τῆς διδασκτέας ὕλης, χρῆσις συγκεκριμένων πραγμάτων καὶ πράξεων κατὰ τὴν διδασκα-

λίαν της Γραμματικής εις τὰ παιδιὰ 7-12 ἐτῶν καὶ προοδευτικὴ μῆσις εις τοὺς βασικούς συντακτικούς κανόνες ἀπὸ τὰς πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἐκάστοτε διδασκαλίαν τῶν μερῶν τοῦ λόγου.

2. Ὁ γλωσσικός πλοῦτος τοῦ παιδιοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου εἶναι περιωρισμένος, ὡς ἀνεφέρθη εἰς προηγουμένον κεφάλαιον (τὸ μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου), καὶ ἡ λογικὴ διάρθρωσις τοῦ λόγου του (κατὰ παράταξιν σύνταξις) δὲν παρέχει εὐνοϊκὴν ὑποδομὴν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ποικίλων μερῶν τοῦ λόγου καὶ τῶν κανόνων, πού ὀρίζουν τὰς μορφάς των καὶ τὰς συσχετίσεις των. Διὰ τοῦτο, κρίνεται σκόπιμον, ὅπως δοθῇ ἡ δέουσα σημασία εἰς τὸ μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου, εἰς τὸ μάθημα τῆς ἀναγνώσεως καὶ εἰς τὸ μάθημα τῆς ἐκθέσεως ἰδεῶν. Ὡσαύτως, τὰ ἄλλα μαθήματα εἰς τὸ σχολεῖον, αἱ ἐκ μαθητῶν ὁμάδες δραστηριοτήτων σχολικῆς ζωῆς καὶ αἱ συχναὶ ἐπαφαὶ τῶν παιδιῶν μὲ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον δύνανται νὰ αὐξήσουν τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον τῶν μαθητῶν μὲ χρήσιμα διὰ τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς στοιχεῖα.

3. Ἡ μνήμη τοῦ παιδιοῦ τῶν 8-12 ἐτῶν εἶναι ἀκόμη ἀδύνατος καὶ ἐπιπολαία καὶ συνδέεται μὲ τὰ συγκεκριμένα πράγματα καὶ τὰς συγκεκριμένας πράξεις, γεγονότος τὸ ὅποιον δὲν εὐνοεῖ τὴν διδασκαλίαν τῆς Γραμματικῆς ἐπὶ προτάσεων. Διὰ τοῦτο, πρέπει νὰ ἐπιναλαμβάνωνται συχνὰ τὰ ἀπαραίτητα μνημονικὰ στηρίγματα εἰς τὴν πορείαν τοῦ μαθήματος τῆς Γραμματικῆς, διὰ νὰ σταθεροποιηθοῦν εἰς τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν καὶ διὰ νὰ χρησιμοποιῶνται ἐπιτυχῶς κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν γραμματικῶν φαινομένων.

4. Τὸ διανοητικὸν συναίσθημα, ὡς χαρὰ ἐκ τῆς καθαρῶς διανοητικῆς λογικῆς ἐργασίας, ἐμφανίζεται περὶ τὸ 12ον - 14ον ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν παιδιῶν καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναμένωμεν εὐμενὴ συναισθηματικὴν διάθεσιν ἀπὸ τὰ παιδιὰ 7-12 ἐτῶν διὰ τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς. Παρά ταῦτα, δυνάμεθα νὰ ὑποκαύσωμεν εἰς τὰ παιδιὰ αὐτὰ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς καὶ τὸ αὐτοσυναίσθημα μὲ τὸν λόγον ὅτι ἐκτιμᾶται κανεὶς πολὺ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ὅταν γνωρίζῃ νὰ ὁμιλῇ ὀρθὰ καὶ ὥραϊα τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν καὶ ὅτι ἡ χαρὰ τῆς αὐτοαξίας ἐπέρχεται, ὅταν δύνανται κανεὶς, μεταξύ ἄλλων, νὰ κατανοῇ τὰς διατυπώσεις τῶν ἄλλων γραπτὰς ἢ προφορικὰς. Μὲ τὰ συναισθήματα αὐτὰ δυνάμεθα νὰ ἐξασφαλίσωμεν εὐμενεῖς διαθέσεις ἀπὸ τὰ παιδιὰ διὰ τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς.

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ⁵

1. **Ἡ διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς ὀφείλει κατ' ἀρχὴν νὰ βασίζεται εἰς τὴν προφορικὴν γλῶσσαν.** Ἡ κατὰκτησις τῆς γλώσσης εἶναι ὑπόθεσις, κατ' ἀρχὴν τῆς ἀκοῆς. Τὸ παιδί τοῦ Νηπιαγωγείου καὶ τῶν πρώτων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου συλλαμβάνει διὰ τῆς ἀκοῆς του τὸν προφορικὸν λόγον τῶν ἄλλων μὲ τὰς ποικίλας μορφάς, πού λαμβάνουν αἱ λέξεις, διὰ νὰ ἐκφράσουν τὰς λεπτὰς ἀποχρώσεις τῆς σκέψεώς των καὶ ἔτσι ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾷ συνειδησιν τῆς Γραμματικῆς μὲ τὰ δεδομένα τῆς ζωντανῆς γλώσσης. Αἱ ἀκουστικαὶ ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας συνειδητοποιεῖ ὁ μικρὸς μαθητὴς (5-7 ἐτῶν) ἔχουν, κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, μεγαλυτέραν ἀξίαν ἀπὸ τὸν καλύτερον γραμματικὸν κανόνα. Διὰ τοῦτο, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἀσκήται ἡ ἀκοὴ τῶν παιδιῶν μὲ τὸν ὀρθὸν καὶ ὥραϊον λόγον τῶν γονέων, τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ διδασκάλου, ὥστε νὰ ἀποθῇ εὐαίσθητος καὶ προσεκτικὴ εἰς τὰς συνθέσεις καὶ εἰς τὰς λεπτὰς καὶ εὐστρόφους διατυπώσεις τῆς γλώσσης μας.

2. Τό μάθημα της 'Αναγνώσεως καί της 'Εκθέσεως ιδεών πρέπει νά αποτελούν τό Ισχυρόν θεμέλιον τοῦ μαθήματος τῆς Γραμματικῆς. Τό βιβλίον τῆς ἀναγνώσεως μέ τήν ὀρθήν καί ὠραίαν γλῶσσαν του προσφέρει πολλά παραδείγματα διαρθρώσεως τῶν λέξεων καί ποικίλων μορφῶν αὐτῶν, πού μποροῦν νά τυγχάνουν λογικῆς καί γραμματολογικῆς ἐπεξεργασίας ἀπό τά παιδιά. Αἱ γραπταί ἐργασίαι τῶν μαθητῶν, κατὰ τό μάθημα τῶν 'Εκθέσεων, παρέχουν ἐπίσης πολλά παραδείγματα, τά ὁποῖα μελετώμενα εἰς τήν τάξιν, ὑποκινοῦν τά παιδιά 7-8 ἐτῶν ν' ἀνακαλύπτουν ἐμπειρικῶς τούς συγκεκριμένους βασικούς κανόνας τῆς γλωσσικῆς διαρθρώσεως, νά συνειδητοποιοῦν καί νά σέβωνται αὐτούς.

3. 'Ο κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός δύναται νά αποτελῇ τό πρώτο «κλειδί» εἰσόδου τῶν μαθητῶν εἰς τήν Γραμματικήν. Κατά τόν ὑποκινούμενον ὑπό τοῦ διδασκάλου ἀναλογικόν συλλογισμόν, ἡ παιδική σκέψις (8 - 10 ἐτῶν) χρησιμοποιεῖ τās γλωσσικὰς ἀπό τόν προφορικόν καί γραπτόν λόγον ἐμπειρίας, ἀναλύει τὰ στοιχεῖα τῶν σχεδόν ἀνεπαισθήτως, συλλαμβάνει τās μεταξύ τῶν σχέσεις, ἐρμηνεύει κατ' ἀναλογίαν τās ποικίλας μορφάς τῶν λέξεων καί δικαιολογεῖ τήν θέσιν τῶν ὀρων, οἱ ὁποῖοι συνθέτουν τήν φράσιν.

4. 'Ο ἐπαγωγικός συλλογισμός ὀφείλει νά αποτελῇ τό πλέον κατάλλο «κλειδί» διὰ τήν συνειδητήν κατάρκτησιν τῆς Γραμματικῆς. Κατ' αὐτόν, ἀπό τās ἐπὶ μέρους συγκεκριμένας εἰς τās γλωσσικὰς ἐμπειρίας περιπτώσεις ἑνός γραμματικοῦ φαινομένου ἡ παιδική σκέψις (ἡλικίας 10-12 ἐτῶν), διὰ τῆς συγκρίσεως στοιχείων καί εὐρέσεως ὁμοιοτήτων, ὀδηγεῖται εἰς τόν καθορισμόν τοῦ γραμματικοῦ κανόνος, τόν ὅποιον ἐφ' ἑξῆς θά σέβεται.

5. Κατά τήν διδασκαλίαν τῶν ποικίλων μορφῶν τῶν λέξεων, πρέπει νά ἐρευνᾶται καί συνειδητοποιῆται ὁπωσθεν ἐκάστης μορφῆς ἡ ἔννοια αὐτῆς καί ὁ λειτουργικός ρόλος τῆς μέσα εἰς τήν πρότασιν. Οὕτω, ὀδηγοῦνται τά παιδιά, ἀπό τās γλωσσικὰς τῶν ἐμπειρίας, εἰς ἀνάλυσιν τῶν λέξεων μιάς προτάσεως, εἰς ἀναγνώρισιν τῶν κυριαρχουσῶν εἰς τό νόημα λέξεων, τῶν δευτερευουσῶν καί τῶν ἐχουσῶν ἐνδιάμεσον ρόλον, εἰς εὐρεσιν τῆς διατάξεως τῶν λέξεων καί τοῦ ρόλου αὐτῆς τῆς σειρᾶς τῶν εἰς τήν ἑκφρασιν τῶν ιδεῶν, εἰς τόν καθορισμόν τῶν λέξεων, πού ἀποτελοῦν «κλειδιά» καί στηρίγματα εἰς τήν φράσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου (ρῆμα, οὐσιαστικόν, σύνδεσμοι, ἐπίθετα, ἀντωνυμίαι κ.λ.π.) καί εἰς ἀσκήσεις ποικίλης διαρθρώσεως τῶν μορφῶν μιάς λέξεως εἰς τήν πρότασιν.

6. 'Απαραίτητος τυγχάνει ἡ γλωσσική αὐτενέργεια τοῦ παιδιοῦ κατὰ τήν ἐμπέδωσιν τῶν γραμματικῶν κανόνων. 'Ο μαθητής, μετά τήν κατανόησιν τοῦ νέου κανόνος, συνθέτει ὁ ἴδιος φράσεις σχετικᾶς, ἀναζητεῖ ἀνάλογα παραδείγματα εἰς τό βιβλίον τῆς ἀναγνώσεως, ἐρμηνεύει τήν συμφωνίαν τῶν διαφόρων λέξεων καί δικαιολογεῖ τήν ταυτόχρονον παρουσίαν τῶν εἰς τήν φράσιν, μεταμορφώνει τήν φράσιν, διὰ νά τήν κάμῃ ἱκανήν νά ἐκφράζῃ μίαν ἑνάν ιδεάν ἢ μίαν ἄλλην ἀπόχρωσιν σκέψεως. 'Ακούει μίαν ιδεάν ἀπό τόν διδάσκαλον καί εὐρίσκει τās καταλλήλους μορφάς τῶν λέξεων, διὰ νά τήν ἐκφράσῃ. Συντάσσει ὁ ἴδιος προτάσεις καί τās ἀναμορφώνει, κατὰ τήν κρίσιν του, ὥστε νά ἐκφράζουν ποικίλας ἀποχρώσεις σκέψεως. Συμπληρῶνει κενά εἰς φράσεις μέ καταλλήλους μορφάς λέξεων, δικαιολογεῖ τήν ὀρθογραφίαν τῶν καί τόν ρόλον τῶν. Διορθώνει ἐσφαλμένας προτάσεις καί ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ διόρθωσις μιάς φράσεως ἐξαρτᾶται περισσότερο ἀπό τήν καλῶς συγκροτημένην σκέψιν καί ὀλιγώτερον ἀπό τήν γνώσιν τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς. Μέ ὅλας αὐτάς τās αὐτενεργούς ἐργασίας του θά ἀποβῇ ἱκανός ὁ

μαθητής να συνδυάζει τις τυπικές μορφές των λέξεων με τον συντακτικό ρόλο των εις την δομήν της φράσεως και να όμιλη και να γράφει την σκέψιν του εις πλήρεις, ισορροπημένους, όρθους, άκριβεις και σαφείς προτάσεις.

7. **Άπαραίτητον κρίνεται, όπως συνειδητοποιήσουν οι μαθηταί την χρησιμότητα της Γραμματικής**, αποθλέπουσαν εις την απόκτησιν ύπ' αὐτῶν σταθεράς της συνθηείας δι' όρθήν σαφή και ώραιάν προφορικὴν και γραπτὴν γλώσσαν. Εις κάθε εύκαιρίαν, ό διδάσκαλος και οι γονεῖς δέν πρέπει να παραλείπουν να συνδέουν κάθε κανόνα Γραμματικῆς με τήν διατύπωσιν προτάσεων και με τήν όρθογραφίαν τῶν λέξεων και να τονίζουν εις τά παιδιά ότι ή Γραμματικὴ δέν διδάσκεται διά τήν Γραμματικὴν, αλλά διά να καταστήσῃ αὐτά ικανά να εκφράζουν όρθως τήν σκέψιν των κατά τόν προφορικόν και γραπτόν λόγον των και να κατανοοῦν τόν λόγον τοῦ άλλου χωρίς δυσκολίαν. Οι μαθηταί πρέπει να κατανοήσουν ότι δέν διδάσκουμεν π.χ. τήν Γραμματικὴν, διά να γνωρίσουν τό επίπεδον, τήν άντωνυμίαν, τόν σύνδεσμον ή τό επίρρημα, αλλά διά να καταδειχθῇ ό ρόλος τῶν λέξεων αὐτῶν εις τήν εκφρασίαν της σκέψεως των και διά να επιτευχθῇ ύπ' αὐτῶν ή όρθή, ακριβὴς και ταχεῖα χρῆσις αὐτῶν τῶν λέξεων.

8. ΤΑ ΜΕΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Μέσον κατάλληλον διά τήν διδασκαλίαν της Γραμματικῆς είναι ή παρατήρησις της καλῆς χρήσεως της γλώσσης. Η στροφή της προσοχῆς τῶν παιδιῶν εις τόν προφορικόν και γραπτόν λόγον τῶν καλλιεργημένων γλωσσικῶς προσώπων, ή μίμησις τοῦ λόγου ἐκεῖνων και ή σταθερά και συνεχὴς επαγρύπνησις τῶν μαθητῶν επί της ιδίης των γλώσσης είναι άμεσα και άποδοτικά μέσα διά τήν απόκτησιν όρθων γραμματικῶς γλωσσικῶν ἐμπειριῶν. Συμβαίνει πολλάκις άτομα, μη φοιτήσαντα επί πολύ εις σχολεῖον αλλά ζήσαντα εις καλλιεργημένον γλωσσικῶς περιβάλλον, να μποροῦν να εκφράζουν τήν σκέψιν των με σαφήνειαν και να γράφουν με όρθογραφίαν, τήν όποίαν απέκτησαν προοδευτικῶς με τήν άνάγνωσιν βιβλίων, ἐφημερίδων και περιοδικῶν.

2. Μέσον κατάλληλον επίσης είναι ή άσκησις τοῦ προφορικοῦ λόγου τοῦ ιδίου τοῦ παιδιοῦ έν συνδυασμῷ με τήν καλλιέργειαν της λογικῆς σκέψεως του. Ό τρόπος της άσκήσεως αὐτῆς άνελύθη εις προηγούμενον κεφάλαιον (τό μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου).

3. Τά κείμενα τῶν καλῶν παιδικῶν βιβλίων, όταν είναι προσηρμοσμένα εις τό στάδιον της διανοητικῆς και συναισθηματικῆς ανάπτυξεως τῶν παιδιῶν κάθε ηλικίας, είναι εξαίρετα μέσα διά τό μάθημα της Γραμματικῆς. Με τά κείμενα αὐτά παρουσιάζονται εις τά παιδιά γλωσσικά περίοδοι, εκφράσεις, προτάσεις, γλωσσικά διαρθρώσεις, αἱ όποια παρατηροῦμεναι, συγκρινόμεναι και μιμούμεναι ἐμπλουτίζουν τήν σκέψιν τοῦ παιδιοῦ και τό καθιστοῦν ικανόν να τās χρησιμοποιῇ άσυνειδίτως εις τόν λόγον του.

4. Ό λόγος τοῦ ραδιοφώνου, της τηλεοράσεως και τοῦ κινηματογράφου είναι επίσης ένα κατάλληλον μέσον διά τό μάθημα της Γραμματικῆς, καθ' ότι ό λόγος αὐτός ἐμπλουτίζει τās γλωσσικάς ἐμπειρίας τῶν παιδιῶν με όρθάς και σαφείς διατυπώσεις.

5. Άπαραίτητα τεχνητά μέσα θεωροῦνται οι πίνακες: α) με ἐξεικονίσεις πράξεων και άντικειμένων, πού εκφράζουν ενεργείας, καταστάσεις, ιδιότηας (ρήματα,

ούσιαστικά, επίθετα κ.λ.π.) και β) μέ κατηγορίας λέξεων ύπαγομένων εις γραμματικούς και ὀρθογραφικούς κανόνας (μνημονικά στηρίγματα κανόνων, συγκεφαλαώσεις κ.λ.π.). Τούς πίνακας αὐτούς δύναται νά ἐπινοή ἐκάστοτε ὁ διδάσκαλος καί νά τούς φιλοτεχνή μόνος του. Ἀναλόγους πίνακας μποροῦν νά ἐτοιμάζουν καί οἱ μαθηταί διά τήν ἀσκήσιν των.

6. Ἀκένωτος πηγή μέσων καί ἀπεριόριστον πεδῖον ἐφαρμογῆς διά τό μάθημα τῆς Γραμματικῆς εἶναι ἡ φύσις καί ἡ κοινωνική ζωή. Τά παιδιά παρατηροῦν ἀντικείμενα, φαινόμενα καί πράξεις εις τό φυσικόν καί κοινωνικόν περιβάλλον των καί, βάσει αὐτῶν τῶν ἐμπειριῶν των, κατανοοῦν τήν σημασίαν τοῦ ρήματος, τοῦ οὐσιαστικοῦ, τοῦ ἐπιθέτου, τῶν ἀντωνυμιῶν, τῶν συνδέσμων καί τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου μέ τās ποικίλας μορφάς των καί τόν ἰδιαίτερον κάθε φοράν λειτουργικόν ρόλον των εις τήν φράσιν. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νά χρησιμοποιοῖ ἀπό τόν χώρον τῆς φύσεως καί τῆς ζωῆς τά πρώτα δεδομένα τοῦ παιδιοῦ, διά νά προβληματοποιήσῃ τήν νέαν γνῶσιν καί διά νά προχωρήσῃ μέ τά συγκεκριμένα δεδομένα εις τās λογικάς γραμματικάς ἀναλύσεις. Ἐπίσης, μετά τήν διδασκαλίαν τῆς νέας γραμματικῆς γνώσεως, ἡ ἐφαρμογή αὐτῆς τῆς γνώσεως μπορεῖ νά πραγματοποιηθῇ γονίμως, ὅταν αἱ τίθόμεναι ἀσκήσεις ἀναφέρονται εις τās συγκεκριμένας πράξεις καί ἐνεργείας εις τήν φύσιν καί τήν κοινωνικήν ζωήν. Ὁ διδάσκαλος σκόπιμον εἶναι, ὅπως ζητῇ ἐκφράσεις τῶν μαθητῶν σαφεῖς καί ὀρθογραφημένας βάσει τῶν διδασκομένων κανόνων, αἱ ὁποῖαι θά ἀναφέρονται εις τήν συγκεκριμένην, περιβάλλουσαν αὐτά, φυσικήν καί κοινωνικήν πραγματικότητα.

9. Η ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Θεσίς τοῦ προβλήματος:

Προβληματοποιοῦμεν τήν νέαν γνῶσιν παραγγέλλοντες εις τούς μαθητάς νά γράψουν μερικάς, σχετικές μέ τό γραμματικόν φαινόμενον, φράσεις, τās ὁποίας θά ἀναγκασθοῦν εις τήν ζωήν των νά γράψουν εἴτε διά τās συγκεκριμένας ἀνάγκας των εἴτε διά τās ἀνάγκας συγγενῶν των προσώπων (ἐπιστολαί εις συγγενεῖς καί φίλους, διαφημίσεις προϊόντων, ἀγγελίαι, προσκλήσεις, εὐχετήρια, τηλεγραφήματα, διευθύνσεις, ἀποδείξεις οἰκονομικῶν συναλλαγῶν, περιγραφαί καταστάσεων, φυσικῶν φαινομένων καί κοινωνικῶν γεγονότων ὡς πληροφοροίαι καί εἰδήσεις κ.λ.π.).

Παράδειγμα διά τήν νέαν γνῶσιν: οὐσιαστικά ἄρσενικά σέ -ος. Εἰς τήν ἀγοράν, ὁ κ. Στέφανος ζήτησε ἀπό μερικοῦς μαθητάς νά γράψουν διά τό κατάστημά του τήν ἐξῆς διαφήμισιν: «Ἀπ' τό Στέφανο, παιδιά, πάρτε σπόρους καί καρπούς ἀπ' τόν κήπο διαλεχτούς». Ἐνας μαθητής (μέτριος) γράφει εις τόν πίνακα καί οἱ ἄλλοι εις τό τετράδιόν των.

Διορθώνονται μέ συζήτησιν τά λάθη. Ἐπιμένοντες εις τά λάθη τῶν λέξεων, πού ἀναφέρονται εις τό ὑπό μελέτην γραμματικόν φαινόμενον. Μέ τās ποικίλας γνώμας τῶν παιδιῶν διά τά λάθη προβληματοποιεῖται τό πρός διδασκαλίαν θέμα καί γεννῶνται ἀπορίαι πρός διερεύνησιν διά τήν λύσιν τοῦ ὅλου προβλήματος.

2. Παρατήρησις τοῦ γραμματικοῦ φαινομένου

α) Οἱ μαθηταί παρατηροῦν τās λέξεις εις τās φράσεις, πού ἔγραψαν καί πού σχετίζονται μέ τό γραμματικόν φαινόμενον, ἀπομονώνουν αὐτάς καί ἐξάγουν κύρια κοινά γνωρίσματα των (Στέφανος, σπόρος, κήπος, καρπός: οὐσιαστικά ἄρσενικά σέ

-ος). Γράφονται εις τόν πίνακα καί εις τά τετράδιά των αἱ λέξεις αὐταί καί οἱ βασικοὶ χαρακτηρισμοὶ των καί ἔτσι ἐπιτελεῖται ἡ πρώτη προσέγγις μετὰ τὸ γραμματικὸν φαινόμενον διὰ τοῦ ἀναλογικοῦ καί ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ.

β) Οἱ μαθηταὶ παρατηροῦν κατόπιν εἰδικῶς συνταχθέν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καί εις τὸν μαυροπίνακα ἐκ τῶν προτέρων ἀναγεγραμμένον κείμενον μετὰ ἐνιαῖον νόημα, περιέχον μορφὰς τοῦ γραμματικοῦ φαινομένου (λέξεις μετὰ τὴν κλίσιν των, λέξεις εις ποικίλας περιπτώσεις φράσεων: π.χ. τὸ ἀρσενικὸν οὐσιαστικόν: ὁ κῆπος εις ὅλας τὰς πτώσεις του ἐντὸς καταλλήλων φράσεων).⁶ Ὑπογραμμίζουν εις τὸ κείμενον τὰς σχετιζόμενας λέξεις τοῦ γραμματικοῦ φαινομένου. Γράφουν εις τὸν πίνακα κάτωθεν τοῦ κειμένου τὰς ὑπογραμμισμένας αὐτὰς λέξεις μετὰ τὴν σειρὰν των, ὅπως ἀπαντῶνται εις τὸ κείμενον.

3. Ἐπεξεργασία καὶ συσχετίσεις τῶν στοιχείων τοῦ φαινομένου

α) Οἱ μαθηταί, ἐργαζόμενοι ἐπαγωγικῶς ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ γραμματικοῦ φαινομένου, τὰ ὅποια παρατήρησαν, κατατάσσουσιν αὐτὰ βάσει κοινῶν γνωρισμάτων, ἐρμηνεύουσιν τὰς μορφὰς τῶν λέξεων κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἄλλας ἢ διὰ λογικῆς διεισδύσεως (ἀναλόγως τῆς ἡλικίας των), δικαιολογοῦν τὰ παρατηρηθέντα, ταξινομοῦν αὐτὰ εις τύπους (ἀριθμοί, πτώσεις, πρόσωπα, χρόνοι, ἐγκλίσεις, γένη, βαθμοὶ κ.λ.π.), ἀναλύουσιν τὰ μέρη τῆς μεταβαλλομένης (κλινόμενης) λέξεως (θέμα, κατάληξις, αὐξήσεις), δικαιολογοῦν τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ποικίλων μορφῶν τῆς λέξεως (συναιρέσεις, ἀντεκτάσεις, ἀντιμεταθέσεις, πάθη φωνηέντων) καί ἀναλύουσιν τὴν εἰδικὴν ἀπόχρωσιν τῆς ἐννοίας ἐκάστης μορφῆς τῆς λέξεως καὶ τὸν λειτουργικὸν ρόλον τῆς εις τὴν φράσιν, διὰ τὴν ἐκφρασθῆ ἡ λογικὴ σκέψις (σύνταξις των λέξεων κ.λ.π.). Γράφουν εις τὸν πίνακα τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων καθὼς καί εις τὰ τετράδιά των. Παράδειγμα: τοποθετοῦν κατ' ἀριθμοῦς καί πτώσεις τὰς εὐρεθείσας εις τὸ κείμενον τοῦ πίνακος μορφὰς τοῦ οὐσιαστικοῦ: ὁ κῆπος. Συμπληρῶνουν τὰς πτώσεις, ποῦ δὲν ὑφίστανται εις τὸ κείμενον. Εὐρίσκουν τὸ θέμα καί τὰς κατάληξεις διὰ κάθε πτῶσιν. Σημειῶνουν παραπλεύρως τὰς καταλήξεις καί δικαιολογοῦν αὐτὰς εις τὴν μορφὴν των καί τὴν ὀρθογραφίαν των. Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀναλύσεις καί διεισδύσεις, ὁ διδάσκαλος ὑποκινεῖ κρίσεις, ὑπενθυμίζει προηγουμένας γνώσεις, φέρει ἀνάλογα παραδείγματα, ὡθεῖ εις συγκρίσεις, παρουσιάζει ἀντιθέσεις καί βοηθεῖ τὰ παιδιὰ εις τὴν αὐτενεργὸν εὐρεσιν τῶν ἐπὶ μέρους νέων στοιχείων.

β) Ἐξαγωγή κανόνων: Οἱ μαθηταὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω εὐρεθέντων στοιχείων ἐξάγουσιν κανόνας ἀναφερομένους εις τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν λέξεων, εις τὰς μορφὰς (κλίσεις) αὐτῶν, εις τὸν λειτουργικὸν ρόλον των εις τὴν πρότασιν καί εις τὴν ὀρθογραφίαν των. Γράφονται οἱ κανόνες εις τὸν μαυροπίνακα καί εις τὸ τετράδιον. Παράδειγμα: Οὐσιαστικά σέ -ος. 1) Τὰ ἀρσενικά οὐσιαστικά σέ -ος ἔχουν κατάληξεις: -ος-ου-ο-ε/οι-ων-ους-οι. 2) Τὰ ὀξύτονα σέ -ος παίρνουν περισπωμένην στὴ γενική τοῦ ἐνικοῦ καί πληθυντικοῦ (π.χ. τοῦ καρποῦ, τῶν καρπῶν). 3) Τὰ παροξύτονα καί τὰ προπαροξύτονα παίρνουν παντοῦ ὀξεῖα. 4) Τὰ προπαροξύτονα, στὴ γενική τοῦ ἐνικοῦ καί στὴ γενική καὶ αἰτιατική τοῦ πληθυντικοῦ, κατεβάθρουν τὸν τόνον στὴν παραλήγουσα (π.χ. τοῦ διαδρόμου, τῶν διαδρόμων, τούς διαδρόμους). 5) Τὰ προπερισπωμένα στὴ γενική καί τῶν δύο ἀριθμῶν παίρνουν ὀξεῖα (π.χ. τοῦ κήπου, τῶν κήπων).

4. Ἐκφρασις – ἐμπέδωσις – ἄσκησις

α) Οἱ μαθηταὶ ἐφαρμόζουσιν πάντα τὰ ἀνωτέρω εις παρομοίας λέξεις: συντάσσ-

σουν φράσεις με τό νέον γραμματικόν φαινόμενον αναφερομένης εις τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καί τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συμπληρῶνουν κενά εις συνταχθείσας προτάσεις, δικαιολογούν βάσει τῶν κανόνων τὰς γραφείας λέξεις των, συζητοῦν διά τήν σημασίαν ἐκάστης μορφῆς τῆς λέξεως καί εὐρίσκουν τήν ἰδιαίτην ἀπόχρωσιν τῆς λογικῆς σκέψεως, γράφουν χρήσιμα διά τόν σχολικόν, οἰκογενειακόν, κοινωνικόν καί ἐπαγγελματικόν βίον σχετικά με τό γραμματικόν φαινόμενον κείμενα, ἀνταλλάσσουν μεταξύ των συνταχθείσας ὑπό τῶν ἰδίων ἀσκήσεις, διορθῶνουν ἀμοιβαίως κείμενα, γράφουν εις πινακίδας με ἀνάλογα σκίτσια κανόνας, σειράς λέξεων, μνημονικά στηρίγματα κ.λ.π.

β) Αἱ ἀνωτέρω ἀσκήσεις πραγματοποιοῦνται εις τήν τάξιν ὡς ὁμαδικαί καί ὡς ἐξατομικευμέναι ἐργασίαι καί εις τήν οἰκογένειαν τῶν μαθητῶν ὡς κατ' οἶκον ἐργασίαι. (Βλέπε εις προηγηθέν κεφάλαιον: Ὁργάνωσις διδακτικῆς ἐργασίας: ὁμαδικαί, ἐξατομικευμέναι ἐργασίαι).

γ) Μετά τήν διδασκαλίαν ἐκάστου μεγάλου κεφαλαίου ἐκ τῆς διδακτέας ὕλης, ὁ διδάσκαλος κατευθύνει τοὺς μαθητάς εις ἐπαναληπτικὰς ἐργασίας, σχετικὰς ἀσκήσεις καί ἀναλόγους γενικωτέρας ἐφαρμογὰς εις θέματα γραποῦ λόγου τῆς πρακτικῆς ζωῆς.

δ) Κατά χρονικάς περιόδους (τρίμηνα, ἐξάμηνα), ὁ διδάσκαλος ἐνεργεῖ συστηματικὴν μέτρησιν τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν εις τήν διδασχθεῖσαν ὕλην ἐπὶ τῆς Γραμματικῆς με ἀντικειμενικά κριτήρια (ἐρωτήσεις) καί, βάσει τῶν ἐξαγομένων ποσοστῶν ἐπιδόσεως, συμπληρῶναι τὰ κενά, ἐπαναδιδάσκει μὴ κατακτηθείσας γνώσεις καί προχωρεῖ μετὰ βεβαιότητος εις τὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

10. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε τήν ἀκόλουθον ἀποψιν καί ἀναφέρατε παραδείγματα ἐφαρμογῆς: «Ἡ σύγχρονος Γραμματικὴ εἶναι Γραμματικὴ διὰ τῆς παρατηρήσεως κειμένων καί διὰ τῆς πράξεως (αὐτενεργῶν ἀσκήσεων).
2. «Ἀπλὰ καί ἀκριβεῖς γραμματικαὶ γνώσεις, προσηρμοσμέναι εις τήν ἡλικίαν καί εις τήν σκέψιν τῶν παιδίων καί κατὰ τό δυνατόν ἀπηλλαγμένα ἀπὸ τόν κυκεῶνα τῆς εἰδικῆς γραμματολογικῆς ὁρολογίας εἶναι ἡ διδακτέα ὕλη πού πρέπει νά μᾶς ἱκανοποιῇ. Ἀπὸ τοὺς κανόνας κρατοῦμεν πρὸς διδασκαλίαν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι βοηθοῦν εις τήν κατανόησιν τῆς φράσεως καί εις τήν καλυτέραν γραφὴν καί ὁμιλίαν τῆς γλώσσης μας». Κρίνατε τήν ἀποψιν αὐτήν.
3. Ἡ ἔκθεσις Ἰδεῶν εἶναι ἀπολύτρωσις τῆς ψυχῆς (ἐλευθερά ἐκφρασις), ἐνῶ ἡ Γραμματικὴ εἶναι καταναγκασμός (συμφωνία τῆς ἐκφράσεως πρὸς κανόνας). Εἶναι ἀληθὴς ἡ ἀποψις;
4. Συντάξατε κείμενα κατάλληλα διὰ τήν διδασκαλίαν φαινομένων τῆς μορφολογίας τῶν κυριωτέρων μερῶν τοῦ λόγου καί προσδιορίσατε τήν λογικὴν θέσιν ἐκάστης λέξεως εις τό ὅλον νόημα τῆς φράσεως.
5. Ἐπιλέξατε μεταξύ τῶν κυκλοφορούντων σχετικῶν βιβλίων τὰ πλέον κατάλληλα βοηθήματα Γραμματικῆς, Συντακτικῆς καί Λεξιλογίου καί ἀξιολογήσατε αὐτὰ κατ' ἀναφοράν πρὸς τό διδακτικόν ἔργον σας.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) Ι. Σταματάκου, β) Γ. Κουρμούλη, γ) Άχ. Τζαρτζάνου, δ) Μ. Τριανταφυλλίδη: Γλωσσολογικά μελέται, Γραμματικά, Λεξικά.
2. Μεγάλη Παιδαγωγική Έγκυκλοπαιδεία, Έκδ. Έλλην. Γράμματα, τομ. 2ος, 3ος (Γραμματική, Καθαρεύουσα, Δημοτική γλώσσα).
3. α) Ίσηγόννη, β) Έμ. Ζαμπετάκη: Ειδικά Διδακτικά.
4. J. PIAGET: La pensée et le langage chez l'enfant, Suisse, 2 ed.
5. α) E. NATALIS: Du langage spontané à la langue cultivée, Liege, p. 134-168. β) A. SOUCHE: Nouvelle pédagogie, F. NATHAN, Paris, p. 95-103.
6. Τό σχετικόν κείμενον δύναται νά ἔχη ὡς ἑξῆς:

Ὁ σχολικός κήπος μας.

Ὁ κήπος μας εἶναι πολὺ μεγάλος καὶ ὠραῖος. Τώρα τὸν χειμῶνα ὁ κήπος μας, ὅπως ὅλοι οἱ κήποι, εἶναι μαραμένος. Τὰ σχήματα τοῦ κήπου μας εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα. Τὸν κήπο τὸν περιποιεῖται ὁ κηπουρὸς μὲ τις ὁδηγίες τοῦ γεωπόνου. Τὰ καλά τῶν κήπων εἶναι σ' ὅλους μας γνωστά. Δέν πρέπει νά πατάμε τοὺς κήπους. Θά τρέχουμε καὶ θά παίζουμε μόνο στοὺς διαδρόμους. Αὐτό μᾶς τό ὑπενθυμίζουν συχνά οἱ διδάσκαλοί μας».

Ἀκολουθεῖ συζήτηση διὰ τὴν λογικὴν θέσιν κάθε μορφῆς τοῦ οὐσιαστικοῦ: ὁ κήπος εἰς τὴν ἰδιαιτέραν τῆς πρότασιν καὶ διὰ τὴν ἐκφραζομένην ἀπόχρωσιν τῆς σκέψεως.

7. Ἡ Πειραματικὴ Παιδαγωγικὴ υἱοθετεῖ ἐιδικὴν διαδικασίαν, μὲ tests σχολικῶν γνώσεων, διὰ τὴν μέτρησιν, μὲ στατιστικὰ στοιχεῖα, τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν εἰς τὴν Γραμματικὴν, ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ μαθήματα. Βάσει αὐτῶν τῶν δεδομένων, καθορίζονται ἡ διδασκτέα ὕλη κατὰτάξεις καὶ ἡ ἀκολουθητέα μέθοδος.

ΧΙ. Η ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ὁρθογραφία εἶναι τὸ μάθημα, διὰ τοῦ ὁποίου τὰ παιδιά μανθάνουν τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης.

Ἡ γραφὴ τῶν λέξεων ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν προφορὰν αὐτῶν κατὰ τὴν παλαιότερον ἰσχύσαν ἡλικίαν, τῆς ὁποίας εὐρέθησαν γραπτὰ ἀποδεικτικά κείμενα, ἢ εἰς τὴν προφορὰν αὐτῶν κατὰ τὴν εἰς τὸ παρὸν ἰσχύουσαν γλῶσσαν.

Ὅταν αἱ λέξεις γράφονται συμφώνως πρὸς τοὺς γλωσσικούς τύπους, ὅπως οὗτοι προσέφεροντο εἰς παλαιότερας ἐποχάς, τότε ἔχομεν τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν. Ἐπειδὴ ἡ παλαιότερα προφορὰ εἰς πολλοὺς φθόγγους (φωνήεντα, σύμφωνα, συλλαβαί) ἐγκατελείφθη διὰ ποικίλους λόγους, συμβαίνει, σήμερον, νὰ γράφωμεν, βάσει τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, τοὺς αὐτοὺς ἤχους μέ διαφορετικά εἰς τὴν μορφήν των γράμματα. Οὕτω, ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί μας προέφερον διαφορετικά π.χ. τὰ εὐρισκόμενα εἰς διαφόρους λέξεις φωνήεντα καὶ διφθόγγους: **ι, οι, η, ει, υι**, καὶ, γράφοντες αὐτὰ μέ τὴν ἰδιαίτεραν των μορφήν, ἠδύνατο νὰ τὰ συγκρατήσουν καὶ διακρίνουν βάσει τοῦ ἰδιαίτερου δι' ἑκαστον ἤχου καὶ τῆς ἀντιστοίχου πρὸς τὸν ἦχον ἰδιαίτερας μορφῆς, ἡμεῖς σήμερον διειρηθήσμεν μέν τὴν διαφορετικὴν δι' ἑκαστον μορφήν ἀλλὰ, ἐγκαταλείψαντες τὸν ἰδιαίτερον δι' ἑκαστον ἦχον, προφέρομεν αὐτὰ μέ τὸν αὐτὸν ἦχον.¹ Διὰ τοῦτο, ἡ γραφὴ τῶν λέξεων, κατὰ τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν, ἀποβαίνει δυσχερὴς, διότι, α) ὑφίστανται γράμματα, τὰ ὁποία, ἐνῶ προφέρονται μέ τὸν αὐτὸν ἦχον, γράφονται μέ ἰδιαίτεραν μορφήν (πηλαῖαι, θά μένη: **αι-ε, ει-η**), β) ὑπάρχουν γράμματα εἰς λέξεις, τὰ ὁποία σήμερον δέν προφέρονται (εὐφορία - ἐφορία - εὐφυής) γ) συναντῶνται διπλὰ γράμματα εἰς λέξεις, τὰ ὁποία δέν προφέρονται ἐπίσης σήμερον (θάλασσα, γράμμα, ἄλλος), δ) ὑπάρχουν γράμματα τὰ ὁποία προφέρονται διαφορετικῶς κατὰ περίπτωσιν (ναυτικόν, ναῦλα), ε) ὑφίστανται ὅμοιοι σχεδόν ἤχοι, οἱ ὁποῖοι γράφονται διαφορετικά (γκ - γγ, ντ - τ, μπ - π), στ) συναντῶνται διπλὰ γράμματα προφερόμενα μέ δύο διαφορετικούς ἡνωμένους ἤχους (ξ - κσ, ψ - πσ) καὶ ζ) ὑπάρχουν ποικίλοι τόνοι καὶ πνεύματα προφερόμενα σήμερον μέ τὴν αὐτὴν ὀξύτητα φωνῆς ἢ οὐδῶς προφερόμενα, ἀλλὰ γραφόμενα μέ ἰδιαίτεραν ἑκαστον μορφήν. Διαπιστώνεται δηλαδή, ὅτι, κατὰ τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν, δέν ἔχομεν δι' ἑκαστον ἦχον καὶ ἰδιαίτεραν μορφήν γραφικοῦ συμβόλου καὶ ὥς ἐκ τούτου ἡ ἐκμάθησις τῆς ὀρθῆς γραφῆς τῶν λέξεων ἀποβαίνει ἀκρως δυσχερὴς ἐργασία.²

Ὅταν ἡ γραφὴ τῶν λέξεων γίνεται συμφώνως πρὸς τὴν ἰσχύουσαν εἰς τὸ παρὸν προφορὰν αὐτῶν, ὥστε κάθε ἦχος νὰ ἔχῃ καὶ τὴν ἀντίστοιχον μορφήν γραφικοῦ συμβόλου, τότε ἡ ὀρθογραφία λέγεται φωνητικὴ Ὁρθογραφία. Ἡ φωνητικὴ Ὁρθογραφία εἶναι πολὺ εὐκολωτέρα.

Διὰ τὸ μάθημα τῆς Ὁρθογραφίας εἰς τὰ σχολεῖα μας, ἰσχύει κυρίως ἡ ἱστορικὴ Ὁρθογραφία, διότι ἡ σύγχρονος ἐθνικὴ μας γλῶσσα ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅπως δὲποτε, διὰ τῆς ἐξελέξεως τῆς γλώσσης μας διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ διὰ τῶν κατὰ καιροὺς προσπαθειῶν πρὸς ἀπλοποίησιν

της ιστορικής ὀρθογραφίας, αἰρονται, ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, ἀρκεταὶ δυσχέρειαι διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ὀρθῆς γραφῆς τῶν λέξεων. Λόγοι γλωσσολογικῆς φύσεως, λόγοι ιστορικοπαιδαγωγικοὶ καὶ λόγοι ἐθνικοὶ καθιστοῦν δύσκολον τὴν ἀπότομον ἐγκατάλειψιν τῆς ἱστορικῆς Ὀρθογραφίας καὶ τὴν υἱοθέτησιν φωνητικῆς ὀρθογραφίας εἰς τὴν γραπτὴν γλῶσσαν μας. Διὰ τοῦτο, τὸ μάθημα τῆς Ὀρθογραφίας ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον κακὸν καὶ ἔχει τὴν θέσιν του εἰς τὰ Σχολεῖα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐγκατελείφθη ὁ διαφορετικὸς ἤχος δι' ἕκαστον γράμμα καὶ υἱοθετήθησαν ὁ αὐτὸς ἤχος εἰς πολλὰ γράμματα καὶ ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα ὡς καὶ ἄλλα γλωσσολογικὰ φαινόμενα.

2. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τὸ μάθημα τῆς Ὀρθογραφίας καθιστᾷ τὸν μαθητὴν ἱκανὸν νὰ χρησιμοποιῇ τὴν γραπτὴν γλῶσσαν συμφῶνως πρὸς τοὺς ἰσχύοντας κανόνας τῆς Γραμματικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς Ὀρθογραφίας καὶ νὰ ἐπικοινωνῇ οὕτω ὁμαλῶς μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ χωρὶς νὰ προσκρούῃ εἰς τὴν κοινὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς τῶν λέξεων.

2. Ἐμπεδώνει τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς Γραμματικῆς, καθ' ὅτι ἀποτελεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐφαρμογὴν τῶν γραμματικῶν κανόνων.

3. Βοηθεῖ τὸ παιδί εἰς τὴν κατανόησιν τῆς σημασίας τῶν λέξεων, μέ τὴν συνειδητὴν ἀνάλυσιν τῆς ρίζης, τῶν καταλήξεων καὶ τῶν ποικίλων μορφῶν των εἰς τὴν δομὴν τῆς φράσεως, καὶ εἰς τὴν ἐπιτυχὴ χρῆσιν αὐτῶν, διὰ τὴν ἐκφρασὴν τῶν ἀντιστοίχων νοημάτων του.

4. Καλλιιεργεῖ τὰς ψυχικὰς λειτουργίας τῆς μνήμης, τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ τῆς προσοχῆς, καθ' ὅσον ἀπαιτεῖ συνεχῶς ἀπὸ τὸ παιδί νὰ θέτῃ εἰς δρᾶσιν αὐτὰς τὰς λειτουργίας κατὰ τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων.

5. Διασφαλίζει τὴν γνησιότητα τῆς ἐθνικῆς γλώσσης α) μέ τὴν ἐπιμονὴν εἰς τοὺς κανόνας καὶ εἰς τὰς ταξινομήσεις τῶν λέξεων καὶ β) μέ τὴν ὑποχρέωσιν πού ἐπιβάλλει εἰς τὸν γράφοντα νὰ ἀκολουθῇ μίαν τάξιν καὶ νὰ προσδιορίζῃ ἐπακριβῶς τὴν σκέψιν του κατὰ τὸν υἱοθετούμενον τρόπον διανοήσεως καὶ ἐκφράσεως τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου.

3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἐπιδίωξις τοῦ μαθήματος εἶναι ἡ ἀπόκτησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς ἱκανότητος νὰ γράφουν ὀρθῶς τὰς πλεόν εὐχρήστους εἰς τὸν βίον των λέξεις, ὥστε νὰ ἐπικοινωνοῦν ὁμαλῶς μετὰ τῶν ὁμογλώσσων των καὶ νὰ κατανοοῦν τὰ γραπτὰ κείμενα αὐτῶν.

4. ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ Ὀρθογραφία εἰς τὸ σχολεῖον λαμβάνει τὰς μορφὰς τῆς ἐμπειρικῆς καὶ τῆς αἰτιολογημένης γραμματικῶς ὀρθογραφίας. Κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν ὀρθογραφίαν, οἱ μαθηταὶ μανθάνουν, διὰ τῆς ἐντυπώσεως τῆς εἰκόνης τῶν λέξεων, τὴν ὀρθὴν γραφὴν αὐτῶν ἀνευ οὐδεμιᾶς αἰτιολογήσεως. Κατὰ τὴν γραμματικῶς αἰτιολογημένην ὀρθογραφίαν, οἱ μαθηταὶ μανθάνουν τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς κανόνων τῆς Γραμματικῆς, εἰς τρόπον ὥστε μέ ἐτοιμότητα καὶ ταχύτητα νὰ γράφουν ὀρθῶς τὰς λέξεις.

Ἡ διδακτέα ὕλη τοῦ μαθήματος, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἀναφέρεται: α) διὰ τὴν ἐμπειρικήν ὀρθογραφίαν, εἰς ὠρισμένον κατὰ τάξιν ἀριθμὸν λέξεων (βασικὸν λεξιλόγιον κατὰ τάξιν) καὶ β) διὰ τὴν γραμματικῶς αἰτιολογημένην ὀρθογραφίαν, εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς, πρὸς τὰ διδασκόμενα κατὰ τάξεις κεφάλαια τῆς Γραμματικῆς, λέξεις, τὰς δυνάμεναις νὰ ἀποτελοῦν ἐφαρμογὴν τῶν ἐπὶ μέρους κανόνων ἐκάστου τῶν κεφαλαίων τούτων.

Τὸ βασικὸν κατὰ τάξιν λεξιλόγιον συντάσσεται κατόπιν εἰδικῶν ἐρευνῶν καὶ βάσει αὐτοῦ γράφονται τὰ ἐγκεκριμένα Ἀναγνωστικά διὰ τὰς μικρὰς κυρίως τάξεις καὶ ὀρίζεται ἡ διδακτέα ὕλη τοῦ μαθήματος τοῦ Προφορικοῦ Λόγου.³

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ἌΛΛΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ⁴

1. Ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή καὶ ἡ γραφοκινητικὴ αἴσθησις, χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸ ἄτομον κατὰ τὴν γραφὴν τῶν λέξεων, πρέπει νὰ ἔχουν ὠρίμασι καὶ νὰ τελοῦν εἰς καλὴν πάντοτε κατάστασιν. Αἱ λειτουργίαι αὗται τελοῦν ἐν συνεχεῖ ἀναπτύξει εἰς τὸ παιδί τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλὴ ὄργανα διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ὄρθογραφίας.

2. Ἡ μνήμη, ἡ λογικὴ κρίσις καὶ ἡ προσοχὴ τίθενται εἰς ἐνέργειαν κατὰ τὴν διαδικασίαν ἐκμάθησος τῆς ὀρθῆς γραφῆς τῶν λέξεων. Ἡ μνήμη ἀπαιτεῖται διὰ τὴν πλήρη ἐντύπωσιν καὶ σταθεράν διατήρησιν τῆς εἰκόνης τῶν λέξεων κατὰ τὴν ἐμπειρικήν κυρίως ὀρθογραφίαν καὶ διὰ τὴν ταχεῖαν ἀνάκλησιν κανόνων Γραμματικῆς καὶ τὴν ἐτοιμότητα χρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν γραφὴν τῶν λέξεων κατὰ τὴν αἰτιολογημένην Ὄρθογραφίαν. Ἡ λογικὴ κρίσις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν αἰτιολογημένην γραμματικῶς Ὄρθογραφίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναζητοῦνται αἱ κατ' ἀναλογίαν καὶ λογικὸν συμπερασμὸν ἐφαρμογαὶ τῶν κανόνων τῆς Γραμματικῆς, αἱ λογικαὶ συγκρίσεις καὶ αἱ ἀναγωγαὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις λέξεων. Ἡ προσοχή, ὡς διέγερσις τῆς ὅλης συνειδήσεως, ὀφείλει νὰ τίθεται εἰς ἐνέργειαν διὰ τὴν λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ παρατήρησιν τῆς μορφῆς τῶν λέξεων πρὸς πλήρη ἐνέργειαν διὰ τὴν λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ παρατήρησιν τῆς μορφῆς τῶν λέξεων πρὸς πλήρη ἐντύπωσιν των, διὰ τὰς λογικὰς ταξινομήσεις καὶ τοὺς συνδυασμοὺς τῶν περιπτώσεων ἐφαρμογῆς τῶν γραμματικῶν κανόνων καὶ διὰ τὸν ἐπιτυχὴ αὐτοέλεγχον ἐπὶ τῶν γραφομένων λέξεων. Αἱ ἀνωτέρω ὅμως ψυχικαὶ λειτουργίαι τελοῦν εἰς κατάστασιν ἐξελιξέως διὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιοι καὶ ἀποτελεσματικοὶ βοηθοὶ διὰ τὸ παιδί εἰς τὴν προσπάθειάν του διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ὄρθογραφίας.

3. Ἡ ὠρίμασις τῆς γλώσσης τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μαθήματος τῆς Ὄρθογραφίας. Τὸ παιδί καλεῖται νὰ γράφῃ ὀρθῶς λέξεις. Αὐτὰς τὰς λέξεις πρέπει νὰ γνωρίζῃ κατ' ἀρχὴν νὰ προφέρῃ ὀρθῶς καὶ πλήρως καὶ νὰ τὰς κατανοῇ ἀκριβῶς, διὰ νὰ δύναται νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτάς τὰ ἀπαραίτητα γραφικὰ σύμβολα. Παιδιά, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν ἢ εἶναι ἀκόμη δυσλεξικά, δυσκολεῦνται πολὺ εἰς τὴν Ὄρθογραφίαν: α) γράφουν λέξεις μὲ ἀναγραμματισμούς, μὲ παραλείψεις γραμμάτων καὶ μὲ προσθέσεις συμφώνων ἢ φωνηέντων, β) ἀποτυγχάνουν εἰς τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν ρημάτων καὶ τῶν πτώσεων τῶν οὐσιαστικῶν, τῶν ἐπιθέτων καὶ τῶν ἀντωνυμιῶν καὶ γ) δεικνύουσιν φοβίαν, καὶ μειονεκτικότητα νὰ γράφουν ἰδικὰ των κείμενα.

4. Ἡ συναισθηματικὴ ἰσορροπία καὶ ἡ εὐμένῃς πρὸς τὸ μάθημα διάθεσις εἶναι

αναγκαίαι προϋποθέσεις. Παιδιά μέ ταραγμένον συναισθηματικών κόσμον δίδουν κείμενα μέ πολλά ὀρθογραφικά λάθη, ὁπότε, καθῶς παρατηροῦνται ἀπό τόν διδάσκαλόν των, ἀντιτίθενται πρὸς τό σχολεῖον καί κατά συνέπειαν καί πρὸς τὰ μαθήματα τῆς Γραμματικῆς καί τῆς Ὁρθογραφίας.

5. Ἡ ὁμιλουμένη εἰς τό περιβάλλον τοῦ παιδιοῦ γλῶσσα ὀφείλει νά συμφωνῇ μέ τήν γραφομένην εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον γλῶσσαν, διὰ νά μή φορτῶνεται τό παιδί μέ δύο λέξεις διὰ τό αὐτό ἀντικείμενον καί διὰ νά μή δυσκολεύεται νά ἐντάσῃ τὰς λέξεις, πού τοῦ εἶναι οἰκεῖαι, εἰς τούς γραμματικούς κανόνας, ὅταν θά τὰς γράφῃ εἰς τὰ κείμενά του.

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ⁵

1. Ἀπαραίτητον θεωρεῖται, ὅπως αἱ τρεῖς εἰκόνες κάθε λέξεως (ὀπτική ἀπό τὰ γραφικά σύμβολα, ἀκουστική ἀπό τόν ἤχον τῆς καί γραφοκινητική ἀπό τήν γραφήν τῆς) ἐνισχύονται μέ τὰς συνεχεῖς ἐπαναλήψεις τῶν ἀντιστοίχων ἐρεθισμῶν. Οἱ μαθηταὶ κατά συνέπειαν πρέπει πολλὰς φορές νά βλέπουν γραμμένην τήν λέξιν, νά ἀκούουν τόν ἤχον τῆς καί νά τήν γράφουν, διὰ νά διατηρηθῇ σταθερῶς ἡ ἐκ πολλῶν πηγῶν εἰκὼν τῆς.

2. Κρίνεται ἄκρως ἀποτελεσματική, μετὰ τὰς κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις (ὀπτική, ἀκουστική, κινητική), ἡ ἀπό μνήμης γραφή τῆς λέξεως. Ἀκολουθεῖ κατόπιν ὁ ἐλεγχος αὐτῆς τῆς γραφῆς βάσει τῆς ἀναγεγραμμένης λέξεως καί ἡ ἐπανάληψις αὐτῆς τῆς διαδικασίας πολλὰς φορές. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ σταθεροποιεῖται ἡ εἰκὼν τῆς λέξεως μέ τήν ὀρθήν γραφήν τῆς.

3. Σκόπιμον εἶναι, ὅπως μὴ ἀφήνωμεν λανθασμένας εἰκόνας λέξεων εἰς τό πνεῦμα τῶν παιδιῶν. Ἀποφεύγομεν νά ἀφήνωμεν εἰς τόν πίνακα ἢ εἰς τὰ τετράδια ὀρθογραφικά λάθη εἰς λέξεις, διότι εἶναι δυνατόν νά ἐντυπώσουν οἱ μαθηταὶ ἀσφαλέστερον τήν ἐσφαλμένην εἰκόνα καί βραδύτερον νά μὴ διακρίνουν τό ὀρθόν ἀπὸ τό λάθος.

4. Σπουδαῖον θεωρεῖται νά συγκεντρώνεται ἐκουσίως ἡ προσοχή τοῦ μαθητοῦ εἰς τό μέρος ἐκεῖνο τῆς λέξεως, εἰς τό ὁποῖον εὐρίσκεται ἡ ὀρθογραφικὴ δυσκολία, χωρὶς βεβαίως νά ἀποσπᾶται τό μέρος αὐτό ἀπὸ τό γραφικόν σύνολον τῆς λέξεως.

5. Ἀπαραίτητον κρίνεται, ὅπως μὴ ζητῶμεν τήν ὀρθογραφίαν λέξεων, πού δέν κατανοοῦν οἱ μαθηταί. Διὰ τοῦτο, ὀδηγοῦνται πάντοτε οἱ μαθηταὶ νά διακρίνουν πλήρως τήν ἔννοιαν τῶν πρὸς ὀρθογραφίαν λέξεων καί νά εὐρίσκουν ὁμωνύμους, συνωνύμους, ὁμοήχους καί ἀντιθέτους λέξεις.

6. Οἱ κανόνες τῆς Γραμματικῆς, ἡ κλίσις τῶν λέξεων καί ἡ λογικὴ ἀνάλυσίς των θεωροῦνται πολὺτιμοι βοηθοὶ τῆς Ὁρθογραφίας καί διὰ τοῦτο πρέπει νά διδάσκωνται ἐποπτικῶς καί ἐπαγωγικῶς.

7. Ἡ ἐξατομικεύσις τῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθογραφίας θεωρεῖται λίαν ἀποτελεσματικὴ ἐνέργεια. Οἱ μαθηταὶ ἀποδίδουν περισσότερα, ὅταν ἀσκῶνται ἀτομικῶς καί εἰς «τά μέτρα» των. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ἀποφεύγονται ἡ ἐμφάνισις λανθασμένων εἰκόνων λέξεων ἀπὸ τούς ἀδυνάτους μαθητὰς ἐνώπιον τῶν ἄλλων καί ἡ δημιουργία δυσαρέστων συναισθηματικῶν καταστάσεων. Μέ τήν κατὰ περιόδους μέτρησιν τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν εἰς τήν Ὁρθογραφίαν εὐρίσκομεν τήν θέσιν ἐκάστου μαθητοῦ εἰς τό σύνολον τῆς τάξεως καί λαμβάνομεν εἰδικὰ ἀτομικά μέτρα.

8. Ὁ μαθητής συγκρατεῖ καί μανθάνει εὐκολώτερον τὴν ὀρθογραφίαν μιάς χειρογράφου λέξεως παρά μιάς τυπωμένης λέξεως. Ἡ χειρόγραφος λέξις εἶναι μία γραφικὴ εἰκὼν περισσότερον ὁμοία μὲ τὴν ἰδικὴν τοῦ γραφῆν, ἐνῶ ἡ εἰκὼν τῆς τυπωμένης λέξεως διαφέρει ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἰδικὴν τοῦ γραφῆν.

9. Ἀπαραίτητον εἶναι, ὅπως ὁ διδάσκαλος ἀποφεύγῃ τὴν δημιουργίαν δυσμενῶν διὰ τὴν Ὄρθογραφίαν συγκινησιακῶν καταστάσεων. Μὲ ὑπομονήν, ἀνεκτικότητα καὶ ἔλλογον βραδύτητα προχωρεῖ ὁ διδάσκων εἰς τὴν προσπάθειάν του μὴ ἐπιβάλλων ποτὲ δυσκολίας ὑπεράνω τῶν δυνάμεων τῶν παιδίων, ὥστε νὰ πεισθοῦν ἐκεῖνα ἀπ' ἀρχῆς ὅτι τὸ ὀρθογραφικὸν λάθος δέν εἶναι παρά ἓνα «ἐπεισόδιον» καὶ ποτὲ ἓνα «ἐγκλημα».

10. Ἡ συνεχὴς ἀσκησις καὶ ἡ ἐγρήγορις τοῦ μαθητοῦ διὰ τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων εἰς ὅλας τὰς σχολικὰς ἐργασίας του ἐφ' ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων πρέπει νὰ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἀδιαπτώτου μερίμνης τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν γονέων. Ὁ Γερμανὸς Διδάσκαλος Μύνχ, ἀπὸ ἐτῶν, συνιστᾷ σχετικῶς τὰ ἐξῆς «κλειδιά» ἐπιτυχίας τοῦ μαθήματος τῆς Ὄρθογραφίας εἰς τὰ παιδιὰ: α) Ἀσκησις, β) Ἀσκησις, γ) Ἀσκησις καὶ δ) Μακράν ἢ ἀπελπίσι.

11. Καθῆκον, τέλος, τῶν διδασκάλων εἶναι νὰ συνηθίσουν εἰς ὅλα τὰ μαθήματα τὰ παιδιὰ νὰ παρατηροῦν καλῶς, νὰ ἀκούουν καθαρώς καὶ νὰ ἀρθρῶνουν πλήρως καὶ σαφῶς. Νὰ διεισδύουν διὰ τῆς πνευματικῆς των διορατικότητος εἰς τὴν δομὴν τῶν φράσεων, νὰ εὐρίσκουν τὰς σχέσεις τῶν λέξεων καὶ νὰ σκέπτονται μὲ σαφήνειαν. Νὰ ἀποκτήσουν τὴν τάξιν, τὴν φροντίδα, τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν σκέψιν εἰς ὅλα τὰ θέματα τῆς ζωῆς των. Ἐάν αὐτὰ πληρωθοῦν, κατὰ τὴν ἄποψιν Γάλλου Παιδαγωγοῦ, τότε δύνανται νὰ εἶναι βέβαιοι ὅτι καὶ τὸ δύσκολον πρόβλημα τῆς Ὄρθογραφίας θὰ ἔχῃ λυθῇ, πράγμα πού σημαίνει τὴν λαμπράν ἐπιτυχίαν τοῦ διδακτικοῦ ἔργου των. Ὁ γνωρίζων νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ γράφῃ ὀρθῶς ἔχει ἓνα μέσον προόδου εἰς τὴν ζωὴν του. Αὐτὸ τὸ μέσον πρέπει νὰ ἀποκτήσουν οἱ μαθηταὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν διδασκάλων των.

7. ΠΟΡΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. **Ἡ ἐμπειρικὴ ὀρθογραφία:** Ἡ ἐμπειρικὴ Ὄρθογραφία, κατὰ τὴν ὁποίαν μανθάνεται, διὰ νοερῶν εἰκόνων τῶν λέξεων καὶ ἄνευ αἰτιολογήσεως, ἡ ὀρθὴ γραφὴ αὐτῶν, ἐφαρμόζεται: α) κατὰ τὴν ὀλικὴν μέθοδον πρώτης Ἀναγνώσεως καὶ Γραφῆς, β) κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τεμαχίου ἐκ τοῦ Ἀναγνωστικοῦ, γ) κατὰ τὴν χρῆσιν ὀρθογραφικοῦ Λεξικοῦ, δ) κατὰ τὰς ἀσκήσεις τοῦ Λεξιλογίου καὶ ε) κατὰ τὴν ἀκριθεὶ καὶ λεπτομερὴ παρατήρησιν καὶ ἐντύπωσιν τῆς μορφῆς τῶν λέξεων.

α) Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὀλικῆς ἢ ἰδεοπτικῆς μεθόδου διὰ τὴν πρώτην Ἀνάγνωσιν καὶ Γραφὴν, περιεγράψαμεν τὴν διαδικασίαν ἐντύπωσης ὁλοκλήρων φράσεων ἢ λέξεων προερχομένων ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας καὶ ἐτονίσσαμεν τὴν δυνατότητα συγκρατήσεως τῆς εἰκόνης καὶ κατὰ συνέπειαν τῆς ὀρθογραφίας αὐτῶν.

β) Ἡ ἀντιγραφὴ τεμαχίου ἐκ τοῦ Ἀναγνωστικοῦ ἔχει ὡς ἐπιδωξίν ὃχι μόνον τὴν ἀσκησιν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὴν Γραφὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν λέξεων. Σκόπιμον κρίνεται, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἐπιλέγουν πρὸς ἀντιγραφὴν τεμάχια, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐνδιαφέρουν, τοὺς ἐντυπωσιάζουν καὶ ἐκφράζουν ὑψηλὰς ἰδέας, μηνύματα καὶ ὠραίας εἰκόνας. Τότε ἡ ψυχὴ, ὁ ὀφθαλμὸς καὶ τὸ χερί των διατίθεν-

τα εὐμενῶς πρὸς τὰς λέξεις τοῦ τεμαχίου καὶ ὡς ἐκ τούτου διασφαλίζεται ἀκριθὲς καὶ σταθερά ἡ ἐντύπωσις τῆς εἰκόνης των.

γ) Οἱ μαθηταί, χρησιμοποιοῦντες, κατὰ τὰς δυσκολίας των, τὸ ὀρθογραφικὸν Λεξικόν, ἀναζητοῦν τὴν λέξιν εἰς τὰ φύλλα τοῦ Λεξικοῦ, διατηροῦν τὴν ἡχητικὴν εἰκόνα τῆς, ἐντυπώνουν κατόπιν τὴν ὀπτικὴν εἰκόνα τῆς, γράφουν αὐτὴν εἰς τὰ τετράδιά των, διὰ νὰ προσθέσουν εἰς τὰς προηγουμένας εἰκόνας καὶ τὴν γραφοκινητικὴν εἰκόνα αὐτῆς καὶ νὰ σταθεροποιήσουν ἐπὶ τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῆς. Διὰ τοῦτο, συνιστάται ἡ σύνταξις καταλλήλων διὰ τοὺς μαθητὰς Λεξικῶν καὶ ὁ ἐθισμὸς τῶν παιδιῶν, ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῶν.

δ) Κατὰ τὰς ἀσκήσεις τοῦ εἰδικοῦ διὰ κάθε τάξιν Λεξιλογίου, οἱ μαθηταὶ ἀσκοῦνται εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ὀρθογραφίας ὠρισμένου ἀριθμοῦ λέξεων (τῶν πλέον εὐχρήστων καὶ ἀπαραιτήτων διὰ τὴν τάξιν των), εἰς τὴν εὐρεσιν ὁμωνύμων, ὁμοήχων, παραγῶγων καὶ ἀντιθέτων λέξεων πρὸς τὰς βασικὰς λέξεις τοῦ Λεξιλογίου (οἰκογένεια λέξεων), εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ὀρθογραφίας ὄλων αὐτῶν τῶν λέξεων καὶ εἰς τὴν σύνταξιν μὲ αὐτὰς διαφόρων προτάσεων.

ε) Κατὰ τὴν ἀκριθεὶ καὶ λεπτομερῆ παρατήρησιν καὶ ἐντύπωσιν τῆς μορφῆς τῶν λέξεων, χρησιμοποιεῖται τὸ παιγνίδι τοῦ «φωτογράφου», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ τὴν βασικὴν πορεῖαν τῆς ἐμπειρικῆς Ὀρθογραφίας:

Προσδιορίζομεν 3-4 λέξεις ἀπὸ τὸ βασικὸν Λεξιλόγιον τῆς τάξεως ἢ ἀπὸ τὸ Ἀναγνωστικόν ἢ ἀπὸ τὰς Ἐκθέσεις Ἰδεῶν τῶν μαθητῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι αἱ πλέον εὐχρηστοὶ καὶ ἀπαραίτητοι δι' ὅλα τὰ μαθήματα καὶ τὰς γραπτὰς ἐργασίας τῶν παιδιῶν καὶ συντάσσομεν μικρὸν κείμενον μὲ αὐτὰς (ἐπιστολὴ, διαφήμισις, ἀγγελία κ.λ.π.).

Παράδειγμα: Ἐπιστολὴ: «Ἀγαπητὲ Χρῆστο, πλησιάζουν τὰ Χριστούγεννα. Ὅλοι ἐτοιμαζόμεστε γιὰ τὴν μεγάλη γιορτὴ μας. Σὲ περιμένομε νὰ ἔλθῃς. Μὲ πολλὴ ἀγάπην, ὁ ἀδελφός σου Νίκος». Αἱ λέξεις ποῦ θὰ διδάξωμεν εἶναι: **Πλησιάζουν, Χριστούγεννα, ἐτοιμαζόμεστε.** Διαβάζομεν τὸ κείμενον αὐτὸ εἰς τὰ παιδιὰ καὶ γράφομεν εἰς τὸν πίνακα τὴν λέξιν: **Πλησιάζουν.** Διαβάζουν οἱ μαθηταὶ τὴν λέξιν ὁλόκληρον. Προφέρουν κατόπιν τὴν λέξιν κατὰ συλλαβὰς ὀνομάζοντες τὰ φωνήεντα καὶ τοὺς τόνους ποῦ ἔχουν: **πλη** (ῆτα), **σι** (γῆτα) **ά** (ὀξεῖα), **ζουν.** Συνεχίζουν ὅλοι οἱ μαθηταὶ ἐν χορῶ καὶ μεμονωμένως τὴν ἀνωτέρω διαδικασίαν μὲ ἀνοικτὰ καὶ μὲ κλειστὰ τὰ μάτια 2-3 φορές. Γράφουν τὴν λέξιν εἰς τὸ τετράδιόν των, χωρὶς νὰ τὴν βλέπουν, ἀφοῦ ἔχομεν καλύψει τὸν πίνακα, καὶ κατόπιν βεβαιώνουν τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῆς βλέποντες αὐτὴν εἰς τὸν πίνακα (ἀποκεκαλυμμένην). Ἐπαναλαμβάνουν 3-4 φορές τὴν ἀπὸ μνήμης γραφὴν καὶ τὸν αὐτοέλεγχον κάθε φορὰν ἀπὸ τὸν πίνακα. Γράφουν 3-4 φράσεις μὲ τὴν λέξιν, ποῦ ἔμαθαν καὶ ἐμπεδώνουν τὴν ὀρθογραφίαν τῆς. Ὑποκινούμεν τοὺς μαθητὰς καὶ εὐρίσκουν ἄλλας μορφὰς τῆς αὐτῆς λέξεως καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς (ἐπλησίαζαν, πλησίον, πλησίασμα) καὶ τὰ γράφουν εἰς τὰ τετράδιά των ὀρθῶς. Ἐλέγχομεν τὰς ἐργασίας των.

Ἀκολουθοῦμεν τὴν αὐτὴν διαδικασίαν καὶ διὰ τὰς ἄλλας λέξεις (Χριστούγεννα, ἐτοιμαζόμεστε). Οἱ μαθηταὶ, τέλος, συντάσσουν καὶ γράφουν πλήρη μικρὰ κείμενα περιέχοντα ὅλας αὐτὰς τὰς λέξεις.

Ἀντὶ τῆς πατροπαράδοτου μηχανικῆς ὀρθογραφίας 3-4 σειρῶν ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸν κείμενον, συνιστάται σήμερον τὸ ἀνωτέρω ὀρθογραφικὸν παιγνίδι ὡς κοινὴ εἰς τὴν τάξιν ἐργασία ἐπ' ὀλίγα λεπτά τῆς ὥρας ἢ ὡς κατ' οἶκον ἐργασία ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῶν γονέων.⁶

2. **Ἡ αιτιολογημένη Ὀρθογραφία:** Κατά τήν αιτιολογημένην γραμματικῶς Ὀρθογραφίαν, οἱ μαθηταὶ ἀσκοῦνται εἰς τήν ἐκμάθησιν τῆς ὀρθῆς γραφῆς τῶν λέξεων αιτιολογούντες αὐτὴν βάσει γραμματικῶν κανόνων.

Κατ' ἀρχήν, ὑπενθυμιζόμεν εἰς τοὺς μαθητάς διδαχθέντα γραμματικὸν κανόνα καὶ σημειώνομεν εἰς τὸν πίνακα ὀλίγα σχετικὰ στοιχεῖα. **Παράδειγμα:** Κανόνες τόνισμου: **ὄξεϊα:** α) ´ – (μακρὰ λήγουσα – μακρὰ παραλήγουσα), ´ – – (προπαραλήγουσα), ´ – ὀ (εἰς τὸ –έ– καὶ –ό–). Περισπωμένη: ὕ (βραχεῖα λήγουσα – μακρὰ παραλήγουσα).

Ὑπαγορεύομεν εἰς ὅλους τοὺς μαθητάς ἓνα κείμενον, ποῦ περιέχει λέξεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐφαρμόζονται οἱ ἀνωτέρω κανόνες τόνισμου. Ἐνας ἐξ αὐτῶν (μετρίας ἀποδόσεως) γράφει εἰς τὸν πίνακα καὶ οἱ ἄλλοι εἰς τὸ τετράδιόν των. **Παράδειγμα:** «Στὸ σχολεῖο μας ἔχομε ωραίους τοίχους. Μὲ τὰ χέρια τῶν παιδιῶν λερώνονται οἱ τοῖχοι». Ἐρωτώμεν τοὺς μαθητάς διὰ τὸν τόνον των εἰς τὰς λέξεις: στὸ, σχολεῖο, ἔχομε, ωραίους, τοίχους μὲ, χέρια, λερώνονται, τοῖχοι. Ἀναπτύσσεται συζητήσις καὶ αιτιολογοῦνται οἱ τόνοι μὲ ἀναφορὰν εἰς τοὺς ἀντιστοίχους γραμματικούς κανόνες. Διορθώνεται τὸ γραπτὸν κείμενον τῶν παιδιῶν κατὰ τήν συζήτησιν. Δίδομεν ἄλλας λέξεις διὰ τήν ἐφαρμογὴν τῶν αὐτῶν κανόνων πρὸς ἀσκήσιν.

Ὅρίζομεν μικρὸν τεμάχιον ἀπὸ τὸ μάθημα τῆς Ἀναγνώσεως καὶ ζητοῦμεν, ὡς κατ' οἶκον ἐργασίαν, νὰ αιτιολογήσουν οἱ μαθηταί, βάσει τῶν ἀνωτέρω κανόνων, τήν ὀρθὴν γραφὴν ὠρισμένων λέξεων.

Τὴν ἀνωτέρω διαδικασίαν αιτιολογημένης Ὀρθογραφίας ἐφαρμόζομεν 5-6 φορές τὸν μῆνα παραλλήλως πρὸς διδασκομένους κανόνες εἰς τὸ μάθημα τῆς Γραμματικῆς καὶ μερικὰς φορές δι' ἀνακεφαλαίωσιν κανόνων.

3. **Ἡ Ὀρθογραφία εἰς τὸ πρόγραμμα μαθημάτων:** Ἐάν τὸ ἐβδομαδιαῖον πρόγραμμα μαθημάτων προβλέπῃ ἰδιαιτέραν διδακτικὴν ὥραν διὰ τήν Ὀρθογραφίαν, τότε ἐφαρμόζομεν εἰς τήν αὐτὴν ὥραν καὶ τὰ δύο εἶδη αὐτῆς, τήν ἐμπειρικὴν καὶ τήν αιτιολογημένην. Ἐάν ὅμως δέν προβλέπεται ἰδιαιτέρα ὥρα, τότε, κατὰ τὰ μαθήματα τῆς Ἀναγνώσεως, τοῦ Προφορικοῦ Λόγου, τοῦ Λεξιλογίου καὶ τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν, εὐρίσκομεν ὀλίγον χρόνον καὶ ἐφαρμόζομεν ἄλλοτε τήν ἐμπειρικὴν καὶ ἄλλοτε τήν αιτιολογημένην Ὀρθογραφίαν. Ὅπωςδὴποτε, ὅμως, εἰς τὰς γραπτὰς ἐργασίας ὅλων τῶν μαθημάτων ἐπισημαίνομεν τὰ λάθη καὶ προκαλοῦμεν τοὺς μαθητάς διὰ τήν διόρθωσίν των.⁷

8. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Ἀναζητήσατε λέξεις «κλειδιά» (εὐχρήστους καὶ ἀπαραίτητους) καὶ συγκροτήσατε ἐμπειρικῶς βασικὸν λεξιλόγιον κατὰ τάξεις μαθητῶν. Συγκρίνατε τὸν πίνακα τῶν λέξεων σας μὲ τὸν πίνακα ἐπισημῶν ἢ ἐπιστημονικῶς συνταχθέντων λεξιλογίων.
2. Σχολιάσατε τὴν ἀποψιν: «Ἡ διγλωσσία εἰς τὴν χώραν μας (καθαρεύουσα – δημοτικὴ) δημιουργεῖ σοβαρὰ προβλήματα εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ὀρθογραφίας».
3. Συντάξατε σχολικὰ τέστ Ὀρθογραφίας κατὰ τάξεις καὶ προσπαθήσατε νὰ τὰ ἐφαρμόσετε εἰς μαθητάς. Προχωρήσατε εἰς τὴν ἐξαγωγήν στατιστικῶν στοιχείων καὶ σχετικῶν συμπερασμάτων. Ἐπισημάνετε τὰς λέξεις, διὰ τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖται ἰδιαιτέρα ἀσκήσις τῶν μαθητῶν.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μεγ. Παιδαγωγ. Ἐγκυκλοπαιδεῖα, ἐκδ. Ἑλλην. Γράμματα, 1968, τ. 3ος β) Λεξικόν Ἠλίου, γ) Εἰδικαὶ Διδ/καὶ ἐν.ἀν.

2. Θ. Γέρου: Ειδ. Διδακτική, έκδ. Πιττακός, 'Αθήναι, σελ. 42.
3. Τά κυκλοφορούντα 'Αναγνωστικά εἰς τὴν χώραν μας διὰ τὰς μικρὰς κυρίως τάξεις ἔχουν συνταχθῇ βάσει συγκροτηθέντος εἰδικοῦ κατὰ ἡλικίας Λεξιλογίου.
4. Κων. Κίτσου: Ψυχολογία τῆς μαθήσεως, σελ. 179-181.
5. α) Ε. NATALIS, *Dulangage spontane à la langue cultivée*, Liege p. 176-179. β) Α. SOUCHE, *Not. un. pedagogie*, Nathan, p. 105-113.
6. Εἰς εἰδικὴν ἔρευνάν μας εἰς 'Ιωάννινα οἱ γονεῖς ἐκτιμοῦν τὴν ὀρθογραφίαν ὡς ἑξῆς: Οἱ 75% ὡς ἀπαραίτητον, οἱ 20% ὡς σπουδαίαν καὶ οἱ 5% ὡς ὀλίγον σπουδαίαν, βλέπε: Κ. Κίτσου: Οἱ γονεῖς ὁμιλοῦν . . . 1958, σελ. 18.
7. Σκόπιμον θεωρεῖται, μετὰ τὰς ποικίλας ἀσκήσεις τῆς ἐμπειρικῆς καὶ τῆς αἰτιολογημένης 'Ορθογραφίας καὶ τοὺς καθ' ἡμέραν ἐλέγχους τῶν γραπτῶν ἐργασιῶν τῶν παιδιῶν, ὅπως προβαίνωμεν εἰς διαπίστωσιν τῆς γενικῆς, εἰς τὴν τάξιν, καὶ τῆς ἀτομικῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν μέ εἰδικὰ σχολικά τέστ ὀρθογραφίας ἐπὶ τῶν διδαχθεῖσων λέξεων καὶ ἐπὶ τῶν γραμματικῶν κανόνων καὶ ὅπως ἐξάγωμεν ποσοστὰ ἐπιτυχίας κατὰ μέσον ὅρον δι' ἐκάστην λέξιν καὶ κατ' ἄτομον ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λέξεων. Κατόπιν, συνάμεθα, μέ εἰδικὰς ἀσκήσεις γενικὰς καὶ ἀτομικευμένας, νά συμπληρῶνωμεν τὰ κενὰ καὶ τὰς ἐλλείψεις.

XII. Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΙΔΕΩΝ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τό παιδί, μέ τήν ζωήν του εις τήν οικογένειαν, εις τήν συνοικίαν, εις τό χωρίον, εις τήν φύσιν καί εις τό σχολεῖον, ἔχει ἄρκετά ἔντονα βιώματα καί σκέπτεται, συναισθάνεται καί ποθεῖ πολλά ἐπὶ ἀντικειμένων καί πράξεων τοῦ περιβάλλοντός του. Ὡθούμενον προοδευτικῶς ἀπό ἐγωκεντρικά, κοινωνικά, ἀναλυτικά καί ἀξιολογικά κίνητρα ἀνοικοινώνει τὰς σκέψεις καί τὰς συναισθηματικο-βουλευτικές του καταστάσεις προφορικῶς καί γραπτῶς. Ἡ προφορική ἢ ἡ γραπτὴ ἔκφρασις του πρέπει νά γίνεται μέ ἀκρίβειαν, μέ σαφήνειαν καί μέ ὕφος, διὰ νά κατανοηθῇ καί διὰ νά ἀρέσῃ εἰς τοὺς ἄλλους. Διὰ τήν καλλιέργειαν τῆς ἰκανότητος πρὸς προφορικὴν ἔκφρασιν, καθιερώθη εἰς τὰ σχολεῖα τό μάθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἐνῶ διὰ τήν γραπτὴν ἔκφρασιν ἐφαρμόζεται τό μάθημα τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν.

Κατά τὰ ἀνωτέρω, τὰ κυριώτερα στοιχεῖα εἰς τό μάθημα τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν εἶναι ἡ ὑποκειμενικότης καί ἡ πρωτοτυπία.¹ Τό παιδί ἐκφράζει ὑποκειμενικάς του ἰδέας καί ψυχικάς καταστάσεις ἐξ ἀφορμῆς ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν καί διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος καί οἱ ἄλλοι μαθηταὶ πρέπει νά σέβωνται αὐτάς. Ἐπίσης, ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως εἶναι καθαρὰ προσωπικός, πρωτότυπος, καί λαμβάνει τήν μορφήν προσωπικοῦ ὕφους μέ ἰδιαιτέραν διὰ τόν καθένα τάξιν καί κίνησιν σκέψεων καί μέ ἰδιάζουσιν ἐπίσης ἀπὸ κάθε ἀτομον ἐπιλογὴν τῶν ἐκφραστικῶν μέσων ἀπὸ τήν ζώσαν γλῶσσαν.

Κατά συνέπειαν, Ἐκθεσις Ἰδεῶν εἶναι τό μάθημα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁδηγεῖται καταλλήλως τό παιδί νά ἐκφράζῃ εἰς γραπτὸν λόγον τὰς σκέψεις καί τὰ βιώματά του ἐλευθέρως, ἀπὸ ἐσωτερικὴν κυρίως ἀνάγκην, καί μέ ἀκρίβειαν, σαφήνειαν καί ὕφος.

Τό μάθημα τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν δέν ἀπαντᾷ εἰς τὰ σχολεῖα παλαιότερων ἐποχῶν. Κατά τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καλλιεργεῖται μόνον ἡ προφορικὴ ἔκθεσις Ἰδεῶν ἐπὶ ὠρισμένων θεμάτων εἰς τὰς ρητορικὰς σχολὰς. Κατά τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καί κατά τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, οἱ μεγάλοι μαθηταὶ συνήθως ἀσκοῦνται εἰς γραπτούς ρητορικοὺς λόγους ἐπὶ πλαστῶν καί ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν, ὀριζομένων, θεμάτων καί εἰς γραπτὰς συγκρίσεις μυθικῶν καί ἱστορικῶν προσώπων. Εἰς τὴν Δύσιν, κατά τοὺς Μεσαίους καί Νεωτέρους χρόνους, οἱ μαθηταὶ συντάσσουν ἐπιστολάς, ἔγγραφα καί ἀναφοράς εἰς τὴν λατινικὴν συνήθως γλῶσσαν. Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς σχολικὰς ἐνεργείας δέν ἀπαντᾷ ἡ ἐλευθέρη ἔκφρασις σκέψεων καί βιωμάτων τῶν μαθητῶν. Βραδύτερον, ὁ Πεσταλότσι καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι παιδαγωγοὶ τῆς κινήσεως τοῦ σχολείου ἐργασίας εἰσάγουσιν τό μάθημα τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν εἰς τὰ Δημοτικά Σχολεῖα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθέρας γραπτῆς ἐκφράσεως Ἰδεῶν μέ ἀκρίβειαν, σαφήνειαν καί ὕφος.²

2. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ³

1. Μέ τό μάθημα τῆς Ἐκθέσεως Ἰδεῶν καλλιεργοῦνται αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι τῆς παρατηρητικότητος ἐπὶ πραγμάτων καί φαινομένων εἰς τὴν φύσιν καί τὴν ζωήν,

της μνήμης, της φαντασίας και της λογικής κρίσεως, ως και τὰ ἀνώτερα κοινωνικά, ἠθικά, θρησκευτικά καὶ καλαισθητικά συναισθήματα, καθὼς τὸ παιδί προσπαθεῖ νὰ ἐκθέσῃ γραπτῶς τὰ παρατηρούμενα, νὰ ἐνθυμηθῇ αὐτὰ, νὰ φαντασθῇ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματα ἐπ' αὐτῶν, νὰ διατυπώσῃ κρίσεις καὶ συμπεράσματα καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν συμπάθειάν του, τὰς ἀξιολογήσεις του καὶ τὰς ψυχικὰς ἀνατάσεις του δι' ὅσα παρατηρεῖ καὶ ζῇ. Προκειμένου νὰ γράψῃ ὅλα τὰ ἀνωτέρω, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ τὰ προσδιορίσῃ σαφῶς, νὰ τὰ ταξινομήσῃ καὶ νὰ τὰ συγκεκριμενοποιήσῃ εἰς γραπτὰς λέξεις καὶ φράσεις, ὅποτε ὁ ψυχισμὸς του συγκεντρώνεται εἰς κάθε ἀντίστοιχον πρὸς τὰ ἀνωτέρω λειτουργίαν καὶ ἀσκεῖται μετ' ἐπιμονῆς εἰς αὐτήν.

2. Διὰ τῆς ἐλευθέρως ἐκφράσεως σκέψεων καὶ βιωμάτων παρέχεται ἡ εὐκαιρία εἰς τὸ παιδί νὰ ἐκτονώσῃ τὸν ψυχισμὸν του, νὰ λύσῃ τὰ ἐσωτερικά του συμπλέγματα καὶ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ ψυχισμοῦ του, τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων καὶ κρίσεων του καὶ τὰς ἀποκλίσεις καὶ βασικὰς γραμμάς τῆς ἀτομικότητός του. Διὰ τοῦτο, ἡ Ἐκθεσις ἰδεῶν ἐνέχει καθαρῶς ψυχοδιαγνωστικὴν καὶ ψυχοθεραπευτικὴν σημασίαν.

3. Αἱ ἐκθέσεις ἰδεῶν βοηθοῦν τὰ γλωσσικὰ μαθήματα, καθὼς παρέχουν εὐκαιρίαν εἰς τὸ παιδί νὰ χρησιμοποιήσῃ, νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ νὰ ἐμπεδώσῃ τὰς ἀποκτωμένας διὰ τῆς ἀναγνώσεως, διὰ τῆς γραμματικῆς, διὰ τῆς ὀρθογραφίας καὶ διὰ τοῦ μαθήματος τοῦ προφορικοῦ λόγου γνώσεις καὶ δεξιότητας πρὸς ἐκφράσιν τῶν ἰδεῶν του μέ ἀκρίβειαν, μέ σαφήνειαν καὶ μέ ὕφος. Ἀποτελοῦν, ἐπίσης, «καθρέπτην» ὧν τῶν ἄλλων μαθημάτων, καθ' ὅσον ὁ μαθητὴς αὐθόρμητως συσχετίζει καὶ ἐρμηνεύει τὰ ἐκφραζόμενα βιώματά του μέ γνώσεις ἐκ τῶν διδασκομένων εἰς τὸ σχολεῖον μαθημάτων καὶ ἔτσι ἐμπεδώνει αὐτάς εἰς τὴν συνειδησίν του καὶ τὰς καθιστᾷ ὄργανα σκέψεως καὶ κρίσεώς του. Ἐξ ἄλλου, ἀποκτῶν ὁ μαθητὴς, διὰ τῶν Ἐκθέσεων, τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκφράζεται ἐλευθέρως, μέ σαφήνειαν, ἀκρίβειαν καὶ ὕφος, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκφράζεται ὁμοίως καὶ ἐπιτυχῶς ἐπὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ νὰ ἐκτελῇ ἐπιφευλῶς τὰς σχετικὰς εἰς τὰ μαθήματα αὐτὰ γραπτὰς ἐργασίας. Διὰ τούτους λόγους αὐτοῦς, ὁ Γάλλος παιδαγωγὸς Ζάν Πωλ τονίζει: «ὁ μαθητὴς δύναται, ὅταν μόνος του γράψῃ Ἐκθεσιν ἰδεῶν μιᾶς σελίδος, νὰ ὠφεληθῇ πνευματικῶς περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι, ὅταν διαβάσῃ ἓνα ὀλόκληρον βιβλίον».

4. Τὸ μάθημα τῆς Ἐκθέσεως ἰδεῶν προσφέρει εἰς τὰ παιδιά ἓνα πολύτιμον ἐφόδιον διὰ τὴν μετέπειτα ζωὴν των. Καλλιιεργεῖ τὴν ἱκανότητα νὰ γράφουν τὰς σκέψεις των, νὰ ἐπικοινωνοῦν γονίμως μέ τούς ἄλλους καὶ, αὐριοι, νὰ συναλλάσσονται μέ τούς συνανθρώπους των γραπτῶς διὰ τὰς ἐπαγγελματικὰς καὶ κοινωνικὰς των ἀνάγκας (ἐπιστολαί, εὐχετήρια, πληροφορίες, ἀγγελίαι, ἀποδείξεις, περιγραφὴ καταστάσεων κ.λ.π.) καὶ νὰ λύουν τὰ προβλήματα των ἐπιτυχῶς, διὰ τῆς σαφοῦς καταδείξεως τοῦ ψυχισμοῦ των, διὰ τοῦ πειστικοῦ λόγου των καὶ διὰ τοῦ προσωπικοῦ των ὕφους.

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τὸ μάθημα τῆς Ἐκθέσεως ἰδεῶν σκοπεύει νὰ καταστήσῃ προοδευτικῶς τούς μαθητὰς ἱκανούς νὰ ἐκφράζουν τὰς ιδέας των καὶ τὰ βιώματά των γραπτῶς μέ ἀκρίβειαν, σαφήνειαν καὶ προσωπικόν ὕφος.

Ἀκριβὴς εἶναι ἡ γραπτὴ ἐκφρασις, ὅταν χρησιμοποιῶνται αἱ κατάλληλοι λέξεις διὰ τὴν ἐκφράσιν τῶν λεπτῶν ἀποχρώσεων τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τούς ἄλλους ἑπακριβῶς ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ γρά-

φοντος. Σαφής είναι η έκφρασις, όταν η σύνταξις των λέξεων αποδίδη όρθάς και κατανοητάς κρίσεις, συλλογισμούς και αξιολογήσεις. Προσωπικόν ύφος έχει η έκφρασις, όταν ο γράφων δίδη μιαν ιδιαιτερότητα εις την τάξιν των σκέψεών του και εις την επιλογήν των λέξεων, διά να επιτύχη μιαν ιδιάζουσαν διά τό άτομόν του χάριν εις τόν λόγον του.

Ό διδάσκαλος σκόπιμον είναι, όπως έχη πρό όφθαλμών αυτός τάς επιδιώξεις του μαθήματος διά να διαβαθμίξη κατά τάξεις μαθητών τάς ενεργείας και απαιτήσεις του.

4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ΑΛΛΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Διά να επιτευχθούν οι όριζόμενοι άντικειμενικοί στόχοι του μαθήματος, απαιτείται η έξασφάλισις των έξής προϋποθέσεων: α) η κατοχή επαρκούς λεξιλογίου και βασικών γραμματικών, συντακτικών και όρθογραφικών κανόνων, διά να επιτευχθί η άκριθής έκφρασις, β) η επαρκής νοημοσύνη διά λογικάς κρίσεις και συλλογισμούς, δι' εύρεσιν αιτίων και αποτελεσμάτων η προθέσεων και επιτευγμάτων και διά κάθε είδους αναλύσεις και αφαιρέσεις, διά να επιτευχθί η σαφής γραπτή έκφρασις, γ) η πεποίθισις του γράφοντος εις την έλευθερίαν έκφράσεως, δ) η συνεχής όργάνωσις βιωματικών καταστάσεων, διά να αισθάνεται τό άτομον την ανάγκην να ανακοινώνη τόν ψυχισμόν του επί των βιωματικών του καταστάσεων και ε) η διαπίστωσις του γράφοντος περί ύπάρξεως άμοιβαίων κοινωνικών σχέσεων και άμοιβαίου σεβασμού μεταξύ των ατόμων, διά να οικοδομηθί μέσα του η έμπιστοσύνη προς τούς άλλους διά την κοινωνικοποίησιν των σκέψεών του.

Τό παιδί του Δημοτικού Σχολείου, ένεκα έσωτερικών και έξωτερικών αιτίων, δέν έξασφαλίζει όλας, τάς άνωτέρω προϋποθέσεις εις ικανοποιητικόν βαθμόν. Τό λεξιλόγιον είναι πτωχόν και άναφέρεται περισσότερον εις συγκεκριμένα πράγματα. Οι βασικοί γραμματικοί, συντακτικοί και όρθογραφικοί κανόνες διδάσκονται προοδευτικώς από τάξεως εις τάξιν, δέν άφομοιώνονται πλήρως και δέν μπορούν να άποτελέσουν άκόμη όργανα άκριβοϋς γραπτής έκφράσεως. Η νοημοσύνη του έκτελεί λογικάς νοεράς πράξεις μόνον επί συγκεκριμένων πραγμάτων και όχι άκόμη επί προτάσεων και άδυνατεί ως εκ τούτου να προχωρήση εις αναλυτικάς, αξιολογικάς, περιεκτικάς και πυκνάς έκφράσεις. Η πεποίθισις του γράφοντος μαθητού εις την έλευθερίαν έκφράσεως δέν είναι δυνατόν να οικοδομηθί εύκόλως εις τό Δημοτικόν Σχολείον, διότι, λόγω των άνωτέρω άναφερθεισών έλλείψεων, ο διδάσκαλος είναι ύποχρεωμένος να έπισημαίνη τά λεκτικά, συντακτικά, γραμματικά και όρθογραφικά λάθη κάθε μαθητού και έτσι άθελήτως να άναχαιτίξη την έλευθέραν έκφρασιν και να περιορίζη τό προσωπικόν έκφραστικόν ύφος. Η έλλειψις έντόνου ζωής εις τό σχολείον, εις την οικογένειαν και εις την παιδικήν συντροφιάν, λόγω των πολλών σχολικών μαθημάτων, των ύπερβολικών κατ' οίκον έργασιών και της άπουσίας καταλλήλων χώρων διά την έλευθέραν ζωήν των παιδιών εις την συνοικίαν, άποτελεί αιτίαν της κενότητος της ψυχής εις βιώματα και περιορισμού της ανάγκης προς άνακοίνωσιν. Η άδιαφορία του διδασκάλου να όργανώη τούς μαθητάς εις συνεργατικάς ομάδας δραστηριοτήτων σχολικής ζωής, η άδιαφορία επίσης των γονέων να συντροφεύουν τά τέκνα των μέ άλλα όμήλικα παιδιά κατά τόν έλεύθερον χρόνον των και η έλλειψις παιδικής συντροφιάς εις την συνοικίαν της πόλεως η εις τό χωρίον άποτελούν αιτίας περιορισμού της φυσικής τάσεως του

παιδιού πρὸς ἀνακοίνωσιν τῆς σκέψεώς του καὶ ἀπουσίας ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καὶ ἐμπιστοσύνης μεταξύ τῶν ἀτόμων.

Λόγῳ τῶν ἀνωτέρω αἰτίων, τὰ κίνητρα τῶν παιδιῶν διὰ τὴν γραφὴν Ἐκθέσεων ἰδεῶν, συμφώνως πρὸς πορίσματα εἰδικῶν ἐρευνητικῶν,⁴ ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

α) Κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν 6-8 ἐτῶν (Α'. καὶ Β'. τάξεις), τὰ παιδιά διακατέχονται ἀπὸ τὸ ἐγώκεντρικόν κίνητρον καὶ γράφουν, διὰ νὰ ἐκφράσουν τὸ Ἐγὼ των ζητώντας νὰ βγάλουν ὅ,τι ζοῦν μέσα των, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρωνται πολὺ διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν λέξεων καὶ τοὺς ὀρθοὺς συνδυασμοὺς αὐτῶν. Διὰ τοῦτο, φροντίζομεν νὰ μὴ καταπνίξωμεν αὐτὸ τὸ κίνητρόν των παραθλέποντες πολλὰ λάθη των καὶ ἀφήνοντας, μὲ τὴν ὅλην συμπεριφοράν μας εἰς αὐτά, τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μᾶς ἐνδιαφέρει πολὺ νὰ γράφουν δι' ὅσα ζοῦν μέσα των. β) Κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν 8-10 ἐτῶν (Γ'. καὶ Δ'. τάξεις), τὰ παιδιά διακατέχονται ἀπὸ τὸ κίνητρον τῆς κοινωνικοποιήσεως τῆς σκέψεως των καὶ ἀναζητοῦν κατὰ τὴν γραφὴν τῶν Ἐκθέσεων λέξεις καὶ συνδυασμοὺς αὐτῶν κατανοητοὺς ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Διὰ τοῦτο, ἡ ἀρωγὴ μας, κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, συνίσταται εἰς τὴν ἐνίσχυσιν αὐτοῦ τοῦ κινήτρου καὶ εἰς τὴν ὑπόδειξιν μας διὰ τὴν ἀντικατάστασιν λέξεων καὶ πλοκῆς αὐτῶν εἰς τὸ κείμενόν των, αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ κατανοῶνται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μὲ λέξεις καὶ πλοκὴν παραδεκτάς καὶ ἀρεστάς εἰς εὐρύτερα ἀνθρώπινα περιβάλλοντα ἐκτείνόμενα πέραν τῆς στενωτέρας, συγκεκριμένης, κοινωνίας των. γ) Κατὰ τὴν περίοδον τῶν 10-12 ἐτῶν (Ε'. καὶ ΣΤ'. τάξεις), τὰ παιδιά διακατέχονται ἀπὸ τὸ περιγραφικόν καὶ ἀναλυτικόν κίνητρον καὶ γράφουν περιγραφὰς ἀντικειμένων καὶ γεγονότων μὲ καταλλήλους λέξεις καὶ φράσεις, ἀποδίδουν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα αὐτῶν, ἀναλύουν σχέσεις ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς, διατυπώνουν κρίσεις καὶ συμπεράσματα καὶ χρησιμοποιοῦν τὰς ποικίλας κατηγορίας τῶν λέξεων εἰς ὅλας τὰς μορφὰς των καὶ τοὺς ποικίλους συνδυασμοὺς των. Διὰ τοῦτο, ὀργανώνομεν εὐκαιρίας, διὰ νὰ παρατηροῦν τὰ παιδιά ἀξιόλογα ἀντικείμενα καὶ γεγονότα, νὰ συζητοῦν δι' αὐτὰ καὶ νὰ ἀγωνταὶ εἰς κρίσεις, διδάσκομεν συστηματικῶς τοὺς βασικοὺς γραμματικοὺς καὶ συντακτικοὺς κανόνας καὶ τὰ ποικίλα σχήματα λόγου μὲ κατάλληλα κείμενα (πεζὰ καὶ ποιητικά) ἐκλεκτῶν λογοτεχνῶν καὶ, ἀποφεύγοντες νὰ δίδωμεν ἔμφασιν εἰς τὰ ὀρθογραφικά καὶ τὰ ἄλλα λάθη, ἀφήνομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως νὰ γράφουν τὰ παιδιά ὅσα σκέπτονται καὶ αἰσθάνονται δι' ἐκεῖνα πού βλέπουν καὶ ζοῦν. δ) Κατὰ τὴν περίοδον τῶν 12-15 ἐτῶν, τὰ παιδιά, ἀφοῦ ἀποκτήσουν, βάσει τῶν ἀνωτέρω κινήτρων καὶ τῶν σχετικῶν ἀσκήσεων, ὥρισμένης ἰκανότητος γραφῆς Ἐκθέσεων, διακατέχονται τώρα ἀπὸ τὸ αἰσθητικόν κίνητρον καὶ μὲ ἀτομικόν «γούστο» καὶ προσωπικόν ὕφος, ἐπιλέγουσιν λέξεις καὶ σχήματα λόγου, σταθεροποιοῦν ἰδιαιτέρον, ἀτομικόν, τρόπον συνδυασμοῦ τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων καὶ δίδουν ἰδιαιτέραν χάριν εἰς τὸν γραπτὸν λόγον των. Διὰ τοῦτο, σεβόμεθα πολὺ τὸ προσωπικόν ὕφος κάθε μαθητοῦ, ἐπαινοῦμεν τὴν ἐκφραστικὴν πρωτοτυπίαν, ἐπισημαίνομεν τὴν ποικιλίαν τοῦ ὕφους μεταξύ τῶν μαθητῶν, τροφοδοτοῦμεν τὰς αἰσθητικὰς διαθέσεις αὐτῶν μὲ τὴν ἀνάγνωσιν ἐκθέσεων ἄλλων μαθητῶν καὶ μὲ κατάλληλα κείμενα λογοτεχνῶν ἀπὸ βιβλία καὶ περιοδικὰ καὶ παρέχομεν εὐκαιρίας διὰ τὴν σύνταξιν ἐκθέσεων ἐπὶ ἐλευθέρων θεμάτων, διὰ νὰ «ἀναβλύσῃ» ἡ ζωσα καὶ βαθεῖα πηγὴ, ἀπὸ τὸν ἐσώτατον ὑπαρξιακὸν πυρῆνα τῆς ἀτομικότητός των.

5. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

1. Ὡθοῦμεν τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἐμπνευσιν ἰδεῶν: Ἡ Ἐκθεσις ἰδεῶν ἀπαιτεῖ

ιδέας, τās όποίας ό γράφων θά διατυπώση μέ τās καταλλήλους λέξεις. Τά παιδιά του Δημοτικού Σχολείου δέν έχουν πολλές ιδέας διά τά βιώματά του, δέν συνοργάνουν τās σκέψεις των γύρω από μίαν κεντρικήν ιδέαν, γράφουν μέ ειλκρίνειαν άπλοϊκού ανθρώπου, περιγράφουν άνευ σημασίας λεπτομερείας καί διά τούτο πρέπει νά τά ύποκινώμεν εις τήν έμπνευσιν ιδεών. Πρός τούτο, δημιουργούμεν εύκαιρίας εις αυτά νά παρατηρούν τήν φύσιν καί τήν ζωήν καί νά θέτουν διά κάθε παρατηρούμενον ή βιούμενον τά έξής έρωτήματα: Πώς είναι αυτό πού παρατηρώ, γιατί είναι έτσι, τί αισθάνεται τό ίδιο, τί αισθάνομαι έγώ δι' αυτό, πώς θά μπορούσε νά ήταν καλύτερα; Μέ τά έρωτήματα αυτά τά παιδιά σκέπτονται καί συνθέτους ιδέας, τās όποίας θά γράφουν εις τήν "Εκθεσίον των.⁵ Έτσι, μετακινούνται καθ' όμάδας ή άτομικώς εις τόν σχολικόν κήπον, εις τόν έξώστην του σχολείου, εις τό πάρκον, εις τόν Ναόν, εις τήν πλατεϊαν, εις τό κατάστημα ενός τεχνίτου, εις τήν άνεγειρομένην οικοδομήν, εις τό πεζοδρόμιον, εις τήν πηγήν, εις τό μνημείον καί εις τό δάσος, κρατούν σημειώσεις, διερωτώνται μέ τά άνωτέρω έρωτήματα, επιστρέφουν εις τό σχολείον, διά νά γράφουν τήν "Εκθεσίον των καί ίχνογραφούν σχετικά σκίτσα καί εικόνες.

2. Καλλιεργούμεν τήν άκριβή, σαφή καί μέ ύφος έκφρασιν εις τά παιδιά: Συγκρίνομεν έκφράσεις των μαθητών μέ αντίστοιχους έκλεκτών λογοτεχνών. Διατυπώνομεν ήμεις άκριβείς, σαφείς καί μέ χάριν φράσεις εις καταλλήλους στιγμάς, κατά τās όποίας εύρισκόμεθα μέ τά παιδιά εις τοπεΐα, εις μνημεία, εις γεγονότα καί εις φυσικά φαινόμενα. Έπεξεργαζόμεθα καλώς τά κείμενα του άγνωστικού βιβλίου κατά τό μάθημα τής άναγνώσεως (νοήματα, κεντρική ιδέα, έκφράσεις). Όδηγούμεν τούς μαθητάς εις τήν αιτιολόγησιν καλών στοιχείων εις φράσεις λογοτεχνικών κειμένων, εις τήν εύρεσιν τίτλου εις διάφορα κείμενα, εις τήν εκμάθησιν καί άπαγγελίαν ώραιών φράσεων καί εις καλλωπισμόν φράσεων δι' άντικαταστάσεως ή διά προσθέσεως λέξεων.⁶ Όποκινούμεν τά παιδιά νά γράφουν μέ πλουσίαν ψυχικότητα καί εύαισθησίαν καί νά χρησιμοποιούν τά ζώντα καί έντονα έκφραστικά μέσα τής γλώσσης, ώστε ό λόγος των νά έχη ώραιαν φυσικότητα.

3. Άξιοποιούμεν τās έκθέσεις των μαθητών εις τήν σχολικήν ζωήν: Αί διά συζητήσεως επελεγόμεναι ως καλύτεραι Έκθέσεις των μαθητών: α) δύνανται νά αποτελέσουν τήν ύλην ενός χειρογράφου περιοδικού τής σχολικής τάξεως κυκλοφορούντος άνά τρίμηνον καί ανταλλασσομένου μέ παρόμοιον περιοδικόν αντίστοιχου τάξεως άλλου σχολείου (καθαρογράφονται αί καλύτεραι Έκθέσεις καί συρράπτονται μέ ένα διακοσμημένον έξώφυλλον, πού φέρει καί τόν τίτλον του περιοδικού), β) δύνανται νά τοποθετηθούν εις τήν Έφημερίδα του τοίχου, τήν όποιαν οργανώνωμεν τό σχολείον (πινακίς εις τόν τοίχον του διαδρόμου μέ στήλας κατά θέματα, εις τās όποίας επικολλώνται αί Έκθέσεις καί άλλαι γραπτάς εργασίαι των μαθητών) καί γ) δύνανται νά χρησιμοποιηθούν εις σχολικάς έορτάς, εις συγκεντρώσεις κ.λ.π. Διά τής άξιοποιήσεως αύτης των Έκθέσεων ίκανοποιούνται οί μαθηταί καί άναπτύσσειται εύγενής άμιλλα μεταξύ των.

4. Έξατομικεύομεν τήν εργασία των μαθητών κατά τήν γραφήν των Έκθέσεων: Αναθέτομεν τήν γραφήν Έκθέσεων επί έλευθέρων θεμάτων άρκετάς φορές κατ' έτος. Προτείνομεν συνήθως 2-3 θέματα συντάξεως Έκθέσεων (περιγραφικά, συναισθηματικά καί κρίσεως θέματα), διά νά επιλέγουν ένα οί μαθηταί βάσει των διαφερόντων καί ίκανοτήτων των. Παρουσιάζομεν, διά νά σχολιάσουν, περιγράφουν καί κρίνουν: εικόνες, ποιήματα καί γραπτά κείμενα (άποσπάσματα από διηγή-

ματα, ιστορίας κ.λ.π.) και έχουν έτσι περιθώρια επιλογής κατά τὰ διαφέροντά των.⁷ Ἐπισημαίνουμεν ἐκφράσεις χαρακτηριζούσας τὸ προσωπικὸν ὕφος τῶν μαθητῶν καὶ ἀξιολογούμεν αὐτάς.

5. **Ὁργανώνουμεν εὐκαιρίας συνεργασίας τῶν μαθητῶν κατὰ τὸ μάθημα τῶν Ἑκθέσεων:** Πάρατηροῦν καθ' ὁμάδας γεγονότα καὶ ἀντικείμενα καὶ ἀνταλλάσσουν σκέψεις ἐπ' αὐτῶν. Γράφουν, μερικές φορές κατ' ἔτος, ὁμαδικῶς Ἑκθέσεις (περιγραφαί, χαρακτηρισμοί, ἐπιστολαί εἰς μαθητάς ἄλλων σχολείων). Ἀνταλλάσσουν τὰς γραφεῖσας Ἑκθέσεις μεταξύ των καὶ διατυπώνουν κρίσεις των ἐπὶ μικροῦ σημειώματος διὰ τὰς ιδέας, τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν τῆς Ἑκθέσεως τοῦ συμμαθητοῦ των. Διαβάζουν ὁμαδικῶς μικρά διηγήματα καὶ ποιήματα καὶ γράφουν τὰς ἐντυπώσεις των. Δι' αὐτῆς τῆς καθ' ὁμάδας ἐργασίας ἀλληλοσυμπληρώνονται καὶ ἀλληλοβελτιώνονται οἱ μαθηταί.

6. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

α) **Θέματα Ἑκθέσεων:** Περιγραφή φυσικῶν φαινομένων φυτῶν, ζῶων, ἀντικειμένων καὶ σχολικῶν καὶ κοινωνικῶν γεγονότων, συναισθηματικά ἐκφράσεις, στοχασμοί καὶ κρίσεις ἐπὶ γεγονότων καὶ ιδεῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀναλύσεις ἐπὶ λαϊκῶν παροιμιῶν, ἐπὶ ἀποφθεγμάτων, ἐπὶ ποιητικῶν ἐκφράσεων καὶ ἐπὶ εἰκόνων, ἐπιστολαί παντός εἴδους, σκέψεις ἐπὶ γεγονότων τῆς ὥρας καὶ ἐπὶ ἐκτάκτων συμβάντων, περιλήψεις καὶ κρίσεις ἐπὶ ἐλευθέρων ἀναγνωσμάτων, σχόλια ἐπὶ προβλημάτων τῆς σχολικῆς ζωῆς, ἀπολογισμοί δραστηριοτήτων τῶν ἐκ μαθητῶν ὁμάδων, ἔκθεσις συμπερασμάτων ἀπὸ συζητήσεις ὁμάδων, ἀναφοραὶ καὶ αἰτήσεις διὰ θέματα σχολικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, θεατρικά σκέτς καὶ διάλογοι, προσκλήσεις καὶ εὐχετήρια κ.λ.π.

β) **Ἑκφράσεις εἰς τὰς Ἑκθέσεις:** Λέξεις καὶ δομὴ τῆς φράσεως ἀνάλογοι πρὸς ἐκείνας τῶν ἐγκεκριμένων κατὰ τάξεις Ἀναγνωστικῶν καὶ τῶν ἐλευθέρων παιδικῶν ἀναγνωσμάτων (βιβλίων καὶ περιοδικῶν) ἐκλεκτῶν λογοτεχνῶν. Ἐλευθερία εἰς τὴν χρῆσιν ἐκφραστικῶν μέσων πρὸς προοδευτικὴν διαμόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ ὕφους ἐκάστου μαθητοῦ.

γ) **Ὁρθογραφία εἰς τὰς Ἑκθέσεις:** Ὁρθή γραφὴ τῶν λέξεων βάσει τῆς κατὰ τάξεις παραλλήλως διδασκομένης Γραμματικῆς καὶ ὀρθῆ γραφῇ ἐμπειρικῶς (ἀνευ αἰτιολογήσεως) λέξεων περιλαμβανομένων εἰς τὸ ὀριζόμενον κατὰ τάξεις βασικὸν λεξιλόγιον.

7. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ⁸

1. **Ἑκλογή τοῦ θέματος:** Γράφομεν εἰς τὸν πίνακα 2-3 θέματα, ἀναφερόμενα εἰς τὰ κατὰ ἡλικίας διαφέροντα καὶ βιώματα τῶν παιδιῶν, καὶ καλοῦμεν αὐτὰ νὰ ἐκλέξουν καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν. Εἶναι δυνατόν, ἐπίσης, ὅταν γνωρίζωμεν ὅτι τὰ παιδιά ἔχουν ζήσει γεγονότα ἀξιόλογα εἰς τὸ σχολεῖον ἢ εἰς τὴν οἰκογένειάν των ἢ εἰς τὴν συνοικίαν ἢ εἰς τὸ χωρίον των, νὰ ἀφήσωμεν αὐτὰ ἐλεύθερα νὰ γράψουν ἓνα θέμα τῆς προτιμήσεώς των. Μερικές φορές, ὀρίζομεν 3-4 καταλλήλους τοποθεσίας πλησίον τοῦ σχολείου (πλατεῖα τῆς συνοικίας ἢ τοῦ χωριοῦ, σταυροδρόμι, ἀγρός, κήπος, κατάσταση κ.λ.π.) καὶ παραγγέλλομεν εἰς τοὺς μαθητάς νὰ ἐπιλέξουν τὴν τοποθεσίαν, νὰ μεταβοῦν ὁμαδικῶς εἰς αὐτήν, νὰ παρατηρήσουν, νὰ ἐπιστρέψουν καὶ νὰ γράψουν Ἑκθεσιν ιδεῶν. Τέλος, δυνάμεθα νὰ ὀρίσω-

μεν ένα μόνον θέμα (σπανιώτερον), κοινόν δι' όλους τούς μαθητάς, ἐφ' ὅσον εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὅλοι ἔχουν σχετικὰ βιώματα.

Κατὰ τὴν παρουσίαν τῶν πρὸς ἐκλογὴν θεμάτων, ἀποφεύγουμεν νὰ ἐπηρεάσωμεν τούς μαθητάς μὲ τὴν προτίμησίν μας ἢ μὲ σχετικὰ πρὸς τὰ θέματα ἀπαιτήσεις ἢ ιδέας μας. Περιοριζόμεθα νὰ ὑποκινήσωμεν αὐτοὺς νὰ θέτουν διὰ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς τῶν τὰς ἐξῆς ἐρωτήσεις: α) τί παρατηρῶ εἰς τὰ πράγματα, εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα ἐξ ἀμέσου ἐποπτείας ἢ νοερώς; β) διατί εἶναι ἔτσι ὅλα αὐτά; γ) τί σκέπτονται καὶ αἰσθάνονται αὐτὰ τὰ πρόσωπα; δ) τί σκέπτομαι καὶ αἰσθάνομαι ἐγὼ δι' αὐτὰ τὰ πράγματα, πρόσωπα καὶ γεγονότα καὶ ε) πῶς θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι καλύτερα ὅλα αὐτά; Αἱ ἀπαντήσεις τῶν μαθητῶν εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ θὰ ἀπασχολήσουν αὐτοὺς ἀτομικῶς, δὲν θὰ ἀνακοινωθοῦν καὶ δὲν θὰ συζητηθοῦν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὰς προσωπικὰς τῶν ιδέας εἰς τὴν Ἑκθεσίαν τῶν. Αἱ ἀνωτέρω ἐρωτήσεις δύνανται νὰ ἀπασχολήσουν καὶ τὴν ὁμάδα μαθητῶν, ὅταν ἀνατεθῇ ἡ διαπραγμάτευσις θεμάτων ὁμαδικῶς, ὁπότε θὰ ἀναπτυχθῇ σχετικὴ συζήτησις μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ὁμάδος.

2. **Ἡ γραφὴ τῆς Ἑκθέσεως:** Τὰ παιδιὰ ἀναπτύσσουν γραπτῶς τὸ θέμα τῶν μὲ κάθε ἐλευθερίαν. Ἀνατρέχουν μόνον τῶν εἰς λεξικά, εἰς παιδικὰς ἐγκυκλοπαιδεῖας, εἰς χάρτας, εἰς περιοδικὰ καὶ εἰς σχολικὰ καὶ ἐξωσχολικὰ βιβλία, διὰ νὰ ἀναζητήσουν μίαν βοήθειαν διὰ τὴν ἀκριβολογίαν, διὰ τὰ ἀπαραίτητα ἱστορικὰ στοιχεῖα, διὰ τὴν εὐρεσιν ἐνὸς ἀποφθέγματος, ἐνὸς στίχου ἢ μιᾶς στροφῆς σχετικοῦ ποιήματος, μιᾶς ὥραιας ἢ «σοφῆς» φράσεως καὶ μιᾶς χρησίμου ιδέας καὶ διὰ τὴν προσδιορισμὸν τῆς ὀρθογραφίας μιᾶς λέξεως. Κινοῦνται ἡσυχῶς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς αἰθούσης, διὰ νὰ συγκεντρώσουν ἢ συμπληρώσουν παρατηρήσεις. Συνηθίζουν νὰ ἀναφέρουν μὲ ἐντιμότητα τὸ ὄνομα ἐκείνου, τοῦ ὁποίου ἐδανείσθησαν γνώμην, καὶ νὰ κλείουν ἐντὸς εἰσαγωγικῶν ξένας ιδέας. Ζητοῦν πολλὰκις πληροφορίας ἀπὸ τὸν διδάσκαλον (μίαν χρονολογίαν, ἓνα ὄνομα, τὴν ὀρθογραφίαν μιᾶς λέξεως κ.λ.π.).

Αἱ περισσότεροι κατ' ἔτος Ἑκθέσεις γράφονται εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ὀλιγώτεροι κατ' οἶκον. Προτιμῶνται αἱ πρώται διδακτικαὶ ὥραι διὰ τὴν γραφὴν τῶν Ἑκθέσεων. Αἱ ἡμέραι γραφῆς τῶν Ἑκθέσεων εἶναι εὐκαιριακαὶ διὰ θέματα ἐπὶ ἐντόνων βιωμάτων τῶν παιδιῶν (ἐκδρομαί, ἔκτακτα γεγονότα) καὶ τακταί (προγραμματισμέναι ἐπισκέψεις, κανονικῶς ἐπαναλαμβανόμενα κατ' ἔτος γεγονότα, ἑορταί, θέματα κρίσεως, ἀναλύσεις στροφῶν ἐκ ποιημάτων, ἀναλύσεις εἰκόνων κ.λ.π.).

Ἡ ἑκτασίς τῆς Ἑκθέσεως δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται καὶ, ὥς ἐκ τούτου, ἡ μεγάλη ἑκτασίς δὲν ὑπερτιμᾶται οὔτε ἡ μικρά ὑποτιμᾶται.

Συνιστᾶται εἰς τὰ παιδιὰ νὰ χρησιμοποιοῦν πρόχειρον διὰ σημειώσεις καὶ σκελετὸν τῆς Ἑκθέσεως, μολύβι πού σθῆναι, διὰ νὰ ἐπιφέρουν ἀνέτως τὰς διορθώσεις, καὶ τετράδιον μὲ περιθώριον εἰς τὴν σελίδα, διὰ νὰ σημειῶννται κρίσεις καὶ νὰ ἰχνογραφῶνται σκίτσα ἢ νὰ ἐπικολλῶνται σχετικαὶ εἰκόνες.

Εἰς τὸ σχολεῖον ἐξασφαλίζομεν εὐνοϊκὰς συνθήκας (ἡσυχία, τάξις, εὐάρεστος ἀτμόσφαιρα) διὰ τὴν γραφὴν τῶν Ἑκθέσεων. Ὅταν τὰ παιδιὰ γράφουν τὰς Ἑκθέσεις εἰς τὸ σπίτι τῶν, συνιστῶμεν εἰς τούς γονεῖς νὰ τούς ἐξασφαλίζουν ἐπίσης τὰς καταλλήλους ὑλικὰς καὶ ψυχολογικὰς συνθήκας δι' ἄνετον ἐργασίαν καὶ νὰ τηροῦν ἔναντι τῶν τέκνων τῶν τὴν αὐτὴν στάσιν, ὥς πρὸς τὰς βοηθείας, τὴν ὁποίαν τηρεῖ ἀπέναντί τῶν ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ σχολεῖον καὶ τὴν ὁποίαν περιεγράψαμεν ἀνωτέρω.

3. **Ἡ μελέτη τῶν Ἑκθέσεων:** Μετὰ τὴν γραφὴν τῶν Ἑκθέσεων, οἱ μαθηταὶ ἀν-

ταλλάσσουν αυτές (όχι άμοιβαίως) και τās μελετούν κατ' οίκον, ἐφ' ὅσον ἔχουν καλλιεργημένον κριτήριον. Προσέχουν εἰς τὴν Ἐκθεσιν τοῦ συμμαθητοῦ των: α) τās ιδέας του σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα, β) τὴν ἔκφρασιν του (ἀκριβολογία, σύνταξις, ἀλληλουχία, πρωτοτυπία ἐκφράσεως) καὶ γ) τὴν ὀρθογραφίαν βασικῶν λέξεων. Γράφουν εἰς ἓνα χαρτάκι α) τās κρίσεις των ἐπὶ τῶν τριῶν αὐτῶν σημείων μὲ τὰ ἐπιτυχῆ καὶ μὲ τὰ λανθασμένα δεδομένα, β) ἓνα γενικὸν χαρακτηρισμόν (καλὴ, πολὺ καλὴ, ἀρίστη Ἐκθεσις) καὶ γ) τὴν πρότασιν των διὰ τὴν καταλληλότητα ἢ μὴ τῆς Ἐκθέσεως νὰ ἐπιλεγῇ διὰ τὸ χειρόγραφον Περιοδικόν τῆς τάξεως ἢ διὰ τὴν Ἐφημερίδα τοῦ τοῖχου.

Ὁ διδάσκαλος παραλαμβάνει, μετ' ὀλίγον, τās Ἐκθέσεις ἀπὸ τὰ παιδιά καὶ μελετᾷ ὁ ἴδιος αὐτάς: α) Προσέχει τās ιδέας, τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν εἰς κάθε Ἐκθεσιν. Σημειώνει μὲ μολύβι πρασίνου χρώματος εἰς τās σελίδας τῆς Ἐκθέσεως καὶ εἰς τὰ περιθώρια θαυμαστικά διὰ τās ἐπιτυχεῖς ιδέας καὶ τās ὡραίας φράσεις καὶ ἐρωτηματικά διὰ τὰ ἰδεολογικά καὶ φραστικά λάθη καὶ διορθώνει τὰ ὀρθογραφικά σφάλματα. Γράφει εἰς τὸ τέλος ἓνα χαρακτηρισμόν του διὰ τὴν Ἐκθεσιν (καλὴ, πολὺ καλὴ, ἀρίστη). β) Κρατεῖ στοιχεῖα ἀπὸ ὅλας τās Ἐκθέσεις (θετικά καὶ λανθασμένα) ἐπὶ τῶν ιδεῶν, ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως καὶ ἐπὶ τῆς ὀρθογραφίας. Ταξινομεῖ ποιοτικῶς τās Ἐκθέσεις καὶ ἐξάγει ποσοστά καλῶν, πολὺ καλῶν καὶ ἀρίστων Ἐκθέσεων (μὲ τὰ ὀνόματα τῶν μαθητῶν κατὰ κατηγορίας), γ) Μελετᾷ τὰ ἀντίστοιχα δι' ἑκάστην Ἐκθεσιν σημειώματα τῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐμελέτησαν Ἐκθέσεις συμμαθητῶν των δι' ἀνταλλαγῆς, καὶ κρατεῖ σημειώσεις διὰ τās κριτικές των ἱκανότητος. δ) Ἐπισημαίνει τās καλυτέρας Ἐκθέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸ χειρόγραφον περιοδικόν τῆς τάξεως καὶ εἰς τὴν Ἐφημερίδα τοῦ Σχολείου. ε) Συντάσσει σημείωμα μὲ στοιχεῖα διὰ τās ὑπὸ ἢ ὑπὲρ τὸ κανονικόν Ἐκθέσεις ὠρισμένων μαθητῶν καὶ τὸ τοποθετεῖ εἰς τὸν τηρούμενον ἀτομικὸν φάκελόν των (τοποθετεῖ συχνάκις καὶ ἀντίγραφα Ἐκθέσεων μὲ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά).

4. **Συζήτησις εἰς τὴν τάξιν ἐπὶ τῶν Ἐκθέσεων:** Εἰς ὀριζομένην ἡμέραν καὶ ὥραν, ὁ διδάσκαλος φέρει τὰ τετράδια τῶν Ἐκθέσεων εἰς τὴν τάξιν καὶ διανέμει αὐτὰ εἰς τοὺς ἰδιοκτητὰς μαθητάς. Διατυπώνει γενικὰς ἐνθαρρυντικὰς κρίσεις πρὸς δημιουργίαν εὐαρέστου ἀτμοσφαίρας. Καλεῖ τοὺς μαθητάς νὰ μελετήσουν τās ἰδίας των Ἐκθέσεις (ἑκαστος), νὰ προσέξουν τὸ σημείωμα τοῦ κριτοῦ συμμαθητοῦ των καὶ τās γραφεῖσας σημειώσεις τοῦ διδασκάλου, νὰ συζητήσουν μὲ τὸν κριτὴν συμμαθητὴν καὶ μὲ τὸν διδάσκαλόν των ἀτομικῶς διὰ τās ἀπορίας των ἐπὶ τῶν σημειωθεισῶν παρατηρήσεων καὶ νὰ ἐπιφέρουν ἐπὶ τῆς Ἐκθέσεώς των τās ὑποδεικνυόμενας διορθώσεις.

Ὅριζεται πρὸς συζήτησιν τὸ θέμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἔγραψαν Ἐκθέσεις οἱ περισσότεροι μαθηταί. Καλεῖται ἓνας μέσης ἀποδόσεως μαθητής, πού ἔγραψεν Ἐκθεσιν μετρίαν ποιοτικῶς, καὶ διαβάζει ὁλόκληρον τὴν Ἐκθεσιν του. (ἀδιόρθωτον) ἐνώπιον τῶν συμμαθητῶν του. Κατόπιν, διαβάζει τὸ κείμενόν του, πρότασιν πρὸς πρότασιν, καὶ ἀναπτύσσει αὐτὴν συζητήσις μεταξὺ τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῶν ιδεῶν τῆς προτάσεως, ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως καὶ ἐπὶ τῆς ὀρθογραφίας τῶν λέξεων. Ὁ συντάκτης μαθητής ὑποστηρίζει τās ἀπόψεις του, συζητεῖ καὶ δέχεται τās συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις τῶν συμμαθητῶν του, τās ὁποίας ἀμέσως ἐπιφέρει εἰς τὸ κείμενόν του. Διαβάζεται τὸ σημείωμα τοῦ κριτοῦ συμμαθητοῦ. Διατυπώνεται γενικὴ κρίσις περὶ τῆς Ἐκθέσεως. Ὁ διδάσκαλος διατυπώνει ἐπίσης ἐνθαρρυντικὴν γνώμην καὶ ὁ κρινόμενος

μενος μαθητής εύχαριστεί τούς συμμαθητάς του καί τόν διδάσκαλον διά τās κρίσεις των.

Κατόπιν, καλεῖται ἕνας ἄλλος ὑψηλῆς ἀποδόσεως μαθητής, πού ἔγραψεν μίαν τὴν καλυτέρων Ἐκθέσεων, καί διαβάζει ἐνώπιον τῶν συμμαθητῶν του τὴν Ἐκθεσίον του. Διατυπώνονται ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν του γενικαὶ σύντομοι κρίσεις καί διαβάζεται τὸ σημεῖωμα τοῦ κριτοῦ - συμμαθητοῦ.

Ὁ διδάσκαλος ἐν συνεχείᾳ διατυπώνει τās κρίσεις του δι' ὅλας τās Ἐκθέσεις, πού ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα. Βάσει τοῦ σημειώματός του ἐξαίρει τὰ ἐπιτυχή σημεῖα καί ἐπισημαίνει τὰ λάθη μέ συγκεκριμένα δεδομένα διά τās διατυπωθείσας ιδέας, διά τὴν ποιότητα τῆς ἐκφράσεως καί διά τὴν ὀρθογραφίαν τῶν λέξεων. Ἐπαινεῖ καί διατυπώνει συστάσεις, ὑπενθυμίζει γραμματικούς κανόνες καί ἀξιολογεῖ τὴν ἀκριβολογίαν, τὴν σαφήνειαν καί τὸ προσωπικὸν ὕφος. Διατυπώνει τās παρατηρήσεις του ἐπὶ τῶν σημειωμάτων τῶν κριτῶν - μαθητῶν καί ἐπισημαίνει στοιχεῖα τοῦ ἀξιολογικοῦ ἔργου των. Ἀνακοινώνει τὰ ὀνόματα τῶν μαθητῶν, τῶν ὁποίων αἱ Ἐκθέσεις κρίνονται κατὰ κατηγορίας καλὰ, πολὺ καλὰ καί ἀριστα. Συζητεῖ μέ τούς μαθητάς διά τās κρινομένας καταλλήλους διά τὸ χειρόγραφον περιοδικὸν καί τὴν ἐφημερίδα τοῦ τοίχου Ἐκθέσεις καί παραγγέλλει εἰς τούς συντάκτας των νά τās ἀντιγράψουν εἰς 2-3 ἀντίγραφα, διά νά τοποθετηθοῦν εἰς τὰ 2-3 τεύχη τοῦ περιοδικοῦ.

Τέλος, διαβάζονται αἱ καλύτεραι Ἐκθέσεις διά τὰ ἄλλα θέματα πού ἐπέλεξαν οἱ ὑπόλοιποι μαθηταὶ (μία ἐξ ἐκάστου θέματος) καί διατυπώνονται σύντομοι κρίσεις. Ἐπιλέγονται μερικαὶ διά τὸ περιοδικὸν καί τὴν ἐφημερίδα τοῦ τοίχου.

Ὁ διδάσκαλος συνάγει κατὰ περιόδους στοιχεῖα περὶ τῶν διατυπωμένων ιδεῶν εἰς τās Ἐκθέσεις, περὶ τῆς χρησιμοποιομένης ἐκφράσεως καί περὶ τῆς ἐπιτυχανομένης ὀρθογραφίας ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς τάξεώς του. Βάσει αὐτῶν, συμπληρῶναι τὰ κενὰ διά τῶν ἄλλων μαθημάτων, ὑποδεικνύει καταλλήλους πηγὰς, ἀξιολογεῖ δεόντως κάθε ἐπιτυχίαν, τροφοδοτεῖ τὴν σκέψιν, τὴν φαντασίαν, τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον καί τὸ προσωπικὸν ὕφος τῶν παιδιῶν καί ἐμπλουτίζει τὸν ἀτομικὸν φάκελόν των μέ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα.

8. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε τὴν ἀποψιν: «Αἱ ἀσκήσεις παρατηρήσεως φαινομένων καί πραγμάτων τῆς φύσεως καί τῆς ζωῆς καὶ ἡ μελέτη ἐλευθέρων παιδικῶν ἀναγνωσμάτων ἐκλεκτῶν συγγραμμάτων εἶναι τὰ κλειδιά ἐπιτυχίας τοῦ μαθήματος τῆς Ἐκθέσεως ιδεῶν».
2. Συντάξατε ἀσκήσεις διά τὴν ἀκριβολογίαν τῶν παιδιῶν (οἰκογένειαι λέξεων, ὁμώνυμα, ὁμόσηχα, ἀντίθετα, λεπτὰ ἐιδικὰ ἐκφράσεις κ.λ.π.).
3. Συντάξατε θέματα Ἐκθέσεων ιδεῶν διά μαθητάς διαφόρων τάξεων καί δοκιμάσατε τās προτιμήσεις τῶν παιδιῶν ἐπ' αὐτῶν. Διατυπώσατε τὰ συμπεράσματά σας.
4. Μελετήσατε κείμενα Ἐκθέσεων μαθητῶν καί χαρακτηρίσατε τὸ ὕφος των μέ τούς ἐξῆς χαρακτηρισμούς: βαθύ – ρηχόν, περιεκτικόν – πολὺλογον, ἀφηρημένον – συγκεκριμένον, ρωμαλεόν – γαλινιον, φυσικόν – προσποιητόν, ζωηρόν – ὥχρον, προσωπικόν – ἀπρόσωπον, συναισθηματικόν – λογικόν, περίπλοκον – ἀπλοῦν, καθαρὸν – σκοτεινόν, κομψόν – ἀξεστον, χαριτωμένον – χονδροκομμένον, μεθοδικόν – χαῶδες, δυσδιάκριτον – πρόδηλον. Ὁδηγήθητε εἰς συμπεράσματα.
5. Ἐρευνήσατε εἰς κείμενα Ἐκθέσεων μαθητῶν: τὸν ἀριθμὸν τῶν παραγράφων, τῶν προτάσεων, τῶν λέξεων, τῶν συλλαβῶν, τῶν παρενθετικῶν προτάσεων, τῶν ἐνεργητικῶν, τῶν γνωστικῶν, τῶν μεταβατικῶν, τῶν ἀμεταβάτων καί τῶν παθητικῶν ρημάτων, τῶν κυρίων καί

των κοινών ονομάτων, των αντωνυμιών κατά κατηγορίας των, των επιθέτων και των άρθρων. Διατυπώσατε τὰ συμπεράσματά σας.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. E. NATALIS, *Du langage spontané à la langue cultivée*, liege 1953, p. 195-230.
2. Είδικαί Διδακτικάί: Α. Ίσηγόνη, 'Αντ. Τσίριμπα, 'Εμ. Ζαμπετάκη.
3. A. SOUCHE: *Nouv. pedagogie*, Nathan, Paris, p. 129-140.
4. Θ. Γέρου: Εϊδική Διδακτική, τ. 2ος, 'Αθήναι, 'Εκδ. Πιττακός, σελ. 155-158.
5. 'Ο Παιδαγωγός Θ. Γέρου συνιστά σχετικώς: «κοίταξε καλά αυτό πού παρατηρείς. Σκέψου καλύτερα αυτό πού σκέπτεσαι. Πρόσεξε καλύτερα αυτό πού άκούς. Νοιώσε καλύτερα αυτό πού αισθάνεσαι». Θ. Γέρου, έν.άν. σελ. 158.
6. 'Ο 'Ελθετός παιδαγωγός R. DOTTRENS προτείνει ποικίλας σχετικής άσκήσεις, ως π.χ.
 1) Ποίον χαρακτηριστικόν δίδεις εις τούς έξης ανθρώπους, ζώα και πράγματα: α) Πιστός όπως ο σκύλος, β) ... όπως ο 'Ηρακλής, γ) ... όπως ο Κροίσος, δ) ... όπως ο χρυσός». 2) Γράψε τό αντίθετον: α) Ψωμί ξηρό – ψωμί... β) Ξύλο ξηρό – ξύλο... γ) καρποί ξηροί – καρποί... δ) καιρός ξηρός – καιρός... 3) Βάλε τίς έξης λέξεις σέ τρεις ομάδες: υπερβολικός, δειλός, αγαπητός, άνανδρος, προσφιλής, υπέρμετρος, άκρότατος, εύπροσήγορος, άτολμος, εύχάριστος. Βλ. R. DOTTRENS (μεταφρ. Κ. Κίτσου): 'Ατομικευμένη έργασία των μαθητών, 'Εκδ. Ι. Σιδέρη, 'Αθήναι, 1962.
7. R. DOTTRENS, μετ. Κων. Κίτσου: έν. άν., σελ. 70-80.
8. α) Θ. Δέρβου: Οί 'Εκθέσεις των μαθητών, β) Γ. Βασδέκη: Βιβλίον 'Εκθέσεων, τό βασικό μου λεξιλόγιο, 'Αθήναι 1958, 1964, γ) Ν. Καραχρίστου: Οί εκθέσεις στό δημοτ. σχολείο, 'Αθήναι 1951, δ) FREINET C., P. MUNCH, T. Τσαγκιά: Οί εκθέσεις, 1949.

XII. ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Όρισμένα άτομα, προικισμένα με ευαίσθητον ιδιοσυγκρασίαν, δημιουργικήν φαντασίαν και ικανότητα καλλιτεχνικής έκφρασεως, δημιουργούν ένα είδος εντέχνου λόγου, διά του οποίου μεταδίδουν, κατά τρόπον ζωηρόν και έναργην, μίαν αισθητικήν των εμπειρίαν εκ του έσω ή έξω κόσμου. Τό είδος αυτό του εντέχνου λόγου ονομάζεται ποίημα και διαφέρει από τόν έντεχνον πεζόν λόγον ως προς την μορφήν και ως προς την έσωτερικήν λειτουργίαν τών λέξεων και νοημάτων. Ένώ ό πεζός λόγος γράφεται, όπως όμιλει ή διαλέγεται κανείς, τό ποίημα γράφεται συνήθως μέ ρυθμόν και μέτρον και ενώ ό πεζός λόγος χρησιμοποιεί την νόησιν, είναι κυρίως προϊόν γνώσεως και κυριαρχείται από τας ιδέας, τό ποίημα χρησιμοποιεί την φαντασίαν και τούς καλλιτεχνικούς τύπους και πηγάζει από τό συναίσθημα.¹

Είς τό ποίημα έπιτυγχάνεται ή έναρμόνις του λογικού και του έποπτικού στοιχείου εκ τών βιωμάτων του ποιητού, του άφηρημένου και του συγκεκριμένου, της κρίσεως και της φαντασίας και τοιουτοτρόπως τό ποιητικόν δημιούργημα έχει πειστικότητα και γοητείαν και αποβαίνει όραμα και ώραϊον άκρόαμα, τό όποιον οδηγεί τό άτομον, μέ τόν ύποκινούμενον στοχασμόν και τό διεγείρόμενον συναίσθημα, εις την κατάκτησιν του πνευματικού νοήματος της ζωής και εις την έξιδανίκευσιν του ανθρώπινου βίου και του κόσμου.

Τά βιώματα του ποιητού και ή γλώσσα αποτελούν τό συγκεκριμένο ύλικόν διά την δημιουργίαν τών στίχων. Η έντονος βίωσις της έσωτερικής, ψυχικής, και της έξωτερικής, φυσικής, κοινωνικής και μεταφυσικής, πραγματικότητας, ό συνεχής προσωπικός διάλογος του ποιητού μέ την φύσιν, τόν άλλον άνθρωπον, τό σύμπαν, τόν μεταφυσικόν χώρον και τόν έαυτόν του, όλα αυτά συγκινούν την ευαίσθητον ιδιοσυγκρασίαν του έξάπτουν την φαντασίαν του και ώθοϋν αυτόν εις ζωηράν και έναργην έκφρασιν. Δι' αυτήν την έκφρασιν, αναζητεί ό ποιητής από τόν άψυχον γλωσσικόν θησαυρόν τας καταλλήλους λέξεις, διά νά δημιουργήση ζωηρά όράματα, διά νά έκφραση λεπτάς άποχρώσεις συναισθημάτων και σκέψεων και διά νά προκαλέση συγκινήσεις. Συνδυάζει τας λέξεις εις ποικίλας διαρθρώσεις και μέ την ποσότητα τών συλλαβών και τόν τονισμόν αυτών εις κάθε διάρθρωσιν δίδει ένάργειαν και χάριν εις τόν στίχον. Διασφαλίζει την ζωηρότητα και τό κάλλος εις την έκφρασιν του α) μέ την εμφάνισιν του άφηρημένου και γενικού ως συγκεκριμένου και μερικού (ως ένα επί μέρους σκίρτημα ζωής μέ αιώνιον και γενικόν κύρος, β) μέ την περιφρασιν, την προσωποποίησιν, την ποιητικήν εικόνα, την αντίθεσιν, την μεταφοράν, την παρομοίωσιν, την ύπερβολήν, την λιτότητα, την άλληγορίαν, τό κοσμητικόν επίθετον, την άναφώνησιν κ.λ.π. και γ) μέ την άκουστικήν ένάργειαν διά της χρησιμοποιήσεως λέξεων μέ έκφρασιν τών φθόγγων τοιαύτην, ώστε νά αποδίδεται τό χρώμα τών αισθημάτων, νά λαμβάνουν οι στίχοι την κατάλληλον μουσικότητα και νά έκδηλούται ό λυρισμός του ποιητού.

Τό είδος αυτό του εντέχνου λόγου διδάσκεται, από αρχαιοτάτων χρόνων, εις τά σχολεία και διά καταλλήλων μεθόδων οδηγούνται οι μαθηταί εις την βίωσιν και

ἀπόλαυσιν αὐτοῦ. Οὕτω, κατὰ τό μάθημα τοῦ ποιήματος εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον, οἱ μαθηταί εισάγονται προοδευτικῶς εἰς τήν βίωσιν καί αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν ἐκλεκτῶν ποιημάτων Ἑλλήνων καί ξένων (ἐν μεταφράσει) λογοτεχνῶν.

Τό ποίημα, ὡς μορφωτικόν ἀγαθόν, εἰσήχθη εἰς τὰς Σχολὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί τῶν Λατίνων καί ἐξετιμῆθη δεόντως ὑπὸ τῶν Σοφιστῶν, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Λυκούργου, τοῦ Ἰσοκράτους. Οἱ μαθηταί ἐδιδάσκοντο καί ἀπήγγελλον ποιητικά ἔργα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Σόλωνος, τοῦ Θεόγνιδος, τοῦ Πινδάρου, τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Μενάνδρου κ.ά.² Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καί μεσαιωνικοὺς χρόνους, ἐδιδάσκοντο εἰς τὰς Μονὰς θρησκευτικά ποιήματα ὡς καί ἔργα ἀρχαίων Ἑλλήνων καί Λατίνων ποιητῶν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, εἰς τήν Εὐρώπην καί εἰς τὰς Σχολὰς τοῦ δούλου Γένους τῶν Ἑλλήνων ἐχρησιμοποιούντο, διὰ τήν μόρφωσιν τῶν παιδιῶν καί τῶν ἐφήβων, ποιήματα ἀρχαίων καί συγχρόνων ποιητῶν μέ θρησκευτικόν, πολεμικόν, ἐθνικόν, κοινωνικόν καί φυσιολατρικόν περιεχόμενον. Ἐξετυπώνοντο ἀνθολογίαι ποιημάτων καί βιβλία μέ πλήρεις ποιητικὰς συλλογὰς. Ἀρκετὰ ποιήματα ἐτονίζοντο μουσικῶς καί ἐδιδάσκοντο μέ τό μέλος των.

Κατὰ τό πρῶτον ἡμῖς τοῦ 20 αἰῶνος, οἱ παιδαγωγοί ἀσχολοῦνται σοβαρῶς μέ τό ποίημα ὡς μορφωτικόν ἀγαθόν, μελετοῦν τὰ προβλήματα τῆς διδακτικῆς του καί κατορθώνουν, διὰ τῆς ἐπιμονῆς των, ὥστε νά περιλαμβάνωνται εἰς τὰ ἀναγνωστικά βιβλία τῶν μαθητῶν ὅλων τῶν τάξεων τῶν Δημοτικῶν Σχολείων καί τῶν Γυμνασίων, εἰς ὅλας τὰς χώρας, ἀρκετὰ ποιήματα ἐκλεκτῶν λογοτεχνῶν. Ὁρισμένοι ἐπίσης παιδαγωγοί ἐνθαρρύνουν τοὺς μαθητὰς εἰς τήν σύνταξιν ποιημάτων καί ἐκτυπώνουν βιβλία μέ ποιήματα συνταχθέντα ἀπὸ μικρά καί μεγαλύτερα παιδιά. Εἰς τὰς σχολικὰς ἑορτὰς, εἰς τοὺς περιπάτους καί τὰς ἐκδρομὰς καί κατὰ τὰς ὥρας κοινῆς ψυχαγωγίας εἰς τό σχολεῖον, οἱ μαθηταί ἀπαγγέλλουν κατάλληλα ποιήματα.

2. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τό ποίημα, ὡς ἔργον τέχνης, διδασκόμενον μεθοδικῶς εἰς τό σχολεῖον, εἰσάγει τόν μαθητὴν εἰς τήν βίωσιν τῆς ἀξίας τοῦ Ὁραίου καί ἐξευγενίζει τήν ψυχὴν του. Μέ τήν ὥραϊαν του μορφήν καί τό ὑψηλόν περιεχόμενόν του τό ποίημα γεννᾷ καλαισθητικὴν συγκίνησιν, τροφοδοτεῖ τόν παιδικόν ἰδεαλισμόν, δημιουργεῖ ἐνθουσιασμόν καί ἀνυψώνει τὸ ἄτομον ὑπεράνω τῶν πεζοτήτων τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Μέ τήν ποίησιν τὸ παιδί διαισθάνεται τό ἰδεώδες εἰς τὴν ζωὴν καί τήν θείαν ἁρμονίαν εἰς τὰ πράγματα, εἰς τὰ φυτὰ, εἰς τὰ ζῶα, εἰς τόν ἄνθρωπον καί εἰς τό σύμπαν,³ ἀγαπᾷ τὴν ζωὴν, εὐρίσκει ἓνα ἀκόμη λόγον διὰ τὴν ὑπαρξίν του καί ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ ψυχὴ του μέ τοὺς στίχους ἐξαγνίζεται, ὥραιοποιεῖται καί ἐξανθρωπίζεται.⁴

2. Τό ποίημα, καθὼς συνδυάζει τὰς ἀξίας τοῦ Ὁραίου καί τοῦ Ἀγαθοῦ, ἀσκεῖ ἠθικὴν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς μαθητὰς. Εἰς τοὺς ποιητικούς στίχους, τοὺς ὁποίους μελετᾷ καί ἀπαγγέλλει ὁ μαθητὴς, κατανοεῖ σιγὰ - σιγὰ τοὺς πόθους καί τοὺς πόρους τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ποικίλους ἠθικούς προβληματισμούς εἰς τὴν ζωὴν καί τὴν ψυχικὴν ρῶμην αὐτῶν. Ὅταν αἱ κεραεῖαι τῆς ψυχῆς του ἀποβοῦν εὐαίσθητοι εἰς μερικά ἐκλεκτὰ ποιήματα, τότε θά αἰσθάνεται, βραδύτερον, νά ἤχουν εἰς τὰ αὐτὰ του οἱ στίχοι αὐτῶν τῶν ποιημάτων καί, εἰς δυσκόλους στιγμὰς κρίσεως, νά τὸν ἐνθουσιάζουν, νά τὸν ἐπιπλήττουν, νά τὸν ἐλέγχουν καί νά τοῦ ὁμιλοῦν ὡς ἀσφαλὲς ὁδηγὸς τῆς ζωῆς του.

3. Τό ποίημα καλλιεργεί τήν φαντασίαν, τά ἀνώτερα συναισθήματα καί τήν ώραίαν ἔκφρασιν εἰς τό παιδί. Οἱ ποιητικοί στίχοι, καθῶς πηγάζουν ἀπό τό συναίσθημα, καθῶς ὑφαίνονται μέ τήν φαντασίαν, καθῶς ἐπενδύονται μέ ἐκλεκτάς καί καταλλήλως τονιζομένας λέξεις καί καθῶς ἐκφράζονται μέ ρυθμόν, μέ τονικότητα καί μέ ποικίλα λογοτεχνικά σχήματα, ἐγείρουν τήν φαντασίαν καί τόν συναισθηματισμόν τοῦ μαθητοῦ, ἐρεθίζουν τό γλωσσικόν του αἰσθητήριον καί λαβεύουν τό ἑκφραστικόν ὕψος του, τήν ἄρθρωσίν του καί τήν τονικότητα τῆς φωνῆς του.

4. Τό ποίημα, καθῶς, ὡς ἔργον τέχνης, προκαλεῖ αἰσθητικήν ἀπόλαυσιν, α) παρέχει διέξοδον εἰς τόν ψυχισμόν τοῦ παιδιοῦ, διά νά προβάλῃ μέ τήν ἀπαγγελίαν τῶν στίχων τόν ἐσωτερικόν του κόσμον ἀπό τό ὑποσυνείδητον καί τό ἀσυνείδητον, β) ἱκανοποιεῖ τήν τάσιν τῆς μιμησεως διά τῆς συμμετοχῆς ἐνίστε τῆς ὅλης παιδικῆς προσωπικότητος εἰς τά βιώματα καί τήν ἔκφρασιν τοῦ ποιητοῦ καί γ) διδει εὐκαιρίαν, διά νά καταφανοῦν αἱ κύρια γραμμαῖ καί ἀποκλίσεις τῆς ἀτομικότητος μέ τās ἐκφραζόμενας ἀπό κάθε παιδί ἐκτιμήσεις καί ἐξάρσεις, μέ τόν τρόπον ἀπαγγελίας τῶν στίχων, μέ τήν ἐνεργόν ἔκφρασιν ἢ τήν παθητικήν μίμῃσιν καί ὑποβολήν του.

3. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Σκοπός τοῦ μαθήματος τούτου γενικῶς εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον εἶναι νά ἀποβῇ τό ποίημα διά τό παιδί χορηγός τῆς αἰσθητικῆς χαρᾶς καί ὁδηγός τῆς ζωῆς του.

Εἰδικώτερον, μέ τήν διδασκαλίαν ἐκάστου ποιήματος ἐπιδιώκεται νά μεταφερθῇ τό παιδί εἰς τήν εἰδικήν ψυχικήν κατάστασιν τοῦ ποιητοῦ, νά ζήσῃ τά βιώματα ἐκείνου, νά αἰσθανθῇ τήν ἀνάγκην νά ἐκφρασθῇ μέ ζωηρότητα καί ἐνάργειαν καί νά χρησιμοποιήσῃ, δι' αὐτήν τήν ἀνάγκην ἐκφράσεώς του, τούς στίχους τοῦ ποιητοῦ. Μέ αὐτήν τήν βίωσιν καί αὐτήν τήν ἀτομικήν ἔκφρασιν ὁ μαθητής θά ζῇ τήν εἰδικήν χαράν τοῦ ποιητοῦ κατά τήν στιγμὴν τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας του καί θά ἔχῃ μίαν φωνήν ὁδηγοῦσαν αὐτόν εἰς τά προβλήματα τῆς ζωῆς του.

4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Διά νά ἐπιτευχθοῦν αἱ ἐπιδιώξεις τοῦ μαθήματος τοῦ ποιήματος, ἀπαιτοῦνται: α) γλωσσική καλλιέργεια διά τήν κατανόησιν τῶν λογοτεχνικῶν φράσεων, β) ἰκανή φαντασία διά τήν νοεράν μετάβασιν εἰς τά βιώματα τοῦ ποιητοῦ καί τήν σύλληψιν τῆς συνθέσεως τῶν σκηνῶν εἰς τās στροφάς τοῦ ποιήματος, γ) ὑπαρξίς ἀνωτέρων συναισθημάτων, διά τήν βίωσιν τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου τοῦ ποιητοῦ, τήν προσέγγισιν τῆς ἀξίας τοῦ Ὁραίου καί τήν αἰσθητικὴν συγκίνησιν καί δ) κριτικὴ ἱκανότης διά τήν κατανόησιν τῶν ὕψηλων ἰδεῶν τοῦ περιεχομένου καί τήν ἐπισημάνσιν τῆς ώραίας καί καταλλήλου διά τās ἰδέας μορφῆς τοῦ στίχου, ὥστε νά φθάσῃ τό ὄμοιον εἰς τήν καλαισθητικὴν ἀπόλαυσιν καί νά ἐκτιμῇσιν τό ποίημα ὡς χορηγόν τῆς χαρᾶς καί ὁδηγόν τῆς ζωῆς του.

Αἱ ἀνωτέρω προϋποθέσεις ἀπαντῶνται εἰς καλλιεργημένα ψυχικῶς ἄτομα. Συμβαίνει ὅμως τά ποιήματα, ὅχι μόνον μικρῶν ἀλλὰ καί μεγάλων λογοτεχνῶν νά προσεγγίζουν τήν ψυχὴν ἀπλῶν ἀνθρώπων καί νά ἀρέσουν εἰς αὐτούς. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι τά ποιήματα γενικῶς ἐμφανίζουν τὸ ἀφηρημένον καί γενικόν ὡς συγκεκριμένον καί μερικόν καί ἐκφράζουν ὑψηλὰς ἰδέας μέ ζωηρότητα καί ἐνάργειαν, μέ ρυθμόν καί τονικότητα, μέ φαντασίαν καί πολὺν ψυχισμόν. Τό

συγκεκριμένον, τό μερικόν, τό ζωηρόν, τό έναργές, ό ρυθμός, ή τονικότης, ό ψυχισμός είναι χαρακτηριστικά τής νοημοσύνης, του συναισθήματος και τής έκφράσεως τών άπλών ανθρώπων, όπως και τών παιδιών, και διά τούτο οι άπλοι άνθρωποι και τά παιδιά άρέσκονται νά διαβάσουν ή νά άκούουν ή νά απαγγέλλουν ή νά γράφουν ποιήματα.

Ειδικώτερον, τά παιδιά του Δημοτικού Σχολείου πολλάκις σκέπτονται μέ πολλήν φαντασίαν, όμιλούν μέ πολύν ψυχισμόν, μέ αύθορμησίαν και μέ όνειρα και στρέφονται εύκόλως προς τά συγκεκριμένα και τās λεπτομερείας, όπως σχεδόν ό ποιητής. Ό ποιητής, συνήθως, προικίζει τά διάφορα ζώα - ήρωες μέ τήν σκέψιν μας, τούς λόγους μας και τούς χαρακτήρας μας. Άνυψώνει τά φυτά από τήν φυτικήν ζωήν των εις τήν ανθρωπίνην ζωήν. Δίδει πνοήν εις τά άψυχα αντικείμενα. Προσωποποιεί τās άφηρημένες έννοιας, τās δυνάμεις και τά στοιχεία τής φύσεως και ζωντανεύει άρχαία πρόσωπα. Τό παιδί, συχνάκις, σκέπτεται, ζωγραφίζει, όμιλεί και γράφει όμοιως. Διά τούς άνωτέρω λόγους, ό Γάλλος παιδαγωγός A. FERRAND τονίζει: «τό ποίημα μπορεί νά είναι διά τούς έγγραμμάτους έν πνευματικών φαγητόν έκλογής, αλλά διά τούς άπλους ανθρώπους και τά παιδιά παραμένει τό καθημερινό ψωμί των».⁵ Καί ό BARRES (Γάλλος) υπογραμμίζει: «Τά παιδιά είναι οι μικροί Δαυίδ, οι όποιοι τραγουδοῦν και χορεύουν έμπρός εις τήν κιθωτόν τής Διαθήκης, πρίν γνωρίσουν διατί ή κιθωτός των είναι σεβαστή. Τό πρόβλημα διά τήν Δημοτικήν Έκπαίδευσιν είναι νά διδωμεν εις τούς μαθητάς τό Όραϊον ή άκριβέστερον νά εύνοοῦμεν τās λειτουργίας άναπτύξεως των και νά βοηθώμεν νά έλευθερώσουν εκείνα πού κατέχουν από τήν γέννησί των: τό έπικόν ή λυρικόν πνεῦμα, έναν ὕμνον, ένα άδιόκοπον άσμα».⁶

Ή προσέγγιςις όμως αύτή του ποιήματος μέ τήν ψυχήν τών άπλών ανθρώπων και τών παιδιών καταλήγει εις τήν κατά διαίσθησιν μόνον βίωσιν τών σκηνών του ποιήματος και εις τήν άπλήν αισθητικήν συγκίνησιν. Οι άπλοι άνθρωποι και τά παιδιά δέν κατανοοῦν πλήρως και δέν ζοῦν εις βάθος τό περιεχόμενον και τήν μορφήν τών ποιημάτων, δέν φθάνουν εις τήν συνειδητήν βίωσιν και τήν αισθητικήν θεώρησιν και απόλαυσιν. Παρά ταῦτα, ή κατά διαίσθησιν βίωσις και ή άπλή αισθητική συγκίνησις δημιουργοῦν χαράν εις τήν ψυχήν και αποτελοῦν τόν «προθάλαμον» διά τήν συνειδητήν βίωσιν και τήν αισθητικήν απόλαυσιν τών ποιημάτων.

5. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Διά τούς μαθητάς τών μικρών τάξεων κρίνονται κατάλληλα τά ποιήματα έκλεκτών λογοτεχνών, τά όποια αναφέρονται εις τήν ζωήν τής οικογενείας, εις τά παιχνίδια, εις τās έποχές του έτους, εις τά ζώα και εις τās εργασίας τών ανθρώπων.

Διά τούς μαθητάς τών άνωτέρων τάξεων θεωροῦνται κατάλληλα ποιήματα μεγάλων ποιητών, αναφερόμενα εις τόν κοινωνικόν, έννικόν και θρησκευτικόν βίον και εις τούς πόρους και πόθους τών ανθρώπων καθώς και τά δημοτικά έπικά, ήρωικά, άκριτικά και κλέφτικα τραγούδια.

Ποιήματα αναφερόμενα εις τούς συνειδησιακούς προβληματισμούς τών ανθρώπων, εις τās μεταφυσικάς άγωνίας των, εις τά συμπλέγματα του άσυνειδήτου και εις τās ύπαρξιακάς άνησυχίας είναι κατάλληλα δι' έφήβους και νεανίας, φοιτώντας εις σχολεία γενικής μορφώσεως, και διά μορφωμένους ενήλικους.

Βάσει του άνωτέρω περιεχομένου, όφείλομεν νά επιλέγωμεν τά πλέον έξαιρετα ποιήματα ή άποσπάσματα έκλεκτών έργων μεγάλων ποιητών διά τούς μαθητάς. Τά

έκλεκτά ποιήματα είναι έργα ύψηλης Τέχνης και μέ την μορφήν και τό περιεχόμε-
νόν των δύνανται νά συγκινοῦν τά παιδιά και νά ἐπιδρῶν βαθύτατα εἰς τήν ψυχὴν
των. Οἱ μεγάλοι ποιηταὶ συλλαμβάνουν σκιρτήματα ζωῆς μέ αἰώνιον κύρος και ἀπο-
δίδουν τά βιώματά των, μέ τήν ἐξαίρετον τέχνην των, κατά τρόπον ζωηρόν και
ἐναργή, ὅποτε εἶναι δυνατόν νά διεγείρουν ἀκόμη και τὰς ψυχὰς τῶν παιδιῶν τοῦ
Δημοτικοῦ Σχολείου.

Λίαν ἐπιφυλακτικοὶ πρέπει νά εἴμεθα διὰ ποιήματα ὠρισμένων στιχοπλόκων, οἱ
ὅποιοι ἀποφασίζουν νά γράψουν εἰδικούς στίχους καταλλήλους διὰ παιδιά.
Αὐτὴ ἡ ἐπί σκοπῷ ἢ κατά παραγγελίαν συγγραφή ποιημάτων διὰ παιδιά ἀπὸ διδα-
σκάλους ἢ φιλολόγους ἢ «ἐμπόρους» τῆς παιδείας δέν διασφαλίζει πάντοτε προϊ-
όντα ἐκλεκτῆς ποιητικῆς Τέχνης και, κατά συνέπειαν, ἡ προσφερομένη ἀπὸ τοιοῦ-
του εἵδους «ποιητὰς» πνευματικὴ τροφὴ εἶναι ἀμφιβόλου αἰσθητικῆς και μορφωτι-
κῆς ἀξίας.

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

1. **Δημιουργία βιωματικῶν καταστάσεων διὰ τήν ψυχικὴν γειτνίασιν τῶν μαθη-
τῶν μέ τόν ποιητήν.** Πρὸς τοῦτο, ἐπισκεπτόμεθα μέ τούς μαθητάς σχετικὰ πρὸς τὰ
ποιήματα τοπεῖα, μνημεῖα, ἱστορικούς τόπους, χώρους ἐργασίας, ἐγκαταστάσεις
και καλλιτεργείας φυτῶν και ζώων, κήπους, ρυάκια, λίμνας, ποταμούς, δάση, ἐξωκ-
κλησία, λόφους και βουνά. Ἐκεῖ ὑποκινούμεν τά παιδιά νά παρατηρήσουν τά δεδο-
μένα, νά ἐξάρουν ὠρισμένα στοιχεῖα, νά ἐκφραστοῦν και νά θαυμάσουν ἕνα σκίρ-
τημα ζωῆς, μίαν φυσικὴν καλλονήν, ἕνα ὠραῖον φυσικόν φαινόμενον, ὅπως θά
ἐπραξεν ἴσως ὁ ποιητὴς και ἐμπνευσθεὶς συνέθεσε τό ποιήμα του. Τότε ἀκριβῶς
και εἰς τόν χώρον πού εὐρισκόμεθα, ἀπαγγέλλομεν τό πρὸς διδασκαλίαν ποίημα.
Εἰς περίπτωσιν ἀδυναμίας διὰ τήν μετακίνησιν τῶν μαθητῶν εἰς τούς ἀνωτέρω χώ-
ρους, παρουσιάζομεν καταλλήλους σχετικές εἰκόνας και προκαλούμεν τούς μαθη-
τάς νά ζήσουν ἀνάλογα βιώματα, ὅποτε ἀπαγγέλλομεν ὁμοίως τό ποίημα.

2. **Βίωσις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, πρὸ τῆς διδασκαλίας, τῶν σκηνῶν τοῦ ποιήμα-
τος διὰ βαθείας μελέτης και αὐτοάσκησις εἰς τήν ἀπαγγελίαν αὐτοῦ.** Ὁ διδάσκων
πρέπει νά προσεγγίσῃ κατ' ἀρχὴν ὁ ἴδιος τήν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ποιητοῦ και
νά εἶναι εἰς θέσιν νά ἀπαγγείλῃ μέ κατάλληλον ὕφος τό ποίημα, διὰ νά συγκινήσῃ
τούς μαθητάς του. Μόνον ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς ἰδικῆς του καλαισθητικῆς
ἀπολαύσεως θά εἶναι δυνατόν ἡ διεγερσις αἰσθητικῆς συγκινήσεως εἰς τούς μαθη-
τάς του.

3. **Παροχὴ συχνάκις εἰς τούς μαθητάς εὐκαιριῶν νά προσεγγίσουν βαθύτερον
μόνοι των αὐτενεργῶς ἕνα ποίημα.** Μετὰ τήν βίωσιν ἀναλόγων σκηνῶν εἰς τό περι-
βάλλον και μετὰ τήν πρώτῃν καλὴν ἀπαγγελίαν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἀφήνομεν
τούς μαθητάς ν' ἀναζητοῦν μόνον τήν κεντρικὴν ἰδέαν, πού ἀπασχόλησε τόν ποιη-
τήν. Αἱ εὐκαιρίαι αὗται παρέχονται διὰ ποιήματα μέ πλούσιον συναισθηματισμόν
και μέ λίαν ζωηρόν και ἐναργὲς ἔκφρασιν. Εἰς τοιοῦτου εἵδους ποιήματα ἡ ἐκτενὴς
και λεπτομερὴς ἀνάλυσις τῶν λογικῶν και καλογολικῶν στοιχείων ζημιώνει σοβα-
ρῶς τήν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν και διὰ τοῦτο ἀρκοῦν ἡ βίωσις τῶν
σχετικῶν καταστάσεων τοῦ περιβάλλοντος ἢ ἀναλόγων εἰκόνων, ἡ καλὴ ἀπαγγελία
τοῦ διδασκάλου, ἡ ἀνεύρεσις ὑπὸ τῶν μαθητῶν μόνον τῆς κεντρικῆς ἰδέας και ἡ
ἀτομικὴ προσπάθεια τοῦ κάθε παιδιοῦ κατ' οἶκον διὰ τήν ἐκφραστικὴν ἀπαγγελίαν
τοῦ ποιήματος.

4. Συχνή κατά τό δυνατόν διδασκαλία ποιημάτων εις τό σχολεῖον, διά νά τραφή ἡ φαντασία καί ἡ συναισθηματικότης τῶν παιδιῶν. Εἰς ἐποχάς ὅπως ἡ ἰδική μας, ὀρθολογιστικῶν ὑπολογισμῶν καί ψυχρᾶς ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου, κινδυνεύει ν' ἀποξηρανθῇ καί νά παραμορφωθῇ ἡ ποιητική ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ καί τοῦ ἐφήβου. Διά νά μὴ ἀποξηρανθῇ ἡ καρδιά καί τό πνεῦμα, εἶναι ἀνάγκη νά ἀμυνθῇ ἡ παιδεία διά τό «δικαίωμα τοῦ ὄνειρου», ποῦ ἔχει ἀπό τήν φύσιν του τό κάθε ἀναπτυσσόμενον παιδί. Πρὸς τοῦτο, ἀναζητοῦμεν εἰς τό 'Αναγνωστικόν βιβλίον, εἰς ἄλλα ἐλεύθερα ἀναγνώσματα, εἰς παιδικὰ περιοδικὰ, εἰς ἀνθολογίας ποιημάτων καί εἰς ἔργα μεγάλων λογοτεχνῶν ἐκλεκτὰ ποιήματα καί ταξινομοῦμεν αὐτὰ κατὰ ἐποχάς, κατὰ ἐορτάς καί κατὰ μαθήματα, διά νά τὰ διδάσκωμεν συστηματικῶς (3-4 τοὐλάχιστον ποιήματα κατὰ μῆνα). Ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτὰ ἐπιλέγομεν μερικά καί τὰ ἀπαγγέλλομεν, μέ τήν καλύτεραν δυνατὴν ἔκφρασιν, ἔνα καθ' ἑκάστην Δευτέραν πρὸ τῆς ἐνάρεξεως τῶν μαθημάτων, ἔνα καθ' ἑκάστον Σάββατον μετὰ τήν λήξιν τῶν μαθημάτων καί ἄλλα ἐπικαίρως εἰς ἔκτακτα φυσικὰ ἢ κοινωνικὰ γεγονότα (χιόνι, βροχὴ, ἥλιος, ἐορτὴ, ἐπισκέψεις, περίπατοι κ.λ.π.).

5. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ ποιήματος πρέπει νά ὀδηγῇ κυρίως τό παιδί ὡς τὴν βαθυτέραν γεῦσιν τοῦ ποιητικοῦ κάλλους καί εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καί διευρύνσιν τῆς πρώτης αἰσθητικῆς συγκινήσεώς του. Διά τοῦτο, μέ τὰς νοητικὰς ἀνεξεργασίας καί τὰς καλλολογικὰς διερευνήσεις ὀδηγοῦμεν τοὺς μαθητὰς ὄχι εἰς τὰς γραμματικὰς καί ἱστορικὰς ἀναλύσεις ἀλλὰ εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς σκέψεως τοῦ ποιητοῦ, τῆς ἐλευθερίας του κατὰ τὴν ποιητικὴν σύνθεσιν καί τῆς ἰδιαίτερας τέχνης του, μέ τὴν ὁποίαν ἡδυνήθη νά ἐρμηνεύσῃ τὰς σκέψεις του καί νά ἐκφράσῃ τὴν συγκίνησιν του. Ἐπιμένομεν κυρίως ν' ἀντιληφθῇ, ὅσον δύναται, τό παιδί τόν γενικόν τόνον τοῦ ποιήματος, τὴν προσαρμογὴν τοῦ ὅφους καί τῆς μορφῆς εἰς τό περιεχόμενον, τόν ρυθμόν καί τὴν ἀρμονίαν τῶν φράσεων, τὴν ἐκφραστικὴν ἀξίαν μερικῶν λέξεων, τὰς ἐπιτυχεῖς εἰκόνας καί τό συνολικόν κάλλος τοῦ ποιητικοῦ ἔργου.

6. Ἰδιαίτερα ἐπιμονὴ εἰς ἐκφραστικὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ποιήματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν. Μετὰ τὴν ἀπαραίτητον ἐπεξεργασίαν τοῦ ποιήματος, οἱ μαθηταὶ πρέπει νά ἀσκῶνται εἰς τὴν καλὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ποιήματος μέ τὴν υποδειγματικὴν ἀπαγγελίαν τοῦ διδασκάλου, μέ τὰς καταλλήλους διορθώσεις καί μέ τὴν ἀμιλλαν. Ἐπιμένομεν νά ἀπαγγέλλῃ ὁ κάθε μαθητὴς ὄχι κατὰ στίχον, ἀλλὰ κατὰ φράσιν προσέχοντας τὰ σημεῖα στίξεως ἢ κατὰ στροφὴν, νά χρωματίζῃ εὐστόχως τὴν φωνὴν του, νά τονίζῃ καταλλήλως τὰς λέξεις καί νά προφέρῃ πλήρως τὰ φωνήεντα καί τὰ σύμφωνα. Διορθώνομεν τόν συνήθη εἰς τὰ παιδιά μονότονον ρυθμόν κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν καί ζητοῦμεν τὴν ἀτομικὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐκφραστικῆς ἀπαγγελίας. Προσέχομεν ἐπίσης νά ἀποφεύγουν οἱ μαθηταὶ τὴν συνήθη εἰς αὐτοὺς μεγαλόστομον, ἐπιδεικτικὴν καί ἐπιτηδευμένην ἀπαγγελίαν καί ἐπιμένομεν νά φθάσουν προοδευτικῶς εἰς μίαν ἀκριθῆ, ἀπλὴν, φυσικὴν καί ποικιλόχρωμον ἀπαγγελίαν.

7. Ἐκμάθησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς ἀπὸ στήθους ἀπαγγελίας τῶν καλύτερων ποιημάτων. Οἱ μαθηταὶ τῶν Δημοτικῶν Σχολείων πρέπει νά μανθάνουν κατ' ἑτος νά ἀπαγγέλλουν ἀπὸ στήθους μερικὰ ἐκλεκτὰ ποιήματα, διὰ νά ὁλοκληροῦται ἡ ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασις καί διὰ νά χαίρωνται, ὅσάκις θέλουν, τόν ποιητικόν λόγον. Πρὸς τοῦτο, ζητοῦμεν νά γράφουν οἱ μαθηταὶ τὰ ποιήματα αὐτὰ εἰς εἰδικόν τετράδιον μέ ὠραίαν γραφὴν, νά τὰ ἀποστηθίζουν καί νά τὰ ἀπαγγέλλουν εἰς τὴν τάξιν κατὰ διαστήματα ἐπικαίρως ἢ κατὰ τὰς ἐορτάς καί τὰς ἐκδρομάς. Ἐπίσης, κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ζητοῦμεν ἀπὸ τὰ παιδιά τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀπαγγελίας αὐτῶν τῶν διδα-

χθέντων ποιημάτων, διά νά ἐμπεδωθῇ εἰς τήν ψυχὴν των αὐτό τό πολύτιμον πνευματικόν κεφάλαιον.

8. **Ἑκμάθησις τοῦ μέλους τοῦ ποιήματος καί παρουσιάσις σχετικῶν καλλιτεχνικῶν εἰκόνων καί γλυπτῶν παραστάσεων ἐπὶ σκηνῶν αὐτοῦ.** Μετά τό τέλος τῆς ὅλης ἐπεξεργασίας τοῦ ποιήματος, σκόπιμον κρίνεται ὅπως οἱ μαθηταί ἐκμάθουν καί τό μέλος αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι τονισμένον τό ποιῆμα ἀπό ἐκλεκτόν μουσικοσυνθέτην. Ἐπίσης, ἀπαραίτητον θεωρεῖται νά παρουσιάζωνται εἰς τό τέλος καί σχετικά εἰκόνες μεγάλων ζωγράφων ἢ γλυπταί παραστάσεις ἐπὶ τῶν σκηνῶν τοῦ ποιήματος ἢ ἐπὶ σχετικῶν γεγονότων, ἐφ' ὅσον ἐπίσης ὑπάρχουν τοιαῦτα. Τό μέλος τοῦ ποιήματος, ἡ καλλιτεχνική εἰκὼν καί ἡ γλυπτὴ παράστασις προσθέτουν, κοντά εἰς τόν ἔντεχνον λόγον, καί τρεῖς ἀκόμη μορφάς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως εἰς τήν αὐτὴν κεντρικὴν ἰδέαν (μουσική, ζωγραφική, γλυπτική) καί ἔτσι ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τοῦ ποιήματος ἐνδυναμώνεται μέ τέσσαρας ταυτοχρόνως καλλιτεχνικάς ἐκφράσεις, ὅποτε ἐπηρεάζει βαθύτατα τὸν μαθητὴν καί εἰσάγει αὐτόν εἰς τό νόημα τῆς Τέχνης. Ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἀνωτέρω σχετικῶν πρὸς τήν ἰδέαν τοῦ ποιήματος καλλιτεχνικῶν ἐκφράσεων δέν εἶναι πάντοτε εὐκολος. Ὅπως δὴποτε, διὰ ποιήματα π.χ. ἀναφερόμενα εἰς τήν Ἐλευθερίαν, εἰς τὰ Χριστοῦγεννα καί εἰς ἄλλας ἑορτάς, εἰς τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους καί εἰς ὠρισμένας ἐργασίας ὑπάρχουν μελοποιήσεις ἢ ζωγραφικοί πίνακες ἢ γλυπταὶ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ὁ καλὸς διδάσκαλος ὀφείλει νά ἀνεύρῃ καί νά χρησιμοποίησιν εἰς τό σχολεῖον του. Τό Ὁραῖον, ὡς ὑψίστη ἀξία, εἶναι μία καί ἡ αὐτὴ ἀλλὰ ἐκφράζεται μέ ποικίλας μορφάς καί ὕλικά. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀξία αὐτὴ βιώνεται καλύτερον, ὅταν γίνεται αἰσθητὴ ὑφ' ὅλης τὰς δυνατὰς ὕλικὰς ἐκφράσεις τῆς. (λόγος, μέλος, ζωγραφική, γλυπτική κ.λ.π.).

7. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. **Ἀφόρμησις καί ψυχικὴ προσέγγισις τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν ποιητὴν:** Ἀφορμώμεθα ἀπὸ τὰ βιώματα τῶν παιδιῶν καί μετακινούμεν αὐτὰ εἰς κατάλληλον ὥρον, διὰ νά ζήσουν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὠρισμένας καταστάσεις ὁμοίας μέ ἐκείνας πού ἔζησε, πιθανόν, ὁ ποιητής. Οὕτω π.χ. α) μετακινούμεν τὰ παιδιά εἰς ἓνα ἐξωκλήσι, ἐσπερινὴν ὥραν, καί παρουσιάζομεν εἰς μίαν γωνίαν του, μέ παιδάκια (σκληρόπουλα) μέ καλόγηρον καί μέ ἓνα θαμπὸ καντήλι εἰς τήν παλαιάν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἓνα ζωντανὸ ταμπλὸ τοῦ «κρυφοῦ σχολείου», β) μετακινούμεν τὰ παιδιά εἰς μίαν ἀνθισμένην ἀμυγδαλίαν ἢ κοντὰ εἰς μίαν πηγὴν ἢ εἰς ἓνα λειβάδι μέ ἀρνάκια ἢ εἰς ἓνα μνημεῖον τῆς ἐλευθερίας ἢ εἰς τό ὕψωμα διὰ τὴν θεάν ἐνός χωριοῦ ἢ εἰς τὴν κορυφὴν ἐνός λόφου διὰ τὴν θεάν τῆς ἀνατολῆς ἢ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καί προκαλοῦμεν ἐκεῖ βιώματα δι' ἀντίστοιχα ποιήματα. Εὐρίσκομεν ὠραίας εἰκόνας ἢ ἐτοιμάζομεν ἡμεῖς εἰς τὸν μαυροπίνακα μέ χρωματιστὴν κιμωλίαν εἰκόνας καί καλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νά τὰς ἀπολαύσουν ἐπ' ὀλίγον χρόνον, διὰ νά δημιουργήσωμεν βιώματα διὰ τὰ πρὸς διδασκαλίαν ποιήματα.

2. **Παρατήρησις τοῦ ποιήματος:** Ἀπαγγέλλομεν τό ποιῆμα, μέ ἀκρίβειαν τονισμοῦ, μέ ἀπλότητα ἀρθρώσεως, μέ φυσικότητα προφορᾶς καί μέ ποικιλόχρωμον ἐκφρασιν, ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ παιδιά παρατηροῦν μέ ἔντασιν καί θαυμασμόν τό τοπεῖον, ἢ τό μνημεῖον ἢ τό ζωντανόν ταμπλὸ ἢ τό φυσικὸν φαινόμενον ἢ τὴν εἰκόνα εἰς τὸν πίνακα. Καλοῦμεν τοὺς μαθητὰς νά ἀνοίξουν τὰ βιβλία καί νά παρακολουθοῦν τό κείμενον κατὰ τὴν δευτέραν ἀπαγγελίαν μας. Οἱ

μαθηταί παρατηρούν έτσι νοερώς δύο φορές τās σκηνάς του ποιήματος καί, μετά σιγήν όλίγων δευτερολέπτων, καλούνται νά αποδώσουν άδρομερώς τό νόημα. Είς τόν μαυροπίνακα γράφομεν τόν τίτλον του ποιήματος.

3. **Έπεξεργασία:** α) Οί μαθηταί καλούνται, διά τήν πρώτην στροφήν, νά διαβάσουν αύτήν καί νά προτείνουν πρός έρμηνείαν άγνώστους λέξεις καί δύσκολα νοήματα, νά εύρουν ταυτόχρονης διά τήν αύτήν στροφήν τά αναφερόμενα πρόσωπα καί πράγματα καί νά προσδιορίσουν επίσης διά τήν πρώτην στροφήν τās βασικάς ιδέας (νοήματα). Είς τόν πίνακα γράφομεν, κάτωθι τών στηλών μέ τούς τίτλους: Δυσκολίαί – πρόσωπα καί πράγματα – 'Ιδέαι, τά εύρισκόμενα μέ συζήτησιν καί έλεύθερον διάλογον αντίστοιχα στοιχεία τής πρώτης στροφής. β) Προχωρούμεν είς τήν αύτήν εργασίαν διά τās ύπολοίπους στροφάς καί γράφομεν έκάστοτε κάτωθι τών αναφερθεισών στηλών τά εύρισκόμενα στοιχεία. γ) Ζητούμεν από τούς μαθητάς νά διαβάσουν τά αναγραφέντα είς τόν πίνακά στοιχεία προσδευτικώς δι' όλας τās στροφάς καί νά αντιγράψουν τά στοιχεία από τόν πίνακα είς τό τετράδιόν των. δ) Καλούμεν ένα μαθητήν νά διηγηθῇ τό νόημα συμβουλευόμενος τά στοιχεία του πίνακος, ένώ οί άλλοι μαθηταί συμπληρώνουν. ε) Μέ τήν έρώτησίν σας: «τί θέλει νά μάς δείξη ό ποιητής» εύρίσκουν οί μαθηταί τήν κεντρικήν ιδέαν καί τήν γράφομεν είς τόν πίνακα. στ) Καλούνται κατόπιν τά παιδιά νά διατυπώσουν έλευθέρως τās σκέψεις των καί τά συναισθήματά των διά τά πρόσωπα καί τά γεγονότα του ποιήματος καί νά δικαιολογήσουν τά βιώματα του ποιητού, τās έκφράσεις του καί τήν ιδεολογικήν θέσιν του. ζ) Προσπαθούν νά εύρουν τό ειδικόν μήνυμα του ποιητού καί τό γράφομεν είς τόν μαυροπίνακα. η) Άναζητούν νά προσδιορίσουν τά χαρακτηριστικά τής Τέχνης του ποιητού (εικόνες, λογοτεχνικά σχήματα, επίθετα, μέτρον, στιχουργική), νά δικαιολογήσουν κατά τό δυνατόν τήν χρησιμοποιηθείσαν μορφήν του έντέχνου λόγου διά τήν έκφρασιν τών ιδεών καί νά επισημάνουν τήν άρμονίαν μορφής καί περιεχομένου, διά νά μνηθούν προσδευτικώς είς τήν ουσίαν τής Τέχνης. Συσχετίζουν τό έργον τούτο μέ άλλα γνωστά του αύτού ποιητού καί έξάγουν συμπεράσματα διά τήν ποιητικήν δημιουργίαν του. Τέλος, αντιγράφουν τό διάγραμμα από τόν πίνακα μέ τās στήλας του: Δυσκολίαί – πρόσωπα καί πράγματα – ιδέαι – κεντρική ιδέα – μήνυμα.

4. **Έκφρασις:** Άσκοῦνται οί μαθηταί είς τήν άπαγγελίαν του ποιήματος. Μανθάνουν τό μέλος του, έφ' όσον τό ποίημα είναι τονισμένον. Παρατηρούν σχετικόν ζωγραφικόν πίνακα ή γλυπτόν έργον μεγάλου καλλιτέχνου. Δραματοποιούν σκηνάς του ποιήματος. Ζωγραφίζουν πρόσωπα, γεγονότα καί πράγματα καί γράφουν κάτωθεν αύτών αντίστοιχους στροφάς ή στίχους. Άπαγγέλλουν από στήθους όλόκληρον τό ποίημα ή στροφάς αύτου. Φιλοτεχνούν είς πινακίδας μέ ώραία γράμματα τά μηνύματα του ποιητού. Επιλέγουν τās καλυτέρας εκ τών άνωτέρω εργασιών διά τό περιοδικόν τής τάξεως ή τήν εφημερίδα του τούτου. Κατασκευάζουν μέ διάφορα ύλικά ή άναπαριστούν είς τήν άμμοδόχον άντικείμενα καί γεγονότα. Άπαγγέλλουν βραδύτερον τό διδαχθέν ποίημα είς έορτάς, είς ώρας κοινής ψυχαγωγίας καί είς περιπάτους. Γράφουν μέ ώραία γράμματα τό ποίημα είς τό ειδικόν τετράδιον έκλεκτών μαθημάτων (ποιητική άνθολογία των). Μέ όλας αύτάς τās μορφάς έκφράσεως ό μαθητής πρέπει νά αισθάνεται ότι είναι είς θέσιν νά έκφράζη, όπως ό ποιητής, τά βιώματά του, τά όποία έφροντίσαμεν νά ζήση μέ τήν διαδικασίαν όργανώσεως βιωματικών καταστάσεων, μέ τήν έκφραστικήν άπαγγελίαν μας καί μέ τήν όλην έπεξεργασίαν του ποιήματος.

8. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε την άποψιν: «Τό ποίημα έχει μίαν ιδικήν του, πρωτότυπον, άποστολήν: μάς όφείλει τό κάλλος».
2. Συγκεντρώσατε ποιήματα από παλαιά άναγνωστικά, περιοδικά καί έλεύθερα άναγνώσματα καί προθήτε εις ταξινομήσεις καί εις συγκριτικές μελέτας.
3. Άπαγγείλατε εις παιδιά διαφόρων ηλικιών (6-15 ετών) ποιήματα μεγάλων ποιητών καί ποιήματα συνήθων στιχοπλόκων επί των αύτών, ει δυνατόν, θεμάτων καί συγκρίνατε τούς βαθμούς κατανοήσεως, αισθητικής συγκινήσεως καί προτιμήσεως των παιδιών.
4. Μελετήσατε τρόπους άξιοποιήσεως υπό των μαθητών εις τόν σχολικόν, οικογενειακόν, φιλικόν καί κοινωνικόν βίον των περιλαμβανομένων εις τά έγκεκριμένα Άναγνωστικά ποιημάτων.
5. Ή συνήθης εις τούς μαθητάς των Δημοτικών Σχολείων μονότονος καί άνευ ύφους άπαγγελία των ποιημάτων άποτελεί ελάττωμα άποκτώμενον εις τό σχολεϊόν; όφείλεται εις έγγενείς άδυναμίας του παιδιού; έχει ως αίτιαν τήν άδιαφορίαν του διδασκάλου διά τήν εκφραστικήν άνάγνωσιν των μαθητών από τάς πρώτας τάξεις του σχολείου; άνάγεται εις τήν τάσιν του παιδιού νά άπαγγέλλη λέξεις μέ ρυθμόν; Έλέγξατε εις τήν σχολικήν πράξιν τάς άναφερθείσας άνωτέρω ως καί άλλας πιθανάς αίτίας καί διατυπώσατε βάσει των έμπειριών σας τάς άπόψεις σας.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) Άριστοτέλους: Ποιητική 9, 1451β, β) Ν. Έξαρχοπούλου: Ειδ. Διδ/κή, Άθήναι 1962, τ. Α'. γ) Ειδ. Διδακτικά: Α. Τσίριμπα, Α. Ίσηγόνη, Σ. Παγιατάκη, Θ. Γέρου. δ) Ή λέξις: Ποίησις εις Έγκ. Λεξικόν Ήλιου καί εις Έλλην. Παιδαγ. Έγκυκλοπαιδείαν.
2. Διά τούς αρχαίους Έλληνας άναφέρεται ή έξης όμολογία: «Ό πατήρ έπιμελούμενος, όπως άνήρ αγαθός γενοίμην, ήνάγκασέ με πάντα τά Όμήρου έπη μαθεΐν» καί νύν δυνάμην άν Ίλιάδα δλην καί Όδύσσειαν από στόματος είπειν»: Ξενοφ. Συμπόσιον 3,5.
3. Έλλην ποιητής άξιολογών τήν ποίησιν ψάλλει: Ή ποίησις στολίζει μέ τής άρμονίας τήν πορφύρα ό,τι γεννάται άθώρητο μέσα στά στήθια, των αισθημάτων τήν όρμητική πλημμύρα, τήν αιθερόπλαστη ιδέα, τήν Άλήθεια, βλ. Α. Ίσηγόνη: Ειδ. Διδ/κή Άθήναι, Β'. έκδ. σελ. 33.
4. Α. SOUCHÉ, Nouv. pedagogie pratique, Nathan, Paris, p. 85-86.
5. Α. SOUCHÉ, έν. άν. σελ. 93.
6. Ε. NATALIS, Du langage spontane á la langue cyltivée, ed. liege, 1953, p. 56.
7. Α. SOUCHÉ, έν. άν. σελ. 91-92.

XIV. ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ο άνθρωπος, κατά την χρησιμοποίησιν αντικειμένων καί μεγεθών διά τās βιοτικές του ανάγκας, διεπίστωσεν, ότι ήδύναντο νά διαχωρίζη τά αντικείμενα καί τά μεγέθη, νά απομονώνη, νά διαιρή καί νά συγκρίνη αυτά. Έπειδή, ως έκ τής φύσεώς του, ήτο ύποχρεωμένος νά ζη εις κοινωνίαν άλλων ανθρώπων καί έπειδή ειχεν ανάγκην πραγμάτων, τών όποίων έστερείτο, επενόησε τό σύστημα τής ανταλλαγής μετά τών άλλων ανθρώπων του κοινωνικού του περιβάλλοντος καί έφθασεν εις τό σημείον νά έκτελή πράξεις πωλήσεως καί αγοράς αγαθών έμπορικού χαρακτήρος.

Η ένέργεια αύτη του ανθρώπου επί τών συγκεκριμένων μεγεθών, τά όποια ήδύναντο νά μετρηθούν ή νά ύπολογισθούν, έδωσεν εις αυτόν, κατά τόν ειδικόν τής Γενετικής Έπιστημολογίας J. PIAGET, «τήν μυστηριώδη εκείνην δύναμιν τών μαθηματικών πράξεων, αί όποια φαίνεται ότι γεννώνται από πράξεις άναφερομένης εις τήν πλησιεστέραν έμπειρίαν αλλά καί αί όποια, καθώς συντονίζονται μεταξύ των, απομακρύνονται από τήν έμπειρικήν πραγματικότητα μέ μίαν άδιακόπως έπιταχυνόμενην κίνησιν, μέχρις ότου καταστή δυνατό ή κυριαρχία επ' αύτης, ή υπέρβασίς της, καί έπιτευχθή ή άφ' ύψηλου θεώρησις τών άντιληπτικών στοιχείων, τά όποια προσφέρει από τά περιωρισμένα πεδία του παρόντος καί του πεπερασμένου». ¹ Τοιουτοτρόπως, ό άνθρωπος έδημιούργησε τήν έπιστήμην τών αριθμών (Αριθμητικήν, Αριθμητικήν Ανάλυσιν, Άλγεβρικήν Ανάλυσιν, Συναρτησιακήν Ανάλυσιν, Απειροστικήν Ανάλυσιν).²

Η Αριθμητική, μία από τās έπιστήμας τών αριθμών, διακρινομένη εις θεωρητικήν καί πρακτικήν, περιλαμβάνει τό σύνολον τών γνώσεων τών σχετικών μέ τούς αριθμούς καί τās πράξεις επ' αύτών. Σήμερον, αί γνώσεις τής Αριθμητικής συνυφαίνονται υπό οργανικήν ένότητα μέ τās γνώσεις τής θεωρίας τών Συνόλων, μέ τās γνώσεις τής Γεωμετρίας καί μέ άλλας γνώσεις τής έφαρμοσμένης έπιστήμης τών αριθμών καί διδάσκονται όλα μαζί ταύτοχρόνως υπό λογικήν διάταξιν ως γνώσεις τών Συγχρόνων Μαθηματικών.

Εις τό Δημοτικόν Σχολείον τό μάθημα τών Μαθηματικών εισάγει τόν μαθητήν εις τήν έννοιαν τών αριθμών καί τών συνόλων, εις τās βασικάς πράξεις επί τών αριθμών (άκεραίων, δεκαδικών, κλασματικών καί συμμιγών) καί επί τών συνόλων καί εις τās έννοιās του λόγου καί τών αναλογιών καί τās έφαρμογās αύτών (μέθοδοι). Αί κατά τά άνωτέρω έκ τής παλαιās Αριθμητικής περιλαμβανόμεναι εις τό μάθημα τών Μαθηματικών γνώσεις συνυφαίνονται οργανικώς μέ τās έννοιās τών Συνόλων καί συμπληρούνται καί έρμηνεύονται διά τών έννοιών αύτών, ώστε ό μαθητής του Δημοτικού Σχολείου νά κατακτήση τούς μαθηματικούς λογισμούς κατ' άρχήν επί πεπερασμένων Συνόλων, νά μνηθί εις τήν δομήν καί τήν όρολογίαν τής νέας μαθηματικής σκέψεως καί νά συνειδητοποιήση τās έφαρμογās αύτών τών γνώσεων εις τόν πρακτικόν βίον, διά νά δυνηθί βραδύτερον, κατά τήν τεχνικήν ή γεγικήν του (γυμνασιακήν) εκπαίδευσιν, μέ τήν κτηθείσαν ύποδομήν, νά προχωρήσθ, διά καταλλήλων βημάτων σκέψεως, εις τήν προέκτασιν τών πεπερασμένων αριθμών, εις τό έννεργεία άπειρον, εις τούς γενικούς νόμους τών Μαθηματικών καί εις

μίας άφηρημένην προσέλασιν προς τό άπειρώς μεγάλον, διά τήν κατανόησιν τών γνώσεων τών συγχρόνων θετικών έπιστημών.

Αί γνώσεις τής Γεωμετρίας, καίτοι άρκετάί έξ αútών συνυφαίνονται εις τάς έννοίας καί πράξεις τών αριθμών καί τών συνόλων, κρίνεται παιδαγωγικώς σκόπιμον, προς καλύτεραν μελέτην, όπως διδαχθούν κεχωρισμένως εις τάς ανωτέρας τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, ως ιδιαίτερον μάθημα Γεωμετρίας.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. 'Η ιστορική εξέλιξις τών μαθηματικών έννοιών ακολουθεί τά εξής στάδια: α) τήν άρχικήν περίοδον, από τής προϊστορικής έποχής μέχρι του έτους 1636, καθ' ήν αναπτύσσεται εις τόν άνθρωπον ή ικανότης προς άριθμησην καί προς στοιχειώδεις άριθμητικάς πράξεις (Μεσοποταμία, Αίγυπτος, χώροι του Αιγαίου), έμφανίζονται οι μεγάλοι Έλληνες μαθηματικοί Εύκλειδης, 'Αρχιμήδης, 'Απολλώνιος, 'Ερατοσθένης, 'Ιππαρχος, Πτολεμαίος καί Διόφαντος, πραγματοποιούνται σημαντικά μαθηματικά αναζητήσεις υπό τών 'Ινδών καί τών 'Αράβων, οτινες μεταφέρουν εις τάς χώρας τής Εύρώπης τάς μαθηματικάς των γνώσεις, καί εισάγεται ή διδασκαλία τών Μαθηματικών εις τά σχολεία υπό τήν ένότητα μαθημάτων του Quadrivium (άριθμητική, μουσική, γεωμετρία, άστρονομία). Κατά τήν περίοδον αúτην τής μαθηματικής σκέψεως, ό άνθρωπος δύναται νά προβαίη μόνον εις συντονιστικήν δραστηριότητα επί τών φυσικών, συγκεκριμένων πράξεων, εις αύξανόμενην διαφοροποίησιν μεταξύ τών φυσικών πράξεων (επί τών άντικειμένων) καί τών λογικομαθηματικών ένεργειών, άλλ' άδυνατεί νά έχη συνείδησιν του νοερού καί δημιουργικού χαρακτήρος του μαθηματικού συλλογισμού του, καθ' ότι, αποδίδων πρωτεύοντα ρόλον εις τό άντικείμενον, ύποτιμά τήν ένέργειαν του ύποκειμένου καί, ως έκ τούτου, δέν είναι εις θέσιν νά άποκτήσιν συνείδησιν τών έσωτερικών μηχανισμών τής πνευματικής δραστηριότητός του.

β) Τήν μέσην περίοδον, από τής έποχής του Καρτεσίου (1637) μέχρι του τέλους του 18ου αιώνος, καθ' ήν ένινουσνται νέαι μαθηματικά έννοιαι υπό τών Νέπερ, Καρτεσίου, Πασκάλ, Λάιμπνιτς καί Νεύτωνος καί εφαρμόζονται τά Μαθηματικά εις τήν άστρονομίαν καί τήν τεχνικήν (υπό τών TAYLOR, MACHAURIN, D'ATEMDERT καί LAGRANGE). 'Η άνθρωπίνη σκέψις κατά τήν περίοδον αúτην, μέ τήν άλγεβραν, τήν αναλυτικήν γεωμετρίαν καί τόν άπειροστικόν λογισμόν, ύφαινε λογικο - μαθηματικάς ένεργείας ύπερβαίνουσας, από όλας τάς πλευράς, τήν συγκεκριμένην πραγματικότητα, εισάγει μίαν γενίκευσιν τών νοερών πράξεων καί έπεκτείνεται εις τό άπειρον. γ) Τήν τελευταίαν περίοδον τής συγχρόνου έποχής, καθ' ήν αναπτύσσονται νέοι κλάδοι τών Μαθηματικών (αί γεωμετρίαί: περιγραφική, ή μή Εύκλειδεις, ή καθαρά γεωμετρία, οι ύπολογισμοί τών πιθανοτήτων, ή άπειροστική άνάλυσις). 'Η μαθηματική σκέψις του ανθρώπου έπέτυχεν τόν συντονισμόν νοερών πράξεων εις σύνολα έπιβαλλόμενα εις τό ανθρώπινον πνεύμα καί ύφανε μαθηματικά σύμβολα καί πράξεις ικανά νά ύπερβαίνουν τήν πραγματικότητα, αλλά καί νά συμφωνούν σταθερώς προς αúτην χάρις ούχι μόνον εις τό ύποκειμενον (priorisme) ούτε μόνον εις τό άντικείμενον (έμπειριοκρατία), ούτε εις μίαν άλληλεπίδρασιν μεταξύ ύποκειμένου καί άντικειμένου έξωτερικήν (POINCARÉ, MEVERSON), άλλ' εις μίαν άλληλενέργειαν μεταξύ αútών τών δύο παραμένουσας έσωτερικήν εις αúτό τουτο τό ύποκειμενον καί πραγματοποιουμένην διά διαδοχικών νοερών έξισορροπήσεων (J. PIAGET).

Οὕτω, σήμερον, ἡ Μαθηματικὴ Ἐπιστὴμη περιλαμβάνει ὡς περιοχάς: α) τὴν Ἀνάλυσιν μέ κλάδους τὴν Ἀριθμητικὴν, τὴν Ἀλγεβραν, τὸν Ἀπειροστικὸν Λογισμόν καὶ τὰς Θεωρίας τῶν Συναρτήσεων, τῶν μετασχηματισμῶν καὶ τῶν Συνόλων καὶ μέ θεμέλιόν της τὰς ἐννοίας τῆς μεταβλητῆς καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς αὐτὴν δημιουργίας τῆς λογικῆς, β) τὴν Εὐκλείδειον, τὴν Τοπολογικὴν καὶ τὴν Προβολικὴν Γεωμετρίαν, γ) τὴν Θεωρητικὴν καὶ Ἐφηρμοσμένην Μηχανικὴν ἀσχολουμένην, ἄνευ πειράματος, μέ μόνον τόν μαθηματικὸν λογισμόν, μέ τὰς ἐννοίας: ποσόν – χῶρος – χρόνος, ἀστρικός κόσμος καὶ σύμπαν καὶ δ) τὰ Ἐφηρμοσμένα Μαθηματικά (οἰκονομικά, λογιστικά καὶ στατιστικά μαθηματικά, πιθανότητες, προγραμματισμός, τανυστικός λογισμός, ἤλεκτρ. ὑπολογισταὶ κ.λ.π.).

Ἡ Ἀριθμητικὴ ἐξελλισσομένη ἠκολούθησεν εἰς γενικὰς γραμμάς τὴν πορείαν τοῦ συνόλου τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ὑπῆρξε, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ταῦτο-χρόνος τὸ μέσον ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου καὶ ἡ βάσις διὰ τὴν μετέπειτα μαθηματικὴν μόρφωσιν. Αἱ συνεχεῖς προσπάθειαι τῶν ἐιδικῶν ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀποκάθαρσιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἀριθμῶν, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ σήμερον ὁ ἀπόλυτος διαχωρισμός της συναισθηματικῆς ἢ συγκεκριμένης ἀξίας τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν τῶν δι' ἀφηρημένων σημείων. Τοιοῦτοτρόπως, αἱ ἐργασίαι τῶν Πυθαγορείων, τοῦ Εὐκλείδου καὶ τοῦ Διοφάντου, τὰ νέα σύμβολα καὶ αἱ νέαι ἀριθμητικαὶ πράξεις τῶν Ἰνδῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ἡ πραγματεία περὶ τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων καὶ προβλημάτων: «Liber abaci» τοῦ LEONARD DE PISE (13ος αἰών) καὶ ἡ θεωρία τῶν ἀριθμῶν (17ος καὶ 18ος αἰῶνες) ἀποτελοῦν τοὺς κυριωτέρους σταθμούς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἀριθμητικῆς. Σήμερον, ἡ Ἀριθμητικὴ, κατὰ τὸ ἥμισυ θεωρητικὴ καὶ κατὰ τὸ ἄλλο ἥμισυ πρακτικὴ, περιλαμβάνει τὸ σύνολον τῶν γνώσεων τῶν σχετικῶν μέ τοὺς ἀριθμούς καὶ τὰς πράξεις ἐπ' αὐτῶν.

Ἦδη, διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ G. CANTOR (1845 - 1918)⁴ διευρύνονται οἱ τομεῖς τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ γενικῶς τῆς Μαθηματικῆς Ἀναλύσεως διὰ τῆς θεωρίας τῶν Συνόλων. Κατὰ τοὺς ἐδικούς, ἡ θεωρία τῶν Συνόλων «θεμελιώνει ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς συλλογὰς πραγμάτων ἐν μιᾷ δομῇ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν διὰ μίαν μαθηματικὴν θεώρησιν τοῦ ἀπείρου, κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦτο δέν εἶναι τὸ δυνάμει ἀπειρον ἀλλὰ ἐνεργείᾳ ἀπειρον (πέραν τῶν πεπερασμένων ἀριθμῶν)». Διὰ τῆς θεωρίας αὐτῆς (σύνολα, ἰσοδυναμία, πληθάρημος, ἀντιστοιχία, διαγράμματα, ἀπειροσύνολα) ἀπηλευθερώθησαν τὰ Μαθηματικά ἀπὸ ἐπὶ αἰῶνας ἀδιέξοδα, εὐρέθη νέα δομὴ εἰς τὴν ἐπιστὴμην μέ ἀναδιατάξεις γνώσεων, ἐμαθηματικοποιήθη τὸ ἀπειρον ὡς ὄντοτης, ἐδημιουργήθησαν νέοι κλάδοι καθαρῶν καὶ ἐφηρμοσμένων Μαθηματικῶν καὶ ἐνεφανίσθησαν ἀπεριόριστα πεδία ἐρεῦνης, διὰ τοῦ λογικο-μαθηματικοῦ λογισμοῦ.

2. Ἡ διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς εἰς τὴν νέαν γενεάν ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, λόγφ τῆς μορφωτικῆς καὶ ζωτικῆς σημασίας της. Πιστεύεται ὅτι αὕτη συμβάλλει εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ συλλογισμοῦ, εἰς τὴν ἀπόκτησιν μιᾶς μεθόδου μαθήσεως, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ εἰς τὸν ἐφοδιασμόν διὰ μιᾶς ἀποτελεσματικῆς τεχνικῆς διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης σημασίας της, ἡγεῖρε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κατὰ καιροὺς παιδαγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐμελέτησαν ἐπὶ πολὺ τὰ σχετικὰ διδακτικά προβλήματα.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς ἐχρησιμοποιοῦντο, ἐπὶ μακρόν, μέθοδοι καὶ μέσα στηριζόμενα μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν λειτουργίαν τῆς μνήμης διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων (χρήσις ἀβάκων), εἰς τὸν χειρισμὸν ἀριθ-

μητηρίων (άρχαϊοί "Έλληνες και 'Ινδοί), εις τας ασκήσεις διά τήν από μνήμης έκτέλεσιν πράξεων (Ρωμαίοι), εις τήν χρήσιν συγκεκριμένων αντικειμένων και άπεικονίσεων αὐτῶν διά τόν σχηματισμόν έποπτεϊῶν (PESTALOZZI, LAY, KÜHNEL). Κατά τας αρχάς τοῦ 20ου αἰῶνος, έπενοήθησαν μέθοδοι και μέσα στηριζόμενα εις τό ένδιαφέρον τοῦ παιδιοῦ και ύποκινούντα τήν δραστηριότητά του (DEWEY, CLAPAREDE, MONTESSORI, DECROLY). Κατά τό πρώτον ήμισυ τοῦ αἰῶνος μας, έχρησιμοποιήθησαν τεχνητά αντικείμενα και ὄργανα, έγχρωμοι εἰκόνες και μηχανήματα, δηλαδή μέσα στηριζόμενα εις συνειρμούς, εις αντίληψεις πλήρων μορφῶν, εις εύαρέστους έρεθισμούς, εις έξηρητημένα άντανακλαστικά κ.λ.π. (Ήν. Πολιτείαί Άμερικής, Σοβιετική Ένωσις, Γερμανία, Γαλλία, Έλλάς). Αἱ μέχρι σήμερον χρησιμοποιηθεῖσαι μέθοδοι, ύποδειχθεῖσαι υπό τῆς έμπειρικῆς παιδαγωγικῆς και στηριζόμενα άποκλειστικῶς εις μονομερεῖς ή έσφαλμένas ψυχολογικάς θέσεις, δέν έπέτυχον τά προσδοκώμενα άποτελέσματα και οὕτως ὁ έπιστήμων R. E. LIGHTOW άναγκάζεται νά γράψῃ εις τήν εισαγωγήν τοῦ έργου τοῦ A. BEHR «Arithmetic is fun» (Johannesburg, 1954) τά ακόλουθα: «Αἱ τεχνικαί Σχολαί και τά Πανεπιστήμια θρηνοῦν διά τήν άνικανότητα τῶν σπουδαστῶν των εις τήν Άριθμητικήν, τά Γυμνάσια εἶναι σταθερῶς άπογοητευμένα από τούς καρπούς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τά Δημοτικά Σχολεῖα άποκαλύπτουν τήν έλλειψιν ίκανοποιητικῆς και πλήρους προετοιμασίας τῶν διδασκάλων». Τάς άπογοητεύσεις αὐτάς δύνανται νά διαλύσουν αἱ έφαρμογαί εις τήν διδακτικήν τῆς άριθμητικῆς τῶν πορισμάτων ειδικῶν έρευνῶν τῆς έπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς.

3. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τά μαθηματικά εις τό Δημοτικόν Σχολεῖον ένέχουν μεγίστην μορφωτικήν σημασίαν.⁵

Καλλιεργοῦν τήν νοημοσύνην τῶν παιδιῶν και ὁδηγοῦν αὐτά εις τήν άφαιρετικήν σκέψιν. Οἱ μαθηταί, έκτελούντες λογικάς πράξεις επί συγκεκριμένων πραγμάτων και προχωροῦντες προοδευτικῶς εις λογικο - μαθηματικάς νοεράς ένεργείας επί άριθμητικῶν συμβόλων και σημείων, άσκοῦν τήν διά συμβόλων διανοητικήν των ικανότητα και τήν προτακτικήν, άφαιρετικήν, σκέψιν των. Αἱ ικανότητες αὐταί, άποτελοῦσαι χαρακτηριστικόν τοῦ νοήμονος ανθρώπου, βοηθοῦν κάθε άτομον εις τήν εύρεσιν λογικῶν λύσεων διά τά προβλήματα τῆς ζωῆς και τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ.

Έξυπηρετοῦν τήν μάθησιν γνώσεων έκ τῶν μαθημάτων εκείνων, τά όποία άπαιτοῦν λογικο - μαθηματικούς ύπολογισμούς, ὡς εἶναι τά φυσικά, ή γεωγραφία, ή γεωμετρία κ.λ.π.

Όπλίζουν τόν μαθητήν μέ τήν ικανότητα νά λύῃ πρακτικά προβλήματα τοῦ οικονομικοῦ βίου και νά δύναται αὔριον νά ύπολογίῃ ὀρθῶς τά έξοδα και έξοδα έκ τῆς εργασίας του, τάς δαπάνας τοῦ ατομικοῦ και οικογενειακοῦ του βίου, τό κόστος και τό ὄφελος έξ έργων κοινῆς προσπάθειας, τας οικονομικάς προσφοράς τῆς ὡργανωμένης κοινωνίας εις έργα κοινῆς ὠφελείας, τας ὀφειλάς του διά τό κοινόν συμφέρον, τά ποικίλα σχέδια ατομικῆς, οικογενειακῆς και συνεταιρικῆς οικονομικῆς δραστηριότητος. Δι' ὅλων αὐτῶν, θά άποφεύγῃ αὔριον κακοῦς ύπολογισμούς και οικονομικά ὀλισθήματα, θά κατανοῇ τας οικονομικάς διαδικασίας τῶν άγαθῶν, θά ύφαίνῃ έπιτυχῇ οικονομικά σχέδια, θά διασφαλίζῃ ὁμαλὰς σχέσεις μετά τῶν ἄλλων εις τας συναλλαγάς του, θά γνωρίῃ τήν αλήθειαν εις τά οικονομικά πράγματα και θά κρίνῃ αντικειμενικῶς τά οικονομικά προβλήματα.

Ἐναπτύσσουν εἰς τὰ παιδιά τὰς ἀρετὰς τῆς ἀκριβείας, τῆς τάξεως, τῆς ὀρθῆς καὶ ἀντικειμενικῆς κριτικῆς καὶ τοῦ πάθους διὰ τὴν ἀλήθειαν, καθὼς ἀπαιτοῦν πνευματικὴν ἐγρήγοριν διὰ τὴν σημείωσιν ὅλων τῶν δεδομένων κατὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων, ἀκριθεὶς ὑπολογισμόν τῶν στοιχείων, κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα, λογικοὺς συνδυασμούς, ὀρθὴν ἐκτέλεσιν ἀριθμητικῶν πράξεων ὡς καὶ εὕρεσιν καὶ ἐπαλήθευσιν τῶν λύσεων τοῦ προβλήματος καὶ καθὼς προσφέρουν τὴν χαρὰν ἐκ τοῦ ἐπιτυχοῦς ἀποτελέσματος τῆς διανοητικῆς προσπάθειας.

4. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Ἀπόκτησις τῆς ἐννοίας τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν συνόλων αὐτῶν ὡς καὶ τῆς ἱκανότητος βασικῶν λογικο - μαθηματικῶν πράξεων ἐπ' αὐτῶν.

2. Ἀπόκτησις τῆς λογικῆς ἱκανότητος διὰ τὴν λύσιν προβλημάτων τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἐξειλιγμένου οικονομικοῦ βίου.

3. Ἀπόκτησις τῆς ἱκανότητος διὰ σκέψεις κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν καὶ ἀναγκαιότητα, ὥστε ἡ παιδικὴ νοημοσύνη νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὸν ἐμπειρικόν ὑπολογισμόν εἰς τὸν μαθηματικόν λογισμόν δι' ἐγγραμμάτων συμβόλων καὶ σημείων.

Εἰδικοὶ ἢ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ εἶναι αἱ ἐπὶ μέρους ὀριζόμεναι γνώσεις καὶ δεξιότητες εἰς τὰ κατὰ τάξεις κεφάλαια διδακτέας ὕλης.

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

1. Ἡ ἐννοία τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν πράξεων ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται εἰς τρεῖς ἐπὶ μέρους ἐννοίας: α) εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς τάξεως ἀντικειμένων μέ βάσιν τὰς ὁμοιότητάς των (σύνολον), δηλαδὴ τὴν ἐννοίαν τοῦ ὅλου καὶ τοῦ μέρους, τῆς συνθέσεως τῶν μερῶν εἰς τὸ ὅλον, τῆς πράξεως τοῦ «καί», τοῦ (+), τοῦ «ἐπὶ πλέον» καὶ τῆς ἀντιστροφῆς πρὸς αὐτήν, τοῦ πλὴν, τοῦ (-), καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀντιμεταθέσεως καὶ τοῦ προσεταιρισμοῦ τῶν στοιχείων, β) εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς σειρᾶς ἢ διατάξεως ἢ διαβαθμίσεως στοιχείων ἢ συνόλων μέ βάσιν τὰς διαφοράς των καὶ γ) εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς ἀντιστοιχίας ἀντικειμένων, συνόλων καὶ σειρῶν μέ βάσιν τὴν ἀμοιβαίαν ἀναλογίαν των, δηλαδὴ τὴν ἐννοίαν τῆς συσχετίσεως καὶ τῆς ἀμοιβαιότητος.⁶

Ὁ ἀριθμὸς π.χ. 5 εἶναι: α) τάξις, σύνολον, 5 ὁμοίων πραγμάτων, β) σειρά πραγμάτων ἢ στοιχείων, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ 5 εὐρίσκεται μετὰ τὸ 4 καὶ πρὸ τοῦ 6 καὶ γ) ἀντιστοιχία μετὰξὺ ἐνὸς συνόλου μέ 5 στοιχεῖα καὶ ἐνὸς ἄλλου συνόλου μέ 5 ἐπίσης στοιχεῖα, καθὼς καὶ ἀντιστοιχία 5 στοιχείων μὴς διατάξεως πρὸς τὰ στοιχεῖα (ἀνά ἕνα) μὴς ἄλλης διατάξεως 5 στοιχείων ἐπίσης.

Κατὰ τὰς πράξεις π.χ. ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ 5, τελοῦνται ἀνάλογοι λογικαὶ ἐνέργειαι ἥτοι: α) σύνθεσις ἢ ἔνταξις ὑποσυνόλων ἢ τάξεων εἰς σύνολα ἢ εὐρυτέρας τάξεις ($3 + 2 = 5$) καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐνέργεια τῆς ἐντάξεως ἢ συνθέσεως (ἀφαίρεσις: $5 - 2 = 3$), ἀντιμετάθεσις στοιχείων ἢ συνόλων ($2 + 3 = 5$, $3 + 2 = 5$, $2 - 3 = 3 + 2 = 5$) καὶ προσεταιρισμός στοιχείων ἢ συνόλων ($2 + (2 + 1) = 5$, $(2 + 2) + 1 = 5$, $2 + (2 + 1) = (2 + 2) + 1 = 5$, β) σύγκρισις τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων μετὰξὺ των καὶ πρὸς τὸ ὅλον ἢ τοῦ ὅλου πρὸς ἄλλα σύνολα καὶ διάταξις αὐτῶν ($2 < 3$, $2 < 5$, $3 < 5$, $2 < 3 < 5$, $4 < 5 < 6$) καὶ γ) ἀντιστοιχία συνόλων καὶ διατάξεων ἢ σειρῶν καὶ παρεμβολαὶ νέων στοιχείων εἰς ἀντιστοίχους θέσεις σειρῶν: α) (1, 2, 3, 4, 5) (=) (Α, Β, Γ, Δ, Ε), β) (1ον, 2ον, 3ον, 4ον, 5ον) ($\Leftrightarrow$) (Α - Β - Γ - Δ - Ε), γ) 1ον, 2ον, 3ον, 4ον, 5ον ($\Leftrightarrow$) (Α - Β - Δ - Ε), δ) παρεμβολὴ 3ον καὶ Γ': (1ον, 2ον, 3ον, 4ον, 5ον) ($\Leftrightarrow$) (Α - Β - Γ - Δ - Ε).

2. Αι άνωτέρω έπί μέρους έννοιαι καί λογικομαθηματικά πράξεις προϋποθέτουν τήν έννοιαν τής διατηρήσεως άμεταβλήτου του συνόλου των άντικειμένων ως στοιχείων ή όλοτήτων ως καί των διαφορών καί συσχετίσεων αυτών, εις περίπτωσιν άλλαγής τής έξωτερικής, άντιληπτικής, μορφής των (γεινιάσεις, συσφίγγεις, άραιώσεις των στοιχείων). Η έννοια αύτη τής διατηρήσεως άπαιτεί τήν αντίστροφον λογικήν ένέργειαν, κατά τήν όποίαν, ή σκέψις έκτελεϊ μίαν ένέργειαν (σύνθεσιν ή διάταξιν ή άντιστοιχίσιν στοιχείων) κατά θετικήν φοράν καί, άμέσως, αύθορμήτως, κατά λογικήν άναγκαιότητα, έκτελεϊ νοερώς ένέργειαν κατ' αντίστροφον φοράν έκ του τέλους εις τήν άρχήν (άφαίρεσιν, άντιμεταθέσεις, προσεταιρισμούς, άντιστρόφους διατάξεις καί άντιστοιχίσεις), διά νά βεβαιωθή διά τήν διατήρησιν των στοιχείων καί συνόλων εις τάς συγκροτούμενας συνθέσεις, διατάξεις καί άντιστοιχίσεις.

Αι άπαραίτητοι τρεις έπί μέρους έννοιαι τής τάξεως, τής σειράς καί τής άντιστοιχίας διά τόν σχηματισμόν τής έννοίας του άριθμού δέν είναι δυνατόν νά συγκροτώνται ταυτοχρόνως καί αι τρεις μαζί εις τά συγκεκριμένα πράγματα. Η λογική, κατά τόν J. PIAGET, όταν λειτουργή έπί συγκεκριμένων ιδιοτήτων άντικειμένων, ή άντικρύζει τās ίσοτιμίας των (όμοιοτήτας) μόνον προς στιγμήν καί δημιουργεί σύνολα (τάξεις) ή άντικρύζει τās διαφοράς των καί δημιουργεί διατάξεις (σειράς) ή παρατηρεί τās σχέσεις των καί δημιουργεί άμφιστοιχους άντιστοιχίας. Κατά τήν συγκρότησιν όμως τής έννοίας του άριθμού, ή νοημοσύνη ένεργεί νοερώς καί έκτελεϊ άφαίρεσιν των ποιοτικών ιδιοτήτων των άντικειμένων, άπαλλάσσεται από αυτές καί, κινουμένη έλευθερώς έπί νοερού πεδίου, δέχεται τό άντικείμενον ταυτοχρόνως ως έντασσόμενον εις ένα σύνολον πού σχηματίζεται από τό ίδιο καί από τό έπόμενον του (τό 3 έντάσσεται εις τό 4, τό 4 εις τό 5), ως άντικείμενον πού έχει μίαν διάταξιν (τό 5 μετά τό 4 καί πρό του 6) καί ως άντικείμενον πού άντιστοιχεί εις ένα ή εις πολλά άλλα ένός άλλου συνόλου. Κατά συνέπειαν, άπαιτείται, τελικώς, διά τήν έννοιαν του άριθμού καί των πράξεων επ' αυτού, ή νοερά έκτέλεισις λογικών ένεργειών, ήτοι έκτέλεισις λογικών πράξεων όχι έπί των συγκεκριμένων πραγμάτων αλλά έπί των έννοιών αυτών καί έπί των κατά συνθήκην σημείων των (άριθμητικά σημεία).

Κατά τά άνωτέρω, ό άριθμός καί αι πράξεις επ' αυτού είναι προϊόντα διανοητικής, λογικής, άφαιρέσεως καί ανήκουν κατά συνέπειαν εις τήν κατηγορίαν των γνώσεων εκείνων εις τās όποιās κυριαρχούν όχι τόσο τά «μορφολογικά» (δεδομένα άντιλήψεως, παραστάσεων καί μνήμης) αλλά τά «ένεργητικά» στοιχεία (διαρθρώσεις, άνασυνθέσεις, άντιμεταθέσεις, συνδυασμοί καί άντιστοιχίσεις στοιχείων δι' ανακάλυψιν αίτιωδών σχέσεων). Έκ τούτων διαφαίνεται ότι αι γνώσεις αύται δέν είναι αντίγραφα, εικόνες, των πραγμάτων καί, διά τήν κατάκτησίν των, δέν άρκούν άπλώς τά έποπτικά μέσα καί αι εικόνες. Είναι προϊόντα λογικών ένεργειών καί κατά συνέπειαν άπαιτούνται λογικά πράξεις κατ' άρχήν έπί άντικειμένων καί κατόπιν έπί των έννοιών αυτών, διά νά κατακτηθούν.

3. Τό παιδί 6-12 ετών έκτελεϊ προοδευτικώς τās άνωτέρω λογικάς ένεργείας (προσθετικές καί πολλαπλασιαστικές έπί των συνόλων, των σειρών καί των συμμετρικών καί άσυμμέτρων συσχετίσεων) αλλά μόνον έπί συγκεκριμένων πραγμάτων ή έπί όμοιωμάτων ή άναπαραστάσεων αυτών καί όχι άκόμη έπί προτάσεων. Διά τούτο, είναι δυσχερής ή έκτέλεισις των λογικο - μαθηματικών πράξεων έπί των άριθμών, πού είναι άφηρημένα ένέργειαι, διά τά παιδιά 6-12 ετών.

4. Τό παιδί επίσης των 6-12 ετών δέν δύναται νά κατανοήση πλήρως έκ τών δύο στοιχείων τής γνώσεως τά «ένεργητικά» στοιχεΐα. Ό αριθμός όμως καί αΐ πράξεις επ' αὐτοῦ εἶναι γνώσεις εἰς τάς ὁποίας κυριαρχοῦν τά «ένεργητικά» στοιχεΐα. Διά νά κατακτηθοῦν αὐτά τά στοιχεΐα, ἀπαιτεῖται, ἐκτός τής ἐποπτείας, καί ἡ ἱκανότης ἀπομακρύνσεως τής σκέψεως ἀπό τό συγκεκριμένον πεδῖον καί μεταθάσεως τής εἰς τό πεδῖον τοῦ νοεροῦ καί δυνατοῦ νά γίνη καθώς καί ἡ ἱκανότης τής ὑποθετικο - ἀφαιρετικῆς λογικῆς ἐνεργείας τής σκέψεως ἐπὶ ἐντελῶς νοεροῦ πεδίου, διὰ νά ἐπιτευχθοῦν αἱ λογικαί συσχετίσεις, πού ὁδηγοῦν εἰς τήν ἀνακάλυψιν τών ἐσωτερικῶν διαρθρώσεων τών ἀριθμῶν καί τών πράξεων τών. Αὐτάς ὁμως τάς ἱκανότητας δέν ἔχουν τά παιδιὰ 6-12 ετών, διότι ἐμφανίζονται εἰς τούς προεφήβους 12-15 ετών, οἱ ὅποιοι διανοοῦνται μέ τήν προτατικὴν (ἐπὶ προτάσεων, ὑποθέσεων) ἢ ἀφαιρετικὴν σκέψιν.

5. Πρὸς ὑποβοήθησιν τών μαθητῶν τοῦ Δημοτ. Σχολείου εἰς τάς ψυχικὰς τών δυσκολίας διὰ τήν κατανόησιν τών μαθηματικῶν ἐννοιῶν καί πράξεων συνιστῶνται α) ἡ ἐκτέλεσις λογικομαθηματικῶν πράξεων ἐπὶ συγκεκριμένων πραγμάτων καί β) ἡ χρῆσις σχηματογραφικῶν παραστάσεων καί ἀπεικονίσεων τών λογικο - μαθηματικῶν πράξεων, τόσον κατὰ τήν διδασκαλίαν ὅσον καί κατὰ τήν παρουσίαν τῆς διδάκτεας ὕλης εἰς τὰ βοηθητικά βιβλία τών μαθητῶν.

6. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Βάσει τῆς σημασίας, τοῦ σκοποῦ καί τών ψυχολογικῶν προϋποθέσεων ἡ διδάκτεια ὕλη διὰ τὰ παιδιὰ 6-12 ετών καθορίζεται ὡς ἀκολούθως:

α) **Διὰ παιδιὰ 6-8 ετών:** Ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ ὡς συνόλου (τάξεως), ὡς διατάξεως καί ὡς ἀντιστοιχίας συνόλων καί διατάξεων. Αἱ πράξεις ἐπὶ τών πρώτων 100 ἀριθμῶν ὡς λογικαί προσθετικά καί πολλαπλασιαστικαί συσχετίσεις συνόλων, διατάξεων καί ἀντιστοιχιῶν. Τά σχετικὰ ἀριθμητικὰ σύμβολα καί σημεῖα ἐπὶ τών ἀνωτέρω ταυτοχρόνως μέ τήν κατανόησιν τῆς ἐννοίας τών ἀριθμῶν καί τών πράξεων ἐπ' αὐτῶν. Μήσις εἰς τάς θεμελιώδεις ἀρχάς τās διεπούσας τās λογικομαθηματικὰς πράξεις, ὡς εἶναι ἡ ἔνωσις, ἡ ἀντιμετάθεσις, ἡ ἐπιμεριστικότητα, ὁ προσεταιρισμός. Λύσις σχετικῶν πρὸς τὰ ἀνωτέρω προβλημάτων ἀπὸ τήν συγκεκριμένην ζωὴν τοῦ στενωτέρου περιβάλλοντος.

β) **Διὰ παιδιὰ 8-10 ετών:** Ἔννοια καί ἐκτέλεσις τῆς προσθέσεως, τῆς ἀφαιρέσεως ὡς ὑπολοίπου, ὡς διαφορᾶς καί ὡς συμπληρώματος, τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καί τῆς διαιρέσεως μερισμοῦ καί μετρήσεως καί αἱ μεταξὺ τών πράξεων αὐτῶν συσχετίσεις, ὡς λογικο - μαθηματικαὶ ἐνέργειαι εἰς συγκεκριμένα προβλήματα τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς. Ἡ ἀναφορά τών πράξεων αὐτῶν εἰς τὰ σύνολα, εἰς τās διατάξεις καί εἰς τās ἀντιστοιχίας πραγμάτων. Ἡ τεχνικὴ τών ἀνωτέρω πράξεων ἐπὶ πολυψηφίων ἀκεραίων ἀριθμῶν καί τὰ σχετικὰ ἀριθμητικὰ προβλήματα μέ πολλὰς πράξεις. Μήσις εἰς τās θεμελιώδεις ἀρχάς τās διεπούσας τās λογικομαθηματικὰς πράξεις, ὡς εἶναι ἡ ἔνωσις, ἡ ἀντιμετάθεσις, ἡ ἐπιμεριστικότητα, ὁ προσεταιρισμός ἐπὶ πολυψηφίων ἀριθμῶν καί πολυπλόκων συνδυασμῶν αὐτῶν. Σχηματογραφικὰ παραστάσεις τών πράξεων καί διὰ συνεχόμενων ἀριθμητικῶν σημείων ἔκφρασις αὐτῶν.

γ) **Διὰ παιδιὰ 10-12 ετών:** Ἔννοια καί ἐκτέλεσις πράξεων συμμιγῶν, δεκαδικῶν καί κλασματικῶν ἀριθμῶν ὡς λογικῶν ἐνεργειῶν ἐπὶ συνόλων, διατάξεων καί ἀντιστοιχιῶν. Τεχνικὴ τών πράξεων καί σχετικὰ προβλήματα ἀπὸ τήν ζωὴν. Μήσις εἰς

τάς θεμελιώδεις αρχάς, ως είναι ή ένωσις, ή αντιμετάθεσις, ή επιμεριστικότητα, ό προσεταιρισμός επί τών αριθμών αυτών. Σχηματογραφικά παραστάσεις τών πράξεων και διά συνεχομένων αριθμητικών σημείων έκφρασις αυτών: (γραφή των μέ παρενθέσεις κ.λ.π.).

δ) **Διά παιδιά 12-15 ετών:** Προβλήματα του εξειλιγμένου οικονομικού βίου (μέθοδος τών τριών ποσών, ποσοστό, τόκος κ.λ.π.) και έκφρασις αυτών διά σχηματογραφικών παραστάσεων και διά συνεχομένων αριθμητικών σημείων. Πράξεις επί συνόλων μέ άφηρημένα σύμβολα και σημεία. Άσκήσεις και προβλήματα μέ άκεραίους, κλασματικούς και δεκαδικούς αριθμούς ταυτοχρόνως. Ιδιότητες τών τεσσάρων πράξεων τής αριθμητικής. Έξαγωγή τών θεμελιωδών αρχών τής μαθηματικής σκέψεως έκ τών άνωτέρω προβλημάτων και άσκήσεων.

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

1. Έκκίνησις από ένδιαφέροντα προβλήματα του οικονομικού βίου του περιβάλλοντος του μαθητού διά τήν διατήρησιν τής προσοχής αυτού εις τήν λογικομαθηματικήν προσπάθειαν.

2. Χρησιμοποίησις ειδικού συγκεκριμένου ύλικού, ει δυνατόν, τριών διαστάσεων, παρέχοντος τήν δυνατότητα διά τάς λογικάς πράξεις ύφ' έκάστου μαθητού τής συγκροτήσεως συνόλων (τάξεων), διατάξεων και άντιστοιχιών, ώστε ό μαθητής νά δύναται νά έκτελή όρθώς λογικομαθηματικάς πράξεις και νά διαπιστώνη τά αποτελέσματα τών πράξεων του, νά αυτοδιορθώνεται και νά προχωρή εις τάς περαιτέρω διαδικασίας διά τήν κατανόησιν τής έννοιας τών αριθμών και τών πράξεων επ' αυτών.

3. Χρησιμοποίησις επίσης α) σχηματογραφικών άναπαραστάσεων τών λογικών πράξεων επί συγκεκριμένων πραγμάτων, β) άντιστοιχών λεκτικών έκφράσεων και γ) άντιστοιχών αριθμητικών συμβόλων και σημείων, ώστε τό παιδί νά προχωρή προσδευτικώς από τάς συγκεκριμένας πράξεις πρός τάς συμβολικάς και νοεράς μαθηματικάς ένεργείας.

4. Κατεύθυνσις τής σκέψεως του παιδιού κατά τήν λύσιν προβλημάτων: α) εις τόν διαχωρισμόν τών στοιχείων του προβλήματος εις γνωστά και άγνωστα, εις τήν λογικήν συσχετίσιν τών στοιχείων διά τήν εύρεσιν τής λύσεως και τήν κατάλληλον χρήσιν τών αριθμητικών σημείων, β) εις τήν αναζήτησιν ποικίλων λογικών συνδυασμών τών στοιχείων, διά νά όργανωθούν ποικίλα συγκροτήματα λογικών ένεργειών επί τών αυτών δεδομένων, και τήν ως έκ τούτου άνεύρεσιν και άλλων λύσεων τών προβλημάτων (άρχή του προσεταιρισμού), γ) εις τήν συγκρότησιν του άντιστρόφου προβλήματος, θεωρουμένου του άγνώστου κατ' άρχήν στοιχείου ως γνωστού και ένός γνωστού στοιχείου ως άγνώστου, διά νά επιτευχθή ή άντιστροφική λογική ένέργεια, ή διαβεβαιούσα τήν αλήθειαν τής γνώσεως (άρχή τής άναστρεψιμότητος τής σκέψεως) και δ) εις τήν λύσιν του αυτού προβλήματος μέ άλλα αριθμητικά στοιχεία και του αυτού προβλήματος μέ άλλα άντικείμενα, άλλα τά αυτά αριθμητικά στοιχεία, διά νά επιτευχθή ή επανανακάλυψις τής γνώσεως υπό του μαθητού και νά διασφαλισθή ή σταθερά μάθησις (άρχαί τής αντιμεταθέσεως, τής ταυτότητος).

5. Έξατομίκευσις τών άσκήσεων πρός έμπέδωσιν τής διδαχθείσης ύλης διά τής επιδόσεως εις τούς αδυνάτους, εις τούς μέσης ικανότητος και εις τούς εύφυεις ή προκεχωρημένους μαθητάς διαβαθμισμένης δυσχερείας άσκήσεων άντιστοιχώς

(άπλων, μετρίας δυσχερείας και δυσκόλων) επί της αὐτῆς γνώσεως, διά νά διασφαλισθῇ ἡ κατάκτησις τῆς ὕλης κατά διαστρωμάτων αὐτῆς εἰς ἐλαχίστην (minimum) ὕλην διά τούς ἀδυνάτους, εἰς κανονικήν ὕλην διά τούς πολλούς μέσης ἀποδόσεως καί εἰς μεγίστην (maximum) ὕλην διά τούς εὐφυεῖς.

6. Ἐφαρμογαὶ πάσης μαθηματικῆς γνώσεως εἰς θέματα τοῦ σχολικοῦ, οἰκογενειακοῦ καί κοινωνικοῦ βίου, διά νά διαπιστωθῇ ἡ πρακτική χρησιμότης των καί νά διασφαλισθοῦν κίνητρα διά τήν περαιτέρω μάθησιν.

8. Η ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΩΝ ΑΡΙΘΜΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΠΛΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΕΠ' ΑΥΤΩΝ

1. Ἀπαραίτητα μέσα:

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι αἱ ἐννοιαὶ τῶν ἀριθμῶν καί τῶν ἀπλῶν πράξεων ἐπ' αὐτῶν ἐδραιώνονται εἰς τὰς λογικὰς πράξεις τῆς συγκροτήσεως συνόλου (τάξεως), σειρᾶς (διατάξεως) καί ἀντιστοιχίας πραγμάτων. Διά τοῦτο, κατά τήν διδασκαλίαν τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν, ἀπαιτεῖται, ὅπως χρησιμοποιῶνται συγκεκριμένα πράγματα ἐπιτρέποντα εἰς τό παιδί νά συγκροτῇ κατ' ἀρχήν σύνολα, διατάξεις καί ἀντιστοιχίας αὐτῶν. Τοιαῦτα συγκεκριμένα πράγματα δύνανται νά εἶναι ραβδάκια, κύβοι καί παραλληλεπίπεδα σώματα τριῶν διαστάσεων ἀπό ξύλον, πλαστικήν ἢ ἄλλην οἰανδήποτε ὕλην τῆς συγχρόνου τεχνολογίας. Τά ἀντικείμενα αὐτά, παριστάνοντα ἀριθμούς βάσει τοῦ μεγέθους των καί καταλλήλως συμπαρατιθέμενα καί τοποθετούμενα ἐπὶ εἰδικῶν βάσεων, δύνανται νά δώσουν εἰς τὰ παιδιά τήν εὐχέρειαν νά συγκροτοῦν σύνολα, διατάξεις, ἀντιστοιχίας, ἐνώσεις, ἀφαιρέσεις, πολλαπλασιασμούς καί διαιρέσεις.

Πολλοὶ ἔχουν ἐπινοήσει σειρὰς τοιοῦτων ἀντικειμένων καί ἔχουν θέσει εἰς κυκλοφορίαν διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰδικὰ ὑλικά διὰ τήν διδασκαλίαν τῆς Ἀριθμητικῆς.⁷ Ἀξίζει νά ἀναφέρωμεν τὸ ὑλικόν τῶν AUDEMARS καί LAFENDEL (Ἑλβετία), τὸ ὑλικόν L. PAULI (Γενεύη), τὸ ὑλικόν τοῦ G. CUISENAIRE (Βέλγιον), τὸ ὑλικόν Γ. Γέρου κ.ἄ.

Σημείωση:

Κατωτέρω παρουσιάζομεν τὸ ὑλικόν τοῦ Ἑλβετοῦ ψυχολόγου καί μαθηματικοῦ L. PAULI (ψυχολογικὴ Σχολὴ τοῦ J. PIAGET, Γενεύη) κατὰ προσαρμογὴν μας εἰς τήν ἐλληνικὴν σχολικὴν πραγματικότητα.⁸

2. Περιγραφή τοῦ ὑλικοῦ:

Τὸ ὑλικόν μας ἀποτελεῖται: α) ἀπὸ ἐπιμήκη γεωμετρικά σώματα, παραλληλεπίπεδα μὲ τὸ αὐτὸ πάχος ἀλλὰ διαφορετικὸν μήκος, β) ἀπὸ κάσες (κουτάκια) διαφόρων μεγεθῶν, γ) ἀπὸ ἐπιμήκη αὐλακωτὰ σώματα, δ) ἀπὸ μικρὰ χαρτονάκια μὲ ἀριθμούς 1-20 καί σημεῖα πράξεων (καί ε) ἀπὸ μικρὰς «σημείας» μὲ ἀριθμούς.

Εἰδικώτερον, α) τὸ σύνολον τῶν γεωμετρικῶν σωμάτων περιλαμβάνει: τὸ μικρότερον σῶμα (τὴν μονάδα), πού εἶναι ἓνα γεωμετρικόν σῶμα (κυβάκι) διαστάσεων $1 \times 1 \times 1$ ἐκ. μ. (= 1 cm) καί παριστάνει τὸν ἀριθμὸν 1, καί ἄλλα γεωμετρικά σώματα (ραβδάκια) κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει ἀνάλογον μήκος καί παριστάνει ἓτοι τούς ἀριθμούς 2 (μῆκος 2 ἐκ. μ. καί πάχος 1 ἐκ.μ.), 3 (μῆκος 3 ἐκ.μ. καί πάχος 1 ἐκ.μ.), 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20 (αἱ μονάδες εἶναι διακριταὶ εἰς τὸ κάθε ραβδάκι ἀπὸ τὰς ἐγκοπὰς εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν). Ἔτσι, εἰς τὴν σειρὰν τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ ἐφροντίσαμεν νά ὑπάρχῃ ὁπωσδήποτε, ἀπὸ μιά ὁμάδα σωμάτων διὰ κάθε ἀριθμὸν, διὰ νά εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκτέλεισις ὅλων τῶν συνδυασμῶν τῶν πράξεων ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1-100, ὡς ἐξῆς: ἡ

όμάς με 20 σώματα του 1, αί ομάδες: του 2 του 3, του 4, του 5, του 6, του 7, του 8, του 9 και του 10 με 10 ή περισσότερα σώματα αντίστοιχως ή κάθε μία και ή ομάδα του 20 με 5 σώματα. Κάθε ομάδα σωμάτων χρωματίζεται με ένα οποιοδήποτε χρώμα. β) Υπάρχουν επίσης 9 μικρά κουτάκια τετραγωνικού σχήματος (κάσσαι), των οποίων ή πλευρά είναι έσωτερικώς ίση με τό μήκος καθενός από τά ραβδάκια (του 2 έως του 10), ώστε νά χωρή ή κάθε μίαν τό αντίστοιχον ραβδάκι της και όλα τά μικρότερα του, πού ανά δύο ή τρία ή περισσότερα μπορούν νά συνθέτουν μήκος ίσον πρὸς τό μήκος του. Έτσι π.χ. ή κάσσα του 5 είναι ένα κουτάκι με χαμηλά τοιχώματα, του οποίου τό μήκος ανταποκρίνεται άκριθῶς εις τό μήκος των 5 μονάδων (σωμάτων του 1). Τά παιδιά μπορούν νά γεμίζουν τά κουτάκια αυτά με αντίστοιχα σώματα και κυρίως με σώματα κατωτέρας τάξεως (μικροτέρου μήκους) κατασκευάζοντας έτσι τοίχους ή σκάλες, γ) Υπάρχουν, άκόμη, πέντε επιμήκη αὐλακωτά σώματα (θήκαι) μήκους 20 εκ. μ., εις τάς όποιás μπορεί νά τοποθετη τό παιδί τά σώματα των αριθμῶν συμπαραθέτοντας τό ένα κοντά εις τό άλλο, διά νά σχηματίση προσθέσεις και πολλαπλάσια αυτών. Αυτά τά αὐλακωτά σώματα (θήκαι) φέρουν, κάθε ένα, εις τήν κάθετον επιφάνειάν των τούς αριθμούς: 1-100 συνολικῶς. δ) Επί πλέον, υπάρχουν μικρά τετράγωνα χαρτονάκια ή πλαστικά πλάκες με πλάγυν 2 εκ. μ. επάνω εις τά όποία είναι γραμμένοι οί αριθμοί 0-10 και τά σημεία της προσθέσεως, της αφαιρέσεως, του πολλαπλασιασμοῦ, της διαιρέσεως και της ισότητος (+, -, x, :, =), από 5 χαρτονάκια διά κάθε περίπτωση ε) Τέλος, υπάρχουν μικρά «σημαίαι», πού φέρουν κάθε μία από ένα αριθμόν (από 1-20) και μπορούν νά τοποθετηθῶν με τό μικρόν κοντόν των εις τίς τρυπίτες πού φέρουν εις τήν επάνω επιφάνειάν των τά επιμήκη αὐλακωτά σώματα.

Κάθε παιδί έχει μέσα εις ένα κουτί ή σακούλα όλο τό ανωτέρω ὕλικόν. Διά τά παιδιά της Α' τάξεως άφηνομεν εις τό κουτί ή εις τήν σακούλα όλιγώτερα σώματα (τά πλέον απαραίτητα κάθε φοράν διά τās πράξεις 1-20), διά νά εύκολύνεται ό χειρισμός των επάνω εις τό θρανίον. Τά ραβδάκια, αί κάσσαι και τά επιμήκη αὐλακωτά σώματα μπορούν νά γίνοναι από ξύλον ή από πλαστικήν ή άλλην ὕλην της συγχρόνου τεχνολογίας ή από χαρτόνι σκληρόν.

3. Η χρησις του ὕλικου:

Κατά τό πρώτον σχολικόν 10ήμερον, εις τήν Α' τάξιν, προσφέρομεν εις τά παιδιά μίαν όποιοδήποτε «κάσσαν» (κουτάκι) και ζητοῦμεν νά κατασκευάση τό καθένα μέσα εις τήν κάσσαν του με τό κυθάκι και τά ραβδάκια μίαν σκάλαν (νά βάλλουν τό ένα ραβδάκι παραπλευρῶς του άλλου και κατά μέγεθος, ώστε νά φαίνεται μιά σκάλα με σκαλοπατάκια, πού ανεβαίνομε: τοῦτο αποτελεί τήν λογικήν πράξιν δημιουργίας σειράς επί συγκεκριμένων πραγμάτων). Ζητοῦμεν, έπειτα, νά κατασκευάσουν ένα τοίχον προσθέτοντας σώματα εις τά σκαλοπατία πού έκαμαν (γεμίζουν τήν κάσσαν και επιτυγχάνουν έτσι τήν συνοργάνωσιν και ένταξιν τάξεων - συνόλων και άποκτοῦν τήν έννοιαν της διατηρήσεως των ποσοτήτων με τήν βοήθειαν των όριων της μικρῆς κάσσας). Τοποθετοῦμεν, κατόπιν, με ένα όποιονδήποτε τρόπον τά ραβδάκια μέσα εις τήν κάσσαν και ζητοῦμεν από τά παιδιά νά κατασκευάσουν πάλιν ένα τοίχον συμπληρώνοντας τά κενά με ραβδάκια. Ζητοῦμεν, τέλος, νά κατασκευάσουν σκάλαν με διπλάσιον ὕψος εις τά σκαλοπατία και νά γεμίσουν έπειτα τήν κάσσαν δημιουργώντας πάλιν ένα τοίχον. Τά παιδιά 5-6 ετών δυσκολεύονται πολύ νά κατασκευάσουν σκάλαν και τοίχον. Σιγά - σιγά, επιτυγχάνουν τās τρεῖς πρώτας και άργότερον τās τέσσaras κατασκευάς.

Διά τήν εκμάθησιν της έννοιας των αριθμῶν και των άπλών πράξεων προσθαφαιρέσεως, ακολουθοῦμεν με τούς μαθητάς τρία στάδια: α) τό στάδιον της εργασίας με τά συγκεκριμένα πράγματα, β) τό στάδιον της λεκτικῆς (διά του λόγου) εκφράσεως και γ) τό στάδιον της εργασίας με τά γραφικά σύμβολα και σημεία (ιχνογράφους της πράξεως, χαρτονάκια με τυπωμένα αριθμητικά σημεία, γραφή από τό παιδί των σημείων).

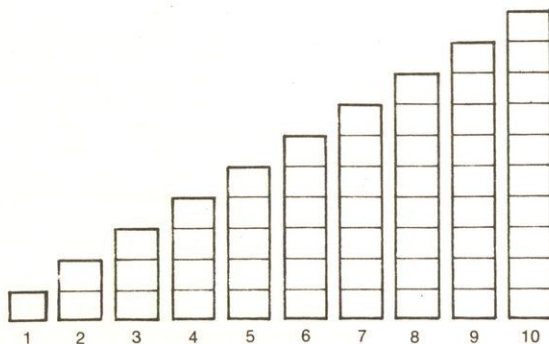
Τό διαφορετικόν μήκος κάθε σώματος, αἱ διακρινόμεναι εις τήν μίαν ὀψιν του σώματος μονάδες, πού συνθέτουν τό σύνολον της αξίας του, τό ιδιαίτερον χρώμα εις κάθε ομάδα σωμάτων, όλα αυτά βοηθοῦν τό παιδί νά τά διακρίνη τό ένα από τό άλλο, νά καθορίζη τήν αριθμητικήν των αξίαν και νά τό προσδιορίζη αποσύροντας αυτά από τό σύνολον όλων των σωμάτων του ὕλικου. Όταν συνηθίσουν κάπως οί μαθηταί εις αὐτήν τήν εργασίαν της διακρι-

σεως των σωμάτων, μπορούν να προχωρήσουν εις την διαδικασίαν των πράξεων έχοντες έτσι την δυνατότητα του αὐτο - ἐλέγχου.

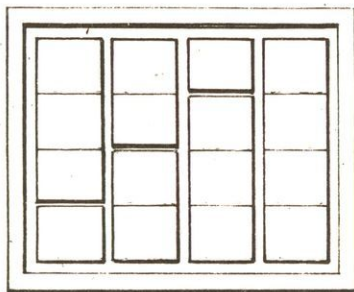
Ἐστω π.χ. ὅτι θέλομεν νά διδάξωμεν τήν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ 4. Ἐπειδή τό μάθημα τῆς ἀριθμητικῆς ἐντάσσεται εις τήν ἐνιαίαν συγκεντρωτικήν διδασκαλίαν, καλοῦμεν τά παιδιά νά ἔχουν τρία ἀντικείμενα ἀπό τό θέμα τῆς ἐνότητος καί νά προσθέσουν ἀκόμη ἕνα, ὁπότε γίνονται τέσσαρα. Ὑποκινοῦμεν τά παιδιά νά ἀντικαταστήσουν τά τρία ἀντικείμενα τῆς ἐνότητος μέ τό ραβδάκι τοῦ 3 καί νά προσθέσουν καί ἕνα κυθάκι τοῦ 1, ὁπότε γίνονται 4. Βρίσκουν ἔπειτα τό ραβδάκι τοῦ 4, πού ἀντιστοιχεῖ, μέ τή συμπαράθεσίν του, εις τήν σύνθεσιν, πού ἐπέτυχαν, τοῦ 3 καί τοῦ 1, καί συμφωνοῦμεν μαζί των, ὥστε τό ραβδάκι τοῦ 4 ν' ἀντιπροσωπεύη πλέον τά 4 ἀντικείμενα ἀπό τήν ἐνότητα. Ζητοῦμεν, κατόπιν, ἀπό τά παιδιά νά ἐκφράσουν προφορικῶς ὅσα ἐξετέλεσαν. Ἐπειτα, τά καλοῦμεν νά ἰχνογραφῇσουν τās πράξεις των μέ τά ἀντίστοιχα χρώματα διά κάθε ραβδάκι, πού ἐχρησιμοποίησαν εις τήν πράξιν, νά χρησιμοποιήσουν ἔτοιμα, κινητά, εις χαρτόνι ἢ πλαστικήν ὕλην γραμμένα ἀντίστοιχα ἀριθμητικά σημεῖα καί, τέλος, νά γράψουν μέ τό χέρι των τά ἀριθμητικά σημεῖα μέ τās πράξεις. Γίνεται σχετική ἀσκῆσις εις τήν ἐκμάθησιν τῆς γραφῆς τοῦ ἀριθμοῦ 4 μέ τήν συνήθη διαδικασίαν (ὑποδειγματική γραφή εις τόν πίνακα, μίμησις τῆς κινήσεως ὑπό τῶν μαθητῶν εις τόν ἀέρα, εις τό θρανίον, εις τό τετράδιον, μέ πλαστιλίνη κ.λ.π.).

Μετά τήν διαδικασίαν αὐτήν, προχωροῦμεν, εις ἄλλο μάθημα, εις τās πράξεις τῶν προ-σθαφαίρέσεων ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ π.χ. 4 κατά τρία πάλιν στάδια:

Κατά τό πρώτον στάδιον τῶν συγκεκριμένων πράξεων, ζητοῦμεν ἀπό ὅλα τά παιδιά νά πάρουν ἀπό τό κουτί ἢ τήν σακκούλα των τήν κάσσαν τοῦ 4 καί νά κατασκευάσουν μίαν «σκάλαν» (δημιουργία σειρᾶς ἀντικειμένων: τό κυθάκι τοῦ 1, δίπλα του τό ραβδάκι τοῦ 2, μετά τό ραβδάκι τοῦ 3, κατόπιν τό ραβδάκι τοῦ 4 = κατανοεῖται ὅτι τό 4 εἶναι μετά τό 3). Προτείνομεν, ἔπειτα, νά κατασκευάσουν τόν τοῖχον συμπληρώνοντας εις τά κενά μέ ραβδάκια τήν σκάλαν, τήν ὁποίαν ἔχουν κατασκευάσει προηγουμένως εις τήν κάσσαν. Ἐτσι, τά παιδιά τοποθετοῦν εις τό ραβδάκι τοῦ 3 τό κυθάκι τοῦ 1 καί γεμίζει ἡ κάσσα, ὁπότε γίνεται τό 4. Εἰς τό ραβδάκι τοῦ 2 (ἐπόμενον σκαλοπάτι) τό ραβδάκι τοῦ 2, ὁπότε γεμίζει μέχρις ἐπάνω ἡ κάσσα καί γίνεται πάλιν τό 4. Εἰς τό κυθάκι τοῦ 1 (ἐπόμενον σκαλοπάτι) τό ραβδάκι τοῦ 3, ὁπότε γεμίζει πάλιν ἡ κάσσα καί γίνεται τό 4. Αἱ διαστάσεις – ὅρια τῆς κάσσας (μήκος 4 ἐκ. μ.) βοηθοῦν τά παιδιά νά κατασκευάζουν τούς τοίχους μέ αὐτοδιόρθωσιν. Κατόπιν, τό κάθε παιδί ὑποκινεῖται καί ἀποσύρει τά ραβδάκια πού ἔχει προσθέσει καί ἔχει πάλιν τή «σκάλαν», ὁπότε ἐκτελεῖ ἀφαιρέσεις: ἀπό τό 4 ἀφαιρῶ τό κυθάκι τοῦ 1 καί μένει τό ραβδάκι τοῦ 3, ἀπό τό 4 ἀφαιρῶ τό ραβδάκι τοῦ 2 καί μένει τό ραβδάκι τοῦ 2, ἀπό τό 4 ἀφαιρῶ τό ραβδάκι τοῦ 3 καί μένει τό κυθάκι τοῦ 1.

Τά ραβδάκια. Κάθε ἕνα ἔχει ἰδιαίτερον χρώμα.

Ἡ σκάλα καὶ ὁ τοῖχος εἰς τὴν κάσσαν τοῦ 4.

Αἱ πράξεις: $1+3 = 2+2 =, 3+1 =$

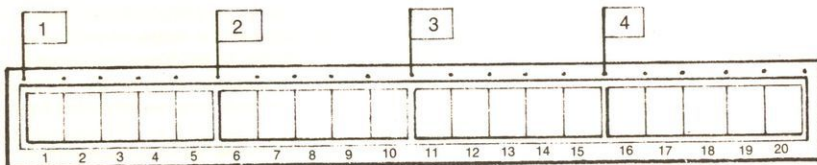
Κατὰ τὸ στάδιον τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως τῆς πράξεως, καλοῦμεν τὰ παιδιὰ, ὅταν κατασκευάζουν τὴν «σκάλα» καὶ τὸν «τοῖχον» νὰ περιγράψουν ἐκεῖνα, πού δημιουργοῦν, διὰ ν' ἀποκοτῶν ἔτσι γνῶσιν καὶ συνειδησιν τῶν λέξεων, τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν πράξεων πού ἔχουν ἐκτελεσθῇ μὲ συγκεκριμένον τρόπον. Ἔτσι, ἐλέγχονται μὲ τὰ ἴδια τὰ ραβδόκια πού τοποθετοῦν ἢ ἀφαιροῦν αἱ ἐκφράσεις τῶν ἐπὶ τῶν ποικίλων προσθαφαιρετικῶν συνδυασμῶν: τί ἔχω εἰς τὸ σκαλοπάτι, τί προσθέτω, τί σηκώνω (ἀφαιρῶ), τί ἐλλείπει, διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἕως ἐπάνω ἡ κάσσα μου κ.λ.π.

Κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐργασίας μὲ τὰ γραφικὰ σύμβολα καὶ σημεῖα, τὰ παιδιὰ προχωροῦν εἰς τὸ πεδῖον τῆς ἀφηρημένης λογικῆς ἐργασίας ἐκτελώντας τὰς αὐτὰς πράξεις, ὅπως καὶ προηγουμένως, ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν μὲ γραπτὰ σύμβολα καὶ σημεῖα. Ἰχνογραφοῦν τὴν σκάλαν πού κατασκευάσαν καί, κατόπιν, τὸν τοῖχον προσθέτοντας εἰς τὸ ἱχνογράφημά των τὰ ἀντίστοιχα σχήματα. Ἰχνογραφοῦν τὰς ἀφαιρετικές πράξεις σύροντας μίαν λοξὴν γραμμὴν εἰς τὸ ἱχνογραφημένον ραβδόκι, πού ἀφαιροῦν. Χρησιμοποιοῦν εἰς τὰ ἱχνογραφήματά των τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὰ ραβδόκια χρώματα. Προσφέρομεν, κατόπιν, τὰ μικρὰ χαρτονάκια ἢ τὰ πλαστικά μὲ τοὺς γραμμένους ἀριθμούς καὶ τὰ σύμβολα τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων καὶ καλοῦμεν τὰ παιδιὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν εἰς τὸ θρανίον των καὶ νὰ ἐκφράσουν μὲ αὐτὰ, συμπαραθέτοντάς τα καταλλήλως, τὰς πράξεις προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως, πού ἔχουν ἐκτελέσει εἰς τὴν κάσσαν μὲ τὰ ραβδόκια. Ἡ ἐνέργεια αὕτη εὐκολύνει πολὺ τὴν ἀριθμητικὴν ἐργασίαν τῶν παιδιῶν, εἰς ἐποχὴν, πού δοκιμάζουν δυσκολίας γραφῆς. Ἐπειτα, ὑποκινοῦμεν τὰ παιδιὰ νὰ γράψουν κάτω ἀπὸ τὸ ἱχνογράφημά των τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα πού ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς πράξεις μὲ τὰ ραβδόκια ($1+3 = 4, 2+2 = 4, 3+1 = 4, 4-1 = 3, 4-2 = 2, 4-3 = 1$).

Διὰ τὰς πράξεις τῶν προσθαφαιρέσεων ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 10-20, ἀκολουθοῦμεν τὴν αὐτὴν διαδικασίαν. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν ἰδιαίτεραν κάσσαν διὰ κάθε ἀριθμόν (11-20), μπορούμε νὰ ὑποκινῶμεν τοὺς μαθητάς, πού ἔχουν ἤδη συνηθίσαι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1-10, νὰ κατασκευάζουν τὴν «σκάλα» καὶ τὸν «τοῖχον» ἐπὶ τοῦ θρανίου των μὲ τὰ ραβδόκια καὶ μὲ μέσον ἐλέγχου, ἀντὶ τοῦ μήκους τῆς κάσας, τὸ μήκος πού σχηματίζεται ἀπὸ τὸ ραβδόκι τοῦ 10 καὶ ἓνα ἄλλο κάθε φορὰν, διὰ νὰ συντεθῇ ὁ νέος ἀριθμὸς μας ($10+1, 10+2, 10+3, 10+4$ κ.λ.π.). Μποροῦμε, ἐπίσης, ν' ἀκολουθήσωμεν τὰ τρία στάδια ἐργασίας (συγκεκριμένη πρᾶξις, λεκτικὴ ἐκφρασίς τῆς πράξεως, πράξις μὲ γραφικὰ σύμβολα καὶ σημεῖα) χρησιμοποιοῦντες τὸ ἐπίμηκες αὐλακωτὸν σῶμα (θῆκη μήκους 20 ἐκ. μ.). Τὸ κάθε παιδί ἔχει μπροστὰ του τὸ ἰδικόν του αὐλακωτὸν σῶμα, τοποθετεῖ τὰ ραβδόκια τὸ ἓνα δίπλα εἰς τὸ ἄλλο μέσα εἰς τὴν θῆκην καὶ εὐρίσκει ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ἀριθμόν, πού φαίνεται εἰς τὴν κάθετον ἐπιφάνειαν τῆς θῆκης καὶ πού ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ τελικόν σημείον αὐτῆς τῆς σειρᾶς, πού σχηματίζομεν μὲ τὰ ραβδόκια. Τὰ παιδιὰ μποροῦν νὰ σηκώσουν ἓνα ραβδόκι καὶ νὰ ἐκτελέσουν ἔτσι τὴν πρᾶξιν τῆς ἀφαιρέσεως. Ἀκολουθοῦν ἔπειτα τὰ στάδια τῆς λεκτικῆς ἐκφράσεως καὶ τῶν πράξεων μὲ τὰ σύμβολα (ἱχνογραφίσεις, γραφὴ τῶν πράξεων μὲ ἀριθμούς, τὰ χαρτονάκια τὰ ἐγκαταλείπομεν πλέον, διότι τὰ παιδιὰ ἔχουν μάθει τὴν γραφὴν).

Διά την αισθητοποίηση των αριθμών 21-100 και διά την εκμάθησιν των προσθαφαιρέσεων επί των αριθμών αυτών ακολουθούμεν την αὐτὴν διαδικασίαν, ὥπως καὶ διὰ τοὺς ἀριθμοὺς 10-20 χρησιμοποιούντες τὸ αὐλακωτὸν σῶμα - θήκη μήκους 100 ἐκ. μ.

Διά τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀπλῶν, πολλαπλασιασμῶν καὶ διαιρέσεων ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1-20 καὶ 20-100 χρησιμοποιούμεν ἀντιστοιχῶς τὰ ἐπιμήκη αὐλακωτὰ σώματα (θήκαι) τοῦ 20 ἕως 100. Τὰ παιδιὰ, ἐκτελούντα τὰς πράξεις προσθέσεως, ἔχουν διαπιστώσει ὅτι μποροῦν νὰ πάρουν ἓνα ραβδάκι δύο, τρεῖς, τέσσαρας ἢ πέντε φορές καὶ νὰ συνθέσουν ἔτσι μίαν σειρὰν ἀντίστοιχον εἰς μήκος μὲ ἓνα ἄλλο μεγαλύτερον ραβδάκι. Κατανόουν, ἐπίσης, ὅτι μποροῦν νὰ διαχωρίσουν αὐτὴν τὴν σειρὰν εἰς δύο, τρία, τέσσαρα ἢ πέντε ἴσα μέρη. Ἐνεργοῦντα ἔτσι ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου, ἐπὶ τοῦ λεκτικοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ γραπτοῦ πεδίου, μαθαίνουν τὰς πράξεις τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ τῆς διαιρέσεως, αἱ ὁποῖαι πρέπει ν' ἀρχίσουν νὰ διδάσκονται, ἀφοῦ τὰ παιδιὰ ἔχουν κατανοήσει τὰς ἐννοίας τῶν ἀριθμῶν 1-10 καὶ τὰς προσθαφαιρέσεις ἐπ' αὐτῶν.

Τὸ αὐλακωτὸν σῶμα τοῦ 20 (θήκη, «σιδηροτροχιά») μὲ 4 ραβδάκια τοῦ 5.

Ἡ πράξις: $4 \times 5 = 20$. Αἱ σημαίαι ὑποδεικνύουν τὰς φορές 1, 2, 3, 4.

Διά τὴν εκμάθησιν τῶν πολλαπλασιασμῶν καὶ τῶν διαιρέσεων ακολουθοῦμεν τὴν ἐξῆς διαδικασίαν: Τὸ κάθε παιδί ἔχει ἐπάνω εἰς τὸ θρανίον του τὸ αὐλακωτὸν σῶμα - θήκη τοῦ 20 ἕως 100 (ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τῶν πράξεων μας). Θέλομεν π.χ. νὰ διδάξωμεν τὸν πολλαπλασιασμὸν: 4×5 . Καλοῦμεν τὰ παιδιὰ νὰ τοποθετήσουν ὅλα εἰς τὴν θήκην τῶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς τῶ ραβδάκι τοῦ 5, νὰ στήσουν, ἐπάνω εἰς τὸ τοίχωμα τῆς θήκης καὶ εἰς τὸ σημεῖον, πού καταλήγει τὸ ραβδάκι τοῦ 5, μίαν μικρὰν σημαίαν (εἰς τὴν τρυπίτσα), πού φανερώνει, μὲ τὸν ἀριθμὸν (1), πού ἔχει γραμμένον εἰς τὴν ἐπιφανείαν τῆς, τὴν φερόν ἢ τὰς φορές, πού ἔχει τοποθετηθῇ τὸ ραβδάκι τοῦ 5. Τὸ κάθε παιδί συνεχίζει καὶ τοποθετεῖ μέσα εἰς τὴν θήκην καὶ δίπλα ἀπὸ τὸ πρῶτον ραβδάκι ἓνα ἄλλο ραβδάκι τοῦ 5 καὶ στήνει μίαν σημαίαν μὲ τὸν ἀριθμὸ 2 (δύο φορές τὸ ραβδάκι τοῦ 5) καὶ προχωρώντας ἔτσι φθάνει νὰ ἔχη τοποθετήσει 4 ραβδάκια τοῦ 5 καὶ 4 σημαίαι μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 1, 2, 3, 4. Ἡ κάθε σημαία μὲ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸ σημεῖον στηρίξεως τῆς ὑποδεικνύει τὸ γινόμενον αὐτῆς τῆς ἐπαναλήψεως, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀριθμῶν 1-20 ἢ 1-100, πού εἶναι γραμμένον εἰς τὴν κάθετον ἐπιφανείαν τῆς θήκης. Ἔτσι, τὸ παιδί, διὰ τὸ παράδειγμά μας (4×5), θά ἰδῇ εἰς τὰς θέσεις τῶν σημαίων τοὺς ἀριθμοὺς $5(=1 \times 5)$, $10(=2 \times 5)$, $15(=3 \times 5)$, $20(=4 \times 5)$.

Ὑποκινοῦνται, κατόπιν τὰ παιδιὰ διὰ τὴν ἀντίστροφον ἐνέργειαν, τὴν διαιρέσιν, καὶ σηκώνουν τὰ ραβδάκια τοῦ 5, μοιράζουν τὰς 4 σημαίας εἰς τέσσαρας συμμαθητὰς τῶν καὶ ζητοῦν ἀπὸ τὸν καθένα νὰ τοποθετήσῃ τὴν ἰδικὴν του εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν τῆς θήκης. Ἔτσι π.χ. ἡ σημαία, πού φέρει τὸν ἀριθμὸ 4, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ σημεῖον τῆς θήκης, πού ὑπάρχει ὁ ἀριθμὸς 20, (4 φορές τὸ ραβδάκι τοῦ 5). Μὲ τὸν τρόπον αὐτόν, τὸ παιδί ἐκτελεῖ μὲ τὰ ραβδάκια καὶ τὰς σημαίας τὰς λογικὰς πράξεις τῶν διαιρέσεων: $20 : 4 = 5$.

Τὰς ἀνωτέρω πράξεις δὲν ἐκτελεῖ ὁ διδάσκαλος, ἀλλὰ κάθε μαθητὴς μὲ τὸ ἰδικόν του ὑλικόν. Κατόπιν, τὸ κάθε παιδί, ἐκφράζεται λεκτικῶς καὶ γράφει μὲ τὸ ἰχνογράφημα, μὲ τὰ χαρτονάκια ἢ τὰ πλαστικά (διὰ τοὺς ἀριθμοὺς 1-10) καὶ μὲ ἀριθμητικὰ σημεῖα ὅσα ἔχει ἐκτελέσει. Κάθε δυσκολία του εἰς τὸ συμβολικόν πεδῖον λύεται μὲ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὸ πεδῖον τῶν συγκεκριμένων πράξεων μὲ τὰ ραβδάκια.

4. Ἐφαρμογὴ εἰς προβλήματα ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ ἀσκήσεις.

Μετά τὴν κατανόησιν ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων μὲ τὸ εἰδικόν ὑλικόν μας,

όπως τό περιεγράψαμε πιό επάνω, επανερχόμεθα εις τά αντίκειμενα τής ενότητος τής ενιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας καί δίδομεν εις τά παιδιά προβλήματα αριθμητικής σχετικά μέ τήν διδασκείσαν μαθηματικήν γνῶσιν καί μέ τό θέμα τής ενότητος. Καλούμεν τά παιδιά νά συντάξουν κι' αὐτά σχετικά προβλήματα καί νά τά λύσουν μεταξύ των δι' ἀνταλλαγῆς. Μποροῦμεν νά διαθεσίσωμεν τά προβλήματα μάς κατ' αὔξουσας δυσκολίαν ἐπὶ τῆς αὐτῆς γνώσεως καί νά τά δώσωμεν εις τὰς τρεῖς συνήθεις κατηγορίας μαθητῶν τῆς αὐτῆς τάξεως (ἀδυνάτους, μέσους, εὐφυεῖς).

Διά τήν ἄσκησιν τῶν μαθητῶν εις τὰς ἀπλᾶς πράξεις ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν 1-100, ὑπολογίζομεν τά ἐξῆς σύγχρονα πειραματικά δεδομένα καί ἐνεργοῦμεν ἀναλόγως: Αἱ πράξεις πρέπει νά διδάσκωνται ταυτοχρόνως κατὰ θετικήν καί κατ' ἀντίστροφον φοράν: $2 + 3 = 5$ καί ταυτοχρόνως $5 - 3 = 2$, $3 \times 4 = 12$ καί $12 : 4 = 3$. Εἶναι, ἐπίσης, ἀπαραίτητον νά ἐφαρμόζωμεν τήν ἀντιμεταθετικήν ιδιότητα: $3 + 4 = 7$ καί $4 + 3 = 7$; $3 \times 5 = 15$ καί $5 \times 3 = 15$. Ἀκόμη, χρησιμοποιοῦμεν τήν προσεταιριστικήν ιδιότητα μέ τούς ποικίλους συνδυασμούς: $(7 + 9) + 3 = (7 + 3) + 9$, $7 + 9 = 7 + 10 - 1 = 17 - 1 = 16$, $8 \times 9 = 8 \times 10 - 8 = 80 - 8 = 72$. Ἐπὶ πλέον, εἶναι ἀπαραίτητον νά ἐμφανίζωμεν τὰς πράξεις μέ ὅλας τῶν τὰς μορφάς: πρόσθεσις: $3 + 4 = 7$, 3 καί $4 = 7$, ἀφαιρέσις: $7 - 4 = 3$ καί: ἀπό τό 4 ἕως τό 7 = 3., πολλαπλασιασμός: $3 \times 4 = 12$ καί: 3 φορές τό 4 = 12, διαιρέσις: $12 : 4 = 3$ καί: στό 12... φορές τό 4; Τέλος, πρέπει νά ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι αἱ πράξεις μέ τό μηδέν (0) εἶναι πολὺ δύσκολοι διὰ τά παιδιά καί πρέπει νά διδάσκωνται ἀργότερον καί ὅτι, π.χ. αἱ πράξεις: $5 + 0$, $5 - 0$, 5×0 καί $5 : 0$ πρέπει νά προηγοῦνται ἀπὸ τὰς πράξεις: $0 + 5$, $0 - 5$, 0×5 , $0 : 5$.

9. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΕΠΙ ΑΚΕΡΑΙΩΝ ΠΟΛΥΨΗΦΙΩΝ ΑΡΙΘΜΩΝ⁹

1. Ἡ πρόσθεσις:

Θέτομεν τό πρόβλημα προσθέσεως δύο ἀριθμῶν καί καθορίζεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἡ ἐκτελεστέα πράξις, ἡ ὁποία ἐνεργεῖται κατ' ἀρχὴν ἀπὸ μνήμης γραφομένη ὀριζοντίως. Προχωροῦμεν κατόπιν εις τήν χρῆσιν τοῦ ξυλίνου ἢ πλαστικοῦ ἢ χαρτί-νου ὑλικοῦ μέ τά παριστάνοντα μονάδας, δεκάδας καί ἑκατοντάδας ραβδόκια καί αὐλακωτά σώματα, τά ὁποῖα συμπαραθέτουν καταλλήλως ὅλοι οἱ μαθηταὶ εις τό θρανίον των. Ἐπειτα ἐκφράζουν τά παιδιά λεκτικῶς αὐτά τά ὁποῖα ἐξετέλεσαν. Ἰχνογραφοῦν εις τά τετράδιά των μέ σκίτσα καί ἀντίστοιχα πρὸς τά ραβδόκια χρώματα τὰς ἐκτελεσθεισὰς πράξεις. Γράφουν μέ ἀριθμούς ἀναλυτικῶς τὰς ἑκατοντάδας, δεκάδας καί μονάδας τῶν ἀριθμῶν, ὅπως τὰς ἔχουν συμπαραθέσει μέ τὰ ἀντιπροσωπεύοντα αὐτὰς ραβδόκια. Γράφουν, τέλος καθέτως τούς ἀριθμούς καί ἐκτελοῦν τὰς πράξεις, ἐνῶ παρὰλλήλως ἐπιβεβαιώνουν τὰ ἀριθμητικῶς ἐκτελούμενα διὰ τῶν ἡδὴ τὰ ραβδόκια, μέ τήν ἰχνογράφησιν καί μέ τήν ἀναλυτικὴν γραφὴ τῶν ἑκατοντάδων, δεκάδων καί μονάδων ἐκτελεσθεισῶν πράξεων.

Ἔστω π.χ. ἡ πρόσθεσις: $24 + 18 =$. Παριστάνομεν κατωτέρω γραφικῶς τὰς σχετικές διαδικασίας:

Ἡ συγκεκριμένη πράξις μέ τὰ ραβδόκια	Προφορικὴ ἔκφρασις	Ἰχνογράφησις τῆς πράξεως	Ἀναλυτικὴ Γραφὴ μέ ἀριθμούς	Γραφὴ μέ ἀριθμητικά σημεῖα
---	--------------------	-----------------------------	-----------------------------------	----------------------------------

	Λέγουν ὅσα ἐκτελοῦν.		
--	-------------------------	--	--

Τό παιδί παρατηρεί ότι τὰ δύο ραβδάκια τοῦ 8 καί τοῦ 4 ἀντιστοιχοῦν μέ συμπάρθεις εἰς τὰ δύο ραβδάκια τοῦ 10 καί τοῦ 2. Ἐνώνει τήν δεκάδα πού εὐρήκε τώρα μέ τὰς ἄλλας πού εἶχε συμπάρθεις καί ἔχει τό τελικόν ἀποτέλεσμα: 2 μονάδες καί $1 + 3 = 4$ δεκάδες = 42. Προχωρεῖ κατόπιν εἰς πράξεις μέ μεγαλύτερους ἀριθμούς χωρίς ραβδάκια ἀλλά μέ ὅλας τὰς ἄλλας διαδικασίας (ἰχνογράφους, ἀναλυτική γραφή, ἐκτέλεσις καθέτως μέ ἀριθμούς).

2. Ἀφαίσεις:

Ἀκολουθεῖται ἡ αὐτή ὥς καί εἰς τήν πρόσθεσιν διαδικασία: α) μέ τήν ἐκτέλεσιν τῆς συγκεκριμένης πράξεως μέ τὰ ραβδάκια β) μέ τήν λεκτικήν ἔκφρασιν τῆς πράξεως, γ) μέ τήν ἰχνογράφειν τῆς πράξεως, δ) μέ τήν ἀναλυτικήν γραφήν τῶν ἐκτοντάδων, δεκάδων καί μονάδων καί ε) μέ τήν ἐκτέλεσιν καί γραφήν τῆς πράξεως καθέτως μέ ἀριθμούς.

Ἔστω π.χ. ἡ ἀφαίρεσις: $53 - 27 = 26$. Τό παιδί μέ τὰ ραβδάκια ἐπιτυγχάνει τοῦς ἐξῆς σχηματισμούς:

$$\begin{array}{ccccccc} (53) & 10 & 10 & 10 & 10 & 10 & 3 \\ & & & & & 10 & 10 & 7 \end{array}$$

Παρατηρεῖ ὅτι δέν μπορεῖ νά ἀφαιρέσῃ τό 7 ἀπό τό 3 καί ὅτι πρέπει νά δανεισθῇ ἓνα ραβδάκι τοῦ 10 ἀπό τό 50 καί νά σχηματίσῃ $13 - 7$, ὅποτε διαπιστώνει ὅτι μένουν 6 μονάδες. Ἐκτελεῖ τήν ἀφαίρεσιν τῶν δεκάδων καί δίδει τήν τελικήν ἀπάντησιν 26. Προχωρεῖ εἰς πράξεις μέ μεγαλύτερους ἀριθμούς χωρίς ραβδάκια ἀλλά μέ τὰς ὑπολοίπους διαδικασίας (ἰχνογράφους, ἀναλυτική γραφή, ἐκτέλεσις καθέτως μέ ἀριθμούς).

3. Πολλαπλασιασμός:

Ἀκολουθεῖται ἡ αὐτή ὥς ἀνωτέρω διαδικασία. Ἔστω π.χ. $26 \times 3 =$. Τό κάθε παιδί ἐπιτυγχάνει μέ τὰ ραβδάκια τοῦς σχηματισμούς:

$$\begin{array}{ccc} 10 & 10 & 6 \\ 10 & 10 & 6 \\ 10 & 10 & 6 \end{array}$$

$$10 \quad 10 \quad 10 \quad 10 \quad 10 \quad 10 \quad 6 \quad 6 \quad 6$$

Διαπιστώνει ὅτι 3 φορές $6 = 18$. Παρατηρεῖ ὅτι τό 18 ἐγκλείει μίαν δεκάδα (10) καί 8 μονάδας. Μεταθέτει τήν δεκάδα πρὸς τὰς ἄλλας 6 δεκάδας πού ἐσχηματίσε μέ τὰς 3 φορές. Εὐρίσκει τήν τελικήν ἀπάντησιν: 78. Προχωρεῖ εἰς πολλαπλασιασμούς μέ μεγαλύτερους ἀριθμούς χωρίς ραβδάκια, διότι εἶναι δυσχερὴς ἡ εὕρεσις τόσων πολλῶν καί ἡ συμπάρθεις αὐτῶν, ἀλλά μέ ἰχνογράφους, μέ ἀναλυτικήν γραφήν καί μέ ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως δι' ἀριθμῶν καθέτως.

4. Διαιρέσεις:

Ἀκολουθεῖται ἡ αὐτή διαδικασία ὥς καί εἰς τὰς ἄλλας πράξεις. α) Ἔστω π.χ. ἡ διαιρέσις: $48 : 4 =$. Τό παιδί σχηματίζει μέ τὰ ραβδάκια τὸν συνδυασμόν: 10 10 10 8. Βλέπει ὅτι πρέπει νά διαιρέσῃ (μοιράσῃ) τὰς δεκάδας μέ τό 4 καί εὐρίσκει 1 δεκάδα. Παρατηρεῖ ὅτι ἐναπομένει νά διαιρέσῃ τὰς 8 μονάδας μέ τό 4 καί εὐρίσκει 2. Καταλήγει εἰς τό τελικόν ἀποτέλεσμα: 12, β) Ἔστω π.χ. $56 : 4$. Σχηματίζει 10 10 10 10 6. Βλέπει ὅτι δέν μπορεῖ νά μοιράσῃ εὐκόλως τὰς 5 ἀλλά τὰς 4 δεκάδας καί ὅτι ἐναπομένει μία δεκάς ἀδιαίρετος καθὼς καί τό 6 ἥτοι πρὸς διαιρέσιν $10 + 6$. Διαιρεῖ τό 16 : 4. Φθάνει εἰς τό τελικόν ἀποτέλεσμα: $56 : 4 = 14$. Προχωρεῖ εἰς τήν λύσιν διαιρέσεων μέ μεγάλους ἀριθμούς χωρίς ραβδάκια ἀλλά μέ ἰχνογράφους, ἀναλυτικήν γραφήν καί ἐκτέλεσιν καθέτως μέ ἀριθμούς.

5. Ειδικά ζητήματα και σχετικοί όδηγιοι:

α) Έκαστη εκ των τεσσάρων αριθμητικών πράξεων επί άκεραίων πολυψηφίων αριθμών έμφανίζεται υπό ποικίλας μορφάς με ειδικές έσωτερικές δυσχερείας. Διά τουτο, πρέπει να διδάσκονται αι μορφαι αύται με σειράν προοδευτικής δυσκολίας. Μία τοιαύτη σειρά βάσει πειραματικών δεδομένων δύναται να είναι η έξης:

Πρόσθεσις: $14 + 73, 24 + 60, 9 + 6, 270 + 409, 55 + 67, 7 + 5 + 2 + 4 + 3$ (καθέ-
τως), $57 + 36, 3082 + 643, 3 + 7 + 4 + 5 + 2 + 1 + 8$ (καθέτως), $85864 + 24231 + 65347$.

Άφαιρέσις: $8 - 8, 7 - 4, 35 - 23, 68 - 40, 60 - 12, 53 - 38, 567 - 208, 704 - 396, 81563 - 4275, 47082 - 19107$.

Πολλαπλασιασμός: $42 \times 3, 32 \times 5, 21 \times 14, 72 \times 40, 306 \times 57, 459 \times 708, 5836 \times 4307$.

Διαιρέσις: $24 : 6, 936 : 3, 1284 : 4, 724 : 3, 1206 : 3, 1000 : 3, 15300 : 3, 252 : 5, 32760 : 9, 1281 : 21, 63674 : 78, 147600 : 400, 38592 : 603, 680624 : 824$. β) 'Ο διδά-
σκαλος όφειλει, κατά τά διαπιστούμενα εις τούς μαθητάς λάθη εις την έκτέλεσιν των πράξεων, να αναλύη τάς αιτίας των δυσκολιών των, αι όποiai αναφέρονται εις αυτήν ταύτην την φύσιν της πράξεως και να επιμένη εις τάς αιτίας αύτάς με άσκή-
σεις και επαναλήψεις. Συνήθη σημεia ιδιαιτέρας προσοχής είναι τά έξης: 'Η κατα-
νόησις υπό των μαθητών των πινάκων των άπλων προσθέσεων και πολλαπλασια-
σμών, η όποια εύκολύνει την εργασίαν επί των επί μέρους πράξεων των πολυψηφί-
ων. Αι επί μέρους πράξεις με κρατούμενον. 'Η παρουσία εις τάς επί μέρους πράξεις των αριθμών: 0, 6, 7, 8, 9. 'Η συγκράτησις των δεδομένων από κάθε πράξιν και η κανονική τοποθέτησις των κατά την γραφήν. Αι παραλείψεις αριθμών (ψηφίων) και η χρησιμοποίησις επί πλέον ψηφίων. 'Η τοποθέτησις καθέτως των αριθμών με διά-
φορα ψηφία κατά την πρόσθεσιν και άφαιρέσιν. 'Ο δύσκολος ύπολογισμός του πη-
λίκου με την παρουσίαν ύπολοίπου κατά την διαιρέσιν. 'Η ένέργεια, κατά την όποιαν κατεβάζομεν τά ψηφία εις την διαιρέσιν. 'Η ένπιτυχία ένός ύπολοίπου ίσου ή μεγαλύτερου από τόν διαιρέτην.

γ) 'Αναγκαία ή άσκησις των παιδιών εις τάς προφορικές (άπό μνήμης) πράξεις και η έφαρμογή ώρισμένων ιδιαιτέρων διαδικασιών, αι όποiai διευκολύνουν την προφορικήν (άπό μνήμης) λύσιν μερικών μορφών αριθμητικών πράξεων: Εις την πρόσθεσιν π.χ.: $23 + 8 = 23 + 10 - 2 = 33 - 2 = 31, 46 + 38 = 46 + 40 - 2 = 86 - 2 = 84$. Εις την άφαιρέσιν π.χ.: $34 - 8 = 34 - 10 + 2 = 24 + 2 = 26, 343 - 89 = 343 - 100 + 11 = 243 + 11 = 243 + 10 + 1 = 254$. Εις τών πολλαπλασιασμόν π.χ.: $54 \times 99 = 54 \times 100 - 54 = 5400 - 54 = 5400 - 60 + 6 = 5346$. Εις την διαιρέσιν π.χ.: $126 : 14 = 126 : 2 : 7 = 63 : 7 = 9, 4345 : 5 = 4345 \times 2 : 10 = 8690 : 10 = 869$.

δ) Άπαραίτητος τυγχάνει η έφαρμογή έξατομικευμένων άσκήσεων εις τούς μα-
θητάς (κατάλληλοι άσκήσεις διαβαθμισμένης δυσχερείας δι' άδυνάτους, διά μέ-
σους, διά προχωρημένους).

10. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ

1. 'Η λύσις προβλημάτων με πολλές πράξεις:

α) Διατύπωσις του προβλήματος εις τόν πίνακα. β) Άναπαράστασις της συγκε-
κριμένης πράξεως με πραγματικά αντικείμενα ή προπλάσματα αύτών (πωλήσεις, άγοραί, νομίσματα κ.λ.π.). γ) Γραφική άναπαράστασις εις τόν πίνακα και εις τά τε-
τράδια διά καταλλήλων σχεδιών (άπλά σκίτσα) των άντικειμένων και των σχετικών

πράξεων με συμπαράθεσιν εις τήν οικείαν θέσιν τών ἀντιστοιχίων ἀριθμητικῶν δεδομένων. δ) Σημείωσις τών ἀριθμητικῶν δεδομένων με συμπαράθεσιν ἄνωθεν ἢ παραπλευρώς τοῦ ἀριθμοῦ καί τῆς λέξεως (συγκεκριμένης) τῆς δηλοῦσης τῶ ἀντικείμενον. ε) Σκέψις: προσδιορισμός τών γνωστῶν στοιχείων τοῦ προβλήματος, προσδιορισμός τών προσδευτικῶς ἀγνώστων στοιχείων αὐτοῦ με τήν ἀναγραφὴν τούτων κάτωθεν τών τίτλων: Γνωστά – Ἀγνώστα, προσδιορισμός τών ἀριθμητικῶν πράξεων διὰ τήν λύσιν με ἀναγραφὴν εις ὀριζοντίας γραμμάς τοῦ ὀνόματος τῆς πράξεως καί συμπαράθεσιν ὀριζοντίως δι' ἐκάστην πράξιν τῶν ἀντιστοιχίων ἀριθμῶν καί στοιχείων αὐτῆς με παρενθέσεις καί ἀγκύλας. στ) Ἐκτέλεσις τῶν πράξεων καθέτως. ζ) Ἀπάντησις ἐπὶ τοῦ προβλήματος. η) Εὑρεσις ἄλλου τρόπου λύσεως τοῦ προβλήματος, καταγραφὴ συντόμως τῶν ἀπαιτουμένων πράξεων, ἐκτέλεσις αὐτῶν καί ἀπάντησις. θ) Διατύπωσις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ ἀντιστρόφου προβλήματος με ἀναλόγους διαγραφὰς καί προσθέσεις εις τὸν πίνακα, ὥστε τὸ αὐτὸ πρόβλημα νὰ ἐμφανισθῇ με ἀγνώστον στοιχεῖον τὸ τελευταῖον γνωστὸν καί με γνωστὸν τὸ ζητούμενον εις τὸ πρῶτον πρόβλημα, καί λύσις αὐτοῦ τοῦ ἀντιστρόφου προβλήματος ὑπὸ τήν ἀνωτέρω διαδικασίαν. ι) Ἀνασύνταξις τοῦ αὐτοῦ προβλήματος με ἄλλα ἀντικείμενα ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα καί σύντομος λύσις αὐτοῦ. ια) Ἀνασύνταξις τοῦ αὐτοῦ προβλήματος με τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα ἀλλὰ ἄλλα ἀριθμητικὰ στοιχεῖα καί λύσις αὐτοῦ.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω λογικο - μαθηματικῆς διαδικασίας ἡ λογικὴ σκέψις τοῦ παιδιοῦ προχωρεῖ προσδευτικῶς εις τήν κατανόησιν τῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος, εις τήν σύλληψιν τοῦ τιθεμένου ἐρωτήματος, εις τήν ὀργάνωσιν νοερῶν λογικῶν πράξεων, εις τήν ἀναζητήσιν πολλῶν λογικῶν ὁδῶν διὰ τήν λύσιν, εις τήν ἀντιστροφήν τῆς λογικῆς ἐνεργείας διὰ τήν σταθεροποίησιν τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ καί εις τήν ἄσκησιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς δυσκολίας δι' ἀλλαγῆς τῶν δεδομένων, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἐπανανακάλυψις τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος. Ἡ ἀνωτέρω διαδικασία ἐφαρμόζεται κατὰ τήν λύσιν τοῦ πρῶτου, νέου, προβλήματος ἐξ ἐκάστης κατηγορίας, ἐνῶ διὰ τήν ἄσκησιν τῶν παιδιῶν εις τήν λύσιν προβλημάτων τῆς αὐτῆς κατηγορίας συντομεύονται αἱ ἐνέργειαι καί διατυπώνονται προφορικῶς ὅλαι πλην τῆς σημειώσεως τῶν δεδομένων καί τῆς ἐκτελέσεως τῶν πράξεων.

2. Εἰδικὰ ζητήματα καί σχετικαὶ ὁδηγίαι:

α) Κατὰ τήν σύνταξιν τῶν προβλημάτων διὰ τὰς διαφόρους τάξεις τῶν μαθητῶν, ὑπολογίζομεν τὰ χρονικὰ σημεία, κατὰ τὰ ὁποῖα συγκροτοῦνται εις τὰς διαφόρους ἡλικίας τῶν παιδιῶν αἱ περιλαμβανόμεναι εις τὰ προβλήματα ἔννοιαι τῶν διαφόρων ποσοτήτων. Οὕτω π.χ. ἡ ἔννοια τοῦ βάρους συγκροτεῖται εις ἡλικίαν τῶν 10 ἐτῶν, ἡ ἔννοια τοῦ ὄγκου εις ἡλικίαν τῶν 12 ἐτῶν, ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου εις ἡλικίαν 9 ἐτῶν, ἡ ἔννοια τῆς ταχύτητος εις ἡλικίαν 10-11 ἐτῶν.

β) Τὰ προβλήματά μας πρέπει νὰ ἀναφέρωνται εις τὰ ἔξοδα καί τὰ προϊόντα τοῦ σχολικοῦ κήπου, εις τὰς δραστηριότητας τοῦ σχολικοῦ συνεταιρισμοῦ, εις τὰ ἔξοδα τῶν γονέων καί τῶν ἀδελφῶν, εις τὰ ἔξοδα μιᾶς ἡμέρας, μιᾶς ἐβδομάδος καί ἑνὸς μηνὸς εις τήν οἰκογένειαν, εις τὰ ἔξοδα διὰ τήν διατροφήν καί ἐνδυμασίαν τοῦ παιδιοῦ, εις τὰ ἔξοδα τοῦ Κράτους διὰ κάθε μαθητὴν, εις τὸ οἰκονομικὸν συμφέρον αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς ἐργασίας κ.λ.π. Ἐπειδὴ εἶναι δύσκολον ἐνίοτε νὰ εὕρισκωνται ψυχολογικὰ κίνητρα, μποροῦμε νὰ καταφεύγωμεν εις τὸ «παντοπωλεῖον τῆς τάξεως», τὸ ὁποῖον ὀργανώνουν οἱ μαθηταὶ εις τήν γωνίαν τῆς αἰθούσης των. Ἐκεῖ εὕρισκουν τὰ παιδιὰ δείγματα ἀπὸ διάφορα ἐμπορεύματα με ἐτικέττας καί με

αντιστοίχους τιμές, παίζουν «τόν παντοπώλην» (πωλητής, πελάτης, λογιστής) με εικονικάς αγοράς και έχουν ευκαιρίαν λύσεως αριθμητικών προβλημάτων.

γ) Βάσει πειραματικών δεδομένων τά προβλήματα ακολουθούν την εξέλιξ διατάξιν αυξανομένης δυσκολίας ως πρὸς τὸν ἀπαιτούμενον μαθηματικὸν συλλογισμόν: 1) προβλήματα με πρόσθεσιν, 2) προβλήματα με ἀφαίρεσιν - ὑπόλοιπον, 3) προβλήματα με ἀφαίρεσιν - συμπλήρωμα, 4) προβλήματα με πολλαπλασιασμόν, 5) προβλήματα με ἀφαίρεσιν - διαφοράν, 6) προβλήματα με διαίρεσιν μερισμοῦ καὶ 7) προβλήματα με διαίρεσιν μετρήσεως.

δ) Ἀπαραίτητος τυγχάνει εἰς τὰ προβλήματα με πολλὰς πράξεις ἡ καλλιέργεια τῆς ικανότητος τῶν μαθητῶν νὰ γράφουν τὰς ἐκτελεστέας πράξεις κατὰ τὴν «σκέψιν» με τοὺς ἀριθμούς καὶ τὰ σημεῖα πράξεων κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἐντὸς παρενθέσεων καὶ ἀγκυλῶν (συνεχόμενα ἀθροίσματα, διαφοραὶ, γινόμενα, πηλικά κ.λ.π.) καὶ κατόπιν νὰ ἐκτελοῦν τὰς πράξεις καθέτως. Τοῦτο εἶναι χρησιμὸν, διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ ἀφαιρετικὴ ἐνέργεια, διὰ νὰ κατανοῇται ὁ μαθηματικὸς συμβολισμὸς καὶ διὰ νὰ δεχθῇ τὸ παιδί ὅτι κάθε μαθηματικὴ παράστασις ἢ ἔκφρασις ἀντιστοιχεῖ εἰς συγκεκριμένους λογικὰς πράξεις καὶ ὅτι αὕτη ἡ μαθηματικὴ ἔκφρασις εἶναι μία ἀσφαλὴς καὶ σύντομος ἔκφρασις ὁλοκλήρων καὶ πολυσυνθέτων συγκεκριμένων πράξεων δυναμένη νὰ ἀποβαίῃ μέσον εὐχεροῦς χρήσεως διὰ περαιτέρω μάθησιν.¹⁰

3. "Ενα παράδειγμα:

Θέμα: Λύσις προβλημάτων με τρεῖς πράξεις ἐπὶ ἀκεραίων (0 – 1000).

Αὐτὸ Μέρους Διαικασίας

α) Τὸ πρόβλημα:

Ἄνθρωπος τῆς γειτονιάς ἀγόρασε ἀπὸ τὸν ἔμπορον φρούτων 79 κιλ. μήλα πρὸς 5 δρχ., τὸ κιλόν. Ἐπλήρωσε διὰ τὴν μεταφοράν των στοῦ μαγαζιῦ του 25 δρχ. Ἐπώλησεν ὅλα τὰ μήλα καὶ εἰσέπραξε 553 δρχ. Πόσες δρχ. ἐκέρδισεν;

β) Ἀναπαράστασις τῆς συγκεκριμένης πράξεως τῆς ἀγορᾶς καὶ μεταπωλήσεως τῶν μῆλων (καφάσι με δύο, τρία μήλα, δρῶντα πρόσωπα (μαθηταί) ἐμπόρου, μανάβη, μεταφορέως, πελατῶν, νομίσματα).

γ) Σημειώσεις δεδομένων

79 (κιλ. μήλα), 5 (δρχ. τὸ 1 κ.), 25 (δρχ. μεταφορ.), 553 (δρχ. εἰσέπραξε) Χ; (δρχ. ἐκέρδισε);

δ) Σκέψεις:

Τὰ γνωστά: α) Πόσα κιλά μήλα ἀγόρασε (79) καὶ πρὸς πόσον τὸ κιλόν (5).

β) Πόσον ἐπλήρωσε διὰ τὴν μεταφοράν (μεταφορικὰ 25).

γ) Πόσον εἰσέπραξεν, ὅταν ἐπώλησε τὰ μήλα (553).

Τὰ ἄγνωστα: α) Πόσες δρχ. ἔδωσε γιὰ νὰ ἀγοράσῃ τὰ μήλα;

β) Πόσες δρχ. ἔδωσε μαζί, γιὰ νὰ ἀγοράσῃ καὶ νὰ μεταφέρῃ τὰ μήλα (ἐξοδα);

γ) Πόσες δρχ. ἐκέρδισεν;

Αἱ πράξεις διὰ τὴν λύσιν (ἀτομικὴ ἢ ὁμαδικὴ ἐργασία).

– Πολλαπλασιασμὸς: $79 \times 5 = \dots$ δρχ. ἔδωσε γιὰ τὰ μήλα.

– Πρόσθεσις: $+25 = \dots$ δρχ. ἐξώδεψε γιὰ ὅλα (ἀγορά – μεταφορά).

– Ἀφαίρεσις: $553 - = \dots$ δρχ. ἐκέρδισε.

– Συνολικὴ γραφὴ πράξεων: $553 - [(79 \times 5) + 25] = \dots$ κέρδος.

ε) 'Εκτελέσεις τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων (ύφ' ἐκάστου μαθητοῦ καὶ ἐνός εἰς τὸν πίνακα.

79	395	553
$\times 5$	$+ 25$	$- 420$
395	420	133

στ) 'Απάντησις: 'Εκέρδισεν 133 δρχ.

Βον μέρος διαδικασίας

'Άλλος τρόπος λύσεως τοῦ αὐτοῦ προβλήματος:

α) $79 \times 5 = \dots$ δρχ. τὰ μήλα

$553 - \dots$ πόσα ἔμειναν, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ μήλα

$\dots - 25 =$ Πόσα ἔμειναν, ἀφοῦ ἐπλήρωσε καὶ τὰ μεταφορικά.

Συνολικὴ γραφή: $553 - (79 \times 5) - 25 = \dots$ κέρδος.

β)	79	553	158
	$\times 5$	$- 395$	$- 25$
	395	158	133

γ) 'Απάντησις: 'Εκέρδισε 133 δρχ.

Γον μέρος διαδικασίας

1. **Τό πρόβλημα:** 'Η ἀντιστροφή τοῦ προβλήματος.

'Ο μανάθης τῆς γειτονιάς ἀγόρασε μερικά κιλά μήλα ἀπὸ τὸν ἔμπορον τῶν φρούτων πρὸς 5 δρχ. τὸ κιλόν. 'Επλήρωσε διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν 25 δρχ. 'Επώλησε ὅλα τὰ μήλα, καὶ εἰσέπραξε 553 δρχ. καὶ ἔτσι ἐκέρδισεν 133 δρχ. Πόσα κιλά μήλα ἀγόρασε ὁ μανάθης ἀπὸ τὸν ἔμπορον φρούτων;

2. **Σημείωσις τῶν δεδομένων:**

X; (μερικά μήλα), 5 (δρχ. 1 κ.), 25 (δρχ. μεταφ.), 553 (δρχ. εἰσέπραξε), 133 δρχ. ἐκέρδισε, X; (κιλ. ἀγόρασε).

3. **Σκέψις:**

Τὰ γνωστά: Πόσα ἐκέρδισε (133). Πόσα εἰσέπραξε (553). Πόσα γιὰ μεταφορὰ (25). Πόσο τὸ κιλόν (5).

Τὰ ἀγνωστά: Πόσα μένουν μετὰ τὸ κέρδος ($553 - 133$), πόσα μετὰ τὰ μεταφορικά (25), πόσα κιλά ἀγόρασε (...).

Αἱ πράξεις διὰ τὴν λύσιν: 'Αφαίρεσις ($553 - 133$) ... δρχ. πού μένουν μετὰ τὸ κέρδος.

'Αφαίρεσις ... $- 25$ δρχ. πού μένουν μετὰ τὰ ἔξοδα μεταφορᾶς.

Διαιρέσεις ... $- 5$ δρχ. (τὰ κιλά τῶν μῆλων πού ἀγόρασε).

Συνολικὴ γραφή τῶν πράξεων: $(553 - 133 - 25) : 5 = \dots$

4. **Εκτελέσεις τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων:**

553	420	395	5
$- 133$	$- 25$	35	
			79
420	395	45	
		45	

5. 'Απάντησις: 'Αγόρασε 79 κιλά μήλα.

Δον μέρος διαδικασίας

α) Τό αυτό πρόβλημα μέ τούς αὐτούς ἀριθμούς, ἀλλά ἄλλα λόγια καί εἶδη ἀγο-
ραπωλησίας: Τό συντάσσουν οἱ μαθηταί καί τό λύουν κατὰ τήν ἀνωτέρω διαδικα-
σίαν (γνωστά, ἄγνωστα, λύσεις, πράξεις, ἀπάντησις).

β) Συντάσσουν οἱ μαθηταί καί λύουν τό αὐτό πρόβλημα μέ τά αὐτά εἶδη καί
λόγια, ἀλλά ἄλλους ἀριθμούς (τί πρέπει νά ὑπολογίσωμεν: Ἐκεῖνα πού εἰσέπραξε
νά εἶναι πῶς πολλά ἀπό τά ἔξοδα, γιά νά μείνῃ κέρδος).

Σημείωσις: Ἀπασαι αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι θά γίνωνται ὑπό τῶν μαθητῶν καί οὐχί
ὑπό τοῦ διδάσκοντος. Ἐνας μαθητής θά γράφῃ σχετικῶς εἰς τόν πίνακα καί οἱ ἄλ-
λοι εἰς τά τετράδιά των. Τά 4 μέρη τῆς διαδικασίας ἐκτελοῦνται εἰς δύο διδακτικές
ῥας.

11. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΔΕΚΑΔΙΚΩΝ ΑΡΙΘΜΩΝ

1. **Αἰσθητοποίησης τῆς ἐννοίας τῶν δεκαδικῶν ἀριθμῶν:** Χρησιμοποιοῦμεν τό
γαλλικόν μέτρον μέ τās 10 παλάμας του ἡ τό ξύλινον αὐλακωτόν σῶμα μήκους
ἐνός μέτρου καί τά ραβδάκια τοῦ 10 ἐκ τοῦ εἰδικοῦ ὑλικοῦ μας, τό ὅποιον περι-
εγράψαμεν ἀνωτέρω. Οὕτω, μέ βάσιν τό ραβδάκι τοῦ 10 διδάσκομεν τά δέκατα.
Τοποθετοῦν οἱ μαθηταί εἰς τό ξύλινον αὐλακωτόν σῶμα τά δέκα ραβδάκια τοῦ 10
καί κατόπιν ἀποσύρουν τό ἓνα ραβδάκι, ὅποτε διαπιστώνουν ὅτι ἐπῆραν τό ἓν δέ-
κατον, ἀποσύρουν δύο ραβδάκια (δύο δέκατα), τρία ραβδάκια (τρία δέκατα). Μαν-
θάνουν νά γράφουν τά δέκατα. Κατόπιν τοποθετοῦν ἑκατόν κυθάρια τοῦ 1 εἰς τό
αὐλακωτόν σῶμα καί ὁμοίως ἐνεργοῦντες αἰσθητοποιοῦν τήν ἐννοιαν τοῦ ἑκατο-
στοῦ. Μανθάνουν ἔπειτα νά γράφουν τά ἑκατοστά.

2. **Ἀσκήσεις ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν δεκαδικῶν:** Χρησιμοποιοῦν σκίτσα καί ἀντι-
στοίχους ἐρωτήσεις, διὰ νά εὗρουν οἱ μαθηταί τά δέκατα, τά ἑκατοστά καί τά χι-
λιοστά.

Εἰς πίνακας μέ εἰδικάς στήλας γράφουν οἱ μαθηταί ἀντιστοίχως ἀκεραίους, δέ-
κατα, ἑκατοστά, χιλιοστά καί ἰχνογραφοῦν τά ἀνάλογα μεγέθη των. Εἰς εἰδικά δελ-
τία ὑπάρχουν γραμμένοι δεκαδικοὶ ἀριθμοὶ μέ ἐλλείποντα σκοπίμως ἀριθμητικά
ψήφια καί καλοῦνται οἱ μαθηταί νά τά συμπληρώσουν κατὰ τήν κρίσιν των.

Οἱ μαθηταί διαβάξουν γραμμένους εἰς δελτία δεκαδικούς ἀριθμούς καί γρά-
φουν μέ λέξεις τά στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν.

3. **Προβλήματα καί πράξεις:** Ἐφαρμόζομεν τās αὐτάς ὥς καί διὰ τούς ἀκεραί-
ους διαδικασίας γενικῶς ἐπισημαίνοντες εἰδικώτερον τόν ρόλον τῆς ὑποδιαστολῆς
καί ἀσκούντες εἰς τοῦτο ἐπιμόνως τούς μαθητάς.

12. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΚΛΑΣΜΑΤΩΝ

1. **Ἐννοια τοῦ κλάσματος:** Ἡ βασική ἐννοια τοῦ κλάσματος οἰκοδομεῖται: α) εἰς
τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ὀνόματος τοῦ κλάσματος, β) εἰς τὴν δεῖξιν τοῦ συγκεκριμέ-
νου κλάσματος (λαμβάνω ἓνα κλάσμα ἀπὸ μίαν ὁλότητα), καί γ) εἰς τὴν ἀνασύνθε-
σιν τοῦ ὅλου, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τό μέρος.

Διὰ τά ἀνωτέρω, ἐνεργοῦνται τά ἀκόλουθα: α) Θέσις ἐνός προβλήματος ἀπὸ
τὴν ζωὴν. β) Ἀναπαράστασις ὑπὸ τῶν μαθητῶν, μέ συγκεκριμένα πράγματα ἢ προ-
πλάσματα αὐτῶν ἢ ραβδάκια, τῆς ἐννοουμένης εἰς τό πρόβλημα πράξεως τεμαχι-
σμοῦ κ.λ.π. γ) Σχηματογραφική παράστασις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν δεδομένων καί
τῶν πράξεων. δ) Χρῆσις γραμμῶν, βελῶν καί ἄλλων γραφικῶν μορφῶν καί συμβό-

λων διά τήν παράστασιν τῆς κλασματικῆς τομῆς, τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν μερῶν τοῦ ὅλου, τῆς ἀπομονώσεως τῶν ποσοτήτων, τὰς ὁποίας ἐκφράζει τό κλάσμα κ.λ.π. ε) Χρήσεις ράβδων, τετραγωνιδίων, παραλληλογράμμων καί κύκλων καί γραφικάι παραστάσεις αὐτῶν, διά νά ἐκφρασθοῦν ἐναργέστερον τό ὅλον καί τὰ μέρη τοῦ ὅλου, στ) Ἀσκήσεις διαβαθμισμέναι κατ' αὐξουσαν δυσχέρειαν εἰς τρεῖς κατηγορίας (Α, Β, Γ) καί ἀναφερόμεναι εἰς ποικίλας κατηγορίας ὁλοτήτων (δενδροστοιχίαι, αὐλή, σχολικός κήπος, φύλλα, σελίδες βιβλίων, σύνολον μαθητῶν, σύνολον θρανίων, ἀποστάσεις τόπων, ἐκτάσεις ἀγρῶν, τοῖχοι, ὕψη δένδρων, βάρος σωμάτων, ποσότης τροφίμων κ.λ.π. ζ) Διδασκαλία τῶν κλασματικῶν μονάδων κατ' αὐξουσαν δυσκολίαν: $1/2$, $1/4$, $1/8$, $1/10$, $1/5$, $1/3$, $1/6$, $1/9$. η) Ἐπιμονή διά τήν ἀπόλυτον κατανόησιν τῶν πλέον εὐχρήστων εἰς τήν ζωὴν κλασμάτων: $1/2$, $2/3$, $3/4$, $4/5$.

2. **Πράξεις ἐπὶ τῶν κλασμάτων:** Δι' ἐκάστην πράξιν ἀκολουθοῦμεν τὰς ἐξῆς ἐνεργείας: α) Θέσις ἀπλοῦ προβλήματος ἀπὸ τήν ζωὴν. β) Ἐκτέλεισις ὑπὸ τῶν μαθητῶν, εἰ δυνατόν, τῆς πράξεως μέ συγκεκριμένα πράγματα, γ) Σημείωσις τῶν δεδομένων ἀριθμητικῶς καί διὰ συγκεκριμένης ἀντιστοίχου λέξεως. δ) Σκέψις ἐπὶ τῆς ἐκτελεστέας πράξεως: γνωστά - ἄγνωστα στοιχεῖα, προσδιορισμός τῆς πράξεως. ε) Ἐκτέλεισις τῆς πράξεως διά τῆς χρήσεως ράβδων, κύβων, κύκλων τοποθετούμενων ἐπ' ἀλλήλων κατὰ ποικίλας διατάξεις καί ἐπιθέσεις συμβολιζούσας τήν πράξιν (πρόσθεσις: διά συμπαραθέσεως τῶν σωμάτων συμβολιζόντων τὰ μέρη ἐνὸς ὅλου, ἀφαίρεσις: δι' ἐπιθέσεως τοῦ μικροτέρου ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου καί διά σημειώσεως τοῦ ὑπολοίπου, πολλαπλασιασμός: διά χιαστί ἐπιθέσεως τῶν σωμάτων καί δι' ἐπαναλήψεως τοῦ πολ/τέου σώματος, διαίρεσις: διά τεμαχισμού διά γραμμῶν τοῦ διαιρετέου σώματος). στ) Λεκτικὴ ἔκφρασις ὅλων τῶν ἀνωτέρω πράξεων. ζ) Σχηματογραφικὴ παράστασις ὅλων τῶν ἀνωτέρω διά γραμμῶν, σχημάτων καί βελῶν. η) Ἐκτέλεισις τῆς πράξεως δι' ἀριθμητικῶν σημείων. θ) Ἀπάντησις εἰς τό πρόβλημα. ι) Ἀνάλογοι ἀσκήσεις.

3. **Σύνθετα προβλήματα ἀπὸ τήν ζωὴν:** Μετὰ τήν ἐκμάθησιν τῆς τεχνικῆς ἐκτέλεσεως τῆς προσθέσεως καί ἀφαίρεσεως κλασμάτων, τίθενται εἰς τοὺς μαθητὰς σύνθετα προβλήματα ἐπὶ τῶν δύο τούτων πράξεων. Τό αὐτό θά γίνῃ καί μετὰ τήν ἐκμάθησιν τῆς τεχνικῆς ἐκτέλεσεως τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καί τῆς διαίρεσεως κλασμάτων.

Οἱ μαθηταὶ ἀκολουθοῦν τήν διαδικασίαν, τήν ὁποίαν ἀνεφέραμεν διά τὰ σύνθετα προβλήματα ἐπὶ τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν ἦτοι: α) διατύπωσις τοῦ προβλήματος, β) ἀναπαράστασις τῶν πράξεων μέ συγκεκριμένα πράγματα, γ) σημείωσις τῶν ἀριθμητικῶν δεδομένων, δ) σκέψις: γνωστά, ἄγνωστα, προσδιορισμός τῶν πράξεων ὀριζοντίως μέ παρενθέσεις καί ἀγκύλας, ε) ἐκτέλεισις τῶν πράξεων δι' ἀριθμῶν, στ) ἀπάντησις. Συνεχίζονται αἱ συμπληρωματικαὶ λογικο - μαθηματικαὶ διαδικασίαι: α) ἄλλος τρόπος λύσεως τοῦ αὐτοῦ προβλήματος, β) σύνταξις καί λύσις τοῦ ἀντιστρόφου προβλήματος, γ) λύσις τοῦ πρώτου κυρίου προβλήματος μέ ἄλλα ἀντικείμενα καί κατόπιν μέ τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα ἀλλὰ ἄλλους ἀριθμούς.

13. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΛΥΣΕΩΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΞΕΙΛΙΓΜΕΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Διά τὰ προβλήματα τῆς μεθόδου τῶν τριῶν, τῶν ποσοστῶν, τοῦ τόκου, τῆς ὑφαίρεσεως, τοῦ μερισμοῦ, τῆς ἐταιρείας καί τῆς μείξεως, ἀκολουθοῦνται αἱ ἐξῆς ἐνέργειαι: α) Διατύπωσις προβλήματος εἰλημμένου ἐκ τοῦ συγκεκριμένου ἐλληνι-

κοῦ οἰκονομικοῦ βίου. β) Ἀναπαράστασις μέ συγκεκριμένα πράγματα τῆς πράξεως τοῦ προβλήματος. γ) Σημείωσις τῶν ἀριθμητικῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος. δ) Σκέψις διὰ τήν λύσιν: προσδιορισμός τῶν γνωστῶν καί ἀγνωστῶν στοιχείων καί τῶν λογικῶν συσχετίσεων αὐτῶν διὰ τήν λύσιν διὰ σχματογραφικῶν παραστάσεων καί σημείωσις ὀριζοντίως μέ παρενθέσεις καί ἀγκύλας τῶν ἐκτελεστέων πράξεων. ε) Ἐκτέλεισις μέ ἀριθμούς τῶν πράξεων. στ) Ἀπάντησις εἰς τό ἐρώτημα τοῦ προβλήματος. ζ) Ἐξαγωγή καί διατύπωσις τοῦ κανόνος καί τοῦ εἰδικοῦ τύπου. η) Ἀναζήτησις ἄλλου τρόπου λύσεως. θ) Ἀναζήτησις δυνατότητος λύσεως τοῦ «ἀντιστρόφου» προβλήματος. ι) Σύνταξις καί λύσις τοῦ αὐτοῦ προβλήματος μέ ἄλλα ἀντικείμενα (ποιοτικά στοιχεία) ἀλλά μέ τοὺς αὐτοὺς ἀριθμούς καί τέλος τοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἀλλά μέ ἄλλους ἀριθμούς (ἄλλα ποσοτικά στοιχεία). ια) Ἀσκήσις εἰς τήν λύσιν προβλημάτων εἰλημμένων ἐκ τῶν οἰκονομικῶν πράξεων τοῦ σχολικοῦ συνεταιρισμοῦ, τῆς σχολικῆς καντίνας, τοῦ σχολικοῦ κήπου, τῆς σχολικῆς ἐφορείας, τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου κ.λ.π.

14. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΩΝ ΣΥΝΟΛΩΝ

1. **Ἀπλᾷ ἔννοιαι συνόλων.**¹¹ Αἱ εἰς τό πρόγραμμα τῶν μικρῶν τάξεων περιλαμβανόμεναι ἀπλᾷ ἔννοιαι τῶν συνόλων αἰσθητοποιοῦνται μέ τά συγκεκριμένα ὑλικά, τά ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται διὰ τήν αἰσθητοποίησιν τῆς ἔννοιαι τῶν ἀριθμῶν καί τῶν πράξεων ἐπ' αὐτῶν (ραβδόκια, κύβοι, κάσσαι).

Αἱ ἔννοιαι αὐταὶ διδάσκονται ταυτοχρόνως, ὥς ἐλέχθη ἄνωτέρω, μέ τὰς ἔννοιαι τῶν ἀριθμῶν καί τῶν πράξεων ἐπ' αὐτῶν. Τά σχετικά σύμβολα καί σημεία ἐκμανθάνονται ἐπίσης ταυτοχρόνως.

2. **Σύνθετοι ἔννοιαι συνόλων.**¹² Ἀκολουθεῖται ἡ ἐξῆς διαδικασία: α) ἐκκίνησις ἐκ θεμάτων τοῦ πραγματικοῦ βίου τοῦ παιδιοῦ καί τῆς οἰκογενείας του, β) ἐκτέλεισις τῶν πράξεων διὰ συγκεκριμένων ὑλικῶν, γ) σχματογραφικὴ παράστασις τῶν δεδομένων, δ) ἀνάλυσις τῶν λογικῶν συσχετίσεων τῶν δεδομένων, ε) διατύπωσις τῶν νέων ὁρων καί τῶν πράξεων καί γραφὴ τῶν νέων συμβόλων καί σημείων, ε) ἐξαγωγή ὁρισμῶν καί κανόνων, στ) ἐφαρμογὴ εἰς παρομοίας περιπτώσεις τῆς νέας γνώσεως καί ζ) ἀσκήσεις.

15. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Μετά τήν μάθησιν τῶν ἐπὶ μέρους γνώσεων ἐκάστου κεφαλαίου, ἀπαραίτητον εἶναι, ὅπως οἱ μαθηταὶ προβαίνουν εἰς ἀνακεφαλαίωσιν, κατὰ τήν ὁποίαν θά ἐξάγωνται αἱ σχετικαί, θεμελιώδεις, μαθηματικά, γενικά ἔννοιαι καί ἀρχαί, ὥστε νά διεισδύσῃ ἡ σκέψις τοῦ παιδιοῦ εἰς τήν δομὴν τοῦ ἐπιστητοῦ καί νά ὑπαγάγῃ εἰς τὰς γενικάς ἀρχάς τὰς λεπτομερείας καί ἐπιμέρους περιπτώσεις αὐτῶν.

Διὰ τήν ἄσκησιν τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ὕλης συνιστῶνται τὰ ἀκόλουθα: α) Μετὰ τήν κατὰ τὰς ἀνωτέρω μάθησιν τῆς ὕλης ἐκάστην ἐπὶ μέρους νέαν γνῶσιν κεφαλαίου (ὕλη ἐνός μαθήματος κατὰ μίαν διδακτικὴν ὥραν), ἀπαραίτητον εἶναι, ὅπως τίθενται 1-2 ἀσκήσεις ἢ προβλήματα ἀπολύτως σχετικὰ μέ τήν νέαν ἐπὶ μέρους γνῶσιν. β) Μετὰ τήν μάθησιν ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους γνώσεων ἐκάστου κεφαλαίου (κατηγορίας) ὕλης, σκόπιμον εἶναι ὅπως τίθενται ἀσκήσεις καί προβλήματα ἐξατομικευμένα κατὰ τρεῖς κατηγορίας κατ' αὐξουσαν δυσχέρειαν ἤτοι 2-3 ἀσκήσεις Α' κατηγορίας (ἀπλᾷ, εὐκολοὶ διὰ τοὺς ἀδυνάτους), 2-3 ἀσκήσεις ἢ προ-

θλήματα Β' κατηγορίας (μετρίας δυσχερείας διά τούς μετρίας αποδόσεως μαθητάς, οἵτινες εἶναι καί οἱ περισσότεροι) καί 2-3 ἀσκήσεις ἢ προβλήματα Γ' κατηγορίας (σοβαρᾶς δυσχερείας σύνθετα, διά τούς εὐφυεῖς ἢ προκεχωρημένους μαθητάς). Οἱ μαθηταί κατ' ἐλευθερίαν ἐκλογὴν ἢ καθ' ὑπόδειξιν τοῦ διδάσκοντος λύουσιν ἀσκήσεις ἢ προβλήματα σύστοιχα πρός τήν δυναμικότητά των, ἀσχοῦνται ἐπὶ ὕλης κατὰ διαστροφώματων κατανεμηθείσης καί ἀναφερομένης οὐ μόνον εἰς τὰς ἐπὶ μέρους γνώσεις ἀλλὰ καί εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς, αἵτινες διέπουν τήν διδασκτέαν ὕλην ἐκάστου κεφαλαίου.

γ) Αἱ ἀσκήσεις καί τὰ προβλήματα εἴτε δι' ἐκάστην ἐπὶ μέρους γνώσιν εἴτε διά τὰ κεφάλαια ὕλης δέον, ὅπως ὑποκινοῦν τούς μαθητάς εἰς κατασκευάς, εἰς ὀργάνωσιν συγκεκριμένων πράξεων τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, εἰς ἀναλύσεις, μετρήσεις καί ἀνασυνθέσεις ἐπὶ πραγματικῶν ἀντικειμένων, εἰς γραφικάς ἀναπαραστάσεις, εἰς ἀπό μνήμης λογικῶν - μαθηματικῶν ὑπολογισμούς, εἰς εὗρεσιν λύσεως δι' ἀτομικῆς προσπάθειας ἢ δι' ἀνταλλαγῆς γνώμων μεταξύ καθ' ὁμάδας ἐργαζομένων μαθητῶν, εἰς τήν λύσιν προβλημάτων ἀνευ ἀριθμητικῶν στοιχείων πρός καλλιέργειαν τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ καί εἰς τήν σύνταξιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἰδικῶν των παρομοίων προβλημάτων καί εἰς τήν λύσιν αὐτῶν, εἴτε ὑπὸ τῶν ἰδίων εἴτε ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν των δι' ἀνταλλαγῆς τῶν προβλημάτων των τούτων, πρός ἐπανακατάλυσιν τῆς νέας γνώσεως.

16. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε τήν ἀποψιν: «Κατά τήν διδασκαλίαν τῆς ἀριθμητικῆς δὲν ἀρκεῖ ἡ ἐκμάθησις μηχανισμῶν, διότι κατ' ἀρχήν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ διανοητικὴ λογικὴ ἐνέργεια καί ἡ προσωπικὴ προσπάθεια ἐρεῦνης τοῦ μαθητοῦ».
2. «Δὲν πρέπει νὰ ἀφῶνουμεν νὰ χαθῇ οὔτε μία εὐκαιρία ἀπὸ μνήμης ἀριθμητικῶν λογαριασμῶν». Διαιτί;
3. Διαιτί ὑποστηρίζουν πολλοί ὅτι ἡ πρώτη ἑκατοντάς εἶναι ἓνας ἀπέραντος κόσμος πρός ἔρευναν ὑπὸ τῶν μικρῶν μαθητῶν;
4. Ἀναλύσατε μέ συγκεκριμένα παραδείγματα τήν ἀκόλουθον διαπίστωσιν ἐξ ἐρευνῶν Σχολικῶν Ψυχολόγων εἰς τὸ Παρίσι: «Τὰ λάθη τῶν μαθητῶν εἰς τὰ προβλήματα διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας: α) εἰς λήθη λόγῳ ἑλλείψεως κατανοήσεως τῆς κατευθύνσεως ἀπὸ τήν ἐρώτησιν, πού θέτει τὸ πρόβλημα, β) εἰς λήθη λόγῳ ἑλλείψεως κατανοήσεως τῶν πράξεων καὶ τῶν διαδοχικῶν ἐπεισοδίων, πού περιγράφονται εἰς τὸ κείμενον τοῦ προβλήματος (ἀνεπάρκεια σκέψεως) καί γ) εἰς λήθη λόγῳ ἀδυναμιῶν ὀρθοῦ συλλογισμοῦ.
5. Ἐτοιμάσατε δελτία ἀτομικῆς ἐργασίας τῶν μαθητῶν μέ διαβαθμισμένας κατ' αὐξουσαν δυσχερίαν ἀσκήσεις κατὰ κεφάλαια διδασκτέας ὕλης δι' ἀδυνατοῦς, διά μέσους καί διά προχωρημένους μαθητάς.
6. Ἐτοιμάσατε μέ ξύλον, ἢ πλαστικὴν ὕλην ἢ χαρτόνι χονδρὸν κατάλληλον ὕλικόν διά τήν αἰσθητοποίησιν τῆς ἐννοίας τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν ἀπλῶν πράξεων ἐπ' αὐτῶν.
7. Ἐνεργήσατε κατὰ 2/μηνον μέτροσιν τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν σας εἰς τήν Ἀριθμητικὴν. Προσπαθήσατε νὰ εὕρητε μέσον ὅρον ἀποδόσεως συνολικῶς ἐπὶ τῶν τεθέντων ἐρωτημάτων καί ἐπὶ ἐκάστου ἐρωτήματος. Ἀναλύσατε τὰ λάθη τῶν παιδιῶν καί ἐπαναλάβετε τήν διδασκαλίαν μὴ κατανοηθεισῶν γνώσεων ἐκ τῶν 75% ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν μαθητῶν.
8. Εἶναι ἀληθὴς ἡ ἀποψις ὅτι τὰ κορίτσια γενικῶς ὑστεροῦν εἰς τὰ μαθηματικά; Μήπως τὰ κορίτσια δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον νοημοσύνης μέ τὰ ἀγόρια τῆς ἡλικίας των; Μήπως ἔχει ἐπιδράσει εἰς τὰ εὐαίσθητα κορίτσια κάποια ἐπιπληξὶς ἢ ἀπειλὴ τοῦ διδάσκοντος, ἐργαζομένου εἰς τήν τάξιν του μέ αὐταρχικὰς μεθόδους; Μήπως μία ἀντίληψις, προ-

ερχομένη εκ παραδόσεως λόγω της ανωτέρω αιτίας, άσκει επίδρασιν ακόμη εις την κοινήν γνώμην καί εις τά ίδια τά κορίτσια, τά όποία έτοι πιστεύουν ότι δέν είναι ικανά διά τά μαθηματικά καί δέν καταβάλλουν προσοχήν καί προσπάθειαν;

17. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. PIAGET, Introduction à l'épistemologie genetique, Tome I p. 270.
2. Encyclopedie française, tome 23, p. p. 391-399.
3. α) J. PIAGET, έν. άν. β) Δ. Τζουμάκα: Τά σύγχρονα Μαθηματικά, 'Αθήναι 1973, σελ. 7-51, γ) Μεγ. Παιδαγ. 'Εγκυκλοπαιδεία, 'Αθήναι 1968, σελ. 378-379 καί δ) Π. Μέγα: Μαθηματικά, 'Αθήναι 1973.
4. 'Ο GEORG CANTOR, υιός Δανού εμπόρου (1845 - 1918), έγεννήθη εις Ρωσσίαν καί έζησεν όλην του τήν ζωήν εις τήν Γερμανίαν καί ειδικώτερον εις τά Πανεπιστήμια τής Γοττίγγης, Βερολίνου καί Χάλλης. Εις τό σύγγραμμά του: «Βάσεις γενικής θεωρίας των πολλαπλοτήτων αναπτύσσει τήν θεωρίαν των Συνόλων (Βλέπε: Ι. Τζιόλη, Μαθηματικά, 1972, Λάρισα, σελ. 5 καί Δ. Τζουμάκα έν. άν.).
5. E. NATALIS: De l'empirisme auraisonnement logique, liege, 1953, p. 19-45.
6. α) J. PIAGET: La genese du nombre, Suisse, β) K. Κίτσου: L'enseignement du calcul, Geneve, 1960, γ) K. Κίτσου: Ψυχολογία τής μαθήσεως, 1971, δ) Ν. Ράπτη, 'Η ανάπτυξις τής νοημοσύνης, 1974, σελ. 163 - 189.
7. α) K. Κίτσου, L'enseignement du calcul, έν. άν. σελ. 110 - 118. β) G. CUISINAIRE - C. GATTEGNO: Les nombres en couleurs, Paris, 1955. γ) Γ. Γέρου: 'Αριθμητική (ύλικόν, οδηγίαι).
8. Τό ύλικόν τοϋτο εφαρμόζεται επιτυχώς επί 5/ετίαν εις τά Πρότυπα τής Παιδαγ. 'Ακαδημίας Τριπόλεως: καί τελευταίως εις τά Πρότυπα τής Παιδ. 'Ακαδημίας 'Ιωαννίνων, ως καί εις άλλα σχολεία υπό διδασκάλων πρώην σπουδαστών μας.
9. α) K. Κίτσου, έν. άν. β) Μεγάλη Παιδαγωγική 'Εγκυκλοπαιδεία, 'Εκδ. 'Ελλην. Γράμματα 'Αθήναι 1968, σελ. 378 - 384.
10. K. Κίτσου: Ψυχολογία τής μαθήσεως, 'Αθήναι 1971, σελ. 181 - 189, β) Π. Μέγα έν. άν.
11. Βλέπε σχετικά βιβλία: Λ. Κούλα: Τά σύγχρονα μαθηματικά, 'Αθήναι 1966, K. Κουλίδα: 'Η διδασκαλία των συνόλων, 1970.
12. Π. Μέγα: έν. άν.

XV. Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ὁ ἄνθρωπος, ἀσχολούμενος, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, μέ τὴν γεωργίαν, μέ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων τῆς καλλιεργησίμου γῆς, μέ τὴν ἄρδευσιν καί μέ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, εὐρέθη πρό τῶν μορφῶν καί τῶν μεγεθῶν τῶν ἀντικειμένων καί πρό τῶν κατευθύνσεων καί τῶν ἀποστάσεων τῶν εἰς τὸν χώρον. Ἦρχισεν νά μελετᾷ πάντα ταῦτα διὰ τὰς πρακτικὰς τοῦ ἀνάγκας καί διὰ τὰ θεωρητικὰ, γνωσιολογικά του, διαφέροντα. Ἐπροχώρησεν εἰς διατύπωσιν ὀρισμένων προτάσεων καί εἰς ἀλυσοειδῆ διάταξιν αὐτῶν. Ἐδέχθη ὡς ἀληθεῖς ὀρισμένες γενικὰς προτάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξήγαγεν ἄλλας ὡς λογικὰ συμπεράσματα τῶν πρώτων. Ἀργότερον ἡμφεσθῆτησεν ὀρισμένες προτάσεις του, διήνοιξε πεδῖον εὐρείας θεωρητικῆς ἐρεύνης καί πρακτικῶν ἐφαρμογῶν ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου καί ἐδημιούργησε τὴν ἐπιστήμην τῆς Γεωμετρίας.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω προσπάθειάς του ὁ ἄνθρωπος ἔφθασεν εἰς τὸ σημεῖον νά προσδιορίσῃ νοερά ὁμοιώματα τῶν φυσικῶν στερεῶν σωμάτων εἰς τὸν χώρον μέ τὰς μορφὰς των, τὴν ἑκτασίαν των, τὸν ὄγκον των, τὰς κατευθύνσεις των καί τὰς μεταξὺ των ἀποστάσεις. Οὕτω, ἐκράτησεν διὰ τὰς μελέτας του τὰ νοερά αὐτὰ ὁμοιώματα καί ὡς ἐκ τούτου ἀπῆλλαξε τὰ ὑπὸ μελέτην σώματά του ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ὑλικῆς των ὑποστάσεως, τοῦ βάρους καί τοῦ χρώματός των. Κατ' αὐτόν τὸν τρόπον, συνεκρότησε τὰ γεωμετρικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα εἶναι κυρίως δημιουργήματα τῆς νοημοσύνης του μέ μόνα γνωρίσματα: α) τὴν ἑκτασίαν των εἰς τὸν χώρον κατὰ τρεῖς διαστάσεις, β) τὴν μορφήν των (τὸ σχῆμα των) καί γ) τὴν δυνατότητα ἀλλαγῆς τῆς θέσεώς των ἐντὸς τοῦ χώρου, χωρὶς νά μεταβάλλεται ἀναγκαστικῶς ἡ μορφή καί ὁ ὄγκος των.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν γεωμετρικῶν σωμάτων προέκυψαν αἱ ποιοτικαὶ καί αἱ ποσοτικαὶ ἔννοιαι τοῦ χώρου. Εἰς τὰς ποιοτικὰς ἔννοιαι τοῦ χώρου περιλαμβάνονται: α) αἱ ἔννοιαι τοῦ τοπολογικοῦ χώρου ἧτοι αἱ ἔννοιαι τῆς γειτνιάσεως, τοῦ διαχωρισμοῦ, τῆς διατάξεως, τοῦ περιτυλίγματος καί τῆς συνεχείας τῶν ἀντικειμένων ἢ τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων ἐκάστου ἀντικειμένου, β) αἱ ἔννοιαι τοῦ προβολικοῦ χώρου ἧτοι αἱ ἔννοιαι τῆς προβολικῆς εὐθείας, τῆς προοπτικῆς, τῆς προβολῆς τῶν σκιῶν, τῆς συσχετίσεως τῶν προοπτικῶν, τῆς νοεράς τομῆς καί τοῦ ἀναπτύγματος τῶν ἐπιφανειῶν καί γ) αἱ ἔννοιαι τοῦ εὐκλείδειου χώρου ἧτοι αἱ ἔννοιαι τῶν γραμμῶν, τῶν παραλλήλων, τῶν ὁμοιοτήτων καί ἀναλογιῶν τῶν σχημάτων, τῆς καθέτου, τοῦ συστήματος τῶν συντεταγμένων κ.λ.π. Εἰς τὰς ποσοτικὰς ἔννοιαι τοῦ χώρου περιλαμβάνονται αἱ ἔννοιαι τῆς μετρικῆς Γεωμετρίας ἧτοι αἱ ἔννοιαι μετρήσεως μηκῶν, γωνιῶν καί καμπυλῶν, αἱ ἔννοιαι τῶν ἐπιφανειῶν, τῶν ὀγκων καί τῶν μετρήσεων αὐτῶν, ἡ ἔννοια τῆς μεταθέσεως τῶν ἀντικειμένων καί ἡ ἔννοια τῆς διατήσεως ἀμεταβλήτων τῶν ποσοτήτων εἰς τὸν χώρον.¹

Ἡ Γεωμετρία εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον εἶναι τὸ μάθημα, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ παιδί βοηθεῖται νά προχωρήσῃ ἀπὸ τὰς ἐμπειρικὰς μορφὰς τῶν φυσικῶν σωμάτων καί ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν κατευθύνσεων, τῶν ἀποστάσεων καί

τῶν μεγεθῶν αὐτῶν εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν νοερῶν ὁμοιωμάτων αὐτῶν καὶ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν ποιοτικῶν καὶ ποσοτικῶν στοιχείων τοῦ χώρου.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ²

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, οἱ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι χρησιμοποιοῦν στοιχειώδεις γεωμετρικὰς γνώσεις ἐπὶ τῶν ἀποστάσεων, τῶν ἐμβαδῶν καὶ τῶν ὄγκων διὰ τὰς πρακτικὰς τῶν ἀνάγκας καὶ μεταδίδουν αὐτάς εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ὁ Πλάτων, ὁ Εὐκλείδης, ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ὁ Ἀπολλώνιος, μετέτρεψαν τὰς πρακτικὰς γνώσεις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν εἰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῶν πρώτων γεωμετρικῶν ἐμπειριῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰς λογικὰς προτάσεις καὶ σχετικὰ πρὸς αὐτάς συμπεράσματα. Ὁ Θαλῆς ἀναπτύσσει τὴν Γεωμετρίαν τῶν εὐθειῶν. Οἱ Πυθαγόρειοι συνθέτουν τὴν Γεωμετρίαν τῶν πολυγώνων, τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν καὶ τῆς χρυσεῆς τομῆς. Οἱ Σοφισταὶ θέτουν τὰ προβλήματα τῶν γεωμετρικῶν κατασκευῶν. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος δίδει τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ σημείου, τῆς εὐθείας, τῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ γεωμετρικοῦ ἀξιώματος. Ὁ Εὐκλείδης (3ος αἰὼν π.Χ., Ἀλεξάνδρεια) συστηματοποιεῖ εἰς τὸ ἔργον του «Στοιχεῖα» τὰς μέχρι τότε ἀποκτηθείσας γνώσεις καὶ ταξινομεῖ αὐτάς εἰς γνώσεις τῆς Ἐπιπεδομετρίας, εἰς γνώσεις τῆς Στερεομετρίας, εἰς γνώσεις τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ εἰς γνώσεις τῶν Ἀσυμμέτρων. Τὸ ἔργον τοῦ Εὐκλείδους «Στοιχεῖα» χρησιμοποιεῖται ὡς διδακτικὸν βοήθημα ἐπὶ δύο χιλιάδας ἔτη εἰς τὴν χώραν μας καὶ εἰς πλείστας ἄλλας χώρας. Ὁ Ἀρχιμήδης (Συρακοῦσαι, 287 - 212 π.Χ.) προσθέτει εἰς τὴν Γεωμετρίαν τοῦ Εὐκλείδους τὰς ἀντιστοιχούσας πρακτικὰς ἐφαρμογὰς, προσδιορίζει τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ κύκλου, συνθέτει τὰ θεωρήματα τῆς μετρήσεως τῶν ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων τῆς σφαίρας καὶ τοῦ κυλίνδρου, τῆς εὐρέσεως τοῦ ἐμβαδοῦ ἑλλείψεως, τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ παραβολικοῦ χωρίου κ.λ.π. Ὁ Ἀπολλώνιος (260 - 170 π.Χ., Πέργη Παμφυλίας) μέ τὸ ἔργον του τὰ «Κωνικά» μελετᾷ τὰς κωνικὰς τομὰς.

Τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μεταφράζονται ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ οὕτως αἱ γεωμετρικαὶ γνώσεις τῶν μεταφέρονται εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἐγκύπτουν εἰς τὰ θέματα τῆς Γεωμετρίας καὶ δημιουργοῦν νέους κλάδους αὐτῆς, ὡς εἶναι ἡ Ἀναλυτικὴ Γεωμετρία (Καρτέσιος: ἀναλυτικὰ μέθοδοι, συντεταγμένα), ἡ Διαφορικὴ Γεωμετρία (Λαίμπνιτς, Νεύτων: ἀπειροστικός λογισμός, καμπύλαι, ἐπιφάνειαι κ.λ.π.), αἱ μὴ Εὐκλείδειοι Γεωμετρίαι (ἡ ὑπερβολικὴ, ἡ ἑλλειπτικὴ καὶ ἡ παραβολικὴ Γεωμετρία), ἡ Προβολικὴ Γεωμετρία, ἡ Γεωμετρία τοῦ τριγώνου, ἡ Τοπολογικὴ Γεωμετρία καὶ ἡ Παραστατικὴ Γεωμετρία. Τελευταίως, καταβάλλεται προσπάθεια ἐνοποιήσεως τῶν ἀνωτέρω κλάδων τῆς Γεωμετρίας διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν θέσεών των καὶ διὰ τῆς ἐνοποιήσεως ἑννοίας τῆς ἀπεικονίσεως ἢ τοῦ μετασχηματισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἀναλλοίωτα στοιχεῖα ἐνὸς σχήματος μελετῶνται διὰ μίαν ὁμάδον μετασχηματισμῶν ἢ ἀπεικονίσεων αὐτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀντιστοιχεῖ ἡ Εὐκλείδειος, ἡ Προβολικὴ καὶ ἡ Τοπολογικὴ Γεωμετρία ταύτοχρόνως.

Ἡ Γεωμετρία εἰσάγεται ὡς μάθημα³ εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (Σχολαὶ Πυθαγόρα, Πλάτωνος κ.λ.π.), εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν Μεσαίωνα (ἀποτελεῖ μάθημα τῆς τετρακτύος, τοῦ Quadrivium) καὶ, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων παιδαγωγῶν Κομηνίου, Ρουσσοῦ καὶ

Πεσταλότοι. Οί μεγάλοι αὐτοί παιδαγωγοί θεωροῦν τὴν Γεωμετρίαν ὡς μάθημα ἱκανόν νά καλλιεργῇ τὴν παρατηρητικότητα εἰς τὸ παιδί, νά προσφέρῃ ἐποπτείας καὶ νά ὀπλίξῃ αὐτὸ μὲ γνώσεις χρησίμους διὰ τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τοῦ αὐρίου.

Εἰς τὴν χώραν μας, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ Γεωμετρία διδάσκεται εἰς τὰ λειτουργοῦντα ἐπὶ Τουρκοκρατίας σχολεῖα, κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, εἰς Ἰωάννινα, Σμύρνην, Βουκουρέστι κ.λ.π.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, τὸ μάθημα διδάσκεται εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα Δημοτικῆς καὶ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως συστηματικῶς εἰς ὅλας τὰς χώρας. Εἰδικὰ ἐποπτικά μέσα καὶ ὄργανα ἔχουν ἐπινοηθῇ καὶ κυκλοφοροῦν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰδικοί παιδαγωγοὶ ἔχουν συγγράφει τὴν εἰδικὴν διδακτικὴν τοῦ μαθήματος καὶ βοηθητικά διὰ τοὺς μαθητὰς ἐγγεῖδια.

3. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τὸ μάθημα τῆς Γεωμετρίας συμβάλλει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν τοῦ παιδιοῦ. Καθὼς ἐκκινεῖ ἀπὸ τὰς μορφὰς τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ ἔπειτα τῶν συγκεκριμένων γεωμετρικῶν σωμάτων καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸ παιδί τὴν εὐρεσιν γνωρισμάτων τοῦ σχήματός των, καλλιεργεῖ τὰς λειτουργίας τῆς ἀντιλήψεως, τῆς πνευματικῆς παραστάσεως καὶ τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ διεγείρει τὴν παρατηρητικότητα τοῦ παιδιοῦ. Καθὼς ἀπαιτεῖ ὑπολογισμοὺς τῶν σχέσεων τῶν μερῶν τοῦ γεωμετρικοῦ σώματος, μετρήσεις μεγεθῶν, γραφικὰς ἀναπαραστάσεις καὶ νοεράς λογικο - μαθηματικὰς ἐνεργείας, συμβάλλει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φαντασίας, τῆς ἀφαιρετικῆς ἰκανότητος καὶ τῶν ἀνωτέρων διανοητικῶν λειτουργιῶν (ὑποθετικο - ἀφαιρετικὴ σκέψις ἐπὶ προτάσεων). Καθὼς, τέλος, ζητεῖ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀναλογιῶν εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμένου, τῶν ἁρμονικῶν μεταξὺ τῶν σχέσεων καὶ τὴν κατασκευὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὁμοιωμάτων τῶν γεωμετρικῶν σωμάτων μὲ τὰς κανονικὰς μορφὰς των ἢ τὴν ἱχνογράφησιν αὐτῶν, καλλιεργεῖ τὸ καλαισθητικόν συναίσθημα.

2. Βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν γνώσεων ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ κυρίως τῆς Γεωγραφίας, τῶν Τεχνικῶν καὶ τῶν Φυσιογνωστικῶν, διότι συμβάλλει εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν βάσιν διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν γνώσεων ἐκ τῶν μαθημάτων αὐτῶν.

3. Βοηθεῖ τὸ μάθημα τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ βοηθεῖται ἀπὸ αὐτό, διότι καὶ διὰ τὰ δύο μαθήματα ἀπαιτοῦνται αἱ αὐταὶ λογικαὶ ἐνέργειαι τῆς νοημοσύνης ἥτοι ἐνέργειαι συγκροτήσεως συνόλων, διατάξεων, ἀντιστοιχιῶν καὶ πολλαπλασιαστικῶν σχέσεων ἐπὶ ἀσυνεχῶν (ἀτομικῶν) ποσοτήτων διὰ τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ ἐπὶ συνεχῶν ποσοτήτων διὰ τὴν Γεωμετρίαν, ὁπότε ἡ ἀσκήσις τοῦ παιδιοῦ εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτὰς μὲ τὸ μάθημα τῆς Γεωμετρίας εὐνοεῖ τὰς αὐτὰς ἐνεργείας κατὰ τὸ μάθημα τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ ἀντιστρόφως.

4. Ὅπλίζει τὸν μαθητὴν μὲ χρησίμους γνώσεις διὰ τὸν πρακτικόν του βίον αὐρίου, ὥστε νά δύναται νά ὑπολογίξῃ ἀκριθῶς ἀποστάσεις, σχήματα, ἐπιφανείας καὶ ὄγκους σωμάτων καὶ νά χρησιμοποιῇ ταῦτα ἐπωφελῶς εἰς τὴν ἀτομικὴν, οἰκογενεϊκὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν του ζωὴν.

5. Τέλος, τὸ μάθημα τῆς Γεωμετρίας εἰς τὸ Δημοτικόν Σχολεῖον διανοίγει τοὺς πνευματικούς ὀρίζοντας τοῦ μαθητοῦ καὶ θέτει τὸ ἀπαραίτητον θεμέλιον, ὥστε νά φθάσῃ προοδευτικὰς καὶ βραδύτερον εἰς τὸ σημεῖον νά δεχθῇ ὅτι ἡ Γεωμετρία δὲν περιορίζεται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐμπειρικῶν μόνον δεδομένων ἀλλ' ἔχει ὡς ἀντι-

κείμενον ἀφηρημένας ἐννοίας, τὰς ὁποίας συνθέτει τό πνεῦμα. Αἱ ἐννοιαὶ αὐτὰ ἐνέχουν τὸν χαρακτήρα τῆς ἀκριβείας, τῆς γενικότητος καὶ τῆς ἀναγκαιότητος, καταξιώνουν τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς τόσον ἀφηρημένας νοεράς συλλήψεις του καὶ δύνανται νὰ εὕρσκουν ὅλαι πάλιν τὴν ἀνταπόκρισιν των εἰς τὰς συγκεκριμένας μορφάς καὶ διαστάσεις τῶν πραγματικῶν ἀντικειμένων. Οὕτω μαρτυροῦν τὴν θαυμασίαν διαδικασίαν ἀνατροφοδοτήσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ συγκεκριμένης πραγματικότητος, τὴν διαδικασίαν τῆς στενῆς μεταξύ των ἐπαφῆς, τῆς προσδευτικῆς ἀπομακρύνσεώς των καὶ τῆς ἀμοιβαίας πάλιν ἀνταποκρίσεώς των, διαδικασίαν ἀπαραίτητον εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἰσως τὴν τοιαύτην σημασίαν τῆς Γεωμετρίας νὰ εἶχε διαισθανθῇ ὁ Πλάτων καὶ ἔγραψεν εἰς τὴν εἰσοδὸν τῆς Σχολῆς του: «Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσείτω» καὶ ἴσως διὰ τοῦτο ἐθεώρει ταύτην ὡς μάθημα, τό ὁποῖον ὠθεῖ πρὸς τὴν «οὐσίαν θεάσασθαι».⁴

4. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Γενικός σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῆς Γεωμετρίας εἰς τό Δημοτικὸν Σχολεῖον εἶναι νὰ ὀδηγῇ τοὺς μαθητὰς ἀπὸ τὰς ἐμπειρίας τῶν ἀπλῶν μορφῶν καὶ μεγεθῶν τῶν ἀντικειμένων τοῦ περιβάλλοντός των εἰς τὴν κατανόησιν τῶν γεωμετρικῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα α) ἀποτελοῦν ὁμοιώματα τῶν φυσικῶν στερεῶν σωμάτων, β) ἔχουν ὡς κύρια γνωρίσματα ὄχι τὴν ὕλην, τό βάρος καὶ τό χρῶμα ἀλλὰ τὴν ἑκτασίαν των εἰς τὸν χώρον κατὰ τρεῖς διαστάσεις, τό ὅρισμένον σχῆμα των καὶ τὴν δυνατότητα ἀλλαγῆς τῆς θέσεώς των ὑφ' ἡμῶν ἐντός τοῦ χώρου ἀνευ μεταβολῆς τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ὅγκου των καὶ γ) παρέχουν τὴν εὐχέρειαν ἀκριβοῦς μετρήσεως τῶν μερῶν καὶ στοιχείων των διὰ λογικο - μαθηματικῶν ἐνεργειῶν. Διὰ τῆς κατὰ τὰ ἀνωτέρω κατανόησεως τῶν ποιοτικῶν καὶ ποσοτικῶν στοιχείων τῶν μορφῶν καὶ τοῦ χώρου ἐπιδίδονται μορφωτικοὶ καὶ πρακτικοὶ ἐπὶ μέρους σκοποὶ, ὡς ἐξέλιξις τῆς νοημοσύνης, τῆς παραγωγικῆς σκέψεως καὶ τῆς συναισθηματικότητος καὶ ἀπόκτησις γνώσεων καὶ δεξιοτήτων ἀπαραιτήτων εἰς τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν προσδιορισμὸν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς μορφῆς, τῆς θέσεως καὶ τοῦ μεγέθους τῶν σωμάτων.

Εἰδικὸς σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῆς Γεωμετρίας εἰς τό Δημοτικὸν Σχολεῖον εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς ἱκανότητος διὰ τὴν διάκρισιν, διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ δι' εἰδικῶν ὀργάνων, εἰς τὰ κυριώτερα γεωμετρικὰ στερεὰ τοῦ σημείου, τῆς γραμμῆς ὑπὸ τὰς ποικίλας μορφάς καὶ θέσεις τῆς, τῆς γωνίας ὑπὸ τὰ διάφορα εἶδη καὶ μεγέθη αὐτῆς, τῶν ἐπιπέδων σχημάτων ὑπὸ τὰ ποικίλα εἶδη καὶ ποσοτικὰ στοιχεῖα αὐτῶν, τῶν μορφῶν καὶ τῶν ποσοτικῶν στοιχείων τῶν γεωμετρικῶν στερεῶν διὰ τῆς χρήσεως ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν καὶ τῶν βασικῶν στοιχείων τοῦ προβολικοῦ καὶ τοῦ τοπολογικοῦ χῶρου.

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ⁵

1. Αἱ ποιοτικαὶ ἐννοιαὶ (τοπολογικαὶ, προβολικαὶ καὶ εὐκλείδειοι) καὶ αἱ ποσοτικαὶ ἐννοιαὶ (μετρήσεις μηκῶν, ἐπιφανειῶν καὶ ὀγκων) τοῦ χώρου ἐνέχουν μορφολογικὰ καὶ ἐνεργητικὰ στοιχεῖα. Διὰ τὴν κατάκτησιν τῶν μορφολογικῶν στοιχείων (τῶν σχημάτων τῶν γεωμετρικῶν σωμάτων) ἀπαιτεῖται ἡ διανοητικὴ λειτουργία τῆς

κατανοήσεως, ή όποία συντελείται μέ τήν αντίληψιν, τήν πνευματικήν παράστασιν καί τήν μνήμην. Διά τήν κατάκτησιν τών ένεργητικών στοιχείων τών έννοιων τού χώρου (συσχετίσεις, μετρήσεις κ.λ.π.), άπαιτείται ή διανοητική λειτουργία τής έπινοήσεως τών έσωτερικών διαρθρώσεων, μετασχηματισμών καί άνασυνθέσεων τού αύτου άντικειμένου καί τών συνεχόμενων ποσοτήτων εις τόν χώρον, ή όποία συντελείται μέ τās λογικάς ένεργείας συγκροτήσεως συνόλων, διατάξεων, συμμετρικών καί άσυμμέτρων συσχετίσεων, ίσοτιμιών, άμοιβαίων σχέσεων, πολλαπλασιαστικών σχέσεων, μονοσημάτων καί άμφιμονοσημάτων άντιστοιχιών.

Πρόκειται δηλαδή περί τών αύτών προϋποθέσεων, αί όποίαι άπαιτούνται διά τήν κατανόησιν τής έννοίας τού άριθμού καί τών πράξεων έπ' αύτου, μέ τήν διαφοράν ότι αί άνωτέρω νοητικά λειτουργίαί διά μέν τās έννοίας τής 'Αριθμητικής δρουν έπί άτομικών στοιχείων ήτοι αύτοτελών, άσυνεχών, ποσοτήτων, διά δέ τās έννοίας τής Γεωμετρίας δρουν έπί τών μερών τού αύτου άντικειμένου ήτοι έπί συνεχόμενων ποσοτήτων.

2. Αί ποιοτικά έννοιαι τού χώρου άποκτώνται: α) μέ μίαν κατ' άρχήν άντιληπτικήν έπαφήν μέ τά πράγματα εις τόν χώρον ύπό τήν μορφήν μιάς αισθησιοκινητικής δραστηριότητος, ή όποία συνοργανώνει τά άντιληπτικά δεδομένα, β) μέ τήν συγκρότησιν παραστάσεων ώς έσωτερικοποιημένων μιμήσεων καί ώς συμβολικών ένεργειών καί γ) μέ τήν έκτέλεσιν νοερών πράξεων μέ ποικίλας λογικάς συνθέσεις. Αύται αί νοεραί λογικάί πράξεις άντιστοιχούν πρός τās λογικο - αριθμητικάς πράξεις, άναφέρονται όχι εις τās τάξεις, τās σειράς καί τās άντιστοιχίας τών άντικειμένων αλλά εις τήν ένταξιν τών μερών τού αύτου άντικειμένου μέσα εις όλόκληρον τό άντικείμενον. 'Αντικαθιστούν τās ένεργείας τής ταυτότητος ή όμοιότητος τών άντικειμένων (εις τās αριθμητικάς πράξεις) μέ τήν έννοιαν τής γειτνιάσεως τού άντικειμένου μέ άλλα ή μέρους του μέ άλλα μέρη του, τήν έννοιαν τής διαφοράς άντικειμένων (σειραί) μέ τήν έννοιαν τής τοποθετήσεως ενός άντικειμένου κατά διαφόρους θέσεις του καί τήν έννοιάν τού άριθμού μέ τήν έννοιαν τού μέτρου. 'Επειδή άποτελούν λογικάς διαρθρώσεις εις τό έσωτερικόν τών άντικειμένων ή τού συνεχόμενου χώρου λέγονται ένδολογικάί νοεραί πράξεις.

Αί έπί μέρους ένδολογικάί νοεραί πράξεις, πού συγκροτούν τās έννοίας καί σχέσεις τού τοπολογικού χώρου (γειτνιάσεις, διαχωρισμός, διάταξις, περιτύλιγμα καί συνέχεια στοιχείων) είναι αί έξής: α) ό τεμαχισμός καί ή πρόσθεσις μερών, β) ή διάταξις εις τοποθετήσεις, γ) ή άμοιβαιότης τών γειτνιάσεων, δ) αί συμμετρικάί συσχετίσεις τών διαστημάτων καί ε) οί άμφίστοιχοι καί σύστοιχοι πολλαπλασιασμοί σχέσεων ή στοιχείων.

Αί έπί μέρους ένδολογικάί νοεραί πράξεις, πού άπαιτούνται διά τήν συγκρότησιν τών έννοιών καί σχέσεων τού προβολικού χώρου (προβολική εύθεία, προοπτική, προβολή τών σκιών, συσχετίσεις τών προοπτικών, νοερά τομή καί άναπτύγματα έπιφανειών), είναι αί ακόλουθοι: α) ή πρόσθεσις καί άφαίρεσις τών προβαλλομένων στοιχείων, β) ή εύθύγραμμος διάταξις, γ) ή άμοιβαιότης τών προοπτικών, δ) αί συμμετρικάί συσχετίσεις τών διαστημάτων καί ε) αί ποικίλα πολλαπλασιαστικά συσχετίσεις.

Αί έπί μέρους, τέλος, ένδολογικάί νοεραί πράξεις, πού πραγματοποιούνται διά τόν σχηματισμόν τών έννοιών τού εύκλείδειου χώρου (παράλληλοι, όμοιότητες καί άναλογίαι σχημάτων, όρίζοντία, κάθετος, συντεταγμένοι) είναι αί έξής: α) πρόσθεσις καί άφαίρεσις άποστάσεων καί μερών, β) τοποθετήσεις καί μεταθέσεις, γ) άμοι-

βαιότητας των συσχετίσεων, δ) ένταξιν διαστημάτων καί ε) ποικίλοι πολλαπλασιασμοί σχέσεων εις τὰς τοποθετήσεις καί μεταθέσεις.

Τὰς ἀνωτέρω ἐνδολογικάς νοεράς πράξεις δύναται νά ἐκτελή τό παιδί τῶν 10 ἐτῶν περίπου ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων καί ὁ προέφηθος τῶν 12-15 ἐτῶν ἄνευ τῆς παρουσίας συγκεκριμένων ἀντικειμένων ἤτοι ἐπὶ νοεροῦ πεδίου, ἐπὶ προτάσεων, συμφώνως πρὸς τὰ πειραματικά δεδομένα τῆς Ἑξειλεκτικῆς Ψυχολογίας τοῦ J. PIAGET.⁵ Διὰ τοῦτο, αἱ ποιοτικαὶ ἔννοιαι τοῦ χώρου (τοπολογικαί, προβολικαί καί εὐκλείδειοι) δύναται νά διδάσκωνται εἰς τὰ παιδιά 12-15 ἐτῶν συστηματικῶς. Πρὸ τῆς ἡλικίας αὐτῆς, εἶναι σκόπιμον νά ἀσχολοῦνται οἱ μαθηταὶ ἐπὶ συγκεκριμένων πραγμάτων μέ ἀντιστοίχους πράξεις τεμαχισμοῦ καί προσθέσεως μερῶν, διατάξεις, τοποθετήσεις, μεταθέσεις, συσχετίσεις ἀποστάσεων, προοπτικάς, σκιάς, τομὰς, ἐντάξεις διαστημάτων καί πολλαπλασιασμούς σχέσεων, ὥστε ἀπὸ τὰς συγκεκριμένας ἐμπειρίας νά προχωρήσουν προοδευτικῶς, σὺν τῇ παρῶν τοῦ χρόνου, εἰς τὰς ποιοτικάς γεωμετρικάς ἐννοίας.

3. Αἱ ποσοτικαὶ ἔννοιαι τοῦ χώρου ἤτοι αἱ ἔννοιαι τῆς μετρικῆς Γεωμετρίας (μετρήσεις μηκῶν, ἔννοιαι γωνιῶν, καμπυλῶν, γεωμετρικῶν τόπων, ἐπιφανειῶν καί ὀγκῶν καί μετρήσεις αὐτῶν) ἀπαιτοῦν, διὰ τὴν συγκρότησίν των, τὰς ἀκολουθούσας νοεράς λογικάς ἐνεργείας: α) τὴν λογικὴν ἐνέργειαν τῆς ἀντιστροφῆς θεωρήσεως καί τῆς συσχετίσεως τῶν δεδομένων στοιχείων τοῦ χώρου, διὰ τῆς ὁποίας δέχεται τό ἄτομον τὴν διατήρησιν ἀμεταβλήτων τῶν ἀποστάσεων καί τῶν μηκῶν, τῶν ἐπιφανειῶν καί τῶν ὀγκῶν καθὼς καί τῶν ἀντικειμένων, πού χωροῦν (ὡς μονάδες μετρήσεως) εἰς τὰ μήκη, τὰς ἐπιφανείας καί τοὺς ὀγκοὺς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μεταβατικῶν συγκρίσεων, β) τὴν λογικὴν ἐνέργειαν τοῦ τεμαχισμοῦ μηκῶν, ἐπιφανειῶν καί ὀγκῶν διὰ τὸν προσδιορισμὸν ἐνός μέρους τοῦ ὅλου ὡς μονάδος μετρήσεως, γ) τὴν λογικὴν ἐνέργειαν τῆς μεταθέσεως, δηλαδὴ τῆς ἀλλαγῆς τῆς θέσεως ἐνός στοιχείου κινουμένου ὡς μονάδος, μετρήσεως εἰς τό ἐσωτερικόν περιεχόμενον τοῦ ὅλου, δ) τὴν λογικὴν ἐνέργειαν ἐντάξεως τῶν μερῶν εἰς ἓνα συνεχές ὅλον καί δημιουργίας νοερᾶς σειρᾶς τῶν μεταθέσεων τῆς μονάδος μετρήσεως καί ε) τὴν λογικὴν ἐνέργειαν τοῦ συντονισμοῦ καί συγχωνεύσεως τοῦ κατὰ τὰ ἀνωτέρω τεμαχισμοῦ καί τῆς μεταθέσεως εἰς μίαν μόνον νοερὰν πράξιν διὰ τὸν μαθηματικὸν πλέον ὑπολογισμὸν τῶν μηκῶν, τῶν ἐπιφανειῶν καί τῶν ὀγκῶν.

Αἱ ἀνωτέρω λογικαὶ ἐνεργεῖαι ὠριμάζουν προοδευτικῶς εἰς τὰ παιδιά⁶ καί ὁλοκληρώνονται εἰς τὴν ἡλικίαν 11-14 ἐτῶν κατὰ τὰ δεδομένα τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας (J. PIAGET κ.ἄ.). Διὰ τοῦτο, πρὸ τῆς ἡλικίας αὐτῆς, δέν δύναται οἱ μαθηταὶ νά ἐπιτυγχάνουν ἀκριβεῖς μετρήσεις μηκῶν, ἐπιφανειῶν καί ὀγκῶν. Εἶναι ὁμως σκόπιμον νά ὀδηγῶμεν τὰ παιδιά, ἀπὸ τὰς μικράς τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, εἰς ἐμπειρικοὺς τεμαχισμοὺς μηκῶν, ἐπιφανειῶν καί ὀγκῶν, εἰς μεταθέσεις μέρους αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιεχομένου των, εἰς συναρμολογήσεις τῶν μερῶν εἰς τό ὅλον καί εἰς συγκρότησιν σειρὰς μεταθέσεων. Οὕτω θά εὐνοήσωμεν α) τὴν ἐκκόλαψιν τῆς νοερᾶς λογικῆς ἐνεργείας τῆς ἀντιστροφῆς θεωρήσεως τῶν δεδομένων πρὸς διαπίστωσιν τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν μεγεθῶν παρὰ τοὺς τεμαχισμούς καί τὰς μεταθέσεις των καί β) τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λογικῆς ἐνεργείας συντονισμοῦ καί συγχωνεύσεως τοῦ τεμαχισμοῦ τοῦ ὅλου καί τῆς μεταθέσεως τῆς μονάδος ἐντός τοῦ ὅλου, διὰ τὴν ἀριθμητικὴν πλέον μέτρησιν καί τὴν «μαθηματικοποίησιν» τοῦ χώρου.

5. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

1. Είς τās μικράς καί μεσαίας τάξεις του Δημοτικού Σχολείου δύνανται οί μαθηταί νά συζητοῦν, κατά τήν ένιαίαν συγκεντρωτικήν διδασκαλίαν καί κατά τās φυσιογνωστικές παρατηρήσεις, επί τών συγκεκριμένων αντικειμένων, διά τās τοπολογικές σχέσεις του γειτονικού, του διαχωρισμού, τής διατάξεως, του περιυλίσματος καί τής συνεχείας τών στοιχείων, νά τοποθετοῦν ὑπό τās σχέσεις αὐτάς τά αντικείμενα εἰς τόν χώρον καί νά ίχνογραφοῦν τās ἐκτελουμένας πράξεις των. Εἶναι εἰς θέσιν, ἐπίσης, νά συζητοῦν, νά κατασκευάζουν καί νά ίχνογραφοῦν στοιχεία του προβολικοῦ χώρου ἥτοι παραστατικές εὐθείας μέ σκόπευσιν (στύλοι εἰς εὐθείαν γραμμήν – προβολική εὐθεΐα), προοπτικές (σιδηροτροχία εἰς μεγάλο μήκος, τηλεγραφόξυλα ὄρθια εἰς μεγάλο μήκος, θεωρήσεις ἀντικειμένων ἀπό ἀποστάσεις), προβολάς σκίων διαφόρων ἀντικειμένων μέ ποικίλας ἀποστάσεις τής φωτεινῆς πηγῆς, συντονισμούς τών προοπτικῶν (θεωρήσεις ἀντικειμένων ἀπό διαφόρους θέσεις), τομάς ἀντικειμένων κατά διαφόρους ἀξονας (παρατηρήσεις τής προκυπτούσης ἐπιφανείας ἐκ τής τομῆς κύβου, κυλίνδρου, παραλληλεπίπεδου, πρίσματος, κώνου καί ίχνογράφῃς αὐτῆς) καί περιστροφάς καί ἀναπτύγματα ἐπιφανειῶν (παρατηρήσεις ἀνοιγμένων κουτιῶν διαφόρων σχημάτων καί ίχνογράφῃς αὐτῶν). Μποροῦν, ἀκόμη, τά παιδιά τών τάξεων αὐτῶν νά συζητοῦν, νά κατασκευάζουν καί νά ίχνογραφοῦν στοιχεία του εὐκλείδειου χώρου ἥτοι παραλλήλους πλευράς (κατασκευή κουτιῶν, τοίχων οἰκίας κ.λ.π.), ὁμοιότητος καί ἀναλογίας (τοποθετήσεις κουτιῶν, του ἑνός μέσα εἰς ἄλλο κ.ο.κ., ἐπιθέσεις κύβων του αὐτοῦ σχήματος ἀλλά ἀναλόγων ἀναστάσεων πρὸς δημιουργίαν πύργου), συντεταγμένας (κατασκευή ὀριζοντίων ἐπιφανειῶν μέ χῶμα καί τοποθέτησις ὀρθίων στύλων, τοίχων καί δένδρων, παιγνίδια μέ διαφόρους κλίσεις φιαλίδων περιεχόντων ποσότητος ἑγχρώμων ὑγρῶν καί ίχνογράφῃς τών δημιουργουμένων ἐκάστοτε ἐπιφανειῶν του ὑγροῦ καί τών κλίσεων τών δοχείων, τοποθέτησις δένδρων ὀρθίων εἰς ἐπικλινεῖς ἐπιφανείας μικρῶν λόφων μέ ἄμμον, κατασκευή ἑνός χωρίου ἢ μιάς συνοικίας).

Τέλος, δύνανται τά παιδιά αὐτῆς τῆς ἡλικίας νά συζητοῦν, νά κατασκευάζουν καί νά ίχνογραφοῦν, εἰς ὅσον βαθμόν εἶναι ἱκανά, στοιχεία τῆς μετρικῆς Γεωμετρίας ἥτοι θεωρήσεις τοποθετήσεων καί μεταθέσεων μικρῶν ἀντικειμένων ἐντός ὀρισμένων χώρων κατά θετικήν καί ἀντίστροφον φοράν, τεμαχισμούς μεγεθῶν καί χρῆσιν ἐνός τμήματος ὡς μέτρου μετατιθεμένου διαδοχικῶς ἐντός του χώρου του ὅλου ἀντικειμένου, ἐκτιμήσεις ἀποστάσεων μέ βήματα, συγκρίσεις μεγεθῶν καί τμημάτων αὐτῶν μέ ἅπλᾶ ὄργανα καί μέσα, χρῆσιν μικρῶν ἐπιφανειῶν καί κατ' ἐπανάληψιν συνεχῇ τοποθέτησιν αὐτῶν εἰς μεγαλυτέρας ἐπιφανείας, χρῆσιν μικρῶν κυτῶν καί συνεχῇ κατ' ἐπανάληψιν τοποθέτησιν αὐτῶν ἐντός μεγαλυτέρων κυτῶν, τεμαχισμούς ἐπιφανειῶν καί ὄγκων καί ἀνασυνθέσεις τών μερῶν των εἰς τό ὅλον, διπλασιασμούς καί τριπλασιασμούς ἐπιφανειῶν καί ὄγκων κ.λ.π.

2. Τά παιδιά 11-14 ἐτῶν δύνανται νά μελετοῦν συστηματικῶς τās ποιοτικές ἐννοίας του τοπολογικοῦ, προβολικοῦ καί εὐκλείδειου χώρου καί τās βασικές ἐννοίας τῆς μετρικῆς γεωμετρίας ἐπί συγκεκριμένων πάντοτε ἀντικειμένων μέ ἅπλᾶ καί μέ εἰδικά ὄργανα (διάκρισις εἰς τά γεωμετρικά στερεά σημείου, γραμμῆς, γωνίας, ἐπιφανειῶν, σχημάτων καί ὄγκων, μετρήσεις αὐτῶν διά τών εἰδικῶν μονάδων καί σχετικά προβλήματα του πρακτικοῦ βίου).

6. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

1. Ἐπαρκὴς συστηματικὴ παρατήρησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν σχημάτων, ἀποστάσεων, ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων ποικίλων ἀντικειμένων, μὲ τὰς διαφόρους μεταξὺ τῶν σχέσεις, μὲ τὰς τοποθετήσεις καὶ μὲ τὰς μεταθέσεις τῶν, εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὰς τέχνας, εἰς τὴν βιομηχανίαν, εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν οἰκογενειακὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, ὥστε νὰ σχηματισθοῦν πλήρεις ἐποπτεῖαι τοῦ χώρου (τοπολογικοῦ, προβολικοῦ καὶ εὐκλείδειου).

2. Κατασκευὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν διὰ ποικίλων ὕλικῶν ἀντικειμένων μὲ γεωμετρικὰ σχήματα, τεμαχισμοὶ ἀντικειμένων, ἀνασυνθέσεις τῶν μερῶν εἰς τὸ ὅλον, τοποθετήσεις ἀντικειμένων εἰς ὀριζοντίαν καὶ ἐπικλινεῖς ἐπιφανείας, τομαὶ ἀντικειμένων κ.λ.π. Σχετικαὶ συζητήσεις καὶ ἰχνογράφησις τῶν πραττομένων, ὥστε οἱ μαθηταὶ νὰ δύνησθαι νὰ προχωρήσουν ἀπὸ τὰς συγκεκριμένους λογικὰς πράξεις εἰς τὰς νοερὰς λογικὰς ἐνεργείας, διὰ τῶν ὁποίων συγκροτοῦνται αἱ ἔννοιαι τοῦ χώρου.

3. Ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν χρῆσιν γεωμετρικῶν ὀργάνων (κανόνος, διαδήτου, γνώμονος, μοιρογνῶμονος) διὰ τὴν εὐχερῆ κατασκευὴν ποικίλων σχημάτων καὶ τὰς σχετικὰς μετρήσεις.

4. Συνεχεῖς μετρήσεις ὑπὸ τῶν μαθητῶν συγκεκριμένων μηκῶν, γωνιῶν, παραλλήλων, συντεταγμένων εὐθειῶν, ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων εἰς τὸν χώρον τοῦ σχολείου, τῆς αὐλῆς, τοῦ σχολικοῦ κήπου, τῆς συνοικίας, τοῦ γειτονικοῦ δρόμου καὶ τοῦ πάρκου, μὲ ἅπλᾳ ἐμπειρικὰ μέσα (χέρια, πόδια, ράβδοι, πλάκες, κουτιά) καὶ μὲ εἰδικὰ ὄργανα, ὥστε νὰ κατορθώσουν νὰ φθάσουν ἀπὸ τὰς συγκεκριμένας μεταθέσεις τῆς μονάδος μετρήσεως ἐντὸς τοῦ ὅλου χώρου τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὰς νοερὰς μετρήσεις καὶ τοὺς μαθηματικούς ὑπολογισμούς μηκῶν, ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων.⁷

5. Ἐπιβεβαίωσις τῶν ἐξαγομένων διὰ νοερῶν λογικῶν ἐνεργειῶν γεωμετρικῶν ἀληθειῶν καὶ κανόνων μὲ ἀκριβεῖς μετρήσεις, δι' ὀργάνων, μηκῶν, ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων, ὥστε νὰ διαπιστῶνῃ ἐκάστοτε τὸ παιδί ὅτι κάθε ἀλήθεια πηγάζει ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην πράξιν (παρατηρήσεις καὶ κατασκευαί, ὡς ἐτονίσθη ἀνωτέρω) καὶ δύναται νὰ ἐπιβεβαιῶνεται κατόπιν εἰς τὴν συγκεκριμένην πάλιν πράξιν.

6. Ἐφαρμογὴ τῶν γεωμετρικῶν ἀληθειῶν καὶ κανόνων εἰς συγκεκριμένα θέματα τοῦ πρακτικοῦ βίου, διὰ νὰ ἐξασφαλισθοῦν τὰ κίνητρα τῆς μαθήσεως καὶ διὰ νὰ δύναται ὁ μαθητὴς νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς του τὰς σχολικὰς γνώσεις.

7. Ἐφαρμογὴ τῶν διδασκομένων γεωμετρικῶν γνώσεων εἰς τὰ τεχνικὰ μαθήματα, εἰς τὴν γεωγραφίαν καὶ εἰς τὰ φυσιογνωστικά, διὰ τὴν ἐμπέδωσίν των καὶ διὰ τὴν συνειδητοποίησιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς συναφείας τῶν σχολικῶν μαθημάτων.

7. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ὈΡΓΑΝΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Ἀπαραίτητον τυγχάνει, ὅπως ὁ διδάσκαλος ὁργανώσῃ συλλογὴν γνωστῶν εἰς τὰ παιδιά ἀπὸ τὸν καθ' ἡμέραν βίον των ἀντικειμένων (κουτιά, φιαλίδια, εἶδη σχολικῆς χρήσεως, πλακίδια, τοπάκια, σαπουνάκια, μικροὶ σωλῆνες, μικρὰ δοχεῖα, ραβδάκια κ.λ.π.), τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα θὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸ σχῆμα τῶν διδασκομένων γεωμετρικῶν σωμάτων, ὥστε κατὰ τὴν διδασκαλίαν, κατ' ἀρχὴν, νὰ ἐπιδεικνύῃ τὰ ἐκ τῆς ζωῆς ἀντικείμενα, νὰ παραγγέλλῃ εἰς τὰ παιδιά τὴν ἐμπειρικὴν κατασκευὴν των καὶ κατόπιν νὰ παρουσιάσῃ πρὸς μελέτην τὸ ἀντίστοιχον γεωμετρικὸν σῶμα,

του οποίου τό σχήμα θά είναι νοερόν όμοίωμα, μέ τελείας διαστάσεις, του φυσικού αντικειμένου.

2. Είς κάθε σχολείον πρέπει νά ύφίστανται 10-15 σειραί καταλλήλων γεωμετρικών σωμάτων έκ του έμπορίου, ώστε νά δύνανται όλοι οί μαθηταί καθ' όμάδας (2-3 μελών) νά έχουν είς τήν διάθεσί των τό υπό μελέτην γεωμετρικόν σώμα καί νά έκτελούν έπ' αυτού παρατηρήσεις, τεμαχισμούς, μεταθέσεις καί μετρήσεις, καθ' όσον ή μάθησις των γεωμετρικών έννοιών έπιτυγχάνεται κυρίως διά τής ίδιας έκάστου μαθητού λογικής ένεργείας επί του αντικειμένου.⁸

3. Κάθε μαθητής πρέπει νά είναι έφωδιασμένος μέ τά ιδικά του όργανα καί ύλικά γεωμετρικών κατασκευών καί μετρήσεων (κανών, διαθήτης, γνώμων, μοιρογνώμονιον, ψαλίδι, μαχαιράκι, πλαστιλίνη, χαρτόνι, διαφανές χαρτί, γόμα, κλωσαί, γαλλικόν μέτρον μήκους), ώστε νά δύνανται έκαστος νά δοκιμάζη, νά κατασκευάζη, νά έπαληθεύη καί νά εργάζεται μέ τά ιδικά του όργανα καί ύλικά καί νά φθάνουν έτσι όλοι είς τό αυτό επίπεδον άσκήσεως. Άνάλογα όργανα πρέπει νά έχη καί τό σχολείον διά τάς σχετικές γεωμετρικάς εργασίας του διδασκάλου.

8. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. **Ή έννοια του γεωμετρικού σώματος:** Αφόρμησις έξ αντικειμένου, τό όποϊον χρησιμοποιείται είς τόν οικογενειακόν, σχολικόν καί κοινωνικόν βίον του παιδιού καί του οποίου τό σχήμα θά όμοιάζη μέ τό σχήμα του πρός διδασκαλίαν γεωμετρικού σώματος.

Παρατήρησις υπό των μαθητών του αντικειμένου τούτου έκ του πρακτικού βίου έπ' όλίγα λεπτά τής ώρας καί κατασκευή αυτού μέ πλαστιλίνην έμπειρικώς από κάθε παιδί (π.χ. ή έννοια του πλαγίου παραλληλεπίπεδου: παρατήρησις καί κατασκευή μιάς γομολάστιχας).

Άνεύρεσις υπό των μαθητών, είς τήν συλλογήν των έτοιμών έκ του έμπορίου γεωμετρικών σωμάτων, του σώματος εκείνου, του οποίου τό σχήμα όμοιάζει μέ τό παρατηρηθέν καί κατασκευασθέν αντικείμενον έκ του πρακτικού βίου (οί μαθηταί είς τό παράδειγμά μας εύρίσκουν τό γεωμετρικόν σώμα του πλαγίου παραλληλεπίπεδου).

Παρατήρησις υπό των μαθητών καθ' όμάδας του είς χείραν των εύρισκομένου γεωμετρικού σώματος, άνάλυσις του είς μέρη, άνασύνθεσις των μερών είς τό όλον (διά τό πλάγιον παραλληλεπίπεδον π.χ. εύρίσκουν: 6 έδρας, 12 άκμάς, 8 κορυφάς, τεθλασμένην έπιφάνειαν, άπέναντι έδρας ίσας καί παραλλήλους, άκμάς πού συνδέουν τήν βάση μέ τήν έναντι έδραν πλαγίας) καί γραφή των εύρεθέντων στοιχείων είς τόν πίνακα καί είς τά τετράδια.

Διατύπωσις του όρισμού τής έννοίας του σώματος υπό των μαθητών μέ βάση τά εύρεθέντα στοιχεία κατά τήν άνάλυσιν καί μέ έπισημανσιν του κυρίου χαρακτηριστικού του (π.χ. τό στερεόν σώμα, τό όποϊον έχει 6 έδρας ίσας καί παραλλήλους άνά δύο άπέναντι καί του όποίου αί άκμαί, πού συνδέουν τήν βάση μέ τήν έναντι έδραν, είναι πλάγιαί, λέγεται πλάγιον παραλληλεπίπεδον). Γραφή είς τόν πίνακα καί τά τετράδια του όρισμού.

Σύγκρισις υπό των μαθητών του υπό μελέτην γεωμετρικού σώματος μέ άλλο συγγενές καί διδαχθέν προηγουμένως καί άνεύρεσις των όμοιοτήτων καί των διαφορών των (π.χ. σύγκρισις του πλαγίου παραλληλεπίπεδου μέ τό όρθογώνιον

παράλληλεπίπεδον: Ὁμοιότητες: τεθλασμένη ἐπιφάνεια, 6 ἔδραι, 12 ἄκμαί, 8 κορυφαί, ἔδραι ἴσαι, καί παράλληλοι. Διαφοραί: ἄκμαί πλάγιοι, πού συνδέουν τὰς βάσεις, ἐνῶ εἰς τὸ ὀρθογώνιον κάθεται). Γραφή τῶν ἀνωτέρω εἰς τὸν πίνακα καί εἰς τὰ τετράδια.

Ἰχνογράφῃς ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ σχήματος τοῦ σώματος μέ σχετικὰς ὑποδείξεις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου βάσει τῆς πορείας διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς ἱχνογραφίας. Σχετικαὶ διορθώσεις.

Ἰχνογράφῃς τοῦ ἀναπτύγματος τοῦ ὑπὸ μελέτην γεωμετρικοῦ σώματος μέ βοήθειαν τὸ ἄνοιγμα τῶν μερῶν του καί τὴν ἐπίπεδον τοποθετήσιν των (π.χ. ἀνοίγουν οἱ μαθηταὶ ἓνα πλάγιον παράλληλεπίπεδον ἀπὸ χαρτόνι, διαπιστώνουν τὴν σειρὰν διατάξεως τῶν πλευρῶν του καί ἱχνογραφοῦν τὸ ὅλον ἀνάπτυγμα προσέχοντες τὰς διαστάσεις).

Ἐφαρμογὴ τῆς νέας ἐννοίας εἰς ἄλλα εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἀπαντῶμενα ἀντικείμενα, ἔχοντα τὸ αὐτὸ σχῆμα (π.χ. κουτιά, γλυκίσματα ταψιοῦ, σαπουνάκια).

Κατασκευὴ τοῦ σώματος μέ κατάλληλα ὑλικά ὑφ' ὧν τῶν μαθητῶν ὑπὸ κανονικὰς διαστάσεις.

Εἰς τὸν μαυροπίνακα καί εἰς τὰ τετράδια γράφεται προοδευτικῶς διάγραμμα ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω μέ τοὺς ἐξῆς τίτλους κατὰ στήλας: Παρατήρησις τοῦ σώματος καί κατασκευὴ – Ἀνάλυσις εἰς μέρη καί ἀνασύνθεσις – Ὁρισμός τῆς ἐννοίας – Σύγκρισις μέ ἄλλο σώμα – Ἰχνογράφῃς τοῦ σώματος – Ἀνάπτυγμα τοῦ σώματος ἱχνογραφικῶς – Ἐφαρμογὴ τῆς ἐννοίας – Κατασκευὴ τοῦ σώματος.

2. **Ἡ μέτρησις τῶν σωμάτων:** Θέσις προβλήματος ἀπὸ τὸν πρακτικὸν βίον μέ κύριον ἄγνωστον στοιχεῖον τὴν μέτρησιν τοῦ γεωμετρικοῦ σώματος καί μέ σχετικὰ ἄλλα ἄγνωστα στοιχεῖα (ποσότητες ἀντικειμένων ἢ χρημάτων διὰ σχετικὰς δαπάνας εἰς πράξεις τοῦ σχολικοῦ, οἰκογενειακοῦ καί ἐπαγγελματικοῦ βίου).

Σημείωσις τῶν ἀριθμητικῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος μέ ἀριθμούς καί συγκεκομμένας λέξεις.

Ἐνέργειαι διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος: α) Προσδιορισμός τῶν γνωστῶν καί ἀγνώστων στοιχείων. β) Ἀπομόνωσις τοῦ ἀγνώστου στοιχείου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν μέτρησιν τοῦ γεωμετρικοῦ σώματος. γ) Παρατήρησις τοῦ φυσικοῦ σώματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν, κατασκευὴ, εἰ δυνατόν ὁμοιώματός του (πατρόν) καί ἀναγῶγὴ τοῦ φυσικοῦ σώματος εἰς τὸ ἥδη διδασθέν ἐννοιολογικῶς γεωμετρικόν σῶμα. δ) Ἀνεύρεσις τῆς λογικῆς διαδικασίας διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ σώματος μέ τεμαχισμούς τοῦ ὁμοιώματός του, μέ συνδυασμούς μεταθέσεων τῆς μονάδος μετρήσεως καί μέ συντονισμόν λογικῶν ἐνεργειῶν. ε) Σημείωσις τῶν ἀριθμητικῶν στοιχείων τοῦ ὑπὸ μέτρησιν ἀντικειμένου καί τῶν καταλλήλων ἀριθμητικῶν πράξεων. στ) Ἐκτέλεσις τῶν πράξεων διὰ τὴν λύσιν τοῦ κυρίου ἀγνώστου στοιχείου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν μέτρησιν τοῦ γεωμετρικοῦ σώματος. ζ) Προσδιορισμός καί ἐκτέλεσις τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων διὰ τὴν λύσιν τῶν ἄλλων ἀγνώστων στοιχείων τῶν ἀναφερομένων εἰς ἐνέργειας τοῦ οἰκονομικοῦ βίου. η) Ἀπάντησις εἰς τὸ τελικόν ἐρώτημα τοῦ ὅλου προβλήματος. θ) Ἐπισημάνεις τῆς νέας γνώσεως (μέτρησις τοῦ γεωμετρικοῦ σώματος) καί διατύπωσις τοῦ κανόνος διὰ τὴν μέτρησιν μήκους ἢ ἐπιφανείας ἢ ὄγκου. Γραφή τῶν κυριωτέρων στοιχείων εἰς τὸν πίνακα καί εἰς τὰ τετράδια.

Ἀσκήσεις εἰς τοὺς μαθητὰς σχετικαὶ πρὸς τὴν νέαν γνῶσιν καί ἐξατομικευμέναί ὡς πρὸς τὰς δυσχερείας των (δι' ἁδυνάτους, διὰ μέσους, διὰ προχωρημένους).

Κατά τήν ανωτέρω διαδικασία, ἐπιμένομεν πολύ μέ λεπτομερείς ἀναλύσεις, συζητήσεις καί πρακτικές διερευνήσεις, μέ κατασκευάς καί γραφικές παραστάσεις, νά κατανοήσουν ὅλοι οἱ μαθηταί τήν ἔννοιαν τῆς μονάδος μετρήσεως, τās μεταθέσεις τῆς ἐντός τοῦ ὅλου χώρου τοῦ πρὸς μέτρησιν ἀντικειμένου, τās δυνατός συντομεύσεις καί παραλείψεις συγκεκριμένων πράξεων, τοὺς ἀναγκαίους νοερούς ὑπολογισμούς καί τὸν συντονισμόν λογικῶν νοερῶν ἐνεργειῶν διὰ τήν λύσιν τοῦ κυρίως ἀγνώστου στοιχείου (μέτρησις τοῦ σώματος). Οἱ ὑπολογισμοὶ μηκῶν, ἐπιφανειῶν καί ὀγκῶν τῶν διαφόρων σωμάτων εἶναι δύσκολοι ἐνεργεῖαι διὰ παιδιά 10-12 ἐτῶν καί διὰ τοῦτο πρέπει ὁ διδάσκαλος νά ὀργανώσῃ καταλλήλως τὸ πεδῖον τῆς κατευθυνομένης αὐτενέργειας τῶν μαθητῶν του, ὥστε διὰ τῶν ἀλόγων προσθετικῶν, ἀφαιρετικῶν, συνδυαστικῶν καί πολλαπλασιαστικῶν λογικῶν ἐνεργειῶν τῶν νά φθάσουν εἰς τήν ἐπανανακάλυψιν τῆς νέας γνώσεως.

9. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε τήν ἄποψιν: «Ἡ Γεωμετρία εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τήν συλλογὴν ἐμπειρῶν καί πορισμάτων διὰ τὸν πρακτικόν βίον, εἶναι μὲν ὁμοίωσις τοῦ πνεύματος, πνευματικὴ γυμναστικὴ» (Α. FOUCHÉ).
2. Παρατηρήσατε ἐμπειρικοὺς τρόπους μετρήσεως μηκῶν, ἐπιφανειῶν καί ὀγκῶν μέ ἀπλὰ παραδοσιακά μέσα τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ μας (ἀγροτῶν, ἐργατῶν, ἐπαγγελματιῶν) καί διερευνήσατε τὰ ὑπολείμματα αὐτῶν τῶν τρόπων εἰς τās πραγματοποιουμένης ὑπὸ τῶν παιδιῶν σήμερον μετρήσεις. Ἀναζητήσατε πιθανὰς συγγενείας τῆς λαϊκῆς ψυχῆς πρὸς τήν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ.
3. Μελετήσατε τὰ αὐθόρμητα κατασκευαστικά παιχνίδια τῶν νηπίων καί τῶν μαθητῶν τῶν μικρῶν τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου καί διαπιστώσατε τὸν βαθμὸν κατοχῆς ἐννοιῶν τοῦ τοπολογικοῦ, προβολικοῦ καί εὐκλείδειου χώρου. Συγκεντρώσατε δεδομένα ἐκ τῶν παιχνιδιῶν αὐτῶν, τὰ ὅποια θὰ δύνασθε νά χρησιμοποιήτε εἰς τὸ σχολεῖον κατὰ τήν διδασκαλίαν τῶν ἀπλῶν γεωμετρικῶν ἐννοιῶν.
4. Ἀναζητήσατε εἰς τὸ ἐμπόριον (χαρτοπωλεῖα, βιβλιοπωλεῖα κ.λ.π.) τὰ καλύτερα ὄργανα καί ὕλικά μετρήσεως καί κατασκευῆς γεωμετρικῶν σωμάτων καί μεριμνήσατε διὰ τὸν ἐφοδισμόν τῶν μαθητῶν καί τοῦ σχολείου σας δι' αὐτῶν. Παρακολουθήσατε τήν ἐξέλιξιν τῆς συγχρόνου τεχνολογίας εἰς τὰ θέματα αὐτά καί ἀνανεώνετε συχνάκις τὰ ὄργανα καί τὰ ὕλικά σας διὰ τὸ μάθημα τῆς Γεωμετρίας.
5. Χρησιμοποιήσατε τὰ καλύτερα γεωμετρικά σώματα, ποὺ θὰ κατασκευάζουν οἱ μαθηταί σας κατ' ἑτος: α) ὡς μέσα διδασκαλίας διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐπομένων ἐτῶν, ὥστε κάθε παιδί εἰς τήν τάξιν νά ἔχῃ εἰς τὰς χεῖρας του τὸ ὑπὸ μελέτην γεωμετρικόν σῶμα, ἐφ' ὅσον καθίσταται ἀνέφικτος ἢ προμήθεια πολλῶν σειρῶν διὰ τὸ σχολεῖον σας, καί β) ὡς ἀντικείμενα εἰς τās ἐτήσιās ἐκθέσεις ἔργων τῶν μαθητῶν σας.

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. PIAGET κ.ά. *La geometrie spontanée*, 1948, P.U.F.
2. Ν. Μπάρκα: Ἡ γεωμετρία, μελέτη εἰς Μεγ. Παιδ. *Ἐγκυκλοπαίδειαν* τόμ. Αος, σελ. 727 - 728, ἐκδ. Ἑλλ. Γράμματα, 1964.
3. Εἰδικὴ Διδακτικὴ: α) Ἄντ. Ἰσηγόνη, β) Ἀ. Τσίριμπα, γ) Ε. Ζαμπετάκη.
4. Πολιτεία, 526 Ε.
5. J. PIAGET, ἐν. ἀν. καί *La representation de l'espace chez l'enfant*, 1948.
6. α) Ν. Ράπτη: Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διανοήσεως, Ἀθῆναι 1974, σελ. 135 - 138, 189 - 193. β) Κων. Κίτσου: Ἐπιστημονικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς, Ἀθῆναι 1955.
7. Ε. NATALIS, *De l'empirisme au raisonnement logique*, Liege 1953, σελ. 241 - 270.

8. Ἡ σύγχρονος τεχνολογία ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν της ποικίλα ὕλικά, διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν νά κατασκευασθοῦν εὐθηνά καί κατάλληλα γεωμετρικά σώματα. Εἰς μερικές ξένων χώρας ἔχουν ἤδη κατασκευάσει μέ εἰδικὴν ὕλην: α) διαφανῆ γεωμετρικά σώματα ἐπιτρέποντα πολλαπλᾶς ἐσωτερικᾶς καί ἐξωτερικᾶς θεωρήσεις ἀπὸ ποικίλας ἀπόψεως, β) σώματα δυνάμενα νά ἀναλύωνται εἰς μέρη, διὰ νά αἰσθητοποιῶνται αἱ τομαί, αἱ ἐπαναλήψεις τῆς μονάδος εἰς τόν ὅλον χώρον τοῦ ἀντικειμένου καί οἱ ποικίλοι τεμαχισμοί καί νά πραγματοποιῶνται εὐχερῶς αἱ ἀνασυνθέσεις τῶν μερῶν εἰς τό ὅλον καί γ) σώματα ἐκφράζοντα τὰς μονάδας μετρήσεως (μέτρον μήκους, μετροταινία, τετραγωνικόν μέτρον, κυθικόν μέτρον) καί δυνάμενα νά συμπτύσσωνται διὰ τὴν διαφύλαξίν των καί νά ἀναπτύσσωνται εἰς τὰς κανονικὰς των διαστάσεις διὰ τὰς μετρήσεις.

XVI. ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ο άνθρωπος, ως πνευματικόν ὄν, ἐπιζητεῖ συνεχῶς νά ἔρχεται εἰς γόνιμον διάλογον μέ τά πράγματα τοῦ σύμπαντος, μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους, μέ τόν μεταφυσικόν «χώρον» καί μέ τό βαθύτερον Ἐγώ του.

Τό πνεῦμα του, ἐκφραζόμενον, κατά γενικήν παραδοχήν, ὡς συνείδησις, πληροφορεῖ τό Ἐγώ του διά τήν ἀνωτέρω διαλεκτικήν σχέσιν καί ὠθεῖ αὐτό εἰς μίαν ὀλικήν σύνθεσιν τῶν δεδομένων αὐτοῦ τοῦ διαλόγου του. Κατά τόν διάλογόν της ἡ συνείδησις μέ τά αἰσθητά πράγματα (θεωρητική συνείδησις), ἀποκτᾷ μίαν σαφήνειαν διά τόν σύμπαν. Κατά τόν διάλογόν της μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους (ἡθική συνείδησις), ἐπιτυγχάνει τήν κοινωνίαν τῶν συνειδήσεων. Μέ τό ἀπόκτημα τῆς σαφηνείας διά τό σύμπαν καί μέ τήν ἐπίτευξιν τῆς κοινωνίας τῶν συνειδήσεων γεννῶνται ὑποκειμενικοί πόθοι τῆς συνειδήσεως διά τό σύμπαν μέ τά ἐν ἀρμονίᾳ τελοῦντα ἀντικείμενά του καί διά τούς ἄλλους ἀνθρώπους, πρὸς τούς ὁποίους ἐκτείνεται αὕτη ἐν ἀρμονίᾳ καί ἀγάπῃ καί οὕτως ἡ συνείδησις ἀποβαίνει αἰσθητική καί ἀνθρωπιστική (φιλότητος) συνείδησις. Ὅταν εἰς τήν συνείδησιν συμπίπτουν καί ἐνῶνται εἰς μίαν συνειδησιακὴν ἐμπειρίαν ἡ ἐννοία τῆς σαφηνείας τοῦ σύμπαντος, ἡ θέλησις διά τήν συνεργασίαν τῶν συνειδήσεων, ἡ ἀντίληψις τοῦ ωραίου καί ἡ ἀνθρσις τῆς ἀγάπης, τότε ἡ συνείδησις ἔρχεται εἰς διάλογον μέ τήν ὁλότητα τοῦ σύμπαντος καί τοῦ δημιουργοῦ του, μέ τόν μεταφυσικόν «χώρον», μέ τό θεῖον, καί ἀποβαίνει θρησκευτική συνείδησις. Εἶναι εἰς θέσιν νά προβῇ πλέον Ἐγώ, καί νά βοηθήσῃ τόν ἄνθρωπον νά αὐτοβελιώσῃ τήν ἀτομικότητά του, νά εὕρῃ τήν θέσιν του εἰς τήν ὀλικήν σύνθεσιν τοῦ σύμπαντος καί τὰς σχέσεις του μέ τό θεῖον καί νά πλάσῃ ἐλευθέρως τό προσωπικόν ὄραμα τῆς ζωῆς του, τήν ὀλικήν θέαν τῆς ὑπάρξεως. Διά τοῦτο, ὁ Γάλλος στοχαστής R. HUBERT τονίζει: «Τό νά εἶσαι ἄνθρωπος, σημαίνει ὅτι εἶσαι ἰκανός νά προσχωρήσῃς εἰς τό θεῖον».¹

Ἡ θρησκευτικότητα, κατά συνέπειαν, εἶναι μία πνευματική ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου, διά τῆς ὁποίας δέχεται οὗτος εὐμενῶς τὰς θρησκευτικὰς διδασκὰς τῶν ἄλλων καί διαμορφώνει προσοδευτικῶς καί ἐλευθέρως τήν θρησκευτικὴν στάσιν του ἔναντι τῆς ὑπάρξεώς του, τήν θρησκείαν του.

Ἡ θρησκεία, ἐστηριγμένη εἰς αὐτὴν τήν ἐμφυτον ροπήν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τήν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τό θεῖον καί ἐκφράζεται μέ τρεῖς ἐκφάνσεις, ὡς δόγμα, ὡς λατρεία καί ὡς βίωμα.

Δόγμα εἶναι τό σύνολον τῶν πεποιθήσεων περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ρόλου του εἰς τήν δημιουργίαν τοῦ σύμπαντος καί περὶ τῶν σχέσεών του μέ τὰ ὄντα τοῦ κόσμου (θεοῦ, ἀρχαί καί ἀξίαι τῆς θρησκείας). Διά τήν Χριστιανικὴν Θρησκείαν, τό δόγμα περιλαμβάνεται κυρίως εἰς τό Σύμβολον τῆς Πίστεως καί εἰς τήν Κατήχησιν καί τήν Χριστιανικὴν Ἠθικήν.

Λατρεία εἶναι αἱ ἐνέργειαι καί ποικίλαι ἐκδηλώσεις, διά τῶν ὁποίων ἐκφράζεται ἡ

ατομική ή η κοινή θρησκευτικότης (αί προσευχαί, τά ἄσματα, ἡ θεία λειτουργία καί αἱ μυστηριακαί καί ἄλλαι τελεταί).

Βίωμα εἶναι ἡ συναισθηματική κατάστασις τοῦ θρησκέοντος, τήν ὁποίαν ζη κατὰ τόν στοχασμόν του ἐπὶ τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καί κατὰ τήν τέλεισιν τῆς λατρείας του. Τό θρησκευτικόν βίωμα συνθέτουν, κατὰ τόν R. ΟΤΤΟ, δύο στοιχεῖα: α) Τό *Mysterium tremendum*, τό τρομερόν, τό φρικτόν μυστήριον, τό εὐλαβικόν δέος, πού ζῇ ὁ πιστός ἐνώπιον τῆς μεγαλοπρεπείας καί τῆς ἀποστάσεως τοῦ Θεοῦ, τό συναισθημα τῆς ἀδυναμίας ἐνός κτίσματος ἐναντί τῆς θείας λάμψεως καί ἁρμονίας τοῦ Δημιουργοῦ, ὁ σεβασμός ἀπό τήν συνείδησιν τῆς σμικρότητος καί τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ Θεοῦ. β) Τό *Mysterium fascinosum*, τό σαγηνευτικόν, τό θελκτικόν μυστήριον, τό ὁποῖον ζῇ ὁ πιστός, ὅταν, ἀπαλλασσόμενος ἀπό τήν ἁμαρτίαν, τόν πόνον, τήν αγωνίαν καί τήν ἀνεσιδίτητα, ὑποτάσσεται εἰς τήν κλήσιν τῆς θείας βουλῆσεως, σπεύδει μέ ἀγαλλίασιν καί αἰσιοδοξίαν πρὸς τόν Θεόν, αἰσθάνεται ἐγγύτητα, συγγένειαν, ἀγάπην καί ἔλξιν πρὸς Αὐτό καί θέτει εἰς τήν διάθεσιν Αὐτοῦ καί τῶν συνανθρώπων του ὅλον τόν δυναμικόν του. Τά δύο αὐτά στοιχεῖα συνδέονται μεταξὺ τῶν τέσων στενῶς, ὥστε τὸ θρησκευτικόν βίωμα δέν εἶναι γνήσιον, ὅταν ἐλλείπῃ τὸ ἓνα ἐκ τῶν δύο.² Διὰ τοῦτο ἡ αἰσιοδοξία διά τὸν παρόντα καί διὰ τόν ἐπέκεινα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου βίον εἶναι τὸ χαρακτηριστικόν τοῦ θρησκέοντος ἀνθρώπου καί ἡ εὐσέβεια εἶναι ἡ ἄρετή του, πού ἐκφράζει τήν εὐγνωμοσύνην του διὰ τήν ἁρμονίαν τῶν ὄντων, τήν ἀγάπην του διὰ τήν καλωσύνην τῶν ἀνθρώπων καί τὸ δέος του διὰ τήν λάμψιν τῆς θείας σοφίας καί δυνάμεως.

Ὁ δεσμός τῶν ἀνθρώπων μέ τόν Θεόν ἐλαβεν διαφόρους μορφάς καί οὕτως ἐδημιουργήθησαν αἱ θρησκείαι, ὡς συστήματα ὁμαδικῶν παραστάσεων τοῦ δεσμοῦ τούτου. Κάθε μία ἀπὸ τὰς μεγάλας θρησκείας περιέχει λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τόν δεσμόν του μέ τόν Θεόν καί διεκδικεῖ τὸ δικαίωμα νά δώσῃ εἰς τὰ παιδιὰ τῆν μόρφωσιν ἐκείνην, ἡ ὁποία θά ἐξασφαλίσῃ τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς αὐτήν. Τονίζει ὅτι κανένας ἄτομον δέν μπορεῖ νά μὴ ἔχῃ ἀνάγκην ἀπὸ μίαν ὀλικήν σύνθεσιν τῆς ὄντοτήτος του εἰς τόν αἰσθητόν καί ὑπεραισθητόν κόσμον καί διὰ τοῦτο ἐπιμένει, ὅπως ἡ οἰκογένεια, τὸ σχολεῖον καί ἡ ὁργανωμένη θρησκευτικὴ κοινότης εὐνοοῦν τήν ἐκκόλαψιν τῆς θρησκευτικότητος μέ λύσεις κατανοητάς εἰς τὰ ἐξελισσόμενα ἄτομα.

Ἐπειδὴ συνήθως αἱ διαμορφωθείσαι ποικίλαι θρησκείαι ἀποκλείουν ἀλλήλας καί ἐπειδὴ δέν εἶναι δυνατόν ὅλοι νά εἶναι ἀληθεῖς καί ὀρθαί, σήμερον γίνεται δεκτόν ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους μελετητάς τῆς θρησκειολογίας ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ Θεός εἶναι ἓνας καί ἀμετάβλητος καί ἐφ' ὅσον εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὑπάρχει μία καί ἡ αὐτὴ πνευματικὴ φύσις, εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχει μία μόνον «φυσικὴ θρησκεία», ἡ ὁποία θά ἔχῃ προσαρμωσθῇ εἰς τὰς μεταβαλλόμενας κατὰ ἐποχὰς καί λαοὺς σχέσεις, χωρὶς νά ἀλλάξῃ τήν οὐσίαν τῆς. Ὁ Θεός, κατὰ τήν ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν του εἰς τήν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, ἤφησε τήν ὑπερφυσικὴν θρησκείαν νά ἀναπτυχθῇ εἰς πολλαπλὰ στάδια μέχρι τῆς τελειώσεως εἰς τόν Χριστόν, διότι δέν εἶναι δυνατόν, ὡς τονίζει καί ὁ Γερμανὸς Α. HEUSER, νά ὑπάρξῃ ἄλλη ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πλὴν τῆς εἰς τὸν μονογενῆ Αὐτοῦ Υἱόν.³

Τὸ ἐξελισσόμενον ἄτομον, διὰ νά διαμορφώσῃ τόν δεσμόν του μέ τόν Θεόν ὑπὸ ὀρισμένες παραστάσεις καί διὰ νά αἰσθανθῇ ἐντὸς τοῦ τήν θείαν ἀποκάλυψιν, παρρησιάζεται βεβαίως ἀπὸ τήν ἰδίαν του θρησκευτικὴν συνείδησιν ἀλλὰ ἔχει ἀνάγκη καί βοηθείας ἑξωθεν. Τήν βοήθειαν αὐτὴ προσφέρει ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή, ἡ ὁποία θά συνεργασθῇ μέ τήν θρησκευτικὴν συνείδησιν, ὥστε, διὰ τῶν εἰδικῶν εἰς ἐκά-

στην ηλικίαν ἀπαντήσεων, νά ὑφανθῇ μία κατάλληλος συνειδησιακὴ σύνθεσις τοῦ Ἑγῶ εἰς τὸν αἰσθητὸν καὶ μεταφυσικὸν «χώρον» καὶ νά διανοιχθοῦν οἱ δρόμοι, ποὺ ὁδηγοῦν τὸ ἄτομον νά πεισθῇ ὅτι ἡ φωνὴ τῆς θεότητος εἶναι κυρίως ἐκείνη, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς του. Ἡ φωνὴ αὐτῇ, ποὺ ὑπῆρξεν ἡ φωνὴ τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς τὴν γῆν Θεοῦ διὰ τῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, θά τοῦ ὁμιλῇ ὅτι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀφοσίωσις, ἡ ἀγάπη δηλαδὴ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα καὶ δι' ὅλα τὰ ἄτομα εἰς τὸν κόσμον, εἶναι αἱ μέθοδοι ζωῆς, τὰς ὁποίας διαθέτει τὸ ἄτομον, διὰ νά ταυτισθῇ μέ τὴν Θεότητα, ὅτι αὐτὴ ἡ ταύτισις καὶ ἀνύψωσις δέν εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὴν βοήθειαν καὶ τὴν χάριν αὐτῆς τῆς Δυνάμεως ποὺ ξεπερνᾷ αὐτὸ καὶ ὅτι δι' ὅλα αὐτὰ ἀναπηδᾷ τὸ ὑπέρτατον χρέος ἐγγνωμοσύνης καὶ εὐσεβείας. Οὕτω, διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, κάθε τι, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἀρχὴν, διὰ τὴν συνειδήσιν, ἦτο ἐξωτερικὸν γίνεται ἐσωτερικόν, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἀρχὴν ἦτο ὑπεροχὴ, γίνεται συγχρόνως ὑπέροχον καὶ οἰκεῖον καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ἑτερονομία γίνεται πλέον αὐτονομία. Εἰς αὐτὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς πνευματικότητος θά πρέπει νά φθάνουν, κατὰ τὸν R. HUBERT, τὰ ἄτομα διὰ τῆς ἀγωγῆς, ὥστε νά σχηματίζουν, ὠριμα πλέον, μίαν κοινωνίαν συνειδήσεων ὅχι τόσο διότι ἡ θρησκεία των εἶναι δογματικὴ καὶ τὰ μέλη της εἶναι ὠργανωμένα εἰς μίαν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ διότι ἡ ἐπικοινωνία τῶν συνειδησέων των συντελεῖται γύρω ἀπὸ τὸν ἀποκαλυφθέντα Θεόν καὶ δι' αὐτὸ συγκροτοῦν τὴν δογματικὴν των θρησκείαν καὶ ὁργανώνονται εἰς μίαν Ἐκκλησίαν.

Ἡ τοιαύτη θρησκευτικὴ ἀγωγή ὀφείλει νά πραγματοποιηθῇ ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, τὴν ὠργανωμένην Ἐκκλησίαν, τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ σχολεῖον. Τὸ σχολεῖον εἰς τὴν χώραν μας, κατὰ τὴν συντελουμένην ὑπ' αὐτοῦ θρησκευτικὴν ἀγωγήν, χρησιμοποιοῖ ἄμεσα καὶ ἔμμεσα μέσα, ὡς εἶναι ὁ ἐκκλησιασμός τῶν μαθητῶν, αἱ θρησκευτικαὶ ἑορταὶ καὶ τελεταὶ εἰς τὸ σχολεῖον, ἡ ὁργάνωσις εὐκαιριῶν χριστιανικοῦ ἠθικοῦ βίου, τὸ παράδειγμα τοῦ διδάσκοντος καὶ τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα.

Τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον περιλαμβάνουν, διὰ τὴν χώραν μας, προσευχὰς καὶ θρησκευτικὰ ἄσματα, τὴν Ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, τὴν ἐρμηνείαν περικοπῶν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἱερῶν Εὐαγγελίων, τὴν Λειτουργικὴν καὶ τὴν Κατήχησιν. Διὰ τῶν μαθημάτων αὐτῶν τὸ παιδί θά μνηθῇ συστηματικώτερον εἰς τὸ δόγμα τοῦ χριστιανισμοῦ, θά ἐθισθῇ συνειδητότερον εἰς τὴν θρησκευτικὴν λατρείαν καὶ θά ζῇ βαθυτέρον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα, ἀπὸ ὅσον συντελοῦνται αὐτὰ συνήθως εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν μέ τὰς εὐνοήτους εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀδυναμίας των διὰ τὸ ἔργον τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ θρησκευτικὰ διδάσκονται διὰ θρησκευτικῶν τελετῶν εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν, διὰ τῶν ποιημάτων καὶ διὰ τῶν θεατρικῶν ἔργων. Ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφὼν καὶ ὁ Ἰσοκράτης ὁμιλοῦν εἰς τὰ συγγράμματά των διὰ τὴν σημασίαν τῆς θρησκείας εἰς τὴν ἠθικοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἠθικῆς τάξεως.⁴

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν εἰσάγεται εἰς τὰ σχολεῖα καὶ θεωρεῖται πρωτεύον. Τὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία, ἡ χριστιανικὴ ποίησις καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἀποτελοῦν μαζί μέ τὰ κεί-

μενα των κλασσικων συγγραφεων τα κυριωτερα μεσα αγωγης, η οποια, ως επι το πλειστον συντελειται εις τους χωρους των 'Ιερων Ναων και των Μονων.

Εις την Δύσιν, κατά τόν Μεσαίωνα, κυριαρχούν εις την παιδείαν των παιδιών και των εφήβων τα Θρησκευτικά. Κατά τούς νεωτέρους χρόνους, καίτοι η παιδεία προσανατολίζεται προς τα Έλληνορωμαϊκά Γράμματα, έν τούτοις τά Θρησκευτικά κατέχουν σημαντικήν θέσιν, καθ' όσον η έκπαιδευσις εύρίσκεται εις χείρας των Καθολικων (Σχολεία των 'Ιησουϊτών) και των Διαμαρτυρομένων (Λούθηρος, Καλθινος, Σβίγγλιος). Μεγάλοι Παιδαγωγοί, όπως ο Κομένιος, ο Πεσταλότσι και ο Φραϊμπελ, διακηρύττουν ότι τα Θρησκευτικά ολοκληρώνουν την μόρφωσιν του ανθρώπου.⁵ Ο Γερμανός Παιδαγωγός Έρβартος έκτιμα τόσο την άξίαν των Θρησκευτικων, ώστε συγκεντρώνει περί αυτά την διδασκαλίαν όλων των άλλων μαθημάτων (συγκέντρωσις της ύλης περί τά φρονηματιστικά μαθήματα).

Όρθολογιστάι και ύλισται φιλόσοφοι και παιδαγωγοί των τελευταίων αιώνων άμφισβητούν την άξίαν των Θρησκευτικων μαθημάτων διά την ολοκληρωσιν του ανθρώπου. Θρησκευτικοί φανατισμοί μεταξύ των όπαδων των διαφόρων χριστιανικών δογμάτων άποτελούν αίτιαν νά υίοθετήσουν τά Κράτη χωρών της Εύρώπης και Άμερικής την ουδετερότητα του σχολείου έναντι της θρησκείας και, ως έκ τούτου, τό μάθημα των Θρησκευτικων δέν διδάσκεται εις τά κρατικά σχολεία των χωρών αυτών. Τά παιδιά και οι έφηβοι τυγχάνουν θρησκευτικής αγωγής συνήθως εις τά κατηχητικά σχολεία της ένορίας των.

Εις την χώραν μας, μετά την έθνικήν άποκατάστασιν και την όργάνωσιν του Έλληνικού Κράτους, τό μάθημα των Θρησκευτικων διδάσκεται κανονικώς εις τά σχολεία Δημοτικής και Μέσης Έκπαιδεύσεως και έκτιμάται δεόντως διά την μορφωτικήν σημασίαν του, καθ' όσον ο λαός μας άσπάζεται έν μόνον δόγμα, τό της Χριστιανικής Όρθοδοξίας, και, κατά τά κατά καιρούς Συντάγματά μας, επίσημος θρησκεία του Κράτους είναι η Όρθόδοξος Χριστιανική Θρησκεία.

Κατά τά τελευταία έτη, τίθενται εις την διάθεσιν των παιδιών και των εφήβων ως και των έκπαιδευτικων και γονέων έκλεκτά βοηθητικά βιβλία, θρησκευτικά είκόνες, θρησκευτικά όσιματα, χάρται, φωτεινά διαφάνεια, φίλμ, αναλύσεις και μεταφράσεις της Άγίας Γραφής, άναγνώσματα και περιοδικά χριστιανικού περιεχομένου, όλα έργα έκλεκτων θεολόγων και χριστιανων λογοτεχνων και παιδαγωγών.⁶

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Η σημασία του μαθήματος των Θρησκευτικων άνάγεται εις την σημασίαν της θρησκείας διά την ολοκλήρωσιν του ανθρώπου.⁷

1. Η Θρησκεία και κυρίως η έξ άποκαλύψεως Χριστιανική Θρησκεία, άποτελουσα ένα πλήρες σύστημα παραστάσεων, περί του μεταφυσικού «χώρου» και περί της δημιουργίας του κόσμου, παραστάσεων άποκαλυφθεισων υπό του Θεανθρώπου 'Ιησου Χριστού, έχει όλην την πειστικήν δύναμιν νά ίκανοποιή την συνειδησιακήν άγνώνιαν του ανθρώπου διά τās πρώτας άρχάς του κόσμου, διά την ίδιαν του ούσίαν και τόν ίδιον αύτου προορισμόν, διά τά μετά θάνατον και τά επέκεινα του κόσμου τούτου, διά τόν άσφαλή διάλογον της συνειδήσεώς του μέ τόν ύπερφυσικόν κόσμο. Τό άτομον, μελετών και άποδεχόμενον την Χριστιανικήν Θρησκείαν, ολοκληρώνει την συνειδησίη του, τό πνεύμα του, μέ την άφύπνισιν και ίκανοποίησιν της μεταφυσικής του συνειδήσεως, συνθέτει πλήρη την θέαν της ύπάρξεώς

του εις τόν ἐγκόσμιον καί ὑπερκόσμιον χώρον καί ὀπλίζεται μέ τόν χαρακτήρα τῆς αἰσιοδοξίας διά τά ἐπίγεια καί τά ὑπερουράνια καί μέ τήν ἀρετήν τῆς εὐγνωμοσύνης καί εὐσεβείας διά τόν Δημιουργόν, ἀπό τόν ὁποῖον ὀρίζεται ἡ θέσις του καί ὁ προορισμός του δι' αἰωνίαν ζωήν.

2. Ἡ Χριστιανική Ὁρθοσκεία, παρέχουσα ἕνα σύνολον ὁδηγιῶν διά τόν ἐπίγειον βίον, ὁδηγιῶν ἐπικυρωθεισῶν διά τοῦ βίου, τῶν παθῶν καί τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς ζωῆς τῶν Ἀποστόλων καί Μαρτύρων τῆς πίστεως, ὁδηγιῶν στρεφομένων περί τῆς ἀρετῆς τῆς Ἀγάπης πρὸς τόν συνάνθρωπον καί τόν Θεόν, βοηθεῖ τό μέν ἄτομον νά χαράξῃ τās ὁδοὺς του καί τήν συμπεριφορὰν του εἰς τήν συγκεκριμένην ζωήν του μέ κάθε ἀσφάλειαν καί βεβαιότητα διά τήν εὐδωσίν των, τās δέ κοινωνικάς ὁμάδας νά ἀνυψῶνουν τούς ὁργανισμούς των εἰς συγκροτήματα ἀδελφικῶν κοινωνιῶν.

3. Ἡ Χριστιανική Ὁρθοσκεία, διδάσκουσα τήν δικαίωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς μέλουσιν κρίσιν καί ζωήν καί παρέχουσα τήν διαβεβαίωσιν περί τούτου διά τοῦ λόγου τοῦ Ἰησοῦ καί διά τοῦ παραδείγματος τῆς πίστεως εἰς τοῦτο μεγάλης χορείας ἁγίων καί μαρτύρων, ὡθεῖ τό ἄτομον νά διεισδύῃ εἰς τά βάθη τῆς συνειδήσεώς του, διά νά εὐρίσκῃ τήν ἀγνότητα τῶν προθέσεών του εἰς τās κατά Χριστόν πράξεις του, νά αἰσθάνεται τήν ἐλευθερίαν του ἐν τῷ πνεύματι τῆς εὐθύνης του εἰς τās ἐπιδώσεις, τούς τρόπους καί τά μέσα τῶν ἐνεργειῶν του, νά ἀναδεικνύεται εἰς κυρίαρχον ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του πρόσωπον, νά κρατῇ ἐν ἐργηγόρσει τήν ἠθικὴν του συνειδήσιν καί νά τρέφῃ κάθε βεβαιότητα εἰς τό ὄραμα τῆς αἰωνιότητος καί κάθε ἐλπίδα διά τήν καταξίωσιν τῆς πνευματικῆς του προσωπικότητος.

4. Ἡ Χριστιανική Ὁρθοσκεία, διδάσκουσα ὅτι εἰς τόν ἀγωνιζόμενον κατά τόν ἐπίγειον βίον του ἄνθρωπον ἐπιδαφιλεῖται ἡ Θεία Χάρις διά τῆς συμμετοχῆς του εἰς μυστηριακάς πράξεις καί παρέχουσα τήν διαβεβαίωσιν περί τούτου διά τῆς διδασχῆς τοῦ Χριστοῦ καί διά τῆς πειστικῆς μαρτυρίας πολλῶν ἀνθρώπων ἀγωνισθέντων «τόν ἀγῶνα τόν καλόν» καί ἐν μέσῳ ἀντιξοοτήτων διά τόν στεφάνου τῆς νίκης στεφθέντων, παρωθεῖ τό ἄτομον, κατά τήν συνειδησιακὴν του βάσανον καί κατά τās μετὰ τῶν ἄλλων συναλλαγὰς του, νά ἀγωνίζεται μετ' αἰσιοδοξίας καί προσερχόμενον μετὰ παρρησίας εἰς τόν θρόνον τῆς Χάριτος, νά εὐρίσκῃ «χάριν εἰς εὐκαιρον βοήθειαν».⁸

Βάσει τῶν ἀνωτέρω, ὁ ἄνθρωπος, μέ τόν χαρακτήρα τῆς αἰσιοδοξίας καί τήν ἀρετήν τῆς εὐσεβείας, μέ τās ἀσφαλεῖς ὁδοὺς τῆς Ἀγάπης εἰς τόν βίον του, μέ τό ὄραμα τῆς αἰωνιότητος καί τήν ἐλπίδα καταξιώσεως τῆς πνευματικῆς του προσωπικότητος, μέ τήν ἀγωνιστικότητά του καί τήν προσμονήν τῆς θείας Χάριτος, λύει τās μεταφυσικάς ἀγωνίας του. Ἀποβαίνει δημιουργικόν ὄν ἐπ' ὠφελεία τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῶν ἄλλων. Προχωρεῖ εἰς τήν ζωήν καί τόν θάνατον μέ ἐλπίδας δικαιοσέως του. Βλέπει τὰ πάντα ὑπὸ τήν θέαν τῆς αἰωνιότητος. Πιστεύει εἰς τήν συμπάρστασιν τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ. Εὐρίσκει τήν ψυχικὴν ἡρεμίαν του. Μεταφέρεται εἰς τό βασίλειον τῆς εἰρήνης καί τῆς ἐλευθερίας. Κατακτᾷ τήν αἴσθησιν τῆς εὐτυχίας καί ἐμφορεῖται ἀπὸ τήν δύναμιν νά δεχθῇ μαζί μέ τόν ἅγιον Γρηγόριον τόν Θεολόγον: «Χριστῷ συνταφῆναι με δεῖ, Χριστῷ συνανασθῆναι, συγκληρονομησά Χριστῷ, υἱόν γενέσθαι Θεοῦ».⁹

Τό μάθημα τῶν Ὁρθοσκευτικῶν εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον βοηθεῖ τό παιδί νά προσεγγίσῃ τήν Χριστιανικὴν Ὁρθοσκειαν καί νά ἀρχίσῃ νά δέχεται, εἰς ὅσον βαθμὸν εἶναι δυνατόν, τās ἀνωτέρω εὐεργετικάς ἐπιδράσεις τῆς ἐπὶ τῆς ἐξελισσομένης προσωπικότητός του. Ὅπωςδὴποτε, τό παιδί τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου λύει διά τοῦ

μαθήματος τούτου πολλές άπορίας του περί του κόσμου, διαμορφώνει αισθήματα άσφαλείας διά την ζωήν του στηριζόμενα εις την έμπιστοσύνην του διά την προστασίαν του Θεού, τιθασεύει τās όρμάς του, αποβάλλει πονηράς σκέψεις του κατά τό θέλημα του Θεού, σχηματίζει τά πρώτα αισθήματα σεβασμού του πρός τόν Θεόν, ζη τόν πόνον αλλά και την γοητείαν του σταυρωθέντος διά την ήθικην και την σωτηριάν των ανθρώπων 'Ιησού Χριστού και, δεχόμενον, ότι διά της συμμετοχής του εις την θείαν λειτουργίαν και εις τό μυστήριον της θείας εύχαριστίας λαμβάνει την θείαν χάριν, προχωρεί μέ αισιοδοσίαν εις τά άλλα μαθήματά του και μέ περι-συλλογήν εις τās πράξεις του. Αύται αι διαπιστώσεις του και αυτά τά αισθήματά του είναι ισχυρά θεμέλια εις την συνείδησίν του διά την όμαλήν ψυχικήν του εξέλι-ξιν, διά την διαμόρφωσιν βραδύτερον των άνωτέρων συναισθημάτων του πρός τās άξίας και διά την έλευθέραν οικοδόμησιν μέσα του, μέ την άτομικήν του κριτικήν σκέψιν και ένόρασιν, μιάς θρησκευτικής στάσεως έναντι της ύπάρξεώς του και του σύμπαντος.

4. ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑΝ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΕΥΗ ΑΥΤΩΝ

1. 'Η Θρησκεία, ως μάθημα, ύποστηρίζουν μερικοί, είναι: α) ή άπλους κλάδος της πολιτιστικής δραστηριότητος και κατά συνέπειαν ή σημασία της άνάγεται εις την άξίαν ενός ιστορικού μαθήματος, β) ή μάθημα, πού έξυπηρετεί την κοινωνικήν άρμονίαν, και ένέχει ως έκ τούτου μόνον την σημασίαν μιάς κοινωνιολογικής ήθι-κολογίας και γ) ή μάθημα, πού διδάσκει τά δόγματα της πίστewς, όποτε ή σημασία της άναφέρεται εις την άξίαν της ένημερώσεως. Εις τās άμφισβητήσεις αυτές δύ-νεται κανείς νά άντειπή ότι τό μάθημα των Θρησκευτικών τροφοδοτεί όχι μόνον την νοημοσύνην μέ γνώσεις άναφερομένας εις την ιστορικήν διαδρομήν, την κοι-νωνικήν σημασίαν και τό περιεχόμενον του δόγματος αλλά και τό συναισθημα και την βούλησιν των ατόμων, καθ' όσον περιλαμβάνει ύλην και ένεργείας όδηγούσας τό άτομον εις θρησκευτικά βιώματα (προσευχαί, άσματα, έορταί, λατρεία, παρα-στατική διήγησις, ήθική πράξις κ.λ.π.). Κατά συνέπειαν τό μάθημα επιδρά επί της όλότητος του ψυχισμού του ανθρώπου και ώθει αυτόν εις άποφασιστικές λύσεις διά σοβαρά μεταφυσικά, συνειδησιακά και ήθικά προβλήματά του.¹⁰

2. 'Η θρησκευτική μύησις, λέγουν, καταπιέζει την έλευθερίαν της συνειδήσεως και δέν αφήνει τό άτομον νά έκλέξη την στάσιν του έναντι της ύπάρξεως. 'Αντιθέ-τως, ως έλέχθη άνωτέρω, έμφύτως ή συνειδήσις του ανθρώπου, και του παιδιού άκόμη, προβληματίζεται διά τās πρώτας άρχάς των όντων, διά τόν δημιουργόν του σύμπαντος, διά την ούσίαν και τόν προορισμόν του ατόμου, διά τόν θάνατον και τά έπέκεινα του αισθητού κόσμου και ως έκ τούτου ή θρησκευτική μύησις ικανοποιεί μίαν πνευματικήν ανάγκην. 'Ενώπιον της άποκαλυφθείσης διά του Χριστού 'Αλη-θείας ή προβληματιζόμενη συνειδήσις εύρίσκει ικανοποίησιν διά θετικών δεδομέ-νων και δέν αισθάνεται ως έκ τούτου ουδεμίαν καταπίεσιν, άλλ' άντιθέτως άπελευ-θερώνεται από τόν προβληματισμόν της και άγωνίζεται να συνθέτη διά των συγκε-κριμένων ένεργειών την στάσιν της έναντι της ύπάρξεως.

3. 'Η θρησκεία, διατείνονται, είναι τό «όπιον των λαών», διότι άποναρκώνει τās συνειδήσεις και την δραστηριότητα των ατόμων. 'Αντιθέτως, ή θρησκεία, άπαι-τούσα από τά άτομα επίγειον ζωήν πλήρη έργων άγάπης έν μέσφ πολλαπλών έμ-ποδίων και διδάσκουσα ότι ό «σταυρός» είναι τό προοίμιον της «άναστάσεως» και

ὅτι ἕκαστον ἄτομον ὀφείλει νά πολλαπλασιάσῃ τὰ δοθέντα εἰς αὐτό τάλαντα, συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐκκόλαψιν τῶν πλέον ἐκλεκτῶν ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀφυπνίζει τὰς πλέον δημιουργικὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς μαρτυρικοὺς ἀλλὰ καὶ εὐγενεῖς ἀγῶνας (ἅγιοι, εὐεργεταί, καλλιτέχναι, ἐπιστήμονες καὶ ἀγωνισταί τῆς ἐλευθερίας ἦσαν φλογεροὶ πιστοί).

4. Ἡ Θρησκεία, λέγουν, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν Ἐπιστήμην (ἀναπόδεικτοι τυγχάνουν ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου εἰς 6 ἡμέρας, ἡ αἰὼλος ψυχὴ, ἡ ὑπαρξὶς παραδείσου καὶ κολάσεως, ἡ δυνατότης θαυμάτων). Ἀντιθέτως, ἡ Ἐπιστήμη, περιοριζομένη εἰς τὴν ἔρευναν μόνον τῶν φαινομένων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ χρησιμοποιοῦσα μόνον τὸ λογικόν, ἀδυνατεῖ νά προχωρήσῃ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ κόσμου καὶ νά δεχθῇ, χρησιμοποιοῦσα ἄλλας δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὴν διαίσθησιν καὶ τὴν πίστιν, πνευματικὰς καταστάσεις καὶ δυνατότητας καὶ ἀλληγορικὰς ἐκφράσεις (παραδείσους, κόλασις, θαύματα, ψυχὴ, δημιουργία εἰς 6 ἡμέρας κ.λ.π.). Πολλοὶ ἐπιστήμονες, ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀδυναμίαν αὐτὴν, ὁμολογοῦν τὴν θρησκευτικὴν τῶν πίστιν διὰ τὰ θέματα αὐτὰ καὶ ἴστανται μετὰ σεβασμοῦ ἐνώπιον τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ εἰς τὴν γῆν μας καὶ τῶν φαινομένων τοῦ θανάτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.¹¹

5. Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον εἶναι:

- α) Ἡ ἀνεύρεσις, ἀποκάθαρσις, ταξινόμησις καὶ διεύρυνσις τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων καὶ ἐμπειριῶν, ποὺ ἔχουν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὸν οἰκογενειακὸν καὶ κοινωνικὸν βίον τῶν ὡς πρὸς τὸ δόγμα καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Θρησκείας.
- β) Ἡ δημιουργία εὐκαιριῶν διὰ θρησκευτικὰ βιώματα εἰς τὰ παιδιὰ.
- γ) Ὁ ἐθισμὸς τῶν εἰς χριστιανικὴν ἠθικὴν ζωὴν ἐντὸς τοῦ σχολικοῦ, οἰκογενειακοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντός τῶν.
- δ) Ἡ σύνδεσις τῆς ψυχῆς τῶν μετ' αὐτὴν Ὁρθόδοξον Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας, διὰ τῆς κατανόησεως τῶν δεσμῶν μεταξύ Ἐκκλησίας καὶ Ἐθνους κατὰ τὰς περιπετείας καὶ ἀνατάσεις τῶν, διὰ τοῦ τακτικοῦ ἐκκλησιασμοῦ τῶν εἰς τοὺς Ἱερούς Ναοὺς τῆς ἐνορίας τῶν, διὰ τῆς ἐνημερώσεως τῶν εἰς τὸ συντελούμενον ἔργον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συμβουλίων, τῆς Ἐπισκοπῆς, τῆς Μητροπόλεως καὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ διὰ τῆς παρωθήσεως εἰς συμμετοχὴν εἰς τὰ Ἱερά Μυστήρια, τὰ τελούμενα ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας.

6. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

1. Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ Δόγματος, διὰ τὴν συνειδητὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν λατρείαν καὶ διὰ τὴν βίωσιν τῆς πίστεως ἀπαιτοῦνται ὑψηλὴ ἀφαιρετικὴ νοημοσύνη, ἀνώτερα συναισθήματα καὶ ἐντονὸς διαίσθησις. Ἡ συνειδήσις, διὰ τῆς ἀφηρημένης διανοητικῆς ἐνεργείας τῆς, θὰ κατακτήσῃ τὴν σαφήνειαν διὰ τὸ σύμπαν, διὰ τῶν ἀνωτέρων ἠθικῶν, καλαισθητικῶν καὶ συμπαθητικῶν συναισθημάτων θὰ ἀποκτήσῃ τὴν αἴσθησιν τῆς ἐνότητος καὶ ἁρμονίας εἰς τὰ ὄντα τοῦ σύμπαντος καὶ διὰ τῆς διαισθήσεως θὰ εἰκάσῃ τὸν σοφόν καὶ προστάτην Δημιουργόν καὶ θὰ ζῇ δέος καὶ ἔλξιν πρὸς Αὐτόν. Ὅταν ὁ ἀνθρώπος φθάσῃ ψυχολογικῶς εἰς αὐτὰς τὰς δυνατότητας, εἶναι εἰς θέσιν, κατὰ τὴν προοπτάθειν του διὰ νά διασαφηνίσῃ τὴν δομὴν τοῦ σύμπαντος, νά δεχθῇ τὰς δογματικὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ τῶν

πρώτων πνευματικῶν ἀρχῶν δημιουργίας καί λειτουργίας τοῦ κόσμου. Δύναται ἀκόμη, κατὰ τὴν μέριμνάν του διὰ νὰ διαμορφώσῃ τὰς λατρευτικὰς του ἐκδηλώσεις πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ τὸν κυβερνήτην τοῦ σύμπαντος, νὰ ἀσπάζεται καὶ νὰ ἐκτελῇ τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Εἶναι, ἐπίσης, εἰς θέσιν, κατὰ τὴν διαμόρφωσιν σταθεροῦ τοῦ θρησκευτικοῦ τοῦ βιώματος ὡς τρομακτικοῦ καὶ θελκτικοῦ μυστηρίου ἔναντι τοῦ Θεοῦ, νὰ θεωρῇ τὴν Τριαδικὴν Θεότητα ὡς Δημιουργόν, Κυβερνήτην καὶ Προστάτην τῶν ὄντων καὶ νὰ ζῇ δι' Αὐτὴν συναισθήματα σεβασμοῦ. Κατορθώνει, τέλος, μὲ ὅλα τὰ ἀνωτέρω, νὰ πιστεύῃ εἰς τοὺς λόγους, τὰ φιλόφρονά ἐργα, τὸν σταυρικόν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀποβαίνει τότε ἀληθινὸς πιστὸς μὲ σταθερόν τὸ ὄραμα τῆς ὑπάρξεώς του εἰς τὸ σῦμπαν, μὲ συνέπειαν βίου, μὲ ἐλπίδας εἰς τὴν θείαν χάριν, μὲ αἰσιοδοξίαν, μὲ εὐσέβειαν καὶ μὲ διάθεσιν αὐτοθυσίας διὰ τὴν πίστιν του εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

2. Τὸ παιδί τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἔναντι αὐτῶν τῶν ψυχολογικῶν ἀπαιτήσεων εὐρίσκεται εἰς μειονεκτικὴν θέσιν. Ἡ νοημοσύνη του, ἐνεργοῦσα ἐπὶ συγκεκριμέναν πραγματῶν, ἀδυνατεῖ νὰ προχωρήσῃ εἰς ἀφαιρετικὰς διαδικασίας, νὰ δεχθῇ πνευματικὰς Ἀρχὰς εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ λειτουργίαν τοῦ κόσμου καὶ νὰ κατανοήσῃ τὰς δογματικὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ συναισθηματικὸς κόσμος του, περιοριζόμενος εἰς πράγματα καὶ πρόσωπα σχετιζόμενα μὲ τὰς ἀμέσους βιοτικὰς ἀνάγκας του καὶ μὲ τὰς παραγωγικὰς, οἰκονομικὰς, ἀξίας, δέν δύναται νὰ ἀπλώνεται εἰς ἀνώτερη ἠθικὰ, καλαιοθητικὰ καὶ κοινωνικὰ συναισθήματα, νὰ ἐκδηλώνῃ βάσει αὐτῶν τὴν λατρείαν του πρὸς τὸν δημιουργήσαντα ἐν ἐνότητι καὶ ἀρμονίᾳ τὰ ὄντα τοῦ σῦμπαντος Θεόν, νὰ ἀκολουθῇ συνειδητῶς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ νὰ ἐκτελῇ πράξεις κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. Ἡ διαίτησίς του, τροφοδοτούμενη μὲ ἀπλὰ ἀντιληπτικὰ δεδομένα, δέν ἔχει ἀκόμη πλουσίαν ἐμπειρίαν ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, διὰ νὰ ἀποβαίνει ἐσωτερικῇ θέρμῃ καὶ λάμπῃ φωτίζουσα τὴν ψυχὴν εἰς τὰς μεταφυσικὰς τῆς ἀγωνίας, δημιουργοῦσα ἔδαφος ὑποδοχῆς τῶν χριστιανικῶν διδαγμάτων καὶ ὑποκινούσα τὸ δέος καὶ τὴν ἔλξιν πρὸς τὸν Θεόν (τὸ βίωμα τῆς πίστεως).

Μερικαὶ τάσεις τῶν παιδιῶν, κατὰ τὴν βρεφικὴν, νηπιακὴν καὶ παιδικὴν ἡλικίαν, πρέπει νὰ τύχουν ἰδιαίτερας προσοχῆς, διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ἐπ' αὐτῶν προοδευτικῶς μία πλήρης ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ ἓνα ὑγιὲς θρησκευτικὸν συναίσθημα.¹¹

3. Κατὰ τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν, τὸ παιδί διακατέχεται ἀπὸ τὴν θέλησιν νὰ ζήσῃ, ἀναζητεῖ πρὸς τοῦτο τὴν τροφὴν, τὴν θερμότητα, τὴν προστασίαν, τὴν ἀσφάλειαν καὶ δοκιμάζει ἀγωνίας, ὅταν στερητὰ ὦλυν αὐτῶν. Ἡ συνεχὴς καὶ πάντοτε ἀνανεούμενη ἐμπειρία του ἀπὸ τὴν ικανοποίησιν αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν του, δημιουργεῖ εἰς αὐτὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἀσφαλείας. Ἀργότερα, ὅταν θὰ ἀναπτυχθῇ ἡ νοημοσύνη του καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως γνώσεων ἄνευ συγκεκριμένης ὠφελείας, θὰ αὐξηθῇ καὶ ἡ συνειδητὴ ἀνάγκη του δι' ἓνα ὑπέρτατον στήριγμα, ἓνα βασικόν θεμέλιον καὶ ἓνα ἰσχυρόν Προστάτην. Ὑπολογίζει τότε ὅτι θὰ ἡδύνατο καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀκόμη καὶ ὅτι ἡ ὑπάρξις του προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν καὶ ἐναποτίθεται εἰς Αὐτόν. Ἔτσι, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὁ πόθος τῆς ζωῆς εἶναι εἰς τὸ βάθος πόθος τοῦ Θεοῦ. Οἱ ψυχαναλυταὶ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ βρέφος, μὲ τὴν πρώτην ἐμπειρίαν τῆς πρὸς αὐτὸ προστασίας τῶν γονέων, προχωρεῖ εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ θρησκευτικοῦ του συναισθήματος δεχόμενον, κατ' ἐπέκτασιν τῶν γονέων, τὸν Θεόν, ὡς μεγάλον Προστάτην, πλήρη ἀγάπης.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω, τὸ βρέφος δύναται νὰ δοκιμάζῃ μερικὰ θρησκευτικὰ συν-

αισθήματα, πρίν συγκροτήσει μίαν θρησκευτικήν σκέψιν. Συνειδητοποιεί αὐθόρμητως τὴν ἐξάρτησίν του, καθὼς βλέπει εἰς τὴν μητέρα του ὄχι μόνον τὴν πηγὴν τῆς τροφῆς του ἀλλὰ καὶ τὴν πηγὴν τῆς τρυφερότητος καὶ τῆς ἡσυχίας του, καὶ ἐκδηλώνει τότε, μὲ τὸ χαμόγελόν του καὶ τὴν προσήλωσιν εἰς αὐτὴν τοῦ βλέμματός του, τὴν ἀγάπην του πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην του, τὰς ὁποίας βραδύτερον θὰ ἐπεκτείνει εἰς ἀγάπην καὶ ἐμπιστοσύνην ὄχι μόνον πρὸς ἄλλα πρόσωπα ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὸν αἰώνιον Θεόν. Διὰ τοῦτο, ὁ Πεσταλότι ἐτόνιζεν: «ἡ καρδία τῆς μητέρας μου μοῦ ἔδειξε τὸν Θεόν».

Μὲ τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἐξαρτήσεως καὶ τῆς ἀνεπαρκείας του καὶ μὲ τὰς μικρὰς ἀγωνίας του διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς προστασίας εἰς τὸ περιβάλλον του ζῇ τὸ βρέφος τὰ πρῶτα συναισθήματα σεβασμοῦ. Ἡ χριστιανὴ μητέρα του, πιστεύουσα ὅτι ἡ ἀγωνία εἶναι φυσικὸν ἀκόλουθον τῆς ζωῆς, ὑποκινεῖ αὐτὴν τὴν ἀγωνίαν εἰς τὸ μικρὸν βρέφος, διὰ νὰ ἀποθῇ σεβασμὸς πρὸς τοὺς γονεῖς καί, ἀργότερον, δέος Θεοῦ. Ὁ παιδαγωγός, βραδύτερον, θὰ βοηθήσῃ τὰ παιδιά νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι πρέπει νὰ ὑποφέρουν ὑπὸ τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἀγαποῦν χάριν Αὐτοῦ τὴν πραγματικότητα, πού δημιουργεῖ ταυτοχρόνως ἔλξιν καὶ ἀγωνίαν.

Ὁ ἐγκεντρικὸς χαρακτήρ τοῦ μικροῦ βρέφους συγκρούεται ὄχι μόνον μὲ τὴν ἀδυναμίαν του ἀλλὰ καὶ μὲ ὀρισμένας ἐνεργείας καὶ καταστάσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ συνηθίσῃ καὶ εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ πειθαρχήσῃ. Τότε συνειδητοποιεῖ τὰ ὅρια εἰς τὰς ὁρμάς καὶ θελήσεις του, εὐρίσκει τὸν πατέρα του ὡς ὁδηγόν καὶ ὑπόδειγμα καὶ ἀντιλαμβάνεται οἱγὰ - σιγὰ τὴν ἀναγκαιότητα ὑποταγῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐξουσίαν καὶ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ.

4. Κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν, τὸ παιδί, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀνάγκην ἀσφαλείας καὶ κατευθύνσεως, ἔχει καὶ τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν κόσμον του καὶ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπ' αὐτοῦ. Διαχωρίζει τὸ ἐγὼ του ἀπὸ τὸ ἐγὼ τοῦ ἄλλου, ζητεῖ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησιν του ἐπὶ τοῦ ἄλλου, δοκιμάζει, εἰς περίπτωσιν ἐπιτυχίας, ἓνα συναισθημα δυνάμεως ἢ, εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας, συναισθημα ἀδυναμίας (στενοχώρια, ἐντροπὴ) καὶ ζῇ ἔτι τὴν ἀνάγκην ἀναγνωρίσεως τῆς προσωπικῆς ἀξίας καὶ τὸν πόθον νὰ γίνῃ «μεγάλος», νὰ φθάσῃ τοὺς γονεῖς του καὶ ἄλλα πρόσωπα. Ἀκριβῶς, τὴν στιγμὴν αὐτήν, οἱ γονεῖς καὶ οἱ παιδαγωγοὶ δύνανται νὰ παρουσιάσουν εἰς τὰ νήπια τῶν τὸν Θεόν ὡς τὸν πολὺ μεγάλον, ὡς τὸν πολὺ δυνατόν, ὡς τὸν πολὺ τέλειον, πού δέν θὰ τοὺς ἀπογοητεύσῃ ποτέ καὶ πού προσφέρει τὴν Χάριν Του εἰς τὰ παιδιά, διὰ νὰ γίνωνται «μεγάλοι», νὰ ἀνακαλύπτουν καὶ νὰ κατακοῦν τὸν κόσμον. Ὁ Χριστὸς τότε εἰς τὴν σκέψιν τῶν παιδιῶν δέν εἶναι ὁ «Χριστὸς παιδί» ἀλλὰ ὁ Θεὸς καὶ Κύριος τοῦ κόσμου, ὁ φίλος Θεός, ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν ζωὴν των. Τότε, ἀκριβῶς, εἶναι δυνατόν νὰ ὁδηγῶνται τὰ νήπια νὰ ζητοῦν δι' ἁπλῶν προσευχῶν τὴν βοήθειαν τοῦ Παναγὰθου Θεοῦ καὶ νὰ μεταλαμβάνουν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ πιστεύοντα ὅτι ἔχουν μέσα των τὸν Θεόν καὶ τὴν Χάριν Του, διὰ νὰ γίνουν «μεγάλοι», νὰ ἐπιτύχουν μὲ τὰς προσπάθειας των κατὰ σημαντικὸν κ.λ.π. Χάρις εἰς τὴν μμητικήν των τάσιν τὰ νήπια ἀκολουθοῦν εὐκόλως τοὺς γονεῖς των εἰς τὰς λατρευτικὰς των ἐκδηλώσεις καὶ χάρις εἰς τὴν τάσιν των νὰ διατυπώνουν ἀπορίας διὰ τὰς αἰτίας τῶν γεγονότων καὶ πραγμάτων, παρέχεται δυνατότης νὰ συγκροτοῦν, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν γονέων καὶ τῶν παιδαγωγῶν των, ἀπλᾶς ἐννοίας περὶ τοῦ Δημιουργοῦ, Παντοδυνάμου καὶ Παναγὰθου Θεοῦ.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω, τὸ νήπιον δέχεται τὸν Θεόν ὡς ἓνα ζῶν πρόσωπον, ἄορατον ἀλλὰ καὶ παρόν, τὸ ὁποῖον γνωρίζει τὰ πάντα καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, εἶναι ἰσχυρότερον ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον, εἶναι τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε

τό παιδί, πού αγαπά αυτό, πού ἐλέγχει αυτό ὑποφέροντας δι' αυτό καί προσφέροντας ὅ,τι ἔχει. Διὰ τοῦτο, αἰσθάνεται τό νήπιον ὅτι ὀφείλει νά αγαπά τό πρόσωπον αὐτό, νά τό σέβεται, νά τό λατρεύῃ καί νά τό εὐχαριστῇ. Διὰ τούς λόγους αὐτούς, ἡ θρησκευτική ἀγωγή πρέπει νά τελῇται μέ συγκεκριμένες πράξεις καί συγκεκριμένα πράγματα (εὐσεβῆς στάσις κατά τήν προσευχήν, παρακολούθησις λειτουργιών, συμμετοχή εἰς τά μυστήρια, παρατήρησις εἰκόνων ἱερῶν προσώπων, περιποιήσις καί διακόσμησις εἰκόνων, δραματοποιήσις θρησκευτικῶν ἱστοριῶν, καλαί πράξεις).

5. Κατά τήν σχολικήν ἡλικίαν (6-12 ἐτῶν), τό παιδί, λόγω τῆς διευρύνσεως τῶν κοινωνικῶν ὀριζόντων του καί τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῶν γνώσεών του μέ τās παρατηρήσεις του εἰς τήν φύσιν καί τήν ζωὴν καί μέ τά διδασκόμενα μαθήματα, γίνεται γρήγορα ἓνας μικρός ρεαλιστής, πού θέλει νά γνωρίσῃ τί ὑπάρχει ἀκριβῶς εἰς κάθε πρᾶγμα. Εἰς τās ἀπορίας του διὰ τόν Θεόν θέλει συγκεκριμένες καί σαφεῖς ἀπαντήσεις.

Τό παιδί τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἀρέσκειται ἐπίσης νά ζῇ ἐπὶ πολύ εἰς τήν παιδικήν συντροφίαν. Ἐκεῖ ἀποκτᾷ τό ὁμαδικόν πνεῦμα, συνειδητοποιεῖ ἠθικάς ὑποχρεώσεις, συναισθάνεται εὐθύνας καί ἐνοχλήν καί ζῇ τήν ἀνάγκην τῆς ὁμολογίας. Μέ αὐτάς τās ψυχικάς του καταστάσεις δύναται νά ἐπεκτείνῃ τās σκέψεις του καί τήν ἀγάπην του δι' ἓνα Θεόν δίκαιον, φιλεύσπλαχνον, Θεόν ὁμιλοῦντα εἰς τό βάθος τῆς ψυχῆς του καί ἀκούοντα αὐτό ἀπό τό βάθος αὐτῆς. Τότε, ἀκριβῶς, εἶναι εὐ-πρόσδεκτος ἀπό τήν παιδικήν ψυχὴν ἡ ἔννοια τῆς Ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος προσφέρει τήν ἀγιάζουσαν Χάριν Του. Οἱ γονεῖς καί οἱ παιδαγωγοὶ εὐρίσκουν τότε τās εὐκαιρίας, διὰ νά ὁδηγήσουν τά παιδιά εἰς τήν ἱερὰν Ἐξομολόγησιν, εἰς τήν θείαν Εὐχαριστίαν καί εἰς τήν θείαν λειτουργίαν καί νά διδάξουν εἰς αὐτά ὅτι ὁ Χριστός ἀπέθανε διὰ τήν ἀρετὴν καί διὰ τούς ἀνθρώπους καί ὅτι ὁ κάθε πιστός ὀφείλει νά ἐνοῦται μέ τόν Χριστόν, διὰ νά λαμβάνῃ τήν Χάριν Του. Ἔτσι, θά κερδίσουν τήν συνεδητητὴν συγκατάθεσιν τῶν παιδιῶν διὰ τήν θρησκευτικὴν κατεύθυνσίν των καί θά τά ὠθήσουν νά εὑρουν βραδύτερον τά λογικά των κίνητρα καί τήν ἰδίαν των ἐσωτερικὴν φωνὴν διὰ τās θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των.

7. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Εἰς τās μικράς τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἡ διδασκτέα ὕλη περιλαμβάνει ἀπλὰς προσευχάς, ᾠσματα, ἱστορίας εὐκαιρικῶς περὶ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καί τῶν Ἁγίων, σχολικὰς θρησκευτικὰς τελετάς καί συμμετοχὴν εἰς τήν κοινὴν λατρείαν τῆς λαϊκῆς κοινότητος.

Εἰς τās μεσαίας τάξεις ἐντάσσονται προσευχαί, ᾠσματα, ἱστορίαι τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, τελεταί, συμμετοχὴ εἰς τήν κοινὴν λατρείαν καί πράξεις χριστιανικῆς ἠθικῆς εἰς τήν σχολικὴν κοινότητα.

Εἰς τās ἀνωτέρας τάξεις περιλαμβάνονται στοιχεῖα ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἐκ τῆς Λειτουργικῆς καί ἐκ τῆς Κατηχήσεως, ἐρμηνεῖα περικοπῶν ἐκ τῶν ἔργων τῶν Ἀποστόλων καί ἐκ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων προσευχαί, ᾠσματα, τελεταί, συμμετοχὴ εἰς τήν λατρείαν τῆς λαϊκῆς κοινότητος, καί πράξεις φιλαλληλίας εἰς τήν σχολικὴν κοινότητα καί εἰς τό στενώτερον κοινωνικόν περιβάλλον.

8. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ¹²

1. Ἐκκίνησις διὰ κάθε θρησκευτικόν μάθημα ἐκ τῶν δεδομένων τοῦ φυσικοῦ

καί ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος καί ἐκ τῶν γεγονότων τῆς παιδικῆς ζωῆς, διὰ νά ἔχη τό παιδί συγκεκριμένα καί ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα (τοπία, φυσικά φαινόμενα, ἑορταί, τελεταί, ἠθικά πράξεις, κηδεῖαι κ.λ.π.), πρὸς κατανόησιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης καί τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καί πρὸς βίωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

2. Μέρηματα διὰ τὴν ἐπίδρασιν, δι' ὅλων τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, ἐπὶ τῆς βουλήσεως τοῦ παιδιοῦ, διὰ νά προβαίνειν τοῦτο εἰς αὐτοπεριορισμὸν τῶν ἐνστικτων του, εἰς ἐνδοσκόπησιν καί εἰς ἐκτέλεσιν πράξεων ἀγάπης, συγγνώμης, ἐντιμότητος καί δικαιοσύνης.

3. Χρησιμοποίησις α) τῆς ἀφηγηματικῆς μορφῆς διδασκαλίας μέ ὅλας τὰς ἀρετάς τῆς διὰ τὴν ἱστορικὴν ὕλην, β) τῆς δεικτικῆς μορφῆς διὰ τὴν λειτουργικὴν καί γ) τῆς μεθόδου τοῦ προβληματισμοῦ διὰ τὴν Κατήχησιν καί τὰς Προσευχάς.

4. Διατήρησις, μέ ὅλα τὰ δυνατόν μέσα, τῆς καταλλήλου σοβαρᾶς ἀτμοσφαιρας εἰς τὴν σχολικὴν αἰθουσαν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, ὥστε νά δημιουργηθοῦν τὰ ἀπαραίτητα βιώματα εἰς τὰ παιδιά καί νά κατανοηθοῦν δογματικά ἀλήθειαι καί ἠθικά διδάγματα.

5. Πλήρης προπαρασκευὴ τοῦ διδασκοντος α) εἰς τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῶν παραδεκτῶν ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας δογματικῶν ἀληθειῶν, β) εἰς τὴν μεθοδικὴν ἀπλοῦστευσιν τῶν ἀληθειῶν τούτων μέ συγκεκριμένα παραδείγματα διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν καί γ) εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀπαραιτήτων συνθηκῶν καί μέσων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μαθήματος. Τὰ θρησκευτικά ἀποτελοῦν κατ' ἐξαιρέσιν μάθημα, ποῦ ἀναφέρεται εἰς πολὺ σοβαρά θέματα, ποῦ ὀφείλει νά ἐπιδράσῃ εἰς τὴν νόησιν, εἰς τό συναισθημα καί εἰς τὴν βούλησιν τοῦ ἀτόμου καί ποῦ ἀπευθύνεται εἰς ἄτομα (παιδιά), τὰ ὅποια δέν διαθέτουν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὰς ἀπαραίτους ψυχολογικάς προϋποθέσεις. Κατὰ συνέπειαν, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ πλήρης γνωσιολογικὴ καί διδακτικὴ προετοιμασία τοῦ διδασκάλου καί ἡ γνησία πίστις αὐτοῦ.

6. Ἀντιμετώπισις τῶν ἀποριῶν, τῆς δυσπιστίας καί τῆς ἀμφιβολίας τῶν μαθητῶν τῶν μεγαλύτερων τάξεων ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν θεμάτων μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται προληπτικῶς διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀκτινοβολοῦσης χριστιανικῆν πίστιν προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου καί διὰ τῆς βιώσεως ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν διδασκομένων. Ἐπιτυγχάνεται ὅμως καί κατασταλτικῶς διὰ τῆς ὑπομονῆς καί ἀνεκτικότητος, διὰ τῆς ἀναφορᾶς ὁμολογίων πίστεως μεγάλων ἀνδρῶν καί πορισμάτων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῆς σκέψεως τῶν παιδιῶν καί ἐφήθων εἰς τὰ ἀγωνιῶδη ἐρωτήματα τοῦ θανάτου καί τῆς ζωῆς, τῆς πολυπλοκότητος καί σκοπιμότητος τῶν ὀργάνων εἰς τὸν ἐμβιον κόσμον, τῆς ἁρμονίας εἰς τὴν φύσιν καί τῆς ὑπάρξεως τοῦ αὐλοῦ, πνευματικοῦ, στοιχείου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὄντότητα, τό ὅποιον τὴν διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα, καί τέλος, διὰ τῆς ἐπιμονῆς εἰς τὴν ἱστορικότητα τῆς ἐμφάνισεως τοῦ Θεανθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

9. ΜΕΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. **Φυσικά μέσα:** Οἱ ἱεροὶ ναοί, τὰ μοναστήρια, τὰ ἐξωκκλήσια, τὰ ἅγια λείψανα, αἱ ἅγιοι εἰκόνες, τὰ ἱερὰ σκευῆ καί ἄμφια, οἱ θρησκευτικοὶ χώροι, αἱ τελεταί, αἱ ἑορταί, τὰ ἱερὰ μυστήρια, τὰ τοπία, τὰ φυσικά φαινόμενα, τὰ κοινωνικά γεγονότα, τὰ θρησκευτικά μνημεῖα, τὰ χριστιανικά ἥθη καί ἔθιμα.

2. Τεχνητά μέσα:

α) Εικόνες του Χριστού, της Θεοτόκου, των 'Αποστόλων, των 'Αγίων και των Μαρτύρων της Πίστεως, ως και απεικονίσεις θρησκευτικών μνημείων, κτηρίων, έργων και γεγονότων. Αι εικόνες αὗται εἶναι παιδαγωγοῦσαι, ὅταν ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἢ δογματικὴν ἀλήθειαν, ὅταν ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν τῶν παιδιῶν, ὅταν μέ τὰ χρώματά των, τὴν μορφὴν τῶν καὶ τὸ περιεχόμενον των διεγείρουν τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν μαθητῶν καὶ διαπλάττουν τὸ φρόνημα αὐτῶν καὶ ὅταν δύνανται νὰ ἀποτελοῦν ἄριστον μέσον δι' ἐπανάληψιν τῆς ὕλης. Τὰς εἰκόνας αὐτάς παρατηροῦν οἱ μαθηταὶ καὶ ἐρμηνεύουν πραγματικῶς (ὑπάρχοντα πρόσωπα καὶ ἐπεισόδια), ἱστορικῶς (ἱστορικά περίοδοι, γεγονότα) καὶ ψυχολογικῶς (ψυχικαὶ καταστάσεις τῶν προσώπων).

β) Χάρται τῶν ἁγίων τόπων καὶ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν θρησκευτικῶν χώρων μέ εἰδικὰ ἐγχρωμα στοιχεῖα καὶ ὑπομνηματισμούς, διὰ νὰ ἀποβοῦν ἀξιόπιστοι αἱ ἀφηγήσεις, διὰ νὰ εἶναι ἐποπτικὴ ἡ διδασκαλία, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ γόνιμος συνάφεια γεωγραφίας καὶ ἱστορικῆς ὕλης.

γ) Φωτεινὰ διαφάνειαι (σλαΐτες), κάρται, προβολαὶ εἰκόνων ἐκ βιβλίων, κινηματογραφικαὶ ταινίαι, γραμματόσημα μέ θρησκευτικὰς παραστάσεις, φωτογραφίαι ἀπὸ στιγμιότυπα θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἀπεικονίσεις ἔργων φιλαλληλίας, σχεδιαγράμματα καὶ κινηματογραφικαὶ ταινίαι.

δ) Μαγνητοταινίαι μέ ἐγγραφὴν θρησκευτικῶν ἀσμάτων, ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, ὁμιλιῶν, προσευχῶν καὶ τελετῶν.

ε) Τετράδια διὰ τὰ διαγράμματα, τὰς περιλήψεις, τὰς ἰχνογραφήσεις, τὴν ἐπικόλλησιν εἰκόνων καὶ τὰς κατ' οἶκον γραπτὰς ἐργασίας.

3. **Χρῆσις τῶν μέσων:** Ὅλα τὰ ἀνωτέρω μέσα χρησιμοποιοῦνται ἐπικαίρως, εἴτε εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μαθήματος πρὸς ἀφόρμησιν καὶ συζήτησιν εἴτε κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μαθήματος πρὸς πληρεστέραν ἀνάλυσιν καὶ κατανόησιν εἴτε εἰς τὸ τέλος πρὸς ἐμπέδωσιν τῶν διδασκομένων. Τὰ μέσα ταῦτα εὐρίσκουν καὶ ἐπιλέγουσιν ὅχι μόνον ὁ διδάσκαλος ἀλλὰ καὶ οἱ μαθηταί. Κατὰ τὴν παρουσίαν τῶν μέσων αὐτῶν, οἱ μαθηταὶ αὐτενεργοῦντες παρατηροῦν τὰς σκηνὰς καὶ συζητοῦν ἐπ' αὐτῶν. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀναρτῶνται εἰς τὸν τοῖχον τῆς αἰθούσης, εἰς τοὺς διαδρόμους καὶ εἰς τὰς πινακίδας ἢ τοποθετοῦνται εἰς τὴν ἐφημερίδα τοῦ τοίχου, εἰς τὸ χειρόγραφον περιοδικόν καὶ εἰς τὰς προθήκας τοῦ σχολείου.

10. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΕΥΧΩΝ

1. **Προϋποθέσεις:** α) Προηγούμενῃ διήγησις μιᾶς ἱστορίας ἢ κοινωνικοῦ ἢ φυσικοῦ γεγονότος, ὥστε νὰ αἰσθανθῇ τὸ παιδί μίαν ἐσωτερικὴν ὥθησιν διὰ προσευχῆν, β) συσχετίσις τοῦ περιεχομένου τῆς μέ τὰ βιώματα, τὰς ἀνάγκας, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας τῶν παιδιῶν, διὰ νὰ ὑπάρξουν κίνητρα καὶ ἐνδιαφέροντα, γ) ἀπλὴ καὶ σύντομος αὐτοσχέδιος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν διατύπωσις μέ κατάλληλον λεκτικὴν ἑκφρασιν καὶ μέ σαφεῖ τὰ αἰτήματα ἢ τὰ αἰσθήματα ἐγγνωμοσύνης διὰ τὸν Θεόν ἢ τὸν Ἅγιον καὶ δ) διασφάλισις ἀτμοσφαιρας εὐλαθείας καὶ πραγματικῆς συμμετοχῆ τοῦ διδασκάλου μέ ἀληθῆ πίστιν.

2. **Διαδικασίαι:** α) Ἀφόρμησις ἐκ γεγονότων τῶν ἐνδιαφερόντων τῶν παιδιῶν. β) Παρατήρησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς ἀπαγγελλομένης 2-3 φορές ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἢ μαθητοῦ προσευχῆς. γ) Ἀπόδοσις τοῦ νοήματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ σχετικὴ συζήτησις διὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα. δ) Ἀπαγγελία ὑπὸ τοῦ διδα-

σκάλου ή υπό του μαθητού της προσευχής κατά στροφάς ή παραγράφους και προοδευτική εκμάθησις υπό των μαθητών της απαγγελίας από στήθους. Η προσευχή διδάσκεται εις μέν τούς μαθητάς, πού δέν γνωρίζουν ακόμη ανάγνωσιν, προφορικώς διά μόνης της απαγγελίας του διδάσκοντος, εις δέ τούς μεγαλύτερους μαθητάς προφορικώς και γραπτώς διά της απαγγελίας του διδάσκοντος και διά της αναγνώσεως του κειμένου εκ του μαυροπίνακος. ε) Απαγγελία ολοκληρώου της προσευχής εν χορῷ, κατόπιν καθ' ομάδας μαθητών και τέλος υπό 1-2 μαθητών. στ) Παρεμβάλλεται άλλη γνωστή ήδη προσευχή και κατόπιν ζητείται ή απαγγελία της νέας προσευχής. ζ) Καλούνται τά παιδιά νά ιχνογραφήσουν σκηνάς εκ του περιεχομένου της προσευχής. η) Τέλος, απαγγέλλεται ή προσευχή υπό μαθητού ή εν χορῷ μέ όλην τήν θρησκευτικήν εύλάβειαν, μέ τήν ανάλογον λατρευτικήν στάσιν όλων, μέ τήν ένατένισιν εις τήν σχετικήν εικόνα του Χριστού ή της Θεοτόκου ή Αγίου, μέ τό καιόμενον κανόλι ή κεράκι ενώπιον της εικόνας κ.λ.π. θ) Κατά τās επομένας ήμέρας, επαναλαμβάνεται ή προσευχή αυτή, διά νά γίνη κτήμα των μαθητών, και αξιοποιείται εις καταλλήλους στιγμάς και εις τά άλλα μαθήματα.

11. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΥΛΗΣ

Μαθήματα Ιστορικής ύλης είναι αί ιστορίαι εκ της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης και ή Έκκλησιαστική Ιστορία.

1. **Αφόρμησης:** εκ των βιωμάτων των παιδιών ή εκ του προηγούμενου μαθήματος.

2. **Παρατήρησης:** Ο διδάσκαλος διηγείται μέ παραστατικήν και κατανοητήν γλώσσαν τήν θρησκευτικήν ιστορίαν εις διάρκειαν 15 - 20 λεπτών της ώρας. Οί μαθηταί παρατηρούν νοερώς τās αφηγουμένας υπό του διδασκάλου σκηνάς και ζούν ανάλογα βιώματα. Αφήνομεν, έπ' όλίγα δευτερόλεπτα της ώρας, τά παιδιά εν σιγή, διά νά άφομοιώσουν μόνα των τά γεγονότα της ιστορίας, νά ταξινομήσουν αυτά και νά άρχίσουν νά σκέπτονται έπ' αυτάων. Εις τόν μαυροπίνακα έχομεν γράψει, εκ των προτέρων, ένα σύντομον διάγραμμα της διηγήσεώς μας και άποκαλύπτοντες αυτό καλούμεν τά παιδιά νά τό διαβάσουν ή γράφομεν, κατά τήν αφήγησίν μας, συνθηματικώς τά κύρια γεγονότα, τά όνόματα και τās χρονολογίας, διά νά δώσωμεν βασιικά μνημονικά στηρίγματα εις τούς μαθητάς διά τήν περαιτέρω έπεξεργασίαν.

3. **Έπεξεργασία:** Προκαλούμεν τά παιδιά νά εκφράσουν τās σκέψεις και τά συναισθημάτα των δι' όσα ήκουσαν βοηθούμενα από τό διάγραμμα εις τόν πίνακα. Μετά από 2 - 3 κρίσεις των μαθητών, λαμβάνομεν άφορμάς και κατευθύνομεν τήν συζήτησιν εις τό κύριον γεγονός και τόν κύριον ήρωα της ιστορίας έπιμένοντες εις τήν διατύπωσιν χαρακτηρισμών και συναισθημάτων. Συνδέομεν μέ τόν κύριον ήρωα τά άλλα πρόσωπα και οδηγούμεν τήν συζήτησιν εις αυτά όμοίως. Κατά τήν συζήτησιν αυτήν, γράφομεν εις τόν πίνακα προοδευτικώς, κάτωθεν του ύποτίτλου: «Πρόσωπα και γεγονότα», τά όνόματα των προσώπων και τούς αντίστοιχους χαρακτηρισμούς. Κατά τήν μέχρι τώρα έπεξεργασίαν, χρησιμοποιούμεν έπικαίρως χάρτας, εικόνας, σχεδιαγράμματα, γραφικά παραστάσεις και αντικείμενα, διά νά βοηθήσωμεν τά παιδιά νά ολοκληρώσουν τās φανταστικές παραστάσεις των, νά εξάγουν όρθās κρίσεις και νά ζήσουν έντονα συναισθηματα.

Μέ τήν έρώτησίν μας: «τί θέλει νά μάς δείξη ή ιστορία αυτή;», οί μαθηταί διερευνούν τήν κεντρικήν ιδέαν, τήν όποιαν γράφομεν εις τόν πίνακα. Μετά τήν έρώτησίν μας κατόπιν: «τί μένει εις τήν ψυχήν σας από τήν ιστορίαν αυτήν και τί θα

ήθέλατε σεις γιά τά πρόσωπα τής Ιστορίας καί γιά τήν ζωήν σας;», τά παιδιά ἐξάγον πορίσματα καί ἐκφράζουν πόθους ἐλευθέρως.

4. **Ἐκφρασις:** Οἱ μαθηταί, καταλλήλως ὑποκινούμενοι, ἰχνογραφοῦν σκηνάς ἐκ τής Ιστορίας. Κατασκευάζουν μέ διάφορα ὑλικά σχετικά ἀντικείμενα. Δραματοποιοῦν τά Ιστορικά γεγονότα ὑποδυόμενοι τούς ρόλους τῶν προσώπων μέ ὄλην τήν ἀπαιτούμενην σοβαρότητα (πλὴν τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ). Ἀπαντοῦν εἰς ἐρωτήσεις μας. Ἀναδιηγούνται τήν Ιστορίαν, ὅπως θά δύνανται νά τήν διηγηθοῦν εἰς τούς γονεῖς των καί τά ἄλλα μέλη τής οἰκογενείας των. Ἀντιγράφουν τό διάγραμμα ἀπό τόν πίνακα. Διατυπώνουν αὐτοσχέδιον προσευχήν, ψάλλουν ἀπολυτίκια, τροπάρια καί θρησκευτικά ἄσματα. Διακοσμοῦν τήν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου. Προσκυνοῦν τήν ἁγίαν εἰκόνα τοῦ ἱεροῦ προσώπου μέ τό ἀναμμένο κανδήλι ἢ τό κεράκι. Ἐκτελοῦν σχετικές πρός τήν Ιστορίαν πράξεις χριστιανικῆς ἀγάπης. Τοποθετοῦν εἰς τήν ἡμερίδα τοῦ τοίχου, εἰς τό χειρόγραφον διμηνιαῖον περιοδικόν των καί εἰς τās προθήκας τοῦ σχολείου σχετικές ἐξαιρέτους ἐργασίας των.

Τās περισσότερας ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἐργασιῶν ἀποφασίζουν, μέ συζήτησιν εἰς τήν τάξιν κατὰ τό τέλος τοῦ ὠριαίου μαθήματος, νά ἐκτελέσουν, κατὰ δηλουμένην προτίμησιν των, ὡς κατ' οἶκον ἐργασίας ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς. Κατὰ τό ἐπόμενον μάθημα καί πρό τῆς διδασκαλίας τοῦ νέου, οἱ μαθηταί διαβάθουν τό διάγραμμα ἀπό τό τετράδιόν των ἢ διηγοῦνται συντόμως τήν διδασθεῖσαν Ιστορίαν καί παρουσιάζουν τās ἐκτελεσθεῖσας κατ' οἶκον ἐργασίας των.

12. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΗΧΗΣΕΩΣ

Τό μάθημα τῆς Κατηχήσεως εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον περιλαμβάνει βασικάς δογματικές ἀλήθειάς περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ καί περὶ τῶν σχέσεών του μέ τά ὄντα καί τόν ἄνθρωπον εἰδικότερον. Αἱ ἀλήθειαι αὗται περιλαμβάνονται κυρίως εἰς τό Σύμβολον τῆς Πίστεως καί εἰς τήν Κυριακὴν Προσευχήν. Πρόκειται περὶ ἀφηρημένων ὑψηλῶν ἐννοιῶν δυσνοήτων διὰ τά παιδιά τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Διὰ τούς λόγους αὐτούς, ἐφαρμόζεται κατὰ τό μάθημα ἡ ἐπαγωγικὴ καί συνθετικὴ μέθοδος διδασκαλίας.

1. **Παρατήρησις:** Ὁ διδάσκαλος, ἔχων ὑπ' ὄψιν του τήν πρὸς διδασκαλίαν ἐπὶ μέρους δογματικὴν ἀλήθειαν ἢ τόν Χριστιανικόν κανόνα, ἐμβαθύνει ἐπὶ τοῦ νοήματός των, μελετᾷ σχετικὰς πηγάς, ἀφήνει τήν διαισθησίαν του νά ὀργανώσῃ τήν ἀτομικὴν ἐπ' αὐτῶν πίστιν του καί ἀναζητεῖ συγκεκριμένα δεδομένα καί παραδείγματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ἡ δογματικὴ ἀλήθεια ἢ ὁ κανὼν. Τά δεδομένα αὗτά δύνανται νά εἶναι βιώματα καί ἐντυπώσεις ἀτόμων, πράξεις, γεγονότα καί φαινόμενα εἰς τήν φύσιν καί κοινωνικὴν ζωὴν, Ιστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τήν Παλαιάν καί Καινὴν Διαθήκην, ἀπὸ τήν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καί τήν Ἱερὰν Παράδοσιν, θρησκευτικά λογοτεχνικά ἀναγνώσματα καί ποιήματα, εἰκόνες, βιογραφίαι ἱερῶν προσώπων κ.λ.π. Ὁ διδάσκων ἐπιλέγει ἐξ ὧων αὐτῶν δύο, τὰ πλέον ἀξιόλογα, εὐληπτα καί ἐνδιαφέροντα δεδομένα ἢ παραδείγματα καί τὰ παρουσιάζει εἰς τούς μαθητὰς ἀφηγοῦμενος ἢ ἀναγινώσκων ἢ ἐπιδεικνύων αὐτά. Τά παιδιά παρατηροῦν αὐτά τὰ δύο δεδομένα νοερῶς.

2. **Ἐπεξεργασία:** Ἀναπτύσσεται, μέ κατάλληλον ὑποκίνησιν, συζητήσις μετὰ τῶν μαθητῶν ἐπ' αὐτῶν τῶν δύο δεδομένων ἢ παραδειγμάτων. Ἀνευρίσκονται τὰ γεγονότα καί τὰ πρόσωπα. Διατυπώνονται σχετικὰ κρίσεις καί ἐξάγονται συμπερά-

οματα δι' ἐκάστην περίπτωσιν. Συγκρίνονται τά πορίσματα ἀπό τά δύο δεδομένα ἢ παραδείγματα καί εὐρίσκεται ἡ κοινή ἀρχή, τό κοινόν «δέον», πού κυριαρχεῖ καί εἰς τά δύο. Διατυπώνεται αὐτό τό κοινόν συμπέρασμα, μέ ἀρκοῦντως περιεκτικήν ἀλλά εὐληπτον πρότασιν ἢ μέ ἐκκλησιαστικήν ἔκφρασιν (ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τοιαύτη εἰς τά ἱερά βιβλία), ὡς ρητόν, ὡς κανών, ὡς θεία ἐντολή, ὡς σύνθημα, ὡς δόγμα, ὡς προσευχή, ὡς ἱερόν ἀπόφθεγμα. Ἐρμηνεύεται καί ἀναλύεται αὕτη ἡ ἐκκλησιαστική ἔκφρασις ἢ ἡ περιεκτική πρότασις. Γράφονται εἰς τόν πίνακα α) διάγραμμα σύντομον τῶν παραδειγμάτων καί β) ἡ περιεκτική πρότασις ἢ ἡ ἐκκλησιαστική ἔκφρασις. Οἱ μαθηταί ἀντιγράφουν ἀπό τόν πίνακα τά στοιχεῖα αὐτά εἰς τά τετράδιά των.

3. **Ἐφαρμογή ἢ ἀξιοποίησις:** Μέ κατάλληλον ὑποκίνησιν, τά παιδιά εὐρίσκουν παραδείγματα καί δεδομένα, εἰς τά ὅποια ἐφαρμόζεται ἡ διδαχθεῖσα δογματική ἀλήθεια ἢ ὁ διδαχθεὶς κανὼν καί ἀναπτύσσουσιν σχετικήν συζήτησιν. Ἀναπαριστοῦν τά γεγονότα μέ δραματοποίησιν καί ἰχνογράφησιν. Μανθάνουν ἀπό στήθους καί ἀπαγγέλλουν καταλλήλως τήν περιεκτικήν πρότασιν, τόν δογματικόν κανόνα, τό ρητόν, τήν θεϊάν ἐντολήν, τό ἀπόφθεγμα. Ἀναλαμβάνουσιν ὡς κατ' οἶκον ἐργασίαν τήν φιλοτέχνησιν τῆς περιεκτικῆς αὐτῆς φράσεως ἢ τοῦ θρησκευτικοῦ ἀποφθέγματος καί τῆς σχετικῆς πρὸς αὐτό ἱερᾶς εἰκόνας. Ψάλλουσιν σχετικά τροπάρια, προσευχάς καί ᾠματα. Ἐφαρμόζουσιν εἰς τόν ἀτομικόν βίον των εἰς τό σχολεῖον καί τήν κοινωνίαν τό διδάγμα ἐκ τοῦ ρητοῦ ἢ τοῦ κανόνος ἢ τοῦ δόγματος μέ πράξεις ἀναλόγους, μέ τελετάς καί μέ εὐσεβεῖς ἐνεργείας. Κατά τό ἐπόμενον μάθημα, ἐπαναλαμβάνουσιν συντόμως τά ἀνωτέρω καί παρουσιάζουσιν τὰς κατ' οἶκον ἐκτελεσθείσας ἐργασίας των.

14. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ

Τό μάθημα τῆς Λειτουργικῆς περιλαμβάνει τήν γνώσιν τῶν διαδικασιῶν τῆς θείας ᾠειτουργίας, καί τῶν ἱερῶν μυστηρίων, τήν γνώσιν τῶν ἱερῶν σκευῶν καί ἀμφίων καί τῶν μερῶν τοῦ Ναοῦ καί τήν βίωσιν τῶν συμβολισμῶν ὧν τῶν ἀνωτέρων διὰ τῆς ὀργανώσεως ἀντιστοίχων εὐκαιρίων καί καταλλήλου ἀτμοσφαιρας. Κατά τήν διδασκαλίαν, χρησιμοποιοῦνται ἡ δεικτική μέθοδος καί ἡ συζητήσις.

1. **Ἀφόρμησις:** ἐκ τῶν βιωμάτων τῶν παιδιῶν καί ἐκ σχετικῶν γεγονότων.

2. **Παρατήρησις:** Ὁ διδάσκων ὁδηγεῖ τοὺς μαθητάς ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον εἰς τόν ἱερὸν Ναόν ἢ φέρεῖ εἰς τήν σχολικὴν αἴθουσαν ἀντικείμενα ἢ ἐκμεταλλεύεται ἐμπειρίας τῶν παιδιῶν ἢ ὀρίζει ἐντεταλμένους παρατηρήσεις. Οἱ μαθηταί παρατηροῦν τό ἀντικείμενον ἢ τήν διαδικασίαν εἰς τήν φυσικὴν των κατάστασιν καί λειτουργικότητα.

3. **Ἐπεξεργασία:** Τά παιδιά προσδιορίζουσιν τὰς μορφάς καί τὰ μέρη τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων καί πράξεων καί τὰς μεταξύ τῶν μερῶν σχέσεις. Συζητοῦν ἐπὶ τῆς λειτουργικότητος τῶν ἀντικειμένων καί εἰκάζουσιν τόν συμβολισμόν των. Ὁ διδάσκαλος συμπληρώνει ἡ διορθώνει τὰς εἰκασίας τῶν μαθητῶν βάσει τῶν καθιερωμένων θέσεων τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τόν συμβολισμόν των. Εἰς τόν πίνακα γράφονται στοιχεῖα α) περὶ τῆς μορφῆς καί τῶν μερῶν τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων καί β) περὶ τοῦ συμβολισμοῦ των. Οἱ μαθηταί ἀντιγράφουσιν τά στοιχεῖα αὐτά εἰς τά τετράδιά των.

4. **Ἐκφρασις καί ἐφαρμογή:** Τά παιδιά ἰχνογραφοῦν τά ἱερά ἀντικείμενα καί γράφουσιν στοιχεῖα περὶ τοῦ συμβολισμοῦ των. Συμμετέχουσιν εἰς τήν θεϊάν λειτουργίαν, εἰς τά ἱερά μυστήρια καί εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετάς τῆς Ἑορίας των καί

ζούν τὰ διδαχθέντα. Προσφέρουν ύπηρεσίας εἰς τόν ἱερέα κατὰ τήν θείαν λειτουργίαν. Περιποιούνται τούς Ἱεροῦς Ναοῦς καί τὰ ἐξωκκλήσια.

15. ΠΟΡΕΙΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΠΕΡΙΚΟΠΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΚΑΙ ΕΚ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΩΝ

1. **Ἐπιλογή τῶν περικοπῶν:** Ἐπιλέγομεν πρός διδασκαλίαν τάς σπουδαιότερας περικοπάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχέσιν μέ διδαχθεῖσας θρησκευτικές ἱστορίας, μέ ἑορτάς καί μέ ἱερά ἀναγνώσματα (Εὐαγγέλιον καί Ἀποστολικόν Κείμενον) κατὰ τήν προσεγγίζουσαν Κυριακήν ἢ ἑορτήν.

2. **Ἀφόρμησης:** ἔξ ἑορτῆς, ἐκ σχετικῆς πράξεως, ἐκ βιωμάτων τῶν παιδιῶν.

3. **Παρατήρησις:** Ὁ διδάσκαλος ἀναγινώσκει ὁλόκληρον τήν περικοπὴν καί οἱ μαθηταί παρακολουθοῦν μέ κλειστά τὰ ἱερά κείμενά των. Τά παιδιά καλούμενα ἀποδίδουν ἀδρομερῶς τό νόημα. Κατόπιν, ὁ διδάσκαλος ἀναγινώσκει καί πάλιν τήν περικοπὴν καί οἱ μαθηταί παρακολουθοῦν τήν ἀνάγνωσιν μέ ἀνοικτόν τώρα τό κείμενόν των. Προχωροῦν κατόπιν εἰς τήν συστηματικὴν παρατήρησιν τῆς περικοπῆς κατὰ παραγράφους. Οἱ μαθηταί ἀναγινώσκουν τήν πρώτην παράγραφον, συζητοῦν διὰ τάς γλωσσικάς καί ἐννοιολογικάς δυσχερεῖας των καί ἐρμηνεύουν ἐλευθέρως αὐτήν. Εἰς τόν πίνακα καί εἰς τὰ τετράδια γράφονται αἱ κυριώτεραι ἄγνωστοι λέξεις. Προχωροῦν κατόπιν εἰς τάς ἄλλας παραγράφους μέ τήν αὐτὴν διαδικασίαν. Ἐπειτα ἕνας μαθητής ἐρμηνεύει ὁλόκληρον τό κείμενον καί ἕνας ἄλλος ἀποδίδει ὁλόκληρον τό νόημα.

4. **Ἐπεξεργασία:** Οἱ μαθηταί συζητοῦν διὰ τὰ πρόσωπα καί τὰ γεγονότα ἐκφράζοντες τάς σκέψεις των καί τὰ συναισθήματά των, ὅπως εἰς τήν πορείαν τῆς Ἀναγνώσεως. Ἐπιδιώκεται βαθύτερα διεῖσδους εἰς τό περιεχόμενον τῆς περικοπῆς καί ἐξάγονται ἡ κεντρικὴ ἰδέα καί σχετικὰ ὡς σύνθημα.

5. **Ἐκφρασις:** Ἰχνογράφεισ σκηνῶν, ἀνάλυσις ἀποφθέγματος τῆς περικοπῆς, ἀντιγραφή σπουδαιότερων παραγράφων, ἐκτέλεσις ἀντιστοίχων πράξεων εἰς τόν σχολικόν καί κοινωνικόν βίον, αὐτοσχέδιος προσευχή, φιλοτέχνησις συνθημάτων εἰς χαρτοταινίας. Τά ἀνωτέρω ἀποφασίζονται ὡς κατ' οἶκον ἐργασίαι ἢ ὡς σιωπηραὶ ἐργασίαι εἰς τὰ ὀλιγοθέσια σχολεῖα. Τό μάθημα κλείει μέ μίαν τελευταίαν ὥραιαν ἀνάγνωσιν τῆς περικοπῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἢ ὑπὸ ἐνὸς καλοῦ μαθητοῦ.

16. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΑΣΜΑΤΩΝ

1. **Ἐκλογή τῶν ἀσμάτων:** Ἐκλέγονται θρησκευτικά ἄσματα σχετικὰ μέ τὰ διδασκόμενα μαθήματα καί μέ τάς χριστιανικάς ἑορτάς, ἀπολυτίκια, κοντάκια, τροπάρια, ἐγκώμια καί ἀναστάσιμα ἐκκλησιαστικά ἄσματα καί διδασκονται ἐπικαίρως. Ἀκολουθεῖται ἡ πορεία διδασκαλίας τῆς ὡδικῆς.

2. **Ἀφόρμησης:** Δημιουργοῦμεν κατάλληλον ψυχικὴν διάθεσιν εἰς τὰ παιδιά, ὥστε νά αἰσθανθοῦν τήν ἀνάγκην νά ἄδουν ἢ νά ψάλουν καί νά ἐκφράσουν τόν ψυχικόν των κόσμον δι' ἕνα θρησκευτικό γεγονός. Πρός τοῦτο, προσπαθοῦμεν μέ τήν διήγησιν τῆς σχετικῆς μέ τό ἄσμα ἱστορίας, ἢ μέ μίαν ἐπίσκεψιν εἰς κατάλληλον χώρον ἢ μέ μίαν σχετικὴν εἰκόνα ἢ μέ ζωγραφισμένην εἰς τόν πίνακα μέ χρωματιστὴν κιμωλίαν παράστασιν νά μεταφέρωμεν τούς μαθητάς εἰς τήν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ποιητοῦ καί τοῦ μελωδοῦ, ὅταν συνέγραφον καί ἐμελοποιοῦν τό ἄσμα.

3. **Παρατήρησις:** Καθ' ἣν στιγμὴν οἱ μαθηταί μέ τήν ἀνωτέρω ἀφόρμησην εὐρί-

σκονται, κατά τό δυνατόν, εἰς τήν ψυχικήν κατάστασιν τοῦ ποιητοῦ καί μελωδοῦ, ἄδει ὁ διδάσκαλος ὁλόκληρον τό ἄσμα κατά τρόπον φυσικόν. Ἀποκαλύπτει κατόπιν τόν μαυροπίνακα καί ἄδει πάλιν τό ἄσμα, ἐνῶ οἱ μαθηταί παρακολουθοῦν τό κείμενον.

4. **Ἐπεξεργασία:** Ἀπαγγέλλει ὁ διδάσκαλος τό ποίημα. Ἀκολουθοῦν, κατά στροφάς ἢ παραγράφους: ἀνάγνωσις, ἐρμηνεία ἀγνώστων λέξεων, ἀπόδοσις τοῦ ὅλου νοήματος, σύντομος χαρακτηρισμός τῶν προσώπων καί ἐξαγωγή τῆς κεντρικῆς ιδέας, ὅπως κατὰ τήν διδασκαλίαν τοῦ ποιήματος, περί τῆς ὁποίας ὠμίλησαμεν ἀνωτέρω, ἀλλά ἐδῶ λίαν συντόμως.

Προχωροῦμεν κατόπιν εἰς τήν ἐπεξεργασίαν τοῦ μέλους. Ἄδει ὁ διδάσκαλος ὁλόκληρον τό ἄσμα. Ἄδει τήν πρώτην στροφήν. Ζητεῖ ἀπό τούς μαθητάς νά ἐπισημάνουν τό ὕψος, τήν πτώσιν καί τήν ἔκτασιν τοῦ ἤχου εἰς τάς λέξεις καί συλλαβάς τῆς στροφῆς καί σημειώειν ἀνωθεν αὐτῶν τῶν συλλαβῶν καί λέξεων συμβολικάς γραμμάς μέ χρωματιστήν κιμωλίαν, διά νά καταδείξη τάς μεταλλαγάς τοῦ ἤχου. Ἄδει πάλιν αὐτόν τήν πρώτην στροφήν καί ζητεῖ ἀπό τά παιδιά νά εὗρουν τούς λόγους, διά τούς ὁποίους ὁ μελωδός ἔδωκε αὐτό τό ὕψος ἢ αὐτήν τήν ἔκτασιν τῶν ἤχων ἐν σχέσει μέ τό νόημα τῶν λέξεων, ὥστε νά μνηθῇ σιγά - σιγά τό παιδί εἰς τήν αἰσθητικήν τοῦ μέλους καί νά ἀντιληφθῇ ὅτι τό νόημα τῶν λέξεων εἰς ὅλον τόν στίχον καί τό δοθέν μέλος ἔχουν μεταξύ τῶν στενῆν ὀργανικῆν σχέσιν καί ἐπιδιώκουν νά ἐκφρασθῇ τόσον μέ τόν λόγον ὅσον καί μέ τούς ἤχους μία ψυχική κατάστασις.

Ἄδει πάλιν ὁ διδάσκαλος καί καλεῖ τούς μαθητάς νά συνοδεύουν χαρμηλοφῶνως καί αὐτοί. Ἀφήνει τούς μαθητάς νά ἄδουν ἐντονώτερον. Διορθώνει λάθῃ τῶν μαθητῶν μέχρις ἐκμαθήσεως τοῦ μέλους.

Προχωρεῖ μέ τήν αὐτήν διαδικασίαν καί εἰς τάς ἄλλας στροφάς. Οἱ μαθηταί κατόπιν ἄδουν ὁλόκληρον τό ἄσμα κατ' ἀρχήν ὅλοι μαζί, ἔπειτα καθ' ὁμάδας καί τέλος ἕνας μαθητής μόνος του. Ἄδουν ἕνα ἄλλο, διδαχθέν, ἤδη, ἄσμα καί κατόπιν τό νέον πανηγυρικῶς (ὄρθιοι ἐνώπιον τοῦ πίνακος). Κατά τάς ἐπομένας ἡμέρας, οἱ μαθηταί ἐπαναλαμβάνουν τό ἄσμα, διά νά ἐμπεδώσουν τό ποίημα καί τό μέλος του καί τό ἀξιοποιοῦν εἰς σχολικάς ἐορτάς, τελετάς κ.λ.π.

17. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε καί συσχετίσατε τάς ἀκολουθούς ρήσεις: α) «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιουργικός μόνον, ἐφ' ὅσον εἶναι θρησκευτικός» (Γκαίτε) καί β) «Οὐ γάρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός πνεῦμα δειλίας, ἀλλά δυνάμειος καί ἀγάπης καί σωφρονισμοῦ». (Ἀπ. Παῦλος).
2. Διερευνήσατε σκέψεις τῶν νηπίων καί τῶν παιδίων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου περί τοῦ Θεοῦ. Συγκρίνατε τά ἐκ διαφόρων ἡλικιῶν τῶν παιδικῶν δεδομένα σας καί ἀναζητήσατε τάς ἐπιδράσεις τῶν γονέων, τῆς κοινωνίας καί τοῦ σχολείου εἰς τάς θρησκευτικάς σκέψεις τῶν.
3. Διερευνήσατε θρησκευτικά συναισθήματα νηπίων καί παιδίων κατὰ τάς στιγμάς τῆς προσευχῆς τῶν, τῆς λατρείας τῶν κατὰ τόν ἐκκλησιασμόν, τῆς συμμετοχῆς τῶν εἰς τό μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας καί τοῦ θανάτου γνωστῶν προσώπων τῶν. Διατυπώσατε τά συμπεράσματά σας διά τήν ὀρθήν θρησκευτικὴν ἀγωγήν.
4. Ὅργανώσατε ὁμάδας μαθητῶν: α) διά τήν προσφορὰν ὑπηρεσιῶν εἰς τόν Ἱερέα τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς συνοικίας κατὰ τήν θείαν λειτουργίαν, β) διά τήν περιποίησιν Ἱερῶν Ναῶν, Μοναστηρίων, Ἐξωκκλησιῶν καί Εἰκονισμάτων κατὰ τάς μεγάλας εἰς αὐτά τελετάς καί ἐορτάς

καί γ) διά τήν συγκρότησιν ἐκκλησιαστικῆς παιδικῆς χορωδίας, δυναμένης νά ψάλλῃ εἰς τόν Ἱ. Ναόν κατὰ τὰς ἑορτάς.

5. Ἐπιζητήσατε τήν συνεργασίαν σας μέ τά Κατηχητικά Σχολεῖα, μέ τοὺς Ἱεροκήρυκας, μέ τοὺς πάσης βαθμίδος Κληρικούς καί μέ τὰς Χριστιανικάς Ὀργανώσεις. Ὑποκινήσατε τήν βοήθειαν τῶν εἰς τό Σχολεῖον σας. Προμηθευθῆτε παρ' αὐτῶν θρησκευτικὰς εἰκόνας, παιδικὰ ἀναγνώσματα καί βιβλία μέ παιγνίδια, ἄσματα καί προσευχὰς καί ἀξιοποιήσατε ταῦτα εἰς τά σχολεῖα σας.
6. Μερμηνήσατε, ἵνα ἐφοδιασθῶν: α) οἱ μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Σχολείου σας τό βιβλίον τῆς Κατῆχ. Διαθήκης, διά τὸ ἔχουν ὡς πνευματικὸν σύντροφον κατὰ τήν σχολικὴν καί τήν μετέπειτα ζωὴν τῶν καί β) τὰ παιδιὰ ὅλων τῶν τάξεων τοῦ Σχολείου εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ἢ τῆς Παναγίας ἢ Ἀγίου, τήν ὁποίαν θά ἔχουν ἀνηρτημένην ἀνωθεν τῆς κλίνης τῶν εἰς τό σπῆτι τῶν, διά νὰ ἐπικοινωνοῦν καθ' ἡμέραν μέ τὰ ἱερά πρόσωπα μετὰ τῆς προσήκουσας εὐλαβείας.

18. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. R. HUBERT – μεταφ. Κ. Κίτσου – Β. Σκουλάτου: Γεν. Παιδαγωγική, Ἐκδ. Κένταυρος Ἀθῆναι, Β'. ἔκδ. 1972, σελ. 265.
2. Εὐ. Θεοδώρου: Θρησκεία, μελέτη εἰς Μεγ. Παιδ., Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, τόμος 3ος, σελ. 169.
3. α) A. HEUSER: Ἡ θρησκειολογία, μελέτη τοῦ εἰς τήν Μεγ. Παιδ., Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, τόμος 3ος σελ. 170. β) Δ. Μπαλάνου: Αἱ Θρησκείαι, Ἀθῆναι 1931.
4. Ὁ Θεουκιδίδης θεωρεῖ τὸν φόβον τῶν Θεῶν καί τὸν νόμον τῶν ἀνθρώπων ὡς τοὺς βασικοὺς παράγοντας διά τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἠθικῆς τάξεως (Θουκυδίδου Συγγραφαί Β', 53). Ὁ Ξενοφῶν διαπιστώνει: «Τοὺς Θεοὺς τοὺς ἀεὶ ὄντας καί πάντ' ἐφορῶντας καί πάντα δυναμένους... φοβούμενοι οἱ ἄνθρωποι» οὔτε ἀσεβὲς οὔτε ἀνόσιον διανοοῦνται ἢ πράττειν (Κύριον Παιδεία: Η, 7, 22). Ὁ Ἰσοκράτης τονίζει: «Ἐγὼ τοὺς Θεοὺς ἡγοῦμαι... τῶν καλλίστων ἐπιτηδευμάτων ἡγεμόνας καί διδασκάλους γεγενῆσθαι» (Βούσιρις, 38).
5. Ὁ Κορμένιος (Τσεχοσλοβακία, 1592 - 1970) δέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁλοκληρῶνεται μέ τρεῖς ἀλήθειαι: τὴν ἀλήθειαν τῆς φύσεως, τὴν ἀλήθειαν τῆς συνειδήσεως (ἠθικὴ ἀλήθεια) καί τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ (πνευματικὴ ἀλήθεια). Βλέπε: J. CHATEAU – μεταφ. Κων. Κίτσου, ἔκδ. Κένταυρος, 1958, σελ. 163 - 164). Ὁ Πεσταλότι (Ἑλβετία: 1746 - 1827) ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν ὡς ἐξῆς: «Ὁ Θεός, ὁ πατέρας τῆς οἰκογενείας σου πηγὴ τῆς εὐτυχίας σου. Ὁ Θεός, ὁ πατέρας σου. Εἰς τὴν πίστιν αὐτὴν εὐρίσκεις ἡσυχίαν, ἰσχύ, σοφίαν, τὴν ὁποίαν καμμία δύναμις, κανεὶς σοφός δὲν μπορεῖ νὰ κρημνίσῃ μέσα σου». Βλέπε: Γ. Παλαιολόγου: Ι. Ε. Πεσταλότης, Ἀθῆναι 1953, σελ. 105 - 107).
6. Ἐκδόσεις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, τῶν Συλλόγων «Η ΖΩΗ» καί «Ο ΣΩΤΗΡ», τοῦ Ἐκδ. Οἴκου Παπαδημητρίου κ.ἀ.
7. Εὐ. Θεοδώρου: α) ἐν. ἀν. σελ. 170 καί β) Ἡ Χριστιανικὴ κοσμοθεωρία, Ἀθῆναι 1949.
8. Ἀγία Γραφή: Πρὸς Ἑβραίους, δ', 16.
9. MIGNE E. Π. 37, 785, Εὐ. Θεοδώρου ἐν. ἀν. σελ. 170.
10. Κ. Γεωργούλη, θρησκευτικὴ ἀγωγή, μελέτη εἰς Μεγ. Παιδ., Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, τόμος 3ος σελ. 171 - 172.
11. α) Ἡ Ἐπιστήμη ὁμιλεῖ, Ἐκδ. «Η ΖΩΗ», Ἀθῆναι. β) Ἐρευνα: Τὸ ἐρώτημα τοῦ Θεοῦ: Γνώμαι ἐπιστημόνων, φιλοσόφων καί καλλιτεχνῶν τῆς χώρας μας ἐν ἔτει 1974, βλ. περιοδ. ΕΥΘΥΝΗ, Ἀπρίλιος 1974.
12. α) A. KRIEKEMANS: Pedagogie generale, Louvain, 1963, p. 94 - 109. β) P. BOVET, Le sentiment religieux chez l'enfant, Suisse. γ) Κ. Πασσάκου, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, μελέτη εἰς Μεγ. Παιδαγωγικὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, τ. 3ος σελ. 182 - 185.
13. α) Σ. Καλλιφά: Ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν, Ἀθῆναι. β) Ἀ. Ἀσιπῶτη: Τὸ παιδί καί ἡ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγησις, 1962.

XVII. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ο άνθρωπος, κατεχόμενος από την τάσιν νά γνωρίση όχι μόνον τόν περιβάλλοντα αὐτόν φυσικόν κόσμον ἀλλά καί τόν ἀνθρώπινον βίον τοῦ παρελθόντος, τοῦ ὁποίου συγκεκριμένα κατάλοιπα καί ἐπιδράσεις, εὐμενεῖς ἢ δυσμενεῖς, ἀνεύρισκε κατὰ τόν ἰδικόν του βίον, ἡσυχολήθη ἀπό μακροῦ μέ τήν ἔρευναν τῆς παρελθούσης ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, ὡς κοινωνικοῦ ὄντος, πραγματοποιήσαντος ἀξίας ὑπό ἐξελικτικὴν μορφήν.

Κατὰ τήν συστηματικὴν αὐτὴν ἀσχολίαν τοῦ ὁ ἀνθρώπος χρησιμοποιεῖ τήν ἀμεσον παρατήρησιν καί τὰς ἀναμνήσεις του, τήν προφορικὴν καί γραπτὴν παράδοσιν, τὰς ἀπεικονίσεις, τὰ λείψανα καί τὰ μνημεῖα. Ἐπιδιώκων, βάσει τῶν δεδομένων αὐτῶν, μίαν ἱστορικὴν σύνθεσιν καί ἐρμηνείαν τοῦ παρελθόντος βίου, παρατηρεῖ, συσχετίζει καί ἐξακριβώνει τὸ οὐσιώδες ἱστορικόν ὑλικόν του, σχηματίζει μίαν πρώτην γενικὴν, ἀκαθόριστον, εἰκόνα διὰ τῆς διαισθήσεως καί φαντασίας του, τακτοποιεῖ διὰ λογικῶν κατηγοριῶν καί ἐννοιῶν τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς πρώτης εἰκόνης του, ζητεῖ τὸ κεντρικόν σημεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου κατανοεῖ καί ὀργανώνει εἰς ἐνότητα τὰ σύνολον, ἀναθεωρεῖ τήν ἀρχικὴν εἰκόνα του καί, διὰ τῆς κριτικῆς του, ὁδηγεῖται εἰς συμπεράσματα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Κατὰ τήν ἔρευνάν του, διαπιστώνει τήν ὑπαρξίν πολλῶν παραγόντων εἰς τήν διαμόρφωσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί τήν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ὡς εἶναι: τὸ κλίμα, ἡ γεωγραφικὴ θέσις, ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους, αἱ σωματικαὶ καί ψυχικαὶ προδιαθέσεις καί ιδιότητες τῆς φυλῆς, αἱ ἀτομικαὶ – ψυχικαὶ ὁρμαὶ (πείνα, ἔρως, ἀνάγκαι, φιλοδοξία, ἄρχομανία, φιλαυτία, φιλαλληλία), αἱ ὑπερατομικαὶ ὁμάδες (ἡ πόλις, ἡ ἐκκλησία, ἡ λαϊκὴ ψυχὴ, τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος), ἡ ἐλευθέρη βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς πράξεις του καί αἱ μεταφυσικαὶ ἀντιλήψεις. Διαβλέπει ὅτι οἱ παράγοντες αὐτοὶ δέν δροῦν μεμονωμένοι ἀλλ' ὑπὸ ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν καί συμπεραίνει ὅτι εἶναι δύσκολον νά καθορισθῇ τὸ ποσοστὸν τῆς συμβολῆς καθενός ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἱστορίας. Διὰ τοῦτο, οἱ εἰδικοὶ ἐρευνηταί, κατὰ τήν σύνθεσιν καί ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας, δέν ὁμιλοῦν περὶ ἱστορικῶν νόμων ὁμοίων μέ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἀλλὰ «περὶ αἰτιωδῶν σχέσεων, πού ἀνακαλύπτονται εἰς ἱστορικὰ δεδομένα καί αἱ ὁποῖαι ἀληθεύουν μὲν εἰς τὰς εἰδικὰς ὑπὸ ἐξέτασιν περιπτώσεις ἀλλὰ δέν μποροῦν νά ἔχουν ἰσχύιν πάντοτε, κατ' ἀνάγκην καί ἀπολύτως». Ἐξακριβώνουν δηλαδὴ ὅτι μία συγκεκριμένη αἰτία παρήγαγε τὸ συγκεκριμένον ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ ἡ αἰτιώδης αὕτη σχέσις, δέχοντα, ἀφορᾷ μόνον τὴν συγκεκριμένην ἱστορικὴν περίπτωσιν, διότι, εἰς ἄλλην περίπτωσιν καί ὑπὸ τήν αὐτὴν μορφήν τῆς αἰτιώδους σχέσεως, εἶναι πιθανόν νά ἐπέμβουν ἀσάθμητοι παράγοντες (ψυχικοὶ) καί νά διαφευσθῇ τὸ κύρος τοῦ δῆθεν ἱστορικοῦ νόμου. Διὰ τόν λόγον αὐτόν, ἀποκρούεται σήμερον (Σπράγγερ, Ν. Βλάχος, Κ. Γεωργούλης, Κ. Βουρβέρης) ὡς σκοπὸς τῆς ἱστορίας ἡ εὗρεσις γενικῶν ἱστορικῶν νόμων διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἀπὸ τὰς μερικὰς ἱστορικὰς περιπτώσεις, διότι οἱ νόμοι δέν ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ψυχικὴν ὑφήν καί τόν πνευματικόν χαρακτῆρα τῶν ἱστορικῶν φαινομένων.¹

Εἰς τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐπιστημονικὴν ἀσχολίαν ἐδόθη τὸ ὄνομα Ἱστορία. Ἡ λέξις ἱστορία προέρχεται ἀπὸ τὴν λέξιν: ἱστωρ (ἱστορος), ἡ ὁποία φανερώνει εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν τὸν γνωρίζοντα πολλὰ, τὸν πολυμαθῆ. Ὡς ὅρος, ἡ ἱστορία χρησιμοποιεῖται σήμερον ὑπὸ τρεῖς ἐννοίας: ὡς ὠργανωμένη γνῶσις περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὁμάδος ἀνθρώπων, ὡς ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἐπεξεργάζεται τὴν γνῶσιν αὐτὴν καὶ ὡς ἱστορικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία μελετᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτήν.

Ἡ ἱστορία, ὡς μάθημα, ὡς μορφωτικὸν δηλαδὴ ἀγαθὸν εἰς τὰ σχολεῖα, παρουσιάζει ἰσὺν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἰς τὴν συνέχειάν της ἀπὸ τῆς φυλῆς, διὰ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς κοινότητος τῶν λαῶν, εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον. Ἡ παράστασις αὐτῆς τῆς ζωῆς ἐκφράζεται μὲ τρεῖς ἀπόψεις: τὴν κρατικο-πολιτικὴν, τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Κατὰ τὴν παράστασιν αὐτήν, προβάλλονται τὰ ἀξιολογικὰ κίνητρα τῶν πράξεων καὶ αἱ ἠθικαὶ ποιότητες τοῦ κοινοῦ νοῦ, τοῦ κοινοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινῆς εὐθύνης. Ἐξακριβώνονται αἱ πράξεις, τὰς ὁποίας ἐκτελεῖ ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἐλευθέρᾳ ὑπαρξὶς δυναμένη νὰ πραγμάτων ἀξίας. Ὁ μαθητὴς κατανοεῖ τὸ κοινωνικὸν ὄν πού φέρει μέσα του καὶ φωτίζεται διὰ τὸ μέλλον του. Παρορμᾶται εἰς τὴν ἐλπίδα μὲ τὴν διαμορφωμένη ἐμπιστοσύνην του εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Συνθέτει τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Ἐσὺ εἰς ἓνα Ἐμεῖς καὶ συνενώνει τὸ Παρελθόν καὶ τὸ Μέλλον εἰς ἓνα Παρόν, διὰ νὰ διαμορφώσῃ τὴν ἰδικὴν του παρουσίαν καὶ τὸ ὄραμα τῆς ζωῆς του εἰς τὸ σῦμπαν.

Τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον ἐκτείνεται εἰς τὴν παράστασιν τοῦ παρελθόντος ἀνθρωπίνου βίου τῆς τοπικῆς καὶ ἐθνικῆς κοινωνίας καὶ ἐπισημαίνει τὰς κυριωτέρας ἐπιδράσεις τῆς παγκοσμίου κοινότητος κατὰ τὸ παρελθόν εἰς τὴν τοπικὴν καὶ ἐθνικὴν ἱστορίαν.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ²

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐμφάνισως τῶν πρώτων κοινωνικῶν ὁμάδων, οἱ ἐνήλικοι αἰχμαλωτίζουν τὰ μικρὰ παιδιὰ μὲ τὴν διήγησιν ἱστοριῶν διὰ τοὺς ἥρωας καὶ εὐεργέτας τῆς ὠργανωμένης κοινωνικῆς ζωῆς. Ὅλιγον κατ' ὀλίγον, οἱ ἄνθρωποι κατανοοῦν τὴν ἀξίαν καὶ τὸν ρόλον τοῦ λαοῦ ὁλοκλήρου καὶ ὄχι μόνον ὠρισμένων προσώπων εἰς τὴν πολιτιστικὴν δημιουργίαν καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἱστορία ἀποβαίνει διήγησις καὶ περιγραφὴ τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑπ' αὐτὸ τὸ νέον περιεχόμενον, τῆς ἱστορίας, οἱ πόλεμοι διδάσκονται ὡς ἀσθένειαι τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ ἀποφεύγεται ἐπιμελῶς ἡ ἐνθουσιώδης περιγραφὴ τῶν αἰματηρῶν συγκρούσεων καὶ τῶν ἀκατονομάστων φόνων, οἱ ὅποιοι θέτουν συχνὰ εἰς θανατηφόρον κίνδυνον τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὸν πολιτισμὸν.

Εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς καὶ εἰς τοὺς ἀγρίους σήμερον ἡ ἱστορία διδάσκεται προφορικῶς ἀπὸ τοὺς ἡγέτας των ἢ τοὺς ἱερεῖς των μὲ πολλὰς ὑπερβολὰς, μὲ χρονολογικὰς συγχύσεις καὶ μὲ τὴν ἀπόδοσιν πολλῶν γεγονότων εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ εἰς τὰ αὐτὰ πρόσωπα μὲ ὑπερφυσικὰς συνήθως δυνάμεις.

Βραδύτερον, μὲ τὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν καὶ μὲ τὰς μεταξὺ των ἀντιθέσεις, ἡ ἱστορία διδάσκεται, διὰ νὰ προετοιμασθοῦν ψυχικῶς οἱ καλοὶ στρατιῶται τῆς πολιτείας (ἥρωες τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἥρωες τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν). Τὸ μάθημα περιλαμβάνεται εἰς τὰ φιλολογικὰ μαθήματα καὶ τονίζεται δι' αὐτῶν ἡ ἀπλότης τῶν ἡθῶν, ἡ δικαιοσύνη, ἡ τιμιότης καὶ τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας τῶν ἡρώων καὶ τῶν συναγωνιστῶν των. Εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας τὰ ἔπη τοῦ

Ἰσθίου καὶ εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὁ νόμος τῆς Δωδεκαδέλτου καὶ ἡ Αἰνεΐας τοῦ Βιργιλίου ἀποτελοῦν τὰ σχολικὰ βιβλία διὰ τὴν ἱστορίαν.

Ὁ Πλούταρχος (40 - 120 μ.Χ.) ζητεῖ νὰ ἀποβῇ ἡ ἱστορία μάθημα ἠθικῆς καί, γράφων τὸ ἔργον του: «Οἱ παράλληλοι βίοι» (ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι μεγάλοι ἄνδρες), προτίθεται νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον μίαν κατεύθυνσιν διὰ τὴν συμπεριφορὰν του.

Ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος (354 - 430 μ.Χ.) εἰς τὸ ἔργον «Τοῦ Θεοῦ τὸ Κράτος» παρουσιάζει μίαν γενικὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἱστορίαν, εἰς τὴν ὅποιαν τὰ γεγονότα θεωροῦνται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συγκρούσεως ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ θείου σχεδίου τῆς δημιουργίας.

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἐλάχιστοι κληρικοὶ ἐνδιαφέρονται καὶ γράφουν ἱστορίαν. Τὰ κείμενα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα καὶ τὰς βιβλιοθήκας δὲν ἐξέρχονται διὰ διδακτικῶς σκοποῦς.

Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, διδάσκεται ἡ μυθολογία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ ἱστορία ὅχι ὡς ἰδιαίτερον μάθημα ἀλλὰ εὐκαιρικῶς κατὰ τὴν μελέτην κειμένων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Εἰς τοὺς δύο κύκλους σπουδῶν τοῦ TRIVIMUM καὶ τοῦ QUATRIVIMUM, κατὰ τοὺς Μέσους καὶ Νεωτέρους Χρόνους, ἡ ἱστορία, ὡς ἰδιαίτερον μάθημα, δὲν περιλαμβάνεται ἀκόμη.

Ἡ Ἀναγέννησις, παρ' ὅτι ἐκτιμᾷ τὸ παρελθόν, περιορίζει τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας εἰς τὰς ἀπαραίτητους πληροφορίας διὰ τὴν κατανόησιν τῶν κλασσικῶν κειμένων. Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Κομένιος εἰσάγουν τὴν ἱερὰν ἱστορίαν εἰς τὴν Κατήχησιν. Ἰησοῦται, Εὐσεβισταὶ καὶ Φιλανθρωπικοὶ Παιδαγωγοὶ ἐνδιαφέρονται διὰ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας λόγῳ τῆς ἠθικῆς διδακτικῆς σημασίας του. Ὁ Λώκ θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν ὡς τὸ πλεόν μορφωτικὸν καὶ εὐχάριστον μάθημα. Ὁμοίως, ὁ Φενελὸν καὶ ὁ Ρολλὲν βλέπουν εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ μάθημα τῆς δόξης καὶ τοῦ μεγαλείου.

Ὁ Πεσταλότσι καὶ ὁ Ἐρβартος εἰσάγουν τὸ μάθημα εἰς τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου, τοῦ Ναπολέοντος καὶ τοῦ Ρομαντισμοῦ, ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ μάθημα ἐθνικῆς σημασίας.

Ὁ Ρουσσώ, ἀντιθέτως, θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν ὡς «ἀνόητον πλάνη», διότι, κατὰ τὴν γνώμην του, τὸ παιδί εἶναι ἀνίκανον νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τὴν σπουδαιότητά των καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν των.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ ἱστορία διδάσκεται εἰς τὰ Γυμνάσια, ἐνῶ εἰς τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα δίδονται μαζί μέ τὰ ἄλλα μαθήματα ἀπαραίτητοι πληροφορίες. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ μάθημα εἰσάγεται καὶ εἰς τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα.

Κατὰ τὸν 20ον αἰῶνα, τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας κατέχει κεντρικὴν θέσιν εἰς τὰ σχολεῖα γενικῆς μορφώσεως καὶ ἀποτελεῖ εἰς μερικὰς χώρας μέσον ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ καὶ ἀγωγῆς τοῦ πολίτου. Πολιτικά δυνάμεις μερικῶν κρατῶν ἐπεμβαίνουν εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῆς διδακτέας ὕλης τοῦ μαθήματος.

Μετὰ τὰς μεγάλας καταστροφὰς ἐκ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, διεθνεῖς Ὀργανισμοὶ παγκοσμίου εἰρήνης ἀσχολοῦνται σοβαρῶς μέ τὸ μάθημα τῆς ἐθνικῆς καὶ παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἐπηρεάζουν τὴν ὀργανωμένην δημοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν ἐκπαίδευσιν εἰς ἀναθεώρησιν ἐθνικιστικῶν καὶ σωθινιστικῶν θέσέων των. Σύγχρονοι παιδαγωγοὶ δέχονται ὅτι ἡ ἱστορία δικαιώνεται ὡς μάθημα, ὅταν διδάσκεται ὡς παγκόσμιος ἱστορία, ὡς ἱστορία ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ συναποτήσεων, ὡς ἱστορία

τῆς ἀνθρωπότητος λαμβανομένης ὡς πολιτικῆς ἀναγκαιότητος καί ὡς ἠθικῆς ἐπιταγῆς. (R. HUBERT, E. NATALIS, E. SPRANGER, K. Γεωργούλης, K. Βουρβέρης κ.ά.).

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ ἱστορία βοηθεῖ εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος διὰ τῶν ἀκολουθῶν ἐπιδράσεων.³

1. Καλλιιεργεῖ πολυτίμους διανοητικὰς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἶναι ἡ παρατηρητικότης, ὁ συνδυασμός τῶν ἰδεῶν, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ὁ συλλογισμός καί ἡ κρίσις: Παρέχει δεδομένα, συγκεκριμένα ἢ νοερά, πρὸς συστηματικὴν παρατήρησιν. Ζητεῖ συνειρμούς σκέψεων καί πιστὴν διατήρησιν ἐννοιῶν. Ἀπαιτεῖ φαντασίαν διὰ τὴν συμπλήρωσιν κενῶν καί τὴν ἀνασύνθεσιν παρωχημένων γεγονότων. Ὑποκινεῖ, τέλος, συλλογισμούς καί κρίσεις διὰ τὴν ἐξαγωγήν συμπερασμάτων καί χαρακτηρισμῶν προσώπων καί καταστάσεων.

2. Βοηθεῖ εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου, τῆς διαρκείας καί τῆς ροῆς αὐτοῦ, καθὼς τὸ ἄτομον διαπιστώνει ὅτι κάθε ἔμβιον ὄν κινεῖται εἰς τὸν χρόνον καί ὅτι κάθε στιγμή εἰσδύει εἰς τὰς ἐπομένας, ὥστε τὸ παρελθὸν νὰ ἀποτελῇ πάντοτε τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τοῦ παρόντος: Μὲ τὴν μύσιν εἰς τὴν δομὴν τοῦ χρόνου τὸ ἄτομον ἀποβάλλει τὸν πρωτόγονον ἐγωκεντρισμὸν του καί διαπιστώνει ὅτι τὸ ἴδιον δέν εἶναι ἡ ἀρχὴ παντός πράγματος εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ κόσμου οὔτε ἡ οἰκογένειά του εἶναι τὸ πᾶν, ἀλλ' ὅτι ἀνήκει κι' αὐτὸ καί ἡ οἰκογένειά του εἰς μίαν διαδοχὴν γενεῶν. Συνθέτει τότε τὸ Παρελθόν καί τὸ Μέλλον εἰς ἓνα Παρόν.

3. Συμβάλλει εἰς τὴν κοινωνικοποίησιν τοῦ παιδιοῦ: Τὸ παιδί ἀφομοιώνει μὲ τὴν ἱστορίαν τὰς ἀναμνήσεις, τὰς παραδόσεις, τοὺς πόθους καί τὸ πνεῦμα τοῦ συνόλου καί προσαρμόζεται εἰς αὐτὰ μὲ ὅλον τὸν ἀναπτυσσόμενον προοδευτικῶς ψυχικὸν κόσμον του. Ἐτσι, ἐπεκτείνει τὸ Ἐγὼ του εἰς τὸ Ἐσὺ καί συνενώνει αὐτὰ εἰς τὸ Ἐμεῖς.

4. Ἀποτελεῖ ἓνα ἐξαίρετον μάθημα πατριωτισμοῦ: Μὲ τὴν ἱστορίαν τὸ παιδί διακαίολογεῖ καί ἐνισχύει τὴν ἐμφυτον ἀγάπην του διὰ τὴν πατρίδα του, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πρόγονοί του ἐκαλλιέργησαν τὴν γῆν, ὑπέφεραν, ἐχάρησαν ὑλικὰς καί πνευματικὰς κατακτήσεις, διετήρησαν τὴν ἐλευθερίαν καί παρέδωσαν εἰς αὐτὸ πολλά ἀγαθὰ διὰ τὴν ζωὴν του. Τότε, αἰσθάνεται μέσα του ὑπερηφάνειαν καί σεβασμὸν διὰ τὴν πατρίδα του καί ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑποτάξῃ τὴν θέλησίν του εἰς τοὺς ἰδεολογικοὺς ἀγῶνας τοῦ ἔθνους του. Ἐξάγει, τέλος, τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους εἶναι μία ἰσχυρὰ συνεκτικὴ δύναμις διὰ τὰ ἄτομα, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ αὐτὰ εἰς τὴν κοινὴν ἀσφάλειαν καί εἰς τὴν πρόοδον.

5. Ὑποκινεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ ξεπεράσῃ τὴν τάσιν ἐξομοιώσεώς του πρὸς τὴν ὁμάδα τοῦ ἔθνους καί τοῦ Κράτους, διότι τὸν εἰσάγει εἰς τὰς ὑψηλὰς ἰδέας τοῦ οἰκουμενικοῦ διὰ μέσου τῶν αἰώνων πολιτισμοῦ. Θέτει αὐτόν ἀντιμέτωπον, ὅπως λέγει ὁ R. HUBERT, ἐναντι ἄλλων ὁμάδων ἢ ξένων λαῶν ἢ τοῦ ἰδιοῦ του λαοῦ εἰς ἄλλην βαθμίδα ἀναπτύξεως καί βοηθεῖ αὐτόν ν' ἀποκτήσῃ συνειδησιν ὅτι ἀνήκει εἰς ἓνα λαόν καί ὅτι μὲ τὸν λαόν αὐτόν, πού ἔχει μίαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀνήκει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐτσι, τὸ ἄτομον ἀναγνωρίζει τὸ κοινωνικόν ὄν, πού φέρει μέσα του, ἀντιλαμβάνεται βαθύτερα τὸν ἑαυτόν του, τὸ φορτίον του, τὰς ἀνάγκας του, τὰς κοινωνικὰς συμβατικότητας, τὰ ἐθνικὰ καί πολιτικὰ πλαίσια καί τὰς ἱστορικὰς βεβαιότητας.

6. Προσφέρει ανώτερα ήθικά και πνευματικά αγαθά: 'Η ιστορία, καθώς αποτελεί, με την παράστασιν και προβολήν της θυσίας διά την έλευθερίαν, την δικαιοσύνην και την άγáπην, μίαν ήθικήν έν τη πράξει και καθώς παρουσιάζει ως τρόπους κατακτήσεως αξιών την έπιείκειαν, την άνοχήν, την άνεξικακίαν, την ένότητα των δυνάμεων και την άμοιβαίοτητα, διδάσκει μέ τόν καλύτερον τρόπον ύψίστας άρετάς και ήθικάς άληθείας και άφυπνίζει εις τάς συνειδήσεις ανώτερα συναισθήματα. Καθώς έπισημαίνει την βελτίωσιν, από έποχής εις έποχήν, των συνθηκών και των μέσων της ζωής, την άνύψωσιν των αξιών και την σταθερωτέραν διασφάλισιν της έλευθερίας, βοηθεϊ νά συνειδητοποιήση τό παιδί την ιδέαν της προόδου, και νά αισθανθῇ αισιοδοξίαν και έμπιστοσύνην εις την ανθρωπότητα και εις τόν έαυτόν του διά τό μέλλον. Κατευθύνουσα τόν μαθητήν εις τάς ιστορικές πηγάς και εις τάς συγκρίσεις των δεδομένων και καλλιεργούσα έτσι τόν σεβασμόν της ιστορικής άληθείας και την άμεροληψίαν, άποτελεϊ μάθημα χρηστότητας της συνειδήσεως έναντι των ανθρωπίνων γεγονότων. Έπιφυλασσομένη ή ιστορία νά άναζωογονή τούς άνταγωνισμούς και τά μίση εις τά έθνη και τά κοινωνικά τάξεις και παρουσιάζουσα άνάγλυφον την παράστασιν της σειράς των άγώνων και των πόνων του αιώνιου ανθρώπου, προσφέρει την αίσθησιν άφ' ενός της σχετικότητος των ανθρωπίνων γεγονότων και άφ' έτέρου της σταθερότητος της ανθρωπίνης προσπάθειας. Τέλος, βοηθούσα τά άτομα και τούς λαούς νά συνειδητοποιήσουν την μικράν θέσιν πού κατέχει ή ανθρωπίνη ζωή εις την διαδοχήν του χρόνου και νά κατανοήσουν τό μεγαλείον και τά όρια του ανθρώπου, άποτελεϊ ένα άριστον μάθημα σωφροσύνης. Τό άτομον, τότε, δύναται νά έχη ιστορικήν συνειδήσιν και νά θεωρή την ιστορίαν, κατά τόν Ε. NATALIS, ως μίαν έπείγουσαν πρόσκλησιν, διά νά χρησιμοποιήση έπωφελώς τά μερικά έτη της διελεύσεώς του από την γήν. 'Ο κάθε λαός τότε, θά συνειδητοποιήση ότι τό παρελθόν, τό ίδιόν του και των άλλων λαών έχει τά δικαιώματά του νά έπιζηση εις τό παρόν, ότι ύπέρμετροι πράξεις και δεινά θά είχαν άποφευχθῇ, εάν οι λαοί κατενόουν τά διδάγματα της 'Ιστορίας, και ότι «αι δυνατότητές του όφείλουν νά είναι ανάλογοι μέ τούς ανθρώπους, οι όποιοι, περιωρισμένοι εις τόπον και χρόνον, πρέπει νά τάς ίσορροπήσουν μέ τούς πόθους των» (R. HUBERT).

Διά τούς άνωτέρω λόγους, φαίνεται ότι όρθώς οι άρχαίοι 'Ελληνες έδίδασκον: «'Ολβιος, όστις ιστορίας έσχε μάθῃσιν».

4. ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑΝ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τό παιδί, λέγουν, δέν μπορεί νά κατανοήση τάς σχέσεις των ιστορικών γεγονότων, την χρονολογικήν άλληλουχία των και τόν όγκον και την έκτασίν των και διά τοϋτο ή διδασκαλία της ιστορίας είναι «άνόητος πλάνη». Εις τό σημείον τοϋτο θά άντέλεγε κανείς ότι κάθε ιστορία έχει ένα ρομαντικόν, θαυμαστόν, στοιχείον, τό όποϊον αϊχμαλωτίζει τό παιδί και τό κάνει νά θεωρή την ιστορίαν ως φυσικήν προέκτασιν του παραμυθιοϋ. 'Η ιστορική έρμηνεία δύναται, άπλουστευμένη, νά γίνη κατανοητή από τούς προεφήβους τοϋλάχιστον.

2. 'Η άπλουστευμένη ιστορία, ύποστηρίζουν, πού διδάσκεται συνήθως εις τά παιδιά, παρουσιάζεται διαστρεβλωμένη, έλλιπή, χωρίς πηγάς και κατά τρόπον δογματικόν. 'Η άπλοποίησης αυτή συντελεϊ, ώστε νά παραλειφθοϋν έθνικά, πολιτικά και κοινωνικά άπόψεις. Τέλος, διατυπώνεται ή κατηγορία ότι ή ιστορία διαιωνίζει τούς άνταγωνισμούς μεταξύ των λαών και τάς άντιθέσεις μεταξύ των ιδεολο-

γιών και των κοινωνικών τάξεων. Αι αντίρρήσεις αὐταί, ἐνέχουσαι μίαν βάσιν, μαρτυροῦν τὰς σοβαράς δυσκολίας, πού παρουσιάζει ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας κυρίως εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον. Ὅπως δὲ ποτε, ὅμως, μέ τὴν κατάλληλον ἐκλογὴν τῆς ὕλης, μέ εἰδικὰς μεθοδολογικάς ἀρχάς καί μέ τὴν ἐνδεδειγμένην πορείαν ἐργασίας, ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ ἐξαιρετον μορφωτικὸν ἀγαθὸν καί διὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου.

5. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας γενικῶς εἶναι ἡ διαμόρφωσις ἱστορικῆς συνειδήσεως.⁴

Κατὰ τὴν ἐπιδίωξιν αὐτὴν, τὸ παιδί καί ὁ ἔφηβος θὰ κατανοοῦν προοδευτικῶς, ὅτι τὸ παρελθόν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐπιδρᾷ εἰς τὸ παρόν καί ὅτι τὸ παρόν ἐκχύνεται εἰς τὸ μέλλον, καί θὰ ἀποκοτῶν συνειδήσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξαρτήσεως των.⁵ Θὰ ἀντιλαμβάνονται τὴν ποικιλίαν τῶν κατὰ καιροὺς καί χώρους ἀνθρωπίνων τύπων, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς καταστάσεις τῆς ζωῆς καί τὸ ἐπίπεδον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ κάθε τύπου, καί θὰ διακρίνουν εἰς τὴν τεραστίαν ποικιλίαν τὴν ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιδεικνυόμενην ἐκάστοτε ἀμοιβαίαν κατανόησίν των. Θὰ συμμετέχουν συναισθηματικῶς καί βουλευτικῶς εἰς τὰ ἱστορούμενα γεγονότα τῆς ἐθνικῆς καί κατ' ἐπέκτασιν τῆς οἰκουμενικῆς κοινότητος, καί θὰ ἐντάσσονται εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Θὰ συνειδητοποιοῦν τὴν ἱστορικὴν των εὐθύνην, ἡ ὁποία θὰ τοὺς διεγείρῃ πόθους καί θέλησιν νὰ ἐπεκτείνουν εἰς τὸ μέλλον ὅλον ἐν βελτιουμένην τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Τέλος, θὰ αἰσθάνωνται μίαν ἐλπίδα διὰ τὸ μέλλον των καί μίαν ἐμπιστοσύνην διὰ τὴν ἀνθρωπότητα καί τὴν εὐδαιμονίαν των, παρὰ τὰς πλάνας καί τὰ μοιραῖα γεγονότα τῶν ἀνθρώπων διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐπὶ μέρους ἐπιδιώξεων, διὰ τῆς συνειδητοποιήσεως δηλαδὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξαρτήσεως, διὰ τῆς κατανόησεως τῆς ποικιλίας ἀλλὰ καί ἐνότητος τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, διὰ τῆς βιώσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, διὰ τῆς συναισθήσεως τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης καί διὰ τῆς παρορμήσεως εἰς ἐλπίδα διὰ τὸ μέλλον, δι' ὧν αὐτῶν διαμορφοῦται ἡ πλήρης ἱστορικὴ συνειδήσις μέ τὸ διανοητικὸν καί τὸ συναισθηματικὸν - βουλευτικὸν περιεχόμενον τῆς.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι οἱ ἀνωτέρω στόχοι δέν δύνανται νὰ πραγματοποιηθοῦν εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, διότι τὰ ψυχολογικά δεδομένα τῶν παιδιῶν τοῦ σχολείου τούτου δέν εὐνοοῦν πρὸς τοῦτο. Ὅπως δὲ ποτε, ὅμως, μέ τὴν κατάλληλον ἐκλογὴν τῆς ὕλης καί τὴν εἰδικὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, εἶναι δυνατόν νὰ διανοίξωμεν κάποιους δρόμους, πῶς θὰ ὁδηγοῦν εἰς τοὺς στόχους αὐτοὺς.

6. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας καί τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀνωτέρω ἐπιδιώξεων ἀπαιτοῦνται αἱ ἀκόλουθοι ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις: α) ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητος, β) ἡ ἔννοια τῆς ἐξελιξεως, γ) ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος καί δ) ἡ ἱκανότης ἀξιολογικῶν συσχετίσεων, ἡ συγκρότησις βασικῶν ἐννοιῶν καί ἀρχῶν τῶν ψυχικῶν, κοινωνικῶν καί ἠθικῶν φαινομένων καί ἡ βίωσις ἀνωτέρων συναισθημάτων.

1. Ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητος πρέπει νὰ ἔχη συγκροτηθῇ εἰς τὴν νοημοσύ-

νην του διδασκομένου ιστορίαν, διά νά διαχωρίζη τά ιστορικά γεγονότα από τόν μῦθον καί τόν θρύλον καί διά νά δύναται νά σκέπτεται ἐπ' αὐτῶν μέ λογικήν κρίσιν πρὸς ἀνάλυσιν των.

Τήν ἔννοιαν τῆς πραγματικότητος συνθέτουν αἱ ἐξῆς ἐπὶ μέρους ἔννοιαι: α) 'Η ἔννοια τῆς μονιμότητος τοῦ ἀντικειμένου καί μετὰ τήν ἀπουσίαν του ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου, β) ἡ ἔννοια τοῦ χώρου, ὡς τοπολογικοῦ χώρου (γειτνιάσις, διαχωρισμός, διάταξις, συνέχεια στοιχείων), ὡς προβολικοῦ χώρου (προβολή, προοπτική, σκιά, τομή, ἀνάπτυγμα) καί ὡς εὐκλείδειου χώρου (παράλληλοι, κάθετοι, συντεταγμένοι, σχήματα, μετρήσεις). γ) 'Η ἔννοια τοῦ χρόνου, ὡς φυσικοῦ χρόνου (χρονική διάταξις γεγονότων, διάρκεια διαστημάτων, διαδοχὴ γεγονότων, τό ταυτόχρονον, ἡ ἰσότης τῶν χρόνων, ἡ ἔνταξις τῶν διαρκειῶν, πρόσθεσις διαρκειῶν, μέτρησις χρόνου), ὡς βιολογικοῦ χρόνου (ἔννοια τῆς ἡλικίας προσώπων, (ζῶων καί φυτῶν) καί ὡς ψυχολογικοῦ, βιωμένου ἐσωτερικῶς, χρόνου (ὁ χρόνος τῆς ἀτομικῆς πράξεως, ἡ ἐσωτερικὴ διάρκεια, ἡ ἔννοια τῆς ἀναμονῆς, ὁ χρόνος τοῦ διαφέροντος). δ) 'Η ἔννοια τῆς αἰτιότητος, ὡς φυσικῆς ἢ χωρικῆς ἐπαφῆς ἀντικειμένων ἀποτελούντων τήν πηγὴν καί τό ἀποτέλεσμα διαφόρων πράξεων ἢ φαινομένων.

Αἱ ἀνωτέρω ἐπὶ μέρους ἔννοιαι τῆς μονιμότητος τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου καί τῆς αἰτιότητος ὁλοκληρώνονται εἰς τό παιδί κατὰ τήν ἡλικίαν τῶν 8 - 10 ἐτῶν.⁶ Τότε, τό παιδί θέτει τό ἐρώτημα «ἐάν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο συνέβη εἰς τήν πραγματικότητα». Διαχωρίζει τό «μιά φορά κι ἕναν καιρό» ἀπό τό «σήμερα». Χρησιμοποιεῖ τήν φράσιν «πρὶν ἀπὸ χιλιάδες χρόνια». Λέγει «ἡ ἱστορία αὐτὴ γίνεται σέ μιά χώρα πολὺ μακριὰ ἀπὸ τήν πόλιν μας». Βλέπει τήν ἡλικίαν τῶν ἀντικειμένων καί λέγει: «αὐτό εἶναι παλαιό, αὐτό εἶναι νέο, αὐτό τό ἔχεις ἀπὸ τήν γιαγιά». Ἐνδιαφέρεται διά τούς ἥρωας καί τά κατορθώματά των. Ἐρωτᾷ: «πὼς ἦτο, πὼς συνέβη, γιατί ἦτο ἢ συνέβη ἔτσι αὐτό ἢ ἐκεῖνο;». Εἰς αὐτάς τὰς διανοητικὰς ἱκανότητας καί εἰς αὐτά τὰ διαφέροντα τῶν παιδιῶν 8 - 10 ἐτῶν ἀνταποκρίνεται καλύτερον ὄχι ἀκόμη ἡ συστηματικὴ ἱστορία ἀλλὰ ὁ θρύλος.

2. 'Η ἔννοια τῆς ἐξελιξεως τῶν γεγονότων καί τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητος, διά νά κατανοήσῃ τό παιδί τὰς μεταβολὰς καί τήν ποικιλίαν τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν ἀνθρώπων καί νά ζήσῃ τήν ἐλπίδα καί τήν ἐμπιστοσύνην εἰς τό μέλλον του καί εἰς τήν βελτίωσιν τῆς ζωῆς του. 'Η συγκρότησις τῆς ἔννοιας τῆς ἐξελιξεως ἀπαιτεῖ ἱκανότητα τῆς νοημοσύνης διά λογικὰς νοεράς συγκρίσεις καί συσχετίσεις. 'Η ἱκανότης ὅμως αὐτὴ ἐπὶ νοερῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἀναπτύσσεται εἰς τό 12 - 14ον ἔτος τῆς ἡλικίας. Διευκολύνεται ὅμως ἡ ἐμφάνισις τῆς μέ τὰς ἐπισκέψεις μουσειῶν, μέ τὰς συγκρίσεις συγκεκριμένων παλαιῶν καί συγχρόνων μέσων ζωῆς καί δράσεως (συσκευῶν, μέσων συγκοινωνίας, ἐνδυμασιῶν, ἐργαλείων, κ.λ.π.).

3. 'Η ἔννοια τῆς πατρίδος εἶναι ἀναγκαία, διά νά συμμετέχῃ τό διδασκόμενον τήν ἱστορίαν ἀτομον συναισθηματικῶς καί βουλευτικῶς εἰς τὰ ἱστορικά γεγονότα τῆς ἐθνικῆς του κοινότητος, διά νά ζήσῃ πρῶτον τήν φιλοπατρίαν του καί νά ἐπεκτείνῃ κατόπιν τό ἐνδιαφέρον καί τόν σεβασμόν του εἰς τήν Ἀνθρωπότητα καί διά νά εἰσαχθῇ ἔτσι ὁμαλῶς εἰς τούς τρεῖς κύκλους τῆς κοινωνικότητος (τοπικῆς, ἀφηρημένης ἢ ἐθνικῆς καί πνευματικῆς ἢ οἰκουμενικῆς).

'Η ἔννοια τῆς πατρίδος συντίθεται εἰς τό ἀτομον ὡς συνειδητοποίησις (διανοητικῶς καί συναισθηματικῶς) τῆς ἔννοιας τῆς ἰδικῆς του πατρίδος (ποῦ εἶναι ἡ Ἑλλάδα; ἐοῦ εἶσαι Ἑλληνας; ποιά χώρα προτιμᾷς καί γιατί;); καί τῆς ἔννοιας τῶν πατρίδων τῶν ἄλλων παιδιῶν (γνωρίζεις ξένας χώρας; τί εἶναι ἕνας ξένος;); καί ὡς συναί-

σθεις τής άμοιβαίότητος εις τάς σχέσεις τών άτόμων διαφόρων έθνών (έσύ πότε καί ποϋ είσαι ξένος; ένας ξένος τί θά είναι εις τήν πατρίδα του; ποία χώρα θά διάλεγες γιά πατρίδα σου καί γιατί; ποιοι είναι πιό εύγενεις ή πιό έξυπνοι: οί "Έλληνες ή ώριμένοι ξένοι; ένας ξένος ποία χώρα θά διάλεγε γιά πατρίδα του;).

Διά νά συνειδητοποιηθί διανοητικώς καί συναισθηματικώς ή έννοια τής πατρίδος άπαιτούνται: α) ή λογική ικανότης τής άποκεντρώσεως τής ψυχής από τό έγώ της, τήν οικογένειάν της, τό χωρίον της καί τήν πόλιν της, διά νά έννοήσῃ τό άτομον τούς όμοφύλους του καί νά τούς δεχθί ώς άτομα μέ κοινούς άγώνας καί πόθους, καί β) ή λογική ικανότης του συντονισμού τών ίδιων άπόψεων του άτόμου μέ τάς άπόψεις τών άλλων, ώστε νά θεωρηθί αναγκαία καί δυνατή ή κοινή ζωή τών όμοφύλων καί νά γίνη δεκτή ή ύπαρξις καί άλλων άτόμων, μεταξύ τών όμοφύλων, καί άνηκόντων εις άλλην πατρίδα. Πρόκειται περί μιάς πορείας τής ψυχής, έκκινούσης από τόν διανοητικόν καί συναισθηματικόν έγωκεντρισμόν, προχωρούσης εις τόν τοπικόν καί έθνικόν κοινωνιοκεντρισμόν καί καταηγούσης εις τήν διανοητικήν καί συναισθηματικήν άμοιβαίότητα μετά τών ανθρώπων τής οικουμένης.

Αί άνωτέρω ικανότητες τής ψυχής άρχίζουν νά έμφανίζονται περί τό 10ον ή 11ον έτος τής ηλικίας του ανθρώπου. Διά τοϋτο, κατά τήν περίοδον αϋτήν, ανταποκρίνεται ώς ιστορικόν μάθημα καλύτερον ή διήγησις μεγάλων γεγονότων καί πράξεων έκ του έθνικου ιστορικού βίου, τά όποία θά παρουσιάζονται, ώς εύσύννοπα καί άποφασιστικά συμθάντα τής ιστορίας, μέ συγκεκριμένα κατάλοιπα καί τεκμήρια.

4. 'Η ικανότης του άτόμου δι' άξιολογικάς συσχετίσεις ήτοι διά προσθετικάς, πολλαπλασιαστικάς καί συνδυαστικάς λογικάς πράξεις επί τών γεγονότων του ιστορικού κοινωνικού καί πνευματικού βίου καί επί τών αξιών τής ζωής είναι άπαραίτητος διά τάς συσχετίσεις επί τών μέσων καί τών σκοπών, επί τών προθέσεων (κινήτρων) καί τών έπιτευγμάτων, καί διά τήν κριτικήν ιστορικήν σκέψιν. 'Η ικανότης αϋτή αναλύεται ώς ικανότης τής σκέψεως νά άπομακρύνεται από τό συγκεκριμένον πεδιον καί νά μεταβαίνει εις τό πεδιον του νοερού καί του δυνατού νά γίνη, καί ώς ικανότης ύποθετικο - αφαιρετικής λογικής ενεργείας επί έντελώς νοερού πεδίου, διά νά έπιτευχθούν αι άξιολογικάι συσχετίσεις. 'Η δυνατότης, όμως, αϋτή άπαντάται μόνον εις παιδιά 12 - 15 έτών.

'Η συγκρότησις υπό τής νοημοσύνης βασικών έννοιών τών κοινωνικών, ψυχικών καί πνευματικών φαινομένων καί ή κατανόησις ώρισμένων θεμελιωδών άρχών εις τήν δομήν του έπιστητού εις τήν ιστορίαν (όπως είναι ή άμοιβαίότης, ή δικαιοσύνη, τό καθήκον, τό δικαίωμα, ή συνεργατικότητα, ή κοινωνικότης, ή αυτοδιάθεσις, ή έλευθερία, ό ζωτικός χώρος, ό άρχων καί ό άρχόμενος, ό πολιτισμός, αι άξiai, ή έπικαταλλαγή αγαθών καί ιδεών, ή άνοικτή καί ή κλειστή κοινωνία, τό πολίτευμα κ.λ.π.) είναι βασικάι προϋποθέσεις, διά νά έντάσση τό άτομον εις αϋτάς τάς γενικάς έννοίας καί άρχάς τας μελετωμένας λεπτομερείας τών ιστορικών γεγονότων, νά έπιτυχάνη τήν σύνθεσιν καί τήν έρμηνείαν αϋτών, νά σκέπτεται γενικώτερα καί νά άναχαιτίζη τόν γρήγορον ρυθμόν, μέ τόν όποιον σθήνει ή ιστορική μνήμη. 'Η ικανότης όμως τής νοημοσύνης δι' αϋτό τό έργον ώριμάζει μετά τό 14ον έτος τής ηλικίας.

'Η βίωσις άνωτέρων συναισθημάτων, άναφερομένων εις τάς, πέραν του παρόντος καί του συγκεκριμένου, ιδεώδεις άξίας επί κοινωνικού, πολιτικού, θρησκευτικού, ήθικου καί καλαιοθητικού πεδίου, είναι αναγκαία, διά νά δύναται ό διδασκόμε-

νος την ιστορίαν νά συμμετέχη εις την συλλογικήν συνειδήσιν του παρελθόντος, νά αναγνωρίζη τὰς διεπούσας τόν ιστορικόν βίον ἀξίας του ἀληθοῦς, του ἀγαθοῦ, του ὠραίου καί του ὀσίου, νά διεισδύη εις τό βαθύτερον νόημα τῆς ιστορίας, νά «καταξιώνη κριτικῶς τήν καθημερινήν ιστορίαν του παρόντος» καί νά συναισθάνεται τὰς ιστορικές εὐθύνas του. Ἡ βίωσις, ὅμως, αὐτῶν τῶν συναισθημάτων ἐπιτυγχάται κατά περί τό 15ον ἢ 16ον τῆς ἡλικίας.

Κατά τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἀπαραίτητος ψυχολογική προϋπόθεσις τῆς ἱκανότητος δι' ἀξιολογικάs συσχετίσεις, διὰ συγκρότησιν γενικῶν ἐννοιῶν καί ἀρχῶν καί διὰ βίωσιν ἀνωτέρων συναισθημάτων δέν πληροῦται εις τὰ παιδιὰ του Δημοτικοῦ Σχολείου (6 - 12 ἐτῶν). Διὰ τοῦτο, ἡ διδασκαλία συστηματικῆς ἱστορίας εις τό Δημοτικόν Σχολεῖον δέν εἶναι δυνατόν νά φέρῃ τούς ἀναμενόμενους καρπούς. Κατά συνέπειαν, τό μάθημα τῆς ἱστορίας θά πρέπει νά περιορίζεται εις θρύλους, εις μεγάλας πράξεις ἀγαθῶν καί κακῶν ἀνθρώπων, εις συσχετίσεις αὐτῶν μέ συγκεκριμέναs μαρτυρίας (μνημεῖα, κατάλοιπα, τεκμήρια), εις σύνδεσιν μέ τό παρόν καί εις ἠθικάs παρορμήσεις.

7. Η ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ⁷

1. Εἰς τὰς πρώτας τάξεις του Δημοτικοῦ Σχολείου καί κατά τήν δευτέραν φάσιν τῆς πορείας τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας, τήν συσχετίζουν εις χρόνον, τόπον, ἀνθρώπους, καί σύμπαν, ὀργανώνομεν συζητήσεις καί ἄλλας διδακτικάs δραστηριότητας, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδιδώκομεν νά προσδιορίσουν καί νά διευρύνουν τὰ παιδιὰ 6 - 8 ἐτῶν τήν ἐννοιαν του χρόνου καί τῆς διαρκείας, νά ἀνακαλύψουν τήν ὑπαρξιν ἐνός παρελθόντος καί νά ἀγαπήσουν αὐτό τό παρελθόν.

Μετά τήν μελέτην του θέματος τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας εις τήν πρώτην φάσιν, τήν παρατήρησιν, πού ἀναφέρεται εις τό ἄμεσον παρόν, προχωροῦμεν εις τήν συσχετίσιν του θέματος εις χρόνον καί συζητοῦμεν μέ τούς μαθητάs περί τῆς καταστάσεως του κυρίου ἀντικειμένου τῆς ἐνότητος εις τό παρελθόν. Διηγούμεθα ἱστορίας σχετικές. Παρουσιάζομεν παλαιὰ ἀντικείμενα. Ἐπιδεικνύομεν εἰκόνας καί φωτογραφίας. Μετακινούμεν τούς μαθητάs εις χώρους μέ ἱστορικά κατάλοιπα, εις παλαιὰ οἰκήματα καί εις τοπικά μουσεῖα. Ζητοῦμεν τήν ταξινόμησιν κατά χονδρικός χρονικός κατηγορίας ἀντικειμένων του αὐτοῦ εἴδους ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας ἢ σχετικῶν ἀπεικονίσεων αὐτῶν. Ὅδηγοῦμεν τούς μαθητάs νά παραστήσουν γραφικῶς εις ὀριζοντίας ἢ καθέτους γραμμάs πράξεις καί κινήσεις των, πού ἐξετέλεσαν κατά τὰς προηγουμέναs ἡμέρας καί ὥρας ἐπεξεργασίας τῆς ἐνότητος καί τὰς πράξεις πού σχεδιάζουν νά ἐκτελέσουν εις τό ἄμεσον μέλλον (συμβολική παράστασις τῆς χρονικῆς διαρκείας). Εἰς μίαν συμβολικήν γραμμήν του χρόνου τοποθετοῦν σύμβολα τῶν χαρακτηριστικῶν γεγονότων τῆς σχολικῆς, οἰκογενειακῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς των. (ἐπισκέψεις, ἐορταί, ἀπουσίαι, ἀσθένειαι, φυσικά φαινόμενα, προοδευτική ἀνάπτυξις φυτῶν καί ζῴων του σχολικοῦ κήπου, γεννήσεις ἀδελφῶν). Κατευθύνομεν τὰ παιδιὰ εις τήν κανονικὴν τήρησιν ἡμερολογίου τῆς ζωῆς των μέ σκίτσα καί εἰκόνας. Ἐπιμένομεν νά χρησιμοποιοῦν εις τὰς διηγήσεις των τὰς φράσεις: «μιά φορά κι ἔναν καιρό...», «στὰ παλαιὰ τὰ χρόνια», «ὀλίγον κατόπιν», «πολύ ἄργότερα». Διηγούμεθα τήν ἱστορίαν τῆς προσωπικῆς μας ζωῆς (παιγνίδια μας, σπουδαί μας, στρατιωτικὴ θητεία, στιγμαί χαρᾶς καί λύπης). Διηγούμεθα τήν ἱστορίαν τῶν οἰκογενειῶν τῶν μαθητῶν ἀπό τὰς πολὺ προηγουμέναs γενεάς. Δεικνύομεν φωτογραφίας γνωστῶν προσώπων εις διάφορα στάδια ἡλικίας των.

Καλούμεν ηλικιωμένα πρόσωπα εις τό σχολεῖον νά ὁμιλήσουν διὰ γεγονότα τῆς ζωῆς των σχετικά μέ τήν ἐνότητά μας. Ἐπισκεπτόμεθα τό νεκροταφεῖον μέ τούς μαθητάς καί καλούμεν αὐτούς νά διαβάσουν τά ὀνόματα τῶν ἐνταφιασθέντων καί τās χρονολογίας γεννήσεως καί θανάτου των. Ἀναθέτομεν εις τά παιδιά νά ἀνεύρουν, καί νά παραστήσουν, μέ τήν βοήθειαν τῶν οἰκείων των, τό γενεαλογικόν δένδρον τῆς οἰκογενείας των μέ γραμμικὰς παραστάσεις. Μελετῶμεν μέ τούς μαθητάς τήν προέλευσιν τῶν τοπωνυμίων, τῶν ἰδικῶν τῶν ὀνομάτων καί ἐπωνύμων, τῶν ὀνομάτων διαφόρων ἐπαγγελμάτων, τῶν ὀνομασιῶν τῶν ἑορτῶν, τῶν διαφόρων ἐπιγραφῶν εις οἰκίας καί καταστήματα κ.λ.π. Ὁμιλοῦμεν διὰ τήν ἱστορίαν τοῦ σχολείου, τῆς ἐκκλησίας, τῶν πηγῶν, τῶν δρόμων, τῶν οἰκίῶν καί ὀλοκλήρου τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς συνοικίας καί ἀναφέρομεν θρύλους καί ἀνέκδοτα σχετικά. Περιγράφομεν καί ἀναπαριστάνομεν τήν ζωὴν τῶν πρωτογόνων καί προϊστορικών ἀνθρώπων καί διηγούμεθα σχετικές εὐχαρίστους, δραματικές ἢ κωμικὰς ἱστορίας.

2. Εἰς τās μεσαίας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (παιδιά ἡλικίας 8 - 10 ἐτῶν) ἡ ἱστορική ὕλη πρέπει νά ἀναφέρεται εις διηγήσεις, πού τρέφουν τήν φαντασίαν τοῦ παιδιοῦ καί συγκινοῦν τόν ψυχικόν τόν κόσμον. Αἱ διηγήσεις αὐταί, αἱ ὁποῖαι ἐκκινοῦν ἀπό τό παρελθόν τῆς στενωτέρας πατρίδος καί ἐκτείνονται εις τό παρελθόν τῆς εὐρυτέρας πατρίδος, θά ἀποτελοῦν ἓνα κρᾶμα τοῦ ἀληθοῦς καί τοῦ ἀληθοφανοῦς. Χωρίς νά ἐγκαταλείπωμεν τήν φροντίδα διὰ τήν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, θά περιβάλλωμεν τās διηγήσεις μας αὐτάς μέ ἐντόνους σκηνὰς καί εὐχάριστα ἐπεισόδια, μέ εἰδικόν κατὰ περίπτωσιν λεξιλόγιον, μέ λαογραφικά σχετικά στοιχεῖα καί ἀνέκδοτα, μέ ἀναμνήσεις καί παραδόσεις, μέ ὥραϊα σκίτσα καί ἐγχρώμους εἰκόνας, μέ σχετικούς ποιητικούς στίχους καί δημοτικά καί ἄλλα τραγούδια.

Διδακτέα ὕλη ὑπὸ τās ἀνωτέρω ἀρχὰς δύναται νά εἶναι: α) Οἱ θρύλοι διὰ τήν στενωτέραν καί εὐρυτέραν πατρίδα, οἱ ὁποῖοι ἀφήνουν βεβαίως μερικά ζητήματα ἀνοικτά ἀλλὰ εἶναι ἐλκυστικοὶ συγκινησιακῶς καί κατὰ συνέπειαν ἐπιθυμητοί, β) ἡ καθιερωμένη ἑλληνική μυθολογία, πού ἀποτελεῖ κυρίως τό περιεχόμενον τοῦ ἀρχαίου δραματικοῦ λόγου καί συνδέεται μέ ἀρχαῖα κατὰλοιπα καί μνημεῖα εις τόν Ἑλλαδικόν χώρον καί γ) ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, εις τήν ὁποίαν ὑπάρχουν πρὸς ἐπιλογὴν μεγάλαι πράξεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νά παρουσιασθῶν μέ ὥραϊας σκηνὰς καί ἐπεισόδια, μέ ἄλλα διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἀπὸ παραδόσεις καί θρύλους καί μέ παραστατικὰς εἰκόνας ἐκ τοῦ ἀπλοῦ ἀλλὰ καί δραματικοῦ βίου τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Πηγαὶ διὰ τήν ἀνωτέρω ὕλην δύναται νά εἶναι τὰ συγγράμματα τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων, τὰ ἀρχαῖα δράματα, τὰ ἐλεύθερα διὰ παιδιά σχετικά ἀναγνώσματα ἐκλεκτῶν λογοτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι ζωγραφίζουν τό παρελθόν μέ ζωντανὰ χρώματα ἀλλὰ καί μέ ἀκριβῆ (ἱστορικῶς) καί ἔντονα στοιχεῖα, τὰ κατὰ τόπους πατριδογνωστικά κείμενα (βιβλία, περιοδικὰ), τὰ μουσεῖα, αἱ ἀρχαῖαι πόλεις, τὰ ἀγάλματα, τὰ μνημεῖα, τὰ ἥρωα κ.λ.π.

3. Εἰς τās ἀνωτέρας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (11 - 13 ἐτῶν) ἡ διδακτέα ὕλη πρέπει νά ἀναφέρεται εις τήν ἱστορίαν τοῦ Ἑθνους μέ συσχετίσιν γεγονότων ἐκ τῆς ἱστορίας ἄλλων ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας.

Ἡ ὕλη περιλαμβάνει ἓνα σύντομον κεφάλαιον μέ τὰ κύρια γεγονότα περιληπτικῶς καί κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐδιδάχθη εἰς τās μεσαίας τάξεις μέ τόν τρόπον πού ἀναφέραμεν ἀνωτέρω. Ἐκτείνεται κατόπιν εις τὰ κύρια γεγονότα μέ χρονολογικὴν σειρὰν τῶν Ἑλληνιστικῶν καί

Ρωμαϊκών χρόνων, της Βυζαντινής περιόδου, της Τουρκοκρατίας και του έλευθέρου έθνικού βίου.

Τά Ιστορούμενα γεγονότα αναφέρονται εις την πολιτικήν, κοινωνικήν, οικονομικήν και πνευματικήν κατάστασιν του Έθνους κατά εποχάς και εξετάζονται ως προϊόντα πολλών παραγόντων, φυσικών και ψυχικών, και κύριως της βουλήσεως όχι μόνον ισχυρών προσωπικοτήτων αλλά και του λαού.

Χρησιμοποιούνται κατά την αφήγησιν λαογραφικά και λογοτεχνικά στοιχεία εκ καταλλήλων πηγών και ποικίλα συγκεκριμένα τεκμήρια και κατάλοιπα.

Όπωςδήποτε, εις την ανωτέρω ύλην αποφεύγονται αι λεπτομέρειαι, αι φορτικάι χρονολογίαι και αι δυσνόητοι αξιολογικά συσχετίσεις. Η άπλότης της ύλης, ή ακρίβεια αυτής και τά διακοσμητικά στοιχεία της αληθοφάνειας εκ βοηθητικών πηγών μέ τόν συγκινησιακόν των τόνον παραμένουν και διά τας ανωτέρας ατάς τάξεις, όπως και διά τας μεσαίας τάξεις, ως χαρακτηριστικά της διδακτέας ύλης. Η διαφορά αναφέρεται μόνον εις τό ότι ή ύλη εις τας ανωτέρας τάξεις διατάσσεται μέ κάποιο σύστημα, μέ χρονολογικήν σειράν και μέ αλληλουχίαν των γεγονότων, ώστε νά διαφαίνεται ή δημιουργική και περιπετειώδης πορεία της έθνικής ζωής, ύφ' όλας τας εκφάνσεις της, διά μέσου των αιώνων.

8. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ*

1. Η αφήγησις της Ιστορίας υπό του διδάσκοντος, ή νοερά παρακολούθησις των αφηγουμένων σκηνών και ή παρατήρησις συγκεκριμένων τεκμηρίων και καταλοίπων υπό των μαθητών είναι αι κυριαρχούσαι μορφαί διδασκαλίας της Ιστορικής ύλης.

Η αυτενεργός εργασία των μαθητών εκ των πηγών είναι άνεφικτος εις την ηλικίαν 8 - 13 ετών, διά πολλούς λόγους.

Όπωςδήποτε, όμως, όταν ό αφηγούμενος διδάσκαλος χρησιμοποιή άπλουν, σαφή και παραστατικόν λόγον και όταν παρουσιάξη τά πρόσωπα σκεπτόμενα, όμιλούντα, κινούμενα, λυπούμενα, χαίροντα και δρώντα, κατορθώνει νά δώση εις τούς μαθητάς έναργείς σκηνάς πρός νοεράν παρατήρησιν. Τά παιδιά, όταν παρατηρούν νοερώς ατάς τας έναργεις και έντόνως αφηγουμένας σκηνάς, σκέπτονται, άπορούν, κρίνουν, θαυμάζουν, προβλέπουν μέ την φαντασίαν των πιθανά έπιτεύγματα, εικάζουν έπιπτώσεις, άνησυχούν, έπιβεβαιώνουν εικασίας, ζούν συναισθήματα, δρουν έσωτερικώς και τελούν εις «μέθεξιν» πρός τά αφηγούμενα. Όταν, έπίσης, οι μαθηταί καλούνται νά παρατηρήσουν Ιστορικά συγκεκριμένα άντικείμενα, άρχαιολογικά εύρήματα, κτιριακά κατάλοιπα και άναπαραστάσεις και εικόνas κατά την διάρκεια ή εις τό τέλος της διηγήσεως, έρευνούν, σκέπτονται, κρίνουν, προσθέτουν εις τας νοεράς σκηνάς της αφήγησης κατ' αίσθησιν παραστάσεις από τά συγκεκριμένα τεκμήρια, συμπληρώνουν τας ιδέας των και τονώνουν τά συναισθήματα των. Διά των ανωτέρω τρόπων διασφαλίζεται γόνιμος πνευματική αυτενεργεια των μαθητών.

2. Η συζήτησις των μαθητών μεταξύ των και μέ τόν διδάσκαλον έπί των αφηγηθεισών σκηνών και έπί των παρατηρουμένων τεκμηρίων και ή διά του λόγου, των κινήσεων και των κατασκευών έκφρασις των σκέψεων και των συναισθημάτων των παιδιών (άναδιήγησις, δραματοποιήσις, ίχνογράφησις, άναπαραστάσεις εις την άμμοδόχον, κατασκευή έργαλείων, όπλων, σκευών, ένδυμασιών και ποικίλων πολιτικών προϊόντων) όφείλουν νά είναι αι δύο εισέτι μορφαί εργασίας, διά των

όποιων συμπληρωθεί η μάθησις τῶν ἱστοριῶν καὶ ὁλοκληρωθεὶς ἡ βίωσις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

3. Ὁ τοπικὸς καὶ ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἰς τὰς ἀνωτέρας κυρίως τάξεις εἶναι ἀπαραίτητος, διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὰ παιδιὰ ἀκριβῆ ἰδέαν αὐτῶν. Πρὸς τοῦτο, χρησιμοποιοῦνται ἔτοιμοι ἢ κατασκευασμένοι ἀπὸ τὸν διδάσκαλον ἢ τοὺς μαθητὰς ἱστορικοὶ καὶ γεωγραφικοὶ χάρται. Ὁμοίως, χρησιμοποιοῦνται χρονολογικοὶ πίνακες καὶ παραστάσεις τῆς χρονικῆς διαρκείας. Συνήθως α) κατασκευάζεται μία γραμμὴ εἰς τὸν τοῖχον, χωρίζεται εἰς 20 τεμάχια, παριστάνοντα 20 αἰῶνας, καὶ γράφονται εἰς ἕκαστον τεμάχιον (αἰῶνα) τὰ κυριώτερα γεγονότα μὲ τὰς χρονολογίας των. β) Χρησιμοποιεῖται χαρτίνη ταινία διαχωρισμένη εἰς 20 μὲ ἰδιαίτερον χρῶμα παραλληλόγραμμα, εἰς τὰ ὅποια γράφονται ἱστορικά στοιχεία. γ) Χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης μεγάλα φύλλα χάρτου ἢ ἡ αὐλὴ τοῦ σχολείου, τὰ ὅποια χωρίζονται εἰς πολλὰ τεμάχια παριστάνοντα δεκάδας χιλιάδας ἐτῶν, καταγράφονται γεγονότα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου καὶ καταφαίνονται αἱ μεγάλοι χρονικοὶ ἀποστάσεις εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ αἱ σχετικῶς μικραὶ ἀποστάσεις τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν ἀνθρώπον. δ) Ταξινομοῦνται χρονολογικῶς ἱστορικά εἰκόνες καὶ συγκεντρούμενα συγκεκριμένα ἱστορικά τεκμήρια.

4. Ἡ συσχέτισις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἀντικειμένων μὲ ἀντιστοίχους ἐκφάνσεις τῆς συγχρόνου ζωῆς εἰς τὴν στενωτέραν καὶ εὐρυτέραν πατρίδα τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἀναγκαῖα εἰς κάθε μάθημα, διὰ νὰ κατανοηθῇ καλύτερον τὸ παρελθόν, διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ τὸ παρόν καὶ διὰ νὰ συνειδητοποιηθῇ προοδευτικῶς ἡ ἐννοία τῆς προόδου.

5. Ἡ προπαρασκευὴ τοῦ διδάσκοντος α) εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ἀπὸ ἐγκύρους πηγὰς διὰ τὴν σχετικὴν ἀμεροληψίαν καὶ ἐντιμότητά του, β) εἰς τὴν ἀνέυρεσιν συγκεκριμένων τεκμηρίων καὶ εἰκόνων, γ) εἰς τὴν εὕρεσιν λαογραφικῶν στοιχείων, παραδόσεων καὶ λογοτεχνικῶν κειμένων διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης μὲ τὸ συγκινησιακὸν στοιχεῖον, δ) εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἀπαραίτητων ὀλίγων καὶ ὀργάνων διὰ τὰς σχετικὰς ἀναπαραστάσεις καὶ κατασκευὰς τῶν μαθητῶν, ε) εἰς τὴν ἀπλὴν, σαφὴ καὶ παραστατικὴν διήγησίν του καὶ στ) εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ὅλων τῶν προϋποθέσεων ἡσυχίας, τάξεως καὶ εὐνοϊκῆς ἀτμοσφαιρᾶς διὰ τὸ μάθημα, εἶναι ἄκρως ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διδασκαλίας του.

9. ΜΕΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. **Φυσικά μέσα:** ἀρχαῖα κτιριακὰ κατάλοιπα, μνημεῖα, ἀνδριάντες, παλαιὰ ἀντικείμενα, καὶ νομίσματα, μουσεῖα, πινακοθῆκαι, πατροπαράδοτα ἔθνη καὶ ἔθιμα.

2. **Τεχνητὰ μέσα:** α) Εἰκόνες μεγάλων ἀνδρῶν, γεγονότων καὶ πολιτιστικῶν ἔργων, β) ἱστορικοὶ καὶ γεωγραφικοὶ χάρται, γ) φωτεινὰ διαφάνειαι (ολάιτς), κάρται, προβολαὶ εἰκόνων ἐκ βιβλίων, κινηματογραφικὰ ταινία καὶ γραμματόσημα μὲ ἱστορικές παραστάσεις, δ) μαγνητοταινίαι μὲ ἐγγραφὴν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ ε) τετράδια διὰ τὰ σχεδιαγράμματα, τὰς περιλήψεις, τὰς ἰχνογραφῆσεις καὶ τὰς γραπτὰς κατ' οἶκον ἐργασίας.

10. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. **Ἀφόρμης:** ἐκ τῶν βιωμάτων τῶν παιδιῶν ἢ ἐκ τοῦ προηγουμένου μαθήματος.

τος.

2. **Παρατήρησης:** Ο διδάσκαλος διηγείται με παραστατική και κατανοητήν γλώσσαν τήν ιστορίαν εις διάρκειαν 15 - 20 λεπτών της ώρας. Οί μαθηταί παρατηρούν νοερώς τās αφηγουμένας υπό του διδασκάλου σκηνάς και ζοῦν ανάλογα βιώματα. Ἀφήνομεν, ἐπ' ὀλίγα δευτερόλεπτα της ώρας, τὰ παιδιά ἐν σιγῇ, διὰ νά ἀφομοιώσουν μόνα των τὰ γεγονότα της ιστορίας, νά ταξινομήσουν αὐτά και νά ἀρχίσουν νά σκέπτονται ἐπ' αὐτῶν. Εἰς τόν μαυροπίνακα ἔχομεν γράψει, ἐκ τῶν προτέρων, ἕνα σύντομον διάγραμμα της διηγήσεώς μας και ἀποκαλύπτοντες αὐτό καλοῦμεν τὰ παιδιά νά τό διαβάσουν ἢ γράφομεν, κατὰ τήν ἀφήγησίν μας, συνθηματικῶς τὰ κύρια γεγονότα, τὰ ὀνόματα και τās χρονολογίας, διὰ νά δώσωμεν βασικά μνημονικά στηρίγματα εἰς τούς μαθητάς διὰ τήν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν.

3. **Ἐπεξεργασία:** Προκαλοῦμεν τὰ παιδιά νά ἐκφράσουν τās σκέψεις και τὰ συναισθήματά των δι' ὅσα ἤκουσαν βοηθούμενα ἀπό τό διάγραμμα εἰς τόν πίνακα. Μετά ἀπό 2 - 3 κρίσεις τῶν μαθητῶν, λαμβάνομεν ἀφορμάς και κατευθύνομεν τήν συζήτησιν εἰς τό κύριον γεγονός και τόν κύριον ἥρωα της ιστορίας ἐπιμενοντες εἰς τήν διατύπωσιν χαρακτηρισμῶν και συναισθημάτων. Συνδέομεν μέ τόν κύριον ἥρωα τὰ ἄλλα πρόσωπα και ὁδηγοῦμεν τήν συζήτησιν εἰς αὐτά ὁμοίως. Κατὰ τήν συζήτησιν αὐτήν, γράφομεν εἰς τόν πίνακα προοδευτικῶς, κάτωθεν τοῦ ὑποτίτλου: «πρόσωπα και γεγονότα», τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων και τούς ἀντιστοίχους χαρακτηρισμούς. Κατὰ τήν μέχρι τώρα ἐπεξεργασίαν, χρησιμοποιούμεν ἐπικαίρως χάρτας, εἰκόνας, ὁχεδιαγράμματα, γραφικάς ἀναπαραστάσεις και ἀντικείμενα, διὰ νά βοηθήσωμεν τὰ παιδιά νά ὁλοκληρώσουν τās φανταστικές παραστάσεις των, νά ἐξαγάγουν ὀρθάς κρίσεις και νά ζήσουν ἔντονα συναισθήματα.

Μέ τήν ἐρώτησίν μας: «τί θέλει νά μᾶς δείξῃ ἡ ιστορία αὕτη;», οἱ μαθηταί διερευνοῦν τήν κεντρικήν ἰδέαν, τήν ὁποίαν γράφομεν εἰς τόν πίνακα. Μέ τήν ἐρώτησίν μας κατόπιν: «τί μένει εἰς τήν ψυχὴν σας ἀπὸ τήν ιστορίαν αὐτήν και τί θά ἠθέλατε σεῖς γιὰ τὰ πρόσωπα της ιστορίας και γιὰ τήν ζωὴν σας;», τὰ παιδιά ἐξάγουν πορίσματα και ἐκφράζουν πόθους ἐλευθέρως.

4. **Ἐκφρασις:** Οἱ μαθηταί, καταλλήλως ὑποκινούμενοι, ἰχνογραφοῦν σκηνάς ἐκ της ιστορίας. Κατασκευάζουν μέ διάφορα ὑλικά σχετικὰ ἀντικείμενα. Δραματοποιοῦν τὰ ἱστορικά γεγονότα ὑποδυόμενοι τούς ρόλους τῶν προσώπων. Ἀπαντοῦν εἰς ἐρωτήσεις μας. Ἀναδιηγοῦνται τήν ιστορίαν, ὅπως θά δύνανται νά τήν διηγηθοῦν εἰς τούς γονεῖς των και τὰ ἄλλα μέλη της οἰκογενείας των. Ἀντιγράφουν τό διάγραμμα ἀπό τόν πίνακα. Ἀπαγγέλλουν σχετικὰ ποιήματα και ἄδουν σχετικὰ ὅσματα. Διακοσμοῦν και περιποιοῦνται εἰκόνας και μνημεῖα ἡρώων. Διαθάζουν ἀποσπάσματα ἀπό ἐλευθέρως ἀναγνώσματα και λογοτεχνικά βιβλία. Τοποθετοῦν εἰς τήν ἐφημερίδα τοῦ τοίχου, εἰς τό χειρόγραφον περιοδικόν των και εἰς τās προθήκας τοῦ σχολείου σχετικὰς ἐξαιρέτους ἐργασίας των.

Τὰς περισσότεράς ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἐργασιῶν ἀποφασίζουν, μέ συζήτησιν εἰς τήν τάξιν κατὰ τό τέλος τοῦ ὁριαίου μαθήματος, νά ἐκτελέσουν, κατὰ τήν προτίμησίν των, ὡς κατ' οἶκον ἐργασίας ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς. Κατὰ τό ἐπόμενονον μάθημα και πρό της διδασκαλίας τοῦ νέου, οἱ μαθηταί διαθάζουν τό διάγραμμα ἀπό τό τετραδίον των ἢ διηγοῦνται συντόμως τήν διδαχθεῖσαν ιστορίαν και παρουσιάζουν τās ἐκτελεσθείσας κατ' οἶκον ἐργασίας των.

11. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάστε την άποψιν: «Από την ζωή του παρελθόντος λαμβάνομεν όχι την τέφραν αλλά την φλόγα».
2. Εις ποίας σκέψεις και πρακτικές εφαρμογάς οδηγεί η ακόλουθος άποψις του Κων. Βουρθέρη: «Αλλά και της Ιστορίας των ξένων λαών η γνώσις και κατανόησις προάγει τόν έθνικόν σκοπόν της διδασκαλίας της Ιστορίας· διότι η γνώσις και η κατ' άξίαν εκτίμησις της εις τόν πολιτισμόν συμβολής αυτών μετριάξει τόν παράλογον έθνικόν εγωισμόν και κεντρίζει την άμילλαν των έθνών πρός άλλα· ούτω δ' άμβλύνεται τό μίσος κατά των άλλοεθνών και άλλοδόξων, δι' ού έτρέφοντο άλλοτε αί άπαλαί παιδικαί ψυχαί» (Τό πρόβλημα του μαθήματος της Ιστορίας, 1936, σελ. 75).
3. Άναζητήσατε εις τά βιβλιοπωλεία και τας βιβλιοθήκας ελεύθερα ιστορικά και πατριδογνωστικά άναγνώσματα και συσχετίσατε τά θέματά των μέ τά διδασκόμενα εις τό σχολείον κεφάλαια της Ιστορίας, διά νά δύνασθε νά τά χρησιμοποιήτε κατά την διδασκαλίαν σας.
4. Έτοιμάσατε πίνακα τών κυριωτέρων ιστορικών γεγονότων, κατά έποχάς, του Έθνους μας και φιλοτεχνήσατε καταλλήλως τά μέρη αυτού, ώστε νά κατανοηθή η χρονολογική διάταξις και νά προσφερθούν εις τά παιδιά στοιχεία ως μνημονικά στηρίγματα. Έφοδιάσατε έκαστον μαθητήν σας μέ έναν τέτοιον πίνακα, διά νά τόν έχη εις τό σπίτι άνηρτημένον. Τοποθετήσατε εις τούς τοίχους των αίθουσών του σχολείου σας τόν πίνακα αυτόν, διά νά αποτελέ ημίαν συνεχή πρόκλησιν της ιστορικής μνήμης.
5. Όδηγήσατε τούς μαθητάς σας: α) εις συλλογήν λαογραφικών στοιχείων, β) εις πατριδογνωστικάς μελέτας και γ) εις περιποίησην ιστορικών μνημείων. Άσχολήθητε σείς οι ίδιοι μέ την συγκέντρωσιν στοιχείων και την συγγραφήν της Ιστορίας του χωρίου της καταγωγής σας, της Ιστορίας των εκπαιδευτηρίων και των ιερών ναών του τόπου, όπου ύπηρετείτε. Άναπτύξατε πρωτοβουλίας διά την δημιουργίαν λαογραφικού μουσείου εις τόν τόπον της καταγωγής σας, η της ύπηρεσίας σας, διά την συντήρησιν και προβολήν αρχαιοτήτων και ιστορικών μνημείων, διά την διατήρησιν ζωής της μνήμης των έπιγενομένων επί της προσφοράς μεγάλων άνδρων και διά την απόδοσιν όφειλομένων τιμών (μνημεία, άναμνηστικά στήλαι, κεντάφια, προτομαί, άνδριάντες, τελεταί, έορταί, ιστορικά και πνευματικά μνημόσυνα, λευκώματα, μονογραφία, ιστοριογραφία κ.λ.π.).

12. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) Κων. Βουρθέρη: 'Η Ιστορία, μελέτη εις Νεωτ. Έγκυκλ. Λεξικόν «'Ηλίου» τ. 9ος σελ. 1052 - 1053. β) Κων. Γεωργούλη: 'Η διδ/κή της Ιστορίας εις Μεγ. Παιδαγ. Έγκυκλοπαιδείαν, τ. 3ος σελ. 268. Ό Άγγλος ΤΟΥΝΒΕΕ δέχεται ότι η Ιστορία δύναται νά άνεύρη εις την ποικιλίαν των διαφορών κοινά γνωρίσματα εις τά Ιστορικά γεγονότα.
2. α) Ε. NATALIS, Les disciplines d'idéation (Histoire), Liege, 1950, p. 5 - 18. β) Κ. Γεωργούλη, έν. άν. σελ. 260 - 262.
3. α) R. HUBERT, μεταφ. Κων. Κίτσου - Β. Σκουλάτου: Γεν. Παιδαγωγική, τόμος Βος, σελ. 444 - 450. β) Ε. NATALIS: έν. άν. σελ. 54 - 71.
4. Ε. Μακρογιαννάκη - Π. Δορμπαράκη: 'Ιστορική συνείδησις, μελέτη εις Μεγάλ. Παιδαγ. Έγκυκλοπαιδείαν, τ. 3ος σελ. 286 - 287.
5. Σχετικώς, ό Ε. Μακρογιαννάκης τονίζει: Μέ την μελέτην των πολιτισμών ό άνθρωπος ανακαλύπτει μέσα του τας δυνάμεις εκείνας, τας όποιās άλλοι άνθρωποι έχρησιμοποίησαν, διά νά δημιουργήσουν τόν ιδικόν των πολιτισμόν... Πρός την μελέτην των ανθρωπίνων πολιτισμών φέρει τόν άνθρωπον η ανάγκη νά ξεδιψάση την ιδικήν του δίψαν μέ εκείνο, πού έδρόσιεν άλλους. Όταν ριφθή εις την μελέτην αυτήν, η όποία θά είναι ταυτόχρονως μελέτη του ίδιου, των έν αύτφ λανθανουσών δυνάμεων και ζητουσών άπελευθέρωσιν και των εκδηλωθεισών ήδη έν τη Ιστορίā, θά διαπιστώση ότι η ικανοποίησις της δίψης του θά

δημιουργή άλλην δίψαν. Θά ἔχη εἰσέλθει εἰς στάδιον ψυχικῆς δοκιμασίας ἀτελειώτου. Βλ.: Μεγ. Παιδ. Ἑγκυκλ., τ. 3ος, σελ. 287.

6. α) J. PIAGET - B. INHELDER, μεταφ. Κων. Κίτσου: Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, Ἀθήναι, 1967, σελ. 16 - 21. β) H. ROTH, ἡ ἱστορικὴ ἀντίληψις τοῦ παιδιοῦ, μελέτη εἰς Μεγ. Παιδαγ. Ἑγκυκλοπ., τ. 3ος σελ. 284. γ) Κων. Κίτσου Ψυχολογικά δεδομένα καὶ παιδαγωγικά πορίσματα διὰ τοὺς μαθητὰς 10 - 12 ἐτῶν, περιοδ. Σχολεῖο καὶ Ζωὴ τεύχος 10/1972, σελ. 393 - 400.

7. E. NATALIS, ἐν. ἀν. σελ. 125 - 175.

8. α) Ἰσηγόνη, Εἰδικὴ Διδακτικὴ, Ἀθήναι 1960. β) E. NATALIS, ἐν. ἀν. σ. 150 - 175.

XVIII. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ο άνθρωπος, εύρεθείς ἐν μέσῳ τῶν ὄντων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς καὶ διαπιστώνων εἰς κάθε στιγμήν τοῦ βίου του τὴν ἀμεσον σχέσιν τῆς ὄντο- τητός του μέ τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτά, ἡσθάνθη τὴν ἀνάγκην νά παρατηρῇ τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν, νά ἐξευμενίσῃ ἢ νά λατρεύῃ αὐτάς, νά μελετᾷ τὰ φαινό- μενά των, κατ' ἀρχὴν μέ ἐγωκεντρικὴν θεώρησιν, βραδύτερον μέ θεωρητικὸν στο- χασμὸν καὶ διαίσθησιν καὶ κατόπιν μέ συστηματικὴν παρατήρησιν καὶ πείραμα, καὶ νά καθορίζῃ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι τὰ διέπουν. Τό ἐνδιαφέρον του δι' αὐτὴν τὴν ἐνασχόλησιν ἦτο καὶ συνεχίζει νά εἶναι ταῦτοχρόνως γνωσιολογικόν καὶ χρησιμο- ποιητικόν. Τοιοῦτοτρόπως, ἐδημιουργήθησαν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, τῶν ὁποίων τὰ πορίσματα διδάσκονται εἰς τὰ σχολεῖα ἢ ἐπανανακαλύπτονται διὰ τῆς κατευθυνο- μένης ἐρευνητικῆς ἐργασίας τῶν μαθητῶν.¹

Εἰς τό Δημοτικὸν Σχολεῖον τό μάθημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν περιλαμβάνει τὴν φυτολογίαν, τὴν ζωολογίαν, τὴν ἀνθρωπολογίαν, τὴν ὀρυκτολογίαν, τὴν φυσι- κὴν πειραματικὴν καὶ τὴν χημεῖαν. Μέ τό μάθημα αὐτό, οἱ μαθηταὶ ὁδηγοῦνται καταλλήλως νά παρατηροῦν μέ τὰς αἰσθήσεις των καὶ μέ ἀπλά ὄργανα τὰ πράγμα- τα, τὰ ἔμβια ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως εἰς τόν χώρον καὶ τόν χρόνον τῆς ὑπάρξεώς των, τῆς ζωῆς των καὶ τῆς ἐμφανίσεώς των καὶ εἰς τὰς κυριωτέρας ἐσω- τερικὰς τῶν συνθέσεις, λειτουργίας καὶ διαδικασίας εἴτε διὰ τῆς ἐπενεργείας ἐπ' αὐτῶν καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν στοιχείων των εἴτε διὰ τῆς τεχνητῆς ἐπαναλήψεως τῶν φαινομένων καὶ τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν διαδικασιῶν τῆς πορείας των δι' ἀπλῶν πειραμάτων καὶ ἄλλων τρόπων (πλαστικά ἢ γραφικὰ ἀναπαραστάσεις, φωτεινὰ εἰ- κόνες κ.λ.π.). Ταῦτοχρόνως, οἱ μαθηταὶ ὑποκινοῦνται νά σκέπτονται λογικῶς ἐπὶ τῶν παρατηρουμένων, νά συγκρίνουν δεδομένα, νά διαπιστώνουν τὴν γενικότητα καὶ ἀναγκαιότητα ὠρισμένων ἀρχῶν ἢ θεμελιωδῶν διαδικασιῶν εἰς τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς καὶ νά ἐκφράζουν ὠρισμένας λογικὰς κρίσεις, τοὺς νό- μους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν μεγάλην γνωστικὴν κατάκτησιν καὶ θεμέλιον τῆς πρα- γματικῆς γνώσεως περὶ τῆς φύσεως.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τό μάθημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔννοian ἐθράδυνε νά εἰσαχθῇ εἰς τὰ Δημοτικά Σχολεῖα.²

Τὰ πορίσματα, ὅμως, εἴτε τῆς ἐγωκεντρικῆς ἐρμηνείας τῶν φαινομένων ὑπὸ τῶν πρώτων ἀνθρώπων εἴτε τῆς κατὰ διαίσθησιν καὶ στοχαστικῆς ἐρμηνείας ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων εἴτε τῆς ἐρμηνείας διὰ τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων τῶν νεωτέρων χρόνων διεδίδοντο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ τῆς ἐλευθέρας, κοινωνικῆς, ἀγωγῆς καὶ διὰ τῆς σχολικῆς τοιαύτης.

Εἰς τὴν διάδοσιν τῶν πορισμάτων αὐτῶν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀντέδρασαν ἰσχυρῶς πολλὰ ὁμάδες ἀνθρώπων εἰς ὅλας τὰς χώρας κατὰ ἐποχὰς ὑποστηρίζου- σαι ὅτι τὰ μυστικά τῆς φύσεως ἀνήκουν μόνον εἰς τόν Θεόν καὶ δέν ἀποκαλύπτον-

ται από την λογικήν του ανθρώπου ή επιδεικνύουσαι σκεπτικισμόν διά την αλήθειαν των πορισμάτων των φυσικῶν ἐπιστημῶν ἢ διαθλέπουσαι κινδύνους ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς των νέων γνώσεων περί τῆς φύσεως.

“Ὅταν ὁμως ἐπεβεβαιώνοντο κατ’ ἐπανάληψιν τά νέα πορίσματα των φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὅταν διεπιστώνοντο χρήσιμοι εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐφαρμογαὶ των νέων γνώσεων καὶ ὅταν ὠρίμαζεν ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἀποκάλυψις των μυστικῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου μαρτυρεῖ τὴν σοφίαν τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τὴν δοθεῖσαν εἰς τὸν ἄνθρωπον Χάριν νά ἔχῃ τὴν δυνατότητα δι’ αὐτὴν τὴν ἀποκάλυψιν, ὅταν ἐλάμβανον χώραν πάντα ταῦτα, οἱ γονεῖς, οἱ ἐκπαιδευτικοὶ καὶ οἱ ἀρμόδιοι τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἤρχιζον νά δέχωνται ἢ νά ἐπιζητοῦν τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ μαθήματος των φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὰ σχολεῖα.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐρευνητικὴ ἢ ἐργαστηριακὴ μέθοδος διδασκαλίας τοῦ μαθήματος των φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὴν ὁποίαν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ μαθήματος ἀκροθιγῶς ἀνεφέραμεν, ἐθράδυνεν ἐπίσης πολὺ νά εἰσαχθῇ εἰς τὰ σχολεῖα. Τὸ μάθημα τοῦτο, ἀπὸ τῆς καθιερώσεώς του εἰς τὰ σχολεῖα καὶ ἐπὶ μακρόν διάστημα, διεξήγετο μέ παρουσίαςιν ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος εἰς τοὺς μαθητάς, διὰ τοῦ λόγου ἢ δι’ ἐποπτικῶν μέσων, των πορισμάτων των φυσικῶν ἐπιστημῶν ἢ περιωριζέτο εἰς τὴν ἀπλὴν ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος καὶ τοῦ μαθητοῦ περιγραφὴν των ἐξωτερικῶν στοιχείων τοῦ ἐμβίου ὄντος, τοῦ φυσικοῦ πράγματος καὶ τοῦ φαινομένου. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ μάθημα τοῦτο διετήρησεν ἐπὶ μακρόν τὸ ὄνομα: «Φυσικὴ Ἱστορία». Ἡ ἀμεσος παρατήρησις τοῦ ὄντος ἢ τοῦ φαινομένου ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ διὰ των αἰσθήσεών του καὶ δι’ ἀπλῶν ὀργάνων, ἡ ἐπενέργεια τοῦ μαθητοῦ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἡ ἀνάυσις των ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν μερῶν του, τὸ πείραμα, ὄχι μόνον τὸ ἀποδεικτικόν τοῦ διδασκάλου ἀλλὰ καὶ τὸ ἐρευνητικόν τοῦ μαθητοῦ, ἡ λογικὴ σκέψις τοῦ παιδιοῦ, ἡ συναγωγὴ τοῦ νόμου, ἡ ἐπανανακάλυψις δηλαδὴ τοῦ νόμου τοῦ εἰδικοῦ ἐπιστήμονος καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ εἰς ποικίλας περιπτώσεις τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν μεθοδικὰς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι μόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἰσῆχθησαν εἰς τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα.

Εἰς αὐτὴν τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν τοῦ μαθήματος των φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀξίζει νά σημειωθοῦν μερικοὶ ἀξιόλογοι σταθμοί. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος καὶ Ἑμπεδοκλῆς ἡσχολήθησαν μέ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἐδίδασαν τὰ διὰ τῆς διαισθήσεως καὶ τοῦ στοχασμοῦ συμπεράσματα των (μαγνήτης, ἤλεκτρον, ἐξέλιξις καὶ προσαρμογὴ των ἐμβίων ὄντων). Ὁ Ἀριστοτέλης ἡσχολήθη καὶ ἐδίδασκεν πολλὰ περὶ των κατηγοριῶν των ζῶων (ἐναίμα – ἀναίμα), περὶ τῆς βιολογικῆς σκοπιμότητος των ὀργάνων των (ἐντελέχεια) καὶ περὶ των «ἡθῶν» των ἐμβίων ὄντων. Ὁ Θεόφραστος θεωρεῖται πατὴρ τῆς Βοτανικῆς καὶ τῆς Ὁρυκτολογίας. Ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ὁ Ἡρῶν ὁ Ἀλεξανδρεὺς παρετήρουν τὰ φαινόμενα τῆς ὑδροστατικῆς καὶ ἐδίδασκον τὰ πορίσματα των (ἄνωσις, ἄτμοι). Ὁ Βάκων καὶ ὁ Γαλιλαῖος ἔθεσαν τὰ θεμέλια τῆς νέας φυσικῆς καὶ ἔγιναν εἰσηγηταὶ τῆς ἐπαγωγικῆς καὶ πειραματικῆς μεθόδου. Τὰ συγγράμματά των ἀπετέλεσαν πολύτιμα μέσα διὰ τὴν διδασίαν των νέων γνώσεων. Αἱ θέσεις των μεγάλων φυσικῶν τοῦ 19οῦ καὶ 20οῦ αἰῶνος περὶ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνεργείας, περὶ των κβάντων, τῆς σχετικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας καὶ ἡ ἔλλογος χρῆσις των μεθόδων τῆς διαισθήσεως καὶ τοῦ πειράματος ὑπ’ αὐτῶν (Χάιζμπεργκ, Πλάνκ, Ντέ Μπρολί, Ἀϊνστάιν, Λαθατύ) ἔδωσαν νέαν ὕλην εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα καὶ ὠθησαν τοὺς παιδαγωγοὺς εἰς τὴν υἱοθέτησιν νέων μεθόδων διδασκαλίας των φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Οἱ μεγάλοι παιδαγωγοὶ Κομένιος, Ρουσσώ, Κερσενστάινερ, Ντιούι καὶ Ντεκρολύ ἐτόνισαν τὴν ἀνάγκη, ὅπως οἱ μαθηταὶ παρατηροῦν συστηματικῶς μέ τὰς αἰσθήσεις των καὶ μέ ἀπλὰ ὄργανα τὰ πράγματα, τὰ ἔμβια ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως. Ψυχολόγοι καὶ παιδαγωγοὶ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν (Πιαζέ, Ντοτράν, Κουζινέ, Μπροῦνερ κ.ἄ.) κρίνουν ἀπαραίτητον, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἔχουν εἰς τὴν διάθεσίν των ὅλας τὰς προϋποθέσεις, διὰ νὰ παρατηροῦν συστηματικῶς τὰς ἐσωτερικὰς λειτουργίας τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ τὰς ἀφανεῖς διαδικασίας τῶν φυσικῶν φαινομένων διὰ τεμαχισμῶν, ἀναλύσεων, ἀνασυνθέσεων καὶ πειραμάτων, ὥστε νὰ ἐπανακαλύπτουν τοὺς ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἀνακαλυφθέντας νόμους.

Εἰς τὴν χώραν μας κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, Ἕλληνες Παιδαγωγοί, σπουδάσαντες εἰς τὸ ἐξωτερικόν, εἰσήγαγον τὸ μάθημα τῆς φυσικῆς εἰς ὠρισμένας Σχολὰς τοῦ Γένους.³ Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, μέ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως, τὸ μάθημα ἐγενικεύθη προοδευτικῶς εἰς τὰ Σχολεῖα.

Σήμερον, καταβάλλονται ἀξιόλογοι προσπάθειαι εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ εἰς τὴν χώραν μας ἰδιαιτέρως, πρὸς ὀργάνωσιν ἐργαστηρίων τῶν φυσικῶν μαθημάτων μέ ἀπλὰ ὄργανα εἰς τὰ Δημοτικά Σχολεῖα, πρὸς ἐξασφάλισιν ὅλων τῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν δυνατότητα ταύτοχρόνως ἐκτελέσεως τοῦ αὐτοῦ πειράματος ἢ τῆς αὐτῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως ὑφ' ἐκάστου μαθητοῦ τῆς διδασκομένης τάξεως, πρὸς ἀσκήσιν τῶν μαθητῶν εἰς καθ' ὁμάδας φυσιογνωστικὰς ἐρεῦνας, πρὸς παρασκευὴν προπλασμάτων, ἀπεικονίσεων, σχεδιαγραμμάτων, φωτεινῶν εἰκόνων καὶ κινηματογραφικῶν ταινιῶν ἐπὶ τῆς ὕλης τοῦ μαθήματος καὶ πρὸς συγγραφὴν ἐκλεκτῶν βοηθητικῶν βιβλίων διὰ τὸν διδάσκαλον καὶ διὰ τοὺς μαθητάς.

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ⁴

1. Μέ τὸ μάθημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καλλιεργεῖται ἡ παρατηρητικότης τοῦ παιδιοῦ, ὀξύνονται αἱ αἰσθήσεις του, τακτοποιοῦνται αἱ ἐντυπώσεις του, χαλινάγεται ἡ φαντασία του, ἀναπτύσσεται ἡ ἐπαγωγικὴ σκέψις καὶ ἡ ἐφευρετικὴ ἰκανότης του. Τοιοῦτοτρόπως, τὸ παιδί προχωρεῖ, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων, ἀπὸ τὸν πρωτόγονον ἐγκεντρισμὸν του εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἀντικειμενικότητα. Ἐγκαταλείπει τὸν μῦθον καὶ εἰσάγεται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν (αἰτία - ἀποτέλεσμα, ὄργανα - σκοπιμότης λειτουργίας) τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς. Ἐγκαταλείπει τὸν ψυχισμόν του (τὰ κύματα τῆς θαλάσσης ὀφείλονται ὄχι πλέον εἰς τὸν θυμωμένον Ποσειδῶνα ἀλλ' εἰς τὴν πίεσιν τῶν ἀνέμων καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς θερμότητος τῶν τμημάτων τοῦ ὕδατος). Εἰσδύει εἰς τὸ ἀντικείμενον ἢ τὸ φαινόμενον καὶ ἐξετάζει τὰς διαρθρώσεις του. Πείθεται ὅτι τὰ πράγματα καὶ τὰ φαινόμενα εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐγὼ του, τὰς προτιμήσεις του καὶ τὰς τάσεις του καὶ κατανοεῖ σιγά - σιγά ἀντικειμενικῶς τὰ χαρακτηριστικά τῶν ὄντων, τὴν φύσιν τοῦ ἰδίου του σώματος καὶ τὴν θέσιν τῆς ὄντοότητός του εἰς τὸν κόσμον.⁵ Διὰ τῆς ἀσκήσεώς του εἰς παρατήρησιν καὶ ἐρευναν χαίρεται «τὴν θελκτικὴν γεῦσιν τῆς πνευματικῆς περιπετείας» καὶ αἰσθάνεται τὴν βαθεῖαν ἱκανοποίησιν τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἀληθείας.

2. Τὸ μάθημα ὑποκινεῖ τὴν γέννησιν πολυτίμων συναισθημάτων διὰ τὸν φυσικόν κόσμον: α) Τοῦ συναισθήματος τῆς ἀναγκαιότητος, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ μαθητὴς συναισθάνεται, μέ τὴν καταγόησιν τῆς αἰτιότητος τῶν φαινομένων, ὅτι κάθε αἰτία ἔχει ἀναγκαστικῶς ὠρισμένα ἀποτελέσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια οὐδεὶς δύναται νὰ ξεφύγῃ. β) Τοῦ συναισθήματος τῆς πολυπλοκότητος, κατὰ τὸ ὅποιον συναισθάνεται τὴν

ὑπαρξιν τοῦ ἐξαισίου πλούτου καί τῆς ποικιλίας τῆς πραγματικότητος, μέ τήν κατανόησιν τῆς εὐρύτητος τῶν φυσικῶν φαινομένων, τῆς ποικιλίας τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων, τῆς δυνάμεως αὐτοδημιουργίας τῶν ἐντόμων κ.λ.π. γ) Τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνότητος εἰς τόν κόσμον μέ τήν κατανόησιν τῆς τάξεως εἰς τό σύμπαν, τῆς συσχετίσεως τῶν ὄντων καί τῆς ὠραιότητος τοῦ κόσμου. Τά συναισθήματα αὐτά τῆς ἀναγκαιότητος, τῆς πολυπλοκότητος καί τῆς ἐνότητος ὀδηγοῦν τήν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς θαυμασμόν διὰ τό σύμπαν, ὥστε νά ὀνομάζῃ αὐτό «κόσμον» δηλαδή «στολίδι», εἰς ὑπολογισμόν τῆς θέσεώς του εἰς αὐτόν τόν κόσμον, εἰς εἰκασίας περὶ ὑπάρξεως σοφοῦ Δημιουργοῦ δι' ὅλα αὐτά, εἰς ἀγάπην διὰ τόν κόσμον αὐτόν καί εἰς προστασίαν διὰ τήν φύσιν καί τήν ζωήν.

3. Διὰ τοῦ μαθήματος τούτου σφυρηλατεῖται τό ἠθικόν κριτήριον τοῦ παιδιοῦ. Διὰ τῶν καθ' ὁμάδας ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν, ὁ μαθητὴς θά κατανοήσῃ τήν δύναμιν τῆς συνεργασίας τῶν ἀτόμων εἰς τήν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας, θά ἀνταλλάξῃ ἀπόψεις μετὰ τῶν ἄλλων ἐπὶ τῶν παρατηρουμένων, θά μάθῃ νά σέβεται τήν γνώμην τοῦ ἄλλου, θά δεχθῇ τήν ἀμοιβαίότητα τῶν σκέψεων καί θά πιστεύσῃ ὅτι ἀλήθεια εἶναι ὅ,τι δέχονται πολλαὶ σκέψεις μαζί. Τό παιδί, ἐπίσης, θά κατανοήσῃ τήν ἀνάγκην νά εἶναι ἕτοιμος καί ἀκριβὴς ὁ ἐρευνητὴς ἔναντι τῆς πραγματικότητος καί ἔτσι θά λάβῃ τό πολῦτιμον μάθημα τῆς πνευματικῆς χρηστότητος κατὰ τήν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας. Ἡ συνεργατικότης κατὰ τήν ἔρευναν, ἡ ἐντιμότης ἔναντι τῆς φυσικῆς πραγματικότητος καί ἡ χρηστότης εἰς τήν διεκπεραίωσιν τῆς ἐρευνητικῆς ἐργασίας εἶναι πολῦτιμοι ἀρεταὶ διὰ τήν οἰκοδόμησιν τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος τοῦ παιδιοῦ.

4. Αἱ γνώσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀποτελοῦν μίαν πρακτικὴν ἀποσκευὴν τοῦ παιδιοῦ, χρήσιμον διὰ τό ταξίδι του εἰς τήν ζωήν. Οἷονδῆποτε καί ἂν θά εἶναι αὖριον τό ἐπάγγελμα τῶν σημερινῶν μαθητῶν μας καί οἰαδῆποτε καί ἂν θά εἶναι ἡ οἰκονομικὴ τῶν καταστάσεις, αἱ γνώσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θά εἶναι ἀπαραίτητοι, τόσον διὰ τήν ἀσκήσιν τοῦ ἐπαγγέλματός των ὅσον καί διὰ τήν ἀξιοποίησιν τῶν ἀγαθῶν των ἢ τήν χρῆσιν τῶν συγχρόνων τεχνικῶν μέσων.

5. Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀποτελεῖ μῆσιν τοῦ παιδιοῦ εἰς τό πνεῦμα τοῦ συγχρόνου τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καί ὀδηγεῖ αὐτό εἰς ἀξιολόγησιν τῶν εὐμενῶν καί δυσμενῶν διὰ τόν ἄνθρωπον ἐπιπτώσεών του. Τό παιδί διαπιστώνει τήν ἐκάστοτε γιγνομένην πνευματικὴν ἐπανάστασιν μέ τὰς ἀνακαλύψεις καί τὰς ἐφευρέσεις καί διαβλέπει τὰς ἀγωνίας τῶν ἀνθρώπων διὰ τήν ἀπόκτησιν τῶν συγχρόνων ἐκάστοτε τεχνολογικῶν ἀγαθῶν καί τούς φόβους των διὰ μίαν κακὴν χρῆσιν τῶν μέσων αὐτῶν. Θαυμάζει τήν σοφίαν τοῦ ἀνθρώπου καί συγκινεῖται διὰ τήν ταυτόχρονον ἀγωνίαν του. Στοχάζεται ὅτι καί αὐτό γίνεται προοδευτικῶς μέλος αὐτῆς τῆς τεχνολογικῆς κοινωνίας καί ἀνησυχεῖ διὰ τήν θέσιν του καί τόν ρόλον του εἰς αὐτήν τήν κοινωνίαν. Εὐρίσκει ὅτι ὁ Ὁρθολογισμός, ποῦ μᾶς δίδει τήν τεχνολογίαν, ἔχει ἀνάγκην ἐνός «συμπληρώματος ψυχῆς», μιάς ἄλλης ψυχικῆς δυνάμεως, τῆς ἀρετῆς, τῆς ἀγάπης, τῆς αὐτοκυριαρχίας, τῆς ὀλιγαρκείας ἔτσι, ὥστε ἡ σοφία νά μὴ ἐπιφέρῃ τήν ἀγωνίαν, ἀλλὰ τήν ἀρετὴν καί τήν χαράν τῆς ζωῆς.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τό μάθημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τό Δημοτικόν Σχολεῖον ἐπιδίδκει.⁶

1. Νά ἀναπτύξῃ τὰς διανοητικὰς λειτουργίας τοῦ παιδιοῦ μέ τήν χρησιμοποίη-

σιν τῶν μεθόδων τῆς αὐτενεργείας, αἱ ὁποῖαι στηρίζονται εἰς τὴν ἀτομικὴν ἢ ὁμαδικὴν παρατήρησιν καὶ εἰς τὸ ἀτομικὸν ἢ ὁμαδικὸν πείραμα.

2. Νά καλλιιεργήσῃ τὴν εὐαίσθησιν τοῦ μαθητοῦ ἐναντί τῆς φύσεως, ὥστε νά συναλλάσσεται ἐπιτυχῶς μετ' αὐτῆς, νά ἀγαπᾷ αὐτὴν διὰ τὰς ὠφελείας τῆς καὶ τὰς καλλωνάς τῆς καὶ νά ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

3. Νά ἐμφυσησῇ τὴν διάθεσιν εἰς τὸ παιδί διὰ τὴν ἀνάπτυξιν κατὰ τὸν βίον του προστατευτικῶν ἐπὶ τῆς φύσεως δραστηριοτήτων.

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Ἀπαραίτητοι ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος εἶναι: α) ἡ συγκρότησις εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μαθητοῦ τῶν βασικῶν ἐννοιῶν: τῆς ζωῆς, τῆς συνειδήσεως, τῶν φυσικῶν καὶ μηχανικῶν φαινομένων, τῆς διατηρήσεως τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καὶ τοῦ ὄγκου τῶν πραγμάτων παρὰ τὰς ἐξωτερικὰς μεταμορφώσεις των, τῆς πραγματικότητος, τῆς αἰτιότητος καὶ τοῦ νόμου, β) ἡ διανοητικὴ ἰκανότης νά συλλαμβάνῃ ὁ μαθητὴς ὅχι μόνον τὰ «μορφολογικά» ἀλλὰ καὶ τὰ «ἐνεργητικά» στοιχεῖα τῆς γνώσεως καὶ γ) τὸ διαφέρον διὰ τὰ διδασκόμενα.⁷

Τὰ βιολογικά μαθήματα (φυτολογία, ζωολογία, καὶ ἀνθρωπολογία) στηρίζονται κυρίως εἰς τὰς βασικὰς ἐννοίας τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως. Βάσει τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν θά διακρίνῃ τὸ παιδί τὰ ἔμβια ἀπὸ τὰ ἀνόργανα ὄντα καὶ εἰς τὰς ἐννοίας αὐτάς θά ἐντάξῃ τὰ συγκεκριμένα δεδομένα ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων καὶ θά ἀναλύσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὰς βιολογικὰς λειτουργίας.

Τὸ μάθημα τῆς φυσικῆς πειραματικῆς προϋποθέτει κυρίως τὴν ὑπαρξιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μαθητοῦ τῶν ἐννοιῶν τῶν ποικίλων φυσικῶν καὶ μηχανικῶν φαινομένων. Βάσει τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν τὸ παιδί θά διακρίνῃ τὰς αἰτίας, τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν φαινομένων καὶ θά ἐρμηνεύσῃ τὸ ἔργον τῶν διαφόρων μηχανῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἐφαρμογὰς τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Τὰ μαθήματα τῆς ὀρυκτολογίας καὶ τῆς χημείας ἀπαιτοῦν κυρίως τὴν ἐννοιαν τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καὶ τοῦ ὄγκου τῶν πραγμάτων. Βάσει τῆς ἐννοίας αὐτῆς τὸ παιδί θά δύναται νά τεμαχίζῃ καὶ ἀναλύῃ τὰ διάφορα ὀρυκτὰ καὶ τὰ σώματα τῆς ἀνοργάνου καὶ ὀργανικῆς χημείας, νά δέχεται, παρὰ τὰς μορφολογικὰς μεταβολὰς των, τὴν διατήρησιν τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καὶ τοῦ ὄγκου των καὶ νά διακρίνῃ τὰ σταθερὰ χαρακτηριστικὰ των καὶ τὰς ἐσωτερικὰς συνθέσεις των.

Διὰ νά διεισδύῃ, ὅμως, βαθύτερα ὁ μαθητὴς εἰς τὰς λειτουργίας τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ νά συλλαμβάνῃ τὰς σκοπιμότητας τῶν ὀργάνων των, διὰ νά ἀνακαλύπτῃ ἢ νά ἐπανανακαλύπτῃ τοὺς νόμους εἰς τὰ φυσικὰ καὶ μηχανικὰ φαινόμενα καὶ διὰ νά κατανοῇ τὰς συνθέσεις καὶ τὰς μεταβολὰς τῶν ὀρυκτῶν καὶ τῶν σωμάτων τῆς χημείας, εἶναι ἀπαραίτητον νά ἔχουν συγκροτηθῇ αἱ ἐννοιαί τῆς πραγματικότητος, τῆς αἰτιότητος καὶ τοῦ νόμου καὶ νά ἔχῃ ἀναπτυχθῇ ἡ νοημοσύνη ὅχι μόνον μέ τὰς λειτουργίας τῆς ἀντιλήψεως, τῆς παραστάσεως καὶ τῆς μνήμης, μετὰ τὰς ὁποίας κατακτὰ τὰ «μορφολογικά» στοιχεῖα τῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ μέ τὰς λειτουργίας τῆς λογικῆς κρίσεως (προσθαφαιρέσεις, πολλαπλασιασμοί, συνδυασμοί, ἀντιμεταθέσεις, προσεταιρισμοί στοιχείων κ.λ.π.), μέ τὰς ὁποίας κατακτὰ τὰ «ἐνεργητικά» στοιχεῖα τῆς γνώσεως (τὰς ἐσωτερικὰς διαθρώσεις, διατάξεις, ἀλληλεξαρτήσεις καὶ συνδυασμούς τῶν μερῶν τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων).

Διά νά εύρίσκεται, τέλος, ἡ ψυχὴ τοῦ μαθητοῦ εἰς συνεχῇ ἐγρήγορσιν κατὰ τὴν παρατήρησιν ἢ τὴν πειραματικὴν ἔρευναν ἐπὶ τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, εἶναι ἀπαραίτητον νά διεγείρεται τὸ διαφέρον αὐτοῦ δι' αὐτὰ τὰ ὄντα καὶ φαινόμενα.

Αἱ ἀνωτέρω προϋποθέσεις δὲν ὑφίστανται, κατὰ τὸν J. PIAGET, εἰς τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν ὅλων τῶν τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Αὗται ἀναπτύσσονται προοδευτικῶς μέ τὴν αὐξήσιν τῆς ἡλικίας τῶν παιδιῶν. Ἀεῖζει νά παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν, διὰ νά ρυθμίσωμεν τὴν μεθοδολογίαν μας διὰ τὸ μάθημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

1. **Ἡ ἐννοία τῆς ζωῆς:** Εἰς ἐρωτήσεις μας εἰς τὰ παιδιά, ἐάν ὁ ἥλιος, τὸ ποδήλατον, τὸ βουνόν, ἡ σαύρα, ἡ μύγα, ὁ ἄνεμος, τὸ δένδρον, τὸ σύννεφον, τὸ ποτάμι, τὸ ἄλογον καὶ ἡ χλόη ἔχουν ζωὴν (εἶναι ζωντανά) καὶ γιατί, ἔχομεν τὰς ἐξῆς ἀπαντήσεις κατὰ στάδια ἐξελιξέως: α) Παιδιά 6 - 7 ἐτῶν δέχονται ὅτι ζωὴν ἔχουν ὅσα παρουσιάζουν δραστηριότητα χρήσιμον εἰς τὸν ἄνθρωπον (ὁ ἥλιος ζῇ, διότι μᾶς φωτίζει, τὸ δένδρον ζῇ, διότι μᾶς δίδει καρπούς, τὸ βουνὸ δὲν ἔχει ζωὴν, διότι δὲν κάνει τίποτε). β) Παιδιά 7 - 9 ἐτῶν: δέχονται ὅτι ζωὴν ἔχουν ὅσα παρουσιάζουν κίνησιν (ἡ χλόη ἔχει ζωὴν, διότι μπορεῖ νά μεγαλῶνῃ ἢ φωτιά ἔχει ζωὴν, διότι κινεῖται, ἐγὼ ἔχω ζωὴν, διότι βαδίζω). γ) Παιδιά (9 - 11 ἐτῶν) δέχονται ὅτι ζωὴν ἔχουν ὅσα κινοῦνται μέ ἐντελῶς ἰδικὴν των κίνησιν (τὸ σύννεφο δὲν ἔχει ζωὴν, διότι κινεῖται ὅταν τὸ σπρώχνῃ ὁ ἄνεμος, τὰ ἀστέρια ἔχουν ζωὴν, διότι κινοῦνται μόνα των, ὁ ἄνεμος εἶναι πιὸ ζωηρὸν ἀπὸ τὸ ποδήλατον, διότι κινεῖται μόνος του ὅσο θέλει). δ) Παιδιά 11 - 12 ἐτῶν δέχονται ὅτι ζωὴν ἔχουν μόνον τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτά.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἐννοία τῆς ζωῆς εἰς τὸ παιδί συγκροτεῖται προοδευτικῶς καὶ ὁλοκληρῶνεται εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 11 - 12 ἐτῶν. Στηρίζεται κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ἓνα σκοπὸν (χρησιμότης εἰς τὸν ἄνθρωπον) καὶ ἀναπτύσσουν μίαν ἐλευθέραν δραστηριότητα καὶ κατόπιν θεμελιοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς αὐτομάτου κινήσεως. Ἡ συγκρότησις τῆς ἐννοίας τῆς ζωῆς εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν κατανόησιν τῶν θεμάτων τῆς φυτολογίας, τῆς ζωολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας.

2. **Ἡ ἐννοία τῆς συνειδήσεως:** Εἰς ἐρωτήσεις μας εἰς τὰ παιδιά, ἐάν τὸ τραπέζι, ὁ σκύλος, ὁ ἥλιος, τὸ παιδί, τὸ χαλικάκι, ὁ τοῖχος, ἡ χλόη καὶ τὸ σύννεφον συναισθάνονται κάτι, ὅταν τὰ τρυπήσωμε καὶ γιατί, ἔχομεν τὰς ἐξῆς ἀπαντήσεις, κατὰ στάδια ἐξελιξέως: α) Παιδιά 6 - 7 ἐτῶν δέχονται ὅτι ὅλα τὰ σώματα αἰσθάνονται κάτι καὶ ὅτι ἡ συνειδήσις των ὀφείλεται εἰς δραστηριότητα προερχομένην ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα ἢ ἀπὸ ἐξωτερικὰ αἰτία (ὁ ἥλιος συναισθάνεται, διότι εἶναι παχύς, ἡ χλόη συναισθάνεται, διότι τὴν ἐκρίζωνομεν). β) Παιδιά 7 - 9 ἐτῶν δέχονται ὅτι συνειδήσιν ἔχουν ὅλα τὰ κινητὰ σώματα (ὁ ἄνεμος αἰσθάνεται κάτι, τὸ τραπέζι δὲν συναισθάνεται). γ) Παιδιά 9 - 11 ἐτῶν δέχονται ὅτι συνειδήσιν ἔχουν τὰ πράγματα, πού διακρίνονται διὰ τὴν ἀπολύτως ἰδικὴν των κίνησιν (τὰ σύννεφα συναισθάνονται, διότι κινοῦνται μόνα των). δ) Παιδιά 11 - 12 ἐτῶν δέχονται ὅτι συνειδήσιν ἔχουν μόνον τὰ ζῶα (ὁ ἥλιος, τὰ σύννεφα, τὸ φεγγάρι δὲν συναισθάνονται, διότι δὲν ζοῦν, εἶναι πράγματα, δὲν εἶναι ζωντανά).

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἐννοία τῆς συνειδήσεως εἰς τὸ παιδί συγκροτεῖται προοδευτικῶς καὶ ὁλοκληρῶνεται εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 11 - 12 ἐτῶν. Τὰ παιδιά ἐρμηνεύουν τὸ φαινόμενον τῆς συνειδήσεως κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τὴν τᾶσιν τοῦ ἐγώκεντρισμοῦ (ψυχισμός, μαγικαὶ σκέψεις). Ὅταν θά ἀρχίσῃ ὁ διαχωρισμός τοῦ ἐνὶ καὶ τῶν πρα-

γμάτων, τά συναισθήματα συμμετοχής ἐγώ καί κόσμου ἐλαττώνονται, αἱ μαγικά σκέψεις ἐξαφανίζονται καί ὁ ψυχισμός περιορίζεται. Τότε, τά παιδιά ἀποδίδουν συνειδήσιν καί ζῶνιν εἰς τὰ ὄντα, πού ἔχουν ἰδικήν των κίνησιν, διά νά καταλήξουν νά ἀποδώσουν συνειδήσιν μέν εἰς τὰ ζῶα καί εἰς τόν ἄνθρωπον, ζῶν δέ εἰς τὰ φυτά, τὰ ζῶα καί τόν ἄνθρωπον. Ἡ συγκρότησις τῆς ἐννοίας τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀπαραίτητος διά τήν διδασκαλίαν τῆς ζωολογίας καί τῆς ἀνθρωπολογίας.

3. **Ἡ ἐννοία τῶν φυσικῶν καί μηχανικῶν φαινομένων.** Εἰς ἐρωτήσεις μας διά τήν ἐννοίαν ἐνός φυσικοῦ φαινομένου, π.χ. τῆς νυκτός (τί εἶναι ἡ νύχτα; ἀπό τί γίνεται;) ἔχομεν τās ἐξῆς κατά στάδια ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν: α) Παιδιά 5 - 7 ἐτῶν δέχονται ὅτι τό φυσικόν φαινόμενον δημιουργεῖται ἀπό τόν ἄνθρωπον ἢ τόν Θεόν καί εἶναι κάτι χρήσιμον διά τόν ἄνθρωπον (ἡ νύχτα γίνεται, γιατί πρέπει νά κοιμηθῶν τὰ παιδιά). β) Παιδιά 7 - 8 ἐτῶν δέχονται ὅτι τό φυσικόν φαινόμενον δέν δημιουργεῖται ἀμέσως ἀπό τόν ἄνθρωπον (ἡ νύχτα εἶναι ἓνα μαῦρο σύννεφον καί γίνεται ἀπό τόν ὑπνον). γ) Παιδιά 8 - 9 ἐτῶν δέχονται ὅτι τό φυσικόν φαινόμενον προέρχεται ἀπό κάποιαν αἰτίαν ἔξω ἀπό τόν ἄνθρωπον (ἡ νύχτα εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς ἡμέρας, ἡ σκιά ἀπό τὰ σύννεφα). δ) Παιδιά 9 - 10 ἐτῶν δέχονται τό φυσικόν φαινόμενον ὑπό τήν ὀρθήν του κάπως ἐννοίαν (ἡ νύχτα γίνεται ἀπό τήν ἐξαφάνισιν τῆς ἡμέρας).

Κατά τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἐννοία τοῦ φυσικοῦ φαινομένου οἰκοδομεῖται κατ' ἀρχήν μέ μίαν ἀντίληψιν περί τεχνητῆς πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς του, κατόπιν μέ τήν ἀντίληψιν τῆς ἡθικῆς ἀναγκαιότητος ἢ τῆς καλῆς θελήσεως καί τέλος μέ τήν πεποίθησιν τῆς ὑπάρξεως μιᾶς καταστάσεως εἰς τήν φύσιν, πού ὀφείλεται εἰς φυσικάς αἰτίας (παιδιά 10 ἐτῶν). Πρόκειται καί ἐδῶ περί κυριαρχίας κατ' ἀρχήν τῆς ψυχικῆς ιδιότητος τοῦ ἐγκεντριμοῦ (ἐρμηνεία βάσει τῆς ἀντίληψεως περί συμμετοχῆς τοῦ ἐγώ εἰς τόν κόσμον) καί κατόπιν περί προδευτικῆς ὑποχωρήσεως του διά τήν ἀντικειμενικήν θεώρησιν τοῦ φυσικοῦ φαινομένου.

Εἰς ἐρωτήσεις μας διά τήν ἐννοίαν ἐνός μηχανικοῦ φαινομένου, π.χ. τῆς κινήσεως τοῦ αὐτοκινήτου (πῶς τρέχει ἓνα αὐτοκίνητον, πῶς δημιουργεῖται ἡ κίνησις του;) ἔχομεν τās ἐξῆς ἀπαντήσεις κατά στάδια ἐξελιξεως: α) Παιδιά 5 - 7 ἐτῶν δέχονται ὅτι τό αὐτοκίνητον κινεῖται μέ τό βολάν, μέ τό ρεῦμα τοῦ ἀέρος εἰς τό μοτέρ, μέ τήν βενζίνη. β) Παιδιά 8 - 9 ἐτῶν δέχονται ὅτι κινεῖται μέ ἓνα καζάνι, εἰς τό ὅποιον τοποθετοῦμεν βενζίνη, ἡ ὁποία πιέζει τούς τροχούς. γ) Παιδιά 10 - 11 ἐτῶν δίδουν ὁρθάς εἰς γενικάς γραμμάς ἀπαντήσεις.

Τό παιδί, κατά τās ἀνωτέρω ἀπαντήσεις του, θεωρεῖ τό μηχανικόν φαινόμενον ὡς μίαν κατάστασιν προερχομένην κατ' ἀρχήν ἀπό τὰ κατ' αἴσθησιν ἀντιληπτὰ στοιχεῖα τῆς μηχανῆς, τὰ ὁποία ἔχουν κάποια αἰσθητὴν σχέση μέ τό ἀποτέλεσμα τοῦ φαινομένου. Κατόπιν, μέ τήν ἀνάπτυξιν τῆς νοημοσύνης καί τήν διδίδουσιν εἰς τās ἐσωτερικάς διαδικασίας, εἰκάζει, ὄχι ἐπιτυχῶς πάντοτε, τās συσχετίσεις τῶν ὁρατῶν μέ τὰ ἀόρατα στοιχεῖα τῆς μηχανῆς. Τέλος, κατά τήν ἡλικίαν 10 - 11 ἐτῶν, δέχεται τήν ὑπαρξιν, χωρίς ἀκριβῆ αἰτιώδη ἀνάλυσιν, μιᾶς ὠρισμένης συσχετίσεως στοιχείων καί δυνάμεων, πού δημιουργεῖ τό μηχανικόν φαινόμενον.

Ἡ συγκρότησις τῶν ἐννοιῶν τῶν φυσικῶν καί μηχανικῶν φαινομένων εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διά τήν κατανόησιν τῶν θεμάτων τῆς φυσικῆς καί τῆς χημείας καί διά τήν ἐκτέλεσιν ἐρευνητικῶν καί ἀποδεικτικῶν πειραμάτων.

4. **Ἡ ἐννοία τῆς διατηρήσεως** τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καί τοῦ ὄγκου τῶν πραγμάτων παρά τās ἐξωτερικάς μεταμορφώσεις των. Παρουσιάζοντες π.χ. εἰς

τά παιδιά δύο επιμήκη σώματα πλαστελίνης ίσα ως προς την ύλην, τό βάρος και τόν ὄγκον, μεταβάλλοντες τήν ἐξωτερικήν μορφήν τοῦ ἑνός διά τοῦ τεμαχισμού του εἰς 4 - 5 μέρη καί διά τῆς ἀραιώσεως τῶν μερῶν καί ἐρωτῶντες, ἐάν τά δύο σώματα τῆς πλαστελίνης, τό ἀκέραιον καί τό τεμαχισμένον, συνεχίζουν νά ἔχουν τήν αὐτήν ὕλην, τό αὐτό βάρος καί τόν αὐτόν ὄγκον, ἔχομεν τās ἐξῆς κατά στάδια ἡλικίας ἀπαντήσεις: α) Παιδιά 3 - 7 ἐτῶν δέχονται ὅτι ἡ ὕλη, τό βάρος καί ὁ ὄγκος τοῦ τεμαχισμένου σώματος εἶναι περισσότερα τώρα ἀπό ἐκεῖνα τοῦ μή τεμαχισμένου σώματος. β) Παιδιά 7 - 8 ἐτῶν δέχονται τήν ἰσότητα μόνον τῆς ὕλης τῶν δύο σωμάτων. γ) Παιδιά 9 - 10 ἐτῶν δέχονται ἐπὶ πλέον καί τήν ἰσότητα τοῦ βάρους τῶν δύο σωμάτων. δ) Παιδιά 11 - 12 ἐτῶν δέχονται καί τήν ἰσότητα τῶν ὀγκῶν τῶν δύο σωμάτων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι ἡ ἔννοια τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καί τοῦ ὀγκοῦ τῶν σωμάτων ἀναπτύσσεται προοδευτικῶς. Τό παιδί κατ' ἀρχήν στηρίζεται μόνον εἰς τὰ δεδομένα τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, διά τῶν ὁποίων βλέπει ὅτι τά ἀραιωμένα μέρη τοῦ τεμαχισμένου σώματος ἐμφανίζουν περισσότεραν ποσότητα ὕλης, εἰκάζει ὅτι ἔχουν περισσότερον βάρος καί θεωρεῖ ὅτι καταλαμβάνουν περισσότερον ὄγκον. Ἡ νοημοσύνη, δεσμευμένη ἀπό τὰ δεδομένα τῆς ἀντιλήψεως, δέν δύναται νά κάμῃ συνδυασμούς στοιχείων, νά μεταπηδήσῃ ἀπό τήν μίαν κατάστασιν εἰς τήν ἄλλην, νά ἐπανέλθῃ εἰς τήν ἀρχήν καί νά κρίνῃ διά τήν ἰσότητα τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καί τοῦ ὀγκοῦ τῶν δύο σωμάτων (τοῦ ὁλοκλήρου καί τοῦ τεμαχισμένου). Διά τοῦτο, ὅταν οἱ μαθηταί μας θά μελετοῦν τὰ διάφορα σώματα εἰς τήν ὀρυκτολογίαν καί τήν χημείαν ὡς καί εἰς τὰ ἄλλα φυσικά μαθήματα καί θά τεμαχίζουν καί συγκρίνουν αὐτά, πρέπει νά ὑπολογίζωμεν τήν δυνατότητα τῆς νοημοσύνης των νά δέχεται τήν διατήρησιν ἀμεταβλήτου τῆς ποσότητος τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καί τοῦ ὀγκοῦ τῶν ἀναλυομένων καί τεμαχιζομένων σωμάτων καί ὀργάνων.

5. **Ἡ ἔννοια τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος.** Τό παιδί, διά νά κατανοήσῃ πλήρως τὰ πράγματα, τὰ ἔμβια ὄντα καί τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, πρέπει νά δύναται νά θεωρῇ ὅλα αὐτά ὡς μίαν ἀντικειμενικήν πραγματικότητα ἀνεξάρτητον ἀπό τās προθέσεις καί ιδέας τοῦ ἐγῶ του. Τό μικρό παιδί 3 - 6 ἐτῶν προσκολλᾷ τό ἐγῶ του εἰς τήν πραγματικότητα καί τήν δέχεται μέ συναισθημάτων συμμετοχῆς του εἰς αὐτήν (μαγικά ἀντιλήψεις: ὁ ἥλιος μᾶς παρακολουθεῖ), μέ ψυχιστικήν ἐρμηνείαν (τά πράγματα ἔχουν ζωήν καί συνείδησιν), μέ τήν ιδέαν τῆς τεχνητῆς κατασκευῆς τῆς (τά σύννεφα τὰ ἔκαμαν οἱ ἄνθρωποι), μέ τήν ιδέαν τῆς σκοπιμότητός της ἐπ' ὠφελείᾳ του καί μέ τήν ιδέαν τοῦ ἐσωτερικοῦ δυναμισμοῦ της. Τό παιδί τῶν 7 - 9 ἐτῶν δέχεται τήν πραγματικότητα μέ ἀπόλυτον πίστιν εἰς τήν ἀτομικήν του γνώμην περί αὐτῆς. Τό παιδί, τῶν 9 - 11 ἐτῶν ἀποδίδει ἴσην ἀξίαν εἰς τās γνώμας τῶν ἄλλων καί εἰς τās ἰδικάς του περί τῆς πραγματικότητος, εὐρίσκει τās ἀντιστοιχίας μεταξύ των, ἐγκαταλείπει τās ἐγωκεντρικάς προοδέσεις του εἰς τὰ πράγματα καί τήν ἀντίληψιν περί τοῦ ἀπολύτου τῆς γνώμης του, ἀναγνωρίζει τήν ἀνάγκην τῆς συσχετίσεως ἀπόψεων, χαρακτηριστικῶν καί φαινομένων, καθώς συνεργάζεται μέ τὰ ἄλλα παιδιά, βλέπει καί ἀναλύει πολλά πράγματα καί ὄντα καί, μέ αὐτάς τās ἰκανότητας τῆς ἀμοιβαιότητος καί τῆς συσχετίσεως, δέχεται τό πρᾶγμα ἢ τό χαρακτηριστικόν κατά τρόπον πλέον ἀντικειμενικόν, ὡς ὑπάρχον δηλαδή καθ' ἑαυτοῦ καί ἐξαρτώμενον ἀπό ἄλλα πράγματα ἢ ἄλλα χαρακτηριστικά.

6. **Ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος:** Τό παιδί, κατά τήν ἐρμηνείαν ἑνός βιολογικοῦ ἢ

φυσικού φαινομένου, οφείλει να είναι εις θέσιν να προσδιορίζη από τό αποτέλεσμα πού βλέπει τήν αντικειμενικήν αἰτίαν πού τό προκαλεῖ. Ἡ ἰκανότης αὕτῃ ἀναπτύσσεται προοδευτικῶς.

Εἰς ἐρωτήσεις μας π.χ. διατί τρέχουν τά σύννεφα, διατί πλέουν τά πλοῖα εἰς τό νερό, πῶς κινεῖται μία ἀπλῆ ἀτμομηχανή κ.λ.π. ἔχομεν τās ἐξῆς ἀπαντήσεις κατὰ στάδια ἐξελίξεως: α) Παιδιά 3 - 6 ἐτῶν δέχονται ὅτι αἰτία εἰς τά βιολογικά ἢ φυσικά φαινόμενα εἶναι ἡ ψυχὴ πού ἐγκλείουν, μία σκοπιμότης πού ἔχουν, μία ἀπλῆ ἐπαφὴ ἢ συμμετοχὴ τῶν μερῶν τοῦ φαινομένου, μία μαγικὴ δύναμις πού ἐνεργεῖ, μία ἡθικὴ ὑποχρέωσις πού αἰσθάνονται (ὑποκειμενικὴ αἰτιότης). β) Παιδιά 7 - 9 ἐτῶν, δέχονται ὡς αἰτίας μίαν τεχνητὴν, ἀπὸ τόν ἄνθρωπον κατασκευασθεῖσαν, αἰτίαν, μίαν ἐσωτερικὴν βιολογικὴν τάσιν, μίαν ἐσωτερικὴν δύναμιν. γ) Παιδιά 9 - 10 ἐτῶν δέχονται ὡς αἰτίαν τήν ἀντίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος, τήν ἐπαφὴν κινουμένων ἀντικειμένων πρὸς ἄλλα καὶ τήν μεταθίβασιν τῆς κινήσεως, τήν συμπύκνωσιν ἢ ἀραίωσιν τῶν οὐσιῶν, τήν πρόσθεσιν στοιχείων, τήν διακίνησιν καὶ κατάληψιν τοῦ χώρου, τήν ἐπίδρασιν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων διὰ πίεσεως, διὰ μετατοπίσεως, διὰ συγχωνεύσεως, δι' ἀφαίρεσεως καὶ διὰ ποικίλων συνδυασμῶν τῶν.

Ἡ νομισμὴν τοῦ ἀναπτυσσομένου παιδιοῦ, κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐρμηνείας, προβαίνει εἰς τρεῖς λογικὰς ἐνεργείας: α) εἰς τήν ἀπο- ὑποκειμενικοποίησιν τῆς αἰτιότητος (ἀπαλλαγὴ ἀπὸ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα), β) εἰς τήν δημιουργίαν σειρᾶς μερικωτέρων γεγονότων εἰς τόν χρόνον (διαδοχὴ ἐνεργειῶν) καὶ γ) εἰς τήν ἀναστρεψιμότητα τοῦ συστήματος (αἰτία - ἀποτέλεσμα καὶ ἀποτέλεσμα - αἰτία).

7. **Ἡ ἔννοια τοῦ νόμου:** Τό παιδί, μετὰ τήν ἀναγνώρισιν τῆς αἰτίας εἰς ἓνα φαινόμενον, οφείλει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δεχθῇ τήν γενικότητα (γενικὴν ἰσχύν εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς) αὐτῆς τῆς αἰτίας καὶ τήν λογικὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς (κατὰ λογικὴν κρίσιν ἀναγκαστικῶς ὠρισμένη αἰτία θὰ ἔχη ἀντίστοιχον ἀποτέλεσμα). Δεχόμενον τήν γενικότητα καὶ τήν λογικὴν ἀναγκαιότητα τῆς αἰτίας, δύναται νὰ διατυπώῃ μίαν λογικὴν κρίσιν περὶ τοῦ φαινομένου, ἢ ὅποια, ἐνέχουσα τὰ ἀναγνωρισθέντα ταῦτα στοιχεῖα, ἀποτελεῖ τόν νόμον. Ἡ διανοητικὴ ὁμως ἰκανότης τοῦ παιδιοῦ διὰ τήν συγκρότησιν τῆς ἐννοίας τοῦ νόμου ἀναπτύσσεται προοδευτικῶς.

Παιδιά ἡλικίας 5 - 8 ἐτῶν δέν δέχονται τήν γενίκευσιν ἐνός νόμου οὔτε τήν λογικὴν ἀναγκαιότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ θεωροῦν τόν νόμον εἰς τήν φύσιν ὡς ἡθικὴν ἀρχήν, ὡς κοινωνικόν νόμον, πού ἔθεσεν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἡγέτης. Παιδιά 8 - 10 ἐτῶν δέχονται τήν γενίκευσιν τοῦ νόμου καὶ δύνανται εἰς ὠρισμένους περιπτώσεις νὰ διαχωρίζουν τήν ἡθικὴν ἀναγκαιότητα ἀπὸ τήν φυσικὴν αἰτιοκρατίαν. Παιδιά 10 - 12 ἐτῶν δέχονται τήν γενίκευσιν καὶ τήν λογικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ νόμου (ἀνάγουν τόν νόμον εἰς πολλὰς περιπτώσεις καὶ τόν δικαιολογοῦν λογικῶς).

8. **Ἡ διανοητικὴ ἰκανότης συλλήψεως τῶν «μορφολογικῶν» καὶ τῶν ἐνεργητικῶν στοιχείων τῆς γνώσεως.** Διὰ τήν σύλληψιν τῶν «μορφολογικῶν» στοιχείων τῶν πραγμάτων, τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως (μορφὴ, μέγεθος, χρῶμα, γνωρίσματα, αἰσθητὰ μέρη) τό παιδί τῆς σχολικῆς ἡλικίας (6 - 12 ἐτῶν) ἔχει εἰς ἱκανοποιητικόν κάπως βαθμὸν ἀναπτύξεως τὰς ἀπαραίτητους λειτουργίας τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, τῆς μμῆσεως, τῆς πνευματικῆς εἰκόνας καὶ τῆς μνήμης. Διὰ τήν σύλληψιν ὁμως τῶν «ἐνεργητικῶν» στοιχείων τῆς γνώσεως ἡτοι τῶν ἐσωτερικῶν διαρθρώσεων, τῶν μετασχηματισμῶν καὶ τῶν ἀνασυνθέσεων τῶν ὄντων καὶ φαινομένων καθὼς καὶ τῶν αἰτιῶδων σχέσεων τῶν μερῶν των, πρὸς ἐξα-

γωγὴν νόμων, απαιτοῦνται αἱ ἀναμορφωτικαὶ καὶ διαρθρωτικαὶ πράξεις τῆς λογικῆς (νοεραὶ πράξεις προσθαφαιρέσεων, πολλαπλασιασμῶν, συμμετρικῶν καὶ ἀσυμμέτρων συσχετίσεων καὶ ἀντιστοιχιῶν, συνδυασμοῦ στοιχείων, συγκροτήσεως ἀναλογιῶν, συντονισμοῦ λογικῶν συστημάτων, διατυπώσεως πιθανοτήτων, καθορισμοῦ συναφείας στοιχείων, ἀντισταθμίσεων καὶ δυνατοτήτων). Τὰς λογικὰς αὐτὰς πράξεις δὲν δύνανται νὰ ἐκτελέσῃ νοερῶς ἡ νῆμοσύνη παιδιοῦ 6 - 12 ἐτῶν, καθ' ὅσον ἀπαιτεῖται δι' αὐτὰς ἡ δυνατότης ἀπομακρύνσεως τῆς σκέψεως ἀπὸ τὸ συγκεκριμένον πεδίον καὶ μεταβάσεως αὐτῆς εἰς τὸ πεδίον τοῦ νοεροῦ καὶ δυνατόν νὰ γίνῃ καὶ ἡ ἱκανότης ὑποθετικο - αφαιρετικῆς λογικῆς ἐνεργείας τῆς σκέψεως. Αὐτὴν τὴν δυνατότητα ἔχουν οἱ ἐφηβοὶ 12 - 15 ἐτῶν καὶ διὰ τοῦτο δὲν μπορούμε νὰ περιμένωμεν ἀπὸ τὰ παιδιὰ 6 - 12 ἐτῶν τὴν ἀνακάλυψιν ἢ ἐπανακάλυψιν ὄλων τῶν νόμων εἰς τὰ βιολογικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τῶν βασικῶν ἀρχῶν καὶ γενικῶν ἐννοιῶν, ποὺ στοιχειώνουν τὴν δομὴν τῶν γνώσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

9. Ἡ σύγχρονος παιδαγωγικὴ ψυχολογία ὑποστηρίζει, ὅτι, διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν ἐννοιῶν τῆς ζωῆς, τῆς συνειδήσεως, τῶν φυσικῶν καὶ μηχανικῶν φαινομένων, τῆς διατηρήσεως τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καὶ τοῦ ὄγκου τῶν πραγμάτων, τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, τῆς αἰτιότητος καὶ τοῦ νόμου καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοητικῆς ἱκανότητος πρὸς σύλληψιν τῶν «μορφολογικῶν» καὶ τῶν «ἐνεργητικῶν» στοιχείων τῆς γνώσεως καθὼς καὶ τῶν βασικῶν ἀρχῶν καὶ γενικῶν ἐννοιῶν αὐτῆς, βοηθοῦν σημαντικῶς α) ἡ παρατήρησις ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ πραγμάτων, ἐμβίων ὄντων καὶ φαινομένων, β) ἡ ἀναλυτικὴ ἐνέργεια καὶ ὁ πειραματισμός ἐπ' αὐτῶν καὶ γ) ἡ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐνεργείας τοῦ παιδιοῦ μὲ ἄλλα παιδιὰ, ποὺ ἐνεργοῦν ὁμοίως.

10. **Τὸ διαφέρειν:** Τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἐνδιαφέρονται ζωηρῶς διὰ τὰ θέματα τοῦ μαθήματος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, διότι τὰ ἀντικείμενα (πράγματα, ἐμβία ὄντα καὶ φυσικὰ φαινόμενα) τοῦ μαθήματος αὐτοῦ εὐρίσκονται εἰς τὸν χώρον, εἰς τὸν ὅποιον τὰ ἴδια ζοῦν, σχετίζονται ἀμέσως μὲ τὰς ἀνάγκας αὐτῶν, ἐρεθίζουν τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν περιέργειάν των καὶ προκαλοῦν τὴν διάθεσιν των πρὸς ἐρευναν. Τὰ παιδιὰ συχνάκις καὶ ἐπιμόνως ἐρωτοῦν διὰ τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα: τί εἶναι αὐτό; γιατί εἶναι ἔτσι; ποῦ ἀνευρίσκεται; πῶς γίνεται; πότε ἐμφανίζεται; ποῖαν σχέσιν ἔχει μὲ ἄλλα καὶ μὲ ἡμᾶς; Εἰς αὐτάς τὰς ἐρωτήσεις τῶν μαθητῶν, πού ἔχουν γνωσιολογικόν καὶ χρησιμοθηρικόν χαρακτῆρα, θὰ πρέπει νὰ στηριχθῇ ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἀδιαλείπτου ἐγρηγόρσεως τῆς προσοχῆς των καὶ τοῦ εὐνοϊκῶς διατιθεμένου συναισθηματικοῦ των κόσμου διὰ τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματά μας.

6. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

1. Εἰς τὰς πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἡ διδασκτέα ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐντάσσεται εἰς τὰ θέματα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας καὶ ἐξαντλεῖται μὲ τὸ μάθημα τῆς παρατηρήσεως πραγμάτων καὶ φαινομένων, τὸ ὅποιον ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς πορείας ἐπεξεργασίας τῆς ἐνότητος, τὴν παρατήρησιν. Τὰ θέματα τῶν ἐνοτήτων εἰς τὰς τάξεις αὐτάς ἀναφέρονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς φυτὰ, εἰς ζῶα, εἰς φυσικὰ φαινόμενα καὶ εἰς ποικίλας ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Κάθε θέμα τοῦ ἐμβίου κόσμου ἐξετάζεται ὄχι μόνον καθ' ἑαυτὸ ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν ὕλικόν κόσμον καὶ ἀντιστρόφως. Κατὰ συνέπειαν, τὰ θέματα αὐτά, ἐξεταζόμενα ἀπὸ ποικίλας ἀπόψεις, δύνανται νὰ ἀνήκουν ταυτοχρόνως εἰς τὰ βιολογικὰ

μαθήματα (φυτολογία, ζωολογία), εις τήν ὀρυκτολογίαν, εις τήν χημείαν καί εις τήν φυσικὴν. Αὐτὴ ἡ συνολικὴ φυσιογνωστικὴ μελέτη ἐκάστου ἀντικειμένου περιορίζεται, βάσει τοῦ ἐπιπέδου νοημοσύνης τῶν παιδιῶν 6 - 8 ἐτῶν, εις τήν κατάρκτησιν, διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ δι' ἀπλουστάτων ὀργάνων, τῶν μορφολογικῶν στοιχείων τοῦ ἀντικειμένου, εις μίαν ἀπλὴν ἀνάλυσιν τῶν μερῶν του καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διαδικασιῶν του, εις μίαν κατ' ἐποπτικὴν διαίσθησιν ἀπλὴν ἐρμηνείαν καὶ εις τήν συναγωγὴν, ἐκ πολλῶν περιπτώσεων, μερικῶν βασικῶν ἀρχῶν καὶ ἐννοιῶν, πού διέπουν τὸν ἐνὸργανον φυσικὸν κόσμον μὲ τὰς ἀμοιβαίας συσχετίσεις καὶ ἐξαρτήσεις τῶν ὄντων αὐτοῦ.

Εἰς τὰς μεσαίας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου διδάσκονται συνήθως ὡς ἰδιαίτερα μαθήματα ἡ ζωολογία καὶ ἡ φυτολογία μὲ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ στενωτέρου περιβάλλοντος τοῦ παιδιοῦ διατασσόμενα κατὰ συμβιωτικὰς κοινότητας (ζῷα καὶ φυτὰ) α) τῆς αὐλῆς, β) τοῦ κήπου, γ) τοῦ ἀγροῦ, δ) τοῦ δάσους, ε) τῆς λίμνης, στ) τοῦ ποταμοῦ κ.λ.π.). Μελετῶνται αἱ συνθῆκαι ζωῆς εις αὐτάς τὰς κοινότητας καὶ ἐξάγονται δι' ἐκάστην κοινότητα βασικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἔννοιαι διέπουσαι τὸν κόσμον εις ἐκάστην κοινότητα καὶ γενικώτερον εις ὅλας αὐτάς τὰς κοινότητας τοῦ ἐγγυτέρου περιβάλλοντος τοῦ παιδιοῦ.

Εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου διδάσκονται, ὡς ἰδιαίτερα μαθήματα, ἡ φυτολογία καὶ ἡ ζωολογία μὲ φυτὰ καὶ ζῷα τῶν ἄλλων γεωγραφικῶν ζωνῶν, ἡ ὀρυκτολογία, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία. Μελετῶνται αἱ συνθῆκαι ζωῆς τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῶων εις ἄλλας χώρας καὶ ἐξάγονται βασικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἔννοιαι διέπουσαι τὸν ἔμβιον κόσμον εις τὰς χώρας αὐτάς καὶ κατόπιν ἀρχαὶ διέπουσαι τὸν ἔμβιον κόσμον εις ὁλόκληρον τήν γῆν (ἀρχαὶ π.χ. τῆς προσαρμογῆς, τῆς ἐξειδίξεως, τῆς συσχετίσεως ὀργανισμοῦ καὶ περιβάλλοντος, τῆς σκοπιμότητος τῶν ὀργάνων, τῆς κληρονομικότητος, τῆς ἐντελεχείας, ἔννοιαι τοῦ βιολογικοῦ κύκλου: γέννησις - ἀνάπτυξις - παραγωγή ἀπογόνων - θάνατος κ.λ.π.). Ἐξετάζονται ἐπίσης τὰ πράγματα καὶ τὰ φαινόμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου, διερευνᾶται ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τῶν καὶ οἱ νόμοι τῶν καὶ ἐξάγονται ὁμοίως βασικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἔννοιαι διέπουσαι τὸν ὕλικόν κόσμον (ἀρχαὶ - ἔννοιαι π.χ. τῆς χημικῆς ἐνώσεως, τῆς ἀφθαρσίας τῆς ὕλης, τῆς παγκοσμίου ἑλξεως, τῆς ἀδρανείας κ.λ.π.).

2. Ἐκτός τῆς ἀνωτέρω διατάξεως καὶ κατανομῆς τῆς διδασκτέας ὕλης κατὰ τάξεις, ὑποστηρίζεται τελευταίως καὶ μία ἄλλη διάταξις ὕλης κατὰ βασικὰς ἀρχάς ἢ ἐννοίας τῆς δομῆς τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ ἀντιστοιχῶς κατανομή τῆς ὕλης εις τὰς τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου κατ' ἐπαλλήλους κύκλους. Τοιοῦτοτρόπως, προσδιορίζονται π.χ. πέντε γενικαὶ ἔννοιαι ἢ ἀρχαὶ διέπουσαι τήν δομὴν τοῦ ἀνοργάνου καὶ ἐνοργάνου κόσμου: α) ἡ διατήρησις τοῦ ὀλικοῦ ποσοῦ τῆς ἐνεργείας παρὰ τὰς μεταβολὰς τῆς, β) ἡ διατήρησις τοῦ ὀλικοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης παρὰ τὰς μορφολογικὰς μεταβολὰς τῆς, γ) ἡ διαρκὴς μεταβολὴ τοῦ σύμπαντος, δ) ὁ ζῶν ὀργανισμὸς ὡς προϊόν τῆς κληρονομικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντος καὶ ε) ἡ ἀλληλεξάρτησις ζῶντων ὀργανισμῶν καὶ περιβάλλοντος. Εἰς ἐκάστην ἐκ τῶν ἑξ τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου θὰ διδάσκονται καὶ αἱ πέντε γενικαὶ ἐνότητες ἀλλὰ μὲ ἐπὶ μέρους εις ἐκάστην θέματα ἀκολουθοῦντα προσδευτικὴν δυσκολίαν. Ἐκάστη τῶν πέντε γενικῶν ἐνοτήτων (ἀρχῶν - ἐννοιῶν) ἀναλύεται μὲ καθετον διάταξιν εις ἑξ μερικὰς ἐνότητας (μικρότεραι ἔννοιαι ἢ ἀρχαὶ ὑπηρετοῦσαι τήν γενικὴν ἔννοιαν) ἥτοι μίαν δι' ἐκάστην τάξιν. Οὕτω, μὲ ὀριζοντίαν κατόπιν θεώρησιν εὐρίσκονται αἱ μερικαὶ ἔννοιαι, αἱ ὑπηρετοῦσαι τὰς πέντε γενικὰς ἐννοίας (ἢ διδασκτέα ὕλη) δι' ἐκάστην

τάξιν. Εἰς ἐκάστην τάξιν καὶ πέριξ μιᾶς μερικῆς ἐνότητος ὀργανοῦται μία σειρά μαθημάτων καὶ ἕκαστον μάθημα οἰκοδομεῖται πέριξ μιᾶς ὑποδιατάξεως τῆς ἐννοίας (ὑποέννοια).

“Ενα παράδειγμα δίδει σαφεστέραν εἰκόνα τῆς ἀνωτέρω διατάξεως τῆς ὕλης:

- α) Ἡ 4η γενικὴ ἐνότης: ὁ ζῶν ὀργανισμός ὡς προϊόν κληρονομικότητος καὶ περιβάλλοντος.
- β) Μερικαὶ ἐνότητες: Ὁ ζῶν ὀργανισμός ἀναπαράγει τὸ εἶδος του (Αη τάξις). Οἱ συγγενεῖς ὀργανισμοὶ ἀναπαράγονται ὁμοίως (Βα). Οἱ ὀργανισμοὶ ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά (Γη). Ὁ ὀργανισμός ἀναπτύσσεται καὶ ἀναπαράγεται εἰς δεδομένον περιβάλλον (Δη). Τὸ κύτταρον εἶναι μονάς δομῆς καὶ λειτουργίας τῶν ὀργανισμῶν (Εη). Ὁ ἄνθρωπος ὡς προϊόν κληρονομικότητος καὶ περιβάλλοντος (Στ τάξις).
- γ) Ἡ μερικὴ ἐνότης: Ὁ ὀργανισμός ἀναπαράγει τὸ εἶδος του (εἰς τὴν Αην τάξιν) περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς ὑποεννοίας (μαθήματα εἰς 1 - 2 διδ. ὥρας): Μερικὰ φυτὰ ἀναπαράγουν τὸ εἶδος των διὰ σπερμάτων. Μερικὰ φυτὰ ἀναπαράγουν τὸ εἶδος των μὲ τμήματα παλαιοῦ φυτοῦ. Ἡ ἥλιακὴ ἐνέργεια ἀπαραίτητος δι’ ἀνάπτυξιν καὶ ἀναπαραγωγὴν πρασίνων φυτῶν. Μερικὰ ζῶα ἀναπαράγονται δι’ αὐγῶν. Τὰ θηλαστικά γεννοῦν ζῶντα νεογνά. Τὰ πτηνὰ ἀναπαράγονται δι’ αὐγῶν γονιμοποιημένων.

Διὰ τὴν ἀνωτέρω διάταξιν καὶ κατανομήν τῆς ὕλης διατυπώνονται παρατηρήσεις καὶ ἐπιφυλάξεις ὡς ἀκολουθῶς: α) Διαχωρίζεται τὸ μάθημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας, ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ ἐφαρμόζεται εἰς τὰς πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. β) Αἱ μερικαὶ ἐνότητες δι’ ἐκάστην τάξιν δὲν ἔχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στενὴν μεταξὺ των σχέσιν καὶ δὲν ὑπηρετοῦν καταφανῶς πάντοτε ὅλοι μαζί μίαν γενικὴν ἀρχὴν διέπουσαν τὸ σύμπαν. γ) Τὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικά ἐκάστου τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ οἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰ ὅροι, πού εἶναι ἀπαραίτητα καὶ ὁπωσδήποτε προσιτὰ εἰς τὰ παιδιὰ τῶν πρώτων καὶ μεσαίων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, καθὼς καὶ ἡ ταξινομήσις τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων κατὰ κατηγορίας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διδαχθοῦν συστηματικῶς. δ) Καταφανὴς εἶναι ἡ προτίμησις τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου (ἐκ τῶν γενικῶν ἀρχῶν πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις), μιᾶς μεθόδου, πού δὲν συστοιχεῖ πρὸς τὰς λειτουργίας τῆς παιδικῆς νοημοσύνης, ἡ ὁποία, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, προχωρεῖ ἐκ τῶν μερικῶν εἰς τὰ γενικά. ε) Κρίνεται προτιμότερα ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως ἡ ἥδη ισχύουσα διάταξις, τὴν ὁποίαν περιεγράψαμεν εἰς τὴν πρώτην παράγραφον, καθ’ ὅτι παρέχει τὴν δυνατότητα νὰ μελετήσῃ τὸ παιδί τὸ ἐμβιον ὄν καὶ κάθε φυσικὸν φαινόμενον εἰς ὅλας του τὰς ἐκδηλώσεις καὶ συσχετίσεις μὲ τὸν γύρω κόσμον καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπον, νὰ συγκρίνῃ αὐτάς τὰς ἀτομικὰς περιπτώσεις, νὰ ἐξαγάγῃ τὰς μερικὰς βασικὰς ἀρχὰς ἐκάστης κατηγορίας συγγενῶν ὄντων καὶ συγγενῶν φαινομένων καὶ κατόπιν ἐπαγωγικῶς νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ ἐξαγάγῃ, ἐκ τῶν κοινῶν στοιχείων τῶν ἐπὶ μέρους κατηγοριῶν τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων, τὰς γενικὰς ἀρχὰς καὶ ἐννοίας, πού διέπουν τὴν δομὴν τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Ἡ ἀνωτέρω νέα διάταξις, ἔχουσα παρὰ ταῦτα ἀρκετὰ πλεονεκτήματα, τυγχάνει πειραματισμοῦ εἰς μερικὰς χώρας καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν μας.⁸

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ⁹

1. Ἡ ὀργάνωσις παρατηρήσεων.

Ἄμεσος παρατήρησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀτομικῶς καὶ ὁμαδικῶς τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων εἰς τὸν χρόνον καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν πού ζοῦν καὶ ἐκδηλώνονται. Πρὸς τοῦτο, ὀργανώνονται διδακτικοὶ περιπάτοι ὅλων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως καὶ ὑποκινούνται καταλλήλως τὰ παιδιά νά παρατηρήσουν τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ ἐξεταζομένου ἀντικειμένου καὶ νά ἀναπτύξουν σχετικὰ μετὰ τῶν συζητήσεως. Δίδονται εἰς τοὺς μαθητάς ἐντεταλμέναι παρατηρήσεις, κατὰ τὰς ὁποίας, βάσει εἰδικῶν ἐρωτημάτων, παρατηροῦν μόνοι τῶν ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς ἔμβια ὄντα ἢ φαινόμενα μεταβαίνοντες εἰς τὸν τόπον τῆς ὑπάρξεώς των καὶ σημειῶνουν βασικὰ στοιχεῖα. Μεταφέρουν οἱ μαθηταὶ ἢ ὁ διδάσκαλος ἔμβια ὄντα ἢ φυσικὰ ἀντικείμενα ἢ μηχανήματα εἰς τὴν αἵθουσαν διδασκαλίας καὶ ὑποκινούνται καταλλήλως τὰ παιδιά εἰς συστηματικὴν παρατήρησιν.

Ἐμμεσος παρατήρησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς ταριχευμένων ἐμβίων ὄντων, προϊόντων φυτῶν, ζῶων καὶ μηχανῶν, διαδικασιῶν λειτουργίας μηχανημάτων (εἰς τὰ ὅποια ἐφαρμόζονται φυσικοὶ νόμοι), προπλασμάτων, ἀπεικονίσεων, φωτογραφιῶν, φωτεινῶν διαφανειῶν καὶ κινηματογραφικῶν ταινιῶν. Οἱ μαθηταὶ ἢ ὁ διδάσκαλος φέρουν τὰ μέσα αὐτὰ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ὀργανοῦται συστηματικὴ παρατήρησις καὶ συζήτησις.

Κατὰ τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις, οἱ μαθηταὶ θέτουν εἰς ἐνέργειαν ὅλας τὰς αἰσθήσεις των, χρησιμοποιοῦν ἀπλὰ βοηθητικὰ ὄργανα, τεμαχίζουν καὶ ἀναλύουν τὰ μέρη τῶν ἀντικειμένων, παρατηροῦν μὲ σύστημα, μὲ τάξιν καὶ ἀκρίβειαν ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα καὶ λειτουργίας, προσδιορίζουν καὶ συγκρίνουν ὅμοια καὶ ἀνόμοια γνωρίσματα, εἰκάζουν μὲ τὴν ἐποπτικὴν των διαίσθησιν αἰτίας φαινομένων ἢ σκοπιμότητος ὀργάνων, σκέπτονται λογικῶς ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων στοιχείων καὶ προχωροῦν εἰς ἀπλὰς ἐρμηνείας μετὰ προσοχῆς καὶ σαφηνείας.

Ἡ διὰ τῆς παρατηρήσεως ἐρευνητικὴ ἐργασία τῶν μαθητῶν πρέπει νά συνοδεύεται μὲ γραφικὴν καὶ προφορικὴν ἔκφρασιν τῶν παρατηρουμένων. Τὰ παιδιά κρατοῦν σημειώσεις, ἀπεικονίζουν δεδομένα μὲ πρόχειρα σκίτσα, συντάσσουν πίνακας, ὁμιλοῦν, συζητοῦν καὶ ἐκφράζουν λογικὰς κρίσεις.

2. Ἡ ὀργάνωσις πειραμάτων.

Τὰ ἐρευνητικὰ καὶ τὰ ἀποδεικτικὰ πειράματα δίδουν τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸ παιδί νά παρατηρῇ ἕνα τεχνητῶς παραγόμενον φυσικὸν φαινόμενον πολλὰς φορὰς καὶ μὲ εὐνοϊκὰς συνθήκας παρατηρήσεως.

Τὸ ἐρευνητικὸν πείραμα ἐκτελεῖται ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς εἰς τὸ σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον μὲ ἰδικὴν των ἐπινόησιν τῶν συσκευῶν καὶ τῶν διαδικασιῶν ἢ μὲ καταλλήλους ὁδηγίας τοῦ διδασκάλου. Ἐνδείκνυται εἰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας αἱ συσκευαὶ καὶ αἱ σχετικαὶ διαδικασίαι εἶναι ἀπλὰ καὶ ἀκίνδυνοι. Ἐρευνητικὸν πείραμα εἶναι δυνατόν νά ἐκτελεσθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου μὲ τὴν συμμετοχὴν τῶν μαθητῶν καὶ ἐνώπιον αὐτῶν, εἰς περίπτωσιν δυσκόλων καὶ ἐπικινδύνων διαδικασιῶν κατὰ τὴν ἐκτέλεσίν των. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ πειράματος χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ φυσικοῦ φαινομένου ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ τὴν ἀνακάλυψιν ἢ ἐπανακάλυψιν τοῦ φυσικοῦ νόμου, ἐξ ἀφορμῆς τιθεμένων προβλημάτων ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ τοῦ διδασκάλου.

Τὸ ἀποδεικτικὸν πείραμα ἐκτελεῖται ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ὡς ἀνωτέρω, ἢ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, διὰ νά ἀποδειχθῇ μία κατὰ διαίσθησιν ἢ κατὰ λογικὴν κρίσιν ἐρμηνεία

ένος φαινομένου ή διά νά έπιβεβαιωθή ή έπανανακαλυφθή εις πολλές περιπτώσεις διδαχθείς φυσικός νόμος. 'Αποδεικτικών πείραμα θεωρείται καί ή υπό των μαθητών ή του διδασκάλου κατασκευή συσκευών καί άπλών μηχανημάτων, διά των όποίων έφαρμόζεται ένας φυσικός νόμος (τρίτη φάσις τής τριμερούς πορείας: άσκησις ή έφαρμογή ή έκφρασις).

Κατά τήν εκτέλεσιν του έρευνητικού ή του αποδεικτικού πειράματος, πρέπει νά ερεθίζωνται καταλλήλως οί μαθηταί καί νά παρορμώνται εις αυτενεργόν σκέψιν καί κρίσιν. 'Όταν ο διδάσκαλος, κατά τό πείραμα, εκτελή ο ίδιος όλας τās διαδικασίας καί όμιλή αυτός μόνον δι' όλα τά γινόμενα, τότε δέν υπάρχουν περιθώρια διά τήν σκέψιν καί κρίσιν των παιδιών.

'Απαραίτητον, έπίσης, είναι νά τίθεται σαφώς καί νά γράφεται ο σκοπός του πειράματος, νά γίνεται έπαρκής προπαρασκευή εις τά υλικά, νά καταστρώνεται σχέδιον πορείας, νά εργάζωνται όλοι άνεξαιρέτως οί μαθηταί ατομικώς ή όμαδικώς καί μέ έντατικήν προσοχήν, νά παρακολουθοϋν άκριβώς τά συμβαίνοντα, διά νά οδηγώνται εις αξιόπιστα συμπεράσματα, νά έπαληθεϋουν καί έλέγχουν τούς πειραματισμούς των διά τής έπαναλήψεως του πειράματος ή διά τής μεταξύ των συγκρίσεως των διαπιστώσεων, νά είναι επιφυλακτικοί όλοι εις τήν έξαγωγήν λογικών κρίσεων από μίαν μόνον εκτέλεσιν πειράματος, νά εκφράζουν τά αποτελέσματα του πειραματισμού των «μέ άκρίβειαν, πληρότητα καί πιστικότητα» καί νά έπινουν καί εκτελοϋν τās δυνατάς πρακτικές εφαρμογάς εις τόν καθημερινόν βίον.

Διά νά επιτευχθοϋν όλα τά άνωτέρω, είναι ανάγκη νά διατίθενται πολλά όμοια υλικά, όργανα καί συσκευαί καί άρκετά ειδικά τραπέζια εις τό εργαστήριον, ώστε όλοι οί μαθηταί τής τάξεως ατομικώς ή κατά όλιγομελεις όμάδας νά λαμβάνουν τά άπαραίτητα μέσα, νά κάθωνται εις ξεχωριστά τραπέζια καί νά πειραματίζωνται όλοι ταυτόχρονως, υπό τήν κατεύθυνσιν του διδασκάλου, εις τό αυτό πρόβλημα.

3. 'Η συνεργασία καί ανταλλαγή γνώμων μεταξύ των μαθητών.

Κατά τήν παρατήρησιν καί κατά τό πείραμα οί μαθηταί πρέπει νά συνεργάζωνται καί ν' ανταλλάσσουν μεταξύ των σκέψεις καί βοηθείας διά τήν εύρεσιν των μέσων καί των διαδικασιών τής παρατήρησεως καί του πειράματος, διά τήν άκριβή εκτέλεσιν αυτών καί διά τόν καθορισμόν των χαρακτηριστικών των όντων καί των βιολογικών καί φυσικών νόμων. 'Η συνεργασία του παιδιού μέ άλλα παιδιά είναι αναγκαία, διά νά οδηγηθή τό κάθε παιδί εις τήν άντικειμενικότητα. Τό έγώ, μόνον του, μένει αιχμαλωτισμένον εις τήν ιδιαιτέραν προσωπικήν του άποψιν, εις τόν ύποκειμενισμόν του, εις τόν ψυχισμόν του, εις τήν μυθοπλαστικήν έρμηνείαν καί έμποδίζεται νά κατανοήσῃ τήν άντικειμενικότητα. Μέ τήν συνεργασίαν όμως τό άτομον περιορίζει τά προσωπικά του διαφέροντα, τοποθετείται εις τήν άποψιν θεωρήσεως των άλλων, διαχωρίζει τήν πραγματικότητα από τās άνθρωποκεντρικάς ψευδοσθήσεις του καί συντονίζει τήν άποψίν του μέ τās άπόψεις των άλλων. Κατά τήν συνεργασίαν, έπίσης, τό παιδί, διά νά σκεφθῇ από κοινού μέ τά άλλα παιδιά, χρησιμοποιεί ένα σύστημα σταθερών, καθωρισμένων, έννοιών, κατά τόν J. PIAGET, πού εκφράζονται μέ τās λέξεις, μέ τήν γλώσσαν, μέ τά σύμβολα, πού είναι δεκτά από τούς άλλους, καί έτσι εύκολύνεται καί επιβεβαιώνεται ή άμοιβαιότης άπόψεων. Κατ' αυτόν τόν τρόπον, τό παιδί οδηγείται εις τήν όρθολογικήν σκέψιν, εις τόν σεβασμόν τής γνώμης του άλλου, εις τήν σύγκρισιν τής προσωπικής του γνώμης καί εκείνης των άλλων, εις τόν έσωτερικόν διαλογισμόν, εις τήν μή ύπαρξιν έσωτερικής άντιρρήσεως.

4. Συνεχείς προσπάθειαι διά τήν μετάβασιν τοῦ παιδιοῦ ἀπό τήν συνήθη ἐπιπολαίαν παρατήρησιν καί ἐγωκεντρικήν ἐρμηνείαν εἰς τήν συστηματικήν καί ἀκριβή παρατήρησιν, τήν ἐπιστημονικήν ἀλήθειαν καί τήν σύλληψιν γενικῶν ἀρχῶν καί ἐννοιῶν περί τοῦ κόσμου.

Κατά τήν ἀνάλυσιν τῶν ψυχολογικῶν προϋποθέσεων, εἶδομεν τάς δυσκολίας τῆς νοημοσύνης τοῦ παιδιοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἀν παρατηρή ἀκριβῶς καί νά ἐρμηνεύῃ ὀρθῶς τά βιολογικά καί φυσικά φαινόμενα. Μέ εἰδικάς ὁμως μεθοδικάς ἐνεργείας μας δυνάμεθα νά βοηθήσωμεν τό παιδί νά μεταβῇ προοδευτικῶς ἀπό τήν ἐπιπολαίαν παρατήρησιν καί ἐγωκεντρικήν ἐρμηνείαν εἰς τήν ἀκριβή παρατήρησιν, τήν ἀντικειμενικήν ἀλήθειαν καί τήν συναγωγήν γενικῶν ἀρχῶν.

Πρός τοῦτο, προσπαθοῦμεν ἐμπράκτως νά πείσωμεν τό παιδί, ὅπως τονίζεται εἰς τόν Εἰδικόν Ὑποστηρικτήν διδασκαλίας τῶν φυσικογενετικών μαθημάτων τῆς UNESCO (μεταφρ. Μ. Παπαιωάννου, 1973), ὅτι «τά φυσικά φαινόμενα δέν ἐμφανίζονται ἄνευ αἰτίας, οὔτε ὀφείλονται εἰς προλήψεις καί δεισιδαιμονίας, ἀλλ' εἰς τήν ὑπαρξιν ὠρισμένων φυσικῶν αἰτίων. Πρέπει νά ἀσκήσωμεν τό παιδί νά σέβεται τήν γνώμην τῶν ἄλλων. Νά θεωρῇ τά συμπεράσματά του κατ' ἀρχήν ὡς δοκιμαστικά, ἕως ὅτου βεβαιωθῇ διά τήν ἀλήθειαν καί ἀκρίβειαν αὐτῶν. Νά ἀναζητῇ ἀξιόπιστους πηγάς τῶν ἀπόδειξεων. Νά εἶναι πρόθυμον νά μεταβάλλῃ γνώμην, ἐάν διαπιστῶν ὅτι ἡ προτέρα γνώμη του ἦτο ἐσφαλμένη. Νά μή προτρέχῃ εἰς τήν συναγωγήν συμπερασμάτων. Νά εἶναι περίεργος ἐρευνητής τῶν πραγμάτων καί φαινομένων καί νά μή ικανοποιῇται εὐκόλως μέ μίαν ἀόριστον ἐξήγησιν».

Προσπαθοῦμεν, ἐπίσης, νά ὁδηγῶμεν τοὺς μαθητάς προοδευτικῶς ἀπό τήν μορφολογικήν καί περιγραφικήν παρατήρησιν εἰς τήν μελέτην τῶν ὀργάνων καί τῆς ὕφης τῶν ὄντων κατὰ τήν οἰκονομία τοῦ σώματος μέ τήν ζωὴν τῶν καί μέ τά προβλήματα, πού θέτει τό περιβάλλον. Ἔτσι, τά παιδιά θά προχωρήσουν ἀπό τήν συναισθηματικήν καί τήν περιγραφικήν παρατήρησιν εἰς τήν λειτουργικήν καί τεχνολογικήν παρατήρησιν καί θά δύνανται, καθὼς θά μεγαλύνουν, νά λέγουν ὅ,τι εἶπεν ὁ μέγας φυσιοδίφης Λινναῖος (Σουηδία: 1707 - 1778): «Εἶδα τά ζῶα νά στηρίζονται εἰς τὰ φυτά, τὰ φυτά εἰς τὰ ὀρυκτά, τὰ ὀρυκτά εἰς τήν γῆν, τήν γῆν νά κινῆται γύρω ἀπό τόν ἥλιον, εἰς τόν ὁποῖον βασιζει τήν ζωὴν, τόν ἥλιον νά στρέφεται γύρω ἀπό τόν ἀξονά του παρασύροντας ὅλους τοὺς πλανήτας εἰς τήν σφαῖραν του. Εἶδα τό σύστημα τοῦ κόσμου, τόν ἀπροσδιόριστον ἀριθμόν τῶν ἡλίων, πού κρεμῶνται εἰς τό κενόν, τόν κόσμον, πού λαμβάνει τήν κίνησιν καί τήν ζωὴν ἀπό τό πρῶτον ἐκ τῶν κινήτρων, ἀπό τό ὄν τῶν ὄντων, ἀπό τήν πρώτην Αἰτίαν τῆς δημιουργίας... Ἐάν αὐτήν τήν αἰτίαν ὀνομάσῃτε Πρόνοιαν, θά ὁμιλῇτε μέ ἀκριβείαν».

Ἀκολουθοῦμεν, κατὰ τήν πορείαν τῆς διδακτικῆς ἐργασίας μας τās ἐξῆς ὁδηγίας: «Διαχωρίζομεν καλῶς ἐκεῖνο, τό ὁποῖον ἐκάστοτε ἐπιδιώκομεν διά τῆς διδασκαλίας. Συγκρατοῦμεν τοῦτο εἰς τόν νοῦν μας, ἐνεργοῦμεν ἔλεγχον πρὸς διαπίστωσιν τῆς ὀρθῆς πορείας καί βαίνομεν σταθμίζοντες πάντοτε τοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι θά μᾶς ὁδηγήσουν εἰς τοὺς τεθέντας ἀντικειμενικοὺς σκοπούς. Ὑπ' ὅψιν μας πάντοτε ὅτι οἱ ὡς ἄνω σκοποὶ μας δέον νά εὐρίσκωνται, ὅσον τό δυνατόν ἐγγύτερον πρὸς τοὺς τοιοῦτους τῶν μαθητῶν».¹⁰

5. Ὑποκίνησις τῆς δραστηριότητος τοῦ παιδιοῦ.

Ὑποκινοῦμεν τοὺς μαθητάς εἰς συγκεκριμένας ἐρευνητικὰς ἐργασίας, εἰς κατασκευὰς καί εἰς ποικίλας ἐφαρμογὰς τῶν διδασκομένων εἰς τά προβλήματα τοῦ καθημερινοῦ βίου. Τά παιδιά κόπτουν, μετροῦν καί ζυγίζουν. Χειρίζονται ἐργαλεῖα, ἀπλὰς μηχανὰς καί μηχανικά παιχνίδια. Φυτεύουν καί κλαδεύουν δένδρα, περιποι-

οὔνται ζῶα, καλλιερгоῦν σχολικόν κήπον, ταριχεύουν πτηνά, ἔρπετά καί ἔντομα. Ἐκτελοῦν ἐργασίας διακοσμῆσεως καί ἐπισκευῆς τοῦ διδακτηρίου καί τῶν βοηθητικῶν χώρων του. Ὁργανώνουν καί διατηροῦν «ζωντανήν γωνίαν» εἰς τήν αἰθουσάν τῆς τάξεώς των. Τηροῦν ἡμερολόγια βιολογικῶν καί φυσικῶν φαινομένων. Προβαίνουν εἰς συλλογὰς φύλλων, φλοιῶν, ἀγρίων καρπῶν καί πετρωμάτων. Ἀναπαιστοῦν μέ ποικίλα ὑλικά καί μέ ὅλους τούς κλάδους τῆς χειροτεχνίας καί ἰχθυογραφίας ἔμβια ὄντα καί φυσικάς καταστάσεις. Ἐκτελοῦν πειράματα καί ποικίλας δοκιμὰς διά τήν λύσιν προβλημάτων εἰς τὰ φυσιογνωστικά μαθήματα καί εἰς τήν σχολικήν ζωήν. Ὁργανώνουν σιγά - σιγά μουσεῖον τῆς τάξεως ἢ τοῦ σχολείου μέ κατ' ἔτος συλλεγόμενα ὑπ' αὐτῶν ὑλικά καί μέ ἔργα ἰδικά των. Προβαίνουν εἰς προστατευτικάς διά τήν φύσιν καί τήν ζωήν δραστηριότητας (ἀναδασώσεις, πάλη κατά τῶν διαβρώσεων, προστασία φυτῶν καί ζῴων κ.λ.π.).

6. Ἐνημέρωσις τῶν μαθητῶν περί τῆς ἐξελιξέως τῶν ἀνακαλύψεων καί περί τῆς ζωῆς τῶν ἐπιστημόνων καί ἐφευρετῶν.

Μέ εὐκαιρικά μαθήματα, μέ βιβλία, μέ κινηματογραφικά ταινίας καί μέ φωτεινὰς διαφανείας πρέπει νά ἐνημερώνωνται οἱ μαθηταί εἰς γενικάς γραμμάς, περί τῆς ἐξελιξέως τῶν ἀνακαλύψεων καί τῶν τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν των διά μέσου τῶν αἰώνων καί περί τῆς πολυκυμάντου ζωῆς, ἀπό τῆς παιδικῆς τῶν ἡλικίας μέχρι τοῦ θανάτου των, τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν καί ἐφευρετῶν, οἱ ὅποιοι συνέβαλον εἰς τήν πρόοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς ὅλον τόν κόσμον.

8. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ¹¹

1. **Ἐργαλεῖα**, κατάλληλα διά τήν κατασκευήν ὀργάνων φυσικῆς καί χημείας: Σφυρί, καταβίβidia, τανάλια, πριόνια, πλάναι, τρυπάνια, ψαλίδια μετάλλων καί ὑφασμάτων, λίμαι, μαχαίρια, μέτρα, διαμάντια.

2. **Ὑλικά:** α) Ἀπό τό σπίτι: χύτραι, λεκάναι, κουτάλια, φιάλαι, βάζα, πιάτα, ποτήρια, κτένια, κηρία, καμένιοι λαμπτήρες, φελλοί, ἐφημερίδες, ξυριστικά λεπίδες, κλωσταί, σπάγγοι, φυτζάνια, τεμάχια ὑφασμάτων. β) Ἀπό καταστήματα: σόδα, λουλάκι, ἀπορρυπαντικά, σπρίττα, ζάχαρις, σάκκοι, ἄλας, ξύδι, πετρέλαιον, σανίδες, χάρτινα, ξύλινα καί τενεκένια κουτιά, σπόροι, χωνάκια, κύπελλα, καρφί, ὑαλοπίνακες, ἄγκιστρα, τεμάχια μετάλλων, σωλήνες (ὑάλινοι καί μεταλλικοί), ἀλάδι, ὑαλόχαρτον, σύρματα, ἐλαιοχρώματα, σφαῖραι, λαβίδες, μέγγενη, ἐλαστικά, βαλβίδες, ἀντλίες, τροχοί, φακοί, λυχνίαι, ἠλεκτρικά ὄργανα, πηνία, ἀσθεστος, γύψος, τσιμέντον, τοῦβλα, πριονίδια, μονωτικά, κόντρα - πλακέ, φελιζόλ, νοβοπάν, ρινίσματα σιδήρου, βῶλοι, ἠλεκτρικά παιγνίδια, ἀπλᾶ μουσικά ὄργανα, τόπια, μπαλόνια, κάτοπτρα, κολλητικά ὀσείαι, σπόροι, τεμάχια φλοιοῦ καί ξύλου, αὐγά, φωλεαί πτηνῶν, φύλλα, ἔντομα, ἔρπετά, ὀρυκτά, ἀπολιθώματα, χρώματα κ.λ.π. γ) Ἀπό τό φαρμακεῖον ὅλα τὰ εἶδη διά τὰ μαθήματα τῆς φυσικῆς καί χημείας.

3. **Εἰδικά ὄργανα** φυσικῆς καί χημείας: α) Ἀπό τό Ὑπουργεῖον Παιδείας ἢ ἀπό τό Ἐμπόριον: πέντε τοῦλάχιστον σειραὶ τῶν κυριωτέρων ὀργάνων καί συσκευῶν διά τὰ δύσκολα πειράματα, διά τὰ ὁποῖα δέν εἶναι δυνατόν νά κατασκευασθοῦν ὑπό τῶν μαθητῶν καί τοῦ διδασκάλου ὄργανα καί συσκευαί. Μέ τὰς πέντε σειράς θά δύνανται ὅλοι οἱ μαθηταί, διαιρούμενοι εἰς ὁμάδας, νά ἐκτελοῦν τό αὐτό πείραμα ταυτόχροτως. β) Φωτεινὰ διαφάνεια, κινηματογραφικά ταινία καί ἀνάλογα μηχανήματα. γ) Εἰκόνες φυτῶν καί ζῴων.

4. **Εἰδικοί χώροι:** α) Ἐργαστήριον φυσιογνωστικῶν εἰς ἰδιαίτεράν αἶθουσάν μέ

5 - 6 τραπέζια διά τὰ καθ' ὁμάδας μαθητῶν πειράμματα, μέ προθήκας διά τήν τοποθέτησιν τῶν ὑλικῶν καί ὀργάνων, μέ μαυροπίνακας, μέ ὀθόνην διά τήν προβολήν φωτεινῶν εἰκόνων, μέ ὑδραυλικήν καί ἤλεκτρικὴν ἐγκατάστασιν. β) Εἰς τὰς αἰθούσας μαθημάτων καί εἰς τὰ χώλ: 1) «ζωντανή γωνία» μέ τὰ κατά ἐποχὰς φυτὰ καί ζῶα, πού δύνανται ἀκινδύνως νά ἐπιζήσουν, 2) προθήκαι διά τό σχολικόν μουσεῖον, 3) ἐνυδρεῖα, 4) μικρός μετεωρολογικός σταθμός, 5) πίνακες μέ στοιχεῖα καί ἀποκόμματα ἐφημερίδων καί περιοδικῶν, 6) γλάστραι καί 7) γωνία φυσικῆς, ἐφ' ὅσον δέν ὑπάρχη ἰδιαίτερα αἰθουσα δι' ἐργαστήριον φυσικῆς. γ) Εἰς τήν αὐλήν τοῦ σχολείου: κήπος μέ ἄνθη, λαχανικά καί δένδρα, ζωοτροφεῖον.

5. **Συμμετοχή τῶν μαθητῶν:** Πολλά ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑλικῶν καί ἐργαλείων δύνανται νά φέρουν οἱ μαθηταί. Εἰς πολλάς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐγκαταστάσεων εἶναι δυνατόν νά βοηθηθῶν τὰ παιδιά, ὁ Νέοι τοῦ τόπου καί οἱ γονεῖς.

6. **Διαφύλαξις καί συντήρησις** τῶν μέσων καί ὀργάνων: Ὅμαδες μαθητῶν, ὑπό τήν ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου, μεριμνοῦν διά τήν διαφύλαξιν καί συντήρησιν τῶν ὑλικῶν καί τῶν ἐγκαταστάσεων.

7. **Βιβλία:** Προμήθεια καταλλήλων διά μαθητάς βιβλίων μέ ἐρωτήσεις, μέ εἰκόνας καί σκίτσα, μέ ὑποδείξεις διά παρατηρήσεις καί πειράματα καί μέ ταξινομημένας φυσιογνωστικάς πληροφορίας. Διά τόν διδάσκαλον κυκλοφοροῦν εἰς τήν χώραν μας ἐκλεκτά βοηθητικά συγγράμματα μέ πολυτίμους ὑποδείξεις διά τήν ὀργάνωσιν ἐργαστηρίου καί μουσείου, διά τήν προπαρασκευήν πειραμάτων, δι' τὰς φυσιογνωστικάς ἐρεύνας, διά τήν συντήρησιν καί ταρίχευσιν ἐμβίων ὄντων καί διά τήν ὀργάνωσιν συλλογῶν.¹²

9. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Α'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΕΜΒΙΟΥ ΟΝΤΟΣ

1. **Ἀφόρμησης:** ἀπό τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας καί τὰ παιδικὰ διαφέροντα ἢ ἀπό τὰς ἐμπειρίας τῶν μαθητῶν ἐκ τοῦ περιβάλλοντος.
2. **Παρατήρησης:** Συζητοῦμεν μέ τούς μαθητάς διά τὰ ἐρευνητέα σημεῖα τοῦ φυτοῦ ἢ τοῦ ζώου καί διά τὰς σχετικὰς κατασκευάς. Καταλήγομεν εἰς 4 - 5 ἐρευνητέα προβλήματα καί ὑποκινοῦμεν τὰ παιδιά νά ἐκφράσσουν τήν προτίμησίν του ἕκαστον διά τό ἐρευνητέον θέμα καί νά συγκροτήσουν ἔτσι 4 - 5 ἀντιστοίχους πρὸς κάθε πρόβλημα ὁμάδας πρὸς παρατήρησιν. Ἀποφασίζομεν νά κατασκευάσουν ὅλοι μέ πλαστελίνη ἢ μέ ἄλλα ὑλικά ἢ νά ἰχνογραφήσουν κατ' ἀρχήν τό φυτόν ἢ τό ζῶον, διά νά δυνηθῶν, ἐκ τῶν προτέρων, εἰς τήν προσπάθειάν ἢ πρὸς μίαν εἰκόνα του, νά ἐπισημάνουν αὐτενεργῶς τὰ μορφολογικά του γνωρίσματα. Ἔτσι, οἱ μαθηταί ἀναλαμβάνουν καθ' ὁμάδας τὰς ἐξῆς ἐντεταλμένας παρατηρήσεις: α) Κατασκευὴ ἢ ἰχνογράφησις τοῦ φυτοῦ ἢ τοῦ ζώου (ἀπό ὅλους τούς μαθητάς). β) Πῶς ἀναγνωρίζομεν τό φυτόν ἢ τό ζῶον (1η ὁμάς: 4 - 5 κύρια μορφολογικά καί βιολογικά γνωρίσματα). γ) Ποῦ ζῇ καί διατῇ; (2α ὁμάς: χώροι καί συνθήκαι ζωῆς του, σκοπιμότης ζωῆς του ἐκεῖ: διά τήν τροφήν του - τί τρώγει καί διά τήν ἀσφάλειάν του - πῶς κρύπτεται καί προφυλάσσεται). δ) Πῶς κατορθώνει καί ζῇ; (3η ὁμάς: τὰ ἐξωτερικά καί ἐσωτερικά ὄργανά του, αἱ σχετικαὶ λειτουργαί των καί ἡ

σκοπιμότητας των διά τήν διατροφήν, διά τήν προφύλαξιν από έχθρους, διά τήν προσαρμογήν εις τό περιβάλλον καί διά τήν διαιώνισίν του). ε) τό φυτόν ἤ τό ζῶον καί ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι (4η ὁμάς: ὠφέλεια καί βλάβαι διά τόν ἄνθρωπον, τρόποι καλλιέργειας καί ἐκμεταλλεύσεως προϊόντων του, σχετικά λαογραφικά καί λογοτεχνικά στοιχεῖα) στ) Τό φυτόν ἤ τό ζῶον καί τό σύμπαν (5η ὁμάς: συναγωγή συμπερασμάτων καί γενικῶν ἀρχῶν καί ἐννοιῶν: 1) τί λαμβάνει τό ἐξεταζόμενον ἔμβιον ὄν ἀπό τόν ὑλικόν κόσμον, ἀπό τά ἄλλα φυτά, ἀπό τά ἄλλα ζῶα καί ἀπό τόν ἄνθρωπον, τί δίδει εἰς τόν ὑλικόν κόσμον, εἰς τά φυτά, εἰς τά ζῶα καί εἰς τόν ἄνθρωπον = ἀλληλεξάρτησις ἔμβιου ὄντος καί περιβάλλοντος, καί 2) τί λαμβάνει ἀπό τούς προγόνους του καί τί δίδει εἰς τούς ἀπογόνους του = παράγων τῆς κληρονομικότητος διά τήν διαμόρφωσιν τοῦ εἴδους του).

Τά ἀνωτέρω προβλήματα, ὡς ἐντεταλμένοι παρατηρήσεις: α) Δίδονται, ἀπό τήν προηγουμένην ἡμέραν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νά μεταβοῦν καθ' ὁμάδας οἱ μαθηταί μόνοι των εἰς τόν τόπον τῆς ζωῆς τοῦ ἔμβιου ὄντος ἤ νά εὑρουν τό ἔμβιον ὄν καί συγκεντρούμενοι κατ' οἶκον νά τό μελετήσουν ἤ νά προμηθευθοῦν ἤ δανεισθοῦν προϊόντα του ἤ νά συγκεντρώσουν πληροφορίας διά τάς σχέσεις του μέ τόν ἄνθρωπον καί τό σύμπαν. β) Δίδονται κατὰ τήν ὥραν τοῦ μαθήματος, εἰς περίπτωσιν ἀδυναμίας μετακινήσεως τῶν μαθητῶν μόνων των καθ' ὁμάδας, καί λαμβάνεται μέριμνα νά ἔχουν ὅλαι αἱ ὁμάδες μαθητῶν ἕνα τοῦλάχιστον ἔμβιον ὄν ἤ πρόπλασμα ἤ εἰκόνα αὐτοῦ, νά ἔχουν ἐπίσης εἰς τήν διάθεσίν των περιοδικά, βιβλία καί ἐγκυκλοπαιδείας, διά νά ἀντλήσουν σχετικά στοιχεῖα, καί νά δύνανται μετακινούμενοι, ἀπό τά θρανία των (οἱ μαθηταί) νά κάθωνται καθ' ὁμάδας εἰς τραπέζια διά τήν σχετικήν παρατήρησιν καί ἐρευναν. γ) Δίδονται καί προβλήματα πρὸς παρατήρησιν καί ἐρευναν εἰς ὅλους ἀπό κοινοῦ τούς μαθητάς τῆς τάξεως, κατὰ τήν ὥραν τοῦ μαθήματος, διά τήν ἀπό κοινοῦ διδασκαλίαν τοῦ ἔμβιου ὄντος, ἐφ' ὅσον ὑπάρχη εἰς τήν διάθεσιν τῆς τάξεως ἕνα μόνον φυτόν ἤ ζῶον (εἰς τόν κήπον, εἰς τήν αὐλήν ἐνός σπιτιοῦ, εἰς τήν ἐγκατάστασιν ἤ τό κτήμα ἐνός ἐπιχειρηματίου ἤ εἰς τήν αἰθουσαν διδασκαλίας) καί ἐξαντλοῦνται κατὰ σειράν διά τοῦ ἐλευθεροῦ διαλόγου μεταξύ ὅλων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως.

Αἱ ἐκ μαθητῶν ὁμάδες, ἀναλόγως πρὸς τό πρόβλημα, πού ἀνέλαβον, συνέρχονται κατ' ἰδίαν καί μέ τήν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου συνθέτουν τό σχέδιον τῶν ἐπισκέψεων, τῶν δραστηριοτήτων καί τῶν ἐργασιῶν των. Ἐκτελοῦν τό σχέδιον ἐρεύνης εἰς τάς καθορισθείσας ὥρας, συγκεντρώνουν παρατηρήσεις καί συγκεκριμένα ἀντικείμενα, κρατοῦν σημειώσεις καί σκίτσα, συζητοῦν, ἀλληλοσυμπληρῶνουν ἀπόψεις καί καταλήγουν εἰς ἐρμηνείας. Κάθε μαθητής, ὡς μέλος τῆς ὁμάδος, ἐτοιμάζει διάγραμμα μέ τās ἐντυπώσεις, σκέψεις καί ἐρμηνείας του, διά νά εἶναι ἐτοιμος νά ὁμιλήσῃ εἰς τήν τάξιν, κατὰ τήν ὥραν τοῦ μαθήματος, ἐνώπιον ὅλων τῶν συμμαθητῶν (ἐπομένην ἡμέραν ἢ ἐπομένην ὥραν).

Εἰς αὐτὴν τήν αὐτενεργὸν παρατήρησιν τῶν ὁμάδων συμπαρίσταται

κατ' ἀρχάς ὁ διδάσκαλος, διὰ νά συνθηθίσουν τὰ μέλη εἰς τὴν πειθαρχίαν, εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ εἰς τὴν ἀποδοτικὴν ἐρευνητικὴν προσπάθειαν. Πρὸς τοῦτο, υἱοθετεῖ, κατ' ἀρχήν, εἰς τὰ πρῶτα μαθήματά του, τὴν τρίτην, ὡς ἀνωτέρω, μέθοδον παρατηρήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν διδόνται τὰ προβλήματα καὶ μελετῶνται ἀπὸ κοινοῦ, μέσα εἰς τὴν τάξιν ἢ ἔξω τῆς αἰθούσης, μὲ ὅλους τοὺς μαθητάς, διὰ τοῦ ἐλευθέρου μεταξὺ τῶν διαλόγου. Κατόπιν, χρησιμοποιεῖ τὴν δευτέραν μέθοδον μὲ τὰς ἐργαζομένας εἰς τὴν αἴθουσαν ὁμάδας ὑπὸ τὴν κατεύθυνσίν του. Ἐπειτα, ἀφοῦ οἱ μαθηταὶ θὰ ἔχουν ἀσκηθῇ εἰς τὸν ἐλευθέρον διάλογον καὶ εἰς τὰς ὁμαδικὰς ἐργασίας, προχωρεῖ καὶ χρησιμοποιεῖ τὴν πρώτην, ὡς ἀνωτέρω, μέθοδον τῆς αὐτενεργοῦ παρατηρήσεως ὑπὸ τῶν ὁμάδων, μετακινουμένων εἰς τοὺς τόπους ζωῆς τοῦ ἐμβίου ὄντος, εἰς τὰ σπίτια των, εἰς βιβλιοθήκας κ.λ.π.

3. **Ἐπεξεργασία καὶ συσχετίσις δεδομένων:** α) Εἰς τὴν αἴθουσαν διδασκαλίας ἐν συνεχείᾳ καὶ παρόντων ὅλων τῶν μελῶν τῶν ὁμάδων παρουσιάζουν κατ' ἀρχήν ὅλοι οἱ μαθηταὶ τὸ κατασκευασθὲν ἢ ἰχνογραφηθὲν ἔμβιον ὄν. Γίνεται σύγκρισις ἐκάστου ἔργου πρὸς τὸ ζῶν ἢ πρὸς τὸ πρόπλασμά του ἢ πρὸς εἰκόνα του εἰς βιβλίον ἢ πῖνακα καὶ ἀναπτύσσεται συζητήσις διὰ τὰς ἐλλείψεις.

β) Καλεῖται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἓνα μέλος ἐκ τῆς πρώτης ὁμάδος καὶ ἀνακοινώνει προφορικῶς μὲ βάσιν τὸ διάγραμμα τοῦ τὰς παρατηρήσεως του καὶ δεικνύει εἰς τὸ ζῶν ὃν ἢ εἰς τὸ πρόπλασμα ἢ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ τὰ 4 - 5 κύρια μορφολογικά καὶ βιολογικά γνωρίσματά του. Καλοῦνται τὰ ἄλλα μέλη τῆς ὁμάδος καὶ συμπληρῶνουν. Καλοῦνται οἱ ἄλλοι μαθηταὶ νά ἐρωτήσουν καὶ νά συμπληρώσουν. Συμπληρῶνει ὁ διδάσκαλος. Εἰς τὸν μαυροπίνακα γράφεται τὸ ὄνομα τοῦ φυτοῦ ἢ τοῦ ζῴου καὶ κάτωθεν αὐτοῦ διαιρεῖται, ὁ χώρος εἰς πέντε καθέτους στήλας. Εἰς τὴν πρώτην στήλην γράφεται ὁ ὑπότιτλος: «Πῶς τὸ ἀναγνωρίζομεν». Κάτωθεν τοῦ ὑποτίτλου καὶ ἐντὸς τῆς στήλης γράφονται λακωνικῶς καὶ συγκεκριμένα τὰ 4 - 5 κύρια μορφολογικά γνωρίσματα. Διαβάζει ἓνας μαθητὴς τὰ ἀναγραφέντα καὶ ὅλοι τὰ ἀντιγράφουν εἰς τὸ τετράδιόν των ἢ εἰς μίαν καρτέλλαν.

γ) Καλεῖται ἓνα μέλος ἐκ τῆς δευτέρας ὁμάδος καὶ ἀνακοινώνει τὰ πορίσματα ἐρεύνης ἐπὶ τοῦ προβλήματος: «ποῦ ζῇ καὶ διατί»; Συμπληρῶνουν τὰ ἄλλα μέλη, οἱ ἄλλοι μαθηταὶ καὶ ὁ διδάσκαλος. Εἰς τὴν δευτέραν στήλην ἀναγράφονται ὁ ὑπότιτλος, «Ποῦ ζῇ καὶ διατί;» καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ὅλῃται συγκεκριμέναι λέξεις διὰ τοὺς χώρους ζωῆς του καὶ διὰ τὰ ἀντικείμενα διατροφῆς καὶ ἀσφαλείας του. Διαβάζει ἓνας μαθητὴς καὶ ἀντιγράφουν ὅλοι.

δ) Καλεῖται ἓνα μέλος ἐκ τῆς τρίτης ὁμάδος καὶ ἀνακοινώνει τὰ πορίσματα ἐπὶ τοῦ προβλήματος: «Πῶς κατορθώνει καὶ ζῇ;». Δεικνύει τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ὄργανά του, τὰς λειτουργίας των διὰ τὴν διατροφήν, διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ διὰ τὴν διαίωνσίν του. Παρουσιάζει βοηθητικὰ σκίτσα καὶ εἰκόνας. Ὑποκινεῖ τοὺς ἄλλους μαθητάς εἰς τεμαχισμούς, διανοίξεις καὶ παρατηρήσεις ὀργάνων, (ἐφ' ὅσον ὅλοι δύνανται νά ἔχουν τὸ ἔμβιον ὃν ἢ ὄργανά του). Συμπληρῶνουν καὶ ἐρω-

τούν τὰ ἄλλα μέλη τῆς ομάδος, οἱ ἄλλοι μαθηταὶ καὶ ὁ διδάσκαλος. Εἰς τὸν μαυροπίνακα καὶ εἰς τὴν τρίτην στήλην κάτωθεν τοῦ τίτλου: «πῶς κατορθώνει καὶ ζῇ;» γράφονται ὀλίγα στοιχεῖα διὰ τὰ ὄργανα καὶ τὰς λειτουργίας των πρὸς διατροφήν, πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς διαιωνίσιν. Διαβάζει ἓνας καὶ ἀντιγράφουν ὅλοι.

ε) Καλεῖται ἓνα μέλος τῆς τετάρτης ομάδος μέ τὸ πρόβλημα: «τὸ ἔμβιον ὃν καὶ ἔμεις». Ἀνακοινώνει τὰ πορίσματα του, δεικνύει ἀντικείμενα, ἐργαλεῖα, εἰκόνας καὶ προϊόντα, ἀπαγγέλλει λογοτεχνικά κείμενα, διηγεῖται μύθους, ἱστορίας καὶ ἀνέκδοτα. Οἱ ἄλλοι μαθηταὶ καὶ ὁ διδάσκαλος συμπληρώνουν, ἐρωτοῦν καὶ συζητοῦν. Εἰς τὴν τετάρτην στήλην τοῦ διαγράμματος τοῦ πίνακος γράφεται ὁ ὑπότιτλος καὶ ὀλίγα στοιχεῖα διὰ τὰς ὠφελείας καὶ τὰς βλάβας εἰς τὸν ἄνθρωπον, διὰ τούτους τρόπους περιποιήσεως, ἐκμεταλλεύσεως ἢ καταπολεμήσεώς του καὶ διὰ τὰ «ἦθη» αὐτοῦ, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὰς λογοτεχνικὰς καὶ λαογραφικὰς ἀνακοινώσεις. Ἐνας διαβάζει καὶ ὅλοι ἀντιγράφουν.

στ) Καλεῖται, τέλος, ἓνα μέλος τῆς πέμπτης ομάδος ἐπὶ τοῦ προβλήματος: «τὸ ἔμβιον ὃν καὶ τὸ σύμπαν» καὶ ἀνακοινώνει τὰ πορίσματα του διὰ τὰς συναλλαγὰς τοῦ ὄντος μέ τὸ σύμπαν: α) τί λαμβάνει ἀπὸ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, τὰ ἔμβια ὄντα καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τί δίδει εἰς αὐτὰ ἀντιστοίχως καὶ β) τί λαμβάνει ἀπὸ τούτους προγόνους του καὶ τί δίδει εἰς τούτους ἀπογόνους του. Οἱ ἄλλοι μαθηταὶ καὶ ὁ διδάσκαλος συμπληρώνουν, ἐρωτοῦν καὶ συζητοῦν. Εἰς τὸν πίνακα συμπληρῶνεται ἡ πέμπτη στήλη μέ ὀλίγας λέξεις καὶ μέ 2 - 3 βασικὰς βιολογικὰς ἀρχὰς καὶ ἐννοίας (ἀλληλεξάρτησις ὄντος καὶ περιβάλλοντος, σκοπιμότης ὀργάνων, κληρονομικότης, ἀρμονία σύμπαντος κ.λ.π.). Ἐνας μαθητὴς διαβάζει καὶ οἱ ἄλλοι ἀντιγράφουν.

ζ) Ἀναγινώσκεται ὁλόκληρον τὸ διάγραμμα εἰς τὸν πίνακα, ὑποβάλλονται ἐρωτήσεις ἐπὶ τῶν σημείων του καὶ συμπληρῶνεται ἡ ἀντιγραφὴ του.

4. **Ἐκφρασις:** Χειροτεχνικαὶ καὶ ἰχνογραφικαὶ ἐργασίαι. Ἀπαντήσεις εἰς ἐρωτήσεις διατυπωμένας ὑπὸ μορφήν ἐπιστολῆς τοῦ ἐμβίου ὄντος πρὸς τὰ παιδιὰ. Συμπληρώσεις ἐτοιμῶν σκίτσων τοῦ ἐμβίου ὄντος μέ τὰ ἀντίστοιχα ὀνόματα καὶ τὰς λειτουργίας τῶν ὀργάνων του. Προβολὴ κινηματογραφικῶν ταινιῶν καὶ φωτεινῶν διαφανειῶν περὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἐμβίου ὄντος εἰς ἄλλους τόπους καὶ περὶ τῶν ποικιλιῶν τοῦ εἴδους του. Ἐφαρμογὴ τῶν φυσιογνωστικῶν γνώσεων εἰς τὸν σχολικόν κήπον, εἰς τὴν ἀτομικὴν καὶ οἰκογενειακὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸ σχολικόν καὶ κοινωνικόν περιβάλλον (περιποιήσεις, προστασία, προφυλάξεις, ἀξιοποιήσεις δυνατοτήτων κ.λ.π.).
5. **Σύνθεσις δεδομένων καὶ συναγωγή βασικῶν ἀρχῶν καὶ ἐννοιῶν:** Μετὰ τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω μελέτην ἐμβίων ὄντων συγγενῶν εἰδῶν, διατίθενται περιοδικῶς 1 - 2 ὥραι διδασκαλίας διὰ τὴν ἐξαγωγήν ἐπαγωγικῶς κοινῶν μορφολογικῶν καὶ βιολογικῶν γνωρισμάτων εἰς τὰ εἶδη αὐτὰ καὶ διὰ τὸν προσδιορισμὸν βασικῶν ἀρχῶν, πού διέπουν τὸν ἔμβιον κόσμον, ὅπως εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς προσαρμογῆς, τῆς ἀλληλεξαρτήσεως ὄντος καὶ περιβάλλοντος, τῆς κληρονομικότητος κ.λ.π. Συντάσσονται σχετικοί

πίνακες μέ σκίτσα καί στοιχεῖα. Ἀναζητοῦνται αἱ ἐφαρμογαί τῶν ἐξαχθεισῶν ἐπαγωγικῶς, ὡς ἀνωτέρω, βασικῶν ἀρχῶν καί ἐννοιῶν εἰς ποικίλας σχετικὰς περιπτώσεις ἐπὶ ἄλλων ἐμβίων ὄντων. Ἡ ὅλη ἀφαιρετική ἐργασία ἐνεργεῖται κατὰ τρόπον ἀπλοῦν καί εἰς ἀντίστοιχον πρὸς τήν νοημοσύνην τῶν παιδιῶν ὕψος. Ἀνακοινῶννται στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας ἀνακαλύψεως βιολογικῶν ἀρχῶν καί ἐννοιῶν καί περὶ τῆς ζωῆς μεγάλων φυσιοδιφῶν.

6. Τό διάγραμμα εἰς τόν μαυροπίνακα (θέμα: τό ψάρι):

ΤΟ ΨΑΡΙ

Πῶς τό ἀναγνωρίζομεν;	Ποῦ ζῇ καί γιατί;	Πῶς κατορθώνει καί ζῇ;	Τό ψάρι καί ἐμεῖς	Τό ψάρι καί τό σύμπαν
Κολυμπάει στέ νερό. Στενόμακρον Σπαθάτον Πτερύγια.	Δεξαμενή, λίμνη, ποταμός, θάλασσα: Γιά τήν τροφή: σκουλήκια, γυρίνοι, ψαράκια. Γιά τήν ἀσφάλεια: κρύβεται στή λάσπη, στά χόρτα, στούς βράχους.	Μέ τό σχῆμα, τό χρώμα, τό κεφάλι, τά μάτια, τό στόμα του (σχίζει νερό – κρύβεται – τρώγει). – Μέ τά πτερύγια, τά λέπια, τήν σκτεινή γραμμή, τήν σπονδυλ. στήλη, τά βράγχια, τήν κύστιν, τήν καρδιά, τά πεπτ. ὄργ. (κινεῖται, προφυλάσσεται, ἀναπνέει, ἀφομοιώνει τροφήν). – Μέ τήν ὠσθήκη καί τά ὕγρά του (αὐγά – γονιμοποιήσις: ζῇ αἰώνια).	1. Ψάρεμα, δίχτυα, ἰχθυοτροφεία. 2. Αὐγοτάραχον, φαγητά, κονσέρβες. 3. Λογοτεχν. καί λαογραφ. στοιχεῖα: τά «ῆθη» τῶν ψαριῶν καί τῶν ψαράδων.	Λαμβάνει: ἀέρα, νερό, χῶμα, κλίμα, προφύλαξι, τροφή, φροντίδες. Δίδει: ἀνθρ. ὀξύ, τό σῶμα του, τροφή εἰς φυτά, ζῶα καί ἀνθρ. Ἀπό προγόνους λαμβάνει: μορφήν, βιολογ. λειτουργίες, δυναμισμὸν ζωῆς. Εἰς ἀπογόνους δίδει: τά ἀνωτέρω Ἐννοεῖς: Σχέσεις ζωῆς καί περιβάλλοντος. Κληρονομικότης.

Β'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΟΡΥΚΤΟΥ

1. Ἀκολουθοῦμεν τήν αὐτήν, ὅπως καί διὰ τά ἔμβια ὄντα, πορείαν ἐργασίας προσαρμόζοντες τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐκ μαθητῶν ὁμάδων καί τό διάγραμμα εἰς τόν πίνακα συμφώνως πρὸς τήν φύσιν τοῦ ὀρυκτοῦ ὡς ὑλικοῦ σώματος.

2. Αί έντεταλμένα παρατηρήσεις καί τό διάγραμμα εἰς τόν πίνακα διαμορφώνονται ὡς ἑξῆς:

Πῶς τό ἀναγνωρίζομεν;	Ποῦ εὐρίσκεται καί γιατί;	Πῶς κατορθώνει καί παραμένει ἐκεῖ μέ τίς ιδιότητές του.	Τό ὀρυκτόν καί ἐμεῖς	Τό ὀρυκτόν καί τό σύμπαν
.....				

Γ'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΦΥΣΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

- 1. Ἀφόρμησης:** Ἀπό τās σχετικές ἐμπειρίας τῶν παιδιῶν ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτά φυσικοῦ κόσμου ἢ ἀπό συσκευάς καί μηχανήματα τοῦ καθημερινοῦ βίου, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζεται ὁ νόμος τοῦ φαινομένου.
- 2. Παρατήρησης:** α) Τό πρόβλημα: Μέ τήν συζήτησιν κατὰ τήν ἀφόρμῃσιν τίθεται τό πρόβλημα πρὸς ἐρευναν καί γράφεται εἰς τόν μαυροπίνακα εἰς τήν πρώτην στήλην τοῦ διαγράμματος (π.χ. α) πῶς μποροῦν οἱ ἐργάται τοῦ λατομείου νά μετακινοῦν ἓνα βράχον; (μοχλοῖ), β) πῶς μποροῦμε νά ἔχωμε μία πορτοκαλάδα δροσερή, ἐάν δέν ὑπάρχῃ εἰς τήν διάθεσίν μας πάγος ἢ ψυγεῖον (τήν βάζομε σέ νερό μέ ἀλάτι: διάλυσις, ψύξις), γ) Πῶς φθάνει τὸ νερό στή βρύση τοῦ δωματίου μας, ποῦ βρίσκεται στὸν τρίτον ὄροφον; (ἐλευθερά ἐπιφάνεια ὑγρῶν – συγκοινωνοῦντα δοχεῖα).
β) Πειράματα πρὸς παρατήρησιν καί διαπιστώσεις: Εἰς συζήτησιν μέ τοὺς μαθητὰς ἢ μόνοι μας ὀρίζομεν τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν ἀπλὰ ἐρευνητικὰ πειράματα πρὸς παρατήρησιν τοῦ φαινομένου εἰς διαφόρους φάσεις του. Προσδιορίζονται τὰ μέσα καί αἱ διαδικασίαι τῶν.
Τὰ πειράματα ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου ἢ τῆς αἰθούσης διδασκαλίας, ὀργανομένων εἰς ὀλιγομελεῖς 5 - 6 ὁμάδας. Κάθε ὁμάς κάθεται εἰς ἰδιαίτερον τραπέζι καί ἔχει εἰς τήν διάθεσίν της τὰ ἀπαραίτητα ὄργανα καί ὑλικά διὰ τήν ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν πειραμάτων ἢ ἐνὸς ἢ δύο ἐξ αὐτῶν βάσει γενομένης κατανομῆς τῶν. Αἱ ὁμάδες ἐκτελοῦν ταυτόχροτως, διὰ συνεργασίας τῶν μελῶν τῶν, τό πρῶτον πείραμα. Τὰ μέλη ἐκάστης ὁμάδος συζητοῦν χαμηλοφῶνως ἐπὶ τῶν διαπιστώσεών τῶν. Ὁ διδάσκαλος ἐποπτεύει καί βοηθεῖ τὰς ὁμάδας εἰς τήν ἐκτέλεσιν τοῦ πειράματος καί εἰς τὰς συζητήσεις τῶν μελῶν. Ἐνα μέλος μιᾶς ὁμάδος ἀνακοινώνει τὰς διαπιστώσεις τῆς ὁμάδος του καί ἀναπτύσσεται συζητήσις μέ ὅλας τὰς ὁμάδας. Εἰς τὸν πίνακα καί εἰς τήν δευτέραν στήλην τοῦ διαγράμματος γράφονται ὁ ὑπότιτλος: «πειράματα πρὸς παρατήρησιν – διαπιστώσεις» καί κάτωθεν αὐτοῦ τὰ στοιχεῖα: 1ον πείραμα: α) ὑλικά - ἐνέργειαι: ... β) διαπιστώσεις: ... Αἱ ὁμάδες προχωροῦν κατόπιν εἰς τήν ἐκτέλεσιν καί συζήτησιν τῶν ὑπολοίπων πειραμάτων καί γράφονται, μετὰ ἀπὸ κάθε πείραμα, εἰς τὸν μαυροπίνακα καί εἰς τήν αὐτήν (2αν) στήλην στοιχεῖα.

όπως διά τό πρώτον πείραμα. Εἰς τόν πίνακα ἐπίσης γράφονται ἀπλᾶ σχέδια ἀπεικονίζοντα τά πειράματα.

Εἶναι, ἐπίσης, δυνατόν νά ἐκτελεσθοῦν τά ὀρισθέντα πειράματα, ὅταν εἶναι πολύ ἀπλᾶ καί ἀκίνδυνα, ὑπό τῶν ὁμάδων τῶν μαθητῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀνατίθενται πρὸς ἐκτέλεσιν ὅλα ἢ ἓνα ἕως δύο διά κάθε ὁμάδα κατὰ τὰς προτιμήσεις τῆς, ἀπό τὴν προηγουμένην ἡμέραν. Τά μέλη κάθε ὁμάδος συγκεντρώνονται μόνον τῶν εἰς τό σπῆτι ἑνός ἐξ αὐτῶν ἢ εἰς ἑλευθέραν αἰθουσαν τοῦ σχολείου, ἐκτελοῦν τά πειράματα ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦ διδασκάλου, συζητοῦν περὶ τῶν διαπιστώσεων, κρατοῦν σημειώσεις καί εἶναι ἑτοιμα, τὴν ἐπομένην καί κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, νά ἀνακοινώσουν εἰς τὴν τάξιν καί ἐνώπιον τῶν συμμαθητῶν τῶν καὶ τοῦ διδασκάλου τὰς διαπιστώσεις τῶν. Τά μέλη κάθε ὁμάδος δύνανται, ἐπίσης, ὅταν ἔχουν προχωρήσει εἰς τὴν αὐτενεργὸν συνεργασίαν, νά γνωρίσουν μόνον τό πρὸς ἔρευναν πρόβλημα τοῦ μαθήματος καί νά ἐπινοήσουν μόνον τῶν τά ἀπαραίτητα πειράματα ἢ τὰς σχετικές παρατηρήσεις, νά ἐκτελέσουν ὅλα αὐτά μόνον τῶν, νά συζητήσουν τὰς διαπιστώσεις τῶν καί νά παρουσιάσουν τὴν ἐπομένην εἰς τὴν τάξιν, εἰς τούς συμμαθητὰς τῶν, τὰς ἐνεργείας τῶν καί τὰ πορίσματα τῶν. Μετὰ τὴν παρουσίαν εἰς τὴν τάξιν τῶν διαπιστώσεων τῶν ὁμάδων, γράφονται εἰς τόν μαυροπίνακα καί εἰς τὴν δευτέραν στήλην δι' ἕκαστον πείραμα στοιχεῖα καί σχέδια, τά ὁποῖα ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω εἰς τόν πρώτον τρόπον τῆς κατευθυνομένης πειραματικῆς ἐργασίας.

Ὅταν τά πειράματα εἶναι σύνθετα ἢ δύσκολα ἢ ἐπικίνδυνα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἢ ὅταν δέν ὑπάρχουν δι' αὐτά ἀρκετὰ ὄργανα, ὑλικά καί συσκευαί, διὰ νά τεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ὁμάδων τῶν μαθητῶν, τότε ἐκτελοῦνται τά πειράματα μέ 2 - 3 ἐπαναλήψεις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν τάξιν ἐνώπιον ὅλων τῶν μαθητῶν. Οἱ μαθηταὶ παρατηροῦν τά ἐκτελούμενα, παρακολουθοῦν τό ἐξελισσόμενον φαινόμενον, συζητοῦν καί ἐξάγουν τὰς διαπιστώσεις τῶν, τὰς ὁποίας ἀναγράφουν εἰς τόν μαυροπίνακα, ὡς ἀνωτέρω ἐλέγχθη διὰ τούς ἄλλους τρόπους πειρατισμοῦ (λέξεις καί σκίτσα).

Εἰς περιπτώσιν παντελοῦς ἀδυναμίας διὰ τὴν ἐκτέλεσιν πειραμάτων εἴτε ὑπὸ τῶν μαθητῶν εἴτε ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, διὰ διαφόρους λόγους, ἀντικειμενικούς καί παιδαγωγικούς, περιοριζόμεθα: α) εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐντεταλμένων παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν πραγματικῶς εἰς τὴν φύσιν ἐκδηλουμένων φαινομένων μέ ὅλας τὰς διαδικασίας, πού ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω εἰς τὴν πορείαν διδασκαλίας ἐμβίων ὄντων, β) εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐντεταλμένων παρατηρήσεων ἐπὶ μηχανῶν τῆς συγχρόνου τεχνολογίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐφαρμόζεται ὁ πρὸς διδασκαλίαν φυσικὸς νόμος, γ) εἰς τὴν χρησιμοποίησιν προπλάσμάτων, ἀπεικονίσεων, σχεδίων καί φωτεινῶν εἰκόνων περὶ τοῦ φυσικοῦ φαινομένου καί συστηματικὴν παρατήρησιν καί συζήτησιν ἐπ' αὐτῶν. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις γράφονται εἰς τόν πίνακα καί εἰς τὴν 2αν στήλην τοῦ διαγράμματος ἀνάλογα στοιχεῖα καί σκίτσα περὶ τῶν δεδομένων καί τῶν διαπιστώσεων.

Είς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις οἱ μαθηταὶ διαβάθρουν εἰς τὸν μαυροπίνακα τὰ ἀναγραφέντα εἰς τὸ διάγραμμα (λέξεις, σκίτσα) καὶ τὰ ἀντιγράφουν εἰς τὰ τετράδιά των ἢ εἰς καρτέλλας.

3. **Ἑπεξεργασία:** α) Ἑρμηνεῖα τοῦ φαινομένου. Μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν καὶ σημειώσιν εἰς τὸν μαυροπίνακα τῶν διαπιστώσεων τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὰ πειράματα, καλοῦνται τὰ μέλη κάθε ὁμάδος νὰ ἀνταλλάξουν σκέψεις, εἰς συντόμους συζητήσεις μεταξὺ των, διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου. Ἀναζητοῦν εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς πορείας τοῦ φαινομένου καὶ εἰς τὸ ἀποτέλεσμά του νὰ ἀνεύρουν τὴν κρυμμένην αἰτίαν, τοὺς ἐπὶ μέρους παράγοντας, καὶ νὰ προσδιορίσουν ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς αὐτήν. Πολλάκις, ἐπανεκτελοῦν τὸ πείραμα, διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὰς εἰκασίας των. Κάθε ὁμάς παρουσιάζει τὰς ἀπόψεις της εἰς ὅλην τὴν τάξιν, ἀναπτύσσεται συζήτησις καὶ προσδιορίζονται, μὲ κοινὴν συμφωνίαν μαθητῶν καὶ διδασκάλου, ἡ αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ φαινομένου ἐξ ὧν των ἐπὶ μέρους πειραμάτων. Εἰς τὸν μαυροπίνακα καὶ εἰς τὴν τρίτην στήλην γράφονται ὁ ὑπότιτλος: «Ἑρμηνεῖα τοῦ φαινομένου» καὶ κάτωθεν αὐτοῦ αἱ λέξεις: Αἰτία: ... (συμπληροῦται) καὶ Ἀποτέλεσμα: ... (συμπληροῦται). β) Διατύπωσις τοῦ νόμου: Ὑποκινοῦνται οἱ μαθηταὶ, βάσει τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, νὰ συνθέσουν καθ' ὁμάδας καὶ ὅλοι μαζὶ μίαν φράσιν, ὡς λογικὴν κρίσιν, καὶ ἔτσι νὰ διατυπώσουν τὸν νόμον. Εἰς τὸν μαυροπίνακα καὶ εἰς τὴν τρίτην στήλην τοῦ διαγράμματος, κάτωθεν τῶν σημειώσεων περὶ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, γράφεται ὁ διατυπωθεὶς νόμος: Νόμος τοῦ φαινομένου: ... (συμπληροῦται).

Οἱ μαθηταὶ διαβάθρουν τὰ ἀναγραφέντα εἰς τὴν τρίτην στήλην τοῦ διαγράμματος εἰς τὸν πίνακα καὶ τὰ ἀντιγράφουν.

4. **Ἐφαρμογή - ἄσκησις - ἔκφρασις:** α) Οἱ μαθηταί, ἐργαζόμενοι καθ' ὁμάδας, ἀνευρίσκουν προβλήματα ἀπὸ τὸν καθημερινὸν πρακτικὸν βίον, τὰ ὅποια λύονται μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ εὐρεθέντος φυσικοῦ νόμου. Ἐκτελοῦν ἀποδεικτικὰ πειράματα μόνον τῶν καὶ ἐπανανακαλύπτουν τὸν φυσικὸν νόμον εἰς ποικίλας περιπτώσεις. β) Θέτουν εἰς κίνησιν μηχανικὰ παιγνίδια καὶ ἀπλὰς πρακτικὰς συσκευὰς τῆς βιοτεχνίας καὶ βιομηχανίας καὶ προσδιορίζουν, εἰς ὅλα αὐτὰ, τὰ σημεῖα ἐφαρμογῆς τοῦ φυσικοῦ νόμου. γ) Κατασκευάζουν ἐργαλεῖα καὶ συσκευὰς, στηριζόμενοι εἰς τὸν φυσικὸν νόμον, διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὸ σπῆτι των διὰ πρακτικὰς ἀνάγκας ἢ διὰ τὰ παιγνίδια των. δ) Κατασκευάζουν μὲ διάφορα ὑλικά προπλάσματα τῶν πειραματικῶν συσκευῶν καὶ τῶν σχετικῶν μηχανημάτων καὶ ἰχνογραφοῦν πειράματα, μηχανὰς καὶ προϊόντα των. ε) Προβαίνουν εἰς προστατευτικὰς διὰ τὴν ἐνόργανον καὶ ἀνόργανον φύσιν δραστηριότητας ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν φυσικῶν φαινομένων. στ) Ἀνακοινώνονται γραπτὰ κείμενα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ περὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἐπιστήμονος ἐρευνητοῦ ἢ τοῦ ἐφευρέτου ἀπὸ κατάλληλα βιβλία καὶ περιοδικά.

Εἰς τὸν μαυροπίνακα καὶ εἰς τὴν τετάρτην στήλην τοῦ διαγράμματος γράφονται ὁ ὑπότιτλος: «Ἐφαρμογαὶ τοῦ Νόμου καὶ ἔκφρασις», καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ὀλίγαι σημειώσεις δι' ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας

των ομάδων. Οι μαθηταί διαβάζουν τὰ αναγραφέντα καί τὰ αντιγράφουν.

5. **Σύνθεσις δεδομένων καί συναγωγή βασικῶν ἀρχῶν καί ἐννοιῶν:** Μετά τήν κατά τὰ ἀνωτέρω μελέτην ὠρισμένων συγγενῶν ἐπὶ μέρους φυσικῶν νόμων, διατίθενται 1 - 2 διδακτικά ὥραι περιοδικῶς διὰ τήν ἐξαγωγήν ἐπαγωγικῶς βασικῶν ἀρχῶν καί ἐννοιῶν, πού διέπουν μεγάλο μέρος τοῦ φυσικοῦ κόσμου καί κατόπιν διὰ τήν συναγωγήν γενικωτέρων ἀρχῶν, πού διέπουν ὅλοκληρον τόν φυσικόν κόσμον (διατήρησις τῆς ὕλης, διατήρησις τῆς ἐνέργειας, ἐξάρτησις τῆς δυνάμεως ἀπὸ τήν ἐνέργειαν, ἐξάρτησις τῆς ἀλλαγῆς εἰς τήν κατάστασιν τῆς ὕλης ἀπὸ τήν κίνησιν τῶν μορίων, ἡ σύνθεσις τῆς ὕλης, αἱ ἀντιδράσεις τῶν ἀτόμων, ἡ μεταβολή τῆς ὕλης εἰς ἐνέργειαν κατὰ τὰς πυρηνικάς ἀντιδράσεις, αἱ διαρκεῖς μεταβολαὶ τοῦ σύμπαντος, αἱ συνεχεῖς μεταβολαὶ τῆς γῆς, αἱ σταθεραὶ μεταβολαὶ τῆς ὕλης καί τῆς ἐνέργειας, ἡ ἀκτινοβόλος ἐνέργεια τῶν ἀστέρων κ.λ.π.).

Ἀναζητοῦνται, ἐπίσης, ὑπὸ τῶν μαθητῶν αἱ σχέσεις καί αἱ ἀμοιβαῖαι ἐπιδράσεις τῶν νόμων καί ἀρχῶν, πού διέπουν τόν φυσικόν κόσμον, μέ τόν ἔμβιον κόσμον καί συνάγονται κατὰ τρόπον ἀπλοῦν καί ἐπαγωγικόν γενικά ἀρχαί εἰς ὅλον τό σύμπαν. Συντάσσονται πίνακες μέ γενικά πορίσματα καί ἀντίστοιχα σκίτσα.

Οἱ μαθηταί τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου δυσκολεύονται διανοητικῶς νά ἐξαγάγουν μέ λογικὴν ἀφαίρεσιν γενικὰς ἀρχὰς διὰ τόν κόσμον. Ὅπως ὁποῖτε, ὁμως, μέ τήν ἀνωτέρω συστηματικὴν πορείαν ἐργασίας διὰ τὰ κυριώτερα φυσικά φαινόμενα, μποροῦν νά προχωρήσουν εἰς τήν σύλληψιν ὠρισμένων σπουδαίων γενικῶν νόμων καί ἀρχῶν.

6. **Τό διάγραμμα εἰς τόν μαυροπίνακα (σχέδιον):**

Τίτλος ... (τό φαινόμενον)

Τό πρόβλημα	Πειράματα Διαπιστώσεις	Ἑρμηνεῖα Διατύπωσις Νόμου	Ἑφαρμογή "Ἀσκήσις - Ἐκφρασίς"
Πῶς	1ον πείραμα (ὕλικά - ἐνέργεια): Σκίτσον: Διαπίστωσις: 2ον πείραμα: Σκίτσον: Διαπίστωσις:	Αἰτία: Ἀποτέλεσμα: .. Νόμος:	α) Προβλήματα ζωῆς, ἀποδεικτικά πειράματα: β) Συσκευαί, μηχανήματα: γ) Κατασκευαί καί δραστηριότητες:

Δ'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ

Διὰ τήν διδασκαλίαν ἀντικειμένου τῆς ἀνοργάνου ἢ τῆς ὀργανικῆς Χημείας ἐφαρμόζομεν τήν πορείαν, ἡ ὁποία ὑπεδείχθη ἀνωτέρω διὰ τό μάθημα τῆς Ὄρυκτολογίας. Εἰς περίπτωσιν, κατὰ τήν ὁποίαν ἀπαιτεῖται κατὰ τήν διδασκαλίαν πεί-

ραμα, εφαρμόζεται ή πορεία διδασκαλίας φυσικού φαινομένου, ή όποια εξετέθη άνωτέρω. Ένίοτε, αναλόγως προς τήν φύσιν τής ύλης, ένδεικνύται συνδυασμός τών διαδικασιών και από τās δύο πορείας διδασκαλίας, (όρυκτολογίας και φυσικής πειραματικής).

10. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. «Τό μεγαλειόν τοῦ σύμπαντος εἰς τόν χώρον καί τόν χρόνον, τό πλῆθος τών μορφῶν του, ἡ συνάφειν τών νόμων του, ἡ ένότης, πού κυριαρχεῖ, ὅλα αὐτά γίνονται σιγά - σιγά διά τό άνωρῶνιν πνεῦμα ὑποκείμενον θαυμασμοῦ καί ὑποκείμενον ὑπερηφανείας, διότι τό ἴδιον κατώρῳσε νά τά άνακαλύψῃ. Διά τοῦτο τό μάθημα τών φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι πηγὴ χαρᾶς καί αὐτοπεποιθήσεως» (R. HUBERT). Σχολιάσατε τήν άποψιν αὐτήν.
2. «Παρατήρησις δέν εἶναι άπαρίθμησης μέ ὁποιαδήποτε σειρά καί άδιακρίτως ὧλων τών ὁρατῶν χαρακτηριστικῶν καί ἰδιαιτεροτήτων ένός πράγματος ἡ ένός ἐμβίου ὄντος. Παρατήρησις εἶναι ἡ ικανότης νά διακρίνῃ κανεῖς τό οὐσιώδες εἰς τό άντικείμενον, νά διαθλέπῃ ὅτι ὁ προσωρισμός ένός άντικείμενου ρυθμίζει τήν μορφήν καί ἐπιβάλλει τήν ἐκλογήν τών ὑλικῶν, από τά ὁποία ἔχει συντεθῇ». Κρίνατε αὐτήν τήν παιδαγωγικήν θέσιν.
3. «Τά ἴδια τά παιδιά δύνανται ν' άρχίζουν νά ἐκτελοῦν πειράματα διά τήν άναζήτησιν άπαντήσεων εἰς τεθείσας ὑπ' αὐτῶν άπορίας καί ἐκδηλωθείσας άνησυχίας... Ὅρθόν εἶναι νά μή ἔχουν άναγνώσει τήν περιγραφήν τούτων προηγουμένως εἰς τό βιβλίον». Άναλύσατε καί σχολιάσατε τήν άποψιν αὐτήν.
4. Διά τήν προπαρασκευήν σας εἰς τό μάθημα τών φυσικῶν ἐπιστημῶν μπορεῖτε νά προβῇτε εἰς τās ἐξῆς ἐνέργειας: α) Ἐξέτασις τής διδακτέας ὕλης τοῦ μαθήματος κατά τάξεις δι' ὅλον τό διδ. ἔτος καί προσδιορισμός τών άπαραιτήτων διά κάθε κεφάλαιον ὑλικῶν, ὀργάνων, πειραμάτων, προπλάσμάτων, σχεδίων, εἰκόνων καί πινάκων. β) Ἐξεύρεσις τών άπαραιτήτων ὑλικῶν καί μέσων μέ προσωπικάς συλλογάς καί μέ προσφοράν τών μαθητῶν, τών γονέων, τών ἐπαγγελματιῶν, τών τεχνιτῶν, τών συλλόγων, τών άδελφοτήτων καί τής σχολικῆς ἐφορείας. γ) Διαρρύθμισις τών χώρων τοῦ διδακτηρίου διά τήν άνετον ἐκτέλεσιν πειραμάτων, διά τās παρατηρήσεων τών μαθητῶν, διά τήν τοποθέτησιν καί διαφύλαξιν τών ὑλικῶν καί ὀργάνων καί διά τήν εὐχερῇ χρῆσιν των. Τήρησις σημειώσεων, βιβλίων καί εὐρετηρίων δι' ὅλα αὐτά. Αἱ άνωτέρω ἐργασίαι δύνανται νά γίνωνται κατά τόν χρόνον τών σχολικῶν διακοπῶν.

11. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. PIAGET, Epistemologie genetique, τ. II, P.U.F. 1950.
2. α) Εἰδικὴ Διδακτικὴ: Α. Ἰσηγόνη (1959), Ν. Ἐξαρχοπούλου (1962), Ἐμ. Ζαμπετάκη (1970), β) Μεγ. Παιδ. γ) Εὐκυκλοπαίδεια, 1968 τ. 5ος σελ. 542, 552. γ) E. NATALIS, les disciplines d'ideation, Liege, 1951, σελ. 9 - 15.
3. Ὁ Ἄθ. Φαλίδας (1760 - 1833) ἐδίδασκεν εἰς τήν Καπλάνειον Σχολήν Ἰωαννίνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας Φυσικὴν μέ πειράματα.
4. R. HUBERT, μεταφ. Κ. Ι. Κίτσου - Β. Σκουλάτου, Γεν. Παιδαγωγική, 1972, σελ. 433 - 439.
5. «Τό νά μάθῃ κανεῖς νά παρατηρῇ τό άντικείμενον τής φύσεως, εἶναι τό ἴδιο σάν νά εἰσδῇ ὁ ἴδιος ὁ έαυτός του βαθεῖα μέσα στό άντικείμενον, νά ξεχνιέται μπροστά του, νά πείθεται ὅτι τό άντικείμενον ἔχει τήν ξεχωριστὴ του φύσιν, τή δική του άνάπτυξιν καί πώς ὅλα αὐτά δέν ἐξαρτῶνται από τίς προτιμήσεις μας καί από τίς ἰδιότητες μας». (R. HUBERT, έν. άν., σελ. 434).
6. Κων. Ι. Κίτσου, Συγκριτικὴ Παιδαγωγική, 1963, σελ. 169 (πορίσματα διεθνούς διασκέψεως εἰς Γενεύην).
7. α) Ψυχολογικά θέσεις τοῦ J. PIAGET, βλ. Κων. Κίτσου, Ψυχολογία τής μαθήσεως 1971, σελ. 190 - 200, β) UNESCO, μεταφ. Μ. Παπαϊωάννου, Ὁδηγός διδ/λίας φυσιγγνωστικῶν

- μαθημάτων, Έκδ. «ΑΘΗΝΑ», 1973, σελ. 21 - 25, γ) Ν. Ράπτη, Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διανοήσεως, 1974, σελ. 119 - 230. δ) Κ. Ι. Κίτσου: Οἱ ἐννοιες τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς στὰ παιδιά, Έκδ. Δίπτυχο, Ἀθήνα 1976.
8. Σχέδιον ἀναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ Δημοτ. Σχολείου, Ὑπουργεῖον Παιδείας, Τμήμα Πρ/τος καὶ Μελετῶν Δημ. Έκπ/σεως, 1973.
9. α) Ε. NATALIS, ἐν. ἀν., σελ. 41 - 68, β) UNESCO – Μ. Παπαϊωάννου, ἐν. ἀν. 34 - 42, γ) Κ. Κίτσου, Συγκριτικὴ Παιδαγωγικὴ, ἐν. ἀν. σελ. 169. δ) Κ. Κίτσου, ψυχολογία τῆς μαθήσεως, ἐν. ἀν. σελ. 289 - 292.
10. UNESCO – Μ. Παπαϊωάννου, ἐν. ἀν., σελ. 26.
11. UNESCO κ.λ.π. ἐν. ἀν. σελ. 14 - 19 καὶ 49 - 51.
12. Βλέπε: α) UNESCO – Μ. Παπαϊωάννου, ἔκδ. «ΑΘΗΝΑ», Ἀθήναι 1973, β) Ι. Μπουρούτη, γ) Ἀγγ. Σαφαρίκα, ἔκδ. Ι. Καμπανᾶ, δ) Α. Βλαστοῦ, ε) Δ. Σπανοῦ (Τεχνικὴ ταριχεύσεων) Θεσ/κη 1973, στ) Ὁ κόσμος τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, Χρυσὸς Τύπος, Ε.Π.Ε. Ἀθήναι.

ΧΙΧ. Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ο άνθρωπος, ζών, κινούμενος και δημιουργών έργα εις τόν χώρον τής γῆς, παρατήρει τήν πλαστικήν διαμόρφωσιν αὐτῆς, τās μεταβαλλομένης κλιματολογικῆς συνθήκας, τήν ποικιλίαν τῶν φυτῶν καί τῶν ζῶων, τούς ἀνθρωπίνους οἰκισμούς καί τὰ διαφορετικά κατὰ τόπους πνευματικά καί ὑλικά δημιουργήματα τῶν προγόνων του καί τῶν συγχρόνων του συνανθρώπων. Κατά τās παρατηρήσεις του, διεπίστωνεν τās ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις αὐτῶν τῶν στοιχείων καί ἐπεδίωκε νά τās ἐρμηνεύσῃ καί ἐκμεταλλευθῇ, κινούμενος ἀπό γνωσιολογικόν καί χρησιμοθηρικόν διαφέρον.

Κατά τήν προσπάθειάν του αὐτήν, ὁ ἄνθρωπος προέβαινε κατ' ἀρχήν εις ἐγκεντρικὰς ἢ μυθικὰς ἐρμηνείας, βραδύτερον εις θεωρητικὰς καί κατὰ διαίθησιν ἀναλύσεις καί κατόπιν εις συστηματικὰς παρατηρήσεις, εις συγκρίσεις καί εις ἐπιστημονικὰς διερευνήσεις. Τοιοῦτοτρόπως, ἐδημιουργήθη προοδευτικῶς ἡ ἐπιστήμη τῆς Γεωγραφίας, ἡ ὁποία διεκρίθη εις φυσικήν γεωγραφίαν, εις ἀνθρωπογεωγραφίαν καί εις κοσμογραφίαν.¹ Ἡ φυσική γεωγραφία εἰκονίζει τήν μορφήν τῆς γῆς, ἐξετάζει τήν κατανομήν τῶν διαφόρων φυσικῶν φαινομένων ἐπὶ τῆς γῆς, ἀποτελέσμα τῶν ὁποίων εἶναι ὁ καιρός, τὰ ὄρη, αἱ πεδιάδες καί οἱ ποταμοί, καί μελετᾷ τās ἀμοιβαίας σχέσεις τοῦ ὀρυκτολογικοῦ, φυτικοῦ καί ζωικοῦ βασιλείου, τῶν ὑδάτων καί τοῦ ἀέρος. Ἡ ἀνθρωπογεωγραφία ἐρευνᾷ τήν κατανομήν ἐπὶ τῆς γῆς τῶν οἰκονομικῆς, πολιτικῆς καί πολιτιστικῆς φύσεως δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, εις σχέσιν πάντοτε μέ τήν φύσιν καί τήν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους, καί τās μεταβολάς, τās ὁποίας ἐπιφέρουν αἱ δραστηριότητες αὐταί εις τὸ φυσικόν τοπίον. Ἡ κοσμογραφία ἢ μαθηματική γεωγραφία ἐρευνᾷ τὸ σχῆμα καί τὸ μέγεθος τῆς γῆς, καθὼς καί τήν θέσιν αὐτῆς ἐντὸς τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος.

Νεώτεροι γεωγράφοι ἀποφεύγουν τήν διαίρεσιν τοῦ ἔργου των εις κεφάλαια, καθ' ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ὀρίσθουν σαφῆ ὅρια διαχωρισμοῦ εις αὐτά. Συνήθως, μελετῶνται φυσικαὶ περιοχαὶ τῆς γῆς μέ τās ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις τῶν φυσικῶν καί βιολογικῶν φαινομένων καί τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Σχετικῶς, σήμερον, πιστεύεται ὅτι μία περιοχὴ τῆς γῆς ἀποτελεῖ μίαν ἀποθήκην, εις τήν ὁποίαν τοποθετοῦνται ἀπὸ τήν φύσιν ποικίλαι ἐνέργειαι, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάπτυξις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τόν ἄνθρωπον.

Πορίσματα τῆς ἐπιστήμης τῆς γεωγραφίας, ὑπὸ τήν ἀνωτέρω ἔννοιαν, διδάσκονται εις τὰ σχολεῖα. Εἰς τὸ Δημοτικόν Σχολεῖον τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας περιλαμβάνει τήν πατριδογνωσίαν, τήν κυρίως γεωγραφίαν καί τήν κοσμογραφίαν.

Μέ τὸ μάθημα αὐτό, τὰ παιδιὰ γνωρίζουν προοδευτικῶς τὰ χαρακτηριστικά τῶν ἐγγυτέρων καί ἀπωτέρων πρὸς αὐτὰ φυσικο - ἀνθρωπογεωγραφικῶν περιοχῶν καί ἀσκούνται νά σκέπτονται «γεωγραφικῶς». Ἐκκινούντες εις τὸ Σχολεῖον ἀπὸ τήν πνευματικὴν περιέργειαν τῶν παιδιῶν διὰ τὸ περιβάλλον των, ὀδηγοῦμεν καταλλήλως αὐτὰ νά διακρίνουν τās ἀμοιβαίας σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ χώρου, νά καθορίζουν τούς λογικούς δεσμούς, ποῦ ὑφίστανται μεταξύ ἐδάφους,

κλίματος, φυτών, ζώων και ανθρώπου, νά διαπιστώνουν ότι αἱ δραστηριότητες τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζονται ἀπό τήν φυσικήν περιοχήν καί ὅτι ὁ ἀνθρώπος μέ τήν σειράν του μεταβάλλει τόν χώρον, διὰ νά τόν κάμῃ ἱκανόν νά ὑπηρετῇ τὰς χρησιμοθηρικές ἐπιδιώξεις καί τὰ ἰδεώδη του. Ἔτσι, μέ τό μάθημα αὐτό οἱ μαθηταί προχωροῦν διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς κατ' ἀναλογίαν ἐρμηνείας εἰς τήν συγκρότησιν συλλογισμῶν καί εὑρεσιν αἰτιῶδων γεωγραφικῶν σχέσεων καί κατανοοῦν ὅτι ἡ Γεωγραφία δέν εἶναι κυρίως τίποτε ἄλλο παρά ἡ περιγραφή τῶν ἰχνῶν, ποῦ ἔχει χαράξει ἡ προαιωνία ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ²

Κατά τοὺς ἀρχαίους χρόνους, οἱ Ἕλληνες ἡσχολήθησαν μέ τὰ θέματα τῆς Γεωγραφίας καί τὰ πορίσματά των διεδίδοντο ἀπό γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ τῆς ἐλευθέρως, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, ἀγωγῆς. Ὁ Ἑκαταῖος (500 π.Χ.), ὁ Ἀναξίμανδρος (500 π.Χ.), ὁ Ἡρόδοτος (485 - 420 π.Χ.), ὁ Πυθέας (4ος αἰὼν π.Χ.) καί ὁ Ἀριστοτέλης (384 - 323 π.Χ.) διαδίδουν μέ τὰ συγγράμματα καί τήν διδασκαλίαν των ἀξιολόγους γεωγραφικάς γνώσεις. Ὁ Στράβων (68 π.Χ. - 25 μ.Χ.) μέ τὰ περίφημα «Γεωγραφικά» του θεωρεῖται πατήρ τῆς Γεωγραφίας καί διδάσκει εἰς τήν ἀρχαίαν ἀνθρωπότητα γεωγραφικάς γνώσεις διὰ τὰς παραμεσογείους χώρας. Ὁ Πτολεμαῖος (150 μ.Χ.) προσφέρει τήν ἀντίληψιν ὅτι ἡ γῆ τίθεται εἰς τό κέντρον τοῦ πλανητικοῦ συστήματος.

Κατά τοὺς μεσαιωνικούς χρόνους, μέ τὰς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν (Σταυροφορίαι, ἐπικοινωνίαι μέ τοὺς Ἀραβας, ἐπιδρομαί Μογγόλων, ναυσιπλοῖα εἰς Ἀτλαντικόν ὠκεανόν), διευρύνονται αἱ γεωγραφικάς γνώσεις καί τό διαφέρον τῶν ἀνθρώπων δι' ἄλλας χώρας.

Κατά τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ Κοπέρνικος (Πολωνία, 1473 - 1543) εἰσάγει τήν ἀντίληψιν ὅτι ἡ γῆ στρέφεται περὶ τόν ἄξονά της καί ὅτι τό πλανητικόν σύστημα κινεῖται περὶ τόν ἥλιον, καί ὁ Κέπλερ (Γερμανία 1571 - 1630) καθορίζει τοὺς νόμους κινήσεως τῶν πλανητῶν. Ὁ Ρίττερ (Γερμανία 1777 - 1859) ἐρευνᾷ τὰς σχέσεις τῆς γῆς καί τοῦ ἀνθρώπου, ὁρίζει τρεῖς κλάδους τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης (φυσική γεωγραφία, ἀνθρωπογεωγραφία καί συγκριτική γεωγραφία) καί προσφέρει πολυτίμους θέσεις διὰ τήν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καί διὰ τήν συγκρότησιν τῶν προγραμμάτων διδασκαλίας τοῦ μαθήματος εἰς τὰ σχολεῖα.

Διὰ τήν εἰσαγωγήν τοῦ μαθήματος εἰς τήν Ἑκπαίδευσιν καί διὰ τόν καθορισμόν καταλλήλου μεθόδου διδασκαλίας του (ἐποπτεία, αἰτιώδεις σχέσεις) λαμβάνουν θέσεις ὁ Λῶκ, ὁ Κομένιος, ὁ Φράνκε, ὁ Ρουσσώ, ὁ Πεσταλότσι, ὁ Κάντιος καί ὁ Ἑρবারτος. Παιδαγωγοί τοῦ 20οῦ αἰῶνος (Ντεκρολύ, Ντιούι, Κερσενστάινερ, Κουζινέ) προσέχουν ἰδιαίτερώς τό μάθημα τῆς γεωγραφίας καί διατυπώνουν σπουδαίας μεθοδολογικάς ἀρχάς.

Εἰς τήν χώραν μας, ἡ Γεωγραφία διδάσκεται, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἰς τὰς Σχολάς τοῦ Γένους. Μετά τήν ἀπελευθέρωσιν, τό μάθημα περιλαμβάνεται εἰς τὰ προγράμματα τῶν Σχολείων. Ὁ Παιδαγωγός Δημ. Λάμπας (1879 - 1942) ἐκδίδει μελέτην μέ συγχρόνους παιδαγωγικάς ἀντιλήψεις διὰ τό μάθημα αὐτό καί ἄλλοι παιδαγωγοί ὑλοποιοῦν νέας διδακτικάς ἀρχάς.

Σήμερον, εἰς ὅλας τὰς χώρας, λόγῳ τῶν συχνῶν ἐπικαταλλαγῶν ἀγαθῶν καί ἰδεῶν μεταξύ τῶν λαῶν τῆς γῆς, λόγῳ τῆς μεγάλης τουριστικῆς κινήσεως καί λόγῳ τῆς διὰ ποικίλων μηχανικῶν μέσων τροφοδοτουμένης περιεργείας τῶν ἀνθρώπων

νά γνωρίσουν άλλους τόπους και νά ζήσουν ἐπ' ὀλίγον ἢ ἐπὶ μακρόν εἰς αὐτούς, τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας κατέχει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὰ προγράμματα τῶν Σχολείων. Εἰδικὰ βοηθήματα διὰ τὸν διδάσκαλον καὶ τοὺς μαθητὰς (βιβλία, εἰκόνες, φωτογραφίαι, κινηματογράφαι, χάρται, κ.λπ.) ἐκδίδονται καὶ κυκλοφοροῦν εἰς εὐρείαν κλίμακα. Αἱ μορφωτικαὶ ἐκδρομαὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν καὶ τὸ ἐσωτερικόν καὶ αἱ ἀνταλλαγαὶ μαθητῶν μεταξὺ χωρῶν περιλαμβάνονται πλεον εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα.

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ³

1. Μὲ τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας, ὡς πατριδογνωσίας, ὡς κυρίως γεωγραφίας καὶ ὡς κοσμογραφίας, καλλιεργοῦνται αἱ διανοητικαὶ λειτουργίαι τοῦ παιδιοῦ. Μὲ τὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς πλαστικῆς διαμορφώσεως τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς εἰς τὴν στενωτέραν καὶ εὐρυτέραν πατρίδα, μὲ τὴν μελέτην χαρτῶν καὶ εἰκόνων, μὲ τὰς συζητήσεις καὶ τὰς ἀναζητήσεις τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων ἐδάφους, κλίματος, ζῶων, φυτῶν καὶ ἀνθρώπου, ἀναπτύσσονται ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις, ἡ φαντασία, ἡ ἐννοια τοῦ εὐρύτερου χώρου, ὁ συλλογισμός, ἡ κρίσις. Δι' ὧν αὐτῶν θὰ δύναται τὸ παιδί νά σκέπτεται σιγά - σιγά «γεωγραφικῶς», νά παριστάνῃ δηλαδὴ μέσα του τὰς συνθήκας, πού κυριαρχοῦν εἰς τὰς διαφόρους χώρας, μὲ ἀναλογικὰς συγκρίσεις πρὸς τὰς συνθήκας τοῦ τόπου του, καὶ νά στοχάζεται ὀρθῶς διὰ τὰ οἰκονομικά, πολιτικά καὶ κοινωνικά προβλήματα τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον ζῇ.

2. Μὲ τὸ μάθημα αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται ἐπίσης πληρεστέρα γνωριμία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μαθητὴς γνωρίζει τὴν ποικίλιαν τῶν ἀνθρωπίνων τύπων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὁμάδων. Διαπιστώνει τὴν ἐξάρτησίν των ἀπὸ τὸ περιβάλλον, εἰς τὸ ὁποῖον ζοῦν. Συνειδητοποιεῖ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν αὐτὸ τὸ περιβάλλον. Ἀξιολογεῖ τὴν δραστηριότητα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ. Σχηματίζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὀντότης δέχεται βεβαίως τὰς ἐπιδράσεις τοῦ γεωφυσικοῦ περιβάλλοντος ἀλλ' ἔχει καὶ τὸν δυναμισμόν νά χρησιμοποιεῖ τὴν ἐνέργειαν τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως νομίζει καλύτερα, νά ἐγκαθιστᾷ μίαν συνάφειαν εἰς τὰ σποραδικὰ στοιχεῖα, νά θέτῃ ἓνα σύστημα ὀργανωμένων δυνάμεων εἰς τὰς ἀσυναρτήτους συνεπείας τῶν τοπικῶν συνθηκῶν καὶ νά ἐκφράζῃ ἔτσι τὴν ἀτομικότητά της.

3. Ἐνδυναμοῦται ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ διαμορφώνεται ἡ ἐθνικὴ συνείδησις. Τὸ παιδί γνωρίζει τὸ ἔδαφος, τὸ κλίμα, τὸν ἔμβειον κόσμον καὶ τὸν πολιτισμόν τῆς στενωτέρας καὶ εὐρυτέρας πατρίδος του. Συνειδητοποιεῖ τὸν διὰ μέσου τῶν αἰώνων μόχθον τῶν προγόνων του εἰς τὴν γῆν τῆς πατρίδος. Κατανοεῖ τὴν ἐξάρτησιν τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὸν χώρον τῆς πατρίδος του καὶ ἐκτιμᾷ τὸν δυναμισμόν τῶν συμπατριωτῶν του διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτοῦ τοῦ χώρου καὶ τὰς θυσίας των διὰ τὴν διάσωσιν τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας του. Μέσα του ζῇ ἀγάπην διὰ τὸ ἔθνος του καὶ τὸν πόθον νά πράξῃ ὁμοίως καὶ ἐτι περισσότερα διὰ τὴν πατρίδα του.

4. Συντελεῖται ἡθικὴ ἀγωγή εἰς τοὺς μαθητάς. Τὰ παιδιά ἐπεκτείνουν τὴν ἀγάπην των πρὸς τὴν πατρίδα των εἰς ἀγάπην πρὸς τοὺς συμπατριώτας των, πού ζοῦν ὑπὸ τὰς αὐτὰς γεωφυσικὰς συνθήκας καὶ ἀγωνίζονται εἰς τὸν αὐτόν ἐθνικὸν μόχθον. Ἐκτιμοῦν τοὺς ἐργαζομένους ἀνθρώπους καὶ σέβονται τὸν ἀνθρώπινον μόχθον. Μία γόνιμος καὶ ὡραία χώρα, τὴν ὁποίαν γνωρίζουν οἱ μαθηταί, δύναται ν' ἀποτελῇ δι' αὐτοὺς μίαν σταθεράν ἐκκλησίαν δι' εὐφύεις πρωτοβουλίας, διὰ συνε-

χεις προσπαθείας καί διά φιλεργίαν. Τά παιδιά, επίσης, κατανοοῦν ὅτι ἡ γῆ δέν εἶναι παρά ἓνα ἄσημον τμήμα ἑνὸς κόσμου ἀπείρως εὐρυτέρου, ὁ ὁποῖος ἐπίσης χάνεται εἰς ἓνα πλῆθος ἀπὸ ὁμοίους κόσμους, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα φαινόμενα εἶναι πάντοτε σχετικά καί ὅτι ὁ ἑαυτός των εἶναι ἐλάχιστος ἔναντι τοῦ μεγέθους τοῦ σύμπαντος καί ταυτόχρονως μέγας διά τās δυνατότητας, πού ἔχει νά γνωρίζῃ, νά τιθασεῖ καί νά ἐκμεταλλεύεται αὐτό τό σύμπαν. Μὲ αὐτὴν τὴν τελευταίαν κατανόησιν, οἱ μαθηταὶ ἀποκτοῦν αὐτογνωσίαν καί «αἰσθάνονται θαυμασμόν δι' Ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε διά τόν ἄνθρωπον ἕναν ἐξάσιον καί πλούσιον χώρον κατοικίας, ἄξιον διά τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ».

5. Ἐπιτυγχάνεται ἐκπολιτιστικὴ ἐπίδρασις. Διά τῆς μελέτης τῶν οικονομικῶν καί πολιτιστικῶν στοιχείων ἄλλων χωρῶν, οἱ μαθηταὶ προβαίνουν εἰς συγκρίσεις ἀντιστοίχων δεδομένων εἰς τὴν ἰδικὴν των χώραν, διδάσκονται ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ μόχθου τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τὴν γῆν των, δύνανται αὖριον νά ἀναπτύσσουν μὲ ἄλλους λαοὺς ἐπικαταλλαγὰς ἀγαθῶν καί ἰδεῶν, αἰσθάνονται πόθους ἐξομοίωσης πρὸς πολιτισμένας χώρας καί διακατέχονται ἀπὸ τὴν διάθεσιν νά ἀξιοποιήσουν τās ξένας διδασχάς καί νά βελτιώσουν τόν πολιτισμόν των. Ἔτσι, θά εἶναι εἰς θέσιν, αὖριον, εἰς ἐποχὴν διευρύνσεως τῶν οικονομικῶν, πολιτικῶν καί πολιτιστικῶν σχέσεων μεταξύ ὄλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου, νά κινοῦνται, δι' οικονομικούς, πολιτιστικούς καί ψυχαγωγικούς σκοποὺς, ἀνέτως εἰς ὅλην τὴν γῆν καί νά ἀποβαίνουν ἔμπειροι ἀνθρώποι τῆς ἐποχῆς των.

6. Καλλιιεργεῖται τό πνεῦμα τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως τῶν λαῶν. Ἡ μελέτη τῶν προσπαθειῶν, πού ἀνέπτυξαν οἱ ἄνθρωποι ὅλης τῆς γῆς, διά νά προσαρμόσουν τό φυσικόν περιβάλλον πρὸς τās ἀνάγκας των, γεννᾷ τό αἶσθημα ἐκτιμήσεως δι' ὅλους τοὺς λαοὺς καί ἐνισχύει τό πνεῦμα ἀμοιβαίας κατανοήσεως καί συνεργασίας μεταξύ τῶν λαῶν. Ὁδηγοῦντες τοὺς μαθητὰς νά σκέπτονται γεωγραφικῶς, τονίζει ἡ UNESCO, κατευθύνωμεν αὐτοὺς νά σκέπτονται παγκοσμίως. «Κατ' αὐτὸν τόν τρόπον, τοὺς μανθάνομεν νά θεωροῦν τās ἄλλας χώρας, τοὺς ἄλλους λαοὺς, τās ἄλλας κοινωνίας, τās ἄλλας δραστηριότητας, τὰ ἄλλα εἶδη ζωῆς, ὅπως τὰ ἰδικά των. Τοὺς ἐνισχύομεν νά ξεπερνοῦν τόν στενὸν τοπικόν των ὀρίζοντα καί νά μετατίθενται οἱ ἴδιοι, τόσο μικροὶ ἀκόμη, καί νά μεταθέτουν τὴν χώραν των εἰς τοὺς ἀνθρώπους καί εἰς τὰ κράτη τοῦ κόσμου καί νά ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν των ὅτι οἱ ἴδιοι καί ἡ χώρα των δέν εἶναι παρά ἓνα τμήμα μιᾶς κοινότητος εὐρυτέρας, πού ἐκτείνεται εἰς ὁλόκληρον τόν πλανήτην».⁴

4. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Ἀπόκτησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν μιᾶς εὐρυτέρας παραστάσεως τοῦ χώρου μὲ τās ποικίλας μορφάς τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καί μὲ τὴν θέσιν τοῦ πλανήτου μας εἰς τὸ ἡλιακόν σύστημα.

2. Συνειδητοποίησις ὑπὸ τῶν παιδιῶν τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τῆς γῆς καί τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν κατανόησιν τῶν στενῶν σχέσεων τοῦ κλίματος, τῆς φύσεως, τῆς πλαστικῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους, τῆς ὑδρογραφίας, τῆς χλωρίδος καί τῆς πανίδος μὲ τās ἀσχολίας τῶν ἀνθρώπων καί τὴν ἀποκατάστασιν των, μὲ τὴν κατανομήν των πληθυσμῶν καί τὴν συγκρότησιν ἐθνότητων, μὲ τὴν διαμόρφωσιν τῶν θεσμῶν καί τῶν ἐθίμων καί μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ των.

3. Οἱ ἀνωτέρω γενικοὶ σκοποὶ ἀναλύονται εἰς ἐπὶ μέρους ἐπιδιώξεις διά τās

διαφόρους τάξεις του Δημοτικού Σχολείου και σχετίζονται με τους στόχους της καθοριζόμενης διδακτέας ύλης.

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Απαραίτητοι ψυχολογικοί προϋποθέσεις, διά την διδασκαλίαν του μαθήματος της Γεωγραφίας, είναι: α) η συγκρότησις της έννοιας του χώρου, καί η ικανότης παραστάσεως αὐτοῦ, β) ἡ συγκρότησις της έννοιας της αιτιότητος, γ) ἡ συγκρότησις της έννοιας της ἀμοιβαιότητος καί δ) τό διαφέρον διά τά θέματα τοῦ μαθήματος.⁵

1. **Ἡ γενική έννοια τοῦ χώρου** περιλαμβάνει μερικωτέρας ποιοτικές καί ποσοτικές έννοιας.⁶ Εἰς τὰς ποιοτικές έννοιας ἐντάσσονται: α) αἱ έννοιαι τοῦ τοπολογικοῦ χώρου ἥτοι αἱ έννοιαι της γειτνιάσεως, τοῦ διαχωρισμοῦ, της διατάξεως, τοῦ περιτυλίγματος καί της συνεχείας τῶν ἀντικειμένων ἢ τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων ἐκάστου ἀντικειμένου, β) αἱ έννοιαι τοῦ προβολικοῦ χώρου ἥτοι αἱ έννοιαι της προβολικῆς εὐθείας, της προοπτικῆς, της προβολῆς, τῶν σκιῶν, της συσχετίσεως τῶν προοπτικῶν, της νοερᾶς τομῆς καί τοῦ ἀναπτύγματος τῶν ἐπιφανειῶν καί γ) αἱ έννοιαι τοῦ εὐκλείδειου χώρου ἥτοι αἱ έννοιαι τῶν γραμμῶν, τῶν παραλλήλων, τῶν ὁμοιοτήτων καί ἀναλογιῶν τῶν σχημάτων, της καθέτου, τοῦ συστήματος τῶν συντεταγμένων κ.λ.π. Εἰς τὰς ποσοτικές έννοιας τοῦ χώρου περιλαμβάνονται αἱ έννοιαι της μετρήσεως μηκῶν, γωνιῶν καί καμπυλῶν, αἱ έννοιαι τῶν ἐπιφανειῶν, τῶν ὀγκων καί τῶν μετρήσεων αὐτῶν, ἡ έννοια της μεταθέσεως τῶν ἀντικειμένων καί ἡ έννοια της διατηρήσεως ἀμεταβλήτων τῶν ποσοτήτων εἰς τόν χῶρον.

Αἱ ἀνωτέρω έννοιαι εἶναι ἀπαραίτητοι διά την κατανόησιν της πλαστικῆς διαμορφώσεως της γῆς κατὰ τό μάθημα της πατριδογνωσίας, διά την νοεράν παράστασιν τῶν μορφῶν της ἐπιφανείας μιᾶς χώρας βάσει τοῦ χάρτου, κατὰ τό μάθημα της κυρίως γεωγραφίας, καί διά τόν ὑπολογισμόν τῶν γειτνιάσεων, τῶν διατάξεων, τῶν προοπτικῶν, τῶν ὁμοιοτήτων καί ἀναλογιῶν, τοῦ εἶδους καί τοῦ μεγέθους τῶν γραμμῶν, τῶν ἐπιφανειῶν καί τῶν ὀγκων εἰς τά διάφορα γεωγραφικά στοιχεῖα (σύνορα κρατῶν, κάθετος καί ὀριζόντιος διαμελισμός, σχήματα, ἀναλογία, ἀποστάσεις, ἐκτάσεις, ὄγκοι κ.λ.π.).

Αἱ ποιοτικαί έννοιαι τοῦ χώρου ἀπαιτοῦσαι, διά την ὠρίμανσίν των, την ἀντιληπτικήν ἐπαφήν μέ τά στοιχεῖα τοῦ χώρου, τόν σχηματισμόν της πνευματικῆς παραστάσεως (νοερᾶς εἰκόνας) τοῦ χώρου καί την ἐκτέλεσιν νοερῶν λογικῶν πράξεων ἐπὶ τῶν στοιχείων τοῦ χώρου (προσθαιρέσεις, συσχετίσεις), συγκροτοῦνται εἰς την νοημοσύνην τῶν παιδιῶν 10 ἐτῶν περίπου ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν συγκεκριμένων μορφῶν τοῦ χώρου καί τῶν προεφθῶν 12 - 15 ἐτῶν ἄνευ της παρουσίας συγκεκριμένων στοιχείων τοῦ χώρου (ἐπὶ νοεροῦ πεδίου).

Αἱ ποσοτικαί έννοιαι τοῦ χώρου, ἀπαιτοῦσαι, διά τόν σχηματισμόν των, λογικᾶς ἐνεργείας θετικῆς καί ἀντιστρόφου διατάξεως στοιχείων, τεμαχισμοῦ, μεταθέσεως καί ἐντάξεως μερῶν ἐνός ὅλου, συγκροτοῦνται εἰς την νοημοσύνην παιδιῶν 11 - 14 ἐτῶν.

2. **Ἡ έννοια της αιτιότητος**, ὡς ἀναγνώρισις παράγοντος, πού συντελεῖ εἰς ἓνα διαπιστούμενον ἀποτέλεσμα,⁷ εἶναι ἀπαραίτητος, διά νά δύναται ὁ μαθητής νά ἀναζητῇ αἰτιώδεις σχέσεις μεταξύ της γῆς, τοῦ κλίματος, της χλωρίδος, της πανίδος καί τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ έννοια αὕτη, ἀπαιτοῦσα, διά την συγκρότησίν της, την ἀπαλλαγὴν της σκέ-

ψεως από ύποκειμενικά, ψυχιστικά και μαγικά στοιχεία και τάς λογικάς ενέργειας της δημιουργίας σειράς μερικωτέρων γεγονότων εις τόν χρόνον (διαδοχή ενεργειών) και της θετικής και αντίστροφου ταύτοχρόνως θεωρήσεως τών δεδομένων, πρὸς ἐπιβεβαίωσιν της ὁρθότητος της οἰκοδομηθείσης σειράς τών γεγονότων (αἰτία - ἀποτέλεσμα, ἀποτέλεσμα - αἰτία), ὠριμάζει εις τὴν νοημοσύνην παιδιῶν 10 ἐτῶν, ὅταν σκέπτονται μόνον ἐπὶ συγκεκριμένων ἀντικειμένων, καὶ προεφήθων 12 - 14 ἐτῶν, ὅταν σκέπτονται νοερώς καὶ ἐπὶ ὑποτιθεμένων ἀντικειμένων.

3. Ἡ ἔννοια της ἀμοιβαιότητος, ὡς ἀναγνώρισις ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως καὶ ἀλληλεξαρτήσεως δύο ἢ περισσοτέρων ἀντικειμένων, εἶναι ἀναγκαία, διὰ νὰ δύναται ὁ μαθητὴς νὰ ἀναζητῇ τάς ἀλληλεξαρτήσεις καὶ ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις της πλαστικής διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, τῶν φυσικῶν φαινομένων, τοῦ κλίματος, της ὑδατογραφίας, τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῶων μέ τάς ἀσχολίας τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἐγκατάστασιν αὐτῶν, τὴν κατανομήν τῶν πληθυσμῶν, τὴν συγκρότησιν ἐθνότητων, τὴν διαμόρφωσιν θεσμῶν καὶ ἐθίμων καὶ τὸν ἐν γένει πολιτισμόν. Διὰ της ἔννοιός της ἀμοιβαιότητος ὁ μαθητὴς θὰ ὁδηγηθῇ εις τὴν σύλληψιν της βασικῆς ἀρχῆς ὅτι τό γεωφυσικὸν περιβάλλον δέν εἶναι μόνον τό ἀντικείμενον, ποῦ ἀσκεῖ ἐπιδράσιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τό ὑποκείμενον, ποῦ δέχεται τάς ἐπιδράσεις της βουλήσεως καὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου (διαμόρφωσις της γῆς μέ μηχανήματα δι' ἐκμετάλλευσίν της, καλλιέργειαι φυτῶν καὶ ζῶων, ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἀέρος της ἀτμοσφαιρας ἀπὸ τόν καλλιεργούμενον ἔμβιον κόσμον καὶ ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς, διαρρύθμισις ὑδάτων, καταστροφή ἢ προστασία καὶ βελτίωσις τοῦ περιβάλλοντος κ.λ.π.).

Ἡ ἔννοια της ἀμοιβαιότητος, ἀπαιτοῦσα, διὰ τὴν ὠρίμανσίν της, τὴν ἔννοιαν της αἰτιότητος καὶ τάς λογικάς ἐνεργείας της ἀποκεντρώσεως της σκέψεως καὶ της μεταθέσεως της ἀπὸ τὴν μίαν εις πολλὰς ἀπόψεις θεωρήσεως τῶν γεγονότων καὶ ἀντικειμένων, καθὼς καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν δεδομένων ἐξ ὅλων τῶν ἀπόψεων θεωρήσεως ἐπὶ νοεροῦ πεδίου, συγκροτεῖται εις τὴν νοημοσύνην παιδιῶν 12 - 13 ἐτῶν.

4. Τό διαφέρον τοῦ μαθητοῦ διὰ τὰ διδασκόμενα θέματα εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητον, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐγρήγορις της προσοχῆς κατὰ τὴν μάθησιν. Τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τρέφουν ἱκανοποιητικὸν κάπως διαφέρον διὰ τὰ γεωφυσικὰ ἀντικείμενα τοῦ μαθήματος της Πατριδογνωσίας, διότι καθημερινῶς τὰ βλέπουν καὶ διότι ταῦτα σχετίζονται μέ τάς ἀνάγκας των. Τό διαφέρον των διὰ τὰ γεωφυσικὰ θέματα της κυρίως Γεωγραφίας (ἄλλα διαμερίσματα της χώρας των καὶ ξένοι χώροι) δέν εἶναι πάντοτε ἄμεσον καὶ ἐξησφαλισμένον. Ἡ διέγερσίς του δύναται νὰ στηριχθῇ εις τὴν περιέργειαν τοῦ παιδιοῦ διὰ τὰ χρησιμοποιούμενα εις τὴν ζωὴν του καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν προερχόμενα ἀγαθὰ, εις τὴν διάθεσίν του νὰ ἀκούῃ διηγήσεις διὰ ταξείδια, παράξενους τόπους καὶ περιπλανήσεις (παιδικὸς ρομαντισμός), εις τὴν πνευματικὴν του ἀνάγκην νὰ ἐπεκτείνῃ, ἔστω καὶ φανταστικόν καὶ συγκεχυμένον, τόν ὀρίζοντα τοῦ χώρου του καὶ εις τὴν ἀπαιτήσιν της λογικῆς του νὰ συνδέῃ κάθε τι παρὸν καὶ συγκεκριμένον μέ ὁμοίον του ἢ ἀνόμοιον εις ἄλλους τόπους.

5. Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω, περί τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου, της αἰτιότητος καὶ της ἀμοιβαιότητος εις τό παιδί τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου καὶ περί τοῦ διαφέροντός του διὰ τό μάθημα της Γεωγραφίας, προκύπτει ὅτι, ἡ νοημοσύνη καὶ τό διαφέρον τῶν παιδιῶν 6 - 12 ἐτῶν δέν ἀποτελοῦν εὐνοϊκὴν ψυχικὴν ὑποδομὴν

διά τήν ἐμβάθυσιν ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς Γεωγραφίας καὶ τὴν ἐξαγωγήν βασικῶν ἀρχῶν καὶ ἐννοιῶν. Διὰ τοῦτο, ἀπαιτεῖται ἡ συστηματικὴ κατ' ἀρχὴν διδασκαλία τῆς Πατριδογνωσίας καὶ ἡ χρῆσις καταλλήλων παιδαγωγικῶν μέσων διὰ τὰ θέματα τῆς κυρίως Γεωγραφίας.

6. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

1. **Πατριδογνωσία:** α) Τὰ γεωφυσικά θέματα διὰ τὰς δύο πρώτας τάξεις τοῦ Δημοτ. Σχολείου ἐντάσσονται εἰς τὰ θέματα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας καὶ διδάσκονται κατὰ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν φάσιν τῆς πορείας διδασκαλίας τῆς ἐνότητος, τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν συσχέτισιν τοῦ θέματος εἰς τόπον. Αἱ ἐπὶ μέρους ποιοτικαὶ καὶ ποσοτικαὶ ἐννοιαι τοῦ συγκεκριμένου γειτονικοῦ χώρου ἀναφέρονται εἰς τὸ σπῆτι, τὸν δρόμον, τὴν συνοικίαν ἢ τὸ χωρίον, τὸ σχολεῖον, τὴν αὐλὴν, τὴν ἐκκλησίαν, τὴν πλατεῖαν, τοὺς κήπους, τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ καταστήματα τῶν γονέων. β) Τὰ γεωφυσικά θέματα διὰ τὴν τρίτην τάξιν ἀποτελοῦν συνήθως ἰδιαίτερον μάθημα, ἐφ' ὅσον δὲν ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὴν τάξιν αὐτὴν ἡ ἐνιαία συγκεντρωτικὴ διδασκαλία. Ἀναφέρονται εἰς τὴν πᾶντες τῆς συνοικίας ἢ τοῦ χωρίου ὅρα τὴν περιοχὴν μέ τὴν χλωρίδα, τὴν πανίδα καὶ τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν τῆς, εἰς τὴν αἰσθητοποίησιν τῶν σημείων τοῦ ὀρίζοντος καὶ τῶν βασικῶν γεωγραφικῶν ὄρων τῆς ξηρᾶς, τῆς θαλάσσης, τῶν φυτικῶν, ζωικῶν καὶ ἀνθρωπίνων οἰκισμῶν, τῶν ἐπικοινωνιῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κυριωτέρων οὐρανίων σωμάτων, εἰς τὴν κατανόησιν τῶν πλαστικῶν καὶ ἰχνογραφικῶν παραστάσεων τῶν ἀνωτέρω γεωγραφικῶν στοιχείων καὶ εἰς τὴν μύσιν τῶν παιδιῶν εἰς ὠρισμένας αἰσθητῶς καταφανεῖς ἀλληλεξαρτήσεις καὶ ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις τῆς γῆς, τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

2. **Κυρίως Γεωγραφία καὶ Κοσμογραφία:** α) Τὸ γεωγραφικὸν διαμέρισμα τοῦ μαθητοῦ, τὰ γειτονικά καὶ τὰ ὑπόλοιπα διαμερίσματα τῆς χώρας τοῦ ὡς γεωφυσικαὶ ἐνότητες, ἐπὶ τῶν ὁποίων δρᾷ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀξιοποιεῖ τὰς δυνάμεις τῆς γῆς καὶ τῆς φύσεως. β) Βασικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς Κοσμογραφίας (ἡλιακὸν σύστημα). γ) Ἡ γειτονικὴ καὶ αἱ ἄλλαι χώραι τῆς Ἡπείρου τοῦ μαθητοῦ. δ) Αἱ ἄλλαι Ἡπειροὶ. ε) Αἱ μεταξύ τῶν χωρῶν σχέσεις καὶ βασικὰ γεωφυσικά, δημογραφικά, οἰκονομικά καὶ πολιτιστικά στοιχεῖα δι' ὁλόκληρον τὴν γῆν. στ) Ἀκριβὴς ἀνάγνωσις καὶ κατανόησις τῶν διαφόρων γεωγραφικῶν χαρτῶν, πινάκων καὶ ἀπεικονίσεων καὶ ἀναπαράστασις (πλαστικὴ καὶ ἰχνογραφικὴ) τῶν χωρῶν. ζ) Βασικαὶ ἀλληλεξαρτήσεις καὶ ἀμοιβαῖαι ἐπιδράσεις τῆς γῆς, τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

1. **Ὁργάνωσις κατ' αἰσθῆσιν καὶ νοερῶν παρατηρήσεων.** Ὁργανώνομεν πατριδογνωστικούς περιπάτους τῶν μαθητῶν, κατὰ τοὺς ὁποίους παρατηροῦν τὴν πλαστικὴν διαμόρφωσιν τῆς γῆς, μετροῦν καὶ συγκρίνουν, μέ τὰ μέλη τοῦ σώματός των καὶ μέ ἅπλᾳ ὄργανα καὶ μέσα, μήκη, ἐπιφανείας καὶ ὄγκους, χρησιμοποιοῦν θερμόμετρα, πυξίδας, μικρὰ τηλεσκόπια καὶ ἄλλα ὄργανα καὶ παρακολουθοῦν τὴν πορείαν φυσικῶν φαινομένων καὶ τὴν ζωὴν φυτῶν, ζῶων καὶ ἀνθρώπων κατὰ τόπους ἐπισκέψεων των. Θέτομεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μαθητῶν ἀναγλύφους καὶ δύο διαστάσεων χάρτας, φωτογραφίας, ἀπεικονίσεις, φωτεινὰς εἰκόνας καὶ προϊόντα τῆς χλωρίδος, τῆς πανίδος καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὀδηγοῦμεν αὐτοὺς νὰ παρατηρήσουν αὐτὰ τὰ συγκεκριμένα στοιχεῖα καὶ νὰ σχηματίσουν ἐμμέσως ἐποπτείας περὶ τοῦ

χώρου καί τῆς ζωῆς εἰς αὐτόν. Περιγράφομεν ἡμεῖς ἢ ἄλλα κατάλληλα πρόσωπα (ταξειδιῶται, ἐπισκέπται, μετανάσται) μέ παραστατικότητα, τὰ χαρακτηριστικά τοῦ γεωγραφικοῦ τοπίου καί τῆς ζωῆς μιᾶς χώρας καί δημιουργοῦμεν εἰς τὴν φαντασίαν τῶν παιδιῶν ἐντόνους πνευματικές παραστάσεις διὰ τὴν χώραν αὐτήν. Διαθάζομεν ἐνώπιον τῶν μαθητῶν ταξειδιωτικές ἐντυπώσεις καί περιγραφάς ἐκλεκτῶν λογοτεχνῶν. Καλοῦμεν τοὺς μαθητάς νά περιγράψουν φανταστικῶς, βάσει τοῦ χάρτου καί εἰκόνων, ἕνα νοερὸν ταξειδί των εἰς μίαν χώραν, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους, τὴν φυτεῖαν καί τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς.

2. **Ἀναπαράστασις τῶν παρατηρηθέντων.** Μετὰ τὰς ἀνωτέρω κατ' αἰσθῆσιν καί νοεράς παρατηρήσεις, οἱ μαθηταὶ πρέπει ὅπωςδῆποτε νά ἀναπαριστάνουν μέ ποικίλα ὑλικά εἰς τρεῖς ἢ δύο διαστάσεις (πλαστική ἢ ἰχνογραφία) ὅλα τὰ γεωγραφικά στοιχεῖα καί τὰ ἀντικείμενα, πού παρατήρησαν. Ἐτσι, μεταφέρουν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον εἰς τὴν νοημοσύνην των τὰ χαρακτηριστικά του (ἐσωτερικοποιήσεις τοῦ περιγράμματος καί τῶν γνωρισμάτων τοῦ ἀντικειμένου) καί ὑλοποιοῦν κατόπιν μέ τὸ κατασκεύασμα ἢ τὸ ἰχνογράφημα τὴν νοεράν των εἰκόνα. Ὁ διδάσκαλος βοηθεῖ τὰ παιδιά διὰ τὰς πλαστικές καί γραφικὰς ἀναπαραστάσεις των. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ σταθεροποιοῦνται καί ὀργανώνονται καλῶτερον αἱ κατ' αἰσθῆσιν καί αἱ νοεραὶ παραστάσεις τῶν παιδιῶν περὶ τῶν γεωφυσικῶν στοιχείων καί τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου ἐπ' αὐτῶν.

3. **Κατεύθυνσις τῆς σκέψεως τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὴν περιγραφὴν εἰς τὴν ὀρθολογικὴν μελέτην τῶν γεωγραφικῶν ἐνοτήτων:** α) Στηριζόμενοι εἰς τὴν φυσικὴν τάσιν τῶν παιδιῶν νά ἐρωτοῦν δι' ὅσα βλέπουν: «μέ ποῖον ὁμοιάζει εἰς τὸ σχῆμα καί τὸ μέγεθος;», ὁδηγοῦμεν αὐτὰ νά θεωροῦν τὰ στοιχεῖα κάθε γεωγραφικῆς ἐνότητος κατ' ἀναλογίαν καί σύγκρισιν. Οὕτω, συγκρίνουν: ἕνα βουνὸν π.χ. καθ' ὅλας τὰς διαστάσεις μέ τὸν γνωστὸν γειτονικὸν λόφον, τὴν ἔκτασιν καί τὸν πληθυσμὸν μιᾶς πόλεως μέ ἐκείνας τοῦ χωρίου ἢ τῆς πόλεως των (τόσαι φοραὶ μεγαλύτερα ἢ μικρότερα), τὰ προϊόντα μιᾶς χώρας μέ τὰ προϊόντα τοῦ τόπου των. Παριστάνουν αὐτάς τὰς συγκρίσεις μέ σχηματογραφικὰς παραστάσεις. Εἰκάζουν γεωγραφικά, οἰκονομικά καί πολιτιστικά στοιχεῖα διὰ μακρινὰς χώρας κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἀντίστοιχα στοιχεῖα τοῦ τόπου των (λέγουν: ὅπως εἰς τὸν τόπον μας ἔχομεν ..., ἔτσι καί ἐκεῖ...).

β) Κατευθύνομεν τὴν σκέψιν τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὰ δεδομένα τῶν παρατηρήσεών των εἰς μίαν διάταξιν τῶν γεγονότων καί εἰς λογικὴν συσχέτισίν των, ὥστε νά εἰκάζουν τὴν αἰτίαν ἐνὸς φαινομένου. Οὕτω, συσχετίζουν μίαν αἰτίαν καί ἕνα ἀποτέλεσμα (βροχὴ = βλάστησις), μίαν αἰτίαν μέ συνέχειαν ἀποτελεσμάτων (Κλίμα = χλωρίς, γεωργία, ἐμπόριον), δύο ἢ τρεῖς αἰτίαι καί ἕνα ἀποτέλεσμα (ἔδαφος, κλίμα, ἱκανότης κατοίκων = ἀνάπτυξις γεωργίας) καί δύο ἢ τρεῖς αἰτίαι μέ δύο ἢ τρία ἀποτελέσματα (ἥλιος, ὕδατα, ἀνεμοὶ = ἀποσάθρωσις πετρωμάτων, πρόσχωσις, πεδιάδες).

γ) Ὁδηγοῦμεν ἐπίσης τὴν σκέψιν τῶν μαθητῶν νά προχωρήσῃ ἀπὸ τὴν θεώρησιν τῶν αἰτιῶν σχέσεων εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἀμοιβαίων ἐπιδράσεων τῆς γῆς, τῆς φύσεως καί τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι, οἱ μαθηταὶ θά δύνανται νά σκέπτονται ὅτι εἰς τὰ γεωγραφικά θέματα δέν κυριαρχεῖ ἡ αἰτιοκρατία τῆς γῆς καί τῆς φύσεως ἀλλὰ καί ἡ σκοπιμότης τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς ὁποίας ἀξιοποιοῦνται τὰ γεωφυσικά στοιχεῖα κατὰ τὰς προθέσεις καί τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Μία χώρα π.χ. πού ἔχει ἀρκετὴν θάλασσαν δέν εἶναι βέβαιον ὅτι θά ἔχη ὅπωςδῆποτε καί ἀλιεῖαν ἀνεπτυγμένην,

διότι ή ανάπτυξις τής αλιείας δέν απαιτεί μόνον τήν ύπαρξιν θαλάσσης αλλά και τήν ύπαρξιν ανθρώπων, οί όποιοι σκοπεύουν και είναι εις θέσιν, από απόψεως μορφώσεως και άλλων δυνάμεών των, νά αναπτύξουν αυτήν. Είς κάθε γεωγραφικήν περιοχήν έχουν βεβαίως τοποθετηθή από τήν φύσιν «σπέρματα ένεργειών», τά όποια δέν μπορούν νά αποτελούν μόνα τών αιτίας δυναμένας νά έχουν όπωςδήποτε αντίστοιχα αποτελέσματα. 'Απαιτείται ό άνθρωπος μέ τάς προθέσεις του και τήν βούλησίν του, διά νά δώση τήν ανάπτυξιν εις αυτά τά σπέρματα ένεργειών και νά τά καταστήση ώργανωμένον σύστημα δυνάμεων. 'Υπ' αυτήν τήν έννοιαν, συμβαίνει ώστε νά μεταβάλλεται συχνάκις τό γεωφυσικόν στοιχείον από τόν άνθρωπον και μεταβεβλημένον νά εύεργετή αυτόν περισσότερο και, κατόπιν, διά τών ηύξημένων προοδευτικών ή νοημοσύνη από τά «μορφολογικά» εις τά «ένεργητικά» στοιχεία τής γεωγραφικής γνώσεως και εις τήν σύλληψιν γενικών άρχών και έννοιών.

Διά τής κατ' αναλογίαν και σύγκρισιν θεωρήσεως, διά τής εύρέσεως τών αιτιωδών σχέσεων και διά τής κατανοήσεως τής άμοιβαιότητος τών επιδράσεων διεισδύει προοδευτικώς ή νοημοσύνη από τά «μορφολογικά» εις τά «ένεργητικά» στοιχεία τής γεωγραφικής γνώσεως και εις τήν σύλληψιν γενικών άρχών και έννοιών.

8. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. **Φυσικά μέσα:** Γεωφυσικά στοιχεία ξηράς και θαλάσσης του στενωτέρου περιβάλλοντος, οικισμοί φυτών, ζώων και ανθρώπων, προϊόντα διαφόρων χωρών (φυσικά και μεταποιημένα).

2. **Τεχνητά μέσα:** α) Άμμοδόχος, πηλός, γύψος, πλαστελίνη, κόνις χρωμάτων, τεμάχια ξύλου, φελυζόλι, πριονίδια, σπόγγοι, κλωσταί, σύρματα, χαρτόνι, μαρμαρόκολλες, γόμα, ψαλίδια, βελόνια, μαχαίρια, πριονάκια, χρωματιστά κιμωλία: διά τήν κατασκευήν αναπαραστάσεων και χαρτών. β) 'Ετοιμοί ανάγλυφοι χάρται, χάρται δύο διαστάσεων τών γεωγραφικών όρων ξηράς και θαλάσσης, τών γεωγραφικών διαμερισμάτων, τών διαφόρων χωρών και τής γής (γεωφυσικοπολιτικοί). γ) 'Υδρόγειοι σφαίραι και πυξίδες. δ) Συσκευαί αναπαραστάσεως του ήλιακού συστήματος και σχετικοί χάρται. ε) Φωτογραφίαι, άπεικονίσεις, πίνακες, σχεδιαγράμματα, φωτειναί εικόνες και κινηματογραφικά ταινία. στ) Βιβλία μέ ταξειδιωτικές περιγραφάς και έντυπώσεις. ζ) Γεωγραφικά παιγνίδια (εικόνες και αντίστοιχοι φράσεις, γραπτά κείμενα μέ διηγήματα και αντίστοιχοι εικόνες, σχεδιαγράμματα χωρών και εικόνες προϊόντων, πόλεων, μνημείων, βουνών, πεδιάδων και ποταμών: αντίστοιχισ τών άνωτέρω).

9. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Α'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΓΝΩΣΙΑΣ

1. **Διδασκαλία γεωφυσικού αντικειμένου ύποπίπτοντος εις κατ' αίσθησιν αντίληψιν:**

α) **Έπίσκεψις.** Έπισκεπτόμεθα μέ τούς μαθητάς τό γεωφυσικόν αντικείμενον (λόφος, χαράδρα, ποταμός, πεδιάς, οίκισμός, δρόμοι, κτίρια κ.λ.π.). Τά παιδιά συζητούν, κατά τήν διακίνησιν των από τό σχολείον, διά τόν προσανατολισμόν των πρός

τό υπό εξέτασιν αντικείμενον, διά τήν απόστασίν του, διά τούς δρόμους, διά τά συναντώμενα κτίρια κ.λ.π. Φθάνοντες οἱ μαθηταί εἰς τό γεωφυσικόν ἀντικείμενον παρατηροῦν αὐτό ὡς ὅλον ἐκ τοῦ σύνεγγυς καί κατόπιν εἰς τά μέρη του μέ τόν ἔμβιον κόσμον του μετακινούμενοι καί βαδίζοντες ἐπ' αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν. Μέ τήν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου δίδουν τάς ἀπαραίτητους ὀνομασίας εἰς τό ὅλον καί εἰς τά μέρη του (λόφος: πρόποδες, πλαγιά, κορυφή) καί ἐνεργεῖται σύντομος ἀσκήσις διά τήν ἐκμάθησιν τῶν ὄρων. Ὑπολογίζουν τό σχῆμα καί τό μέγεθος τοῦ ὅλου καί τῶν μερῶν του καί συζητοῦν διά τά ἐπ' αὐτοῦ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου.

β) **Παρατήρησις τοῦ ἀντικειμένου ἀπό ἀποστάσεως.** Οἱ μαθηταί μετακινοῦνται εἰς γειτονικόν χώρον καί, ἰστάμενοι εἰς ὑψηλότερον, εἰ δυνατόν, σημεῖον ἀπό τό ἐξεταζόμενον ἀντικείμενον, παρατηροῦν ἀπό ἀποστάσεως αὐτό, ὡς ὅλον καί εἰς τά μέρη του. Συζητοῦν ἐπὶ τῶν ἐμφανιζομένων ἐξ ἀποστάσεως στοιχείων ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατὰ τήν ἐπιτόπιον εξέτασιν παρατηρηθέντα, ἐπαναλαμβάνουν τάς ὀνομασίας (ὄρους) αὐτῶν καί διαπιστώνουν ὅτι ἐμφανίζονται ὅλα κάπως μικρότερα. Εἰς τόν χώρον αὐτόν τῆς ἐκ τοῦ μακρόθεν παρατηρήσεως καί εἰς κατάλληλον σημεῖον τοῦ ἐδάφους ἀναπαριστάνουν μέ ἔτοιμα ἐκ τῶν προτέρων ὑλικά (χῶμα, ἄμμος, σάνιδάκια, κόνις διαφόρων χρωμάτων, κλωσταί, ράβδοι κ.λ.π.) τό υπό μελέτην θεώμενον ἀπέναντί τῶν ἀντικειμένων (λόφος, πεδιάς, χαράδρα, ποταμός, οἰκισμός κ.λ.π.). Συγκρίνουν τό κατασκευασθέν ὁμοίωμά των, πρὸς τό πραγματικόν ἀντικείμενον, διορθώνουν αὐτό, συμπληρώνουν στοιχεῖα καί τοποθετοῦν εἰς κατάλληλα σημεία μικράς χαρτοταινίας μέ τάς ὀνομασίας (ὄρους) τῶν μερῶν καί τοῦ ὅλου. Ἡ ἀπό μακρόθεν παρατήρησις, διά τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα ἐμφανίζονται μικρότερα, εὐκολύνει τήν ἐν σμικρογραφίᾳ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀναπαράστασιν τοῦ γεωφυσικοῦ ἀντικειμένου.

γ) **Πλαστική καί γραφική ἀναπαράστασις ἀπό μνήμης.** Ἐπανερχόμενοι οἱ μαθηταί εἰς τήν σχολικὴν αἴθουσαν, ἀναπαριστάνουν ἀπό μνήμης εἰς τήν ἀμμοδόχον τό γεωφυσικόν ἀντικείμενον, τό ὅποιον πρὸ ὀλίγου ἐπισκέφθησαν, παρετήρησαν ἀπό ἀποστάσεως καί κατεσκεύασαν ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἐν σμικρογραφίᾳ. Ὑπολογίζουν κατ' ἀναλογίαν τό σχῆμα, τό μέγεθος καί ἄλλα χαρακτηριστικά του, ὀνομαζοῦν τούς γεωγραφικοὺς ὄρους καί τοποθετοῦν μικράς χαρτοταινίας μέ λέξεις, πού ἐκφράζουν τούς νέους ὄρους. Κατόπιν, τοποθετοῦν ὀριζοντίως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης καί παραλλήλως πρὸς τήν ἀμμοδόχον τόν μαυροπίνακα ἢ μεγάλο φύλλον λευκοῦ χάρτου καί, μέ τήν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου, ἰχνογραφοῦν, βλέποντες τήν πλαστικὴν ἀναπαράστασιν εἰς τήν ἀμμοδόχον, τό γεωφυσικόν ἀντικείμενον μέ ὅλα τὰ στοιχεῖα του. Τοποθετοῦν τόν μαυροπίνακα καθέτως εἰς τόν βορεινόν τοῖχον τῆς αἰθούσης, ὥστε τό ἄνω μέρος του νά συστοιχῇ πρὸς τόν βορρᾶν καί βλέποντες ὅλοι τό ἀντικείμενον εἰς τόν μαυροπίνακα ἰχνογραφοῦν αὐτό εἰς τὰ τετράδιά των.

δ) **Ἀσκήσις:** Τά παιδιά κατασκευάζουν μέ πλαστελίνη ἢ μέ πηλόν τό διδαχθέν ἀντικείμενον, ἰχνογραφοῦν ἀπό μνήμης εἰς τόν πίνακα αὐτό, τοποθετοῦν χαρτοταινίας μέ τάς λέξεις τῶν ὄρων εἰς τό ἰχνογράφημά των ἢ εἰς τό κατασκευασμά των, περιγράφουν τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ὅλου καί τῶν μερῶν του κ.λ.π.

2. Διδασκαλία γεωφυσικοῦ ἀντικειμένου μὴ ὑποπίπτοντος εἰς τήν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν.

α) **Παρατήρησις τοῦ χάρτου:** Οἱ μαθηταί τῶν μεσογείων π.χ. περιοχῶν, μὴ δυνάμενοι νά ἐπισκεφθοῦν παραθαλάσσια μέρη, παρατηροῦν τὰ μὴ ὑποπίπτοντα εἰς τήν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν των γεωφυσικά ἀντικείμενα (κόλπος, λιμὴν, ἀκτὴ, νή-

σος) ἐπὶ εἰδικῶν ἐγχρώμων χαρτῶν ἢ ἐπὶ σχετικῶν φωτογραφιῶν. Συζητοῦν ἐπ' αὐτῶν, διακρίνουν τὰ μέρη των, τὸν ἔμβιον εἰς αὐτὰ κόσμον καὶ τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατονομάζουσιν αὐτὰ μέ τοὺς εἰδικοὺς γεωγραφικοὺς ὁρους.

β) **Πλαστική ἀναπαράστασις.** Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου ἢ εἰς τὴν ἀμμοδόχον ἀναπαριστάνουν τὰ παιδιά, μέ τὴν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου καὶ μέ κατάλληλα ὑλικά (χῶμα, ἄμμος, σανιδάκια, κόνις διαφόρων χρωμάτων κ.λ.π.), τὸ γεωφυσικόν ἀντικείμενον συμβουλευόμενα τὸν χάρτην. Ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι ὀλίγον δύσκολος διὰ τὰ παιδιά. Κατονομάζουσιν τὸ ὅλον καὶ τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοποθετοῦν μικράς χαρτοταινίας μέ λέξεις τῶν γεωγραφικῶν ὁρων.

γ) **Ἀσκήσις:** Οἱ μαθηταὶ κατασκευάζουσιν ἀτομικῶς μέ πλαστελίνην ἢ μέ πηλόν τὸ διδασθέν ἀντικείμενον, ἰχνογραφοῦν αὐτό, συντονίζουσιν μέ τοὺς εἰδικοὺς ὁρους τὸ ὅλον καὶ τὰ μέρη του, τοποθετοῦν χαρτοταινίας μέ τὰς λέξεις τῶν ὁρων, περιγράφουσιν χαρακτηριστικά κ.λ.π.

3. **Συνθετικαὶ ἐργασίαι:** Τὰ παιδιά, κατὰ χρονικὰς περιόδους καὶ μετὰ τὴν ἐξάντλησιν συγγενῶν κεφαλαίων διδασκτέας ὕλης, ἐπαναλαμβάνουσιν συντόμως τὰ διδασθέντα, ἐκθέτουν τὰ ἔργα των, παίζουν ἀναγνωριστικὰ πατριδογνωστικὰ παιγνίδια, ἀναπαριστάνουσιν ὁλοκλήρους γεωφυσικὰς περιοχὰς μέ ἀρκετὰ διδασθέντα ἀντικείμενα, ἐξάγουσιν γενικωτέρας ἐννοίας καὶ ἀρχάς, συντάσσουν συνοπτικοὺς πίνακας, συγκεντρῶνουν εἰς λευκώματα εἰκόνας καὶ φωτογραφίας, συντάσσουν ἐκθέσεις πατριδογνωστικῶν περιπάτων κ.λ.π.

Β'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

1. Ἡ διδασκαλία τῶν συμβατικῶν σημείων τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου.

α) **Ὁ προσανατολισμός τοῦ χάρτου:** Οἱ μαθηταὶ μαθαίνουν νὰ διακρίνουν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὰ ἀναγραφόμενα εἰς μίαν γωνίαν του σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος ἢ, εἰς περίπτωσιν ἐλλείψεως τῶν στοιχείων αὐτῶν, διδάσκονται ὅτι συνήθως τὸ ἄνω μέρος τοῦ χάρτου δεικνύει τὸν βορρᾶν, τὸ κάτω μέρος τὸν νότον, τὸ δεξιόν ἀπὸ τὸν παρατηρητὴν τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὸ ἀριστερόν τὴν Δύσιν. Κατόπιν, ἀπλώνουν ὀριζοντίως τὸν χάρτην εἰς τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης καί, μέ τὴν βοήθειαν τῆς πρὸς βορρᾶν κατευθύνσεως τῆς μαγνητικῆς βελόνης μιᾶς πυξίδος, μετακινοῦσιν τὸν χάρτην καὶ τὸν προσανατολίζουν συστοιχίζοντες αὐτόν, μέ τὰ ἐπ' αὐτοῦ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος ἢ μέ τὸ ἄνω μέρος του, πρὸς τὸ βέλος τῆς μαγνητικῆς βελόνης. Σηκῶνουν τὸν χάρτην τηροῦντες μετὰ προσοχῆς τὴν κατεύθυνσίν του πρὸς βορρᾶν καὶ ἀναρτοῦν αὐτόν εἰς τὸν βορεινὸν τοῖχον τῆς αἰθούσης, ὅποτε τὸ ἄνω μέρος του προσανατολίζεται πράγματι πρὸς βορρᾶν, τὸ κάτω μέ μίαν νοτιήν γραμμὴν πρὸς νότον καὶ τὰ πλάγια τὸν μέρη πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Δυσμάς. Ὁ χάρτης ἔτσι προσανατολισμένος παραμένει, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ μαθήματος, εἰς τὴν θέσιν αὐτήν.

β) **Τὸ γεωγραφικὸν πλάτος καὶ μήκος:** Οἱ μαθηταὶ ἀσκοῦνται εἰς τὴν εὕρεσιν εἰς τὸν χάρτην τοῦ γεωγραφικοῦ μήκους (ἀπόστασις εἰς μοίρας Ἀνατολικῶς ἢ Δυτικῶς ἀπὸ τὸν πρῶτον Μεσημβρινόν) καὶ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους (ἀπόστασις εἰς μοίρας Βορείως ἢ Νοτίως ἀπὸ τὸν Ἰσημερινόν) ἐνὸς τοῦτο. Εἰς κάθε χάρτην εἶναι χαραγμένοι παράλληλοι καὶ κάθετοι πρὸς τὸν Ἰσημερινόν κύκλοι δεικνύοντες εἰς τὰ ἄκρα των τὰς μοίρας τοῦ γεωγρ. πλάτους καὶ τοῦ γεωγρ. μήκους. Ἐπίσης, μαθαίνουν, μέ τὰς γνώσεις των ἀπὸ τὴν Κοσμογραφίαν, νὰ προσδιορίζουν τὴν ζώνην τῆς γῆς, εἰς τὴν ὁποίαν εὕσκεται μία χώρα, διὰ νὰ εἰκάσουν τὸ κλίμα τῆς κ.λ.π.

γ) **Ἡ κλίμαξ τοῦ χάρτου:** Τά παιδιά κατ' ἀρχήν παριστάνουν ὑπὸ κλίμακα 1:10 τὴν σχολικὴν τῶν αἰθουσῶν εἰς τὸν μαυροπίνακα. Ἐπειτα παριστάνουν ὑπὸ κλίμακα ὁλόκληρον τὸ σχολεῖον τῶν, τὴν αὐλὴν καὶ τὴν συνοικίαν εἰς τὸ ἔδαφος, εἰς τὸν μαυροπίνακα καὶ εἰς τὰ τετράδιά των, μὲ συνεχεῖς ἀναλόγους σμικρύνσεις. Καλοῦνται κατόπιν νὰ φαντασθοῦν ὅτι ἓνα ἀεροπλάνον λαμβάνει φωτογραφίαν μῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος καὶ νὰ σκεφθοῦν τὴν μεγάλην σμίκρυνσιν τῶν διαστάσεων καὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ χώρου αὐτοῦ. Δεικνύομεν φωτογραφίας τοπίων ἀπὸ ἀέρος καὶ ὀδηγοῦμεν τὴν σκέψιν τῶν παιδιῶν εἰς τὴν ἀνάλογον σμίκρυνσιν ὧν τῶν μερῶν τοῦ τοπίου. Μεταφέρομεν τὴν σκέψιν των εἰς ἓνα γεωγραφικὸν χάρτην τοῦ διαμερίσματός των καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰ σημειούμενα εἰς μίαν γωνίαν του στοιχεῖα τῆς κλίμακος. Ἐρμηνεύομεν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μὲ μετρήσεις εἰς τὸν χάρτην καὶ, μὲ σχετικoὺς ὑπολογισμοὺς, εὐρίσκομεν τὰς ἀποστάσεις καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς χώρας βάσει τοῦ γεωμετρικοῦ σχήματός της. Ἀσκοῦμεν τὰ παιδιά εἰς τὴν χρῆσιν τῶν στοιχείων τῆς κλίμακος, διὰ τὴν εὐρεσιν ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀποστάσεων καὶ ἐπιφανειῶν.

2. Ἡ διδασκαλία μῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος (διαμερίσματος ἢ χώρας).⁸

α) **Θέσις τοῦ προβλήματος:** Λαμβάνομεν ἀφορμὴν ἀπὸ ἓνα κύριον προϊόν ἢ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ πρὸς ἐξέτασιν γεωγραφικοῦ διαμερίσματος ἢ τῆς χώρας καὶ θέτομεν τὸ πρόβλημα ὡς ἑξῆς περίπου: α) ἓνας βοσκὸς καὶ ἓνας γεωργὸς ποῦ μποροῦν νὰ βροῦν ἐργασίαν καὶ γιατί; β) Ὁ κ. Χ., ἔμπορος ἀλεύρων, ποῦ θὰ βρῇ ἄλευρα, γιὰ νὰ μᾶς τὰ φέρῃ; γ) ποῦ θὰ βροῦν ἐργασίαν ἓνας ὥρολογοποιός, ἓνας τυροκόμος καὶ ἓνας ξενοδόχος; δ) ποῦ θὰ πάῃ ὁ ἔμπορος παιγνιδιῶν κ. Χ., γιὰ νὰ μᾶς φέρῃ πολλὰ καὶ ὠραῖα παιγνίδια; Εἰκάζεται ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ἡ ἀνακινῶνται ἀπὸ τὸν διδασκαλον ἡ πρὸς ἐξέτασιν χώρα, ποῦ ἔχει τὴν δυνατότητα διὰ τὴν λύσιν τοῦ τεθέντος προβλήματος. Γράφεται τὸ ὄνομα τῆς χώρας εἰς τὴν πίναν. Ἀναλύεται τὸ πρόβλημα εἰς μερικώτερα προβλήματα: α) ποῦ εὐρίσκεται ἡ χώρα. β) πῶς ἐμφανίζεται; γ) πῶς μοχθοῦν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν γῆν των, δ) οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ὡς ἄνθρωποι, ε) Ἡ νέα χώρα καὶ ἡμεῖς.

Ἡ ἐρευνητικὴ ἐργασία ἐπὶ τῶν ἐρωτημάτων αὐτῶν ἐκτελεῖται: α) κατ' ἀρχὴν μῆσα εἰς τὴν σχολικὴν αἶθουσαν, εἰς τὰ πρῶτα μαθήματα, μὲ ὅλους τοὺς μαθητὰς, ἀπὸ κοινοῦ, καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου, διὰ ν' ἀσκηθοῦν ἐπαρκῶς τὰ παιδιά εἰς τὴν ἐρευναν, β) κατόπιν, μέσα εἰς τὴν αἶθουσαν ἀλλὰ ὑπὸ τῶν ὁμάδων τῶν μαθητῶν (ἓνα ἐρώτημα ἀπὸ κάθε ὁμάδα καθισμένην γύρω ἀπὸ ξεχωριστὸ ἰδικὸ τῆς τραπέζι) καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ διδασκάλου, διὰ νὰ ἀσκηθοῦν τὰ παιδιά εἰς τὴν καθ' ὁμάδας αὐτενεργὸν ἐργασίαν καὶ γ) ἔπειτα, εἰς ἐλευθέρους χώρους τοῦ σχολείου ἢ εἰς τὰ σπίτια τῶν παιδιῶν ὑπὸ τῶν ἐκ μαθητῶν ὁμάδων (ἓνα ἐρώτημα ἀπὸ κάθε ὁμάδα) κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν καὶ ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦ διδασκάλου. Ὅταν ἡ ἐρευνητικὴ ἐργασία ἐκτελεῖται ὑπὸ τῶν ὁμάδων τῶν μαθητῶν, ἐκάστη ὁμάς δι' ἀντιπροσώπου τῆς, κατὰ τὴν ὀριζομένην ὥραν τοῦ μαθήματος, ἀνακοινώνει εἰς ὅλην τὴν τάξιν τὰ πορίσματά της, ἐπιβεβαιῶνουν αὐτὸν εἰς τὸ στοιχεῖα τὰ ἄλλα παιδιά εἰς τὸν χάρτην των, ἀναπτύσσεται συζήτησις καὶ γράφονται εἰς τὸν πίνακα διὰ κάθε ἐρώτημα τὰ ὁριστικὰ πορίσματα.⁹

β) **Ποῦ εὐρίσκεται ἡ χώρα;** Οἱ μαθηταὶ εἰκάζουν τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἡ πρὸς ἐξέτασιν χώρα ἐν σχέσει πρὸς τὸν τόπον τῆς διαμονῆς των. Λαμβάνουν τὸν γεωγραφικὸν χάρτην, ἀπλῶνουν αὐτόν εἰς τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης, προσανατολίζουν αὐτόν μὲ τὴν πυξίδα, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, καὶ μὲ βάσιν

τόν τόπον διαμονής των εύρίσκουν τήν νέαν χώραν καί ἐπιθεβαιώνουν τήν κατεύθυνσιν, πού είχαν εικάσει. Ἀναρτοῦν τόν χάρτην προσανατολισμένον εἰς τόν βορεινόν τοῖχον τῆς αἰθούσης καί προσέχουν ἐκεῖ νά ἀνεύρουν τήν ἀπόστασιν τῆς χώρας ἀπό τόν τόπον των βάσει τῆς κλίμακος, τήν Ἑπειρον εἰς τήν ὁποίαν ἀνήκει αὕτη, τό γεωγραφικόν μήκος καί τό γεωγραφικόν πλάτος εἰς μοίρας, τήν γεωγραφικήν ζώνην καί τά σύνορά της. Εἰς τόν μαυροπίνακα καί εἰς τήν πρώτην κάθετον στήλην γράφονται ὁ ὑπότιτλος: «Πού εύρίσκεται;» καί κάτωθεν αὐτοῦ ὀλίγα στοιχεῖα μέ συγκεκομμένας λέξεις περί τῶν ἀνωτέρω. Οἱ μαθηταί διαβάθουν καί ἀντιγράφουν εἰς τό τετράδιόν των ἢ εἰς καρτέλλαν τά σημειωθέντα εἰς τόν πίνακα. Ἡ ἀνωτέρω ἐρευνητική ἐργασία ἐκτελεῖται, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἀπό κοινοῦ εἰς ὅλην τήν τάξιν ἢ ὑπό τῆς ἐκ μαθητῶν ὀρισθείσης ὁμάδος εἰς τό σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον μέ ἀνακοίνωσιν τῶν πορισμάτων της καί συζήτησιν εἰς τήν τάξιν.

γ) **Πῶς ἐμφανίζεται ἡ χώρα;** Οἱ μαθηταί μελετοῦν, εἰς τόν ἀτομικόν χάρτην των ἢ εἰς τόν ἀνηρτημένον εἰς τόν βορεινόν τοῖχον χάρτην ἢ εἰς ἔτοιμον ὑπό τοῦ διδασκάλου χάρτην εἰς τόν μαυροπίνακα (μέ χρωματιστάς κίμωνας), τό σχῆμα τῆς χώρας, τήν ἑκτασίον της (ἐμβαδόν), βάσει τῆς κλίμακος καί τὸν κάθετον καί τὸν ὀριζόντιον διαμελισμόν της. Συνδυάζοντες ὅλα αὐτά καί τά στοιχεῖα περί τῆς θέσεως τῆς χώρας (γεωγρ. πλάτος καί μήκος, ζώνη), ἐξάγουν συμπεράσματα διὰ τό κλίμα αὐτῆς. Συγκρίνουν αὐτά τά γεωγραφικά στοιχεῖα πρὸς ἀντίστοιχα τῆς ἰδικῆς μας χώρας καί ἔτσι κατανοοῦν καλύτερά τό μέγεθος, τό σχῆμα καί τά χαρακτηριστικά των. Ἔτσι, εύρίσκουν ὅτι ἡ χώρα ἔχει ἐπιφάνειαν Χ τ.μ. ἦτοι τόσας φορές μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν ἀπὸ ἐκείνην τῆς χώρας μας καί σημειώνουν σκίτσα, συγκριτικά καί ἀριθμητικά στοιχεῖα. Χαρακτηρίζουν τήν χώραν ὡς ὀρεινὴν ἢ πεδινήν, προσδιορίζουν καί ὀνομάζουν τά ὄρη, τὰς κοιλάδας, τὰς πεδιάδας, τοὺς ποταμούς, τὰς λίμνας, τὰ παράλια, τοὺς κόλπους, τοὺς λιμένας, τὰς νήσους, τὰς θαλάσσας καί τό κλίμα. Ἐπιθεβαιώνουν τὰς σκέψεις των καταφεύγοντες εἰς τὰ βιβλία καί εἰς τόν διδάσκαλον. Εἰς τόν μαυροπίνακα καί εἰς τήν δευτέραν στήλην τοῦ διαγράμματος γράφονται ὁ ὑπότιτλος: «πῶς ἐμφανίζεται ἡ χώρα;» καί κάτωθεν αὐτοῦ ὀλίγα στοιχεῖα περί τῶν ἀνωτέρω. Οἱ μαθηταί διαβάθουν καί ἀντιγράφουν τά ἀναγραφέντα. Τά ἀνωτέρω ἐκτελοῦνται ἀπὸ ὅλους τοὺς μαθητάς ἢ ὑπό τῆς ὀρισθείσης ὁμάδος εἰς τό σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον καί μέ ἀνακοίνωσιν τῶν πορισμάτων εἰς τήν τάξιν.

δ) **Πῶς μοχθοῦν οἱ ἄνθρωποι εἰς τήν γῆν των;** Οἱ μαθηταί, μέ βάσιν τὰ εὑρεθέντα ἀνωτέρω γεωφυσικά στοιχεῖα, μέ τήν ὑπόθεσιν ὅτι ὕφισταται ἡ θέλησις καί ἡ ἱκανότης τῶν κατοίκων ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως καί δυνατοτήτων καί μέ πληροφoρίας καί ἐμπειρίας των, εἰκάζουν τὰ εὐδοκιμοῦντα φυτὰ καί ζῶα, τὰ ὀρυκτὰ καί τὰς ἀσχολίας τῶν κατοίκων καί ὁμιλοῦν περί τῆς δυνατότητος νά ἐκτελῶνται διάφορα παραγωγικά ἔργα καί νά παράγωνται ποικίλα προϊόντα.

Ἐπιθεβαιώνουν τὰς εἰκασίας καί σκέψεις των καταφεύγοντες εἰς τὰ βιβλία καί εἰς τόν διδάσκαλον. Ὅμιλοῦν διὰ πιθανήν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, τῆς κτηνοτροφίας, τῆς ἀλιείας, τῆς βιομηχανίας, τῆς συγκοινωνίας, τοῦ ἐμπορίου, τοῦ τουρισμοῦ καί τοῦ μικροῦ ἢ μεγάλου πλοῦτου τῆς χώρας καί δικαιολογοῦν τὰς εἰκασίας των. Συγκρίνουν ὅλα αὐτά μέ ἀντίστοιχα τῆς χώρας μας.¹⁰ Εύρίσκουν, ὡς ἀποδεικτικά στοιχεῖα, εἰκόνας, φωτογραφίας, προϊόντα καί γραπτὰ κείμενα. Εἰς τόν μαυροπίνακα καί εἰς τήν τρίτην στήλην γράφονται ὁ ὑπότιτλος: «πῶς μοχθοῦν οἱ ἄνθρωποι εἰς τήν γῆν των;» καί κάτωθεν αὐτοῦ ὀλίγα στοιχεῖα διὰ τὰ ἀνωτέρω καί βέλη συνδέοντα τά στοιχεῖα αὐτά, μέ ἄλλα σχετικὰ στοιχεῖα σημειωθέντα εἰς τὰς

δύο προηγούμενας στήλης, διά νά ἐπισημανθοῦν αἱ ἀμοιβαῖαι ἐπιδράσεις καί ἀλληλεξαρτήσεις τῆς γῆς, τῆς φύσεως καί τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία ἐκτελεῖται ἀπό ὅλους τοὺς μαθητάς καί ὑπὸ τῆς ὁρισθείσης ὁμάδος εἰς τό σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον καί μέ ἀνακοίνωσιν τῶν πορισμάτων τῆς εἰς τὴν τάξιν. Τά παιδιά διαβάζουσιν καί ἀντιγράφουν τὰ ἀναγραφέντα εἰς τὸν πῖνακα.

ε) **Οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ὡς ἄνθρωποι:** Οἱ μαθηταί, μέ βάσιν τὰ εὑρεθέντα, ὡς ἀνωτέρω, γεωφυσικά καί οἰκονομικά στοιχεῖα, εἰκάζουν τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας, τοποθετοῦν εἰς ἓνα κενόν σχεδιάγραμμα τῆς χώρας τὰς πιθανὰς πόλεις, ὑποθέτουν τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ, τὰ ἔθνη, τὰ ἔθιμα καί τὰς ἀρετάς του καί συγκεντρώνουν πληροφορίας διὰ τὴν θρησκείαν, τὴν γλῶσσαν, τὸ πολίτευμα, τὴν διοίκησιν, τὴν φυλετικὴν προέλευσιν καί τὴν ἱστορίαν τῶν κατοίκων. Ἐπιβεβαιώνουν ὅλα αὐτὰ καταφεύγοντες εἰς τὰ βιβλία καί τὸν διδάσκαλον. Εὐρίσκουν, ὡς ἀποδεικτικά στοιχεῖα, εἰκόνας, φωτογραφίας, γραμματόσημα, ἀναμνηστικά ἀντικείμενα καί γραπτὰ κείμενα. Συγκρίνουν κάθε φορά ὅλα τὰ ἀνωτέρω πρὸς ἀντίστοιχα τῆς χώρας μας. Εἰς τὸν μαυροπίνακα καί εἰς τὴν τετάρτην στήλην γράφονται ὁ ὑπότιτλος καί κάτωθεν αὐτοῦ ὀλίγαι λέξεις περὶ τῶν ἀνωτέρω καί βέλη συνδέοντα στοιχεῖα τῆς στήλης αὐτῆς μέ σχετικὰ στοιχεῖα τῶν προηγούμενων στήλων διὰ τὴν ἐπισημάνσιν τῶν ἀμοιβαίων ἐξαρτήσεων των. Οἱ μαθηταί διαβάζουσιν καί ἀντιγράφουν τὰ ἀναγραφέντα. Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία ἐκτελεῖται ἀπό ὅλους τοὺς μαθητάς ἢ ὑπὸ τῆς ὁρισθείσης ὁμάδος εἰς τό σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον μέ ἀνακοίνωσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν πορισμάτων τῆς καί συζήτησιν.

στ) **Οἱ κάτοικοι τῆς χώρας καί ἡμεῖς:** Οἱ μαθηταί, βάσει τῶν προηγούμενων ὡς ἀνωτέρω στοιχείων καί τῶν γεωγραφικῶν γνώσεών των περὶ τῆς χώρας μας, εἰκάζουν τὰς οἰκονομικάς καί πολιτιστικάς συναλλαγὰς μας μέ τὴν ἐξεταζομένην χώραν καί τὰς ἱστορικάς μετ' αὐτῆς σχέσεις μας (τί δίδομεν καί τί λαμβάνομεν τώρα καί εἰς τό παρελθόν καί ποῖαι αἱ προοπτικαὶ συναλλαγῶν διὰ τό μέλλον). Ἐπιβεβαιώνουν τὰς ὑποθέσεις των καταφεύγοντες εἰς βιβλία καί εἰς τὸν διδάσκαλον. Εὐρίσκουν σχετικὰ ἀποδεικτικά στοιχεῖα καί μαρτυρίας (εἰκόνας, φωτογραφίας, γραπτὰ κείμενα, προϊόντα, διαφημίσεις, ὁμολογίαι ἐμπόρων, μεταναστῶν καί τουριστῶν). Εἰς τὸν μαυροπίνακα καί εἰς τὴν πέμπτην στήλην γράφονται ὁ ὑπότιτλος: «Οἱ κάτοικοι τῆς χώρας καί ἡμεῖς» καί κάτωθεν αὐτοῦ ὀλίγα στοιχεῖα περὶ τῶν ἀνωτέρω. Τά παιδιά διαβάζουσιν καί ἀντιγράφουν τὰ ἀναγραφέντα. Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία ἐκτελεῖται ἀπό ὅλους τοὺς μαθητάς ἢ ὑπὸ τῆς ὁρισθείσης ὁμάδος εἰς τό σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον μέ ἀνακοίνωσιν τῶν πορισμάτων τῆς εἰς τὴν τάξιν καί συζήτησιν.

ζ) **Ἐκφράσεις καὶ ὁσκησις:** Οἱ μαθηταί διαβάζουσιν ὁλόκληρον τὸ διάγραμμα εἰς τὸν πῖνακα καί συμπληρώνουν τὴν ἀντιγραφὴν του εἰς τὸ τετράδιον των. Κατασκευάζουσιν ἀνάγλυφον ἢ μέ δύο διαστάσεις χάρτην.¹¹ Συμπληρώνουν εἰς ἔτοιμα κενὰ σχέδια τῆς χώρας ὅλα τὰ γεωγραφικά στοιχεῖα. Φιλοτεχνοῦν εἰκόνας καί φωτογραφίας. Συλλέγουν γραμματόσημα, ἀναμνηστικά ἀντικείμενα καί προϊόντα. Συντάσσουσιν νοερὰ γεωγραφικά ταξείδια. Ἐτοιμάζουσιν λευκώματα μέ φωτογραφίας καί κείμενα τῆς χώρας μας καί τὰ ἀνταλλάσσουν μέ ὁμοίας ἐργασίας μαθητῶν εἰς σχολεῖα τῆς χώρας, πού ἐμελέτησαν ἢ θὰ μελετήσουν. Φέρουν εἰς τὴν τάξιν τουριστικά φυλλάδια, μηχανικά παιγνίδια, παιδικὰ βιβλία, παράξενα ἀντικείμενα καί δίσκους μουσικῆς τῆς ξένης χώρας καί τὰ μελετοῦν, τὰ χρησιμοποιοῦν καί τὰ χαίρονται. Καλοῦν εἰς τὴν τάξιν πρόσωπα, πού ἐπεσκέφθησαν τὴν ξένην χώραν, διὰ νά διηγηθοῦν ἐντυπώσεις καί βιώματά των εἰς αὐτήν. Παρακολουθοῦν φωτεινὰς δια-

φανείας καί κινηματογραφικές σχολικές ταινίας. Ίχνογραφούν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅ,τι ἐπιθυμοῦν. Ἀπαντοῦν εἰς εἰδικὰ ἐρωτηματολόγια μὲ κατάλληλα σκίτσα, συμπληρῶνουν κενὰ εἰς πίνακας καί λύουν γεωγραφικά σταυρόλεξα. Ἐτοιμάζουν σχηματογραφικές παραστάσεις μὲ ἀπλὰ σύμβολα (τετραγωνίδια, κύκλοι, γραμμαί, παραλληλόγραμμα), διὰ νὰ δειχθοῦν τὰ μεγέθη ὁρέων, ποταμῶν, πόλεων, προϊόντων, πληθυσμοῦ, εἰς σχέσιν μὲ ἀντίστοιχα μεγέθη τῆς χώρας μας.

η) **Τό διάγραμμα εἰς τόν μαυροπίνακα:**

Ἡ..... (ὄνομα τῆς χώρας)

Ποῦ εὐρίσκειται	Πῶς ἐμφανίζεται	Πῶς μοχθοῦν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν γῆν των	Οἱ κάτοικοί της ὡς ἄνθρωποι	Οἱ κάτοικοί της καί ἡμεῖς
Ἀπὸ Ἑλλάδα πρὸς... Ἡπειρος: ... Γεωγρ. Πλάτ... Γεωγρ. Μῆκ... Ζώνη... Σύνορα... (Σύγκρ. μὲ Ἑλλάδα)	Σχῆμα... Ἑκτασίς... (χιλμ.) Σύγκρ. μὲ Ἑλλάδα... Ὅρη... (ὄν. μέγεθ.) Κοιλάδες... (ὄνομ. μέγεθ.) Ποταμοί... (ὄν. μέγεθ.) Λίμναι... (ὄν. μέγεθ.) Θάλασσαι... (ὄν.) Κόλποι... (ὄν.) Κλίμα: ... (διότι...) (Σύγκρ. μὲ Ἑλλάδα)	Γεωργία... (διότι...) Κτηνοτροφία... (διότι...) Ἀλιεία... (διότι...) Ὀρυκτά... (διότι...) Βιομηχανία... (διότι...) Συγκοινωνία... (διότι...) Ἐμπόριον... (διότι...) Πλοῦτος... (διότι...) (Σύγκρ. μὲ Ἑλλάδα)	Πληθυσμός... (διότι...) Πόλεις... (διότι...) Διοικήσεις: ... Ἐκπαίδευσις: ... Θρησκεία: ... Γλώσσα: ... Ἀρεταί: ... Ἱστορία: ... (Σύγκρ. μὲ Ἑλλάδα)	Τί λαμβάνομεν: ... Τί δίδομεν: ... Ἱστορ. σχέσεις: ...

θ) **Σύνθεσις καί ἐξαγωγή βασικῶν ἀρχῶν καί ἐννοιῶν.** Κατὰ χρονικές περιόδους καί μετὰ τὴν ἐξέτασιν ἀρκετῶν χωρῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὴν αὐτὴν μεγάλην γεωφυσικήν ἐνότητα (ὄροσειρά, χερσόνησος, μεγάλη πεδιάς, κοιλάς, κοινὴ θάλασσα) ἢ εἰς τὴν αὐτὴν Ἡπειρον, οἱ μαθηταὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰ διδαχθέντα, ἐξάγουν γενικές διαπιστώσεις, γενικωτέρας αἰτιώδεις σχέσεις, ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεις στοιχείων καί βασικὰς ἀρχὰς καί ἐννοίας. Ἐτοιμάζουν συνολικούς χάρτας, ἀπλοὺς στατιστικούς πίνακας, σχεδιαγράμματα καί γραφικὰς παραστάσεις δι' ὅλας αὐτάς τὰς συγγενεῖς χώρας. Προσδιορίζουν τὴν θέσιν αὐτῶν τῶν χωρῶν εἰς ὅλην τὴν γῆν καί εἰς τὸ σῦμπαν καί συζητοῦν διὰ τὰς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεις των.

10. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε την άποψιν: «Εάν είναι αληθές ότι τό έδαφος κάμνει τόν άνθρωπον, είναι επίσης αληθές ότι καί ό άνθρωπος κάμνει τό έδαφος. Ό άνθρωπος πρέπει νά παρουσιάζε-ται ως δημιουργός επί του έδάφους, τό όποιον κατέχει, μεταβάλλει καί έναντι του όποίου άντιδρά» (BRUNCHES).
2. Άναλύσατε καί κρίνατε τήν παιδαγωγικήν άποψιν: «Η γεωγραφία είναι μάθημα συγκινητι-κόν καί πολύ έλκυστικόν καί εύχάριστον, διότι στηρίζεται εις τήν παρατήρησιν. Ό λόγος τής παιδαγωγικής ένεργείας του επί τών παιδιών δέν εύρίσκεται άλλου πουθενά». (M. SORRE).
3. Προπαρασκευάσατε κατά τόν χρόνον τών διακοπών σας τά άπαραίτητα όργανα, ύλικά καί διαδικασίας διά τήν έποπτικήν καί όρθολογικήν διδασκαλίαν κάθε γεωγραφικής ένότητος εις τά μαθήματα τής Πατριδογνωσίας, τής Κυρίως Γεωγραφίας καί τής Κοσμογραφίας. Έπισκεφθήτε βιβλιοπωλεία, χαρτοπωλεία, έμπορικά καταστήματα, ταξειδιωτικά καί τουρι-στικά γραφεία καί άναζητήσατε κατάλληλα διά τό μάθημά σας ύλικά, όργανα, διαφημιστικά φυλλάδια, εικόνες κ.λ.π. Συμβουλευθήτε εκδόσεις τής Στατιστικής Ένπηρεσίας διά σύγ-χρονα γεωγραφικά στοιχεία τής Έλλάδος καί όλων τών χωρών του κόσμου. Έπινοήσατε καί κατασκευάσατε πατριδογνωστικά καί γεωγραφικά παιγνίδια. Συμβουλευθήτε καλλιτέ-χνας, διά τήν κατασκευήν άναγλύφων χαρτών μέ σύγχρονα ύλικά (γύψος, χαρτόνι, λινά-τα, χύμα, κόνις διαφόρων χρωμάτων, σύγχρονοι πλαστικά ύλαιο) καί κατασκευάσατε τρι-ούτους χάρτας. Έτοιμάσατε μεγάλην άμμοδόχον μέ καλήν άμμον.

11. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) N. POUNDS - E. COOPER, μεταφ. Δ. Οικονομίδου, παγκόσμιος γεωγραφία, 5η έκδ. Πε-χλιθανίδου, Άθήναι, σελ. 3 - 5. β) Σχέδιον άναλυτ. προγ/τος Δημ. Σχολείου, ΥΠΕΠΘ, 1973.
2. α) Ειδικά διδασκτικά, Ν. Έξαρχοπούλου, Α. Ίσηγόνη, Ά. Τσίριμπα, Έμ. Ζαμπετάκη, Σ. Πα-γιατάκη. β) E. NATALIS, Methodologie de la geographie, Liege, 1954, p. 37, 41, 44.
3. α) E. NATALIS, έν. άν. σελ. 50 - 59. β) R. HUBERT μετ. Κ. Κίτσου, Β. Σκουλάτου, Γεν. Παι-δαγωγική, σελ. 439 - 440.
4. UNESCO, L'enseignement de la geographie, Paris, 1949.
5. α) J. PIAGET - B. INHELDER, L'espace chez l'enfant, P.U.F. Paris, 1948. β) R. SCHAAAL, Γε-ωγραφική αντίληψις του παιδιού Μεγ. Παιδαγ. Έγκυκλοπ., 1ος τ., σελ. 723.
6. Βλέπε εις προηγούμενον κεφάλαιον περί τής ειδ. διδακτικής τής Γεωμετρίας (ψυχολογι-καί προϋποθέσεις).
7. Βλέπε άνωτέρω εις τό μάθημα τών φυσικών έπιστημών (ψυχολογ. προϋποθέσεις).
8. α) Ειδ. Διδακτικά, έν. άν. β) J. NOUGIER, L'enfant geographe, Paris, 1965. γ) E. Ζαμπετάκη Παιδαγ. Βιβλιογραφία 1966.
9. Βλέπε λεπτομερείας διά τήν καθ' όμάδας έρευνητικήν έργασίαν εις προηγούμενον κε-φάλαιον περί τής διδακτικής του μαθήματος τών φυσικών έπιστημών (πορεία διδασκαλίας έμβίου όντος).
10. Εις τό σημείον αυτό δίδεται καί ή άπάντησις εις τό τεθέν κατά τήν άφόρμησιν μας πρό-βλημα προς έρευναν.
11. α) Α. Σαφαρίκα - Μ. Σερπετιδάκη - Α. Καρφοπούλου: Σύγχρονο σχολείο μέ άπλά έπο-πτικά μέσα, Άθήναι, Ι. Καμπανάς, 1966. β) Υ. PALAU, μεταφ. Ίδρυμ. Εύγενίδου, τά διδα-κτικά μέσα, Άθήναι 1969.

XX. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ο άνθρωπος, με την λειτουργίαν της συνειδήσεώς του, αντικατοπτρίζει με σαφήνεια μέσα του την πραγματικότητα (θεωρητική ή γνωστική συνείδησις) και κατανοεί την δύναμίν του διά την δημιουργίαν του έαυτού του, διά την επίδρασίν του επί της πραγματικότητος και διά την σύνδεσιν του έγώ του με τās συνειδήσεις τών άλλων (ήθική ή πρακτική συνείδησις). Από τās κατακτήσεις αὐτάς τῆς συνειδήσεως, πηγάζουν κάθε φορά, ταύτοχρόνως, μέσα εἰς τήν συνείδησιν ώρισμένα συναισθήματα (συγκινήσεις) διά τὰ πράγματα, διά τās άλλας συνειδήσεις και διά τό σύμπαν. Ἡ συνειδησις συναισθάνεται ὅτι δίδει κάτι ἀπό τόν έαυτόν της εἰς ὅλα αὐτά, ὅτι τρέφει δι' αὐτά μίαν ιδιάζουσαν διάθεσιν και ὅτι ἐκφράζει δι' αὐτά τόν χαρακτήρα της. Ὅταν, ὅμως ἡ πραγματικότης, ὁ έαυτός μας, αἱ άλλαι συνειδήσεις και τό σύμπαν προσφέρωνται εἰς τήν συνείδησίν μας διά τούς χρησιμοθηρικούς, γνωστικούς και ἠθικούς, πόθους μας, χωρίς πλέον ἀντίστασιν, και ὅταν, κατά συνείπειαν, στρέφεται πρὸς αὐτά ἡ συνείδησις μέ πλήρη αὐθορμησίαν, χωρίς ἀγῶνα πλέον και προσπάθειαν, τότε τὰ συνεχιζόμενα δι' αὐτά συναισθήματά μας εἶναι ἀνιδιοτελῆ, ἐνέχουν πνευματικούς σκοπούς, εἶναι συναισθήματα ἀγνῆς χαρᾶς και συγκροτοῦν τήν καλαισθητικὴν (διά τὰ πράγματα), τήν φιλόανθρωπον (διά τούς ἀνθρώπους) και τήν θρησκευτικὴν (διά τό σύμπαν και τόν Θεόν) συνείδησιν.¹

Αὐτά τὰ ἀνιδιοτελῆ συναισθήματα διά τό ἀντικείμενον, τό ὅποιον ἤδη γνωρίζει ἡ εἰς τό ὅποιον ἤδη ἄσκει τήν δύναμιν της ἡ συνείδησις, ἀναφέρονται πλέον εἰς τήν ἀρμονίαν τών γραμμών και χρωμάτων τῆς μορφῆς του, τών ἡχων και τών κινήσεων του και εἰς μίαν ὑψηλὴν ιδέαν, πού ἐκφράζεται δι' αὐτῆς τῆς ἀρμονίας και πού προκύπτει ἀπό τήν σχέσιν τοῦ έγώ πρὸς αὐτό (εἰς τήν μορφήν και τό περιεχόμενον αὐτοῦ). Τὰ στοιχεῖα αὐτά τοῦ ἀντικειμένου συνθέτουν ἓνα ιδιαίτερον χαρακτήρα του, μίαν παρουσίαν του, πού προκαλεῖ συγκίνησιν, ἓνα «σκίρτημα» ζωῆς του, πού ἀνευρίσκει ἡ συνείδησις και τό κρατεῖ ὡς μυστικόν της, τό δυνάμει μέσα της μέ τās ἀξιολογήσεις και συγκινήσεις της και θέλει νά τό ἐκφράσῃ ὡς ἰδικόν της πλέον δημιούργημα μέ συγκεκριμένον ἔργον. Ἐτσι, ἐδημιουργήθῃ ἡ Τέχνη (καλλιτεχνία) μέ τούς κλάδους της: ἀρχιτεκτονική, γλυπτική, ζωγραφική, μουσική, ποίησις, ρυθμική και δραματική.

Κατά τήν δημιουργίαν τοῦ ἔργου τῆς Τέχνης, παρατηρεῖται, κατ' ἀρχήν τό γεγονός τῆς καλαισθητικῆς ἀντιλήψεως, κατά τό ὅποιον ἡ πραγματικότης και ἡ συνείδησις εὐρίσκονται αὐθορμήτως προσηρμοσμένα ἢ μία εἰς τήν άλλην, ὡσάν ἡ φύσις νά προσηνατολιζέτο μόνῃ της πρὸς τήν συνείδησιν και ὡσάν ἡ συνείδησις νά ἔβλεπε τήν ἰδικήν της εἰκόνα νά προβάλλεται εἰς τήν πραγματικότητα. Παράλληλως, γεννᾶται ὁ πόθος τῆς ἐκφράσεως και ἐπιστρατεύεται ἀπό τήν συνείδησιν ἡ νοητική λειτουργία τοῦ συμβολισμοῦ.

Εἰδικώτερον, μέ τήν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν και τήν ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου τοῦ ἔξω ἢ μέσα μας κόσμου, κατά τό παρόν ἢ παρελθόν, και μέ τήν ὕφανσιν εἰς αὐτάς τών συγκινήσεων τῆς συνειδήσεως και τοῦ ἰδικοῦ της ὁράματος, συγκροτεῖ-

ταί μία καλλιτεχνική παράσταση μέσα της ως «τόκος ἐν ψυχῇ». Εἶναι ἡ ἔμπνευσις τοῦ καλλιτέχνου, εἶναι κάτι τό μυστηριακόν, πού πρόκειται νά δώσῃ εἰς τό ἔργον του ὁ δημιουργός ἀπό τόν ἴδιον τόν ἑαυτόν του. Ἡ νοημοσύνη, διά νά ἐκφράσῃ αὐτήν τήν παράστασιν, χρησιμοποιεῖ σύμβολα.²

Συνδυάζει ὕλικά ποικίλα (πλαστική ὑλοποιήσις), γραμμάς, μορφάς καί χρώματα (γραφική ὑλοποίησις), ἤχους (μουσική), λέξεις (ποίησις), ἤχους καί κινήσεις (ρυθμική, χορός), λέξεις, ἤχους καί κινήσεις (δραματική). Λαξεύει τό ὑλικόν της. Διοχετεύει εἰς αὐτό τό μυστηριακόν στοιχεῖον τῆς αἰσθητικῆς συνειδήσεως, πού θά ἀποτελέσῃ τά αἰσθητικά χαρακτηριστικά τοῦ ἔργου. Προβάλλει τήν νοεράν καλαισθητικὴν παράστασιν, τήν ἔμπνευσιν, εἰς τό ἔργον. Αὐτή ἡ συγκεκριμένη ἔκφρασις ἀποτελεῖ πλέον ἔργον Τέχνης, ἔργον ἀρχιτεκτονικῆς ἢ γλυπτικῆς ἢ ζωγραφικῆς, ἢ μουσικῆς ἢ ποιήσεως ἢ ρυθμικῆς ἢ δραματικῆς. Οἱ πρωτόγονοι καί οἱ πολιτισμένοι ἄνθρωποι, ἐπὶ αἰῶνας, δημιουργοῦν, ὑπὸ τό ἀνωτέρω πνεῦμα, ἔργα Τέχνης καί ἔχουν ἀποθησαυρίσει πολυτίμους ἐμπειρίας ὡς πρὸς τήν χρῆσιν τῶν διαφόρων ὑλικῶν διά τήν ἔκφρασιν τῶν καλλιτεχνικῶν τῶν παραστάσεων.

Τὴν τάσιν τῆς συνειδήσεως διά τήν ἔκφρασιν καλλιτεχνικῶν νοερῶν παραστάσεων συναισθάνονται κάπως καί τὰ παιδιὰ καί οἱ ἔφηβοι. Ἡ ὀργανωμένη ἐκπαίδευσις, διά νά ἀφυπνίσῃ καί καλλιεργήσῃ τήν τάσιν αὐτήν, ὀρίζει, πρὸς διδασκαλίαν εἰς τὰ σχολεῖα, τὰ μαθήματα τῶν τεχνικῶν καί τῆς μουσικῆς.

Τό μάθημα τῶν τεχνικῶν εἰς τό δημοτικόν σχολεῖον περιλαμβάνει τήν χειροτεχνίαν, τήν ἰχνογραφίαν καί τήν καλλιγραφίαν καί διδάσκεται εἰς ὅλας τὰς τάξεις ὡς ξεχωριστόν μάθημα, ὡς μέσον ἐλευθέρας ἐκφράσεως καί ὡς διδακτικόν συμπλήρωμα τῶν ἄλλων μαθημάτων.

Μέ τό μάθημα αὐτό τὰ παιδιὰ θά μάθουν α) νά χειρίζονται διάφορα ὑλικά (χαρτοτεχνία, ξυλοτεχνία, συρματοτεχνία, γυψοτεχνία, πλαστική, βιβλιοδετική, ψηφιδογραφία, πυρογραφία, κεντητική, πλεκτική κ.λ.π.) καί τόν χρωστήρα καί τό μολύβι (ἰχνογραφία, ζωγραφική, καλλιγραφία), διά νά ἐκφράζον τὰς στοιχειώδεις καλλιτεχνικάς τῶν παραστάσεις, μέ συγκεκριμένα ἀπλά σύμβολα τῆς προοδευτικῶς ἀναπτυσσομένης αἰσθητικῆς τῶν συνειδήσεως, εἰς τρεῖς ἢ δύο διαστάσεις, καί διά νά σταθεροποιοῦν τὰς γνώσεις τῶν ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων καί β) νά μποροῦν νά αἰσθάνωνται κάποιαν καλαισθητικὴν συγκίνησιν ἀπὸ τὰ ἔργα μεγάλων καλλιτεχνῶν.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἐκλεκτοὶ ἀρχιτέκτονες, γλύπται καί ζωγράφοι τῶν ἀρχαίων, τῶν μεσαιωνικῶν καί τῶν νεωτέρων χρόνων συνετέλεσαν εἰς τήν ἀνάπτυξιν τοῦ διαφέροντος τῆς ἀνθρωπότητος διά τὰς Καλὰς Τέχνας καί εἰς τήν συνειδητοποίησιν τῆς ἀξίας τῶν τεχνικῶν μαθημάτων διά τὰ παιδιὰ καί τοὺς ἐφήβους. Ἡ προβολή καί ἡ ἀξιοποιήσις ἐπίσης τῶν ἔργων τῆς λαϊκῆς τέχνης, δι' οἰκονομικοὺς, κοινωνικοὺς καί τουριστικούς λόγους, ἀπὸ τοῦ περασμένου κυρίως αἰῶνος, συνέβαλον εἰς τήν προώθησιν τοῦ διαφέροντος τῶν εὐρύτερων λαϊκῶν μαζῶν διά καλλιτεχνικὰς ἀσχολίας καί εἰς τήν γενίκευσιν τῆς αἰσθητικῆς ἀγωγῆς εἰς τὰ σχολεῖα.³

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καί οἱ Ρωμαῖοι διδάσκουν εἰς τοὺς ἐφήβους τήν γλυπτικὴν καί τήν ζωγραφικὴν εἰς τὰ ἐργαστήριά των. Οἱ Βυζαντινοὶ συνθηθίζουν τοὺς νέους εἰς τήν Ἀγιογραφίαν. Οἱ Εὐρωπαῖοι τῶν νεωτέρων χρόνων, γνωρίσαντες τὰ ἔργα τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, δέχονται εὐχαρίστως τὰς εἰσηγῆ-

σεις έκλεκτων παιδαγωγών, όπως του Ραμπλαί, του Κομενίου, του Λώκ, του Ρουσσώ και του Πεσταλότσι, περί καθιερώσεως της ιχνογραφίας και της χειροτεχνίας ως κανονικών μαθημάτων εις τὰ σχολεία και περί-έφοδιασμού των μαθητών δι' απαραίτητων υλικών και οργάνων.

Σημαντικήν ώθησιν εις τήν εκτίμησιν του μαθήματος εις τὰ σχολεία δίδουν οι μεγάλοι Παιδαγωγοί του 20ου αιώνου: Κερσενστάινερ (Γερμανία 1839 - 1932), Ντιούι (Άμερική: 1859 - 1952), Ντεκρολύ (Βέλγιον: 1871 - 1932) και Μοντεσσόρι (Ιταλία: 1870 - 1952). Οι παιδαγωγοί αυτοί συστηματοποιούν τήν διδασκείαν ύλην, τὰ μέσα και τήν μέθοδον διδασκαλίας του μαθήματος και υπογραμμίζουν τήν σημασίαν του διά τήν όμαλήν ανάπτυξιν τής προσωπικότητος του παιδιού και του εφήγου.³ Τό Διεθνές Γραφείον 'Αγωγής εις Γενεύην τής 'Ελβετίας και ή Ουνέσκο (Παρίσι) μέ ειδικά συνέδρια και σχετικές εκδόσεις των άξιολογούν δεόντως τό μάθημα και παρέχουν πολυτίμους παιδαγωγικάς συμβουλάς.

Εις τήν χώραν μας, τό μάθημα διδάσκεται συστηματικώς και μέ εκσυγχρονισμένους μεθόδους εις τὰ δημοτικά σχολεία από των άρχών του 20ου αιώνου.

Σήμερον, μέ τήν ανάπτυξιν τής τεχνολογίας και τούς προβληματισμούς πού διέρχονται αι Καλαί Τέχναι, οι Παιδαγωγοί επιμένουν εις τήν σημασίαν των τεχνικών μαθημάτων, εμπλουτίζουν τὰ μέσα και βελτιώνουν τās μεθόδους διδασκαλίας αυτών.

Ο Γάλλος HENRI FOCILLON ύποστηρίζει ότι ή αισθητική άγωγή ήρχισεν από δεκαετιών ανάπτυσομένη και συνεχώς θά αναπτύσσεται, διότι εκδηλούνται δι' αυτήν ιστορικά και κοινωνικά διαφέροντα. Εύρίσκει ότι ή δημοκρατικοποίησις των άναγκών τής Τέχνης ή των άνέσεων δι' αυτήν, τὰ νέα μέσα διαδόσεως των καλλιτεχνικών έργων, ή προσπάθεια πρός άντιστάθμισιν τής μηχανοποιήσεως τής ζωής, ή ανάγκη ψυχαγωγίας διά τās κενάς ώρας, ό προσανατολισμός των αισθητικών μελετών εις τήν καλλιτεχνικήν πραγματικότητα, αι συζητήσεις περί μοντέρνας και κλασσικής Τέχνης, ή άποτελεσματική τεχνική του τουρισμού, ή διαφήμισις των μνημείων τής αρχαίας Τέχνης, ή οργάνωσις μουσείων, εκθέσεων και πινακοθηκών, ή μόδα διατηρήσεως κάθε παλαιού, τό ενδιαφέρον των νέων έθνοτήτων διά τήν μελέτην και τήν διδασκαλίαν των λαϊκών τεχνών, ή επιμονή των λαϊκών μαζών νά προβάλουν τήν λαϊκήν τέχνην ως έκφρασιν του εργατικού πνεύματος, όλα αυτά συνετέλεσαν και θά συντελούν εις τήν ανάπτυξιν τής αισθητικής άγωγής.⁴

3. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Τό μάθημα των τεχνικών βοηθεϊ τό παιδί νά έκφράση τήν προσωπικότητά του.⁵ Τό χειροτέχνημα, τό ιχνογράφημα και ή καλλιγραφία είναι διά τό παιδί τὰ πλέον δυναμικά, πρωτότυπα, ζωντανά και εύχάριστα μέσα, διά νά έκφράζεται, νά έξωτερικεύη τὰ συναισθήματά του, νά ύλοποιή τās σκέψεις του και τὰ όράματά του, νά διοχετεύη τās βαθυτέρας συγκινήσεις του άσυνειδήτου του και νά αποκαλύπτη τόν χαρακτήρα του και τὰ ταλέντα του.

Τό χέρι δέν είναι μόνον τό όργανον, μέ τό όποϊον αποθαίνομεν ίκανοί νά εκτελώμεν πράξεις, πού άπαιτούν δεξιότητα, εύκνησίαν και εύχερη χειρισμόν υλικών. Είναι, επίσης, τό όργανον, μέ τό όποϊον έκφράζομεν τās σκέψεις και τās συγκινήσεις μας μέ μέσον τήν χειρονομίαν μας και τόν χειρισμόν υλικών. Τό χέρι δέν παριστάνει μόνον «τό κανάλι», μέ τό όποϊον λαμβάνομεν πληροφορίας από τόν έξω-

τερικόν κόσμον, αλλά και «τό κανάλι», πού μεταβιβάζει εις τόν έξωτερικόν κόσμον τήν έσωτερικήν ζωήν μας.

Ή λειτουργία του αυτόνομου νευρικού συστήματος επιδρά επί τών φυσικών ικανοτήτων του χεριού και έτσι αι ικανότητες αὐταί άποκαλύπτουν τήν ιδιοσυγκρασίαν του άτόμου. Τό χέρι έκφράζει τήν κατάστασιν του νευρικού συστήματος, τής λειτουργίας τών ένδοκρινών αδένων, τās διανοητικές και συναισθηματικές έλλείψεις ή κατακτήσεις.

Διά τούς λόγους αυτούς, τά χειροτεχνήματα, τά ίχνογραφήματα και ή γραφή τών παιδιών χρησιμοποιούνται ως τέστ νοημοσύνης και χαρακτήρος⁶ και παρέχουν πολύτιμα στοιχεία διά τόν σχολικόν και επαγγελματικόν προσανατολισμόν.

2. Ή επιδρά εύεργετικώς εις τήν ανάπτυξιν τών ψυχοφυσικών λειτουργιών του παιδιού. Τό παιδί, όταν κατασκευάζη τά χειροτεχνικά έργα του μέ διάφορα ύλικά, όταν ίχνογραφή και όταν γράφη τήν ώραίαν γραφήν του, όξύνει τās αισθήσεις, τήν κατ' αίσθησιν άντίληψιν και τήν παρατηρητικότητα του, ένδυναμώνει τήν μνήμην και τήν φαντασίαν του, καλλιεργεί τήν κρίσιν του, τροφοδοτεί τό συναισθημα τής αύτοαξίας, διοχετεύει τήν διάθεσιν του προς κίνησιν και δράσιν, ρευστοποιεί τās δημιουργικές του ικανότητας, ένισχύει τήν βούλησιν και τήν έφευρετικότητα του, σταθεροποιεί και λεπτύνει τās κινήσεις τών μυών του.

3. Συμβάλλει εις τήν καλαισθητικήν άγωγήν του παιδιού. Τό παιδί σχηματίζει διά τήν πραγματικότητα (φύσις, έμβια όντα, άνθρωποι, καλλιτεχνικά έργα ανθρώπων) κάποιαν καλαισθητικήν άντίληψιν και θέλει νά τήν έκφράζη μέ συγκεκριμένα έργα του. Μέ τό μάθημα τών τεχνικών θά μάθη τήν χρήσιν τών ύλικών και τās τεχνικάς διαδικασίας, διά νά δύναται μέ δεξιότητα νά άποδώη καλλιτεχνικώς τήν συγκροτούμένην παράστασιν εις τήν ώριμάζουσαν αισθητικήν του συνείδησιν. Μέ τήν παρακολούθησιν καλλιτεχνικών έργων και μέ τήν άσκησίν του εις καλλιτεχνικήν δημιουργίαν, θά είναι εις θέσιν σιγά - σιγά νά άνακαλύπτη εις τά έργα Τέχνης τήν προβολήν τής έμπνεύσεως του καλλιτέχνου, νά θεωρή αισθητικώς τά άντικείμενα, νά αξιολογή τό ώραιον εις τήν φύσιν και τήν ζωήν και νά δοκιμάζη όχι μόνον αισθητικήν συγκίνησιν αλλά και κάποιαν καλαισθητικήν άπόλαυσιν.

Εις έποχην, κατά τήν όποίαν ή σύγχρονος τεχνολογία συντελεί εις τόν πολλαπλασιασμόν τών εικόνων μέ τήν φωτογραφίαν, μέ τά βιβλία, μέ τήν διαφήμισιν, μέ τόν κινηματογράφον και μέ τήν τηλεόρασιν, ή ανάπτυξις του καλλιτεχνικού κριτηρίου τών παιδιών εις τό σχολειόν μέ τά τεχνικά μαθήματα θά έχη σημαντικά άποτελέσματα. Τά παιδιά και οι νέοι θά μπορούν, μέ τήν εύαισθησίαν των έναντι του χυδαίου και τής άσχήμιας, νά αξιολογούν τās καλλιτεχνικάς και παραγωγικάς δραστηριότητας, νά χαίρωνται τά παλαιότερα και σύγχρονα μεγάλα έργα τής Τέχνης, νά καλύπτουν τόν έλεύθερον χρόνον των μέ καλλιτεχνικάς άπασχολήσεις και νά ζοϋν, μέ τήν άξian του Ήωραίου, τήν πνευματικότητα των.⁷

4. Καλλιεργεί ήθικάς και κοινωνικάς άρετάς. Ό μαθητής, ύποχρεούμενος κατά τό μάθημα νά παρουσιάζη έργον, αισθητικώς αξιόλογον, εις περιωρισμένον χρόνο, όπως οι συμμαθηταί του, καταβάλλει ποικίλας προσπάθειας και άσκείται εις άτοκυριαρχίαν, εις έπιμονήν, εις ύπομονήν, εις τάξιν και εις άκρίβειαν. Εύρισκόμενος εις τήν αϋτήν αίθουσαν και εις τό αύτό τραπέζι του εργαστηρίου, άνταλλάσων ιδέας, όργανα και ύλικά και συνεργαζόμενος πολλάκις μετά τών συμμαθητών του διά τήν κατασκευήν του κοινού έργου, τιθασειεί τούς έγωϊσμούς του, έκτιμά τήν άξian τών άλλων, και άποκτά συνεργατικών ήθος. Διαπιστώνων τās δυσκολίας

καί τόν μόχθον διά τήν χειροτεχνικήν ἐργασίαν του σέβεται τήν ἀνθρωπίνην ἐργασίαν ὑφ' ὅλας τῆς τᾶς μορφᾶς καί δύναται νά ἀξιολογῇ τᾶς παραγωγικάς δραστηριότητας. Παρατηρῶν μετά τῶν συμμαθητῶν του τό αὐτό ἔργον Τέχνης δοκιμάζει τᾶς αὐτάς μετ' ἐκείνων συγκινήσεις, συζητεῖ καί ἐπικοινωνεῖ μαζί των, διεισδύει μετ' ἐκείνων εἰς ὅ,τι ἡ ψυχὴ τοῦ καλλιτέχνου ἔδωκεν εἰς τό ἔργον του, ἐπηρεάζεται ἀπό κοινοῦ ἀπό τό μήνυμα τοῦ δημιουργοῦ καί αἰσθάνεται τότε ὅτι ἡ συνειδήσις του, ἡ συνειδήσις τῶν συμμαθητῶν του καί ἡ συνειδήσις τοῦ καλλιτέχνου ἀποτελοῦν μίαν Κοινωνίαν Συνειδήσεων.⁸

5. Ἀναπτύσσει τό ἀντικειμενικόν καί πρακτικόν πνεῦμα. Ὁ μαθητής, ἐργαζόμενος μέ ποικίλα ὑλικά, διαπιστώνει μίαν σοβαράν ἀντίστασιν των μέχρις ἀποδόσεως κάποιας ποθητῆς μορφῆς (χειροτέχνημα, ἰχνογράφημα, καλή γραφή) καί ἔτσι περιορίζει τήν μυθοπλαστικήν καί ψυχιστικήν του ιδιότητα καί προχωρεῖ εἰς τήν κατανόησιν τῆς ἀντικειμενικότητος μέ τήν σκληρότητα τῆς, τήν ἀντίστασιν τῆς καί τᾶς ἀδυναμίας τῆς. Αὕτῃ ἡ ἀντίστασις τῆς ὕλης ὁδηγεῖ, ἐπίσης, τό παιδί ν' ἀναγνωρίσῃ τᾶς ἀδυναμίας του, νά ἐπινοήσῃ τρόπους ὑπερπηδήσεως τῶν κωλυμάτων καί ν' ἀποκτήσῃ ἔτσι ἕνα πρακτικόν πνεῦμα εἰς τήν ζωὴν του. Ἐχει τότε, ὡς πολῦτιμα ἐφόδιά του διά τό ταξίδι του εἰς τήν ζωὴν, τόσον τήν ἀντικειμενικήν θεώρησιν τῆς ζωῆς ὅσον καί τό πρακτικόν πνεῦμα καί τᾶς δεξιότητας, πού ἀπέκτησεν.

6. Ἐξυπηρετεῖ ὅλα τά ἄλλα μαθήματα: Ἡ τρίτη φάσις εἰς τήν τριμερῆ πορείαν διδασκαλίας κάθε μαθήματος, ἡ ἔκφρασις, καλύπτεται, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, μέ τά τεχνικά μαθήματα. Τό παιδί, διά τοῦ συγκεκριμένου ὕλικου ἢ διά τοῦ ἰχνογραφήματος του, ἐκφράζει καί ὑλοποιεῖ τᾶς νοεράς παραστάσεις, πού ἔχει σχηματίσει κατὰ τᾶς δύο πρώτας φάσεις τῆς πορείας τοῦ μαθήματος (παρατήρησις καί ἐπεξεργασία), ἐμπεδώνει ἔτσι αὐτάς, δίδει συγκεκριμένα τεκμήρια περὶ τοῦ βαθμοῦ κατανόησεως τῶν διδασκομένων, αἰσθάνεται ἱκανοποιησιν διά τᾶς δημιουργίας του καί προχωρεῖ μέ ἐνδιαφέρον εἰς τήν περαιτέρω μάθησιν.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Ψυχολογικός σκοπός: Νά εὐκολύνωμεν καί νά βοηθήσωμεν τήν ὁμαλήν ἀναπτυξιν τῆς ψυχῆς τῶν παιδιῶν προσφέροντες φυσικά μέσα ἔκφράσεως καί δίδοντες εἰς αὐτά καταλλήλους εὐκαιρίας διά τήν διανοητικήν καί συναισθηματικὴν βουλητικήν ἐξέλιξιν των.

2. Παιδαγωγικός σκοπός: Νά εὐκολύνωμεν τήν συγκεκριμένην ἔκφρασιν μέ τήν πλαστικήν καί γραφικὴν γλῶσσαν κατὰ τά τρία πρώτα ἔτη τῆς σχολικῆς φοιτήσεως, κατὰ τά ὅποια τά μικρά παιδιά στεροῦνται ἀκόμη ἱκανῆς ὁμιλίας, διά νά ἐκφράζουιν τήν σκέψιν των. Νά ἐξασφαλίσωμεν διά τά παιδιά τῶν μεγαλύτερων τάξεων τήν διατήρησιν, τήν σύνδεσιν καί τήν ταξινόμησιν τῶν γνώσεων των ἐκ τῶν ἄλλων μαθημάτων, διά τῆς χρήσεως τῶν πλέον συγκεκριμένων μορφῶν ἀναπαραστάσεως τῶν ἀντικειμένων τῶν γνώσεων αὐτῶν. Νά βοηθήσωμεν τό ἔργον τοῦ σχολικοῦ καί ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν παιδιῶν διά τῶν συγκεκριμένων εἰς τά ἔργα των ἀποδείξεων περὶ τῶν κλίσεων καί ἱκανοτήτων των.

3. Πρακτικός σκοπός: Νά καταστήσωμεν ἱκανοὺς τοὺς μαθητὰς βαθμιαίως καί προοδευτικῶς ν' ἀναπαριστάνουν μέ ἀκρίβειαν τά ὄντα καί τά πράγματα, ὅπως παρουσιάζονται εἰς τά μάτια των καί ὅπως τά συναισθάνονται, καί νά ἀξιοποιοῦν τᾶς

σχετικής πρακτικής δεξιότητάς των κατά την σχολικήν καί την μετέπειτα επαγγελματικήν καί κοινωνικήν των ζωήν.

4. Καλαισθητικός σκοπός: Ν' αναπτύξωμεν εις τά παιδιά την αγάπην του ωραίου καί νά καλλιεργήσωμεν την καλαισθητικήν εύαισθησίαν των έντός των όρίων των άτομικών δυνατοτήτων των.

5. ΨΥΧΟ - ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

1. 'Απαραίτητοι φυσιολογικάί προϋποθέσεις διά τό μάθημα των τεχνικών είναι α) ή κανονική ανατομία του χεριού καί ή εύκίνησία των μυών του, β) ή όμαλή λειτουργία της όράσεως καί γ) ή φυσιολογική ανάπτυξις καί λειτουργία των έγκεφαλικών κέντρων.⁹

α) Τό χέρι, μέ τό δίκτυον των μυών, τό μέγεθος των φαλάγγων καί των άλλων όστών, την άρθρωσιν του καρπού καί του βραχίονος, τάς ποικίλας κινήσεις καί την σταθερότητα του όλου συστήματός του, είναι βασικόν όργανον διά την χειροτεχνίαν, την ίχνογραφίαν καί την καλλιγραφίαν. Εις τά παιδιά του δημοτικού σχολείου ή μορφή, τό μέγεθος καί αι κινήσεις των όστών καί των μυών του χεριού των τελούν έν συνεχεί ανάπτυξει καί διά τουτο τό χέρι των δέν έχει την σταθερότητα καί την ασφάλειαν, πού χρειάζεται διά σοβαράς εργασίας.

β) Τό μάτι, μέ την προσαρμοστικήν του ικανότητα, μέ την εύκίνησίαν καί την άντοχήν των μυών του καί μέ τό σχηματισμόν κανονικών ειδώλων, άποτελεϊ βασικήν επίσης προϋπόθεσιν διά τά τεχνικά μαθήματα. Οί μαθηταί του δημοτικού σχολείου παρουσιάζουν συχνάκις έλαττώματα εις την όρασίν των, δέν έχουν συνήθως τόν κανονικόν καί από την κατάλληλον θέσιν φωτισμόν, ύποφέρουν από λοιμώδεις ή άλλας όφθαλμικάς νόσους καί δέν διαθέτουν εισέτι έν πλήρει ανάπτυξει τάς λειτουργίας του όφθαλμού των. Διά ταύτα, αι σχηματιζόμεναι όπτικά των εικόνες δέν είναι πλήρεις καί άκριβεις πάντοτε καί κατά συνέπειαν τά κατασκευαζόμενα χειροτεχνικά έργα των είναι άτελή.

γ) Τά έγκεφαλικά κέντρα, μέ την ώρίμασίν των καί την κανονικήν λειτουργίαν των, συμμετέχουν, ως υλικός παράγων, εις όλας τάς διαδικασίας της αίσθητικής παραστάσεως καί του συντονισμού των έντολών της συνειδήσεως καί των κινήσεων του χεριού καί του όφθαλμού, διά την έκτέλεσιν του χειροτεχνήματος, του σχεδίου καί της γραφής. Εις τά παιδιά του δημοτικού σχολείου οί νευρώνες του έγκεφάλου καί τά όπτικά καί κινητικά νεύρα των δέν έχουν πλήρη καί ασφαλή δεκτικήν καί προσαρμοστικήν ικανότητα, διότι τελούν έν ανάπτυξει καί έν συνεχεί άσκήσει. Διά τουτο, τό έργον των είναι άτελές. 'Αξίζει έδω νά αναφερθούν καί αι περιπτώσεις της άριστεροχειρίας των μαθητών, αι όποιαί όφείλονται μάλλον εις κάποιαν άνωμαλίαν του έγκεφάλου, κατά τούς φυσιολόγους, καί εκ των όποίων ζημιώνεται ή ποιότης καί ή ταχύτης της γραφής καί της κατασκευής χειροτεχνημάτων.

2. 'Απαραίτητοι ψυχολογικάί προϋποθέσεις διά τό μάθημα των τεχνικών θεωρούνται: α) ή έννοια καί ή παράστασις του χώρου, β) ή διανοητική λειτουργία της λογικής κρίσεως, γ) ή ικανότης καλαισθητικού συμβολισμού καί δ) τό διαφέρον διά τό μάθημα.¹⁰

α) Αί ποιοτικά έννοιαι του τοπολογικού χώρου (γειτνίασις, διαχωρισμός, διάταξις, περιτύλιγμα, καί συνέχεια), του προβολικού χώρου (προβολή, προοπτική, σκιά, τομαί, άνάπτυγμα έπιφανείας) καί του εύκλειδείου χώρου (γραμμαί, παράλληλοι,

ομοιότητες σχημάτων, κάθετος, συντεταγμένοι) και αϊ ποσοτικά έννοιαι του χώρου (έννοιαι και μετρήσεις μηκών, γωνιών, καμπυλών, έπιφανειών και όγκων) είναι άπαραίτητοι προϋποθέσεις διά τας νοεράς παραστάσεις των σχημάτων, των μεγεθών και των σχέσεων των αντικειμένων, τά όποια θά παρατηρή ό κάθε δημιουργός, και διά την έκτίμησιν των στοιχείων αυτών υπό του ίδιου εις τά κατασκευαζόμενα αντίστοιχα έργα του. Αϊ ποιοτικά έννοιαι του χώρου αναπτύσσονται επί παρουσίᾳ μὲν συγκεκριμένων πραγμάτων εις τά παιδιά ηλικίας 10 ετών περίπου, άνευ δέ τῆς παρουσίας συγκεκριμένων στοιχείων (ἐπί νοερού πεδίου) εις ηλικίαν 12 - 15 ετών. Αϊ δέ ποσοτικά έννοιαι του χώρου εις ηλικίαν 11 - 14 ετών.

Ἡ παράστασις του χώρου είναι, επίσης, αναγκαία προϋπόθεσις, διότι τό ιχνογράφημα, ἡ γραφή και τό χειροτέχνημα απαιτοῦν τήν αναπαράστασιν σχημάτων, μεγεθών και σχέσεων των συγκεκριμένων αντικειμένων υπό όπτικόν ρεαλισμόν (θεατῆ ἀποψις, διάταξις ἀνάλογος πρὸς τόν συνολικόν χώρον και μετρικαί ἀναλογίαι). Τό παιδί, όμως, ἀκολουθεῖ τά ἐξῆς στάδια εις τήν ἀναπαράστασιν του χώρου: 1) Τό στάδιον του τυχαίου ρεαλισμοῦ, κατά τό όποιον τό νήπιον 2 - 3 ετών ιχνογραφεῖ ἡ κατασκευάζει κάτι χωρίς σημασίαν κατ' ἀρχήν, χωρίς διάταξιν στοιχείων και ἀναλογίας. 2) Τό στάδιον του ἑλλιποῦς ρεαλισμοῦ, κατά τό όποιον τό παιδί 3 - 5 ετών παρατάσσει τά ἀντικείμενα εις τό ιχνογράφημα ἡ τό χειροτέχνημά του χωρίς νά τά συνθέτῃ εις ἓνα ὅλον (π.χ. τό καπέλλο πολύ πιό ἐπάνω ἀπό τό κεφάλι του ἀνθρώπου). 3) Τό στάδιον του διανοητικοῦ ρεαλισμοῦ, κατά τό όποιον τό παιδί 5 - 8 ετών ιχνογραφεῖ ἡ κατασκευάζει ὅχι ὅσα βλέπει ἀλλ' ὅσα ἐννοεῖ ὅτι ὑπάρχουν ὡς στοιχεῖα του ἀντικειμένου (ιχνογραφεῖ ἡ κατασκευάζει ἓνα πρόσωπον εις προφίλ, ἀλλά τοποθετεῖ δύο μάτια), και 4) Τό στάδιον του όπτικοῦ ρεαλισμοῦ, κατά τό όποιον τό παιδί 8 - 9 ετών ἀναπαριστάνει τό ὁρατόν στοιχεῖον του ἀντικειμένου, ἀπό τήν θεατῆν ὀψιν του, και θέτει τά ἐπί μέρους στοιχεῖα εις διάταξιν ἀνάλογον πρὸς τόν συνολικόν χώρον και μέ στοιχειώδεις μετρικάς ἀναλογίας.

β) Ἡ διανοητική λειτουργία τῆς λογικῆς κρίσεως είναι ἀπαραίτητος, διότι ἡ κατασκευή ἡ ιχνογράφησις ἑνός ἀντικειμένου ἡ ἡ καλλιγραφία ἑνός κειμένου απαιτοῦν τας λογικάς ἐνεργείας τῆς προσθαφαιρέσεως, τῆς ἀντιμεταθέσεως, του προσεταιρισμοῦ, τῆς ἀντιστοιχίσεως, του ἀναλογισμοῦ και των πολλαπλασιαστικῶν συσχετίσεων των στοιχείων του ὅλου, διά νά καταστή δυνατή ἡ ὀρθή συναρμολόγησις των ὀλικῶν ἡ των γραμμῶν και των σχημάτων μέ τας ἀπαραιτήτους ἀναλογίας και συσχετίσεις των και διά νά ἀποδοθῇ μέ συγκεκριμένην ἑκφράσιν ἡ καλαισθητική παράστασις του δημιουργοῦ. Αὐτή, όμως, ἡ λογική κρίσις ἐμφανίζεται ἐπί παρουσίᾳ μὲν συγκεκριμένων πραγμάτων εις τά παιδιά ηλικίας 9 - 10 ετών, ἐπί νοεροῦ δέ πεδίου εις ηλικίαν 12 - 14 ετών.

γ) Ἡ ικανότης καλαισθητικοῦ συμβολισμοῦ κρίνεται ἀναγκαία, διότι τό χειροτέχνημα, τό ιχνογράφημα και ἡ γραφή ὀφείλουν νά παρουσιάζουν ἁρμονίαν μερῶν, γραμμῶν, χρωμάτων και σχημάτων και νά ἐκφράζουν, δι' αὐτῆς τῆς ἁρμονίας, τήν ἐμπνευσιν του δημιουργοῦ των, τό μυστηριακόν στοιχεῖον, πού δίδει εις τό ἔργον ὁ δημιουργός, τήν ιδέαν, πού θέλει νά προβάλῃ.

Αὐτή, όμως, ἡ ικανότης καλαισθητικοῦ συμβολισμοῦ ἀκολουθεῖ ἐξελικτικήν πορείαν εις τά παιδιά κατά τά ἐξῆς στάδια: 1) Κατά τό στάδιον 1 - 2 ετών, τά παιδιά συνήθως πλάθουν (μέ ἄμμον, χῶμα, ζυμάρι, πλαστελίνη, πηλόν), κατασκευάζ (σωρούς τρύπας, τούννελ), χωρίς νά ἀποδίδουν καμμίαν έννοιαν, διά νά ικανοποιήσουν μόνον τήν ἀνάγκην κινήσεως των χεριῶν των. 2) Κατά τό στάδιον των 2½ - 4

ἐτῶν, πλάθουν κατασκευάσματα ἢ ἰχνογραφοῦν τυχαίως καὶ κατόπιν εὐρίσκουν ὅτι τὰ ἔργα των ὁμοιάζουν μέ κάποια ἀντικείμενα τῶν πόθων ἢ φόβων των (δίσκοι, κύλινδροι, σφαίραι, δακτύλια, τόξα: ὀνομάζονται γλυκό, ψωμί, κεφάλι, κορμός, οὐρά, πόδια, μπαστούνι). 3) Κατά τό στάδιον 5 - 7^{1/2} ἐτῶν, κατασκευάζουν ἀντικείμενα μέ κάποιαν χάριν, μέ κάποιαν καλλιτεχνικήν μορφήν, μέ κάποιαν συμφωνίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ των κόσμου (τῶν παραστάσεων του) καὶ τῆς προβολῆς του εἰς τόν ἐξωτερικόν κόσμον, δηλαδή εἰς τό ὕλικόν, πού χρησιμοποιοῦν, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους, πού τὰ βλέπουν (ἐπιδεικνύουν καὶ λέγουν: εἶναι ὠραῖο!...). 4) Κατά τό στάδιον 8 - 12 ἐτῶν, τὰ παιδιά προσπαθοῦν εἰς τὰ πλαστικά ἢ γραφικά ἔργα των νά ἐπιφέρουν διορθώσεις, νά δίδουν ἀναλογίας εἰς τὰ μέρη των καὶ νά ἐκφράζωσιν κάποιαν ἀξιόλογον συγκίνησιν ἢ ἰδέαν των. 5) Κατά τό στάδιον 12 - 15 ἐτῶν, οἱ προέφηβοι στρέφονται πρὸς τὰς καλαισθητικὰς ἀξίας καὶ προσπαθοῦν νά δώσωσιν μέ κάθε δυνατότητα τὴν προσωπικὴν των ἔμπνευσιν, τὴν καλαισθητικὴν των παράστασιν, ἓνα ἀξιόλογον καλαισθητικόν συμβολισμόν, πού θά συγκινή καὶ τοὺς ἄλλους.

δ) Τό διαφέρων τῶν παιδιῶν διὰ τὰς χειροτεχνικὰς κατασκευὰς καὶ διὰ τὴν ἰχνογραφίαν εἶναι συνήθως ζωηρόν. Προηγείται εἰς χρόνον καὶ εἰς ἔντασιν τό διαφέρων διὰ τὰς πλαστικὰς κατασκευὰς καὶ ἀκολουθεῖ τό ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἰχνογράφησιν καὶ κατόπιν διὰ τὴν καλλιγραφίαν. Πολλάκις, ὅμως, τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ δέν εἶναι σταθερά καὶ διαρκῆ εἰς τὰ παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐάν τό ἀντικείμενον τοῦ ἔργου των δέν συνδέεται στενῶς μέ τὰς ἀνάγκας τῆς ἡλικίας των καὶ δέν ἀποτελῇ, κατά συνέπειαν, ἐκφράσιν ἐντόνου ψυχικῆς των καταστάσεως.

ε) Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι αἱ ἀπαραίτητοι φυσιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις διὰ τό μάθημα δέν πληροῦνται ἱκανοποιητικῶς εἰς τὰ παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται, ὅπως καθορισθῇ κατάλληλος διδακτέα ὕλη καὶ ἐφαρμοσθοῦν ἀνάλογοι μεθοδολογικὰ ἀρχαί.

6. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ὙΛΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ¹

1. **Τά θέματα:** α) Εἰς τὴν χειροτεχνίαν καὶ εἰς τὴν ἰχνογραφίαν τὰ θέματα διδασκαλίας ἀναφέρονται 1) εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας διὰ τὰς μικρὰς τάξεις καὶ 2) εἰς τὰ γεωφυσικά καὶ κοινωνικά φαινόμενα καὶ πράγματα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ μαθητοῦ καὶ εἰς ἀντικείμενα τῶν ἄλλων μαθημάτων διὰ τὰς μεσαίας καὶ ἀνωτέρας τάξεις. β) Εἰς τὴν καλλιγραφίαν, ἡ ὁποία πρέπει νά ἀρχίζῃ ἀπὸ τὰς μεσαίας καὶ ἀνωτέρας τάξεις, τὰ θέματα γραφῆς ἀναφέρονται εἰς φράσεις σχετικὰς μέ τὰ βιώματά των παιδιῶν καὶ μέ τὰς γνώσεις των ἄλλων μαθημάτων.

2. **Εἶδη χειροτεχνίας:** α) Χαρτοτεχνία: Χαρτοκοπτική, χαρτοκολλητική, χαρτοδιπλωτική, χαρτοκεντητική, χαρτορραπτική, χαρτοπλεκτική καὶ χαρτοζωγραφική, β) Ξυλοτεχνία: Ξυλοκοπτική, ξυλογλυπτική, ἐργασία μέ πριονίδια, ξύσματα μολυβίων κ.λ.π., γ) Χορτοτεχνία: χορτοπλεκτική, καλάθοπλεκτική, δ) Γυψοτεχνία: ἐργασίαι ἀναγλύφων κ.λ.π., ε) Πλαστική: ἐργασίαι μέ πηλόν, πλαστελίνη, κηρί, ἄμμον (ψιλὴν καὶ ὑγρὰν), στ) Συρματοτεχνία, ζ) Πυρογραφία, η) Κεντητική καὶ Πλεκτική καὶ θ) Συνδυασμός μερικῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν διὰ τό αὐτό ἔργον. Ἐκ τῶν εἰδῶν αὐτῶν, ἡ πλαστικὴ διδασκείται εἰς ὅλας τὰς τάξεις. Ἐκ τῶν ἄλλων εἰδῶν, αἱ πολὺ ἀπλὰι ἐργασίαι μποροῦν νά διδαχθοῦν εἰς τὰς μεσαίας καὶ αἱ συνθετώτεραι

εις τās ανωτέρας τάξεις. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ἔργου ἐκτελεῖται ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ κατὰ παραγγελίαν καὶ ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἢ ἀπὸ μνήμης ἢ κατὰ φαντασίαν.

3. **Εἶδη ἰχθυογραφίας:** α) Ἐλευθέρα ἰχθυογραφία ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἢ ἀπὸ μνήμης ἢ κατὰ φαντασίαν, μέ ἐλευθέραν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἐκλογὴν τοῦ θέματος καὶ τῶν ὑλικῶν (μολύβι, νερομπογιά). β) Ἰχθυογραφία κατὰ φαντασίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ παιδί ἰχθυογραφεῖ ἐπὶ καθωρισμένου θέματος, τοῦ ὁποίου δὲν εἶδε τὰ ἀντικείμενα, καὶ μέ καθωρισμένα ἢ τῆς ἀρεσκείας του ὑλικά (π.χ. σκηναὶ καὶ πρόσωπα ἀπὸ ἱστορίας). γ) Ἰχθυογραφία ἀπὸ μνήμης, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ παιδί ἰχθυογραφεῖ ἐπὶ καθωρισμένου θέματος, τοῦ ὁποίου τὰ ἀντικείμενα εἶδεν, ἤδη, κατὰ τὸ ἐγγὺς ἢ ἀπώτερον παρελθόν (π.χ. ἀντικείμενα, πού εἶδεν εἰς ἓνα περίπτωτον). δ) Ἰχθυογραφία ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἐπὶ καθωρισμένου θέματος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀντικείμενον βλέπει συνεχῶς τὸ παιδί κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας του. ε) Ἡ ζωγραφία, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ παιδιὰ μαθαίνουν, μέ βάσιν ἀπλὰ γεωμετρικὰ σχήματα, νὰ σχεδιάζουν τὴν μορφήν (σκίτσον) τῶν ζώων (ἐντόμων, ἐρπετῶν, ψαριῶν, πτηνῶν καὶ θηλαστικῶν). στ) Ἡ διακοσμητικὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ παιδιὰ μαθαίνουν νὰ διακοσμοῦν ἰχθυογραφήματά των εἰς τὰ περιθώρια καὶ χειροτεχνήματά των ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας των μέ ἐλεύθερα μικρὰ σχέδια ἢ γεωμετρικὰ σχήματα.

Τὰ ἀνωτέρω εἶδη ἰχθυογραφίας νὰ ἐντάσσωνται, μέ βάσιν τὰ χρησιμοποιούμενα μέσα καὶ ὄργανα, εἰς δύο κατηγορίας: α) εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς κυρίως ἰχθυογραφίας, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἀντικείμενα ἢ φαινόμενα παριστάνονται μέ γραμμάς (γραφὴ ἰχθυσ) καὶ μέ σκιάς καὶ β) εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ζωγραφικῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἀντικείμενα ἢ φαινόμενα παριστάνονται μέ χρώματα ἐπὶ ἐπιφανειῶν χάρτου, ὑφάσματος, ξύλου, τοίχου (ἐλαιογραφία, νωπογραφία, ὕδατογραφία, κρητιδογραφία) (μέ χρωματιστὰ κραγιόνια ἢ χρωματιστὰς κιμωλίας).

Ὅλα τὰ ἀνωτέρω εἶδη ἰχθυογραφίας δύνανται νὰ διδάσκωνται εἰς ὅλας τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέ διαβάθμισιν τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν ἐκ τῶν ἀπλουστερῶν καὶ ἐλευθερωτέρων (ἀδεσμεύτων) διὰ τὰς μικρὰς τάξεις πρὸς τὰς συνθετοτέρας καὶ περισσότερον καθωρισμένας καὶ δεσμευμένας διὰ τὰς μεσαίας καὶ ἀνωτέρας τάξεις. Σκόπιμον, ὅμως, εἶναι νὰ ἐναλλάσσωνται εἰς ὅλας τὰς τάξεις ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἰχθυογραφίας, διὰ νὰ ἀσκῶνται ὅλοι οἱ μαθηταὶ προοδευτικῶς εἰς ὅλας τὰς διαδικασίας καὶ εἰς τὴν χρῆσιν ποικίλων ὑλικῶν καὶ διὰ νὰ ἱκανοποιῇται ἡ τάσις των πρὸς ἐλευθέραν δημιουργίαν.

4. **Εἶδη καλλιγραφίας:** α) Ἡ πλαγία καλλιγραφία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ γράφων κάθεται λοξῶς, κλίνει τὸ σῶμα του καὶ τὴν κεφαλὴν του καὶ σύρει τὰ γράμματα εἰς πλαγίαν πρὸς τὰ δεξιὰ κατεύθυνσιν καὶ συνήθως συνεχόμενα. Ἡ γραφὴ αὕτη, λόγῳ τῆς στάσεως τοῦ γράφοντος, δύνανται νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸ εὐλύγιστον καὶ εὐπλαστον σῶμα τοῦ μικροῦ παιδιοῦ παρεκκλίσεις τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ τῶν ὤμων καὶ μυωπία, εἶναι περισσότερον προσωπικὴ γραφὴ καὶ ὄχι πάντοτε εὐανάγνωστος. β) Ἡ ὀρθία γραφὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ γράφων τηρεῖ ὀρθὴν στάσιν καὶ ἰσορροπίαν εἰς τὸ σῶμα του καὶ σύρει τὰ γράμματα ὀρθία, στρογγυλά, κανονικά εἰς μέγεθος καὶ ἐλάχιστα ἀπέχοντα μεταξύ των. Ἡ γραφὴ αὕτη ὁμοιάζει μέ ἐκείνην τοῦ τύπου καὶ εἶναι εὐανάγνωστος. Καταλληλοτέρα, διὰ τὰς μικρὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, θεωρεῖται ἡ ὀρθία, στρογγυλὴ γραφὴ, διὰ νὰ συνθῇσι τὸ παιδί εἰς μίαν εὐανάγνωστον γραφὴν καί, κατόπιν, νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικῆς του γραφῆς, ἡ ὁποία πρέπει, ἐπίσης, νὰ συνεχίσῃ νὰ εἶναι εὐανάγνωστος.

5. Μέσα και όργανα εργασίας:

α) Διά την χειροτεχνία: Ύλικά: πηλός, πλαστελίνη, κηρί, άμμος, γύψος, φελυζόλ, σανίδια, ξύλα, χόρτον, χαρτί, εφημερίδες, χαρτόνι, σύρμα, φλοιοί δένδρων, καρποί, κουκούτσια, κλώνοι, φύλλα, τουβλάκια, σπάγγος, κλωσταί, κόνις διαφόρων χρωμάτων, βότανα, όστρακα, κοχύλια, φιαλίδια, κουτιά, φελλοί. Όργανα: ψαλίδια, μαχαιράκια, σφυράκια, πριόνια, μέτρον, γωνιόμετρον, διαβήτη, τανάλια, τρυπάνια κ.λ.π.

β) Διά την ίχνογραφία: Ύλικά: τετράδια ίχνογραφίας ή ξεχωριστά φύλλα χάρτου, μολύβι, γομολάστιχα, κραγιόνια, διαβήτη, γνώμων, ύγρὰ χρώματα (νερομπογιές), πινέλλα.

γ) Διά την καλλιγραφία: μολύβια, πέννα, μελάνη, γομολάστιχα, τετράδια καλλιγραφίας με μονόρριγον χάρτην.

δ) Έργαστήριον και ειδικά τραπέζια: Σκόπιμον είναι, όπως διαθέτη κάθε δημοτικών σχολείων ειδικήν αίθουσαν τεχνικών μαθημάτων. Επίσης, απαραίτητον κρίνεται, όπως οί μαθηταί έχουν εις την διάθεσιν των ειδικά και κατάλληλα διά τό ανάστημά των αναλόγια (καθαλέτα) διά την ζωγραφικήν, τοποθετούμενα εντός και εκτός του σχολείου, και ειδικά τραπέζια - θρανία με ρυθμιζομένην την κλίσιν του γραφείου των.

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ¹²

1. Η φύσις πρέπει να είναι πάντοτε ο βασικός και εξαίρετος διδάσκαλος του παιδιού διά τό μάθημα των τεχνικών. Τό παιδί είναι ανάγκη να παρατηρή εις την φύσιν πράγματα, λειτουργίας, φυτά, ζώα, σχήματα, γραμμάς, κινήσεις, εκφράσεις, «σκιρτήματα ζωής». Συγκεντρώνει από όλα αυτά παραστάσεις, έννοιαις του χώρου και κρίσεις και ζη συγκινήσεις και πόθους. Αυτό τό αποτέλεσμα γραμμών, σχημάτων και βιωμάτων θα χρησιμοποιηται άσυνειδητως κατά τά χειροτεχνήματα, την ίχνογραφίαν και την καλλιγραφίαν του.

2. Η έλευθερία του παιδιού, κατά την σύλληψιν του θέματος, την εύρεσιν των μέσων και των διαδικασιών και την εκτέλεσιν της πλαστικής ή γραφικής εργασίας, πρέπει να τυγχάνη σεβασμού από τόν διδάσκαλον. Έτσι, ο μαθητής αποβαίνει δημιουργός έργου, εκφράζει τόν ψυχικόν του κόσμον και τόν χαρακτήρα του και αναπτύσσει πρωτοβουλίας.

3. Η ύπομονή και ή άνεκτικότητα του διδασκάλου έναντι της εξέλικτικής πορείας της πλαστικής και ίχνογραφικής ικανότητος του παιδιού με όλας τάς κατά περιόδους άδυναμίας του φέρει πάντοτε ασφαλή και βέβαια αποτελέσματα. Διά τούτο, δέν επιμένομεν πολύ εις ματαιάς προσπάθειαις, ώστε να έγκαταλείψη τό παιδί τό άτελές χειροτέχνημά μου, τό ίδεογραφικόν ίχνογράφημά του (του διανοητικού ρεαλισμού) και την άνευ αναλογιών, τάξεως και καλαισθησίας γραφήν του, διά να προχωρήση, γρηγορώτερον, εις τελειότερον, φυσιογραφικόν και ώραιότερον έργον. Έκείνο, πού ένδιαφέρει, τουλάχιστον μέχρι της ήλικίας των 9 - 10 ετών, δέν είναι ή άκρίβεια της αναπαραστάσεως αλλά ή ειλικρίνεια του εκφραζομένου ψυχικού κόσμου.

4. Παρακολουθούμεν, μετά διακριτικότητας, την πλαστικήν ή γραφικήν εργασίαν του παιδιού άτομικώς εις όλην την πορείαν της. Βοηθούμεν μεθοδικώς αυτό να ξεπερνά τάς δυσκολίας και τά λάθη, πού συνειδητοποιεί. Προσπαθούμεν να μη άναστατώνωμεν την μυστικήν διαδικασίαν της προσωπικής δημιουργίας του.

5. 'Οδηγοῦμεν τό παιδί νά κατασκευάζη, νά ἰχνογραφῇ καί νά γράφῃ περισσότερον μέ τό «μάτι» του παρά μέ «τό χέρι» του. Τό χέρι πρέπει νά ὑπακούῃ πλέον εἰς τήν ψυχικήν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία σχηματίζει τήν πνευματικήν παράστασιν ἀπό τήν κατ' αἴσθησιν ὀπτικήν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου καί ἀπό τήν προσωπικήν τοῦ ἀτόμου ἐρμηνείαν. Διά τοῦτο, τό παιδί πρέπει νά μάθῃ νά μή παρατηρῇ μόνον ἀλλά καί νά κατανοῇ τό μοντέλον καί νά τό ἐρμηνεύῃ ὑποκειμενικῶς (παρατηρεῖ, κρατεῖ τήν εἰκόνα του μέ «κλειστά τά μάτια» καί ἔπειτα κατασκευάζει ἡ ἰχνογραφεῖ).

6. Τό ἀντικείμενον, τό ὁποῖον πρέπει νά κατασκευάσῃ ἡ νά ἰχνογραφῇ ἡ νά γράφῃ τό παιδί, εἶναι ἀνάγκη νά θεωρητῇ ὄχι ὡς σύνολον μερῶν ἀλλ' ὡς ἐνιαῖον ὅλον μέ ἓνα νόημα, μέ μίαν ἔκφρασιν. Καί ὅταν ἡ σκέψις ἀναλύῃ τό ὅλον εἰς μέρη, πρέπει ν' ἀναζητῇ τήν σχέσιν κάθε μέρους μέ τό ὅλον, μέ τήν συνολικήν μορφήν καί παρουσίαν τοῦ ἀντικειμένου.

7. Εἶναι ἀπαραίτητον νά παρατηρῇ τό παιδί πολλές φορές τό ἀντικείμενον, νά μάθῃ τήν ἱστορίαν του, τήν χρησιμότητά του, τήν σχέσιν τῆς μορφῆς καί τῆς ὁμορφίας του μέ τήν χρῆσιν του, τήν ἀπλότητά του, τόν τρόπον δημιουργίας του, ὥστε νά τό γνωρίσῃ καλῶς, νά τό ζῆσῃ καί νά τό ἀγαπήσῃ διά νά τό κατασκευάσῃ ἡ σχεδιάσῃ. 'Οδηγοῦμεν ἐπίσης τόν μαθητὴν νά τό προσέξῃ εἰς τά χρώματά του, εἰς τόν φωτισμόν του, εἰς τό μέγεθός του καί εἰς τήν ἀξίαν του, νά τό ἴδῃ νοερά μέ κλεισμένα τά μάτια του καί ἔπειτα νά τό ἀποδώσῃ μέ τήν ἰδικήν του ἔκφρασιν.

8. Συνδέομεν ὅλα τά ἄλλα μαθήματα μέ τό μάθημα τῶν τεχνικῶν. Τά παιδιὰ πρέπει εἰς κάθε γνώσιν καί νά κατασκευάζουν, νά ἰχνογραφοῦν καί νά γράφουν. Εἰς τοῦτο, τό παράδειγμα τό δίδει ὁ διδάσκαλος, ὁ ὁποῖος πάντοτε θά φέρῃ εἰς τήν τάξιν ἰδικάς του κατασκευάς καί πάντοτε θά σχεδιάζῃ εἰς τόν μαυροπίνακα σκίτσα καί ἰχνογραφήματα.

9. Τά ἔργα τῶν μαθητῶν πρέπει σιγά - σιγά νά ἀποβαίνουν ὥραϊα πλαστικά καί γραφικά ἔργα. Εἶναι ἀνάγκη νά μάθῃ τό παιδί τήν γλῶσσαν ἐκείνην, πού ὀρίζει τό ὥραϊον καί ἐκφράζει τήν αἰσθητικὴν συγκίνησιν. Πρὸς τοῦτο, τά παιδιὰ, ἐκτός ἀπὸ τά ἰδικά των ἔργα, πρέπει νά βλέπουν καί νά θαυμάζουν τά ἐκλεκτά ἔργα Τέχνης. 'Ο διδάσκαλος τά ἀναζητεῖ εἰς τὰ βιβλία, εἰς τὰ περιοδικά, εἰς τὰ καταστήματα, εἰς τὰς πινακοθήκας, εἰς τὰ μουσεῖα, εἰς τὰς μονίμους καί περιοδικὰς ἐκθέσεις, εἰς τὰ ἐργαστήρια λαϊκῆς Τέχνης, εἰς τὰ μνημεῖα, εἰς τὰς εἰδικὰς συλλογὰς, εἰς τὰς φωτεινὰς εἰκόνας καί εἰς τὰς κινηματογραφικὰς ταινίας. Δανεῖζεται ἔργα καί τὰ παρουσιάζει εἰς τοὺς μαθητάς. 'Οργανώνει ἐπισκέψεις, παρατηρήσεις καί προβολὰς εἰκόνων. Σχολιάζει καί ἀναλύει αἰσθητικῶς τὰ ἔργα αὐτά καί ὁδηγεῖ τοὺς μαθητάς εἰς καλαισθητικὴν θεώρησιν καί ἀπόλαυσιν. Διδάσκει τήν ἱστορίαν τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν. Κατευθύνει τοὺς μαθητάς διὰ τήν συγκρότησιν συλλογῶν μέ μικράς φωτογραφίας καί εἰκόνας καλλιτεχνῶν καί ἔργων Τέχνης. 'Οργανώνει ὥραϊον διδακτηριακὸν περιβάλλον μέ κάδρα εἰς τοὺς τοίχους, μέ γλάστρας καί ὥραϊα ἀνθοδοχεῖα μέ ἄνθη εἰς τοὺς διαδρόμους, μέ «καλλιτεχνικὴν γωνίαν» ἀνανεουμένων εἰκόνων καί ἔργων, καί μέ προθήκας πλήρεις ἔργων τῶν μαθητῶν. Δίδει τήν σφραγίδα τοῦ ὥραϊου εἰς τήν αὐλήν, εἰς τόν σχολικόν κήπον, εἰς τὰς ἐορτάς καί εἰς ὅλους τοὺς χώρους καί τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ σχολείου. Πιστεύει, ὅπως τινίζει ὁ R. HUBERT, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ἀγωγή συμβάλλει εἰς τὴν ὀλικὴν σύνθεσιν τῆς συνειδηθῆς καί ἀνυψώνει αὐτὴν καί δέχεται ὅτι εἰς τήν ἐπιτυχίαν τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς κατατείνουν τρία μέσα: ἡ μῆσις τῶν μαθητῶν εἰς τὰς στοιχειώδεις μεθόδους καλλιτεχνι-

κής δημιουργίας (μάθημα τών τεχνικῶν), ἡ παρουσίαις καί μελέτῃ τών μεγάλων ἔργων Τέχνης καί ἡ ἐνημέρωσις εἰς τήν ἱστορίαν τών Τεχνῶν καί τών μεγάλων δημιουργῶν.¹³

8. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ¹⁴

Α'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑΣ ΕΚ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ

1. **Ἐκλογή τοῦ θέματος:** Ἀντικείμενον σχετικόν μέ τās ἐμπειρίας τών παιδιῶν ἡ μέ τὰ διδασκόμενα μαθήματα.

2. **Ἀφόρμησις:** Ἀπό τὰ σχετικά μέ τό ἀντικείμενον βιώματα τών μαθητῶν.

3. **Παρατήρησις τοῦ ἀντικειμένου:** α) Τοποθετοῦμεν τό ἀντικείμενον εἰς ὑψηλόν σημεῖον (τραπέζι, ἀνθοστάτης) καί εἰς θέσιν κατάλληλον, ὥστε οἱ περισσότεροι μαθηταί νά τό βλέπουν ἀπό τήν κυρίαν ὀψιν του. Καλοῦμεν τὰ παιδιά νά παρατηρήσουν, ἐπὶ 2 - 3' λεπτά τῆς ὥρας, ὁλόκληρον τό ἀντικείμενον. Μετακινούμεν τό ἀντικείμενον εἰς κάθε μαθητήν, διά νά τό ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς, νά τό ψάσῃ νά τό κρατήσῃ ἐπ' ὀλίγον καί νά συνδεθῇ κάπως ψυχικῶς μαζί του.

β) Ζητοῦμεν ἀπό τούς μαθητάς: 1) νά χαρακτηρίσουν τό ὅλον σχῆμα του, 2) νά διακρίνουν τὰ κύρια μέρη του, 3) νά προσδιορίσουν τό σχῆμα κάθε μέρους, 4) νά εὑρουν τό μέγεθος κάθε μέρους χρησιμοποιούντες ὄργανα καί κρατοῦντες σημειώσεις καί 5) νά ἀναζητήσουν τās ἀναλογίας τών μερῶν μεταξύ των καί πρὸς τό ὅλον.

γ) Καλοῦμεν τὰ παιδιά: 1) Νά παρατηρήσουν τὰ χρώματα τών μερῶν καί νά διακαιολογήσουν αὐτά. 2) Νά συζητήσουν διά τήν ἀξίαν καί χρησιμότητα τοῦ ἀντικειμένου. 3) Νά ὁμιλήσουν διά τήν ἱστορίαν προελεύσεως ἡ κατασκευῆς του. 4) Νά εὑρουν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα (ἀρμονία γραμμῶν, μορφῶν καί χρωμάτων, λεπτότητα στοιχείων, κίνησις τοῦ ὅλου ἡ τών μερῶν του, ἐκφράσεις ζωῆς αὐτό), τὰ ὅποια συνθέτουν τήν χάριν του, τό «σκίτημα τῆς ζωῆς» καί τήν ὠραιότητά του, ἡ ὅποια μᾶς προκαλεῖ νά ποθοῦμεν νά τό ἀποκτήσωμεν ὡς ἰδικόν μας ἢ νά τό κατασκευάσωμεν ὁμοιον, καί 5) Νά κλείσουν τὰ μάτια των καί νά ἴδουν νοερῶς τό ἀντικείμενον μέ τὰ «μάτια» τῆς ψυχῆς των, διά νά σχηματίσουν τήν καλαισθητικὴν, ἐντός τῆς συνειδήσεώς των, παράστασίν του, βάσει τών δεδομένων τῆς κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεως καί τῆς προσωπικῆς των ἐπ' αὐτοῦ ἐρμηνείας.

4. **Συζήτησις διὰ τὰ μέσα καί τās διαδικασίας κατασκευῆς του:** α) Τὰ παιδιά συζητοῦν διά τὰ ἀπαραίτητα ὑλικά καί ὄργανα, μέ τὰ ὅποια θά τό κατασκευάσουν. β) Προσδιορίζουν τό τμήμα ἐκεῖνο, τό ὅποιον συμφέρει ν' ἀρχίσουν πρῶτον νά κατασκευάζουν καί δίδουν σειράν εἰς τὰ ὑπόλοιπα τμήματα. γ) Εὐρίσκουν τούς τρόπους κοπῆς καί συναρμολογήσεως τών μερῶν καί στηρίματος τοῦ ὅλου ἔργου. γ) Ἀποφασίζουν διά τήν κατασκευὴν τών μερῶν εἴτε εἰς τὰ αὐτά πρὸς τὰ τοῦ ἀντικειμένου μεγέθη εἴτε ὑπὸ κλίμακα.

5. **Ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου:** α) Τὰ παιδιά ἐτοιμάζουν εἰς τό τραπέζι ἡ θρανίον των τὰ ὑλικά καί τὰ ὄργανά των χωρὶς θορύβους. β) Παρατηροῦν καί μετροῦν λεπτομερῶς μεγέθη διά τό πρῶτον πρὸς κατασκευὴν τμήμα καί διά τὰ ἀντίστοιχα ὑλικά των. γ) Προχωροῦν εἰς τήν κατασκευὴν τοῦ ἔργου ἐλευθέρως (κόπτουν ὑλικά, μετροῦν, συναρμολογοῦν, καρφώνουν, κολλοῦν, λαξεύουν ἐξοχάς, ἀφαιροῦν περιττά μέρη, παρατηροῦν τās κατασκευάς των ὡς θεαταί, διορθώνουν, συμπληρῶνουν, βλέπουν τό μοντέλον, προσθέτουν στοιχεῖα, βελτιώνουν προοδευτικῶς τό ἔργον των).

6. Παρακολούθησις καὶ διόρθωσις τῶν ἔργων τῶν μαθητῶν: α) Ὁ διδάσκαλος παρακολουθεῖ μέ διακριτικότητα τοὺς ἐργαζομένους μαθητάς. β) Ὑποδεικνύει καταλλήλως τὸν χειρισμὸν ὀργάνων καὶ πολλάκις, εἰς σοβαρὰς δυσκολίας τῶν μαθητῶν, ἐκτελεῖ ὁ ἴδιος, ἐνώπιον ὧλων ἢ ἐνώπιον τῶν δυσκολευομένων, ὠρισμένας ἐργασίας ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ ὑποδειγματικῶς. γ) Δίδει συμβουλὰς. δ) Ὑποκινεῖ τὰ παιδιά νά συγκρίνουν τὸ ἔργον των μέ τὸ μοντέλον εἴτε μακρόθεν εἴτε διὰ τῆς συμπαραθέσεώς των. ε) Ἐπιδεικνύει 2 - 3 καλὰ ἔργα ὠρισμένων μαθητῶν ἐνώπιον ὧλων τῶν ἄλλων καὶ προκαλεῖ τὴν συζήτησιν. στ) Διορθώνει ὁ ἴδιος ἀτομικῶς μέ ὑποδείξεις ὠρισμένα ἔργα καί μέ πολλήν διακριτικότητα. ζ) Ἐπισημαίνει τὰ κοινὰ λάθη, δίδει σχετικὰς ὁδηγίας καὶ ἐπικαλεῖται τὴν προσοχήν καὶ προσπάθειαν τῶν παιδιῶν. η) Ἐπιμένει εἰς τοὺς μαθητάς νά δώσῃ ὁ καθένας εἰς τὸ ἔργον του τὸ ἰδικόν του γούστο, τὴν ἰδικήν του χάριν, τὴν προσωπικὴν του ἑκφρασιν εἰς μερικὰς λεπτομερείας, εἰς τὴν σύνδεσιν τῶν μερῶν, εἰς τὴν διακόσμησιν, εἰς τοὺς χρωματισμούς, εἰς τὴν στάσιν, εἰς τὴν κίνησιν τῶν μερῶν καὶ τοῦ ὅλου. θ) Καλεῖ τοὺς μαθητάς: νά ἴδῃ τὸ ἰδικόν του ἑκαστος ἔργον ὡς θεατῆς, νά διακρίνῃ εἰς αὐτὸ ἓνα κομμάτι τῆς ψυχῆς του, νά χαρῇ τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, ποῦ ἱκανοποιεῖ τὸν ἑαυτόν του, νά καμαρώσῃ τὴν χάριν τοῦ δημιουργήματός του.

7. Ἀξιολόγησις καὶ ἀξιοποίησις τῶν ἔργων. Οἱ μαθηταὶ ἀνταλλάσσουν τὰ ἔργα των μεταξὺ των καὶ διατυπώνουν φιλικὰς κρίσεις. Διὰ συζητήσεως εὐρίσκονται 3 - 4 καλύτερα ἔργα καὶ τοποθετοῦνται εἰς τὴν ἔδραν τοῦ διδασκάλου εἰς κοινήν θέαν. Κατόπιν, τοποθετοῦνται ὀριστικῶς εἰς τὴν προθήκην τῆς τάξεως διὰ τὴν ὁργανωθσομένην ἑκθεσιν ἔργων τῶν μαθητῶν εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους.

Β'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑΣ ΑΠΟ ΜΝΗΜΗΣ, ΚΑΤΑ ΦΑΝΤΑΣΙΑΝ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ

1. Χειροτεχνία ἀπὸ μνήμης: α) Πραγματοποιεῖται ἐκλογή τοῦ θέματος καὶ ἀφόρμης, ὅπως καὶ κατὰ τὴν χειροτεχνίαν ἐκ τοῦ φυσικοῦ. β) Παρουσιάζομεν ἐνώπιον τῶν μαθητῶν τὸ πρὸς κατασκευὴν ἀντικείμενον καὶ καλοῦμεν αὐτοὺς νά τὸ παρατηρήσουν καλῶς καὶ νά συζητήσουν λεπτομερῶς δι' ὅλα τὰ στοιχεῖα του (σχῆμα, μέρη, ἀναλογίαι, χρώματα, ἑκφρασις, καλαισθητικὴ ἀνάλυσις) καὶ διὰ τὰ μέσα καὶ τὰς διαδικασίας κατασκευῆς του, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται κατὰ τὴν χειροτεχνίαν ἐκ τοῦ φυσικοῦ. γ) Ἀποσύρομεν τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ τὴν θέαν τῶν μαθητῶν καὶ τὸ κρύπτομεν, ὁπότε καλοῦμεν αὐτοὺς νά τὸ κατασκευάσουν ἀπὸ μνήμης, ἀκολουθοῦντες ὅλας τὰς ἀναφερθείσας εἰς τὴν ἐκ τοῦ φυσικοῦ χειροτεχνίαν διαδικασίας. δ) Παρακολουθοῦμεν τοὺς ἐργαζομένους μαθητάς καὶ συμπουλεύομεν αὐτοὺς. ε) Ἐμφανίζομεν πάλιν ἐπ' ὀλίγον τὸ ἀντικείμενον (μοντέλον) ἐνώπιον τῶν μαθητῶν, διὰ νά τὸ παρατηρήσουν καὶ νά συμπληρώσουν τὴν εἰς τὴν μνήμην των διατηρουμένην παράστασιν, ἀποκρύπτομεν καὶ πάλιν αὐτὸ καὶ καλοῦμεν τὰ παιδιά νά συμπληρώσουν καὶ νά διορθώσουν τὸ ἔργον των. Κατόπιν, ἐφαρμόζονται ὅλαι αἱ διαδικασίαι διορθώσεως, ἀξιολογήσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τῶν ἔργων τῶν μαθητῶν, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν εἰς τὴν χειροτεχνίαν ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Δι' ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶδον οἱ μαθηταὶ εἰς περιπάτους καὶ ἐπισκέψεις καὶ δέν δυνάμεθα νά τὰ ἔχωμεν εἰς τὸ σχολεῖον, ἡ παρατήρησις ἐκτελεῖται ἀπὸ μνήμης διὰ συζητήσεως.

2. Χειροτεχνία κατὰ φαντασίαν. Τὰ παιδιά συνθέτουν καὶ διατηροῦν εἰς τὴν φαντασίαν των τὴν παράστασιν τοῦ πρὸς κατασκευὴν ἀντικειμένου. Ἡ παρατήρησις τοῦ ἀντικειμένου γίνεται ἐπὶ νοεροῦ τώρα πεδίου καὶ κατὰ τὰς ὁρσιθείσας εἰς

τήν ἐκ τοῦ φυσικοῦ χειροτεχνίαν διαδικασίας. Συζητοῦνται τὰ μέσα καί οἱ τρόποι κατασκευῆς του. Κατά τήν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, κατά τήν παρακολούθησιν, τήν διόρθωσιν, τήν ἀξιολόγησιν καί τήν ἀξιοποίησιν αὐτοῦ, ἀκολουθοῦνται αἱ αὐταὶ διαδικασίαι, ὥς καί διὰ τήν χειροτεχνίαν ἐκ τοῦ φυσικοῦ.

3. **Ἐλευθέρα χειροτεχνία:** Ὁ κάθε μαθητής, ἐπιλέγων ὁ ἑαυτοῦ θέμα καί ἕνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν χειροτεχνίας (ἐκ τοῦ φυσικοῦ, ἀπό μνήμης, κατά φαντασίαν), ἐργάζεται ἐντελῶς ὁ ἑαυτοῦ, κατά τήν παρατήρησιν τοῦ μοντέλου του (φυσικοῦ ἢ μνημονικῆς εἰκόνος ἢ φανταστικῆς παραστάσεως), κατά τήν εὗρεσιν τῶν μέσων καί τρόπων κατασκευῆς του καί κατά τήν διόρθωσιν τοῦ ἔργου του. Ἀκολουθεῖ τὰς ὁριοθεσίας εἰς τήν ἐκ τοῦ φυσικοῦ χειροτεχνίαν διαδικασίας, περὶ τῶν ὁποίων ὁ διδάσκαλος ὁργανώνει, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐλευθέρας ἐργασίας, συζήτησιν καί τὰς ὁποίας ἤδη οἱ μαθηταὶ δύνανται νὰ γνωρίζουν καί ἐκ τῶν ἄλλων εἰδῶν ἰχθυογραφίας. Ἡ ἀξιολόγησις, ὅμως, καί ἡ ἀξιοποίησις τῶν ἔργων τῶν μαθητῶν ἐνεργεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς μαθητὰς καί τὸν διδάσκαλον, ἀπὸ κοινου, εἰς τήν τάξιν.

Γ'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΙΧΘΥΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΚ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ

1. **Ἐκλογή τοῦ θέματος:** Ἀντικείμενον σχετικόν μὲ τὰς ἐμπειρίας τῶν παιδιῶν ἢ μὲ τὰ διδασκόμενα μαθήματα.

2. **Ἀφόρμης:** Ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀντικείμενον βιώματα τῶν μαθητῶν.

3. **Παρατήρησις τοῦ ἀντικειμένου:** α) Τοποθετοῦμεν τὸ ἀντικείμενον εἰς ὕψηλόν σημεῖον (τραπέζι, ἀνθοστάτης), καί εἰς θέσιν κατάλληλον, ὥστε νὰ τὸ βλέπουν οἱ περισσότεροι μαθηταὶ ἀπὸ τήν κυρίαν ὀψιν του. Καλοῦμεν τὰ παιδιά νὰ τὸ παρατηρήσουν ὁλόκληρον ἐπὶ 2 - 3 λεπτά τῆς ὥρας. Μετακινούμεν αὐτὸ εἰς κάθε μαθητὴν, διὰ νὰ τὸ ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς, νὰ τὸ ψαύσῃ, νὰ τὸ κρατήσῃ ἐπ' ὀλίγον καί νὰ συνδεθῇ κάπως ψυχικῶς μαζί του.

β) Ζητοῦμεν ἀπὸ τὰ παιδιά: 1) νὰ χαρακτηρίσουν τὸ ὅλον σχῆμα του, 2) νὰ διακρίνουν τὰ κύρια μέρη του, 3) νὰ προσδιορίσουν τὸ σχῆμα κάθε μέρους καί 4) νὰ εὗρουν τὸ μέγεθος κάθε μέρους καί τὰς ἀναλογίας τῶν μερῶν μεταξύ των καί πρὸς τὸ ὅλον, σκοπεύοντες μὲ ὄρθιον τὸ μολύβι των ἐπὶ τῶν διαστάσεων τοῦ ἀντικειμένου καί τῶν μερῶν των καί κρατοῦντες μὲ τὸν δάκτυλόν των τὸ προκύπτον διὰ τῆς προοπτικῆς μέγεθος.

γ) Ἰχθυογραφοῦμεν ἡμεῖς εἰς τὸν πίνακα τὸ περίγραμμα (σκίτσον) ἐκάστου μέρους καί πλησίον τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο, χωρὶς ἔνωσην μεταξύ των, ἀλλὰ εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ ἐμφανίζουν ὅλα μαζί ὑποδειγματικὰ ἰχθυογραφημένον τὸ ὅλον ἀντικείμενον. Ἀφήνομεν ἐπὶ 2 - 3 λεπτά τῆς ὥρας τὸ σκίτσον μας εἰς τὸν πίνακα, πρὸς παρατήρησιν καί συζήτησιν, καί, κατόπιν, τὸ σβήνομεν, διὰ ν' ἀποφευχθῇ ἡ ἀντιγραφή του.

δ) Καλοῦμεν τὰ παιδιά: 1) Νὰ παρατηρήσουν τὰ χρώματα τῶν μερῶν καί τὸν φωτισμόν καί νὰ τὰ δικαιολογήσουν. 2) Νὰ συζητήσουν διὰ τήν ἀξίαν καί χρησιμότητα τοῦ ἀντικειμένου. 3) Νὰ ὁμιλήσουν διὰ τήν ἱστορίαν προελεύσεως ἢ κατασκευῆς του. 4) Νὰ εὗρουν τήν ἁρμονίαν τῶν γραμμῶν, τῶν μορφῶν καί τῶν χρωμάτων, τήν κίνησιν τοῦ ὅλου καί τῶν μερῶν του, τὰς ἐκφράσεις ζωῆς εἰς αὐτό, δηλαδή ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνθέτουν τήν χάριν του, τὸ «σκίρτημα τῆς ζωῆς του» καί τήν ὠραιότητά του, ἡ ὁποία μᾶς προκαλεῖ νὰ θέλωμεν νὰ τὸ ἀποκτήσωμεν ὡς ἰδικόν μας ἢ νὰ τὸ ἰχθυογραφήσωμεν ὁμοίον. 5) Νὰ κλείσουν τὰ μάτια των

2 - 3 φορές και νά ἴδουν νοερῶς τό ἀντικείμενον μέ τά «μάτια» τῆς ψυχῆς των, διὰ νά σχηματίσουν τήν καλαισθητικήν, ἐντός τῆς συνειδήσεώς των, παράστασίν του, βάσει τῶν δεδομένων τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως καί τῆς προσωπικῆς των ἐπ' αὐτῶν ἐρμηνείας.

ε) Συζητοῦμεν μέ τούς μαθητάς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, καθισμένοι εἰς τά θρανία των, παρατηροῦν ἀπό τά πλάγια τό ἀντικείμενον, δι' ὅσα βλέπουν ἀπό τήν θέσιν των αὐτήν καί τά ὅποια θά ἰχνογραφῇσιν ἀπό τήν σκοπιάν των.

4. **Συζητήσις διὰ τά μέσα καί τās διαδικασίας τῆς ἰχνογραφῆσεως.** α) Τά παιδιά συζητοῦν διὰ τά ἀπαραίτητα μέσα (χαρτί, μολύβι, ὄργανα, κραγιόνια, ὑδροχρώματα). β) Ὅριζοῦν τήν κατάλληλον τοποθέτησιν τοῦ λευκοῦ χάρτου εἰς τό θρανίον, κατὰ μήκος ἢ κατὰ πλάτος, ἀναλόγως πρός τό μέγεθος καί τήν διάταξιν τοῦ ἀντικειμένου. γ) Σηκώνεται ἕνας μαθητής καί προσδιορίζει, μέ ἕνα μολύβι ἢ μίαν λεπτὴν ράβδον, τούς νοητούς ἀξονας (κάθετον καί ὀριζόντιον) εἰς τό μέσον τοῦ ἀντικειμένου (δημιουργοῦνται 4 τεταρτημόρια) καί ἀναπτύσσεται συζητήσις διὰ τήν ἀναγκαιότητα ὑπολογισμοῦ τῶν ἀξόνων αὐτῶν εἰς τό χαρτί των καί τοποθετήσεως εἰς ἕκαστον τεταρτημόριον τῶν ἀντιστοίχων μερῶν τοῦ ἀντικειμένου.

5. **Ἐκτέλεσις τοῦ ἰχνογραφήματος:** α) Οἱ μαθηταί τοποθετοῦν καταλλήλως τό χαρτί των εἰς τό θρανίον των καί χαράσσουν ἐπ' αὐτοῦ τούς δύο ἀξονας (κάθετον καί ὀριζόντιον) μέ ὑπόδειξιν μας εἰς τόν μαυροπίνακα. β) Ὑπολογίζουν τήν τοποθέτησιν τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου εἰς τά δημιουργούμενα ἐπὶ τοῦ χάρτου των τεταρτημόρια (τό Χ τμήμα εἰς τό ἄνω δεξιὰ τεταρτημόριον, τό Ψ τμήμα εἰς τό ἄνω ἀριστερά τεταρτημόριον κ.ο.κ.) γ) Ἀφήνουν εἰς τό χαρτί περιθώρια πέριξ τῶν ἀξόνων καί ὀλίγον περισσότερο ἀπό τό ἄνω μέρος, εἰς τό ὅποιον ἴσως τεθῇ τίτλος ἢ ἀπό τό ὅποιον θά κρεμασθῇ τό ἔργον. δ) Προχωροῦν ἐλευθέρως εἰς τήν ἰχνογραφικὴν ἐργασίαν των: παρατηροῦν τό ἀντικείμενον, ὑπολογίζουν πάλιν τās ἀναλογίας, σύρουν κατ' ἀρχήν ἐλαφράς γραμμάς, χαράσσουν τό περίγραμμα, διορθώνουν τό σκίτσον των, συμπληρώνουν ἢ ἀφαιροῦν γραμμάς, παρατηροῦν ὡς θεαταί τό ἔργον των, προσθέτουν φωτοσκίαις ἢ χρώματα κ.λ.π.

6. **Παρακολούθησις καί διόρθωσις τῶν ἔργων τῶν μαθητῶν:** α) Παρακολουθοῦμεν μέ διακριτικότητα τήν ἐργασίαν τῶν παιδιῶν καί δίδομεν ἀτομικῶς συμβουλάς. β) Ὑποκινούμεν τούς μαθητάς νά αὐτοδιορθώσουν τό ἰχνογράφημά των συγκρίνοντες αὐτό μέ τό ἀντικείμενον (μοντέλον) εἴτε ἀπό τήν θέσιν των εἴτε κοντά εἰς τό ἀντικείμενον διὰ συμπαραθέσεώς των. γ) Ἐπιδεικνύομεν 2 - 3 καλὰ ἔργα μαθητῶν ἐνώπιον ὅλων τῶν ἄλλων καί προκαλοῦμεν συζητήσιν, ὅποτε οἱ ἄλλοι διορθώσουν τά ἰδικά των. δ) Διορθώνομεν ἀτομικῶς ἰχνογραφήματα ἀδυνάτων μαθητῶν. ε) Ἐπισημαίνομεν κοινὰ εἰς πολλοὺς λάθη καί ὑποδεικνύομεν μέ ἰχνογράφησιν ἰδικήν μας εἰς τόν πίνακα τήν ὀρθήν ἀπόδοσιν. στ) Ἐπιμένομεν εἰς τούς μαθητάς νά δώσῃ ὁ καθένας εἰς τό ἰχνογράφημά του τό ἰδικόν του γούστο, τήν ἰδικήν του χάριν, τήν προσωπικήν του ἔκφρασιν, μέ τό ἰδιαίτερον χρῶμα, μέ μίαν ἰδιάζουσαν λεπτομερῆ κίνησιν, μέ μίαν ξεχωριστὴν στάσιν, μέ ἕνα διακοσμητικόν στοιχεῖον κ.λ.π. ζ) Τέλος, καλοῦμεν αὐτοὺς νά ἴδῃ τό ἰδικόν του ἕκαστος ἔργον ὡς θεατής, νά χαρῇ τό στοιχεῖον, πού τόν ἱκανοποιεῖ, καί νά καμαρώσῃ τήν ωραιότητά του.

7. **Ἀξιολόγησις καί ἀξιοποίησις τῶν ἰχνογραφημάτων:** Οἱ μαθηταί ἀνταλλάσσουν μεταξὺ των τά ἰχνογραφήματά των καί τά ἀξιολογοῦν φιλικῶς. Ἐπιλέγονται διὰ συζητήσεως 4 - 5 καλύτερα ἰχνογραφήματα διὰ τήν Ἐφημερίδα τοῦ τοῖχου, διὰ τό 2/μηνιαῖον περιοδικόν, διὰ τήν προθήκην τοῦ σχολείου καί διὰ τήν Ἐκθεσιν ἔργων τῶν μαθητῶν εἰς τό τέλος τοῦ ἔτους.

Δ'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑΣ ΑΠΟ ΜΝΗΜΗΣ, ΚΑΤΑ ΦΑΝΤΑΣΙΑΝ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ

1. **Ίχνογραφία από μνήμης:** 'Ακολουθούμεν την αὐτὴν ὡς καὶ εἰς τὴν ἐκ τοῦ φυσικοῦ πορείαν, μέ τὴν διαφορὰν ὅτι, κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἰχνογραφίας ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἀποκρύπτονται τὰ ἀντικείμενα, διὰ νὰ τὸ ἰχνογραφήσουν ἀπὸ μνήμης, (ὡς τοῦτο ἀναφέρεται ἀνωτέρω καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀπὸ μνήμης χειροτεχνίας).

2. **Ίχνογραφία κατὰ φαντασίαν:** 'Ακολουθούμεν τὴν αὐτὴν ὡς καὶ εἰς τὴν ἐκ τοῦ φυσικοῦ πορείαν, μέ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ παρατήρησις τοῦ ἀντικειμένου γίνεται ἐπὶ νοεροῦ πεδίου, ἐπὶ τῆς φανταστικῆς παραστάσεως αὐτοῦ (ὡς τοῦτο γίνεται καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς κατὰ φαντασίαν χειροτεχνίας).

3. **Ἐλευθέρᾳ ἰχνογραφίᾳ:** 'Ο μαθητὴς, ἐκλέγων ἐλευθέρως τὸ θέμα καὶ τὸ εἶδος τῆς ἰχνογραφίας (ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἢ ἀπὸ μνήμης ἢ κατὰ φαντασίαν), ἐργάζεται μόνος τοῦ ἀκολουθῶν τὴν συζητηθεῖσαν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὴν τάξιν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ προτιμηθέν εἶδος ἰχνογραφίας πορείαν (ὡς τοῦτο γίνεται καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐλευθέρᾳ χειροτεχνίας).

Ε'. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑΣ

1. Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον (εἰδικὴ διδακτικὴ τῆς Γραφῆς) ἀνεπτύχθησαν ἐπαρκῶς αἱ σύγχρονοι θέσεις διὰ τὰ προβλήματα τοῦ μαθήματος τῆς Γραφῆς, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς τὰ προβλήματα τῆς Καλλιγραφίας, καὶ διὰ τοῦτο παραλείπονται εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον.

2. **Ἐκλογή τοῦ θέματος:** Τὸ πρὸς διδασκαλίαν ἐκάστοτε θέμα θὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ καλλιγραφία ἐνὸς γράμματος (μικροῦ ἢ κεφαλαίου) μέ πλαγίαν ἢ ὀρθίαν γραφὴν καὶ, βραδύτερον, μετὰ τὴν διδασκαλίαν ἀρκετῶν γραμμάτων, ἡ καλλιγραφία λέξεων ἢ φράσεων (ἐπιγραφαί, τίτλοι, ἐπικεφαλίδες κειμένων, παροιμίαι, ἀποφθέγματα κ.λ.π.). Ἡ διάταξις τῶν πρὸς διδασκαλίαν γραμμάτων ὀρίζεται ἐκ τῶν ἀπλουστερῶν καὶ εὐκολωτέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα καὶ δυσκολώτερα. Τὸ νέον πρὸς διδασκαλίαν καλλιγραφικὸν γράμμα πρέπει νὰ περιέχεται εἰς λέξιν ἀναφερομένην εἰς τὰ βιώματα τῶν παιδιῶν ἢ τὰ σχολικὰ μαθήματα. Ὁ διδάσκαλος γράφει ὁλόκληρον τὴν λέξιν, πού περιέχει τὸ νέον γράμμα, καλλιγραφικῶς εἰς τὸν μαυροπίνακα ἢ εἰς τὸ τετράδιον κάθε μαθητοῦ, διὰ νὰ καταφανῇ ἡ ἁρμονικὴ θέσις τοῦ γράμματος εἰς τὴν λέξιν καὶ ἡ ὠριότης του. Κατόπιν, γράφει καλλιγραφικῶς ἀπομονωμένον τὸ γράμμα αὐτὸ εἰς τὸν πίνακα ἢ εἰς τὸ τετράδιον κάθε παιδιοῦ καὶ καλεῖ τοὺς μαθητὰς νὰ παρατηροῦν τὸν τρόπον τῆς γραφῆς του καὶ τὴν μορφήν του.

3. **Διαδικασίαι ἐργασίας τῶν μαθητῶν:** Θεωροῦντες τὸ καλλιγραφικὸν γράμμα ἢ τὴν λέξιν καὶ φράσιν ὡς τὸ ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀντικείμενον καλαισθητικῆς δημιουργίας, κατατάσσοντες τὴν καλλιγραφίαν εἰς τὰ τεχνικὰ μαθήματα καὶ εὐρίσκοντες στενὴν συγγένειαν μεταξὺ Ἰχνογραφίας καὶ Καλλιγραφίας, ἀκολουθοῦμεν εἰς τὴν καλλιγραφικὴν ἐργασίαν τῶν μαθητῶν τῶν μεσaiων καὶ ἀνωτέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὴν πορείαν διδασκαλίας τῆς ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἰχνογραφίας, τὴν ὁποίαν ἀνελύσαμεν ἀνωτέρω. Οὕτως, αἱ σχετικαὶ διαδικασίαι ἔχουν ὡς ἀκολουθῶς:

- α) Παρατήρησις καὶ ἀνάλυσις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ καλλιγραφικοῦ γράμματος (ἀπομονωθέντος ἀπὸ τὴν λέξιν),
- β) Συζήτησις διὰ τὰς διαδικασίας γραφῆς του,
- γ) Ἐκτέλεισις τῆς καλλιγραφίας ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν μαθητῶν,
- δ) Παρακολούθησις

καί διόρθωσις τῶν ἔργων τῶν μαθητῶν, ε) Ἀξιολόγησις καί ἀξιοποίησις τῆς καλλιγραφικῆς ἐργασίας τῶν μαθητῶν (ἐνταῖς τοῦ γράμματός εἰς λέξεις ἢ φράσεις, καλλιγραφικὴ γραφὴ ἐπιγραφῶν, τίτλων, ἐπικεφαλίδων καί ρητῶν, εἰς τὸ χειρόγραφον περιοδικόν, εἰς τὴν ἐφημερίδα τοῦ τοίχου καί εἰς τὰ τετράδια ἐργασιῶν τῶν ἄλλων μαθημάτων.

9. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. «Ὁ καλὸς διδάσκαλος θά πρέπει εἰς τὸ μάθημα τῶν τεχνικῶν νὰ διεγείρῃ διαθέσεις περισσότερον παρά νὰ κρίνῃ, νὰ ὑποδεικνύῃ περισσότερον παρά νὰ διορθῶνῃ, νὰ προτείνῃ περισσότερον παρά νὰ ἐπιβάλλῃ». Ἀναπτύξατε τὴν ἀποψιν αὐτὴν καί προσδιορίσατε συγκεκριμέναν ἐνέργειαν διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀνωτέρω θέσεως.
2. «Ἡ προφορικὴ γλῶσσα, ἡ ἐκθεσις ἰδεῶν, ἡ χειροτεχνία καί ἡ ἱχνογραφία εἶναι διὰ τὸ παιδί ἐξαιρετά μέσα, διὰ νὰ ἐκφράξῃ ἐλευθέρως τὴν προσωπικότητά του». Ἀναλύσατε τὴν θέσιν αὐτὴν καί εὑρετε τὰς παιδαγωγικὰς συνεπείας.
3. Συγκεντρώσατε χειροτεχνήματα καί ἱχνογραφήματα τῶν μαθητῶν κατὰ τάξεις (ἐξ ἐλευθέρων δημιουργίαν) καί μελετήσατε αὐτά, διὰ νὰ διακρίνητε χαρακτηριστικά νοημοσύνης καί συναισθηματικοβουλητικῶν καταστάσεων καί ἀτομικὰ ψυχικὰ προβλήματα. Χρησιμοποιήσατε τὰ δεδομένα σας διὰ τὸν ἀτομικόν φάκελον κάθε μαθητοῦ καί διὰ τὰ λαμβανόμενα παιδαγωγικὰ μέτρα σας εἰς τὴν τάξιν.
4. Προετοιμάσατε ἐγκαίρως τὰ ὑλικά καί τὰ ὄργανα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν τριῶν κλάδων τοῦ μαθήματος τῶν τεχνικῶν (χειροτεχνίας, ἱχνογραφίας, καλλιγραφίας) εἰς τὴν τάξιν σας. Ὑποκινήσατε τοὺς μαθητὰς διὰ τὴν συγκέντρωσιν ὑλικῶν ἀπὸ τὸ φυσικὸν περιβάλλον. Φροντίσατε, ὥστε, εἰς κάθε μάθημα, ὁ κάθε μαθητὴς νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν του τὰ ἀπαραίτητα ὑλικά καί ὄργανα.

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) R. HUBERT – μετ. Κ. Κίτσου – Β. Σκουλάτου: Γεν. Παιδαγωγικὴ, Ἀθήναι 1973 σελ. 527 - 528.
2. J. PIAGET. – Β. INHELDER, μετ. Κ. Κίτσου: Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, 1967, σελ. 47 - 60.
3. J. CHATEAU, μετ. Κ. Κίτσου, Οἱ μεγάλοι Παιδαγωγοί, Ἀθήναι 1971, Ἔκδ. Κένταυρος.
4. R. HUBERT, ἐν. ἀν. σελ. 529 - 530.
5. A. SOUCHE, Noun. pedagogie pratique, Paris, p. 224.
6. Βλέπε α) τὰ τέστ νοημοσύνης: GOODENOUGH, BINET, TERMAN, BUVE - DECROLY, CLAPAREDE καί β) τὰ τέστ τῆς M. RAMBERT (Συναισθηματικὴ καί ἠθικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ, μετ. Γ. Βασιλέκη, Δίπτυχο, Ἀθήναι 1958). Κατὰ τὴν M. RAMBERT, μετὰ τοὺς ἐξῆς τρόπους ἐκφράζει τὸ παιδί τὸν χαρακτῆρα του εἰς τὸ χειροτέχνημα ἢ τὸ ἱχνογράφημά του: α) μετὰ τὴν προβολὴν τῆς ἀψυθμικῆς του συγκρούσεως εἰς τὰ ἔργα του (λέγει: νὰ ἔνα βουνὸ τρομαγμένο, ἔνα ἔλατο φοβισμένο), β) μετὰ τὴν ταυτοποίησιν του μετὰ τὰ ἀστρα ἢ μετὰ ζωὰ πολὺ δυνατὰ, ἢ γίγαντας, ποὺ κατασκευάζει (εἰς τὸ βάθος συγκρούσεως), γ) μετὰ τὸν ὑπερπροσδιορισμὸν ὠρισμένων λεπτομερειῶν εἰς τὰ πράγματα, ποὺ ἱχνογραφεῖ (ἐκδηλώνει ἀντιστοιχίας καὶ φόβους του) καί δ) μετὰ τὴν συμπύκνωσιν εἰς μίαν εἰκόνα πλήθους ἀπὸ λεπτομερειῶν (κρατεῖ μέσα του πολυαριθμοὺς συγκεχυμένους ἀναμνήσεις).
7. Κ. Ι. Κίτσου, Συγκριτικὴ Παιδαγωγικὴ, 1963, σελ. 191.
8. R. HUBERT, ἐν. ἀν. σελ. 533.
9. C. LAUNAY, L'hygiene mentale de l'ecolier, P.U.F. 1959, p. 181 - 192.
10. α) M. DEBESSE, μεταφ. Η. Ξηροτύρη, Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, σελ. 151 - 163. β) Κων. Κίτσου, Ψυχολογία τῆς μαθήσεως, 1971, σελ. 126 - 142. γ) Κ. Εὐρυγένη, Ἰχνογραφία - Χειροτεχνία, Ἀθήναι, Ἔκδ. Γιαννέλη. δ) E. NATALIS, Dessin - Ecriture, Liege, p. 8 - 41.
11. Κ. Εὐρυγένη, ἐν. ἀν., σελ. 17, 21, 31 - 34, 72, 167.

12. α) Ε. NATALIS, έν. άν. σελ. 131 - 148, β) Κ. Κίτσου: Συγκριτική Παιδαγωγική, σελ. 190 - 195 καί ψυχολογία μαθήσεως, σελ. 132 - 134.
13. R. HUBERT, έν. άν., σελ. 534 - 537: «Γεγονός ιστορικό, γεγονός κοινωνικό, γεγονός άτομικό καί εξαίρετο, τό έργο Τέχνης, έκδηλώνει ύπέροχα τήν μετάβασι από τό πραγματικό στό πνευματικό. Ή μήησι, γιά νά συλλάβωμε τήν όμορφιά είναι σχεδόν, μέ τήν θρησκευτική έννοια του όρου, μιά έξύψωσι».
14. α) Θ. Μαραγκουδάκη: Όδηγός χειροτεχνίας, 1927, β) Κ. Σέττα, τά τεχνικά στό δημοτικό σχολείο, Άθήναι, 1939. γ) Κ. Εύρυγένη, έν. άν.

XXI. Η ΜΟΥΣΙΚΗ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ μουσικὴ ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς καλαισθητικῆς συνειδήσεως διὰ τῶν ἤχων. Ἡ καλαισθητικὴ συνείδησις, ὅπως ἀνεφέραμεν ἀναλύοντες τὴν ἔννοιαν τοῦ μαθήματος τῶν τεχνικῶν, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ χρησιμοθηρικούς, γνωστικούς καὶ ἠθικούς πόθους ἔναντι τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς (ψυχικῆς) πραγματικότητος, στρέφεται μέ πλήρη αὐθορμησίαν, χωρὶς ἀγῶνα καὶ προσπάθειαν, πρὸς αὐτὴν τὴν πραγματικότητα καὶ αἰσθάνεται ἀνιδιοτελεῖ δι' αὐτὴν συναισθήματα, ἐνέχοντα πνευματικούς σκοπούς.

Αὐτὰ τὰ ἀνιδιοτελεῖ συναισθήματα ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων καὶ εἰς μίαν ἀρμονίαν τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου καὶ εἰς μίαν ὕψηλὴν ἰδέαν, πού ἐκφράζεται δι' αὐτῆς τῆς ἁρμονίας καὶ πού προκύπτει ἀπὸ τὴν σχέσιν τοῦ ἐγὼ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν πραγματικότητα. Ἡ συνείδησις δηλαδὴ εὐρίσκει εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ἢ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τῆς κόσμον ἓνα ἰδιαίτερον χαρακτῆρα, πού τὴν συγκινεῖ. Ὑφαίνει εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν καὶ ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου τὴν ἀνιδιοτελεῖ συγκίνησιν καὶ τὸ ὄραμα τῆς δι' αὐτό καὶ συγκροτεῖ ἔτσι, τὴν καλαισθητικὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν θέλει νὰ ἐκφράσῃ μέ κάποια σύμβολα. Αὐτὰ τὰ συγκεκριμένα σύμβολα τὰ φιλοτεχνεῖ μέ νοητικὰς δυνάμεις καὶ σωματικὰς δεξιότητος, διὰ ν' ἀποτελέσουν πλέον ἔργα Τέχνης. Μεταξύ τῶν συμβόλων αὐτῶν ἡ συνειδήσις εὕρεν καὶ τοὺς ἤχους μετὰ λέξεων ἢ ἄνευ λέξεων. Συνδυάζει καὶ ἐπεξεργάζεται αὐτοὺς αὐθορμητῶς, ἢ συστηματικῶς, ἐπενδύει δι' αὐτῶν τὰς συγκινήσεις τῆς, ὑλοποιεῖ τὴν καλαισθητικὴν τὴν παράστασιν καὶ δημιουργεῖ τὴν Τέχνην τῆς Μουσικῆς.¹

Οἱ ἄνθρωποι, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἔχουν ἐκφράσει δι' ἤχων, παραγομένων διὰ τοῦ λάρυγγος καὶ δι' ἐπινοηθέντων τεχνητῶν ὀργάνων τὰς καλαισθητικὰς τῶν παραστάσεις καὶ ἔχουν ἀποθησαυρίσει πολλὰς ἐμπειρίας χρησιμοποίησεως αὐτοῦ τοῦ ὕλικου τῶν ἤχων. Ἐκ τῆς προσπάθειας τῶν αὐτῆς προέκυψεν ἡ δυνατότης νὰ ἐπιτυγχάνεται διὰ κανόνων ὁ ἔντεχνος συνδυασμός τῶν ἤχων μέ τὴν ὀξύτητα καὶ τὴν διάρκειαν αὐτῶν, νὰ συντίθεται ἡ ἁρμονία καὶ νὰ ἐκφράζεται δι' αὐτῆς ἡ καλαισθητικὴ παράστασις τοῦ ἀτόμου.²

Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπιτελεῖται διὰ τῶν μουσικοσυνθετῶν, οἱ ὅποιοι ἐπέτυχον ποικίλα συστήματα ἁρμονίας ἤχων καὶ ἀνέδειξαν τὴν θεωρητικὴν μουσικὴν (σημειογραφία, σολφέζ, μελωδία). Τὰ δημιουργήματα αὐτῶν τῶν καλλιτεχνῶν, χρησιμοποιούμενα, ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀποβαίνουν ἄριστα μέσα, διὰ τῆς ψυχικῆς μεθέξεως, πρὸς ἰδικίαν τῶν καλαισθητικὴν ἔκφρασιν.

Ἡ ἔκφρασις τῆς καλαισθητικῆς παραστάσεως διὰ τῶν ἐπεξεργασμένων κατὰ τὴν θεωρητικὴν μουσικὴν ἤχων ὀνομάζεται μουσικὴ ἔκφρασις καὶ εἶναι ἐναργῆς, πιστὴ, ἐνσυνειδήτος, πλουσία καὶ ὠραία καθ' ὅλα ἔκφρασις, δυναμένη νὰ δημιουργῇ βαθεῖαν αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν τόσον εἰς τὸν ἐνεργοῦντα αὐτὴν ὅσον καὶ εἰς τὸν ἀκροατὴν. Ἡ ἔκφρασις, ἀντιθέτως, τῆς καλαισθητικῆς παραστάσεως διὰ τῶν αὐθορμητῶς καὶ κατ' ἐμπειρικὸν αἰσθητήριον ἐπεξεργασμένων ἤχων ὀνομάζεται

συνήθως έμπειρική ώδική καί είναι άπλή, πτωχή καί όλιγώτερον πιστή καί ένσυνείδητος έκφρασις.³

Τά παιδιά καί οί έφηβοί διακατέχονται από κάποιαν τάσιν νά εκφράζουν τās στοιχειώδεις καλαισθητικές παραστάσεις των μέ ήχους, όπως συμβαίνει νά πράττουν τούτο καί μέ άλλους συγκεκριμένους συμβολισμούς (κατασκευαί, σχέδια, κινήσεις κ.λ.π.). Ή εκπαίδευσις, επιθυμούσα νά καλλιεργήσῃ τήν τάσιν αὐτήν εἰς τά παιδιά καί τούς έφήβους, καθιερώνει τήν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς εἰς τά σχολεία.

Τό μάθημα τῆς μουσικῆς εἰς τό δημοτικόν σχολεῖον περιλαμβάνει ώργανωμένας εύκαιρίας α) διά τήν άγωγήν τῆς άκοῆς, τῆς φωνῆς καί τῆς αἰσθήσεως τοῦ ρυθμοῦ εἰς τά παιδιά μέ άπλά καί ένδιαφέροντα τραγούδια, β) διά τήν αὐθόρμητον διά τών ήχων καλαισθητικὴν έκφρασιν τών μαθητῶν καί γ) διά τήν μύησιν των εἰς τήν θεωρητικὴν μουσικὴν, ώστε νά εἶναι εἰς θέσιν διά τήν, κατά τό δυνατόν, πιστήν καί ένσυνειδητον μουσικὴν έκφρασιν των καί διά τήν άπόλαυσιν έκλεκτῶν μουσικῶν έργων.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ⁴

Οί λαοί τῆς Ἀνατολῆς (Ἰνδοί, Αἰγύπτιοι, Ἑβραῖοι) ήσυχλήθησαν σοβαρώς μέ τήν μουσικὴν, έχρησιμοποιοῦν μουσικά όργανα καί μετεβιβαζον διά τῆς έλευθέρως άγωγῆς εἰς τήν νέαν γενεάν τās μουσικὰς έμπειρίας των. Οί άρχαῖοι Ἕλληνες εκκαλλιέργησαν τήν μουσικὴν, επενόησαν εξαίρετα όργανα (αὐλός, λύρα), έμελέτησαν τό φαινόμενον τούτο τῆς καλαισθητικῆς έκφράσεως (Τурταῖος, Μίμνερμος), έξετίμησαν τήν σημασίαν τῆς μουσικῆς (Όρφεύς, Ἀμφίων, Πυθαγόρας, Πλάτων, Ἀριστοτέλης), έδίδασκον εἰς τά παιδιά καί τούς έφήβους άσματα συνοδεία όργάνων (οἱ κιθαρῖσται) άναφερόμενα εἰς ήρωικάς καί ήθικάς πράξεις καί ένέτασσον τό μάθημα τῆς μουσικῆς εἰς τόν κύκλον τῆς τετρακτύος. Κατά τούς Ἑλληνιστικούς χρόνους, συνεχίζεται ή καλλιέργεια τῆς μουσικῆς καί ή διδασκαλία τῆς εἰς τά παιδιά.

Κατά τήν Βυζαντινὴν εποχήν, ή μουσική συνεδέθη μέ τήν λατρείαν, έτυχε σημαντικῆς καλλιεργείας (μέλος: Βυζαντινόν εἰς τήν Ἀνατολήν καί Γρηγοριανόν εἰς τήν Δύσιν) καί μετεβιβάζετο από γενεάς εἰς γενεάν. Εἰς τās χώρας τῆς Δύσεως τό μάθημα περιελαμβάνετο εἰς τόν κύκλον τοῦ Quatrivium.

Κατά τούς νεωτέρους χρόνους, ή μουσική έσημείωσε αξιολόγους προόδους (τροβαδούροι, ένόργανος καί φωνητικὴ μουσική, άνακάλυσψις νέων όργάνων), έτυχε συστηματικῆς μελέτης, έγνώρισε νέας τάσεις (μελόδραμα, σονάτα, μουσικά ποιήματα, ρομαντικά δημιουργία, μουσικόν δράμα) καί μεγάλους μουσουργούς (Μπάχ, Γκλόκ, Μότσαρτ, Μπετόβεν, Βίμπερ, Μπερλιόζ, Σούμαν, Σούμπερτ, Μέντελσον, Σοπέν, Βάγκνερ, Μπράμς, Ροσσίνι, Λεκόκ κ.ά.). Τά επιτεύγματα αὐτά ώθησαν τούς πνευματικούς ήγέτας καί τούς παιδαγωγούς τῆς εποχῆς αὐτῆς νά εισαγάγουν τήν μουσικὴν εἰς τά σχολεία καί νά άσχοληθοῦν μέ τήν μέθοδον διδασκαλίας τῆς (Λούθηρος, Κομένιος, Ρουσώ, Πεσταλότσι, Φραιμπελ).

Κατά τόν 20ον αἰώνα, μέ τήν παιδαγωγικὴν κίνησιν τοῦ Σχολείου Ἐργασίας καί Αὐτενεργείας (Κερσενστάινερ, Ντεκρολύ, Ντιούϊ, Μοντεσσόρι, Κλαπαρέντ), τό μάθημα τῆς μουσικῆς λαμβάνει τήν πρέπουσαν θέσιν του εἰς τήν σχολικὴν καί έξωσχολικὴν άγωγήν (ένταξις εἰς τό πρόγραμμα μαθημάτων, φοίτησις τών παιδιῶν εἰς Ὁδεῖα, εκμάθησις μουσικῶν όργάνων, παιδικαί χορωδαί κ.λ.π.).

Εἰς τήν χώραν μας, μετά τήν εθνικὴν άποκατάστασιν, έκλεκτοί καλλιτέχναι άνα-

πτύσσουν τήν νεωτέραν ἑλληνικὴν μουσικὴν (Α. Κατακουζηνός, Ν. Μάντζαρος, Π. Καρρέρ, Σ. Σαμάρας, Δ. Λαυράγκας, Ν. Λαμπελέτ, Μ. Καλομοίρης, Α. Ριάδης, Μ. Βάρβογλης, Π. Πετρίδης, Δ. Λεβίδης, Γ. Πονηρίδης, Α. Εὐαγγελάτος, Δ. Μητρόπουλος, Θ. Σπάθης, Γ. Σκλάβος, Α. Μαργαρίτης, Θ. Σακελλαρίδης, Κ. Ψάχος, Ν. Παππᾶς, Μ. Παλλάντιος, Ν. Σκαλκώτας, Φ. Οἰκονομίδης). Ἄρκετοί ἐξ αὐτῶν καὶ ἄλλοι καλλιερگوὶν μέ φιλοτίμους προσπαθείας τήν σχολικὴν μουσικὴν (Α. Κατακουζηνός, Ν. Λαμπελέτ, Ι. Σακελλαρίδης, Θ. Πολυκράτης, Α. Μάλτος, Ν. Λάβδας, Ἄ. Ἀργυρόπουλος, Κ. Παπαδημητρίου, Κ. Χάγιος, Ι. Μαργαζιώτης, Γ. Χωραφᾶς, Καψάσκης κ.ἄ.), διδάσκουν τὸ μάθημα εἰς τὰ Διδασκαλεῖα, τὰς Παιδαγωγικὰς Ἀκαδημίας καὶ τὰ Γυμνάσια, προσφέρουν κατάλληλα διὰ τὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἄσματα καὶ θέτουν εἰς λειτουργίαν ᾠδεῖα καὶ μουσικὰς σχολὰς (ᾠδεῖα Ἀθηνῶν, Ἑλληνικόν, Ἑθνικόν, Πειραιῶς, Θεσσαλονίκης, Χαλκίδος, Πατρῶν, Λαρίσης, Βόλου, Κερκύρας κ.ἄ.).

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ⁵

1. Τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς εἰς τὸ δημοτικόν σχολεῖον βοηθεῖ τὸ παιδί νά ἐκφράσῃ τήν χαράν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεώς του καὶ νά οἰκοδομήσῃ τήν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν τῆς προσωπικότητός του. Τὸ τραγούδι εἶναι ἐξαιρετόν καὶ εὐχάριστον μέσον, διὰ νά ἐκδηλώσῃ τὸ παιδί τὰ συναισθηματὰ του διὰ τὴν οἰκογενειακὴν, σχολικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν του καὶ διὰ τὰς παιγνιώδεις δραστηριότητάς του: Ὁ μαθητὴς δι' αὐτοῦ ξεχνᾷ τὰς ἀγωνίας, τοὺς φόβους, τὰς ἐπιτιμήσεις καὶ τὴν ἐνσχύν, πού δημιουργεῖ συνήθως ἡ σχολικὴ μάθησις, ζῇ εἰς ἀτμόσφαιραν χαρᾶς καὶ εὐρίσκει μέσα του τήν ψυχικὴν ἐνότητα καὶ γαλήνην καὶ τὴν δημιουργικὴν ὁρμήν τῆς προσωπικότητός του.

2. Τὸ τραγούδι ἔχει, ἐπίσης, τὴν δύναμιν νά ἐναρμονίζῃ τὰς ποικίλας τάσεις τῶν μαθητῶν καὶ νά ἐκφράζῃ τὴν «ἐναρμονισμένην ψυχὴν τοῦ σχολείου». Τὸ σχολεῖον δέν εἶναι ἐλκυστικόν καὶ εὐχάριστον, ἂν αἱ παιδικαὶ ψυχαὶ δέν αἰσθάνωνται χαρούμεναι καὶ ἐναρμονισμένα μεταξὺ τῶν. Τὰ χαρούμενα κοινὰ εἰς τὸ σχολεῖον τραγούδια ἐπιτυγχάνουν τὴν εὐφροσύνην τῶν γοητευμένων ἀπὸ τὴν ἁρμονίαν τῶν ἤχων καὶ τὸ ἰδεώδες παιδικῶν ψυχῶν. Εἰς τὸ σχολεῖον τότε τὰ παιδιὰ ζοῦν ὑπὸ μίαν καὶ μόνον «ἐναρμονισμένην ψυχὴν», αἰρομένην, διὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἄσματος, εἰς ἀνώτερα συναισθήματα καὶ ἰδέας. Εἰδικώτερον, ἐπιτυγχάνονται ἡ προσέγγισις τῶν συνδεομένων διὰ τῆς κοινῆς συγκινήσεως καὶ κοινῆς ἐκφραστικῆς προσπαθείας ψυχῶν, ἡ πειθαρχία καὶ ἀμοιβαιότης διὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς ὑποταγῆς ὧλων τῶν μαθητῶν εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ὁραίου συνολικοῦ ἀποτελέσματος, ὃ ἐξευγενισμός τῆς παιδικῆς καρδίας καὶ ἡ χαρὰ διὰ τὴν σχολικὴν ζωὴν. Ἐτοί, διασφαλίζονται αἱ ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις, διὰ νά συντελῇται εἰς βάθος τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ διὰ νά στρέφεται ἡ συνειδησις τῶν παιδιῶν εἰς πνευματικὰς ἀξίας.

3. Ἡ μουσικὴ συμβάλλει εἰς τὴν καλαισθητικὴν ἀγωγὴν τῶν μαθητῶν. Βοηθεῖ τὰ παιδιὰ νά ἐκφράζωσιν διὰ καταλλήλων ἤχων τὴν ἀπλὴν καλαισθητικὴν των παράστασιν διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἢ ἐσωτερικὴν των πραγματικότητα, μέ ἄσματα ἐκλεκτῶν μουσουργῶν, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ διαφέροντα καὶ τὰς συγκινήσεις των. Εἰδικώτερον, ἀσκεῖ τὴν ἀκοήν, τὴν φωνὴν καὶ τὴν αἴσθησιν τοῦ ρυθμοῦ εἰς τὰ παιδιὰ καὶ εἰσάγει αὐτὰ εἰς τὴν θεωρητικὴν μουσικὴν οἰκοδομοῦσα οὕτως εἰς τὴν ψυχὴν των τὰ βασικὰ θεμέλια διὰ τὴν στοιχειώδη καλλιτεχνικὴν των ἑκφρασιν καὶ διὰ τὴν δυνατότητα των, βραδύτερον, πρὸς αἰσθητικὴν θεώρησιν καὶ καλαισθητικὴν ἀπόλαυσιν ἔργων μεγάλων μουσουργῶν.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τό μάθημα τής μουσικής εις τό δημοτικών σχολείων επιδιώκει:

1. Νά καταστήση προοδευτικώς ικανούς τούς μαθητάς νά τραγουδοῦν ὀρθῶς, ὠραία καί μέ αὐτοτέλειαν ἀπλά δημῶδη, πατριωτικά, κοινωνικά, φυσιολατρικά, θρησκευτικά καί παιδικῶν βιωμάτων ἄσματα.

2. Νά δίδῃ συχνάς εὐκαιρίας ψυχαγωγίας εις τούς μαθητάς, εὐκαιρίας δηλαδή πλουσίας καί ἀγνῆς χαρᾶς, ἐκτονώσεως τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως ἀπό τήν σχολικήν μάθησιν καί ψυχικῶν ἀπό κοινοῦ ἐξάρσεων καί ἐνθουσιασμῶν.

3. Νά ἀφυπνίσῃ τό διαφέρον τῶν μαθητῶν διά τήν μουσικήν καί νά προπαρασκευάσῃ τὰς παιδικὰς ψυχὰς διά μίαν στοιχειώδη καλαισθητικήν θεώρησιν τῆς ἐξωτερικῆς (φυσικῆς καί κοινωνικῆς) καί τῆς ἐσωτερικῆς (ψυχικοῦ κόσμου τῶν) πραγματικότητος.

5. ΨΥΧΟ - ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ⁶

1. Ἀπαραίτητοι φυσιολογικαί προϋποθέσεις διά τό μάθημα τῆς μουσικῆς εἶναι:

α) ἡ ὁμαλή λειτουργία τῆς ἀκοῆς, διά τήν σύλληψιν τῶν ποικίλης ἐντάσεως καί χροιάς ἤχων τοῦ ἄσματος, β) ἡ καλή κατάστασις καί λειτουργία τοῦ ὅλου ἀναπνευστικοῦ καί φωνητικοῦ συστήματος, διά τήν ὀρθήν ἐκπομπήν τῶν ἤχων κατά τόν χρόνον ἀποδόσεως τοῦ ἄσματος ὑπό τῶν μαθητῶν, γ) ἡ ὁμαλή λειτουργία τῆς ὁράσεως, διά τήν κατ' αἴσθησιν ὀπτικήν ἀντίληψιν τῶν γραπτῶν λέξεων τοῦ ἄσματος καί τῶν ἀντιστοιχῶν φθογοσῆμων καί ἄλλων μουσικῶν στοιχείων εις τό πεντάγραμμον καί δ) ἡ ὁμαλή κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματος καί κυρίως ἡ δυνατότης ρυθμικῶν κινήσεων τῶν χειρῶν καί τῶν ποδῶν, διά τήν διευκόλυνσιν, μέ τὰς ρυθμικάς σωματικές κινήσεις, τῆς τηρήσεως τοῦ ρυθμοῦ εις τό ἄσμα.

Εἰς τὰ παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὰ ἀνωτέρω φυσιολογικά στοιχεῖα εἶναι ἀτελῆ καί εὐρίσκονται εις κατάστασιν συνεχοῦς ἀναπτύξεως καί ἐξελιχομένης προσαρμοστικότητος.

Εἰδικώτερον, ἡ ἀκοή τῶν παιδιῶν δέν δύναται νά συλλάβῃ ἀκριβῶς καί νά διακρίνῃ τούς τόνους κατά τό ὕψος, τήν διάρκειαν καί τήν ἰσχύν αὐτῶν καί ὡς ἐκ τούτου συνιστῶνται εἰδικαί ἀσκήσεις καί διδασκαλία ἀπλῶν, κατά τήν μουσικήν σύνθεσιν, ἁσμάτων.

Τό ἀναπνευστικόν καί φωνητικόν σύστημα τῶν παιδιῶν εἶναι εὐαίσθητον εις τόν σφοδρόν ἄνεμον καί εις τό ψῦχος καί ἀνίσχυρον νά ἐκπέμπῃ τούς τόνους εις μεγάλην φωνητικήν ἔκτασιν. Κάθε ἡλικία ἔχει ἰδικήν τήν περιοχὴν φωνῆς καί διά τοῦτο εἰς τὰ παιδιά οἱ πολὺ ὑψηλοὶ ἢ οἱ πολὺ χαμηλοὶ τόνοι ἐπιφέρουν σοβαράν βλάβην εις τὰ φωνητικά ὄργανά των. Σχετικῶς, ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς παιδικῆς φωνῆς κατὰ τάξεις ἔχει ὡς ἐξῆς: εις παιδιά Αἰς τάξεως ἐκτείνεται μεταξύ τῶν τόνων: ρέ (κάτω) – λά (ἄνω), Βας τάξεως: ντό - σί, Γης τάξεως: ντό - σί, Δης τάξεως: ντό - ντό, Εἰς καί Στ'. τάξεως: σί - ρέ. Οἱ προέφηθοι 13 - 15 ἐτῶν εὐρίσκονται εις ἐποχὴν μεταφωνήσεως (μεταβατικὴ κατάσταση τῆς φωνῆς ἀπὸ τῆς παιδικῆς εις τήν ἀνδρικήν) καί διά τοῦτο πρέπει νά τραγουδοῦν ὀλίγον καί ν' ἀποφεύγουν τὰς πολλὰς φωνὰς.

Ἡ ὄρασις τῶν μικρῶν παιδιῶν δέν ἔχει ἀσφαλὴ προσαρμοστικότητα καί παρουσιάζει συνήθως ἀνωμαλίας (μυωπία, ἀστιγματισμὸν) καί διά τοῦτο τὰ γραπτὰ μουσικά κείμενά μας πρέπει νά εἶναι ἀπολύτως εὐκρινῆ καί εὐανάγνωστα.

Αι κινήσεις των μελών του παιδικού σώματος, καίτοι τό παιδί αγαπά τόν ρυθμόν, δέν είναι πάντοτε ρυθμικάι, διά νά βοηθοῦν τήν τήρησιν τοῦ ρυθμοῦ κατὰ τό ἄσμα.

2. Αἱ ἀπαραίτητοι ψυχολογικάι προϋποθέσεις εἶναι: α) Ἡ εὐάρεστος ψυχική διάθεσις καί τό διαφέρον διά τό τραγούδι, ὥστε νά διανοιγῇ τό ἔδαφος διά τήν μέθεξιν τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν εἰς τό περιεχόμενον καί τό μέλος τοῦ τραγουδιοῦ. β) Ἡ νοητική ἰκανότης τοῦ συμβολισμοῦ, διά νά δύνανται οἱ μαθηταί ν' ἀντιλαμβάνονται τά γραπτά σύμβολα τῶν λέξεων καί τῶν φθογοσῆμων καί τά ἡχητικά σύμβολα τῶν τόνων. γ) Ἡ λογική κρίσις, διά τήν κατανόησιν τῶν ἰδεῶν τοῦ ποιήματος καί τῶν ποικίλων συνδυασμῶν τῶν ἀντιστοίχων πρὸς τὰς συλλαβάς τῶν λέξεων τόνων, διά τῶν ὁποίων συντίθεται τό μέλος, καί δ) Ἡ ἐνεργὸς καλαισθητική συνείδησις, διά τῆς ὁποίας θά καθίστανται κατορθωτά ὁ σχηματισμός ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς καλαισθητικῆς παραστάσεως ἐκ τοῦ διδασκομένου ἄσματος, ἡ διεἰσδυσις εἰς τήν σχέσιν τοῦ μέλους ἐκάστου στίχου τοῦ ποιήματος πρὸς τό ἐννοιολογικόν περιεχόμενον τῶν λέξεων τοῦ στίχου, ἡ σύλληψις τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου, πού ἐνέπνευσαν ὁ ποιητὴς καί ὁ μουσουργός εἰς τό τραγούδι, ἡ μέθεξις τῆς ψυχῆς τῶν παιδῶν πρὸς τό περιεχόμενον καί τό μέλος τοῦ ἔργου καί ἡ ἀπόδοσις μέ αἰσθητικὴν χάριν τοῦ ἐκμανθανομένου τραγουδιοῦ.

Ἡ διάθεσις τῶν παιδιῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου διά τό τραγούδι ὑφίσταται συνήθως, διότι φύσει ὑπάρχει εἰς τὰ παιδιά ἡ τάσις πρὸς τόν ἦχον, τόν ρυθμόν, τήν κίνησιν καί τήν δραστηριοποίησιν τῶν αἰσθήσεων (ἀκοῆς, ὁράσεως κ.λ.π.) καί ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκφράσεως καί τῆς χαρᾶς. Τό διαφέρον διά τό περιεχόμενον καί τό μέλος τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι δυνατόν νά ἐξασφαλιστεῖται, διότι τὰ σχολικά τραγούδια σχετίζονται συνήθως πρὸς τὰ βιώματα τῶν παιδιῶν καί πρὸς τὰ διδασκόμενα μαθήματα.

Ἡ νοητική ἰκανότης τοῦ συμβολισμοῦ (μίμησις, παίγνιδι, ἰχνογράφημα, πνευματικὴ παράστασις, ἤχοι καί γλώσσα) ἀναπτύσσεται εἰς τήν ἡλικίαν τῶν 3 - 5 ἐτῶν, ἀλλὰ δέν ἔχει ἡ ἰκανότης αὕτη πλήρη τήν δυνατότητα, καί κατὰ τὰ πρῶτα ἀκόμη ἔτη τῆς σχολικῆς φοιτήσεως, ν' ἀντιλαμβάνεται σύνθετα καί πολύ ἀφηρημένα σύμβολα, ὅπως εἶναι τὰ σύμβολα τῶν φθογοσῆμων καί τῶν ἄλλων μουσικῶν στοιχείων. Διά τοῦτο, συνιστάται, ὅπως τό μέλος τῶν τραγουδιῶν εἶναι πολύ ἀπλοῦν καί ὅπως κατ' ἀρχήν χρησιμοποιῶνται, κατὰ σύμβασιν μεταξύ διδασκάλου καί μαθητῶν, ἀνυψούμεναι καί κατερχόμεναι ἀπλᾶι γραμμαί, συμβολίζουσαι τήν ἔντασιν καί διὰ ἄρκου κάθε τόνου, καί βραδύτερον τοῦ πεντάγραμμου μέ τὰ φθογγόσημα.

Ἡ λογική κρίσις, διά τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνονται αἱ λογικά ἐνέργειαι προσθαφαιρικῶν πράξεων, προσεταιρισμῶν, ἀντιμεταθέσεων, συσχετίσεων καί ἀντιστοιχίσεων (ἀπαραίτητοι εἰς τούς συνδυασμούς τῶν ἡχων καί τῶν φθογοσῆμων) δύναται νά τελῇται ἐπὶ συγκεκριμένων μὲν πραγμάτων ὑπὸ παιδιῶν 7 - 11 ἐτῶν, ἐπὶ νοερῶν δέ προτάσεων καί ἀφηρημένων συμβόλων (ὡς εἶναι τὰ σύμβολα τῶν ἡχων καί τῶν φθογοσῆμων) ὑπὸ προεφήθων 12 - 15 ἐτῶν. Διά τοῦτο, τὰ τραγούδια μέ σύνθετον μέλος καί ἡ ἐκμάθησις των μέ τὰ ἀντίστοιχα φθογγόσημά των ἐνδείκνυνται κυρίως διά τὰ παιδιά 11 - 15 ἐτῶν.

Ἡ καλαισθητικὴ συνείδησις, ὡς ἰκανότης διά τήν καλαισθητικὴν θεώρησιν τοῦ τραγουδιοῦ καί τήν ὠραίαν ἀπόδοσιν αὐτοῦ, ἀρχίζει νά ὠριμάζῃ κατὰ τήν ἡλικίαν τῶν 12 - 15 ἐτῶν, καθ' ὅσον τότε γεννῶνται τὰ ἀνώτερα καλαισθητικά συναισθήματα καί διαμορφώνονται αἱ πνευματικά ἀξίαι τοῦ Ὁραίου. Διά τοῦτο, ἀπαιτεῖται σοβαρά ἀναλυτικὴ προσπάθεια μας ἐπὶ τῶν καλαισθητικῶν στοιχείων τοῦ τραγου-

διοῦ, διὰ νά ἐπιτευχθῇ ἡ διείσδυσις τῶν μαθητῶν συνειδητῶς εἰς τήν καλαισθητικὴν του ἀξίαν.

6. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ

Ὑπολογίζοντες τὸν σκοπὸν τοῦ μαθήματος τῆς μουσικῆς εἰς τὸ δημοτικόν σχολεῖον, τὰς ψυχο - φυσιολογικάς προϋποθέσεις καὶ τήν ἀντίστοιχον κατάστασιν, εἰς τήν ὁποίαν εὐρίσκονται τὰ παιδιὰ, δυνάμεθα νά ὀρίσωμεν τήν διδακτέαν ὕλην ὡς ἀκολούθως:

1. Ἀκουστικά ἀσκήσεις διακρίσεως ἤχων ὕψους 3 - 4 τόνων καὶ 3 - 4 χρονικῶν ἀξιών ἐπὶ μικρῶν φράσεων συνθετουσῶν ἀπλὰ τραγουδάκια, ἐπὶ φωνῶν πτηνῶν, ζῶων καὶ παιδιῶν καὶ ἐπὶ ἤχων κωδῶνων, μηχανῶν καὶ ἀπλῶν μουσικῶν ὀργάνων.

2. Φωνητικά ἀσκήσεις ἐκ πομπῆς καὶ τονισμοῦ, ἤχων (μέ ὕψος 3 - 4 τόνων καὶ μέ τὰς 3 - 4 μεγαλυτέρας χρονικάς ἀξίας) ἐπὶ λέξεων καὶ φράσεων συνθετουσῶν ἀπλὰ τραγουδάκια, ἐπὶ ἀναγνώσεως (μέ κανονικάς εἰσπνοάς καὶ ἐκπνοάς καὶ ὀρθόν τονισμόν) γραπτῶν κειμένων, περιεχόντων ποικίλα σημεῖα στίξεως, καὶ ἐπὶ ὀρθῶς ἐκφωνουμένου καὶ τονιζομένου προφορικοῦ λόγου (φθογγομιμητικά, ὀρθοφωνητικά καὶ ἀναπνευστικά ἀσκήσεις).

3. Ρυθμικά ἀσκήσεις μέ ἀπλὰ τραγουδάκια συνοδευόμενα ἀπὸ ρυθμικάς κινήσεις τῶν χειρῶν, τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν ποδῶν, μέ ἀναγνώρισιν καὶ μίμησιν τῶν ρυθμικῶν ἤχων καὶ κινήσεων διαφόρων μηχανῶν καὶ ἐργασιῶν (ὥρολογίου, ξυλοκόπου, κάρρου, τραίνου) καὶ μέ παιγνίδια συνοδευόμενα ἀπὸ τραγούδια.

4. Τραγούδια ἐκφράζοντα βιώματα τῶν παιδιῶν εἰς τὸ σπῆτι, εἰς τήν αὐλήν (μέ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ), εἰς τήν φύσιν, εἰς τήν κοινωνικὴν ζωὴν (μέ ἄλλα παιδιὰ) καὶ εἰς τὸ σχολεῖον, μέ μελωδίαν ἀπλὴν, εὐθυμον καὶ ἐκφραστικὴν, μέ γοργόν κάπως ρυθμόν καὶ μέ περιεχόμενον καθαρῶς παιδικόν, πραγματικόν καὶ ἀπηλλαγμένον εὐθνηγῆς ἠθικολογίας, διὰ νά μποροῦν οἱ μαθηταὶ νά ἐκφράζων ὥραϊα τὸν ψυχικόν των κόσμον καὶ τήν χαρὰν των κατὰ τὰς σχέσεις των μέ τὸ περιβάλλον.

5. Τραγούδια μέ κατάλληλον διὰ παιδιὰ κωμικόν περιεχόμενον καὶ εὐθυμον τόνον, διὰ νά μποροῦν οἱ μαθηταὶ νά ζοῦν τὸ ξεκαρδιστικὸ γέλοιο καὶ τήν ἀγνὴν χαρὰν, πρὸς ἐκτόνωσιν τῶν ἀγωνιῶν των διὰ τὰ σχολικά καθήκοντα καὶ τῶν ἀσιθυμίων τοῦ βίου των.

6. Δημοτικά τραγούδια ἀναφερόμενα εἰς ἐργασίας, εἰς ἡθὴ καὶ ἔθιμα, εἰς κοινωνικά γεγονότα καὶ εἰς ἡρωϊκὰς πράξεις καὶ ἐκφράζοντα ἀνάγλυφον τήν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τὸν ὅποιον προέρχονται τὰ παιδιὰ καὶ εἰς τὸν ὅποιον θὰ ζήσουν. Τὰ δημοτικά τραγούδια, ἐκφράζουν πηγαίους συναισθηματισμούς τοῦ λαοῦ καὶ, ἔχοντα ἀπλοῦν καὶ εὐχάριστον μέλος, εἶναι πολὺ κατάλληλα διὰ τὰ παιδιὰ.

7. Τραγούδια ἀναφερόμενα εἰς τὸν εὐρύτερον ἐθνικόν καὶ κοινωνικόν βίον, διὰ νά ἐκφράζουν τὰ παιδιὰ τὰ συναισθήματά των διὰ τὰς ἐθνικάς καὶ ἠθικάς ἀξίας.

8. Προσευχαί, θρησκευτικά ἄσματα καὶ τροπάρια, διὰ νά ἐκδηλώνουν οἱ μαθηταὶ τὰ θρησκευτικά των βιώματα.

9. Στοιχειώδεις γνώσεις θεωρητικῆς μουσικῆς καὶ ἀντίστοιχοι μελωδικοί ἀσκήσεις ἐντεταγμένοι εἰς τὰς κατηγορίας τῶν ἀνωτέρω ἀσμάτων, διὰ ν' ἀποκτήσουν οἱ μαθηταὶ μουσικὴν συνείδησιν, διὰ νά τραγουδοῦν ὀρθῶς, ὥραϊα καὶ μέ κάποιαν αὐτοτέλειαν καὶ διὰ νά προχωρήσουν προοδευτικῶς εἰς κάποιαν στοιχειώδη καλαισθητικὴν θεώρησιν καὶ ἐκφρασιν. Αἱ γνώσεις αὗται καὶ αἱ ἀσκήσεις θεωρητικῆς μουσικῆς ἀναφέρονται εἰς τήν ὀνομασίαν, γραφὴν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν φθόγγων εἰς

τό πεντάγραμμον ἐπὶ διμερῶν, τριμερῶν καὶ τετραμερῶν μέτρων καὶ μέ στοιχειώδεις ἀλλοιώσεις καὶ μετακινήσεις τόνων καὶ διδάσκονται ἐπὶ ὠρισμένων ὁπωσδήποτε τραγουδιῶν ἐκ τῶν ἀναφερθεισῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν, διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν ὡς ξηραὶ καὶ ἄνευ σημασίας γνώσεις καὶ ἀσκήσεις.

10. Ἀκρόασις ὑπὸ τῶν μαθητῶν μελωδίας καὶ ἀσμάτων ἐκλεκτῶν μουσουργῶν καὶ ἐκτελεστῶν, ἀπὸ μαγνητόφωνον, ραδιόφωνον, τηλεόρασιν, πικ - ἄπ, χορωδίας, καὶ ὀρχήστρας, διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἀκουστικῶν καὶ ρυθμικῶν ἀσκήσεων των καὶ διὰ τὴν μύησιν των εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ἐξαίρετων ἔργων τέχνης.

11. Ἱστορίαι, εὐκαιριακῶς, περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς μουσικῆς καὶ τῶν μουσικῶν ὀργάνων καὶ περὶ τοῦ βίου μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς μουσικῆς, διὰ νὰ ἐκτιμῇσιν οἱ μαθηταὶ τὰς προσπάθειάς τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν.

12. Ἡ κατανομή τῆς ἀνωτέρω διδακτέας ὕλης κατὰ τάξεις βαίνει κατὰ προοδευτικὴν δυσχέρειαν.

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ⁸

1. Βίωσις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, πρὸ τῆς διδασκαλίας, τῶν σκηνῶν καὶ τοῦ μέλους τοῦ τραγουδιοῦ διὰ βαθείας μελέτης καὶ ἀσκήσεως εἰς τὴν μελωδικὴν ἀπόδοσιν του. Τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον, διὰ νὰ προσεγγίσῃ πρῶτος ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ μουσουργοῦ, καὶ νὰ ἀσκηθῇ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ μέλους, διὰ νὰ δυνηθῇ, κατόπιν, νὰ συγκινήσῃ τοὺς μαθητάς καὶ νὰ τοὺς διδάξῃ τὸ τραγοῦδι ἐπιτυχῶς.

2. Δημιουργία βιωματικῶν καταστάσεων διὰ τὴν ψυχικὴν γειννᾶσιν τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν ποιητὴν καὶ τὸν μουσουργόν. Ὅπως κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ποιήματος, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέρθη, ἔτσι καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ τραγουδιοῦ, ἐπισκοπεῖσθαι μὲ τούτους μαθητάς σχετικὰ πρὸς τὸ τραγοῦδι τοπία, μνημεῖα, λόφους, βουνὰ, ρυάκια, λίμνας, ἀγρούς, κήπους καὶ χώρους ἐργασίας καὶ ὑποκινουμένων αὐτοὺς νὰ παρατηρήσῃν τὰ δεδομένα, νὰ ἐξάρουν ὠρισμένα στοιχεῖα, νὰ ἐκφρασθοῦν καὶ νὰ χαροῦν δι' αὐτά, ὅπως θὰ ἐπραξεν ἴσως ὁ ποιητὴς καὶ ὁ μουσουργός. Τότε ἀκριβῶς καὶ ἐπὶ τόπου, τραγουδοῦμεν ἡμεῖς τὸ πρὸς διδασκαλίαν τραγοῦδι μας. Εἰς περίπτωσιν ἀδυναμίας διὰ τὴν μετακίνησιν τῶν παιδιῶν εἰς τοὺς ἀνωτέρω χώρους, παρουσιάζομεν εἰς τὴν τάξιν καταλλήλους σχετικὰς εἰκόνας, προκαλοῦμεν τὰ βιώματα τῶν μαθητῶν καὶ τραγουδοῦμεν.

3. Ἐφαρμογὴ μέτρων ὑγιεινῆς εἰς τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς: Περιορισμός τῆς ἐκτάσεως τῶν ἤχων τοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὴν ἐκάστοτε περιοχὴν τῆς παιδικῆς φωνῆς, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω εἰς τὰς φυσιολογικάς προϋποθέσεις, πρὸς πρόληψιν βλάβης εἰς τὰ φωνητικὰ ὄργανα. Ἀποφυγὴ ἰσχυρᾶς (φόρτε) φωνῆς, διότι αὕτη θέτει εἰς πλατεῖαν παλμικὴν δόνησιν τὰς φωνητικὰς χορδὰς, τὰς θερμαίνει καὶ τὰς καθιστᾷ εὐαίσθητους εἰς τὸ ψῦχος. Ἀποφυγὴ παραμονῆς τῶν παιδιῶν, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τραγουδιοῦ, εἰς χώρους, ὅπου ἐπιδρoῦν ἰσχυροὶ ἀνεμοὶ, πρὸς πρόληψιν καταρροῆς. Φροντίς, διὰ ν' ἀποφεύγνται ἀπὸ τὰ παιδιά ἡ λαρυγγοφωνία καὶ ἡ ρινοφωνία. Ὅταν κινοῦνται ἀποτόμως καὶ βιαίως τὰ παιδιά, σκόπιμον εἶναι νὰ μὴ τραγουδοῦν, ὅπως καὶ, ἀκίνητα πέραν τῶν πέντε λεπτῶν, καλόν εἶναι νὰ μὴ συνεχίζουν νὰ τραγουδοῦν. Ἀποφυγὴ τραγουδιῶν εἰς πολὺ θερμὰς ἢ ψυχράς ὥρας καὶ μετὰ τὸ φαγητόν ἢ μετὰ ἀπὸ κοπῶδη ἐργασίαν (γυμναστικὴν κ.λ.π.). Κατὰ τὴν ὥδικήν, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ μὴ ἐμποδίζεται ἡ ἀναπνοὴ μὲ τὴν ἀκατάλληλον στάσιν τοῦ σώματος, μὲ τὴν ἐνδυμασίαν καὶ μὲ ἄλλας ἐξωτερικάς συνθήκας. Ἐποπτεία,

ώστε να μή πίνουν νερό τά παιδιά ἢ νά ἐκτίθενται εἰς ψυχρά ρεύματα μετὰ τό τραγούδι των. Ὁ κορμός τοῦ σώματος, κατά τό τραγούδι, πάντοτε εἰς εὐθείαν στάσιν. Ἀποφεύγονται τά συχνά τραγούδια, κατά τήν περίοδον τῆς μεταπτώσεως τῆς φωνῆς τῶν παιδιῶν (ἀνεβοκατέβασμα, πτώσις φωνῆς).

4. Ἐφαρμογή ἐιδικῶν τεχνικῶν διαδικασιῶν: Τό διαπασῶν καί τό ὄργανον μουσικῆς εἶναι ἀπαραίτητα καί πρέπει νά χρησιμοποιῶνται συχνάκις κατά τήν ὥραν τοῦ μαθήματος, διὰ νά ἐπανευρίσκειται ὁ βασικός τόνος καί ἡ ἀκριθῆς μελωδία. Ἀπαραίτητος ἡ τήρησις τοῦ μέτρου πάντοτε εἰς κάθε τραγούδι. Συχνή ἀνανέωσις τῶν ρυθμικῶν στηριγμάτων, διότι ὁ ρυθμός ἔχει τήν τάσιν νά χαλαρώνεται καί νά ἐξαφανίζεται. Ἀναζητήσις πάντοτε τῆς γλυκύτητος εἰς τήν φωνήν τόσον τοῦ διδασκοντος ὅσον καί τῶν μαθητῶν, διότι αὕτη ἐξασφαλίζει τήν εὐπροσαρμοσίαν καί λεπτύνει τήν χάριν εἰς τήν ἀπόδοσιν.

5. Χρησιμοποίησις, κατά τήν διδασκαλίαν, γραπτῶν, συμβατικών ἢ καθιερωμένων, συμβόλων τῶν ἡχητικῶν στοιχείων, διὰ τήν ἀκριβῆ κατανόησιν καί ἀπόδοσιν τοῦ μέλους. Πρός τοῦτο, ὡς καί ἀνωτέρω εἰς τήν διδασκαλίαν ὕλην ἐλέγχθη, χρησιμοποιοῦμεν κατ' ἀρχήν συμβατικούς ἐγχρώμους γραμμάς ἀνερχομένους καί κατερχομένους ἄνωθεν τῶν λέξεων τοῦ γραμμένου εἰς τόν πίνακα ποιήματος, αἱ ὁποῖαι (γραμμαί) συμβολίζουν τάς διακυμάνσεις καί τήν χρονικήν διάρκειαν τοῦ ἤχου εἰς κάθε τόνον. Βραδύτερον καί εἰς μεμαθημένα πρακτικῶς τραγούδια, χρησιμοποιοῦμεν τά ἀντίστοιχα φθογγόσημα τοῦ πενταγράμμου, κατ' ἀρχήν μὲν δεικνύοντες αὐτά μέ τάς θέσεις των εἰς τό πεντάγραμμον, διὰ ν' ἀντιληφθοῦν ἐμπειρικῶς τά παιδιά τήν διακύμανσιν τοῦ ἤχου εἰς κάθε στίχον, καί, κατόπιν, ἀναλύοντες τήν σημασίαν κάθε φθογγόσημου τοῦ τονισμένου τραγουδιοῦ μας καί ἀποδίδοντες αὐτό μελωδικῶς. Ἔτσι, προχωροῦμεν εἰς τήν διδασκαλίαν τῆς θεωρητικῆς μουσικῆς καί τῆς μελωδίας καί καθιστῶμεν σαφῆ τήν σχέσιν μεταξύ ἀδομένου μέλους καί μουσικῆς γραφῆς.

6. Αἰσθητικῆ ἀνάληψις τοῦ μέλους, διὰ τήν βαθυτέραν γεῦσιν ὑπό τῶν μαθητῶν τοῦ κάλλους τοῦ τραγουδιοῦ. Πρός τοῦτο, συσχετιζομεν τό δοθέν εἰς ἐκάστην λέξιν τοῦ τραγουδιοῦ μέλος (μέ τάς διακυμάνσεις καί τήν διάρκειαν τοῦ ἤχου) πρὸς τάς ιδέας καί τά συναισθήματα, πού ἐκφράζουν αἱ λέξεις αὐταί. Ἔτσι, ὁ μαθητής διεισδύει κάπως εἰς τοὺς λόγους, πού ὤθησαν τόν μουσουργόν νά δώσῃ αὐτό ἢ ἐκεῖνο τό ὅρος καί αὐτὴν ἢ ἐκείνην τήν διάρκειαν καί χροιάν εἰς τοὺς ἤχους, πού ἐπενδύουν τάς λέξεις τοῦ τραγουδιοῦ. Μέ τήν διεισδυσιν αὐτήν, θά κατανόησῃ τό παιδί τήν Τέχνην τοῦ μουσουργοῦ καί θά ζήσῃ συνειδητῶς βαθυτέραν συγκίνησιν.

7. Ἐνίσχυσις τῆς μουσικῆς καλαισθητικῆς συγκινήσεως τῶν παιδιῶν διὰ τῆς παρουσιάσεως σχετικῶν καλλιτεχνικῶν εἰκόνων, γλυπτῶν παραστάσεων καί ρυθμικῶν κινήσεων. Περὶ τό τέλος τῆς διδασκαλίας τοῦ τραγουδιοῦ, παρουσιάζοντες τά ἀνωτέρω, προσθέτομεν εἰς τὸν ἔντεχνον λόγον τοῦ ποιήματος καί εἰς τό μέλος τῶν ἤχων ἄλλας μορφάς σχετικῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύουν τήν κεντρικὴν ιδέαν τοῦ τραγουδιοῦ, ἐπαυξάνουν τήν καλαισθητικὴν συγκίνησιν καί ὁδηγοῦν εἰς τήν ἀντίληψιν ὅτι τό Ὁραῖον, ὡς ὑψίστη ἀξία, εἶναι ἐν καί τό αὐτό, ἀλλ' ἐκφράζεται μέ ποικίλας μορφάς καί ὕλικά.

8. Ὁργάνωσις εὐκαιριῶν, ὥστε νά τραγουδοῦν πολὺ συχνά τά παιδιά καί νά δημιουργοῦν χαροῦμεν ἁπόσφαιρα εἰς τό σχολεῖον. Συνηθίζομεν τοὺς μαθητάς νά τραγουδοῦν κατά τήν εἰσοδον εἰς τήν αἴθουσαν, κατά τοὺς περιπάτους, κατά τάς ἐορτάς, κατά τήν μετάβασιν ἀπὸ μίαν ἀσκήσιν εἰς ἄλλην, πρὸ τοῦ διαλείμματος

καί κατά τήν λήξιν τῶν μαθημάτων. Ἔτσι, τά παιδιά ἐκφράζουν τήν χαράν διὰ τήν ζωὴν των, ἐκτονώνουν ἀψιθυμίας, ἐνώνονται ψυχικῶς μεταξύ των καί μέ τόν διδάσκαλόν των καί ἀνανεώνουν τοὺς ἐνθουσιασμούς καί τήν αἰσιοδοξίαν των, διὰ νά προχωρήσουν εἰς τὰ δύσκολα μαθήματα των.

8. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ

1. Ἡ ὑποδειγματικὴ φωνὴ τοῦ διδασκάλου. 2) Τό διαπασών, πνευστόν ἢ κρουστόν, διὰ τόν διδάσκαλον. 3) Μουσικόν ὄργανον διὰ τόν διδάσκαλον (μανδολίνον, βιολί, ἄκκορντεόν, ἄρμόνικα). 4) Ἀπλὰ ὄργανα διὰ τοὺς μαθητάς κατ' ἀρχὴν κρουστά (τύμπανα, ὄργανα παιδικῆς τζάζ) καί βραδύτερον πνευστά (φυσσαρμόνικα, φλάουτον). 5) Δίσκοι μέ παιδικὰ ἄσματα. 6) Μουσικαὶ ἐκπομπαὶ διὰ παιδιά τοῦ ραδιοφώνου καί τῆς τηλεοράσεως. 7) Βιβλία μέ τονισμένα τραγούδια ἀπὸ εἰδικούς τῆς σχολικῆς μουσικῆς.

9. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ⁹

1. **Ἀφόρμησης:** Ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας διὰ τὰς μικράς τάξεις καί ἀπὸ τὰ βιώματα τῶν παιδιῶν καί τὰ διδασκόμενα μαθήματα διὰ τὰς ἄλλας τάξεις.

2. **Παρατήρησης:** α) Δημιουργοῦμεν βιωματικὴν κατάστασιν εἰς τὰ παιδιά διὰ τήν γειννῆσιν τῆς ψυχῆς των πρὸς τήν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ποιητοῦ καί τοῦ μουσουργοῦ, πού συνέθεσε τό μέλος, ὁδηγοῦντες αὐτά εἰς τοπίον, εἰς μνημεῖον, εἰς τόπον ἐργασίας, εἰς τόν σχολικόν κήπον, εἰς τήν θέαν ἀπὸ τόν ἐξώστην τοῦ διδασκῆριου ἢ παρουσιάζοντες σχετικὴν εἰκόνα ἐτοιμὴν ἢ φιλοτεχνημένην εἰς τόν μαυροπίνακα μέ χρωματιστάς κιμωλίας. Τά παιδιά παρατηροῦν, συζητοῦν ἐπ' ἐλάχιστον καί ἀπολαμβάνουν τό φυσικόν τοπίον ἢ τήν εἰκόνα σωπηρῶς.

β) Τήν στιγμὴν αὐτὴν καί χωρὶς ἄλλην εἰσαγωγὴν, μετακινεῖται κατὰ φυσικόν τρόπον ὁ διδάσκαλος ὀπισθεν τῶν μαθητῶν καί ἀπολαμβάνων καί αὐτός τό τοπίον ἢ τήν εἰκόνα τραγουδεῖ ὁλόκληρον τό τραγούδι μέ ἐκφραστικότητά. Κατόπιν καί ἀπὸ τήν ἰδίαν θέσιν, παίζει τό τραγούδι μέ τό ὄργανον, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ συνεχίζουν νά παρακολουθοῦν τό τοπίον ἢ τήν εἰκόνα. Ἐπιστρέφων εἰς τήν σχολικὴν αἴθουσαν μέ τοὺς μαθητάς τήν αὐτὴν ὥραν ἢ τήν ἐπομένην ἡμέραν ἢ μετακινούμενος πάλιν πρὸς τόν μαυροπίνακα, ἐφ' ὅσον τά παιδιά παρατηροῦν τήν σχετικὴν εἰκόνα εἰς τήν αἴθουσαν, ἀποκαλύπτει τόν μαυροπίνακα, εἰς τόν ὁποῖον ἔχει γράψει τό ποίημα καί τραγουδεῖ, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ παρακολουθοῦν τό γραπτόν κείμενον. Παίζει πάλιν μέ τό ὄργανον ὁλόκληρον τό τραγούδι, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ παρακολουθοῦν εἰς τόν μαυροπίνακα.

γ) Ἀπαγγέλλει ὁ διδάσκαλος τό ποίημα καί καλεῖ τὰ παιδιά νά συζητήσουν ἐπὶ τῶν γλωσσικῶν καί ἐννοιολογικῶν δυσχερειῶν, νά διατυπώσουν τό νόημα καί νά εὗρουν τήν κεντρικὴν ἰδέαν καί ὀλίγα λογοτεχνικά στοιχεῖα. Ἡ ἐργασία αὕτη δέν ξεπερνáει τὰ πέντε (5) λεπτὰ τῆς ὥρας.

3. **Ἐπεξεργασία τοῦ μέλους:** α) Τραγουδεῖ ὁ διδάσκαλος ὁλόκληρον τό τραγούδι. β) Ἐφιστὰ τήν προσοχὴν τῶν παιδιῶν εἰς τήν πρώτην στροφὴν, ἀπαγγέλλει ρυθμικῶς αὐτὴν καί καλεῖ κατ' ἀρχὴν ὅλους ἐν χορῷ καί κατόπιν 1 - 2 μαθητάς νά ἐπαναλάβουν τήν ρυθμικὴν ἀπαγγελίαν κρατοῦντες τόν ρυθμόν διὰ τῆς κρούσεως τῶν παλαμῶν (παλαμάκια) ἢ διὰ τῆς ρυθμικῆς κινήσεως τοῦ ἐνός ποδός. Γίνεται

συζητήσις ἐπὶ τῆς ρυθμικῆς ἀπαγγελίας καὶ εὐρίσκεται ἡ αἰσθητικὴ ἀξία τοῦ ρυθμοῦ.

γ) Κατὰ τρόπον φυσικόν, ὁ διδάσκαλος μεταπηδᾷ ἀπὸ τὴν ρυθμικὴν εἰς τὴν μελωδικὴν ἀπόδοσιν καὶ τραγουδεῖ τὴν στροφὴν 1 - 2 φορές παρακινῶν τὰ παιδιὰ νὰ ἀκολουθοῦν μὲ ἀσθενῆ φωνὴν καὶ νὰ προσέξουν νὰ διακρίνουν τὰ δύσκολα σημεῖα τοῦ μέλους καὶ τὰς συλλαβάς, εἰς τὰς ὁποίας ὕψνεται, κατέρχεται καὶ παρατείνεται ἡ φωνή. Προσδιορίζονται τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα εἰς τὸν πρῶτον στίχον μὲ τὴν κατ' ἐπανάληψιν ἀπόδοσιν τοῦ μέλους ὑπὸ τοῦ διδασκάλου διὰ τῆς φωνῆς του καὶ διὰ τοῦ ὄργανου του. Ἀποφασίζουν κατόπιν μαθηταὶ καὶ διδάσκαλος καὶ σημειῶνουν μὲ χρωματιστὴν κιμωλίαν, ἄνωθεν τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν λέξεων τοῦ πρῶτου στίχου (μουσικῆς φράσεως), ἀνερχόμενας, κατερχομένας καὶ ὀριζοντίας γραμμάς, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν τὰς διακυμάνσεις καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς φωνῆς. Προχωροῦν ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους τῆς πρώτης στροφῆς. Τραγουδεῖ ὁ διδάσκαλος ὁλόκληρον τὴν στροφὴν καὶ ἀκολουθοῦν οἱ μαθηταὶ ἐπιθεβαίνοντες ἐμπειρικῶς, βάσει τῶν συμβατικῶν μεταξὺ τῶν συμβολικῶν γραμμῶν, τὴν ἀνύψωσιν, τὴν πτώσιν καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς φωνῆς.

δ) Ἐπειτα, μεταφέρει τὴν προσοχὴν τῶν παιδιῶν εἰς ἄλλο μέρος τοῦ πίνακος, ὅπου ἔχει ἀναγράψει τονισμένους μὲ φθογγόσημα ἐπὶ πενταγράμμου ὅλους τοὺς στίχους τῆς πρώτης στροφῆς καὶ ἐπισημαίνει τὰς συλλαβάς καὶ τὰ ἀντίστοιχα φθογγόσημα μὲ τὴν μορφήν των καὶ μὲ τὴν θέσιν των ἐπὶ τῶν διαστημάτων καὶ τῶν γραμμῶν τοῦ πενταγράμμου, πρὸς ἐπιθεβαίωσιν, διὰ τῶν καθιερωμένων πλέον συμβόλων τῆς θεωρητικῆς μουσικῆς, τῶν διακυμάνσεων καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἤχου. Πρὸς κατανόησιν τῶν ἀνωτέρω, ἀποδίδει μελωδικῶς ὁ διδάσκαλος τὰ φθογγόσημα ἐνώπιον τῶν μαθητῶν κατὰ διαστήματα καὶ φράσεις καὶ ταυτόχρονης τραγουδεῖ τὰς συλλαβάς καὶ τὰς λέξεις χρησιμοποιοῦν ἐναλλάξ καὶ τὸ ὄργανόν του. Οἱ μαθηταὶ ἔχουν ἔτσι μίαν πρώτην, ἐμπειρικὴν, ἐπαφὴν μὲ τὴν θεωρητικὴν μουσικὴν. Ἡ συστηματικὴ ἀνάλυσις τῶν στοιχείων τοῦ πενταγράμμου μὲ τὴν ὀνομασίαν καὶ τὴν μουσικὴν ἀξίαν τῶν φθογγόσημων καὶ ἡ μελωδικὴ ἀπόδοσις αὐτῶν δύνανται νὰ συνεχισθοῦν, τὴν στιγμὴν αὐτήν, ἐφ' ὅσον τὸ τραγοῦδι εἶναι ἀπλοῦν, διὰ τοὺς μαθητάς τῶν μεσαίων καὶ κυρίως τῶν ἀνωτέρω τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, εἶναι ξυνατόν νὰ γίνῃ διδασκαλία καὶ ἀσκήσις τῶν παιδιῶν ἐπὶ τοῦ παιδικοῦ μουσικοῦ ὄργανου τῶν ἡ νὰ παίξουν ἐπ' ὀλίγον τὸ μέλος οἱ κατ' ἰδίαν γυνωρίζοντες ὄργανον μαθηταί.

ε) Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἀνάλυσιν, τραγουδοῦν 2 - 3 φορές τὴν πρώτην στροφὴν, ἀπὸ κοινοῦ, ὁ διδάσκαλος μὲ ἀσθενῆ φωνὴν καὶ οἱ μαθηταὶ τώρα μὲ δυνατωτέραν. Ἐπισημαίνονται τὰ λάθη καὶ διορθώνονται μὲ ἐπανάληψιν τοῦ μέλους εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ὄργανου. Οἱ μαθηταὶ, μὲ τὴν ἀσκήσιν αὐτήν, ἀρχίζουν ν' ἀποδίδουν ἱκανοποιητικῶς κάπως τὴν μελωδίαν.

στ) Ὑποκινουμέν τὰ παιδιὰ ν' ἀναζητήσουν τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ μέλους καὶ τῶν ἐννοιῶν, ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων εἰς τὰς λέξεις τοῦ τραγουδιοῦ. Ἐτσι, θὰ κατανοήσουν ὅτι ὁ μουσουργὸς ἐπεδίωξε νὰ δώσῃ αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ ὕψος, τὴν διάρκειαν καὶ τὸν ρυθμόν εἰς τὸν ἦχον, διὰ νὰ ἐκφράσῃ ἐναργέστερον καὶ μὲ χάριν τὰς ἰδέας καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ ποιητοῦ καὶ τὰ ἰδικὰ του. Πρόκειται ἐδὼ περὶ καλαισθητικῆς πλέον θεωρήσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ προέλθῃ ἡ αἰσθητικὴ συγκίνησις διὰ τὴν ἁρμονίαν μέλους καὶ ἰδεῶν, μορφῆς δηλαδὴ καὶ περιεχομένου.

ζ) Ἀκολουθεῖ ἡ ἐκμάθησις τοῦ μέλους τῆς δευτέρας στροφῆς, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει συνήθως πρὸς ἐκεῖνο τῆς πρώτης. Τραγουδεῖ ὁ διδάσκαλος τὴν πρώτην καὶ

τήν δευτέραν ἐν συνεχείᾳ στροφῇ. Οἱ μαθηταὶ συνοδεύουν. Ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἀπόδοσις τοῦ μέλους τῆς δευτέρας στροφῆς μέ τὴν φωνὴν καὶ μέ τὸ ὄργανον. Εὐρίσκονται εὐκόλως τῶρα τὰ δύσκολα σημεία καὶ ἡ ἀνοδος, ἡ πτώσις, ἡ διάρκεια καὶ ὁ ρυθμός τοῦ ἤχου καὶ προσδιορίζεται, μέ εὐχέρειαν πλέον, ἡ σχέσις τοῦ μέλους πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὰ συναισθήματα, πού ἐκφράζουν αἱ λέξεις. Ἀσκούνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἱκανοποιητικὴν ἐκμάθησιν τοῦ μέλους.

η) Συνεχίζονται αἱ αὐταί, ὡς ἀνωτέρω, διαδικασίαι διὰ τὴν τρίτην καὶ τὰς ὑπολοίπους στροφάς. Ὁ διδάσκαλος εἰς ἐκάστην περίπτωσιν εὐρίσκει μέ τὸ διαπασῶν (10) τὴν βάσιν καὶ βοηθεῖ μέ τὸ μουσικόν του ὄργανον.

4. **Ἐκφρασις:** α) Οἱ μαθηταὶ τραγουδοῦν ὁλόκληρον τὸ τραγούδι κατ' ἀρχὴν ὅλοι μαζί καὶ κατόπιν κατὰ τμήματα, ὅπως κάθονται εἰς τὰ θρανία. Ὑποκινούμεν αὐτοὺς νά δώσουν κάποιαν χάριν εἰς τὸ τραγούδι των, ἐκπέμποντες, ἀναλόγως πρὸς τὸ περιεχόμενον, χαρούμενην, εὐλαβικὴν, ἐνθουσιαστικὴν, ἱκετευτικὴν, προστατευτικὴν, δοξαστικὴν, τὴν φωνὴν των μέ ἀντιστοίχους σωματικὰς ἐκφράσεις των. Ἐπιμένομεν νά κρατοῦν τὴν πρέπουσαν στάσιν εἰς τὰ θρανία των, ὥστε νά εὐκολύνεται ἡ ἐκπομπὴ τῆς φωνῆς των (ὁ κορμός ὀρθος ἐφάπτεται εἰς τὸ ἐρείσινωτον, τὰ χέρια ἐλεύθερα ἐπὶ τοῦ θρανίου, τὸ στήθος προτεταμένον καὶ τὰ πόδια εἰς τὸ κάτω στήριγμά των). Ἐκτελοῦν τὸ μέρος μέ τὸ παιδικόν μουσικόν των ὄργανον, ἐφ' ὅσον διδάσκονται τοιοῦτον ἢ ἐκτελοῦν μόνον οἱ κατ' ἰδίαν γνωρίζοντες ὄργανον μαθηταί. Κρατοῦμεν πάντοτε τὸ μέτρον ἐνώπιον τῶν παιδιῶν. Τραγουδοῦν 1 - 2 μαθηταὶ μόνον των.

β) Σηκώνονται ὀρθα ὅλα τὰ παιδιά καὶ σχηματίζουν ἡμικύκλιον ἐνώπιον τοῦ πίνακος. Τραγουδοῦν ὅλοι μαζί 2 - 3 φορές καὶ ὁ διδάσκαλος συνοδεύει μέ τὸ ὄργανον.

γ) Τὰ παιδιά ἐπιστρέφουν εἰς τὰ θρανία των. Ἀντιγράφουν εἰς ἰδιαιτέρον τετράδιον ἀπὸ τὸν πίνακα τὸ τραγούδι καὶ ὅλα τὰ συμβατικά καὶ τὰ καθιερωμένα μουσικὰ σύμβολα (γράμμα καὶ πεντάγραμμον) καὶ ἰχνογραφοῦν κατ' ἐμπνευσίν των κατὰ σχετικόν. Συζητοῦν ἐπ' ὀλίγον διὰ τὴν καλλιτεχνίαν τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ μουσουργοῦ. Παρατηροῦν τὴν ἀρχικὴν, κατὰ τὴν ἀφόρμῃσιν, εἰκόνα, ὡς καὶ ἄλλας εἰκόνας καὶ ἀναγλύφους σχετικὰς παραστάσεις.

δ) Τραγουδοῦν ἓνα ἄλλο γνωστόν τραγούδι. Τέλος τραγουδοῦν τὸ νέον καὶ διαπιστώνεται ἡ ἐκμάθησίς του. Χορεύουν εἰς τὴν αὐλὴν μέ τὸ νέον τραγούδι κατὰ τὸ διάλειμμα. Εἰς τὸ τέλος τῶν μαθημάτων καὶ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των, ἐπαναλαμβάνουν τὸ τραγούδι. Εἰς τὸ σπίτι των τὸ τραγουδοῦν αὐτοτελῶς. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, μετὰ τὴν προσευχὴν καὶ κατὰ τὰ διαλείμματα, τραγουδοῦν καὶ πάλιν αὐτὸ τὸ τραγούδι πρὸς ἐμπέδωσίν του.

10. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Συσχετίσατε καὶ ἀναπτύξατε τὰς δύο ἀκολουθούς ἀπόψεις: «Καθάπερ ἡ γυμναστικὴ τὸ σῶμα ποῖον τι παρασκευάζει, καὶ τὴν μουσικὴν τὸ ἦθος ποῖον τι ποιεῖν» (Ἀριστοτέλης). «Ἡ μουσικὴ τοῦ τραγουδιοῦ ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἀγωγὴν ἓνα ἰσχυρόν μέσον ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ ἐκλεπτύνσεως τοῦ χαρακτήρος καὶ μίαν πολύτιμον πηγὴν ἀναπτύξεως τοῦ καλαισθητικοῦ γούστου» (Νεκέρ ντέ Σωσύρ).
2. Σχολιάσατε τὴν θέσιν τοῦ H. HUBERT: «Ἡ ἱκανότης νά συλλάβῃς τὴν ὁμορφίαν μιᾶς μουσικῆς σελίδος δέν εἶναι φτιαγμένη ἀπὸ μικρότερη συναισθηματικὴ λεπτότητα, πνευματικὴ εὐλυγισία καὶ κομψότητα γούστου ἀπὸ τὴν ἱκανότητα νά συλλάβῃς τὴν ὁμορφίαν μιᾶς φιλολογικῆς σελίδος. Ἀπεναντίας, μπορεῖ κανεὶς θαυμάσια νά ἰσχυρισθῇ ὅτι τὸ ὕλικόν τῶν λέ-

ξεων φαίνεται ιδιαίτερα χονδρό, όταν συγκριθῇ μέ τό ὕλικο τῶν ἤχων». (Γεν. Παιδαγωγική, σελ. 536).

3. Ὁργανώσατε ἀτομικήν σας συλλογήν μέ κατάλληλα διά μαθητάς καί τονισμένα ἀπό ἐκλεκτοῦς μουσικούς τραγούδια. Ταξινομήσατε αὐτά κατά ἐποχάς, κατά ἐορτάς, κατά κατηγορίας βιωμάτων τῶν παιδιῶν. Προσπαθήσατε, κατά τόν ἐλεύθερον χρόνον σας, νά ἀποδίδετε ἐπιτυχῶς τό μέλον των μέ τήν φωνήν καί μέ τό ὄργανόν σας, διά νά ἔχετε εὐχέρειαν διά τήν διδασκαλίαν των εἰς τά παιδιά.
4. Προσπαθήσατε νά ὀργανώσατε χορωδίαν ἐκ μαθητῶν τοῦ σχολείου σας διά τήν καλλιέργειαν τῶν ταλέντων καί δι' ἐμφανίσεις εἰς τόν Ἱερόν Ναόν κατά τήν θείαν λειτουργίαν εἰς τό χωρίον σας καί εἰς τοὺς γονεῖς κατά τάς σχολικάς ἐορτάς.
5. Συγκεντρώσατε δεδομένα διά τάς προτιμήσεις καί τάς ἐπιδόσεις τῶν παιδιῶν κατά ἡλικίας ἐπὶ τῶν ποικίλων τραγουδιῶν βάσει τοῦ περιεχομένου καί τοῦ μέλους των (βραδύς ἢ γοργός ρυθμός, ἀπότομοι καί μεγάλοι ἢ ὀμαλοί καί μικραὶ διακυμάνσεις καί ἐκτάσεις ἤχων κ.λ.π.) καί ὁδηγηθῇτε εἰς παιδαγωγικά πορίσματα.

11. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. R. HUBERT, μετ. Κ. Κίτσου – Β. Σκουλάτου, Γεν. Παιδαγωγική, σελ. 527 - 536.
2. Συστατικά τῆς μουσικῆς εἶναι ὁ ἤχος, ὁ ρυθμός, ἡ μελωδία καί ἡ ἁρμονία. Κύρια στοιχεῖα τοῦ ἤχου εἶναι ἡ χροιά, ἡ ἐκπομπή, ἡ ἔντασις καί ἡ διάρκεια. Χροιά, εἶναι ἡ ποικίλη αἰσθητική ἐντύπωσις τοῦ αὐτοῦ τόνου παραγομένου εἰς τό αὐτό ὕψος ἀπὸ διάφορα ὄργανα. Ἡ ἔντασις ἐκφράζει τόν βαθμὸν δυνάμεως τοῦ ἤχου. Ἡ ἐκπομπή δίδει τήν ὀξύτητα ἢ βαρύτητα τοῦ ἤχου. Ἡ διάρκεια συντίθεται ἀπὸ τήν μικράν ἢ μεγάλην παράτασιν τῶν δονήσεων τοῦ ἤχου (Λεξικόν ΗΛΙΟΥ, τ. 13ος, σελ. 825).
3. Ι. Μαργαζιώτη, Ὡδική, εἰς Μεγ. Παιδ. Εἴςκ. σελ. 751 - 752.
4. α) Γ.Α.Τ., Μουσική εἰς Λεξικόν ΗΛΙΟΥ, τ. 13ος, σελ. 824 - 834, β) Κ. Ψάχου, Ἑλληνική Μουσική, Λεξ. ΗΛΙΟΥ, τ. 7ος, σελ. 1016 - 1022, γ) Ι. Μαργαζιώτη, ἐν. ἀν.
5. α) R. HUBERT, ἐν. ἀν. σελ. 536, β) Μεγ. Παιδ. Εἴςκ. σελ. 33, γ) A. SOUCHE, Nouv. pédagogie pratique, σελ. 249, δ) Εἰδικαὶ διδασκαλικά Ἀ. Ἱσηγόνη (σελ. 145) καί Α. Τσίριμπα (σελ. 221).
6. α) Μεγ. Παιδ. Εἴςκ. ἐν. ἀν., τ. 4ος σελ. 31 - 34 καί τ. 5ος σελ. 753. β) J. PIAGET κ.ἀ. μετ. Κ. Κίτσου, Ἡ Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, 1967, γ) B. TEPLY, psychologie desaptitu - desmusicales, P.U.F. 1966.
7. α) A. SOUCHE, ἐν. ἀν. σελ. 251 - 256, β) ΥΠΕΠΘ, Σχέδιον ἀναλ. προογ/τος (Μουσική).
8. α) Ν. Καραχρίστου: Ἡ χειροτεχνία, ἡ ὥδική, Ἀθήναι, 1951, β) Θ. Ἀρχάτη, ἡ μουσική στό σχολεῖο, Ἀθήναι 1948. γ) Σ. Βασιλειάδου, Ἡ τέχνη τοῦ τραγουδιοῦ, Λευκωσία 1951.
9. α) Ι. Μαργαζιώτη, ἐν. ἀν. σελ. 752, β) Α. Καψάσκη, Ἡ Μουσική, εἰς Μεγ. Παιδ. Εἴςκ. σελ. 31.
10. Τό διαπασών ἢ ἡ διαπασών εἶναι μικρόν μουσικόν ὄργανον χαλύβδινον, πνευστόν ὅπως ἡ σφυρίκτρα ἢ κρουστόν μέ δύο σκέλη. Παράγει τόν φθόγγον «λά» καί δίδει τήν μουσικήν βάσιν διά τήν ὥδικήν.

XXII. Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ὁ ἄνθρωπος, διαπιστώνων, κατὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς του, ὅτι τὸ σῶμα του προσφέρει εἰς αὐτόν σημαντικές ὑπηρεσίας καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐκφράζει τὴν συγκεκριμένην παρουσίαν του εἰς τὸν κόσμον, ἤρχισεν, ἀπὸ πολὺ ἔνworis, νὰ διερευνᾷ τὴν ἀξίαν του καὶ νὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς καλῆς καταστάσεώς του καὶ διὰ τὴν αὐξησιν τῶν δυνατοτήτων του.

Ἐκ τῶν ἐμπειριῶν του καὶ διὰ τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς συστηματικῆς ἐρεῦνης του¹ εὗρεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὀντότης δέν εἶναι κατεσκευασμένη ἀπὸ δύο ξένα μεταξὺ των στοιχεῖα. Τὸ σῶμα, χωρὶς τὴν ψυχὴν, δέν εἶναι σῶμα ἀνθρώπου, ὅπως τὸ ἐννοοῦμεν, ἱκανόν, διὰ τῆς κατευθύνσεως τῆς εἰς αὐτὸ ἐνυπαρχούσης ψυχῆς, νὰ κινῆται καὶ νὰ δρᾷ. Ἡ ψυχὴ, ἐπίσης, χωρὶς τὸ σῶμα, δέν εἶναι ψυχὴ, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν, ἱκανὴ διὰ μέσου τοῦ περιβάλλοντος αὐτὴν σώματος, νὰ ἐκφράζεται καὶ νὰ δημιουργῇ. Ἡ ψυχὴ, χωρὶς τὸ σῶμα, θά ἦτο κάτι ἄυλον, πνευματικόν, στοιχεῖον «δυνάμει καὶ ἐπιθυμίᾳ» μόνον. Τοιοῦτοτρόπως, μόνον του οὔτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἄλλο δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Εἰς τὴν γῆν μας, τοῦλάχιστον, γνωρίζομεν σαφῶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται μόνον ὡς ἐνότης μιᾶς ἐνσωματωμένης προσωπικότητος.

Ὅποιος βλέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον ἓνα ὄργανισμόν, αὐτὸς ἀνάγεται εἰς τὴν λατρείαν τοῦ σώματος καὶ, ὅποιος περιφρονεῖ τὸ σῶμα ἐν ὀνόματι τῆς ψυχῆς, αὐτὸς ἀγεται εἰς τὸν δρόμον τῶν ἀγγελικῶν πνευμάτων.

Εὐρίσκει ἀκόμη, ὁ ἐρευνῶν ἄνθρωπος, πέρα ἀπὸ αὐτὴν τὴν σχέσιν τοῦ σώματος μέ τὴν ψυχὴν, ὅτι τὸ ὑγιές σῶμα ἀποτελεῖ θεμέλιον τῆς ὁμαλῆς υπάρξεως, ὅπως συνήθως τὴν ἐννοοῦμεν, ὁλοκληροῦ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ σκεπτώμεθα ὀρθῶς, νὰ ἀποφασίζωμεν ἐπιτυχῶς καὶ νὰ χαιρώμεθα πλήρως χωρὶς ἓνα ὑγιές καὶ ἀκούραστον σῶμα. Τὸ σῶμα, ἐπίσης, ἀποβαίνει ὄργανον τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος κατὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐργασίαν του, καθ' ὅσον ἡ ἐπιφάνειά του, τὸ σχῆμα του, ἡ εὐλυγισία του, οἱ μῦες του, τὰ ὅσα του καὶ τὰ μέλη του εἶναι πολύτιμα μέσα ἀποτελεσματικῶν πράξεών μας ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Τὸ σῶμα, ἐμφανιζόμενον, μέ τὴν ὕλην του, τὰς λειτουργίας του καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, εἰς ἡμᾶς καὶ ἀνήκον εἰς τὴν ὀντότητά μας ὡς ἓνα μέρος τῆς φύσεως μέ ἀδηρίτους νόμους, μᾶς διδάσκει, κατὰ τὸν ἀμεσώτερον καὶ ἐποπτικώτερον τρόπον, ὅτι πρέπει, ἐκόντες, ἄκοντες, νὰ ἀνεχθῶμεν τὴν ἀναγκαιότητα του ὡς καὶ τὴν ἀναγκαιότητα ὁλοκληροῦ τῆς φύσεως μέ τοὺς νόμους της, νὰ συνειδητοποιήσωμεν τὴν, ὡς ἐκ τούτου, ἔκτασιν τῶν δυνατοτήτων μας, νὰ λαμβάνωμεν τὰ μέτρα μας διὰ τὴν διάσωσιν τῆς ψυχοσωματικῆς μας ἐνότητος καὶ νὰ ρυθμίζωμεν τοὺς πραγματοποιησίμους σκοποὺς καὶ τὰ ὄνειρά μας. Τὸ σῶμα, ἐπίσης, μᾶς βοηθεῖ νὰ ἐκφράζωμεν τὸν ψυχικόν μας κόσμον καὶ ὡς, ἐκ τούτου, νὰ χρησιμοποιώμεν σκοπίμως ἢ περιορίζωμεν αὐτὴν τὴν δυνατότητα ἐκφράσεως. Τὸ σῶμα, ἀκόμη, ἀποτελεῖ μέσον ἐπικοινωνίας, καθ' ὅσον ἡ ψυχικὴ γειννίασίς μας μέ τοὺς ἄλλους συντελεῖται καλύτερον μόνον, ὅταν μετακινῶμεν τὸ σῶμα μας καὶ εὐρίσκεται τοῦτο κοντὰ εἰς τὰ σώματα τῶν ἄλλων, διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ αἰσθητὴ ἐπικοινωνία.

ωνία και ή άμοιβαία επίδρασις μέ τάς αισθητάς, σωματικές, έκφράσεις ήμών και τών άλλων. Τέλος, εύρίσκομεν ότι τό σώμα είναι πηγή κινήτρων, καθ' όσον αι άνάγκαι του όργανισμου (τροφή, άμυνα κατά καιρικών συνθηκών, σεξουαλικότης) δραστηριοποιούν τόν άνθρωπον, παίζουν σημαντικόν ρόλον εις τήν συμπεριφοράν του και ώθουν αυτόν νά σκεφθί διά τήν θέσιν των εις τήν πραγμάτωσιν τής ψυχοφυσικής του όντότητος, νά όργανώνη τάς ένεργείας του βάσει τών αίτημάτων τών πνευματικών και ταύτοχρόνως και τών φυσικών αναγκών του και νά άποκαθαίρη, διευρύνη και τελειοποιή ό,τι φυσικόν ύφίσταται εις τήν όντότητά του.

Αυτήν τήν άξίαν του σώματος έχουν κατανοήσει κατά καιρούς οι άνθρωποι και διά τουτο κατέβαλον προσπάθειάς διά τήν διατήρησιν τής καλής του καταστάσεως και τήν αύξησιν τών δυνατοτήτων του. Μία έκ τών προσπαθειών αυτών τών ανθρώπων είναι και ή σωματική άγωγή.

Η σωματική άγωγή, ως προσπάθεια διατηρήσεως τής καλής καταστάσεως του σώματος και προοδευτικής αύξήσεως τών δυνατοτήτων του,² έλαβεν, κατά εποχάς, και λαμβάνει σήμερον, τάς εξής μορφάς: α) τήν μορφήν άγωγής τών οργανικών λειτουργιών και κυρίως τής λειτουργίας τής μυϊκής κινήσεως, β) τήν μορφήν άγωγής τών αισθήσεων, πρός αύξησιν τής εύχερείας, όξύτητος και άκριθείας τής κινητικής και άντιληπτικής των ικανότητος, και γ) τήν μορφήν άγωγής τής ικανότητος τών χεριών, ώστε ν' άποθούν όργανα έρεύνης και κατασκευών και, κατά συνέπειαν, πολύτιμα έργαλεία ύλοποιήσεως τής σκέψεως.

Η άγωγή τών αισθήσεων και τών χεριών πραγματοποιείται διά του μαθήματος τής παρατηρήσεως και του μαθήματος τών τεχνικών. Η άγωγή τών οργανικών λειτουργιών και κυρίως τής λειτουργίας τής μυϊκής κινήσεως πραγματοποιείται διά του μαθήματος τής γυμναστικής ή φυσικής άγωγής.

Η Γυμναστική, ως μάθημα άγωγής τών οργανικών λειτουργιών και κυρίως τής λειτουργίας τής μυϊκής κινήσεως, ένεργείται υπό τρεις άπόψεις: α) Ύπό τήν άποψιν προληπτικής προσπάθειάς, κατά τήν όποίαν επιδιώκεται ή πρόληψις δημιουργίας άνατομικών άνωμαλιών και φυσιολογικών έλλείψεων εις τά παιδιά, μέ τήν εξασφάλισιν ύγιεινών χώρων διαμονής, εύεργετικής επιδράσεως του φωτός και τών πέριξ χρωμάτων, καταλλήλων επίπλων εις τό σχολείον, κανονικής κατανομής τών μαθητών κατά τάξεις, ύγιεινών τρόπων καθίσματος, στάσεως και γραφής τών παιδιών κ.λ.π. β) Ύπό τήν άποψιν έπανορθώσεως άνωμαλιών και έλλείψεων μέ προγράμματα ειδικών άσκήσεων (όρθοπεδική γυμναστική), και γ) Ύπό τήν άποψιν θετικής συμβολής, κατά τήν όποίαν παρέχονται εις όλα τά παιδιά τά αυτά εύεργετήματα (άσκήσεις μετά ή άνευ όργάνων, παιγνίδια, χοροί, άθλήματα, σπόρ).

Εις τό δημοτικόν σχολείον τό μάθημα τής Γυμναστικής ένεργείται και υπό τάς τρεις, ως άνωτέρω, άπόψεις του και κυρίως υπό τήν προληπτικήν και τήν θετικήν άποψιν.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Οι άρχαιοι άνθρωποι, ώθούμενοι από ζωτικήν ανάγκην, προέβαινον, κατ' άρχήν, εις άμόρφους και άσκόπους και βραδύτερον εις σκοπίμους και συστηματικές κινήσεις. Τοιουτοτρόπως, διεμορφώθησαν ό χορός (όρχησις) ως ρυθμικά κινήσεις ύφ' ενός ή περισσοτέρων προσώπων συνοδεία μουσικής, ή παιδιά, ως συνδυασμένοι κινήσεις εις δρᾶσιν άνιδιοτελή υπό δύο ή περισσοτέρων ατόμων και τό άγώνισμα, ως συνδυασμένοι κινήσεις παιδιάς τελούμεναι υπό πνεύμα άμίλλης διά τήν

υπεροχήν. Τάς συστηματικές αὐτάς κινήσεις ἐξετέλουν οἱ ἄνθρωποι καί ἀπό ζωτικῆν ἀνάγκην καί πρὸς ψυχαγωγίαν καί τὰς μετέδιδον, διὰ τοῦ παραδείγματος, εἰς τοὺς ἀπογόνους των.³

2. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συνεσχέτισαν τὰ ἀνωτέρω εἶδη συστηματικῶν κινήσεων μὲ θρησκευτικὰς τελετάς, ἐξετίμησαν τὴν σημασίαν αὐτῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φυσικῆς καί ψυχικῆς ὀντότητος τοῦ ἀνθρώπου, ὠργάνωσαν εἰδικὰς ἀσκήσεις, γυμναστήρια καί παλαίστρας καὶ ὠδήγουν τοὺς ἐφήβους εἰς τοὺς παιδοτρίβας, τοὺς γυμναστάς, τοὺς τοξότας καὶ τοὺς ὀπλομάχους, διὰ νὰ ἀσκῶνται σχετικῶς. Τοιούτοτρόπως, διεμορφώθη τὸ μάθημα τῆς Γυμναστικῆς ὑπὸ τὰ δύο τότε ἀκμάσαντα συστήματα, τὸ σύστημα τῆς δωρικῆς Σπάρτης, τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν, μὲ τραχείας καὶ σκληρὰς ἀσκήσεις καὶ μουσικὴν, εἰς τὴν σωματικὴν ρώμην καὶ τὴν καρτερίαν τῶν κακουχῶν, καὶ τὸ σύστημα τῶν Ἰωνικῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἀπεσκοπεῖ, μὲ τὰς εὐστροφούς κινήσεις καὶ τὴν μουσικὴν, εἰς τὴν ὑγείαν, τὸ κάλλος καὶ τὴν δύναμιν τοῦ σώματος. Οἱ ἔφηβοι καὶ οἱ νέοι ἡσκούντο μὲ ἀγωνίσματα (δρόμος, πάλη, ἄλμα, δισκοβολία καὶ ἀκοντισμός), μὲ παιδιὰς (διελκυστίδᾳ, ἀντίδρομος) καὶ μὲ σπόρ (κυνήγιον μὲ ὅπλα τὴν μάχαιραν, τὴν σφενδόνην, τὸ λαγωθόλον, τὸ τόξον, τὰ δίκτυα, τοὺς δόνακας). Ὁ Πλάτων, ἔτρεφεν ἐκτίμειν καὶ οἱ Ἀκρίται τῶν Θεῶν Γυμναστικῆς καὶ διεπίστωνε τότε τὰ ἑξῆς: «Οἱ γονεῖς τοὺς παῖδας εἰς παιδοτρίβας πέμπουσιν, ἵνα τὰ σώματα βελτίω ἔχοντες ὑπηρετῶσιν τῇ διανοίᾳ χρηστῇ οὓσῃ καὶ μὴ ἀναγκάζωνται ἀποδειλιᾶν διὰ τὴν πονηρίαν τῶν σωμάτων καὶ ἐν τοῖς πολέμοις καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσιν».⁴

3. Οἱ Ρωμαῖοι ἀνέπτυξαν τὰς παιδιὰς καὶ ἐτέλουν ἀγῶνας δι' αἵματηρῶν θεαμάτων, πρὸς διασκέδασιν τῶν θεατῶν.

4. Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ἡ γυμναστικὴ περιωρίσθη καί, διὰ διατάγματος τοῦ Μ. Θεοδοσίου (394), κατηργήθησαν αἱ παλαίστραι καὶ τὰ γυμνάσια, λόγῳ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ πνεύματος τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς μικρᾶς ἀξίας τοῦ σώματος. Βραδύτερον, ὅμως, εἰς τὸ Βυζάντιον, ὠργανώθησαν ἀρματολασίαι εἰς τὸν ἐμποδισμὸν τῆς Κων/πόλεως καὶ οἱ Ἀκρίται τῶν Θεμάτων τοῦ Βυζαντίου ἡσκούντο εἰς τὴν πάλην, τὸ τρέξιμον, τὸ πῆδημα καὶ τὸν ἀκοντισμὸν.

5. Εἰς τὴν Δύσιν, κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἤκμαζον τὰ ἵπποτικά ἀγωνίσματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν κυρίως πολεμικαὶ ἀσκήσεις καὶ μονομαχίαι ἐνόπλων ἵππων. Τὰ ἀγωνίσματα αὐτὰ κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῶν Παπῶν καὶ ἀπηγορεύθησαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος.

6. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, οἱ Εὐρωπαῖοι, γνωρίσαντες, διὰ τοῦ ἔργου τῶν εὐρεθέντων εἰς τὰς χώρας τῶν Ἑλλήνων λογίων, τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἐξετίμησαν τὴν ἀρχαίαν γυμναστικὴν ἰδεολογίαν. Οἱ Ἀνθρωπισταὶ Ραμπελαὶ καὶ Μονταῖν ἐκήρυττον τὴν ἀνάγκην τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς, παραλλήλως πρὸς τὴν πνευματικὴν. Οἱ Γερμανοὶ εἰσήγαγον ἐνωρίς τὴν Γυμναστικὴν ὡς μάθημα εἰς τὰ σχολεῖα. Οἱ Παιδαγωγοὶ Λῳκ, Ρουσσώ καὶ Πεσταλότσι ἐτόνιζον τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς ἀγωγῆς τοῦ σώματος. Τέλος, ἡ Γυμναστικὴ ὡς μάθημα εἰσάγεται πλεόν (18ος καὶ 19ος αἰῶνες) εἰς τὰ σχολεῖα ἀρκετῶν χωρῶν (Δανία, Γαλλία, Ἑλβετία, Ἰσπανία, Σουηδία, Ἀγγλία).

7. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἡ Γυμναστικὴ ἐλκύει ἰδιαίτερος τὴν προσοχὴν ἐδικῶν γυμνασμάτων καὶ ἔτσι ἀναπτύσσονται καὶ ἐπικρατοῦν τὰ ἑξῆς συστήματα:⁵

α) Τὸ σύστημα τῆς Γυμναστικῆς δι' ὀργάνων, μὲ εἰσηγητὰς τὸν Γερμανὸν Γιάν (JAHN, 1778 - 1852) καὶ τὸν Ἰσπανὸν λοχαγὸν Ἀμόρος (1770 - 1848). Ἐπιδιώκει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μυῶν καὶ τὴν ἀπόκτησιν δυνάμεως δι' ἀθλητικὰς καὶ στρατιωτικὰς

ἐπιδόσεις. Χρησιμοποιεῖ ἀσκήσεις μέ σχοινιά, στεφάνια, τραπέζια, μονόζυγα, δί-
ζυγα καί κλίμακας. Κρίνεται σήμερον ὡς μή δυνάμενον νά ἐπιτύχη μίαν γενικήν
ἀγωγήν τοῦ σώματος, νά καλλιιεργήσῃ τό ὁμαδικόν πνεῦμα καί νά ἐφαρμοσθῇ
ἀκινδύνως εἰς παιδιὰ καί ἐφήβους.

β) Τό σύστημα τῆς Σουηδικῆς Γυμναστικῆς, μέ εἰσηγητήν τόν Σουηδόν Λίγκ
(LING, 1776 - 1839). Ἐπιδίδκει τήν ἀνάπτυξιν τοῦ μυϊκοῦ συστήματος καί ὄλων τῶν
ζωϊκῶν λειτουργιῶν (κυκλοφορία, ἀναπνοή). Χρησιμοποιεῖ τās γνώσεις περί τῆς
ἀνατομικῆς δομῆς καί τῆς φυσιολογικῆς λειτουργίας τοῦ σώματος καί στοιχειώδεις
τεχνικάς, γωνιώδεις καί γεωμετρικάς, μέ διακοπάς, ἀσκήσεις. Κρίνεται, σήμερον,
ὡς ὀρθοπεδικόν σύστημα, ἐφαρμόσιμον εἰς πολλά παιδιὰ ἀλλά ξηρόν, τεχνητόν καί
ἀδιάφορον διὰ τās ἀσκήσεις ἐπιδεξιότητος καί εὐλυγισίας τοῦ σώματος.

γ) Τό σύστημα τῆς φυσικῆς Γυμναστικῆς μέ εἰσηγητάς τούς Γάλλους Ντεμενύ
(DEMENY, φυσιολόγος, 1850 - 1917) καί Ἑμπέρ (HEBERT, πλοίαρχος). Ἐπιδίδκει νά
καταστήσῃ τόν ἄνθρωπον ἱκανόν νά ἐκτελῇ κινήσεις, διὰ τās ὁποίας εἶναι προσωρι-
σμένος ἀπό τήν φύσιν του ἢ ἀναγκασμένος νά ἐκτελῇ, διὰ νά ἐξασφαλίσῃ τήν
προστάσιάν καί τήν συντήρησίν του. Χρησιμοποιεῖ τελείας καί συνεχεῖς μέ καμπύ-
λας ἀσκήσεις, βάδισμα, δρόμον, πῆδημα, ἀναρρίχῃσιν, ἄρσιν καί ρῖψιν βαρῶν, πά-
λην καί κολύμβησιν. Κρίνεται, σήμερον, ὡς μέθοδος εὕρισκομένη πολὺ πλησίον εἰς
τήν ζωήν, ἐφαρμόσιμος εἰς ὅλας τās ἡλικίας καί εἰς ὅλα τά γήπεδα, ἀλλά καί ὡς
μέθοδος πολὺ ὀλίγον ἐξατομικευμένη, πολὺ ὀλίγον ἐπιδιορθωτική, ἐμπιστευμένη
εἰς τήν ἀντίληψιν τοῦ παιδιοῦ καί μή ἐπιτρέπουσα τήν ὀρθήν καί ἄμεσον ἐκτίμησιν
τῶν προόδων τοῦ γυμναζομένου.

δ) Τό σύστημα τῶν λαϊκῶν ἀγωνισμάτων καί παιγνιδιῶν, μέ εἰσηγητήν τόν Ἀγ-
γλον Ἀρνολτ, (ARNOLD, 1795 - 1842). Ἐπιδίδκει τήν ἐλευθερίαν εἰς τās κινήσεις,
χρησιμοποιεῖ εἰς τό σχολεῖον τās παιδιὰς καί τὰ ἀγωνίσματα τοῦ λαοῦ καί κρίνεται,
σήμερον, ὡς μέθοδος φυσική ἀλλ' ἄνευ συστήματος καί συγκεκριμένων ἐπιδιώξε-
ων.

ε) Τό σύστημα «ἀσκήσεων τοῦ ἀποτελέσματος», μέ εἰσηγητάς τούς Αὐστρι-
ακοὺς διδασκάλους Γκαουλόφερ καί Σπέϊσιερ (GAULHOFER καί SPEICHER). Ἐπι-
δίδκει φυσικάς κινήσεις, ἀναλόγους πρὸς τήν δομήν καί τās λειτουργίας τοῦ σώ-
ματος. Χρησιμοποιεῖ εἰς τὰ σχολεῖα ἀσκήσεις τοῦ ἀποτελέσματος καθ' ὁμάδας μέ
συγγένειαν ἀνατομο - φυσιολογικήν καί πνευματικήν, ὅπως εἶναι ἡ πεζοπορία, ἡ
λεμβοδρομία, τό σκί, τό πατινάξ, ἡ πάλη, τό μπόξ, ἡ ὀπλάσκια, ἡ κολύμβησις, ἡ
ρῖψις, τό πῆδημα, ὁ δρόμος. Κρίνεται, σήμερον, ὡς σύστημα, πού συνδυάζει τήν
γυμναστικήν ἀσκήσιν μέ τὰ πνευματικά διαφέροντα καί ἐπιτυγχάνει ψυχικά καί
ἠθικά ἀποτελέσματα, ἀλλά καί ὡς μέθοδος μή δυναμένη νά ἐφαρμοσθῇ πλήρως εἰς
μικρά παιδιὰ.

στ) Τό ρυθμικόν σύστημα, μέ εἰσηγητήν τόν Ἑλβετόν Νταλκρόζ (DALCROZE).
Ἐπιδίδκει τήν ἁρμονίαν καί τήν σύνθεσιν τῶν κινήσεων, ὥστε νά παρουσιάζου-
ν αἰσθητικόν ἀποτέλεσμα. Χρησιμοποιεῖ συνεχεῖς ἐλαστικάς ἀσκήσεις ἐκτελουμένας
μέ ρυθμικήν μουσικήν. Κρίνεται, σήμερον, ὡς σύστημα, πού προσιδίδκει περισσό-
τερον εἰς τās θήλεις καί εἰς τὰ μικρά παιδιὰ καί ὁδηγεῖ εἰς τούς ρυθμικοὺς χορούς,
ἀλλά καί ὡς μέθοδος, πού εἶναι περισσότερο ἓνα μουσικόν μάθημα ἢ ἓνα χορό-
δραμα ἢ ἓνα μυϊκόν σολφέζ, παρά μία μέθοδος γυμναστικῆς.

ζ) Τό σύστημα τῆς ἐπανορθωτικῆς Γυμναστικῆς, μέ εἰσηγητήν τόν Δανόν Μπύκ
(BUKH) καί ἄλλους φυσιοθεραπευτάς. Ἐπιδίδκει νά ἐπανορθώσῃ παραμορφώσεις

εις τό σῶμα ἐφέθων, πού δημιουργοῦνται κατά τήν ἐπαγγελματικήν μαθητείαν καί νά ἀποκαταστήσῃ ἐλαττωματικές κινήσεις μελῶν τοῦ σώματος εἰς παιδιά ἀδύνατα καί ὑποσπάντα ἀτυχήματα καί κτυπήματα. Κρίνεται, σήμερον ὡς εἰδικόν σύστημα πολὺ χρήσιμον, ἀπό τό ὅποιον ἡ σχολική Γυμναστική θά εἶχεν ἀρκετά νά διδαχθῇ δι' ἐκτάκτους καί εἰδικάς περιπτώσεις μαθητῶν.

8. Σήμερον, ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι κάθε ἕνα ἀπό τά ἀνωτέρω συστήματα, ἐφαρμοζόμενον ἀποκλειστικῶς ὡς αὐτοτελές σύστημα, εἶναι μονομερές καί δέν πληροῖ τās ἀπαιτήσεις μιᾶς ὠλοκληρωμένης φυσικῆς ἀγωγῆς. Εἰδικοί Γυμνασταί καί Παιδαγωγοί συμφωνοῦν εἰς τήν ἀποψιν ὅτι εἰς κάθε μάθημα γυμναστικῆς πρέπει νά πληροῦνται δύο κυρίως ὅροι: α) ἐφαρμογή ἀσκήσεων κατ' ἐπιλογὴν ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω συστημάτων (συστηματικῶν, ἐλευθέρων, μετὰ καί ἀνευ ὀργάνων) καί β) προσαρμογή τῶν ἐπιλεγόμενων ἀσκήσεων εἰς τήν σωματικήν καί βιολογικήν κατάστασιν τῶν παιδιῶν κάθε ἡλικίας καί εἰς τό στάδιον ψυχικῆς ἐξελιξεώς των. Βάσει τῶν κριτηρίων αὐτῶν, ἔχουν ἐπιτευχθῇ σήμερον σημαντικά πρόδοι εἰς τήν σχολικήν Γυμναστικήν.

9. Εἰς τήν χώραν μας,⁶ μετὰ τήν ἐθνικήν ἀποκατάστασιν, κατά τόν παρελθόντα αἰῶνα, καί κατά τό ἔτος 1834, εἰσάγεται ἡ Γυμναστική ὡς ὑποχρεωτικόν μάθημα εἰς τά σχολεῖα ὑπό τό Γερμανικόν σύστημα. Κατά τό ἔτος 1905, υἱοθετεῖται τό Σουηδικόν σύστημα. Οἱ Γυμνασταί Γ. Παγῶν καί Ι. Φωκιανός εἰργάσθησαν φιλοτίμως διά τήν συστηματοποίησιν καί διάδοσιν τῆς Γυμναστικῆς. Κατά τό Αὐγ. ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἐξαιρέτως, προσπάθειαι ἐφαρμογῆς τοῦ Σουηδικοῦ συστήματος καταβάλλει ὁ διεθνούς φήμης γυμναστής Ι. Χρυσάφης, ὁ ὅποιος, διά τοῦ ἔργου του, ἔδωκε σημαντικήν ὠθησιν εἰς τήν Γυμναστικήν.⁷ Ἐκτοτε, διά τοῦ διδακτικοῦ καί συγγραφικοῦ ἔργου ἐκλεκτῶν Γυμναστῶν, αἱ μέθοδοι τοῦ μαθήματος ἀναπροσαρμόζονται κατά τās, ὡς ἀνωτέρω, διατυπωθείσας συγχρόνους τάσεις καί ἐξαίρετοι βοήθειαι προσφέρονται εἰς τοὺς διδασκάλους διά τό ἔργον των εἰς τό δημοτικόν σχολεῖον.

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ⁸

1. Τό μάθημα τῆς Γυμναστικῆς συμβάλλει, μέ τήν ἐπιτυγχανομένην φυσιολογικήν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁργανισμοῦ, εἰς τήν σταθεροποίησιν τῆς ὑγείας τῶν παιδιῶν. Ἐνισχύονται αἱ φυσιολογικαί λειτουργίαι καί ἀποκαθίστανται φυσικαί ἐλλείψεις. Τό πνεῦμα ἀπαλλάσσεται ἀπό τās σωματικές φροντίδας, διότι αἰσθάνεται ἀσφάλειαν, εὐδιαθεσίαν, χαράν καί ἐμπιστοσύνην εἰς τό φυσικόν ὄργανόν του, τό σῶμα, καί τρέφει τήν βεβαιότητα ὅτι τό ὄργανόν του αὐτό θά εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς κόπους τῆς ζωῆς.

2. Μέ τήν Γυμναστικήν βελτιώνεται συνεχῶς τό ὄργανον τῶν δραστηριοτήτων τῶν παιδιῶν. Ὁ ὄγκος καί ἡ ἀντίστασις τῶν μυῶν ἀναπτύσσονται ὁμαλῶς, τά ὁσά σταθεροποιοῦνται καί δυναμώνουν, ἡ ἀνεσις τῶν κινήσεων αὐξάνεται καί ἐπέρχεται ἰσορροπία τοῦ ὁργανισμοῦ καί τῶν λειτουργιῶν του (θρέψις, κυκλοφορία, ἀναπνοή, ἀδένες, νευρικόν σύστημα). Τό σῶμα ἔτσι ἀποβαίνει ὁλονέν καί ἱκανώτερον διά περισσοτέραν δρᾶσιν καί ὁλονέν καί ἐπιδεξιώτερον δι' ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων καί τῶν ἀπρόοπτων τῆς ζωῆς.

3. Τό μάθημα βοηθεῖ, μέ τήν ἐπιτυγχανομένην φυσιολογικήν ἀνάπτυξιν, τήν πνευματικήν ἐξέλιξιν τοῦ παιδιοῦ. Ἐνισχύοντες μέ τήν Γυμναστικήν τήν κίνησιν εἰς τόν χώρον, βοηθοῦμεν τό παιδί εἰς τήν αὐξησιν τῶν κιναισθητικῶν ἐντυπώσεων καί

των ἐμπειριῶν τοῦ ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ἀσχοῦντες τὸ παιδί εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν κινήσεων, καλλ. ἐργοῦμεν τὴν ἱκανότητά του πρὸς ἀναχαίτισιν τῶν κινητικῶν του ἀντιδράσεων εἰς τὰς πνευματικὰς καὶ συναισθηματικὰς τάσεις του καὶ βοηθοῦμεν ἔτσι εἰς τὴν κανονικότητα καὶ εὐπρέπειαν τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων. Κατευθύνοντες τὸν μαθητὴν διὰ κανονικὰς ἀναπνοὰς εἰς τὴν φύσιν, συντελοῦμεν εἰς τὴν ὀξυγόνωσιν τοῦ αἵματος καὶ τοῦ ἐγκεφάλου του καὶ ἐνισχύομεν ἔτσι τὴν πνευματικὴν του ζωτικότητα καὶ διαύγειαν.

4. Διὰ τῆς Γυμναστικῆς ἐπιτυγχάνονται ἀξιόλογα ἠθικὰ ἀποτελέσματα. Αἱ τακτικαὶ ἀσκήσεις, αἱ παιδιὰ, τὰ ἀγωνίσματα, οἱ χοροὶ καὶ τὰ σπόρ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν σκληραγωγίαν, τὴν ψυχραιμίαν, τὴν ταχύτητα εἰς τὴν λήψιν τῶν ἀποφάσεων, τὴν αὐτοκυριαρχίαν, τὴν ψυχικὴν ῥώμην, τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς ἑαυτὸν, τὴν πειθαρχίαν εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὁμάδος, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ὑγιεινὴν καὶ φυσικὴν ψυχαγωγίαν (ὑπαιθρος, σπόρ) καὶ τὴν ἀμίλλαν, ἡ ὁποία χαλκεύει τὴν τάσιν πρὸς πρόοδον.

5. Ἐπέρχονται ἀγαθὰ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα. Διὰ τῆς ἐπιτυχανομένης, ἀπὸ νεαρὰς ἡλικίας, σταθεροποιήσεως τῆς ὑγείας καὶ βελτιώσεως τῆς μυϊκῆς δυνάμεως τῶν ἐξελλισσομένων αὐρίων εἰς ἐφήβους καὶ ἄνδρας σημερινῶν παιδιῶν, ἡ κοινωνία ἐμπλουτίζεται μὲ ὑγιὰ καὶ ἰσχυρὰ σωματικῶς ἄτομα, ἱκανὰ νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ δροῦν ἐπιτυχῶς εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ κράτη, διὰ τῆς Γυμναστικῆς, βελτιώνουν συνεχῶς τὸ ἀνθρώπινον δυναμικὸν τοῦ στρατοῦ, τῆς βιομηχανίας, τῆς βιοτεχνίας καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν των. Ἔτσι, ἐξασφαλίζουν τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐργασίας, τὸν περιορισμὸν τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν ἀτυχημάτων, τὴν σωματικὴν ὠριμότητα καὶ ἀντοχήν, διὰ νὰ ἐργάζωνται τὰ ἄτομα καὶ νὰ ζοῦν ἁρμονικῶς μετὰ τῶν ἄλλων, τὴν δυνατότητα καλύψεως τοῦ ἐλευθέρου χρόνου διὰ τῶν σπόρ καὶ τῶν ἀγωνισμάτων, τὴν ἀποφυγὴν ἐπικινδύνων ἀσχολιῶν, τὴν περιστολὴν τῶν ζημιογόνων ἐπιπτώσεων ἐκ τῆς συγχρόνου ἀνθυγιεινῆς ζωῆς καὶ ἐργασίας εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα καὶ, κατὰ συνέπειαν, τὴν πρόληψιν ἢ διόρθωσιν κοινωνικῶν κακῶν.

6. Προσφέρεται βοήθεια εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ σχολικοῦ ἔργου. Διὰ τῶν ἀσκήσεων, τῶν παιγνιδιῶν καὶ τῶν χορῶν εἰς τὴν αὐλήν τοῦ σχολείου ἀναπτύσσονται ἀντίρροποι σωματικαὶ δυνάμεις ἐναντι τῆς καθιστικῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν εἰς τὴν σχολικὴν αἵθουσαν καὶ ἐναντι τοῦ προσερχομένου ἐκ τῆς πνευματικῆς ἐντάσεως κατὰ τὴν μάθησιν σωματικοῦ καμάτου καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπαραίτητος ἀποθεραπεία. Ἐπὶ πλεον, τὰ παιδιὰ αἰσθάνονται χαρὰν διὰ τὴν ὀργανωμένην κίνησιν, ἀγαποῦν τὸ σχολεῖον καὶ, μὲ αὐτὴν τὴν εὐάρεστον ψυχικὴν των κατάστασιν, συνεχίζουν τὰς προσπάθειάς των εἰς τὴν σχολικὴν μάθησιν.

7. Τέλος, διὰ τῆς Γυμναστικῆς, οἱ μαθηταὶ συνειδητοποιοῦν προοδευτικῶς τὴν ἀξίαν τοῦ σώματος εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ὀντότητός των. Μὲ τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα, πού ἐπέρχονται ἐκ τῆς Γυμναστικῆς καὶ τὰ ὁποῖα διαπιστώνουν σιγὰ - σιγὰ τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ, διαμορφοῦνται εἰς αὐτὰ ἡ πεποίθησις ὅτι τὸ σῶμα συν-υπάρχει μετὰ τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ὀντότητά των, ὅτι εἶναι θεμέλιον τῆς ὑπάρξεώς των, ὄργανον τῶν δραστηριοτήτων των, κομμάτι τῆς φύσεως μὲ νόμους, μέσον ἐκφράσεως τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, ὄργανον ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἄλλων καὶ πηγὴ κινήτρων. Ἔτσι, θὰ ἐκτιμήσουν ὀρθῶς τὸ σῶμα, θὰ τὸ διατηροῦν ἁγνόν καὶ ὑγιές, θὰ «φιλοσοφήσουν» αὐρίον, μὲ τὸν ἀπλοῦν στοχασμὸν των, διὰ τὴν θέσιν του καὶ τὸν ρόλον του εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς προσωπικότητός των καὶ θὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν εὐπρεπὴ δι' αὐτοῦ συγκεκριμένην παρουσίαν των εἰς τὸν κόσμον.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τό μάθημα της Γυμναστικής εις τό Δημοτικόν σχολεῖον ἐπιδιώκει:

1. Νά ἐπιτύχῃ εὐεργετικά εις τό σώμα ἀποτελέσματα: ὁμαλή ἀνάπτυξις τῶν μελῶν τοῦ σώματος καί τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν, διασφάλις τῆς ὑγείας, αὐξήσις τῆς ὀργανικῆς ἀντοχῆς, ἰσορροπία τοῦ νευρικοῦ συστήματος καί ἀπόκτις γενικῶν σωματικῶν δεξιότητων.

2. Νά δώσῃ διέξοδον εις τήν φυσικήν ἀνάγκην τῶν παιδιῶν πρὸς κίνησιν, δρᾶσιν καί ζωὴν εις τὸν χρόνον τῆς φύσεως.

3. Νά ἐπιφέρῃ πνευματικά καί ἠθικά ἀποτελέσματα: ἐνίσχυσις τῆς πνευματικῆς ζωτικότητος καί διαυγείας, ἀπόκτις κιναισθητικῶν ἐμπειριῶν, ψυχικὴ ρώμη, αὐτοκυριαρχία καί ὁμαδικόν πνεῦμα.

4. Νά ἐπιτύχῃ τὴν ἰσορροπὸν καί ἐνιαίαν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς εις τὴν ἐξελισσομένην παιδικήν προσωπικότητα (ἀντίρροποι δυνάμεις εις τὴν πνευματικὴν κόπῳσιν, κινήσεις ἐνέχουσαι νόημα καί συναισθηματισμόν, ἀσκήσεις μὲ ἀνατομο - φυσιολογικὴν καί πνευματικὴν συγγένειαν, μέρμνα διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ἀξίας καί τῆς θέσεως τοῦ σώματος εις τὴν ὅλην προσωπικότητα).

5. ΦΥΣΙΚΑΙ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

1. Ἀπαραίτητοι φυσικαὶ προϋποθέσεις⁹ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων εἶναι: α) ἀπὸ ἀνατομικῆς καί φυσιολογικῆς ἀπόψεως, ἡ καλὴ κατάστασις καί ὁμαλὴ λειτουργία τῶν ὀργανικῶν συστημάτων: ὀστικῷ ἢ ῥευστικῷ, μυϊκῷ, πεπτικῷ, ἀναπνευστικῷ, ἀγγειακῷ ἢ κυκλοφοριακῷ, οὐροποιογεννητικῷ, αἰσθητηρίων ὀργάνων, καλυπτηρίου (δέρματος) καί νευρικοῦ, β) ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως, ἡ κανονικὴ ἔντασις τοῦ ὀρμεμφύτου τῆς κινήσεως καί γ) ἀπὸ ἀπόψεως φυσικοῦ περιβάλλοντος αἱ κανονικαὶ συνθήκαι ἀερισμοῦ, φωτισμοῦ, θερμοκρασίας, ἀτμοσφαιρικῆς πίεσεως καί ἐκτάσεως χώρου δι' ἄνετον κίνησιν.

Ἡ κατάστασις καί ἡ λειτουργία τῶν ὀργανικῶν συστημάτων εις τὰ παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τελοῦν εις συνεχῇ διαμόρφωσιν καί ἀνάπτυξιν. Τὰ ὅσα τοῦ σκελετοῦ διαπλάσσονται προοδευτικῶς, εἶναι ἐλαστικά ἀλλ' ἡ στερεότης καί ἀντοχὴ αὐτῶν ὑπολείπονται καί ὡς ἐκ τούτου δέν προσφέρονται ἀκόμη διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐντόνων ἀσκήσεων καί κυρίως ἀσκήσεων δυνάμεως. Οἱ μῦες, ἐπίσης, δέν ἔχουν διαπλασθῇ πλήρως, δέν δύνανται νά ἐπιτελέσουν ἔργον δυναμικόν καί βαρὺ, ἀλλ' εἶναι εις θέσιν νά προσοῦν εις πολλὰς καί ποικίλας κινήσεις. Ἡ λειτουργία τῆς θρέψεως ἐργάζεται δραστηριώτερον, διὰ ν' ἀνταποκριθῇ εις τό αἶτημα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὀργανισμοῦ. Οἱ πνεύμονες εἶναι σχετικῶς μικροὶ εις ὄγκον, ἐργάζονται ἐντονώτερον καί ἐνεργοῦν περισσότεράς ἀναπνοὰς ἀπὸ ἐκεῖνας, πού ἐνεργοῦν οἱ πνεύμονες τῶν ὀρίμων. Ἡ καρδιά εἶναι, ἐπίσης, μικρά σχετικῶς εις ὄγκον, ἐνθ' ὅ τοῦ εὗρος τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων εἶναι ἀναλόγως μεγαλύτερον, μὲ συνέπειαν ἡ καρδιά νά ἐργάζεται ταχύτερον ἀλλὰ καί εὐχερέστερον καί ἀκοπώτερον, διότι ἡ πίεσις τοῦ αἵματος εἶναι μικροτέρα εις τὰ ἐλαστικά καί εὐρέα ἀγγεῖα. Τό οὐροποιογεννητικόν σύστημα ἀναπτύσσεται συνεχῶς καί ἀποκτᾷ προοδευτικῶς δυνάμεις συγκρατήσεως καί κανονικῆς λειτουργίας. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα σταθεροποιοῦν προοδευτικῶς τὰς λειτουργίας των καί βελτιώθουν συνεχῶς τὴν προσαρμοστικότητα καί ὀξύτητά των. Τό καλυπτήριον σύστημα (δέρμα) εἶναι ἀκόμη λεπτόν, δέν ἔχει ἱκανὴν ἀντοχὴν καί προσαρμοστικότητα καί διὰ τοῦτο ἀποβαίνει εὐάλωτον εις ἐπιβλαβεῖς ἐξωτερικάς ἐπιδράσεις. Τέλος, τὰ νευρικά κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου δέν

έχουν ακόμη διαμορφωθεί πλήρως και ως εκ τούτου αἱ κατ' αἰσθῆσιν ἐντυπώσεις εἶναι συνήθως συγκεχυμένες. Ὁ χρόνος ἀντιδράσεως, πού μεσολαθεῖ ἀπό τὴν στιγμήν ἐπιδράσεως τοῦ ἐρεθίσματος μέχρι τῆς στιγμῆς ἐνάρξεως τῆς κινήσεως (ὑπολογίζεται εἰς 1/5 τοῦ δευτερολέπτου διὰ τοὺς ὀρίμους), εἶναι ἀκόμη μεγάλος εἰς τὰ παιδιὰ καὶ ἐπομένως δέν μποροῦμε νὰ περιμένωμεν ταχεῖαν καὶ καλὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀσκήσεων.

Τὸ ὀρμέμφυτον τῆς κινήσεως παρουσιάζει, κατὰ τὴν σχολικὴν, ὅπως καὶ κατὰ τὴν νηπιακὴν, ἡλικίαν, μεγάλην ἔντασιν, ἐκδηλοῦται ὡς ἀσκοπος φαινομενικῶς κινήσεις καὶ ὡς ζωτικὴ ὁρμή καὶ δύνатаι νὰ διοχετευθῇ εἰς τὰς ὀργανωμένας καὶ σκοπίμους κινήσεις τῶν παιγνιδίων.

Αἱ ἀπαραίτητοι συνθήκαι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ πρὸς κίνησιν χώρου δύνανται νὰ ἐξασφαλίζονται εἰς τὴν εὐρύχωρον καὶ καλῶς προσανατολισμένην αὐλὴν τοῦ σχολείου καὶ εἰς ἀνοικτὰ καὶ εὐρύχωρα ὑπόστεγα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων καὶ ἐλλείψεων, ὡς πρὸς τὴν κάλυψιν τῶν ἀπαιτήτων φυσικῶν προϋποθέσεων, προκύπτουν αἱ ἀκόλουθοι παιδαγωγικαὶ συνάψεις:

α) Διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν πρώτων τάξεων: 1) πρέπει ν' ἀποφεύγονται αἱ ἀσκήσεις δυνάμεως, αἱ ἀσκήσεις παρατεταμένης διαρκείας καὶ αἱ τακτικαὶ ἀσκήσεις, διότι προκαλοῦν τὸ φαινόμενον τοῦ ἀγῶνος (ὑπερέντασις δυνάμεων καὶ ἐπίσχεσις ἀναπνοῆς) καὶ ἐπιδρῶν δυσμενῶς ἐφ' ὅλων τῶν ὀργανικῶν συστημάτων, καὶ 2) εἶναι σκόπιμον νὰ ἐφαρμόζονται διάφοροι παιδιὰ, παιγνιώδεις ἀσκήσεις ταχύτητος καὶ ρυθμικῶς ἐκτελούμεναι κινήσεις.

β) Διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν μεσαίων καὶ ἀνωτέρων τάξεων: 1) πρέπει ν' ἀποφεύγονται, ἐπίσης, αἱ ἀσκήσεις δυνάμεως, διότι καὶ τώρα συνεχίζουν νὰ εἶναι βλαπτικά, καὶ 2) εἶναι σκόπιμον νὰ ἐφαρμόζονται πολυπλοκότεραι παιδιὰ (σφαιριστικά), ἀπλὰ καὶ μικρὰς διαρκείας τακτικαὶ ἀσκήσεις, ὀλίγα διορθωτικά ἀσκήσεις πρὸς πρόληψιν καὶ ἐπανόρθωσιν ἀτελειῶν καὶ ἐλαττωμάτων ἐκ τῆς σχολικῆς ζωῆς, ἀπλὰ ἐφηρμοσμένα ἄλλατα, ἀπλὰ καὶ ἀκίνδυνοι ἐνόργανοι ἀσκήσεις πρὸς καλλιέργειαν σωματικῶν δεξιότητων καὶ ρώμης καὶ κινήσεις ἐν συνεχείᾳ ἢ ρυθμικῶς ἐκτελούμεναι, ἐπιφέρουσαι ἀξιόλογον μυϊκὸν ἔργον.

2. Αἱ ἀπαραίτητοι ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μαθήματος τῆς Γυμναστικῆς εἶναι: α) τὸ διαφέρον καὶ ἡ ἔντασις τῆς ἐκουσίας προσοχῆς, διὰ τὴν σύλληψιν τῆς ἐπιδεικνυομένης καὶ περιγραφομένης νέας πρὸς μάθησιν ἀσκήσεως, β) ἡ πιστὴ καὶ ἰσχυρὰ μνήμη διὰ τὴν διατήρησιν ἀκριβῶς καὶ ἐπὶ μακρόν τῶν κινητικῶν παραστάσεων, γ) ἡ γόνιμος φαντασία, διὰ τὴν ἐπὶ νοεροῦ πεδίου ἐκ τῶν προτέρων σύνθεσιν κινήσεων πρὸς ἐπιτυχὴ σύλληψιν καὶ διεκπεραίωσιν πρωτοβουλιῶν, δ) ἡ λογικὴ κρίσις, διὰ τὴν κατανόησιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν μερῶν τῆς ἀσκήσεως καὶ τῶν συνδυασμῶν τῶν κινήσεων καὶ ε) αἱ συναισθηματικοβουλευτικαὶ τάσεις τῆς μμητικῆς ἐνεργείας, τῆς προσαρμοστικότητος, τοῦ ρυθμοῦ, τῆς αὐτοκυριαρχίας καὶ τοῦ θάρρους, διὰ τὴν διεκπεραίωσιν τῶν ἀσκήσεων καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν πρωτοβουλιῶν εἰς τὰς κινήσεις.

Αἱ ἀνωτέρω ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις δέν πληροῦνται ἱκανοποιητικῶς εἰς τὸν ψυχισμόν τῶν παιδιῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, διότι αἱ σχετικαὶ ψυχικαὶ λειτουργίαι ἐνεργοῦν, κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν, ἐπὶ συγκεκριμένων πάντοτε πραγμάτων, τελοῦν ἐν ἀναπτύξει, στεροῦνται σταθερότητος, δέν ἔχουν ἀκόμη ἀπόλυτα κυριαρχικὴν ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς τοῦ δυνάμιν καὶ δέν δύνανται νὰ φέρουν εἰς πέρας μεθοδικῶς σοβαρὸν ἔργον, ὡς εἶναι τὸ ἔργον τῶν ποικίλων γυμναστικῶν ἀσκήσεων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ψυχολογικῶν δεδομένων προκύπτουν αἱ ἀκόλουθοι συνέπειαι:

- Πρέπει νά ἀποφεύγνται διὰ τὰ παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀσκήσεις ἀσχετοί πρὸς τὰ βιώματά των, διότι τὰ παιδιά μένουν ἀδιάφορα καί δέν προσέχουν.
- Εἶναι ἀπαραίτητον, ἐπίσης, ν' ἀποφεύγνται σύνθετοι, ἀφηρημένοι καί δύσκολοι ἀσκήσεις, διότι τὰ παιδιά δέν τās ἐνθυμοῦνται, δέν τās κατανοοῦν καί δέν μποροῦν νά τās μιμηθοῦν, νά προσαρμοσθοῦν εἰς τās ἀπαιτήσεις των καί ν' ἀναπτύξουν ἐπ' αὐτῶν πρωτοβουλίας.

6. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ὙΛΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Βάσει τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ μαθήματος καί τῶν ψυχολογικῶν καί φυσιολογικῶν δεδομένων τῶν παιδιῶν, ἡ διδασκτέα ὕλη διὰ τό δημοτικόν σχολεῖον δύναται νά καθορισθῇ ὡς ἑξῆς¹⁰

1. **Εἶδη ἀσκήσεων** ἄνευ ὀργάνων, ἐπὶ ὀργάνων, μέ ὄργανα, ὑπὸ τὰ ὄργανα καί διὰ μέσου τῶν ὀργάνων: α) τακτικά ἀσκήσεις, β) δρόμοι, γ) ἰσορροπίαι, δ) ἄρσεις καί μεταφοραί, ε) τετραχειρίαι, στ) βαδίσματα, ζ) ἄλματα, η) ἀναρριχήσεις καί ἐξαρτήσεις, θ) ρυθμικά ἀσκήσεις μέ συνοδεῖαν ἤχων, ι) χοροί, ια) ἀθλοπαιδιαί, ιβ) παιδιὰ καί ιγ) ἀπλὰ σπόρ (κολύμβησις, ποδηλατοδρομία, μικραὶ ὀρειθασαίαι).

2. **Μέσα καί ὄργανα διὰ τās ἀσκήσεις:** α) Τόπια, μπάλαι, στεφάνια, σχοινιά, σκαμνάκια, πάγγοι, τραπέζια, τοῦβλα, σάκκοι γεμάτοι μέ χῶμα ἢ ἄμμον, ψάθες καί στρώματα, β) δίζυγα, μονόζυγα, ὀριζόντιαι κλίμακες μέ δύο μονόζυγα, μέ κρίκους καί μέ αἰωρούμενον μονόζυγον, τραμπάλαι περιστρεφόμεναι, αἰῶραι (μοναί, τριπλαί), ἐγκατάστασις πετοσφαίρας, κυλίστραι. γ) Κορμοὶ δένδρων καταλλήλως τοποθετούμενοι δι' ἰσορροπίας, ἀναρριχήσεις, κυθιστήσεις, ἐξαρτήσεις κ.λ.π. δ) σκάμια, ε) εὐρύχωρος αὐλή, στ) ἀνοικτὸν ὑπόστεγον, ζ) κλειστή αἴθουσα γυμναστικῆς καί η) ἐλαφρά ἐνδυμασία καὶ ὑπόδησις.

3. **Διάταξις τῆς διδασκτέας ὕλης κατὰ τάξεις:** α) Διὰ τούς μαθητὰς τῶν μικρῶν τάξεων: αἱ ἀπλούστεραι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν, ἀσκήσεις, μέ τὰ πλέον ἀπλᾶ, ἐκ τῶν ἀνωτέρω, μέσα καί ὄργανα, ὑπὸ παιγνιώδη, μιμητικὴν καί ρυθμικὴν μορφήν, περιβαλλόμεναι μέ ἐννοιολογικόν περιεχόμενον, σχετικόν πρὸς τὰ ἐκάστοτε θέματα τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας (ὡς μιμητικά τῶν προσώπων, τῶν ἐμβίων ὄντων καί τῶν φυσικῶν φαινομένων τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας κινήσεις, ὡς ἀσκήσις - μῦθος, καί ὡς παιγνίδια μέ τραγούδια καί μουσικοῦς ἤχους εἰδικῶν ὀργάνων). β) Διὰ τούς μαθητὰς τῶν μεσαίων καί ἀνωτέρων τάξεων: ἀπλᾶ καί μικρὰς διαρκείας τακτικά ἀσκήσεις (συντάξεις, βαδίσεις, κλίσεις, μεταβολαί, ἀραιώσεις κ.λ.π.), αἱ πολὺπλοκοὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν ἀσκήσεις ἐκτελοῦμεναι ἐν συνεχείᾳ καί ρυθμικῶς μετὰ καί ἄνευ ὀργάνων, μερικά ἐπανορθωτικά ἀσκήσεις, χοροί, ἀθλοπαιδιὰ καί παιδιὰ.

4. **Διάταξις τῆς ὕλης κατὰ τὴν ἡμερησίαν γύμνασιν:** Εἰς τās μικρὰς τάξεις, εἰς κάθε ὥριαον μάθημα γυμναστικῆς περιλαμβάνονται α) ὡς προασκήσεις ὀλίγα ἐλεύθερα τρεξίματα, β) μιμητικά ἀσκήσεις μέ ἀντικείμενα γ) ἀσκήσις - μῦθος καί δ) παιγνίδια μέ τραγούδια ἢ ἤχους μουσικῆς (ὅλα αὐτὰ σχετικὰ πάντοτε μέ τό θέμα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην). Εἰς τās μεσαίας καί ἀνωτέρας τάξεις, εἰς κάθε ὥριαον μάθημα γυμναστικῆς περιλαμβάνονται α) ἐλεύθερα τρεξίματα καί τακτικά ἀσκήσεις, β) σύντομον πρόγραμμα ἀσκήσεων μετὰ ἢ ἄνευ ὀργάνων ἐκ τῶν κατηγοριῶν τοῦ γυμναστικοῦ πίνακος (ἐκτάσεις, ἐξαρτήσεις, ἰσορροπίαι, ἀσκήσεις αὐχένος, ὤμων, ράχως, κοιλιακῶν μυῶν, ἐτερόπλευροι ἀσκήσεις, ἄλ-

ματα, βαδίσεις και άποθεραπευτικά άσκήσεις, συνολικής διάρκειας 10 - 15' λεπτών τής ώρας), γ) έλεύθερα άσκήσεις εις τά σταθερά όργανα, δ) χορός, ε) άθλοπαιδιά και στ) παιγνίδι. Έκ τών άνωτέρω άσκήσεων και δραστηριοτήτων τής ήμερησίας γυμνάσεως μόνον 1 - 2 καθ' έκάστην διδακτικήν ώραν θά διδάσκονται ως νέαι, ένφ' όλοι αι άλλαι θά πρέπη νά είναι γνωσταί από προηγούμενα μαθήματα.

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ¹¹

1. Προσαρμογή τών άσκήσεων εις τας ανάγκας και τας δυνατότητας τών έξελισσόμενων κατά στάδια μαθητών. Αί άσκήσεις, πού συστοιχοϋν εις τήν σωματικήν και ψυχικήν κατάστασιν τών παιδιών κάθε ηλικίας, εύκολύνουν και δραστηριοποιϋν τας οργανικάς λειτουργίας και τελειοποιϋν τόν συντονισμόν τών νέρων. Κάθε άσκηση, πού ζητεί ύπερβολικήν κατανάλωσιν δυνάμεων, συντελεί εις τήν σκληρυνσιν τών μυών και έμποδίζει τήν κανονικήν ανάπτυξιν. Αί άσκήσεις μιās ήμερησίας γυμνάσεως πρέπει ν' αναφέρωνται εις όλα τά μέρη τοϋ σώματος, διότι ό οργανισμός έχει ανάγκην ισορρόπου και άρμονικής αναπτύξεως όλων τών μερών και λειτουργιών του.

2. Έκτέλεισις τών άσκήσεων εις τό ύπαιθρον. Ό άνοικτός χώρος εις τήν φύσιν (αϋλή σχολείου, γειτονικόν γήπεδον, επίπεδος επιφάνεια άκαλλιεργήτων άγρών) παρέχει τας άρίστας φυσικάς συνθήκας διά τήν έκτέλεισιν τών άσκήσεων (έλευθέρα κίνησις, καθαρός αήρ, ήλιοφάνεια, ώραιον περιβάλλον). Η διάρκεια τής παραμονής τών παιδιών εις τό ύπαιθρον πρέπει νά κυμαίνεται δι' έκαστον μάθημα προοδευτικώς κατά ηλικίας από 30 - 60 λεπτά τής ώρας.

3. Διαφοροποιήσις τών άσκήσεων διά τά παιδιά τών πόλεων και διά τά παιδιά τών χωριών. Τά παιδιά τών χωριών ζοϋν συνεχώς εις τό ύπαιθρον και τόν καθαρόν άέρα, κινοϋνται ποικιλοτρόπως και άποκτοϋν σωματικήν ρώμην, σκληρότητα και χονδροκομμένας κινήσεις. Διά τοϋτο, έχουν, περισσότερον, ανάγκην άσκήσεων, αι όποiai θά αναπτύξουν τήν εύστροφίαν, τήν εύλυγισίαν και τήν χάριν τοϋ σώματός των. Τά παιδιά τών πόλεων ζοϋν συνεχώς κλεισμένα εις πολυκατοικίας και στενόχωρα σχολεία, αναπνέουν συνήθως μολυσμένον άέρα και βλέπουν όλίγον ήλιον. Άποκτοϋν, λόγω τών περιορισμών, λεπτάς μέν κινήσεις, παρουσιάζουν όμως απότομα έκχειλίσματα ζωτικότητος και στεροϋνται εύρωστίας, άντοχής και δυνάμεως πρós αντίστασιν. Διά τοϋτο, αι γυμναστικάί άσκήσεις διά τά παιδιά αυτά πρέπει νά είναι διαφορετικά, νά περιλαμβάνουν έξόδους μεγαλυτέρας διάρκειας εις τό ύπαιθρον και νά επιτυγχάνουν προοδευτικώς τήν κάλυψιν τών άνωτέρω έλλείψεων.

4. Τά προγράμματα τής γυμναστικής δύνανται νά περιλαμβάνουν τας αυτάς άσκήσεις διά τά αγόρια και τά κορίτσια, διότι, κατά τήν περίοδον αϋτήν, δέν παρατηροϋνται οσθαρά διαφοραί μεταξύ τών δύο φύλων.

5. Άπαραίτητος τυγχάνει ή συνεχής επίβλεψις υπό τοϋ διδασκάλου τών υγιεινών συνθηκών τής ζωής τών παιδιών εις τό σχολείον (καθαριότητα, άερισμός, φωτισμός, κανονικά διαλείμματα, ύπολογισμός τής πνευματικής κοπώσεως, ενδιάμεσος διατροφή τών παιδιών, υγιεινόν πόσιμον ύδωρ, έπαρκή και καθαρά άποχωρητήρια, εύρύχωρος αϋλή, περίπατοι εις κήπον, κατάλληλα σχολικά έπιπλα, υγιεινά υλικά και όργανα σχολικής έργασίας κ.λ.π.).

6. Φροντίς και έτοιμότης, πρós παροχήν βοηθείας εις τά παιδιά, εις περιπτώσεις πτώσεων, όλισθήσεων και δυσκολιών των, κατά τήν έκτέλεισιν άσκήσεων (βο-

ηθοί = μεγαλύτερα και δυναμικότερα παιδιά, τήρησις προχείρου φαρμακείου, δυνατότης παροχής πρώτων βοηθειών).

8. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Εις κάθε ώραϊον μάθημα γυμναστικής θά ἔχωμεν ὅπωςδῆποτε μίαν νέαν ἀπλὴν ἢ σύνθετον ἀσκησιν ἐκ τῶν κατηγοριῶν τοῦ καθιερωμένου γυμναστικοῦ πίνακος καί ἓνα νέον χορὸν ἢ μίαν νέαν ἀθλοπαιδίαν ἢ ἓνα νέον παιγνίδι. Ὅλα τὰ ἄλλα περιεχόμενα τοῦ μαθήματος θά ἔχουν ἤδη διδαχῇ ἢ θά δύνανται νά ἐκτελῶνται ἐλευθέρως. Κατὰ συνέπειαν, δύο μποροῦν νά εἶναι, κατ' ἀνάστατον ὄριον, τὰ πρὸς διδασκαλίαν ἐκαστοτε θέματα. Κατὰ ταῦτα, διὰ τὴν διδασκαλίαν κάθε νέας ἀσκήσεως ἐκ τῶν κατηγοριῶν τοῦ καθιερωμένου πίνακος τῶν κυρίως ἀσκήσεων (κατὰ Ι. Χρυσάφην) ἢ κάθε νέας ἀθλοπαιδιάς ἢ χοροῦ ἢ παιγνιδιοῦ, ἀκολουθοῦμεν τὴν ἐξῆς πορείαν¹²

1. **Ἀφόρμης:** ἀπὸ τὰς προηγουμένας γνωστάς ἀσκήσεις ἢ ἀπὸ τὰ βιώματα τῶν παιδιῶν, ὅταν πρόκειται διὰ τὴν διδασκαλίαν ἀθλοπαιδιῶν, χορῶν καί παιγνιδιῶν.

2. **Παρατήρησις:** α) Οἱ μαθηταὶ εὐρίσκονται εἰς ἀνάπαυσιν. Ὁ διδάσκαλος ἵσταται ἐνώπιον τῶν μαθητῶν καί εἰς θέσιν ὁρατὴν ἀπὸ ὅλα τὰ παιδιά (κατάλληλος θέσις καί πρόσφορος στάσις). β) Ὀνομάζει τὴν νέαν ἀσκησιν ἢ τὸν χορὸν ἢ τὸ παιγνίδι ἢ τὴν ἀθλοπαιδίαν μὲ βραχύτητα καί σαφήνειαν λόγων. Ἐκτελεῖ ὁλόκληρον τὴν ἀσκησιν ἐνώπιον τῶν μαθητῶν καθ' ὅλα ὑποδειγματικῶς (ἀκριθῆς, εὐτονος, ὠραία καί ἐπιβλητικὴ ἐπίδειξις). γ) Ἐπαναλαμβάνει τὴν ὀνομασίαν καί τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀσκήσεως 1 - 2 φορές ἀκόμη, ἀλλὰ τώρα πολὺ βραδέως, ὥστε νά παρατηρήσουν καλῶς καί ἀνέτως οἱ μαθηταὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς καί νά κατανοήσουν τὴν πορείαν τῆς μὲ τὴν ἀφετηρίαν, τὴν τροχίαν καί τὴν τελικὴν στάσιν τῆς. Ἐάν ἡ ἀσκήσις εἶναι πολὺ σύνθετος, ὁ διδάσκαλος ἐκτελεῖ αὐτὴν ἀναλυτικῶς (τμηματικῶς) χρησιμοποιῶν παρεμφερεῖς γνωστάς κινήσεις, ὀλίγας πάντοτε λέξεις καί περισσοτέρας ἐπαναλήψεις εἰς τὴν ἐκτέλεσιν. δ) Ὑποκινεῖ τὰ παιδιά νά ἐκτελέσουν μὴ μόνον τὴν ἀσκησιν, χωρὶς παράγγελμα, κατ' ἐλευθέραν μίμησιν, διὰ νά ἔχουν πρὸς παρατήρησιν ἰδικὰ τῶν, εἰς τὸ σῶμα τῶν, δεδομένα καί ν' ἀποκτήσουν μίαν πρώτην ἀμεσον ἐμπειρίαν. Ἐπὶ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεώς τῆς οὐδεμία ἀκόμη συζήτησις γίνεται.

3. **Παρατήρησις:** α) Ὁ διδάσκαλος ἐκτελεῖ καί πάλιν τὴν νέαν ἀσκησιν, ἀφοῦ, πρὶν, ἔχη ἐπιμείνει εἰς τὰ παιδιά νά προσέξουν τὴν ἀφετηρίαν, τὰ μέρη τῆς ἀσκήσεως κατὰ τὴν τροχίαν τῆς καί τὴν τελικὴν θέσιν τῆς καί νά δικαιολογήσουν τὴν ὀνομασίαν τῆς. Δύο μαθηταὶ ἀνακοινῶνουν τὰς παρατηρήσεις τῶν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω καί ἀναπτύσσεται σύντομος συζήτησις. β) Καλοῦνται 1 - 2 μαθηταὶ νά ἐκτελέσουν ἐνώπιον τῶν ἄλλων τὴν νέαν ἀσκησιν καί κατόπιν ὅλοι μαζί νά τὴν ἐπαναλάβουν διερευνῶντες ταυτοχρόνως, ἐκ τῶν ἐμπειριῶν τῶν εἰς τὸ σῶμα τῶν, τὸ μυικόν ἢ φυσιολογικόν ἔργον, τὸ ὅποιον συντελεῖται κατὰ τὴν ἀσκησιν αὐτὴν εἰς τὰ σχετικὰ μέρη ἢ τὰς λειτουργίας τοῦ σώματος, διὰ νά διαπιστώσουν τὴν ἀξίαν τῆς (ποῖα μέρη τοῦ σώματος ἢ ποῖαι λειτουργίαι γυμνάζονται, πονοῦν, ἐνεργοῦν, ὠφελοῦνται). Ἐνας μαθητὴς ἀνακοινῶναι τὰς διαπιστώσεις του καί ἀναπτύσσεται σύντομος συζήτησις. γ) Ἐκτελεῖ πάλιν τὴν ἀσκησιν ἓνας μαθητὴς καί κατόπιν ὅλοι μαζί ἐρευνῶντες ταυτοχρόνως ἐκ τῶν ἐμπειριῶν τῶν εἰς τὸ σῶμα τῶν τὰ δύσκολα τώρα ση-

μεία, πού ἐνέχει κατά τήν ἐκτέλεσίν της ἡ ἀσκήσις αὐτή. Ἀνακοινώνονται αἱ σχετικαί διαπιστώσεις καί ἀναπτύσσεται σύντομος συζήτησις.

4. **Ἑμπέδωσις καί ἑκφρασις:** Ἐκτελεῖ πάλιν ὁ διδάσκαλος τήν νέαν ἀσκήσιν μέ παράγγελμα καί εἰς κανονικόν τώρα ρυθμόν. Ἐκτελοῦν ὅλοι οἱ μαθηταί τήν ἀσκήσιν μέ παράγγελμα 2 - 3 φορές. Ὁ διδάσκαλος παρατηρῶν κοινά λάθη διατυπώνει γενικὰς ὁδηγίας καί ἐπανεκτελεῖ ὁλόκληρον τήν ἀσκήσιν καί μέρη αὐτῆς.¹³ Τά παιδιὰ ἐκτελοῦν κατά ζεύγη τήν ἀσκήσιν καί συζητοῦν τὰς κρίσεις των. Ὁ διδάσκαλος εἰσέρχεται τότε εἰς τό ἀσκούμενον κατά ζεύγη τμήμα καί προσφέρει τὰς βοηθείας του. Τέλος, ἐκτελοῦν πάλιν ὅλοι μαζί οἱ μαθηταί τήν ἀσκήσιν 1 - 2 φορές μέ παράγγελμα καί μέ κάθε προσπάθειαν καλῆς ἐπιδόσεως. Κατόπιν, συνεχίζεται ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἄλλων ἀσκήσεων τῆς ἡμερησίας γυμνάσεως. Εἰς τό ἐπόμενον μάθημα, ἄλλην ἡμέραν, ἐντάσσεται ἡ διδαχθεῖσα ἀσκήσις εἰς τό ἡμερήσιον πρόγραμμα ὡς γνωστή καί ἐκτελεῖται 2 - 3 φορές ὑπό τῶν μαθητῶν πρὸς ἐμπέδωσίν της.

5. **Ἡ διάρκεια διδασκαλίας** τῆς νέας ἀσκήσεως μέ τὰς ἀνωτέρω διαδικασίας δέν πρέπει νά ὑπερβαίνῃ τὰ 4 - 5 λεπτά τῆς ὥρας.

9. ΑΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Κατά τήν ὀργανουμένην εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα ἐορτήν ἐπὶ τῇ λήξει τῶν μαθημάτων, εἰς τό τέλος τοῦ διδακτικοῦ ἔτους, ὀργανώνονται συνήθως καί γυμναστικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν μαθητῶν.

Εἰς τό πρόγραμμα τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν πρέπει νά περιλαμβάνωνται γνωσταὶ ἀσκήσεις, ἀθλοπαιδιαί, χοροὶ καί παιγνίδια, ἐκ τῶν διδαχθέντων κατά τήν διάρκειαν τοῦ ἔτους, διὰ νά μὴ καταπονῶνται οἱ μαθηταί μέ τήν ἐκμάθησιν νέων ἀσκήσεων, κατὰ τὰς παραμονάς τῶν ἐκδηλώσεων.

Οἱ γονεῖς, προσερχόμενοι εἰς τήν αὐλὴν τοῦ σχολείου, κατὰ τὰς ἐορταστικὰς ἐκδηλώσεις, πρέπει νά παρακολουθήσουν μίαν συνήθη ἡμερησίαν γύμνασιν, ὁμοίαν μέ ἐκεῖνας, πού ἐκτελοῦν οἱ μαθηταί κατὰ τήν διάρκειαν τοῦ ἔτους εἰς τό μάθημα τῆς γυμναστικῆς καί νά χαροῦν μαζί μέ τὰ τέκνα των εἰς μίαν ὥραν ἐκφράσεως τῆς ζωτικότητος καί τῶν ἐνθουσιασμῶν των. Διὰ τοῦτο, αἱ συνήθως λεγόμεναι γυμναστικαὶ ἐπιδείξεις πρέπει νά ὀνομάζωνται γυμναστικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν παιδιῶν ἐν μέσῳ τῶν γονέων των. Ἡ λέξις: ἐπιδείξεις δέν δύναται νά περιλαμβάνεται εἰς τόν κατάλογον τῶν λέξεων τῆς συγχρόνου παιδαγωγικῆς διὰ πολλοὺς λόγους.

10. Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ὁ διδάσκαλος, διὰ νά ἐπιτύχῃ εἰς τό μάθημα τῆς Γυμναστικῆς, πρέπει νά ἔχῃ τὰς σωματικὰς καί ψυχικὰς ἀρετὰς ἑνὸς καλοῦ γυμναστοῦ ἥτοι σωματικὴν ὑγείαν καί εὐεξίαν, παράστημα, πειστικόν καί ὑποβλητικόν παράγγελμα, αὐτοκυριαρχίαν, σοβαρότητα, φαντασίαν, διάθεσιν δημιουργίας καί ὀρθὴν φιλοσοφικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀξίας τοῦ σώματος εἰς τήν ὅλην ψυχοφυσικὴν ὀντότητα τῶν παιδιῶν.

11. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Ἀναπτύξατε τήν ἀποψιν: «Τῆς Γυμναστικῆς σκοπὸς δέν εἶναι ἡ ὑγεία. Ἡ ὑγεία εἶναι προϋπόθεσις. Δέν εἶναι ἡ ρώμη ἡ σωματικὴ. Εἶναι ἡ ρώμη ἡ ψυχικὴ καί ἡ ὑγεία ἡ ψυχικὴ καί ἡ ὁμορφία ἡ ψυχικὴ. Κάμετε τῇ Γυμναστικῇ μέσον γιὰ τὴ δημιουργία ὥραιων καί δυνατῶν

Ἑλλήνων, πού νά μποροῦν ἑσαεὶ νά κάνουν ἔργα ὥραϊα καί μεγάλα, σάν τόν Παρθενώνα καί τόν Μαραθώνα καί τὰ Δερβενάκια καί τήν Κορυτσά». (Εὐαγ. Παυλίνης). (Ἀναφέρεται εἰς βιβλίον Γ. Λιακοπούλου, Γυμναστικά Μελετήματα, 1964, σελ. 9).

2. Παρακολουθήσατε τὰς ἐλευθέρως κινήσεις τῶν μαθητῶν σας καί τὰ οργανούμενα ὑπ' αὐτῶν παιγνίδια κατὰ τὰ διαλείμματα καί τὰς ἐκδρομὰς. Διερευνήσατε τόν τρόπον ἐκτελέσεώς των, τό συντελούμενον μυϊκόν ἔργον, τόν βαθμόν ἐκφράσεως τοῦ συνεργατικοῦ καί ὁμαδικοῦ πνεύματος καί τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις. Συναγάγετε τὰ συμπεράσματά σας διὰ τό ἔργον σας κατὰ τό μάθημα τῆς Γυμναστικῆς εἰς τό σχολεῖον σας.
3. Προῆτε εἰς πλήρη προπαρασκευήν σας διὰ τό μάθημα τῆς Γυμναστικῆς δι' ὅλον τό διδακτικόν ἔτος: συγκέντρωσις καταλλήλων βιβλίων μέ πρακτικόν περιεχόμενον, σύνταξις ἀσκήσεων διὰ τὰ θέματα τῆς ἐνιαίας διδασκαλίας, σύνταξις ἡμερησίων γυμνάσεων, προμήθεια καί κατασκευή μέσων καί ὀργάνων.

12. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. A. KRIEKEMANS, *Pedagogie generale*, Louvain, 1963, p. 125 - 131.
2. R. HUBERT, μετ. Κ. Κίτσου - Β. Σκουλάτου, Γεν. Παιδαγωγική, σελ. 404 - 408.
3. α) Λεξικόν ΗΛΙΟΥ, τ. 5ος σελ. 704. β) Τσίριμπα: Εἰδ. Διδακτική, 1969, σελ. 226. γ) Ι. Χρυσάφη: Ἡ Γυμναστική τῶν Ἀρχαίων, 1965.
4. Πρωταγόρας, 326 Β.
5. α) R. HUBERT, ἐν. ἀν., σελ. 587 - 598. β) Εἰδ. Διδακτικά Α. Τσίριμπα, Α. Ἰσηγόνη, Ε. Ζαμπετάκη καί Σ. Παγιατάκη.
6. Λεξικόν ΗΛΙΟΥ, ἐν. ἀν. σελ. 707.
7. Ι. Χρυσάφη: Ἡ Γυμναστική κατὰ τό σουηδικόν σύστημα, 1928.
8. α) R. HUBERT, ἐν. ἀν. σελ. 399 - 340. β) Γ. Λιακοπούλου, Γυμναστικά Μελετήματα, 1964.
9. α) Τ. Καρατσάκη, Ἡ διδακτική τῆς παιδαγωγικῆς Γυμναστικῆς, 1964, σελ. 189 - 195. β) Σ. Παπαδάκου: Διδακτική τῆς σωματ. ἀγωγῆς τοῦ δημοτ. σχολείου, 1965, σελ. 17 - 36.
10. α) Σ. Παπαδάκου ἐν. ἀν., σελ. 41 - 106, β) ΥΠΕΠΘ, Σχέδιον ἀναλυτικοῦ προγράμματος μαθημάτων (ἡ σωματικὴ ἀγωγή), γ) Τ. Καρατσάκη, ἐν. ἀν. γ) Ε. Παυλίνη, Ἡ παιδεία, 1930, δ) Α. Μπίκου, Ἑλληνικοὶ χοροί, 1969, ε) Κ. Τοιάντα, Παιγνίδια μέ τήν μπάλλα.
11. A. SOUCHE, *Nouvelle pedagogie pratique*, Nathan, Paris, σελ. 21 - 26.
12. Τ. Καρατσάκη, ἐν. ἀν., σελ. 147 - 154.
13. Κατὰ τόν Τ. Καρατσάκη, τὰ σφάλματα τῶν μαθητῶν, κατὰ τήν ἐκμάθησιν τῆς νέας ἀσκήσεως, προλαμβάνονται: α) μέ τήν κατάλληλον καί ἀκριβῆ ὑπόδειξιν καί συνεκτέλεσιν τῆς ἀσκήσεως ὑπό τοῦ διδασκάλου, β) μέ τήν ἀποφυγὴν τῆς ὑπερκοπώσεως τῶν παιδιῶν, γ) μέ τήν σαφεῖ καί ἀκριβῆ ἐκφώνησιν τοῦ παραγγέλματος, δ) μέ τήν συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς τῶν παιδιῶν καί τήν δημιουργίαν εὐαρέστου ψυχικῆς διαθέσεως καί ε) μέ τὰς καταλλήλους ὑπομνήσεις (παρακελευστικά παραγγέλματα ἀνωνύμων). Διὰ τήν διόρθωσιν τῶν σφαλμάτων συνιστᾷ τὰ ἑξῆς μέτρα: α) γνώσις ὑπό τοῦ διδασκάλου τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀσκήσεως πρὸς ταχεῖαν καί εὐχερῆ διάγνωσιν τῶν λαθῶν, β) ἐκ νέου διδασκαλία καί ὑπόδειξις τῆς ἀσκήσεως, γ) ἐπανάληψις τῆς ἀσκήσεως ὑπό τῶν παιδιῶν, δ) ἐπάνοδος εἰς προπαρασκευαστικὰς ἀσκήσεις, ε) χρῆσις ὀργάνων διὰ τὰς διορθωτικὰς κινήσεις καί στ) χρῆσις ὑπομνήσεων, κατὰ τήν στιγμὴν, πού γίνεται τό σφάλμα (Βλ. ἐν. ἀν., σελ. 156 - 160).

XXIII. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ο άνθρωπος, από της εμφάνισέως του επί της γης και μέχρι σήμερα, παρουσιάζει ως κύριον χαρακτηριστικόν της οντότητός του την μέριμναν να διασφαλίξη την βιολογικήν και κοινωνικήν του υπόστασιν (συντήρησις τοῦ ατόμου του με τροφήν, ένδυμασία καί κατοικίαν, διαιώνισις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους του με τόν γάμον καί διάσωσις τῆς κοινωνικῆς ομάδος με γλώσσαν, ὄργανα καί θεσμούς) καί νά καλλιεργῇ καί ἐκφράξῃ τήν βαθυτέραν πνευματικήν του οὐσίαν (τάσεις πρός τήν ἀλήθειαν, τήν ἀρετήν, τό ὥραϊον, τό φιλόανθρωπον καί τό θεῖον). Διά τῆς μερίμνης του αὐτῆς ὁλοκληροῦται ὁ ἀνθρώπινος προορισμός του.

Κατά τήν διαδικασίαν πραγματώσεως τοῦ προορισμοῦ του αὐτοῦ, ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται, κατά τόν R. HUBERT, εἰς τόν βασικόν νόμον νά γίνεται ὅ,τι εἶναι εἰς τό βάθος ὁ ἑαυτός του μέ μέσον τήν ἐπικοινωνίαν του μέ τούς ἄλλους, νά αἰσθάνεται συγχρόνως τήν ὑποχρέωσιν νά διακριθῇ ἀπό τούς ἄλλους καί νά φθάνη εἰς τό σημείον νά ἐνώνεται μέ τούς ἄλλους εἰς μίαν ἐλευθέραν ἀλληλεγγύην.¹

Εἰς αὐτήν τήν διαλεκτικήν σχέσιν μεταξύ τοῦ ατόμου καί τοῦ ἄλλου διαφαίνονται αἱ πνευματικάί ἀρχαί, αἱ ὁποῖαι τήν στηρίζουν καί τήν καταξιώνουν: ἡ ἀρχή τῆς ἐλευθερίας τοῦ ατόμου, ἡ ἀρχή τῆς ἰσότητος μεταξύ ατόμου καί ἄλλου καί ἡ ἀρχή τῆς ἀδελφότητος μεταξύ ὅλων τῶν ἀνθρώπων.

Υπό τās ἀρχάς αὐτάς ἐπιθυμοῦν τά ἄτομα νά ὁργανωθοῦν εἰς κοινωνίας. Οἱ ἄνθρωποι, συνενούμενοι εἰς κοινωνίαν καί μοχθοῦντες ἀτομικῶς καί συλλογικῶς, διαμορφώνουν τά οὐσιώδη χαρακτηριστικά της: α) ἕνα σύστημα ἐννοιῶν καί ἤχων, τήν γλώσσαν, β) μίαν τεχνικήν ἐπί τῆς ὕλης, τά ὄργανα πράξεων, καί γ) μίαν τεχνικήν ρυθμίσεως τῶν μεταξύ των σχέσεων, τούς θεσμούς.

Αὐτά τά τρία χαρακτηριστικά τῆς κοινωνίας, βαθύτερον ἐξεταζόμενα, ἀποδεικνύονται ὅτι εἶναι συλλογικά παραστάσεις. Ἡ γλώσσα εἶναι περισσότερο ἕνα σύστημα ἐννοιῶν καί ὀλιγώτερον ἕνα σύνολον ἤχων. Ἡ τεχνική ἐπί τῆς ὕλης εἶναι μία συμπυκνωμένη πείρα ὅλων τῶν αἰτιωδῶν σχέσεων καί ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς χειροτεχνικῆς πρακτικῆς, ἡ ὁποία ὑφίσταται ἐκάστοτε, διότι διατηρεῖται κυρίως εἰς τήν μνήμην. Οἱ θεσμοί, τέλος, εἶναι φορτωμένοι μέ πολλόν συμβολισμόν καί φανταστικά δημιουργήματα. Ἐτσι, ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ κατ' ἀρχήν ἕνα σύστημα συλλογικῶν παραστάσεων. Αἱ παραστάσεις, ὅμως, εἶναι πνευματικά στοιχεῖα καί, κατά συνέπειαν, ἡ κοινωνική ζωή εἶναι μία ἄμεσος ἐκδήλωσις πνευματικότητος. Ἐτσι, τό ἐξελισσόμενον ἄτομον, ἐκτός ἀπό τό βιολογικόν ὄν, πού ἐγκλείει μέσα του, ἐγκλείει καί ἕνα σύστημα συλλογικῶν παραστάσεων, τό κοινωνικόν ὄν, τό ὁποῖον καθῶς ἀποτελεῖ μίαν πνευματικότητα, δύναται νά εἶναι ἡ γέφυρα, διά τῆς ὁποίας θά διέρχεται τό ἄτομον ἀπό τήν βιολογικήν κατάστασιν εἰς τήν κατάστασιν τῆς καθαρᾶς συνειδήσεως.

Ἡ ἀγωγή, ἐπιδιώκουσα νά θέτῃ εἰς λειτουργίαν καί καρποφορίαν τήν καθαρὰν συνείδησιν καί ὁδηγοῦσα τά ἄτομα εἰς τήν πνευματικότητα, δύναται, μέ βεβαιότητα ἐπιτυχίας, νά ὑπολογίξῃ τήν βιολογικήν κατάστασιν τῶν παιδιῶν, νά προ-

χωρή εις τήν πνευματικότητα τοῦ συστήματος τῶν συλλογικῶν παραστάσεων καί νά κατευθύνεται πρὸς τήν πνευματικότητα τῆς καθαρᾶς συνειδήσεως. Πρέπει δηλαδὴ νά στηριχθῇ ὄχι μόνον εἰς τὸ βιολογικόν ἀλλὰ καί εἰς τὸ κοινωνικόν ὄν (συλλογικαὶ παραστάσεις), διὰ νά ἐκκολάψῃ τὸ πνευματικόν ὄν. Μὲ τήν ἀγωγὴν, λοιπόν, θά ἀποκαλυφθῇ κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ νεαρόν ὄν τὸ συμβολικόν ἐκεῖνο περιεχόμενον, μὲ τήν κατοχὴν καί τὸν χειρισμὸν τοῦ ὁποῦ θά ἀποβῇ τὸ ὄν αὐτὸ ὠλοκληρωμένον μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Τὸ σύστημα τῶν συλλογικῶν παραστάσεων, δυνάμενον νά ὀνομασθῇ ὡς ἡ κοινωνικότης τοῦ ἀτόμου, συγκρθεῖται κατὰ στρώματα, ἤτοι κατὰ τὸ στρώμα τῶν συλλογικῶν παραστάσεων ἐκ τοῦ παρόντος χώρου καί χρόνου (στενωτέρον, συγκεκριμένον, περιβάλλον, συγκεκριμένη κοινωνικότης), κατὰ τὸ στρώμα τῶν συλλογικῶν παραστάσεων ἐκ τοῦ παρελθόντος χρόνου καί τοῦ μὴ θεατοῦ χώρου (εὐρύτερον ἔθνικόν περιβάλλον καί ἱστορικά δεδομένα, ἀφηρημένη κοινωνικότης) καί κατὰ τὸ στρώμα ἐκ τοῦ παγκοσμίου χώρου καί αἰώνιου χρόνου (δεδομένα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς ὅλην τὴν γῆν, πνευματικὴ κοινωνικότης, κοινωνία τῶν συνειδήσεων). Μεταξὺ αὐτῶν τῶν πεδίων τῆς συγκεκριμένης, τῆς ἀφηρημένης καί τῆς πνευματικῆς κοινωνικότητος δὲν ὑπάρχει διακοπὴ ἀπὸ ἑλλειψιν συνεχείας, διότι κάθε ἓνα εἶναι κλεισμένον εἰς τὸ προηγούμενον καί περιέχει κάτι ἀπὸ τὸ ἐπόμενον. Τὸ νεαρόν ἄτομον ὑψώνεται διαδοχικῶς εἰς τὰ πεδία αὐτὰ κατὰ τήν διάρκειαν τῆς ἐξελιξέως του.

Τὸ σχολεῖον, μὲ τήν συστηματικὴν ἀγωγὴν, ἀποκαλύπτει μεθοδικῶς εἰς τὸ παιδί, μὲ τὰ διάφορα μαθήματα, τὰς τρεῖς κατηγορίας τῶν συλλογικῶν παραστάσεων τῆς κοινωνικότητος (γλῶσσα, ὄργανα πράξεων καί θεσμοί). Αἱ συλλογικαὶ παραστάσεις τῆς συγκεκριμένης, τῆς ἀφηρημένης καί τῆς πνευματικῆς κοινωνικότητος, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τοὺς θεσμοὺς κατακτῶνται ἀπὸ τὰ παιδιά διὰ τοῦ μαθήματος τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀγωγῆς.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, τὸ μάθημα τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ μεθοδικὴ ἐκείνη ἐνέργεια, κατὰ τήν ὁποίαν βοηθεῖται τὸ παιδί νά κατακτήσῃ καί νά χειρισθῇ τὰς συλλογικὰς παραστάσεις τῆς κοινωνίας πού ἀφοροῦν εἰς τήν τεχνικὴν ρυθμίσεως τῶν μεταξὺ τῶν ἀτόμων σχέσεων, δηλαδὴ εἰς τοὺς θεσμοὺς τῆς τοπικῆς, τῆς ἐθνικῆς καί τῆς αἰώνιου καί οἰκουμενικῆς κοινωνίας.

Εἰς τὸ μάθημα τοῦτο περιλαμβάνονται ἡ διερεύνησις τῶν ὀργανωθέντων θεσμῶν ὑπὸ τὴν συγκεκριμένην ἑκφρασίαν τῶν (οἰκογένεια, κοινότης, κράτος, ἐνωσις κρατῶν, ἥθη, ἔθιμα, νόμοι, ὀργανωμένοι οἰκονομικαί, πολιτικά καί πνευματικά δραστηριότητες, ἐπικαταλλαγαὶ ἀγαθῶν καί ἰδεῶν), ἡ διεϊσδυσις εἰς τὰς βασικάς πνευματικὰς ἀρχάς (ἐλευθερία, ἰσότης, ἀδελφότης), τὰς ὁποίας ὑπηρετεῖ ἕκαστος θεσμός, καί ὁ κατὰ τὸ δυνατόν χειρισμὸς τῶν θεσμῶν αὐτῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν εἰς ἀπλοустέρους μορφὰς ὀργανωμένου κοινωνικοῦ βίου.

Εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῶν περισσοτέρων χωρῶν τὸ μάθημα τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀγωγῆς διεξάγεται συνήθως ὡς ἑξῆς:²

1. Εἰς τὰς μικρὰς καί μεσαίας τάξεις: α) ἐπισημαίνεται, εὐκαιριακῶς, ἡ ὑπαρξις τῶν θεσμῶν εἰς τὴν στενωτέραν κοινωνίαν τῆς διαμονῆς τοῦ μαθητοῦ, κατὰ τήν μελέτην σχετικῶν θεμάτων τῆς ἐνιαίας συγκεντρωτικῆς διδασκαλίας (Α + Β τάξεις) καί κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἄλλων μαθημάτων (Γ + Δ τάξεις, ἱστορία, γεωγραφία, ἀνάγνωσις κ.λ.π.), β) ὀργανώνονται εὐκαιρία παρακολουθήσεως τῆς ἐφαρμογῆς τῶν θεσμῶν αὐτῶν ὑπὸ τῶν πολιτῶν καί τοῦ Κράτους, εἰς τὴν στενωτέραν καί εὐρυτέραν κοινωνίαν, μὲ ἐπισκέψεις τῶν παιδιῶν εἰς δημοσίας Ὑπηρεσίας καί Ἰδρύ-

ματα, μέ φωτογραφίας καί εικόνας καί μέ σχετικά ελεύθερα ἀναγνώσματα καί γ) ὑποκινούνται οἱ μαθηταί εἰς τόν χειρισμόν ἀπλῶν κοινωνικῶν θεσμῶν εἰς τήν σχολικήν τῶν κοινότητα, ὀριζομένων ὑπό τῶν ἰδίων μέ τήν συνεργασίαν τοῦ διδασκάλου (ὀργάνωσις ἐκ μαθητῶν συμβουλίου τάξεως καί ὁμάδων δραστηριοτήτων σχολικῆς ζωῆς μέ οἰονεῖ νομοθετικήν, ἐκτελεστικήν καί δικαστικήν ἐξουσίαν ὑπό τήν ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου).

2. Εἰς τās ἀνωτέρας τάξεις α) τό μάθημα τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀγωγῆς διδάσκεται ὡς ἰδιαίτερον μάθημα μέ ἐιδικήν ὥραν εἰς τό πρόγραμμα, β) πραγματοποιοῦνται ἐπισκέψεις - ἐνημερώσεις εἰς Ὑπηρεσίας, Ὁργανισμούς καί Ἰδρύματα, γ) ὀργανώνονται οἱ μαθηταί εἰς αὐτοδιοίκητον ὑπό τήν κατεύθυνσιν τοῦ διδασκάλου σχολικήν κοινότητα (συμβούλιον τάξεως, ὁμάδες δραστηριοτήτων, κ.λ.π.) καί δ) ἐφαρμόζονται εἰς τήν διδασκαλίαν τῶν ἄλλων μαθημάτων, κατά τήν ἐρευναν τοῦ νέου καί κατά τήν ἀσκήσιν, ὁ εὐέθερος διάλογος καί αἱ καθ' ὁμάδας ἐργασίαι τῶν μαθητῶν.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ κοινωνική καί πολιτική ἀγωγή ἀπετέλεσεν, εἰς ὠρισμένας ἐποχάς, ἰδεώδες ἀγωγῆς (πολιτειακόν ἰδεῶδες: Σπάρτη, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Ρώμη, Ἑλθέτιος, Φίχτε, Κρίκ, Ντυρκέϊμ). Κατά καιρούς, ἐπίσης, διευτυπώθησαν ἐπιφυλάξεις ὡς πρός τήν σημασίαν τοῦ μαθήματος μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἐπιδιώκεται δι' αὐτοῦ ἡ θεοποίησις τοῦ Κράτους καί ἐπέρχεται, κατά συνέπειαν, ἡ παραγνώρισις ἄλλων ἀξιών τῆς ζωῆς (ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, ἀξία οἰκογενειακῆς ζωῆς κ.λ.π.) καί ἡ πολιτικοποίησις τοῦ περιεχομένου τῆς μορφώσεως.

Κατά τά τελευταία ἔτη, οἱ παιδαγωγοί προσδιορίζουν ὡς περιεχόμενον αὐτοῦ τούς θεσμούς ὄχι μόνον τοῦ Κράτους ἀλλά καί τῆς οἰκογενείας καί τῶν ὁμάδων ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας.

Εὐρίσκουν ὅτι οἱ θεσμοί αὐτοί πηγάζουν ἀπό βαθυτέρους πόθους τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό τόν πόθον τῆς ἐλευθερίας, τόν πόθον τῆς ἰσότητος εἰς τά δικαιώματα καί τά καθήκοντα καί τόν πόθον τῆς ἀδελφότητος μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Σχετικῶς, πιστεύεται ὅτι «τό σχολεῖον ὀφείλει νά συμβάλλῃ διά τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τόν ἐξανθρωπισμόν τοῦ Κράτους, ἀντί νά κρατικοποιῇ τόν ἀνθρωπον». Διά τοῦτο, εἰς τās προηγμένας χώρας τοῦ κόσμου, διδάσκεται, ἐπὶ δεκαετίας ἤδη, εἰς τά σχολεῖα τό μάθημα τοῦτο.

Εἰς τήν χώραν μας ἤρχισαν ἀπό τοῦ ἔτους 1949 ἀξιόλογοι προσπάθειαι εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος εἰς τά Γυμνάσια καί εἰς τās ἀνωτέρας τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Ἦδη, ἀπό τοῦ ἔτους 1957, τό μάθημα διδάσκεται συστηματικῶς πλέον εἰς τά σχολεῖα μας καί τείνει νά λάθῃ τόν χαρακτήρα ὄχι μόνον πολιτικῆς ἀλλά καί κοινωνικῆς ἀγωγῆς.³

3. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ⁴

1. Τό μάθημα τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀγωγῆς βοηθεῖ τούς μαθητάς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, μέ τήν διδασκαλίαν τοῦ συστήματος τῶν συλλογικῶν παραστάσεων περί τῆς τεχνικῆς ἀναπτύξεως ἁρμονικῶν καί διαρκῶν μεταξύ τῶν ἀτόμων σχέσεων, νά κατανοήσουν τό κοινωνικόν ὄν, πού φέρουν μέσα των. Ἔτσι, συνειδητοποιοῦν ὅτι εἰς τό βιολογικόν ὄν τῆς ὄντότητός των προστίθεται προοδευτικῶς, ἀπό τῆς γεννήσεώς των καί ἐφ' ἑξῆς, καί ἓνα ἄλλο ὄν, τό κοινωνικόν, τό ὁποῖον

πρέπει και να άνεχθουν και να άξιοποιήσουν, γενόμενοι αύριον καλοί πολίται και δημιουργικά μέλη της κοινότητας.

2. Τό μάθημα συμβάλλει επίσης να άντιληφθουν τά παιδιά ότι αί συλλογικαί παραστάσεις, οί θεσμοί, είναι έκφράσεις βαθυτέρων, πνευματικών πόθων (έλευθερία, ισότης εις τά δικαιώματα και καθήκοντα, άδελφότης) και ότι ό χειρισμός αυτών των θεσμών θά τά άναδείξη όχι μόνον εις καλούς πολίτας, αλλά και εις χρηστούς άνθρώπους.⁵ "Ετσι, θά άντιληφθουν ότι τό κοινωνικόν όν, πού οικοδομούν μέσα των, παρασκευάζει τό έδαφος, διά να έκκολαφθή και ένα άλλο όν, τό πνευματικόν, μέ τās ήθικάς άξίας. Θά καταλάβουν ότι, εις την κοινωνίαν μέ τούς θεσμούς της (οικογένεια, κοινότης, σχολείον, κράτος, ένώσεις κρατών, ιδρύματα και οργανισμοί, ήθη, έθιμα, νόμοι), τό άτομον εύρίσκει την δυνατότητα να τροφοδοτήται μέ πνευματικές άξίας και να δημιουργή τοιάυτας (θεωρητικές, ήθικάς, καλαισθητικές, φιλότητος και θρησκευτικές). Θά συναισθανθουν ότι οί άνθρωποι έξ όλων των κοινωνικών ομάδων διά μέσου των αιώνων θεωρούν ως προσωπικότητα τό άτομον εκείνο, τό όποιον επιζητεί την τιμήν έν μέσω των όμοίων του και άποφεύγει την ταπείνωσιν· προτιμά την συνειδητήν πειθαρχίαν και δέν δέχεται την ύποδούλωσιν· θυσιάζεται μετά των άλλων διά την έλευθερίαν, διά να μη ύποκύψη εις την τυραννίαν· άσκει τά καθήκοντά του όχι μέ φόβον και ύπολογισμούς άλλ' ως χρέος της συνειδήσεως· διεκδικεί τά δικαιώματά του μέχρις όρίων, διά να μη καταπατήση τά δικαιώματα των άλλων· αισθάνεται εύθύνην διά τά κοινά και δραστηριοποιεί τόν ρόλον του και τās δυνάμεις του· σέβεται την άξιοπρέπειαν κάθε έλευθέρου προσώπου οίσαδήποτε καταγωγής και πίστεως και άποστρέφεται φυλετικά και άλλων διακρίσεων δόγματα· θεωρεί τούς άνθρώπους ίσους έναντι των δικαιωμάτων και καθηκόντων και άδελφούς μεταξύ των. Δι' όλων των άνωτέρω θέσεων, οί μαθηταί θά αϊρωνται προοδευτικώς εις τό πεδιον της πνευματικότητος και θά σχηματίζουν σιγά - σιγά τās πεποιησεις των διά την άνταξίαν προς τό όνομα του πνευματικού άνθρώπου ζωήν.

3. Εις χώρας, εις τās όποιάς ό λαός των κατατρύχεται από τό έλάττωμα του άτομισμού, της φιλαρχίας και της κενοδοξίας, τό μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής άγωγής είναι ένα εξαίρετον μέσον διά τόν περιορισμόν του έλαττώματος αυτού εις τās έπερχόμενας γενεάς.

4. Εις εποχήν συχνών διακινήσεων των ανθρώπων από τόπου εις τόπον δι' επαγγελματικούς, εκπαιδευτικούς και ψυχαγωγικούς σκοπούς και άναπτύξεως, κατά συνέπειαν, εύκαιριών άλλαγής κοινωνικών περιβαλλόντων, τό μάθημα τουτο είναι άπαραίτητον, διά να διδάσκη εις τά εξελισσόμενα και προοριζόμενα διά ταιούτας διακινήσεις και άλλαγάς άτομα τούς θεσμούς της οικουμενικής κοινωνίας και να όπλιξη αυτά μέ τοιαύτην ψυχικήν δύναμιν, ώστε να δύνανται να προσαρμόζονται εύκόλως και να διασώζουν την άξιοπρέπειάν των και άκεραίαν την πνευματικήν των προσωπικότητα.

5. Τό μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής άγωγής συστηματοποιεί τās διδασκομένας εις τά άλλα μαθήματα γνώσεις περί της κοινωνίας και της πολιτείας (γεωγραφία, ιστορία, άνάγνωσις κ.λ.π.). Βοηθεί, επίσης, εις την άξιοποίησιν των μαθημάτων αυτών, διά της έντάξεως των άντικειμένων των εις την ώργανωμένην και άναπόφευκτον κοινωνικήν πραγματικότητα και διά της παρωθήσεως της σκέψεως των παιδιών να αναγάγουν όλας τās άναφερομένας εις τό βιολογικόν, κοινωνικόν και πνευματικόν όν του άνθρώπου σχολικάς γνώσεις εις ώρισμένους βασικάς άρχάς και γενικάς έννοίας του ανθρώπινου βίου και προορισμού (άμοιβαία επίδρασις

ῥλης καὶ πνεύματος, προσαρμοστικότης, ἐπικαταλλαγή ἀγαθῶν καὶ ἰδεῶν, βιομέρι-
μα, κοινωνιομέριμα, ὑπαρξιακὴ μέριμα, συνείδησις, ἀξιοπρέπεια, ὑπέρβασις
ὁριακῶν καταστάσεων, ἀδελφoσύνη). Ἔτσι, θὰ κατανοήσουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐκκι-
νῶν ἀπὸ τὸ Ἐγὼ του μὲ βιολογικὰς παρορμήσεις, προχωρεῖ εἰς τὴν συγκεκριμένην,
ἀφηρημένην καὶ πνευματικὴν κοινωνικότητα, καὶ ἐπανερχεται, ὥριμος πλέον, καὶ
πάλιν εἰς τὸ Ἐγὼ του, ἀλλὰ εἰς ἓνα Ἐγὼ φωτισμένον καὶ ἱκανόν νὰ χαράσῃ ὑπευ-
θύνως δρόμους εἰς τὸν ἐπίγειον προορισμόν του.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Τὸ μάθημα τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀγωγῆς ἐπιδιώκει:

1. Νὰ ἐπισημάνῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ὑπαρξίν τῶν θεσμῶν τῆς κοινωνίας καὶ
τῆς πολιτείας, τοὺς ὁποίους καθημερινῶς βλέπουν μὲ συγκεκριμένα γεγονότα καὶ
διὰ τῶν ὁποίων ρυθμίζεται συνεχῶς καὶ ἡ ἰδικὴ τῶν ζωὴ εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὸ
σχολεῖον καὶ εἰς τὴν κοινότητα.

2. Νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς μαθητὰς νὰ κατανοήσουν τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πνευματι-
κοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων, πού ὥθησαν αὐτοὺς εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν θεσμῶν
εἰς τὰς κοινωνίας τῶν (κατοχύρῳσις ἐλευθερίας, διασφάλισις ἰσότητος δικαιωμά-
των καὶ καθηκόντων καὶ ἀνάπτυξις δεσμῶν ἀλληλεγγύης καὶ ἀδελφότητος).

3. Νὰ δώσῃ, ταυτοχρόνως, εὐκαιρίας εἰς τὰ παιδιά νὰ ὀργανώσουν καὶ νὰ ἐκ-
φράσουν παρομοίους ἀπλούς θεσμούς εἰς τὴν σχολικὴν τῶν κοινότητα, διὰ ν' ἀπο-
κτήσουν τὴν ἡθικὴν δύναμιν νὰ σκέπτονται, νὰ κρίνουν καὶ νὰ δρῶν ἐλευθέρως,
νὰ ἐνεργοῦν ὀρθῶς τὴν διεκδικήσιν τῶν δικαιωμάτων τῶν καὶ τὴν ἀσκήσιν τῶν κα-
θηκόντων τῶν καὶ ν' ἀναπτύσσουν ἐμπράκτως δεσμούς ἀδελφικῆς μεταξὺ τῶν
ἀγάπης.

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ἈΛΛΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

1. Ἀπαραίτητοι ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μαθήματος
τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀγωγῆς, εἶναι: α) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικότητος εἰς
τοὺς μαθητὰς, διὰ νὰ κατανοοῦν τὴν σύνθεσιν τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ τοὺς
θεσμούς πού διέπουν τὴν λειτουργίαν τῶν καὶ διὰ νὰ δύνανται νὰ συγκροτοῦν τὴν
σχολικὴν τάξιν τῶν εἰς ὀργανωμένην κοινότητα, πρὸς χειρισμόν ὑπ' αὐτῶν τῶν
ἰδίων ἀπλῶν θεσμῶν κοινωνικοῦ βίου. β) Ἡ ἀνάπτυξις τῶν κοινωνικῶν καὶ ἡθικῶν
συναισθημάτων τῆς συμπαιθείας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ, διὰ
νὰ διεισδύουν οἱ μαθηταὶ εἰς τοὺς βαθυτέρους πόθους, πού ὠθοῦν τοὺς ἀνθρώ-
πους νὰ καθορίζουν κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμούς. γ) Ἡ συγκρότησις εἰς
τὴν συνειδήσιν τῆς ἐννοίας τοῦ θεσμοῦ, διὰ νὰ κατανοοῦν οἱ μαθηταὶ τοὺς συγκε-
κριμένους θεσμούς, πού θὰ μελετήσουν καὶ διὰ νὰ ὀρίξουν οἱ ἴδιοι θεσμούς καὶ
κανόνες εἰς τὴν αὐτοδιοίκητον ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου σχολικὴν τῶν
κοινότητα. δ) Ἡ ἐννοία τῆς πατρίδος καὶ τῶν σχέσεων τῆς μὲ τὰς πατρίδας τῶν
ἄλλων ἀνθρώπων, διὰ νὰ κατανοηθοῦν οἱ δεσμοί, πού ἐνώνουν τοὺς λαοὺς εἰς
ἔθνη, καὶ αἱ συναλλαγαὶ μεταξὺ τῶν κρατῶν. ε) Ἡ λογικὴ κρίσις δι' ἀξιολογικὰς
συσχετίσεις ἐπὶ τῶν μέσων καὶ τῶν σκοπῶν, ἐπὶ τῶν προθέσεων καὶ τῶν ἐπιτευγμά-
των τῶν ἀνθρώπων.⁶

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνικότητος εἰς τὰ παιδιά ἀκολουθεῖ μίαν πορείαν, πού
ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου μὲ τὸ χαμόγελον, τὴν
ἐπιθυμίαν παραμονῆς εἰς τὴν μητρικὴν ἀγάλην καὶ τὸν συναισθηματικὸν μιμητι-

σμόν (0 - 1½ έτη) και προχωρεί εις τήν ανακάλυψιν τής θέσεως του Έγώ και του άλλου και εις τήν συγκρότησιν έμβρυώδους μορφής κοινωνικής ομάδος, μέ όλίγα μέλη και μέ βάσιν τήν κοινήν δραστηριότητα ή τό κοινόν ύλικόν (1½ - 6 έτη). Συνεχίζεται, κατόπιν, ώς ικανότης του παιδιού πρός τακτοποίησιν και σύγκρισιν των διαφορετικών απόψεων και θέσεων του έαυτου του και των άλλων και ώς διάθεσις συνεργασίας και έντάξεως εις τήν ομάδα μέ τήν επέμβασιν άνωτέρας έξουσίας (6 - 12 έτη). Παρουσιάζεται, έπειτα, ώς τάσις άποκοπής από τήν νοοτροπία τής παιδικής ζωής, ώς αναζητήσεις τής κοινωνίας των ένηλίκων, ώς έπιθυμία διερευνήσεως των νομικών και ήθικών αξιωμαίων τής πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσεως και κριτικής και έλέγχου των θεσμών και καταστάσεων (13 - 16 έτη). Τέλος, ολοκληροϋται ώς ικανότης άντικειμενικής θεωρήσεως τής κοινωνίας των ένηλίκων, ώς διάθεσις δι' ανάπτυξιν πρωτοβουλιών και διεκδίκησιν δικαιωμάτων και ώς συναίσθησις αυτονομίας εις τήν κοινωνία των συνανθρώπων (16 - 19 έτη).

Τό συναίσθημα τής συμπαθείας πρός τόν άλλον άρχίζει ως άμοιβαίότης τρόπων συμπεριφοράς μεταξύ των άτόμων και ώς άμοιβαία εύμένεια (2 - 7 έτη). Συνεχίζεται ώς διαρκής και πιστή συμπάθεια πρός ώρισμένα πρόσωπα, διά τά όποια τρέφεται συναίσθησις ύποχρεώσεως (7 - 12 έτη). Έμφανίζεται, κατόπιν, ώς συναίσθημα συμπαθείας πρός τήν κοινωνικήν ομάδα διά τας άξίας, τας όποιās αϋτή πραγματώνει ή ποθεϊ (12 - 15 έτη). Τέλος, ολοκληροϋται ώς παραδοχή του συλλογικού ιδεώδους και ώς διάθεσις προσφοράς ύπέρ του κοινωνικού συνόλου (16 - 19 έτη).

Τό συναίσθημα τής δικαιοσύνης έμφανίζεται εις τήν ήλικία των 7 - 12 έτών ως παραδοχή κανόνων εις τά παιγνίδια, ώς άναγνώρισις του νικητού και του ήττημένου, ώς παρακολούθησις και έπισήμανσις των άδικιών του συμπαίκτου και ώς συμπόνια κατανομής τής δικαιοσύνης. Κατόπιν, εις τήν ήλικία των 12 - 15 έτών, εκφράζεται, ώς αναζητήσεις των κανόνων δικαίου εις τας διαφόρους εκφάνσεις τής ζωής τής στενοτέρας και εύρυτέρας κοινότητος και ώς διάθεσις παρακολουθήσεως τής έφαρμογής των κανόνων αυτών. Εις τήν ήλικία, τέλος, των 16 - 19 έτών, εκδηλοϋται ώς άναγνώρισις τής ανάγκης διά τήν ισχύν μιās ύπέρ τόπον και χρόνον δικαιοσύνης και ώς έμπρακτον ένδιαφέρον διά τήν ύλοποίησιν τής άξίας του δικαίου.

Τό συναίσθημα του σεβασμού εκδηλώνεται εις τήν ήλικία των 7 - 12 έτών ως μονόπλευρος σεβασμός του παιδιού πρός τούς μεγαλυτέρους του και πρός κάθε έξουσία και ώς άμοιβαίος σεβασμός μεταξύ όμηλικών παιδιών κατά τήν συζήτησιν, κατά τά δικαιώματα εις τά παιγνίδια, κατά τήν διανομήν άντικειμενικήν και κατά τήν συμπεριφοράν. Εις τήν ήλικία των 13 - 15 έτών, ό σεβασμός δέν άναφέρεται μόνον εις τά συγκεκριμένα πρόσωπα αλλά και εις τας «ιδεώδεις» άξίας τής κοινότητος και εκδηλώνεται ώς άμοιβαίος σεβασμός άτόμων όχι τόσον διά τας μεταξύ των συγκεκριμένας συναλλαγάς αλλά διά τό ότι από κοινού άναγνωρίζουν τας αυτάς άξίας. Τέλος, εις τήν ήλικία των 16 - 19 έτών, ό άμοιβαίος σεβασμός εκφράζεται ως τήρησις συμφωνιών, ώς διεκπεραίωσις κοινών δραστηριοτήτων μέ όρθην κατανομήν μέσων, οργάνων και δικαιωμάτων, ώς χάρις και ώς διαρκής άμοιβαία εκτίμησις.

Η έννοια του θεσμού, ώς συστήματος κανόνων, πού δημιουργούν ήθικήν και νομικήν κατάστασιν, αναπτύσσεται εις τό παιδί προοδευτικώς. Τά παιδιά 2 - 6 έτών συνδέουν τούς ήθικούς κανόνas μόνον μέ ιδιαιτεράς καταστάσεις και πρόσωπα. Ός εκ τούτου, άδυνατούν νά γενικεύουν τούς θεσμούς και κρίνουν τας πράξεις μόνον από τό άποτέλεσμά των (ήθικός ρεαλισμός), χωρίς νά ύπολογίζουν και τήν

πρόθεσιν τοῦ πράξαντος. Εἰς τὴν ἡλικίαν 7 - 12 ἐτῶν, τὰ παιδιὰ ἐφαρμόζουν ἡθικoὺς κανόνas εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ἀναγνωρίζουν τὴν γενικὴν ἰσχὺν κανόνων εἰς τὰ παιγνίδια των, ὀρίζουν ἰδικoὺς των κανόνas εἰς παιγνιώδεις καθ' ὁμάδας δραστηριότητάς των καὶ ἀρχίζουν ν' ἀναζητοῦν εἰς τὰς πράξεις καὶ τὰς σχέσεις τῶν συγκεκριμένων προσώπων τὰς προθέσεις των καὶ τὰ κίνητρα. Οἱ προέφηθοι 12 - 15 ἐτῶν, κατανοοῦν τὴν ἀνάγκην ὑπάρξεως κανόνων ὄχι μόνον εἰς τὰς παιδικὰς ὁμάδας ἀλλὰ καὶ εἰς εὐρυτέρας κοινότητας, ἀναγνωρίζουν τὴν δυνατότητα μεταβολῆς τῶν κανόνων διὰ τῆς κοινῆς συμφωνίας τῶν μελῶν τῆς ὁμάδος, ἀναζητοῦν τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν υἱοθέτησιν θεσμῶν καὶ ἀξιολογοῦν αὐτοὺς τοὺς πόθους των βάσει μιᾶς κλίμακος ἀξιών. Τέλος, εἰς τὴν ἡλικίαν 16 - 19 ἐτῶν, ἀναλύουν καὶ κρίνουν τοὺς θεσμούς, θεωροῦν αὐτοὺς ὡς συλλογικὰς παραστάσεις ὀδηγούσας τὸ ἄτομον εἰς τὴν ὁλοκλήρωσίν του, καὶ δύνανται νὰ ἐκτιμῶν καὶ νὰ φρουροῦν ἐμπράκτως τοὺς θεσμούς, πού ὑπηρετοῦν τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἰσότητα δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων καὶ τὴν ἀδελφότητα.

Ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος καὶ τῶν σχέσεών της μὲ τὰς πατρίδας ἄλλων ἀνθρώπων, συγκεντρύεται εἰς τὸ παιδί, ὡς ἀνεφάρμεν προηγουμένως εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς διδακτικῆς τῆς Ἱστορίας, εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 11 - 12 ἐτῶν, α) μὲ τὴν λογικὴν ἱκανότητα τῆς ἀποκεντρώσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ ἐγὼ της, τὴν οἰκογένειαν, τὸ χωρίον καὶ τὴν πόλιν, διὰ νὰ ἐννοήσῃ τοὺς ὁμοφύλους καὶ νὰ τοὺς δεχθῇ ὡς ἄτομα μὲ κοινούς ἀγῶνας καὶ πόθους, καὶ β) μὲ τὴν λογικὴν ἱκανότητα τοῦ συντονισμοῦ τῶν ἰδίων ἀπόψεων μὲ τὰς ἀπόψεις τῶν ἄλλων, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ἀναγκαία καὶ δυνατὴ ἡ κοινὴ ζωὴ τῶν ὁμοφύλων καὶ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ὑπαρξὶς καὶ ἄλλων ἀτόμων ἀνηκόντων εἰς ἄλλην πατρίδα. Πρόκειται περὶ μιᾶς πορείας τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ἐκκινουμένης ἀπὸ τὸν διανοητικόν καὶ συναισθηματικόν ἐγωκεντρισμόν, προχωροῦσης εἰς τὸν τοπικόν καὶ ἔθνικόν κοινωνιοκεντρισμόν, καὶ καταλήγουσης εἰς τὴν διανοητικὴν καὶ συναισθηματικὴν οἰμοειδέτητα μετὰ τῶν ἀνθρώπων τῆς οἰκουμένης.

Ἡ λογικὴ κρίσις, διὰ τὰς ἀπαραίτητους ἀξιολογικὰς συσχετίσεις ἐπὶ μέσων καὶ σκοπῶν, ἐπὶ προθέσεων καὶ ἐπιτευγμάτων, πρὸς συγκρότησιν κοινωνιολογικῶν καὶ πολιτικῶν σκέψεων, ἀρχίζει ν' ἀναπτύσσεται εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 12 - 15 ἐτῶν, διότι τότε εἶναι εἰς θέσιν τὰ παιδιὰ νὰ ἐκτελοῦν νοερῶς ἐπὶ προτάσεων (ὅπως εἶναι οἱ θεσμοί, ὡς συλλογικαὶ νοερὰι παραστάσεις) λογικὰς ἐνεργείας προσθαφαιρέσεως, πολλαπλασιασμοῦ, συνδυασμοῦ, ταξινομήσεως καὶ ἀντιστοιχείσεως στοιχείων ἐκ τῶν συλλογικῶν παραστάσεων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ψυχολογικῶν δεδομένων καταφαίνεται ὅτι τὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοοῦν πλήρως τὰς συλλογικὰς παραστάσεις τῆς υἱοθετουμένης τεχνικῆς, πρὸς διαρρύθμισιν τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεων, ἐάν δὲν παρακολουθοῦν συγκεκριμένας ἐκφάνσεις αὐτῆς τῆς τεχνικῆς (τῶν θεσμῶν). Ἐπίσης, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ χειρισθοῦν ὀρθῶς θεσμούς καὶ τῆς σχολικῆς των ἀκόμη ὄργανωμένης κοινότητος χωρὶς τὴν καθοδήγησιν καὶ ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου.

2. Ἄλλη προϋπόθεσις, ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μαθήματος, εἶναι ἡ κατάλληλος παιδαγωγικὴ μέθοδος κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων καὶ κατὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς σχολικῆς ζωῆς.⁷ μέθοδος εὐνοοῦσα τὴν πνευματικὴν, ἀτομικὴν καὶ ὁμαδικὴν, αὐτενέργειαν καὶ τὴν ἡθικὴν αὐτονομίαν. Ἡ πνευματικὴ, ἀτομικὴ καὶ ὁμαδικὴ, αὐτενέργεια ὑπηρετεῖται μὲ τὸν ἐλεύθερον διάλογον εἰς τὴν τάξιν κατὰ τὸ μάθημα, μὲ τὰς ἐξατομικευμένας ἀσκήσεις ἐπὶ τῆς διδασκομένης ὕλης καὶ μὲ

τάς καθ' ομάδας έρευνητικές καί έμπεδωτικές επί τών γνώσεων εργασίας. Η ήθική αυτόνομία έκκολάπτεται μέ τήν όργάνωσιν τών μαθητών εις ομάδας δραστηριοτήτων σχολικής ζωής υπό τήν κατεύθυνσιν του διδασκάλου.

3. Τέλος, βασική προϋπόθεσις διά τήν εύδωσιν του μαθήματος είναι τό υγιές παράδειγμα τών ενήλικων εις τάς μικράς καί μεγαλυτέρας κοινωνικές ομάδας κατά τήν έφαρμογήν τών θεσμών.⁸ Όταν οι μαθηταί άκούουν ότι οι θεσμοί δέν τηρούνται ή ότι άνανέωνονται πρός έξυπηρέτησιν ατομικών συμφερόντων, όταν διαπιστώνουν ότι ό πόθος τών ανθρώπων πρός διασφάλισιν τής έλευθερίας καί τής ίσης μεταχειρίσεως καί ό πόθος αναπτύξεως δεσμών αγάπης δέν εύρίσκουν ίκανοποίησιν εις τήν οικογένειαν, εις τήν εκπαίδευσιν, εις τήν έξωσχολικήν παιδικήν όργάνωσιν, εις τήν Κοινότητα καί τόν Δήμον, εις τάς κρατικές Ύπηρεσίας, εις τά Σωματεία καί τάς Όργανώσεις καί εις τούς Διεθνείς Όργανισμούς, τότε καταστρέφεται ή προσπάθεια του διδασκάλου διά τήν κοινωνικήν καί πολιτικήν άγωγήν τών παιδιών.

6. ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ⁹

1. **Διά τάς μικράς τάξεις:** Ίδιαίτερα διδασκτέα ύλη δέν καθορίζεται, διότι όλα τά μαθήματα ύφαινονται εις τήν ένιαίαν συγκεντρωτικήν διδασκαλίαν καί διότι τά παιδιά 6 - 8 ετών δέν είναι εις θέσιν νά κατανοήσουν τάς συλλογικές παραστάσεις περί όργανώσεως τών σχέσεων μεταξύ τών ανθρώπων. Όπωσδήποτε όμως: α) έπισημαίνεται, κατά τήν έπεξεργασία τών θεμάτων τής ένιαίας διδασκαλίας, ή ύπαρξις θεσμών μέ τάς συγκεκριμένας εκφάνσεις των εις τό στενότερον περιβάλλον καί ή συγκεκριμένη σχέση εις του παιδιού μέ τούς θεσμούς αυτούς (τό παιδί εις τήν οικογένειαν, εις τό σχολειόν, εις τήν συνοικίαν καί εις τήν κοινότητα) καί β) οργανώνονται οι μαθηταί εις ομάδας άπλών δραστηριοτήτων μέσα εις τό σχολειόν.

2. **Διά τάς μεσαίας τάξεις:** Ίδιαίτερα διδασκτέα ύλη δέν καθορίζεται, έπίσης, καί διά τάς τάξεις αυτές, διότι άκόμη δέν μπορούν τά παιδιά νά κατανοούν τά αφηρημένα έννοιās τών θεσμών. Όπωσδήποτε, όμως, καί εδώ α) κατά τήν διδασκαλίαν τών άλλων μαθημάτων (ιστορίας, γεωγραφίας, αναγνώσεως κ.λ.π.) έπισημαίνονται καί αναλύονται μέ άπλουϊν τρόπον καί συγκεκριμένα παραδείγματα οι άναφερόμενοι εκάστοτε θεσμοί εις σχέσιν πάντοτε μέ τήν ζωήν τών μαθητών, β) ένεργούνται εύκαιριακές έπισκέψεις εις Όργανισμούς, Ίδρύματα καί Ύπηρεσίας καί γ) οργανώνονται οι μαθηταί εις αυτόδιοίκητον κατά τάξεις σχολικήν κοινότητα υπό τήν έποπτείαν του διδασκάλου (συμβούλιον τάξεως, ομάδες μέ υπεύθυνον έργον).

3. **Διά τάς άνωτέρας τάξεις:** α) Καθορίζεται διδασκτέα ύλη υπό τά έξής κεφάλαια: Ό μαθητής ως μέλος τής κοινότητος (χωριού ή συνοικίας καί Δήμου), ό μαθητής εις τάς σχέσεις του μέ τό Κράτος, τούς Όργανισμούς, τά Ίδρύματα, τάς Έπιχειρήσεις παραγωγής, τά Σωματεία καί τήν Έκκλησίαν, ό μαθητής καί τό μέλλον του (τά μετά τό δημοτικόν σχολειόν εκπαιδευτικά ιδρύματα γενικής καί επαγγελματικής μορφώσεως, οι τομείς οικονομικής καί κοινωνικής δραστηριότητος, ή εξέλιξις τών μορφών εργασίας). β) Ένεργούνται έπισκέψεις εις λειτουργούντας θεσμούς. γ) Όργανώνονται οι μαθηταί εις αυτόδιοίκητον κατά τάξεις σχολικήν κοινότητα υπό τήν έποπτείαν του διδασκάλου (συμβούλιον τάξεως, ομάδες μέ υπεύθυνον έργον). δ) Αναπτύσσουν τά παιδιά έξωσχολικές δραστηριότητες (δενδροφυτεύσεις, πράξεις φιλαλληλίας, προσφορά ύπηρεσιών εις Ίερούς Ναούς κατά τήν θείαν λειτουργίαν καί εις μνημεία). ε) Συμμετέχουν εις τάς έξωσχολικάς παιδικάς

Όργανώσεις του Προσκοπισμού, του Όδηγισμού, του Έρυθρου Σταυρού Νεότητος και των Κατηχητικών Σχολείων. στ) Διαβάζουν εις βιβλία και περιοδικά άπλως βιογραφίας ευεργετών της ανθρωπότητας.

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

1. **Έποπτεία:** Επίσκεψις και παρακολούθησις υπό των μαθητών της λειτουργίας οργανισμών, ύπηρεσιών, επιχειρήσεων και μουσείων. Συμμετοχή εις θρησκευτικές, έθνικάς και λαϊκάς έορτάς και έκδηλώσεις. Παρουσίασις εικόνων του χώρου και της λειτουργίας των θεσμών.

2. **Αυτενέργεια:** Δραστηριότητες, άτομικαί και όμαδικαί, εις την ώργανωμένην σχολικήν κοινότητα. Έξωσχολική κοινωφελής δράσις. Κατασκευαί χειροτεχνημάτων και ίχνογράφησις μέ θέματα τά κτίρια, τάς λειτουργίας και τά προϊόντα οργανισμών, ύπηρεσιών, επιχειρήσεων και εκπαιδευτικών ίδρυμάτων. Περιποίησης μνημείων, ανδριάντων και προτομών.

8. ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Πορεία διδασκαλίας θεωρητικής ύλης

Θεωρητική ύλη εις τό μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής άγωγής είναι ή περιγραφή της συγκεκριμένης μορφής πού λαμβάνουν οι θεσμοί και ή άνάλυσις των ήθικών άρχών πού ύπηρετούν. Η ύλη αυτή διδάσκεται συστηματικώς, ώς έλέχθη άνωτέρω, εις τάς άνωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου μέ καθωρισμένας ώρας εις τό πρόγραμμα.

α) **Παρατήρησις:** Ό διδάσκαλος, βάσει του πρός διδασκαλίαν έκάστοτε θεσμού, προσπαθεί, κατ' άρχήν, ό ίδιος νά έχη πλήρη έννημέρωσιν περί της οργανωτικής μορφής του θεσμού και νά έμβαθύνη εις τάς βασικάς άρχάς, πού τόν διέπουν, μελετᾷ σχετικής πηγάς, θέτει εις ένέργειαν τήν φιλοσοφικήν του σκέψιν, ύπολογίζει ότι οι θεσμοί θεμελιώνονται εις τούς μυχίους πόθους της έλευθερίας, της ισότητος και της άδελφότητος και άναζητεῖ συγκεκριμένα δεδομένα και παραδείγματα, διά των όποίων άποδεικνύεται ή άναγκαιότης του θεσμού και ή θεμελίωσις του. Τά δεδομένα αυτά δύνανται νά είναι βιώματα και έντυπώσεις άτόμων, πράξεις, γεγονότα και φαινόμενα εις τήν κοινωνικήν και πολιτικήν ζωήν, άναγνώσματα, ποιήματα, βιογραφίαι πολιτικών άνδρών και κοινωνικών άναμορφωτών και εικόνες σχετικά πρός τά άνωτέρω. Έξ όλων αυτών ό διδάσκαλος επιλέγει δύο, τά πλέον αξιόλογα, ευήληπα και ένδιαφέροντα δεδομένα και τά παρουσιάζει εις τούς μαθητάς άφηγούμενος ή άναγινώσκων ή επιδεικνύων αυτά. Τά παιδιά παρατηρούν αυτά τά δύο δεδομένα είτε έπισκεπτόμενα τούς σχετικούς τόπους είτε νοερώς.

β) **Έπεξεργασία:** Μέ κατάλληλον ύποκίνησιν αναπτύσσεται συζήτησις μεταξύ των μαθητών επ' αυτών των δύο δεδομένων ή παραδειγμάτων. Άνευρίσκονται τά πρόσωπα, τά γεγονότα και τά πράγματα. Διατυπώνονται σχετικά κρίσεις και λύσεις. Παρέχονται υπό του διδασκάλου έξηγήσεις και πληροφορίες. Άναζητούνται μέσα και άποτελέσματα, προθέσεις και επιτεύγματα. Περιγράφονται λειτουργίαι και προϊόντα. Έξάγονται συμπεράσματα δι' έκάστην περίπτωσηιν. Συγκρίνονται τά πορίσματα άπό τά δύο δεδομένα και εύρίσκεται ή κοινή άρχή, πού τά διέπει. Διατυπώνεται μία πρότασις περιέχουσα τά άνωτέρω ήτοι τό όνομα του θεσμού, τά περιγραφικά και τά λειτουργικά στοιχεία του και τάς βασικάς άρχάς, επί των

όποιων στηρίζεται. Γράφονται εις τόν μαυροπίνακα α) σύντομον διάγραμμα τών παραδειγμάτων καί β) περιεκτική πρότασις, πού όρίζει τόν θεσμόν. Οί μαθηταί αντιγράφουν τά στοιχεΐα αυτά εις τά τετράδιά των.

γ) **Έφαρμογή ή άξιοποίησης:** Οί μαθηταί, μέ κατάλληλον ύποκίνησιν, εύρίσκουν παραδείγματα καί δεδομένα, εις τά όποΐα εφαρμόζεται ή εκδηλούται ό θεσμός καί αναπτύσσουν σχετικήν συζήτησιν. Αναπαριστούν γεγονότα μέ δραματοποίησιν, κατασκευάς καί ίχνογράφην. Φιλοτεχνούν εικόνας ίδρυμάτων καί φράσεις μέ κανόνας καί όρισμούς. Γράφουν σχετικές εκθέσεις. Έφαρμόζουν εις τόν άτομικόν των βίον καί εις τήν σχολικήν των κοινότητα διδάγματα από τούς θεσμούς. Κατά τό επόμενον μάθημα, επαναλαμβάνουν συντόμως τά άνωτέρω καί παρουσιάζουν τας κατ' οίκον εκτελεσθείσας εργασίας των.

2. Πορεία εργασίας διά τήν όργάνωσιν καί λειτουργίαν τής σχολικής κοινότητος

α) **Άφόρμης:** Κατά τό Αον σχολικόν 10/ήμερον κάθε σχολικού έτους, αφήνομεν τά παιδιά ν' αντιμετωπίζουν μόνα των τά θέματα τής σχολικής ζωής των. Κατά τας προσπάθειάς των, δημιουργούνται προβλήματα. Λαμβάνοντες άφορμήν από τά προβλήματα αυτά, ύποκινούμεν τά παιδιά νά όργανωθουν εις ομάδας καί νά αναλάβουν ύπευθύνως καθήκοντα προς λύσιν των προβλημάτων αυτών.

β) **Όργάνωσις:** Μέ συζήτησιν όρίζονται τά θέματα σχολικής ζωής, δι' όλον τό έτος, των όποιών τήν διεκπεραίωσιν θά δύνανται ν' αναλάβουν ύπευθύνως οί μαθηταί καθ' ομάδας. Γράφονται εις τόν πίνακα τά θέματα αυτά (έπιμεληταί τής τάξεως, καθαριότης, βιβλιοθήκη, εφημερίς του τοίχου, χειρόγραφον διηγησιών περιοδικόν, έορταί, εκδρομαί, σχολικός κήπος, διακόσμησις αίθούσης, σχολικόν μουσειόν, κοινωφελείς δραστηριότητες, άλληλοβοήθεια). Οί μαθηταί εκλέγουν 2 - 3 θέματα, διά τά όποΐα επιθυμούν νά προσφέρουν ύπηρεσίας καί δίδουν σχετικόν σημείωμα. Ό διδάσκαλος, βάσει των δηλουμένων επιθυμιών, όργανώνει αντίστοιχως ομάδας 3 - 4 μελών. Καλεΐ τά παιδιά καί εκλέγουν ένα 3/μελές ή 5/μελές Συμβούλιον τάξεως. Συζητεί μέ κάθε ομάδα χωριστά διά τό πρόγραμμα των δραστηριοτήτων. Κάθε όμάς παρουσιάζει εις τήν τάξιν τό πρόγραμμά της, αναπτύσσεται συζητήσις καί όριστικοποιούνται τά πλαίσια καί οί στόχοι δραστηριοτήτων των ομάδων. Κατόπιν συζητήσεως, αποφασίζεται όπως τό Συμβούλιον τής τάξεως έχη ως έργον του τόν συντονισμόν του έργου των ομάδων καί τήν τακτικήν συνεργασίαν μέ τόν διδάσκαλον καί τόν διευθυντήν του σχολείου επί σοβαρών θεμάτων.

γ) **Λειτουργία:** Αί εκ μαθητών ομάδες έπιλαμβάνονται του έργου των. Ό διδάσκαλος βοηθεΐ, ύπομνήσκει καί βελτιώνει δραστηριότητας. Συμμετέχει κατ' αρχάς εις τήν εκτέλεσιν των καθηκόντων κάθε όμάδος καί μέ διακριτικότητα κατευθύνει τό έργον των. Τό Συμβούλιον τής τάξεως τήν 1ην εκάστου μηνός επισκέπτεται τόν διδάσκαλον καί συζητεί γενικά θέματα τής σχολικής ζωής. Άνά 4/μηνον ή 6/μηνον όργανούται άπολογισμός του έργου των ομάδων ενώπιον όλης τής τάξεως, αναπτύσσεται συζήτησις καί κριτική καί προγραμματίζονται αι μελλοντικά δραστηριότητες. Αί ομάδες, μετά τούς άπολογισμούς των, αναδιοργανώνονται μέ άλλαγήν των μελών κατά τας δηλουμένας επιθυμίας των παιδιών. Κάθε όμάς τηρεί ήμερολόγιον δραστηριοτήτων καί στοιχεΐα εκ του έργου της. Εις τό τέλος του έτους, όλα τά στοιχεΐα παραδίδονται εις τόν διδάσκαλον καί φυλάσσονται, διά ν' αποτελέσουν πολυτίμως πηγάς διά τό έργον τής σχολικής κοινότητος κατά τό επόμενον έτος.

δ) **Άξιολόγησις:** Αί άνωτέρω ομάδες δραστηριοτήτων καί τό Συμβούλιον τής

τάξεως αποτελούν μίαν σχολικήν κοινότητα μέ τρεις οίονει εξουσίας, τήν νομοθετικήν (προγραμματισμός τοῦ ἔργου τῶν ομάδων), τήν ἐκτελεστικήν (ἐκτέλεσις τῶν ὑπευθύνων ἔργων ὑπό τῶν ομάδων), καί τήν δικαστικήν (ἀπολογισμός τῶν ομάδων καί συζήτησις). Ἡ παρακολούθησις καί ἡ διακριτική ἐποπτεία τοῦ διδασκάλου δύνανται νά ἐξασφαλίζουν τήν γόνιμον δραστηριότητα τῶν ομάδων. Ἡ πείρα ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ συστήματος τῆς κατευθυνομένης αὐτοδιοικήσεως εἰς τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς γενικεύσεως αὐτοῦ τοῦ ἀπλοῦ κοινωνικοῦ θεσμοῦ εἰς τὰ σχολεῖα μας.

9. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. «Διδάσκοντες τὰ παιδιὰ ἐκεῖνα, πού πρέπει νά γνωρίζουν, διὰ νά ἐκπληροῦν, αὐριον, τόν ρόλον των ὡς πολῖται, συμπληρώνομεν τήν ἡθικήν ἀγωγὴν των». «Θά καλλιεργήσωμεν, πρώτον, ἡθικοὺς ἀνθρώπους, διὰ νά ἔχωμεν ἐπειτα καλοὺς πολῖτας». Συσχετίσατε καί κρίνατε αὐτάς τὰς δύο ἀπόψεις.
2. Ἀναλύσατε τὰς φράσεις: α) «... πολίτην γενέσθαι τέλεον, ἄρχειν τε καί ἀρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης», β) «Κοινωνική ἐπάρκεια», γ) «πολιτική εὐθύνη» καί δ) «κοινωνία ἐμπεριρος εἰς τόν παγκόσμιον χώρον ἀλλά καί διασώζουσα τήν ἐθνικήν τῆς ταυτότητα».
3. Ἀναπτύξατε τήν ἀρχαίαν σκέψιν συσχετίζοντες αὐτήν πρός τὰ θέματα τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀγωγῆς: «Ὁ Ζεύς, φοβηθεὶς μὴ ἀπολεσθῇ τό γένος τῶν ἀνθρώπων, ἐδωρήσατο αὐτῷ αἶδω καί δίκην». (συνεπτυγμένη ἀπόδοσις, Πλάτωνος Πρωταγόρας).

10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. R. HUBERT, μεταφ. Κ. Κίτσου – Β. Σκουλάτου, Γεν. Παιδαγωγική, σελ. 317, 129, 135.
2. Γ. Ζομπανάκη, Ἀγωγή τοῦ πολίτου, Ἀθήναι.
3. Α. Τσίριμπα, Εἰδικὴ Διδακτική, 1969, σελ. 251 - 252.
4. α) R. HUBERT, ἐν. ἀν., σελ. 453 - 454. β) Γ. Ζομπανάκη, Πολιτειακὴ Ἀγωγή εἰς Μεγ. Παιδαγ. Ἑγκ., τ. 4ος, σελ. 546 - 548.
5. Ὁ Κερσενοστάινερ (Γερμανία, 1854 - 1932) διεκήρυττεν: «Εἰς τήν πολιτειακὴν ἀγωγὴν πρόκειται ὄχι τόσο διὰ τὴν θεωρίαν καί τὸν ἀπεριόριστον ἐγκυκλοπαιδισμόν, ὅσον διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν δυνάμεων τῆς σκέψεως καί κρίσεως, διὰ τὴν χαλύβδωσιν τῆς προσωπικῆς βουλήσεως, τὴν καλλιέργειαν τοῦ συναισθήματος καί τῆς φαντασίας, διὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ψυχῆς νά δεχθῇ τὰς ἀνωτέρας ἡθικὰς ἀξίας τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀληθοῦς καί τοῦ ὠραίου». (Μεγ. Παιδαγ. Ἑγκυκλ., τ. 4ος, σελ. 547).
6. Κ. Ι. Κίτσου, α) Ἡ κοινωνικότητα τοῦ παιδιοῦ, Ἰωάννινα, 1961, β) Ἡ ἐξέλιξις τῆς συναισθηματικότητος, περιοδ. «Ἑλληνο - Χριστ. Ἀγωγή», τ. 212 - 214/1972, γ) Ἡ ἐννοία τῆς πατρίδος εἰς τὰ παιδιὰ, περιοδ. «Ἑλληνοχριστ. Ἀγωγή», Φεβρ. - Μάρτιος 1969.
7. Κ. Κίτσου, Ψυχολογία τῆς μαθήσεως, Ἀθήναι 1971, σελ. 287 - 309.
8. Γ. Ζομπανάκη, Πολιτειακὴ ἀγωγή, εἰς Μεγ. Παιδ. Ἑγκυκλ. τ. 4ος σελ. 546 - 548.
9. α) Γ. Ζομπανάκη, Ἀγωγή τοῦ πολίτου, ἐν. ἀν. β) Ἀναλυτικὸ καὶ ὠρολόγιον πρόγραμμα μαθημάτων τοῦ Δημ. Σχολείου, Ἐθν. Τυπογραφεῖο, Ἀθήνα, 1977.

XXIV. Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΟΛΙΓΟΘΕΣΙΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

1. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Εἰς τὰ ὀλιγοθέσια σχολεῖα λειτουργοῦν ὅλαι αἱ τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀλλὰ δέν ὑπάρχουν ἀντίστοιχοι διὰ κάθε τάξιν διδάσκαλοι, διότι δέν συμπληροῦται ὁ ἀπαραίτητος ἀριθμός μαθητῶν συνολικῶς καί κατὰ τάξιν. Βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτῶντων μαθητῶν, ὀρίζεται καί ὁ ἀντίστοιχος ἀριθμός διδασκάλων. Αἱ τάξεις συνενώνονται κατὰ πνευματικήν συγγένειαν μαθητῶν, ἀποτελοῦν ὁμάδας τάξεων καί στεγάζονται εἰς τήν αὐτὴν αἴθουσαν. Εἰς ἐκάστην ὁμάδα τάξεων διδάσκει ἕνας διδάσκαλος καί τὸ σχολεῖον λαμβάνει τήν ὀνομασίαν του (πενταθέσιον, τετραθέσιον, τριθέσιον, μονοθέσιον) ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν διδασκάλων του.¹

Ἡ συνένωσις τῶν τάξεων ὑπὸ τήν αὐτὴν αἴθουσαν ἐνεργεῖται συνήθως ὡς ἀκολούθως: 1) Εἰς τὸ μονοθέσιον (1/θέσιον) σχολεῖον ὅλαι αἱ τάξεις ἀποτελοῦν μίαν ὁμάδα, συνενώνονται εἰς τρία συνδιδασκόμενα τμήματα, στεγάζονται εἰς τήν αὐτὴν αἴθουσαν καί διδάσκονται ἀπὸ ἕνα μόνον διδάσκαλον ὅλα τὰ μαθήματα. 2) Εἰς τὸ 2/θέσιον σχολεῖον, ὅλαι αἱ τάξεις χωρίζονται εἰς δύο ὁμάδας, τὴν πρώτην ὁμάδα μέ τὰς Α' καὶ Β' τάξεις καί τὴν δευτέραν ὁμάδα μέ τὰς Γ' + Δ' καὶ Ε' + ΣΤ' τάξεις ἢ τὴν πρώτην ὁμάδα μέ τὰς Αην καὶ Γ' + Δ' τάξεις καί τὴν δευτέραν ὁμάδα μέ τὰς Βαν καὶ Ε' + ΣΤ' τάξεις, καί ἔχουν δύο μόνον διδασκάλους, ἕνα διὰ κάθε ὁμάδα τάξεων. 3) Εἰς τὸ 3/θέσιον σχολεῖον αἱ τάξεις χωρίζονται εἰς τρεῖς ὁμάδας, τὴν 1ην μέ τὰς Α' + Β' τάξεις, τὴν 2αν μέ τὰς Γ' + Δ' τάξεις καί τὴν 3ην μέ τὰς Ε' καὶ ΣΤ' τάξεις, καί ἔχουν τρεῖς διδασκάλους. 4) Εἰς τὸ 4/θέσιον σχολεῖον αἱ τάξεις χωρίζονται εἰς τέσσαρας ὁμάδας, τὴν 1ην μέ τὰς Α' + Β' τάξεις, τὴν 2αν μέ τὰς Γ' + Δ' τάξεις, τὴν 3ην μέ τὴν Ε' τάξιν καί τὴν 4ην μέ τὴν ΣΤ' τάξιν, καί ἔχουν τέσσαρας διδασκάλους. 5) Εἰς τὸ 5/θέσιον σχολεῖον αἱ τάξεις χωρίζονται εἰς πέντε ὁμάδας, τὴν 1ην μέ τὰς Α' + Β' τάξεις, τὴν 2αν μέ τὴν Γ' τάξιν, τὴν 3ην μέ τὴν Δ' τάξιν, τὴν 4ην μέ τὴν Ε' τάξιν καί τὴν 5ην μέ τὴν ΣΤ' τάξιν, καί ἔχουν πέντε διδασκάλους. Ἡ συνένωσις τῶν τάξεων δύναται νὰ λάθῃ καί ἄλλας μορφάς.

Εἰς κάθε ὁμάδα τάξεων, μέ τὸν ἕνα διδάσκαλον, ὀργανώνονται συνδιδασκόμενα τμήματα, εἰς τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται δύο συνήθως τάξεις καί διδάσκονται ἀπὸ κοινοῦ καί εἰς τὰς δύο τάξεις τὰ περισσότερα μαθήματα καί ὠρισμένα, ἰδιαιτέρως, εἰς ἐκάστην τάξιν.

Μέ τὴν ἀνωτέρω κατάστασιν γεννᾶται σοβαρὸν πρόβλημα διὰ τὸν διδάσκαλον, πού ἔχει εἰς τὴν αἴθουσάν του δύο ἢ περισσότερας τάξεις καί ἕνα ἢ περισσότερα συνδιδασκόμενα τμήματα καί ὀφείλει νὰ διδάξῃ ὅλα τὰ μαθήματα τοῦ προγράμματος εἰς χρόνον ἴσον πρὸς τὸν διαθέσιμον εἰς τὰ πλήρη σχολεῖα. Ἰδιαιτέρως, διὰ τὸν διδάσκαλον τοῦ μονοθεσίου σχολείου, τὸ πρόβλημα εἶναι λίαν σοβαρὸν, διότι, ἔχων εἰς τὴν αὐτὴν αἴθουσαν μαθητὰς ὅλων τῶν τάξεων, ὀφείλει νὰ διδάσκῃ ὁλόκληρον τὴν ὕλην εἰς ὅλας τὰς τάξεις μόνος του καί εἰς τὸν συνήθη δι' ὅλα τὰ σχολεῖα χρόνον ἡμερησίας ἐργασίας καί νὰ ἐξασφαλίζῃ γόνιμον ἀπασχόλησιν, καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, εἰς ὅλους τοὺς μαθητὰς.

Τό πρόβλημα, λοιπόν, εις τά όλιγοθέσια σχολεία είναι ή έλλειψις έπαρκούς χρόνου διδασκαλίας τών μαθημάτων. Διά τήν λύσιν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, εφαρμόζονται πέντε μεθοδικαί ενέργειαι.

2. ΜΕΘΟΔΙΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΙ

Αί μεθοδικαί ενέργειαι, διά τήν λύσιν τοῦ προβλήματος έλλειψεως χρόνου, πρὸς κανονικήν διδασκαλίαν τών μαθημάτων εις τά όλιγοθέσια σχολεία, είναι αἱ ακόλουθοι: 1) ή συνδιδασκαλία τών τάξεων, 2) τά ήμίωρα εργασίας, 3) ή ελάφρυνσις τοῦ προγράμματος τῆς διδασκείας ὕλης, 4) ή επέκτασις τοῦ χρόνου ήμερησίας εργασίας καί 5) αἱ σωπηραί εργασίαι τών μαθητῶν.²

1. Ἡ συνδιδασκαλία τών τάξεων:

Οἱ μαθηταί τῶν Α' καί Β' τάξεων συνδιδάσκονται ἀπό κοινοῦ ὅλα τά μαθήματα ἐκτός ἀπό τήν Ἀνάγνωσιν καί τήν Ἀριθμητικήν. Ἐπιλέγονται κοινά θέματα ἐνιαίας διδασκαλίας καί πραγματοποιοῦνται ἀπό κοινοῦ ὅλαι αἱ φάσεις τῆς πορείας εις τήν ἐνιαίαν διδασκαλίαν (παρατήρησις – συσχέτισις – ἔκφρασις). Κατά τήν τρίτην φάσιν, τήν ἔκφρασιν καί μάλιστα τήν ἀφηρημένην ἔκφρασιν, τά δύο περιλαμβανόμενα εις αὐτήν μαθήματα, ή Ἀνάγνωσις καί ή Ἀριθμητική, διδάσκονται ἰδιαίτερος εις κάθε τάξιν ὡς ξεχωριστά μαθήματα, διότι ή ὕλη των διαφέρει πολύ καί ή ἀφομοιωτική ικανότης τῶν παιδῶν κάθε τάξεως δι' αὐτήν είναι ἐπίσης διάφορος.

Οἱ μαθηταί τῶν Γ' καί Δ' τάξεων ἀποτελοῦν ἐπίσης συνδιδασκόμενον τμήμα, ὅπως καί οἱ μαθηταί τῶν Ε' καί ΣΤ' τάξεων. Εἰς κάθε ἓνα ἀπό αὐτά τά συνδιδασκόμενα τμήματα διδάσκονται ἀπό κοινοῦ ὅλα τά μαθήματα πλὴν τῆς Ἀριθμητικῆς συνήθως. Τά μαθήματα κάθε τάξεως εις τό συνδιδασκόμενον τμήμα διδάσκονται ἐκ περιτροπῆς. Οὕτω, κατά ἓνα ἔτος, εις τό συνδιδασκόμενον τμήμα τῶν Γ' καί Δ' τάξεων διδάσκειται ή ὕλη τῶν μαθημάτων τῆς Γης τάξεως (Παλαιά Διαθήκη, Μυθολογία, Ἀναγνωστικόν Γης τάξεως κ.λ.π.) καί ἔχομεν τότε τόν Αον κύκλον συνδιδασκαλίας. Κατά τό ἐπόμενον ἔτος, εις τό τμήμα αὐτό διδάσκειται ή ὕλη τῶν μαθημάτων τῆς Δης τάξεως (Κ. Διαθήκη, Ἀρχαία Ἱστορία, Ἀναγνωστικόν Δης τάξεως κ.λ.π.) καί ἔχομεν τόν Βον κύκλον συνδιδασκαλίας. Τό αὐτό γίνεται καί διά τό συνδιδασκόμενον τμήμα τῶν Ε' καί ΣΤ' τάξεων.

Διά τῶν Αου καί Βου κύκλων συνδιδασκαλίας κατορθοῦται, ὥστε οἱ μαθηταί νά διδάσκωνται ὅλα τά μαθήματα καί νά κερδίζεται σημαντικός χρόνος. Μειονέκτημα αὐτῆς τῆς ἐνεργείας εἶναι τό ὅτι τά παιδιά δέν διδάσκονται τήν ὕλην ὑπό τήν λογικήν καί φυσιολογικήν τῆς σειράν, διότι, μέ τήν ἐκ περιτροπῆς διδασκαλίαν τῶν κεφαλαίων, θά συμπέσῃ μαθηταί τῆς Γης τάξεως π.χ. νά διδάσκωνται τήν Καινήν Διαθήκην καί τήν Ἀρχαίαν Ἱστορίαν (Βος κύκλος συνδιδασκαλίας), χωρίς προηγουμένως νά ἔχουν διδαχθῇ τά μαθήματα τοῦ Αου κύκλου (Π. Διαθήκη, καί Μυθολογία). Πρὸς μερικὴν ἄρσιν τοῦ μειονεκτήματος, κατά τήν περίπτωσιν αὐτήν, ὁ διδάσκαλος, εις τήν ἀρχήν τοῦ ἔτους καί κατά τά πρῶτα μαθήματα, διδάσκει λίαν περιληπτικῶς, εις 1 - 2 διδακτικὰς ὥρας, τά κεφάλαια τῆς ὕλης, πού ἀνήκουν εις τόν Αον κύκλον καί θά διδαχθοῦν κατά τό ἐπόμενον ἔτος συνδιδασκαλίας.

2. Τά ήμίωρα εργασίας:

Κάθε μάθημα εις κάθε συνδιδασκόμενον τμήμα καταλαμβάνει χρονικήν ἔκτασιν 20 - 22' λεπτῶν τῆς ὥρας, ἥτοι τόν ήμισιον χρόνον ἐκ τοῦ κανονικοῦ (45' λεπτά) τῆς ὠριαίας διδασκαλίας, καί διά τοῦτο λέγεται ήμίωρον εργασίας.

Κατά τό ήμίωρον εργασίας, ὁ διδάσκαλος περιορίζει τήν ἰδικήν του διδασκαλίαν

μέ τούς μαθητάς τοῦ συνδιδασκομένου τμήματος εἰς ὠρισμένας φάσεις τῆς τριμεροῦς πορείας διδασκαλίας (παρατήρησις – ἐπεξεργασία καί συσχετίσις – ἔκφρασις), ἀναλόγως πρός τήν φύσιν τοῦ μαθήματος, ἐνῶ διά τὰς ὑπολοίπους φάσεις διδίδει ὁδηγίας εἰς τοὺς μαθητάς νά ἐργασθοῦν, ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς, μόνοι των, σιωπηρῶς. Ἔτσι, εἰς τὰ μαθήματα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τῶν μαθηματικῶν, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς Γεωγραφίας ἐπιλέγει ἀπό τήν πορείαν διδασκαλίας τήν φάσιν τῆς ἐπεξεργασίας καί συσχετίσεως, διά νά ἐξη ὁ ἴδιος ἐπαφήν μέ τοὺς μαθητάς, ἐνῶ διά τὰς δύο ἄλλας φάσεις (παρατήρησις καί ἔκφρασις) συνηθίζει τοὺς μαθητάς νά ἐργάζωνται, μόνοι των, σιωπηρῶς καί ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς. Εἰς τὰ μαθήματα, ποῦ ἀπαιτοῦν διηγηματικὴν μορφήν, ἐπιλέγει τήν πρώτην φάσιν, τήν παρατήρησιν, καί διηγείται ὁ ἴδιος τήν ἱστορίαν, διά νά παρατηρήσουν νοερῶς οἱ μαθηταὶ τὰς ἀφηγουμένας σκηνάς καί νά ἐργασθοῦν μόνοι των κατόπιν εἰς τὰς δύο ἄλλας φάσεις, τήν ἐπεξεργασίαν καί τήν ἔκφρασιν, μέ τὰς ὁδηγίας του.

Οἱ ἐργαζόμενοι σιωπηρῶς μαθηταὶ παραμένουν εἰς τήν αἴθουσαν, μετακινούνται ἀθροῦσως εἰς τήν βιβλιοθήκην, εἰς τὸ ἐργαστήριον, εἰς τὸν σχολικὸν κήπον κ.λ.π., πρός συγκέντρωσιν στοιχείων. Ἡ σιωπηρῶς ἐκτελουμένη ἐργασία τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῶν ὠρισμένων φάσεων τῆς πορείας παρακολουθεῖται ἀπὸ τὸν διδάσκαλον καί τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας αὐτῆς παρουσιάζεται, συζητεῖται καί ἐλέγχεται μέ τήν ἐπ' ὀλίγον συμμετοχὴν τοῦ διδασκάλου εἰς ἐνδιάμεσον χρόνον.

Ὁ διδάσκαλος, περατώνων τῆς διδασκαλίας του μέ ἓνα συνδιδασκόμενον τμήμα, μετακινεῖται ἀμέσως εἰς ἄλλο συνδιδασκόμενον τμήμα ἐντὸς τῆς αὐτῆς αἰθούσης, διά νά διδάξῃ πάλιν καί εἰς αὐτὸ ἐπὶ ἓνα ἡμίωρον.

Διά τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τῶν ἡμῶρων ἐργασίας, κερδίζεται ἀξιόλογος χρόνος (12 ἡμίωρα εἰς 6/ωρον ἡμερησίαν ἐργασίαν, πρός διδασκαλίαν 12 ἀντιστοίχων μαθημάτων), πραγματοποιοῦνται ὅλαι αἱ φάσεις τῆς πορείας διδασκαλίας τῶν μαθημάτων καί συνηθίζουν οἱ μαθηταὶ εἰς αὐτενεργὸν ἔρευναν καί ἐργασίαν.

3. Ἡ ἐλάφρυνσις τοῦ προγράμματος τῆς διδασκαλίας ὕλης.

Ἐκ τῶν κεφαλαίων κάθε μαθήματος ἐπιλέγονται αἱ κυριώτεροι οὐσιώδεις γνώσεις πρός διδασκαλίαν καί ἀπλῶς ἀναφέρονται ἢ παραλείπονται αἱ ἄλλαι. Εἰς τὰ φυσιογνωστικά π.χ. διδάσκονται, ἀπὸ τὰς κατηγορίας τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων, οἱ κυριώτεροι ἀντιπρόσωποι αὐτῶν, ἐνῶ τὰ ἄλλα φυτὰ καί ζῶα τῆς ὁμοταξίας ἀναφέρονται ἀπλῶς.

Ὁρισμένα συγγενῆ μαθήματα, ὅπως εἶναι ἡ Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία (θρησκευτικά) καί ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία (Ἱστορία), συμπτύσσονται καί τὰ κοινὰ κεφάλαιά των διδάσκονται μόνον κατὰ τὸ ἓνα μάθημα.

Διά τῶν ἀνωτέρω ἐνεργειῶν, ἐλαφρύνεται τὸ πρόγραμμα διδασκαλίας ὕλης εἰς κάθε συνδιδασκόμενον τμήμα, κατὰ τήν διάρκειαν τοῦ ἔτους, καί ἐξοικονομεῖται χρόνος.

4. Ἡ ἐπέκτασις τοῦ χρόνου τῆς ἡμερησίας ἐργασίας:

Εἰς τὰ ὀλιγοθέσια σχολεῖα καί κυρίως εἰς τὸ μονοθέσιον ἐπεκτείνεται ὁ χρόνος τῆς ἡμερησίας σχολικῆς ἐργασίας κατὰ ἡμίσειαν ἢ κατὰ μίαν διδακτικὴν ὥραν, ἢ ὅποια πραγματοποιεῖται εἴτε ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὸ πρωϊνὸν ὥρariον εἴτε κατὰ τὸ ἀπογευματινὸν ὥρariον, διά τῆς ἀναλόγου κατανομῆς τῶν ὥρῶν εἰς πρωϊνάς καί ἀπογευματινάς ὥρας ἐργασίας.

Ὅταν ἡ ὅλη ἡμερησία σχολικὴ ἐργασία πραγματοποιεῖται μόνον κατὰ πρωϊνὸν ὥρariον, τότε συμβαίνει, μέ τήν αὐξησιν τοῦ χρόνου διά τὰ ὀλιγοθέσια σχολεῖα, νά παρατείνεται ἡ λήξις τῶν μαθημάτων εἰς προχωρημένας μεσημβρινὰς ὥρας. Εἰς

τήν περίπτωσιν αὐτήν, κρίνεται ἀπαραίτητον, ὅπως: α) παρέχεται ἓνα πρόχειρον γεῦμα εἰς τὰ παιδιά ἀπό τούς γονεῖς των ἢ τό σχολεῖον, περί τήν 11ην πρωϊνήν ὥραν, καί β) ἀποχωροῦν ἀπό τό σχολεῖον, περατώνοντες τās ἐργασίας των, οἱ μαθηταὶ τῶν Α' καί Β' τάξεων, περί τήν 12ην ὥραν, καί οἱ μαθηταὶ τῶν Γ' καί Δ' τάξεων, περί τήν 13ην ἢ 13³⁰ ὥραν.

"Ὅταν ἡ ὅλη ἡμερησία σχολική ἐργασία κατανέμεται εἰς πρωϊνόν (4 - 4½ ὥραι) καί εἰς ἀπογευματινόν (2 - 2½ ὥραι) ὥρариον, κρίνεται σκόπιμον, ὅπως: α) κατὰ τό πρωϊνόν ὥρариον ἐργασίας διδάσκονται τὰ ἑλληνικά, τὰ μαθηματικά καί τὰ φυσικογνωστικά καί κατὰ τό ἀπογευματινόν ὥρариον τὰ φρονηματιστικά καί τὰ τεχνικά μαθήματα καί β) εἰς περίπτωσιν μεγάλου ἀριθμοῦ μαθητῶν (κυρίως διὰ τό μονοθέσιον), προσέρχονται εἰς τό σχολεῖον, κατὰ τό πρωϊνόν ὥρариον, μόνον οἱ μαθηταὶ τῶν μεσαίων καί ἀνωτέρων τάξεων καί, κατὰ τό ἀπογευματινόν ὥρариον, μόνον οἱ μαθηταὶ τῶν δύο πρώτων τάξεων, πρὸς ἐξασφάλισιν ἡσυχίας εἰς τήν αἴθουσαν καί ἀνέτου διδασκαλίας.

5. Αἱ σιωπηραὶ ἐργασίαι τῶν μαθητῶν:

Κατὰ τās σιωπηράς ἐργασίας, οἱ μαθηταὶ ἐργάζονται σιωπηρῶς μόνον των, ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς, ὑπὸ τήν κατεύθυνσιν καί ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου μέ σκοπόν τήν παραγωγὴν προϊόντος μαθήσεως.

Αἱ ἐργασίαι αὗται ἀνατίθενται εἰς τούς μαθητὰς κάθε συνδιδασκομένου τμήματος πρὸ τῆς ἐνάρξεως ἢ μετὰ τήν λήξιν τῆς διδακτικῆς ἐπὶ ἓνα ἡμίωρον ἐπαφῆς τοῦ διδασκάλου μέ τό τμήμα αὐτό ἥτοι κατὰ τόν χρόνον, πού δέν ἔχει μάθημα μέ τόν διδάσκαλον τό τμήμα αὐτό. Μέ τās σιωπηράς ἐργασίας, οἱ μαθηταὶ, ὡς ἐλέγχθη ἀνωτέρω, καλύπτουν αὐτενεργοῦντες μίαν ἢ δύο φάσεις τῆς τριμεροῦς πορείας τῆς διδασκαλίας εἰς κάθε μάθημα, τήν παρατήρησιν ἢ τήν ἐπεξεργασίαν καί ὅπως-δήποτε, πάντοτε, τήν ἔκφρασιν ἢ ἀσκήσιν. Δύνανται, ἐπίσης, μετὰ τήν λήξιν τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν των, νά ἐργασθοῦν ἐλευθέρως οἱ μαθηταὶ εἰς ἐπαναλήψεις ὕλης, εἰς μελέτην βιβλίων καί περιοδικῶν, εἰς πατριδογνωστικὰς μελέτας, εἰς καλλιτεχνικάς ἐργασίας, κατὰ τήν κρίσιν των, καί νά παρουσιάζουν τὰ ἔργα των, ἀργότερον, εἰς τούς συμμαθητὰς καί τόν διδάσκαλόν των.

Διὰ νά εἶναι ἀποδοτικαὶ καί εὐχάριστοι αἱ σιωπηραὶ ἐργασίαι, πρέπει νά πληροῦν τās ἐξῆς προϋποθέσεις: α) Νά εἶναι πρωτίστως ἐργασίαι παραγωγικαὶ καί δημιουργικαὶ καί ὀλιγώτερον ἀναπαραγωγικαὶ καί ἀναπλαστικά. β) Νά ἱκανοποιοῦν τὰ διαφέροντα τῶν παιδιῶν κατὰ ἡλικίας. γ) Νά ἀνταποκρίνονται εἰς τήν τοπικὴν, χρονικὴν καί σχολικὴν πραγματικότητα. δ) Νά εἶναι πρωτότυποι καί ἀνάλογον πρὸς τήν ἀτομικότητα τῶν παιδιῶν. ε) Νά θέτουν εἰς ἐνέργειαν ὅλας τās ἐσωτερικάς δυνάμεις τῶν μαθητῶν. στ) Νά ἐπιφέρουν ἠθικὴν, αἰσθητικὴν, κοινωνικὴν καί πρακτικὴν μὀρφωσιν. ζ) Νά ἀποπερατώνονται πλήρως εἰς χρόνον ἐπακριθῶς καθοριζόμενον καί ἀνάλογον πρὸς τήν φύσιν των, τό εἶδος των καί τās δυσκολίας των. η) Νά διατυπώνονται πλήρως καί ὀρθῶς, ὥστε νά εἶναι κατανοηταὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν. θ) Νά διεξάγονται μέ τάξιν, καθαριότητα, πειθαρχίαν, σιγὴν καί οἰκονομίαν χρόνου καί δυνάμεων.

Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω, ἀπαιτοῦνται: πλουσία μαθητικὴ βιβλιοθήκη, ἄφθονα ἐποπτικά μέσα καί ὄργανα ἐρευνῶν καί χειροτεχνικῆς ἐργασίας, ποικίλα ὀλικά, παιδαγωγικά παιγνίδια, σχολικόν τυπογραφεῖον (πρόχειρον ἢ κανονικόν μέ στοιχεῖα), σχολικὸς κήπος, ἰδιαίτερα αἰθουσα μελέτης καί ἐργαστηρίου καί ἐθισμός τῶν μαθητῶν εἰς ὁμαδικὰς ἐργασίας, εἰς ἀλληλοβοήθειαν καί εἰς σεβασμὸν τῆς ἐργασίας, τῶν ὀργάνων καί τῶν ὑλικῶν τοῦ ἄλλου.

Ὁ ἔλεγχος τοῦ προϊόντος τῆς σιωπηρᾶς ἐργασίας τῶν μαθητῶν ἐνεργεῖται: α) ὑπὸ τοῦ διδασκάλου μέ συμβουλᾶς, διορθώσεως καὶ ἐνθαρρύνσεις, β) μέ δελτία ἐτοιμῶν ἀπαντήσεων, τὰ ὁποῖα δίδονται εἰς τοὺς μαθητάς, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας των, διὰ νά προβαίνουν εἰς σύντομον αὐτοδιόρθωσιν, τήν ὁποίαν ἐλέγχει ὁ διδάσκαλος, καί γ) ὑπὸ καλῶν μαθητῶν μεγαλυτέρων τάξεων καί μέ τελικόν σύντομον ἔλεγχον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Ὅπως δὴποτε, ὁ διδάσκαλος ὀφείλει, ἐνῷ διδάσκει εἰς ἓνα συνδιδασκόμενον τμήμα, νά ἐποπτεύῃ ταυτόχρονως, καταλλήλως μετακινούμενος, τοὺς σιωπηρῶς ἐργαζομένους μαθητάς καί νά τελῇ εἰς συνεχή δι' αὐτοὺς ἐγρήγορσιν. Σκόπιμον εἶναι, εἰς εἰδικούς ὀνομαστικούς πίνακας εἰς τόν τοῖχον, νά σημειώνεται ἡ ἀπόδοσις τῶν σιωπηρῶς ἐργαζομένων μαθητῶν, διὰ τήν δικαίωσιν καί τήν ἀμύλλαν μεταξύ των.

Αἱ σιωπηραὶ ἐργασίαι δύνανται νά εἶναι: α) ἀντίστοιχοι διὰ τήν μίαν ἢ τὰς δύο φάσεις τῆς πορείας διδασκαλίας κάθε μαθήματος, β) ἀντίστοιχοι διὰ κεφάλαια ὕλης, γ) γενικοῦ διαφέροντος, δ) ἐλεύθεροι, ε) ἀτομικά, στ) ὁμαδικά καί ζ) ἐξατομικευμένοι ἤτοι εἰδικαὶ ἀσκήσεις κατάλληλοι δι' ἄδυνάτους, διὰ μέσης ἀποδόσεως καί διὰ προχωρημένους μαθητάς, γραμμένοι εἰς εἰδικὰ δελτία (καρτέλλαι) μέ ἀνάλογα σκίτσα, εἰκόνας καί παραστάσεις, ὡς ἐλέχθη εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον (Εἰσαγωγικά θέσεις: ἡ ὀργάνωσις τῆς διδακτικῆς ἐργασίας).³

3. ΠΡΑΚΤΙΚΑΙ ΟΔΗΓΙΑΙ⁴

1. Ἡ ἐνιαία συγκεντρωτικὴ διδασκαλία δύνανται ἐπιτυχῶς νά ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰς δύο πρώτας τάξεις τοῦ 1/θεσίου καί τῶν ἄλλων ὀλιγοθεσίων σχολείων μέ συνδιδασκαλίαν ὧν τῶν φάσεων τῆς πορείας τῆς εἰς τὸ συνδιδασκόμενον τμήμα (παρατήρησις πραγμάτων καί φαινομένων, συσχετίσις εἰς τόπον, χρόνον, ἀνθρώπους καί σύμπαν, ἔκφρασις συγκεκριμένη). Εἰς τήν φάσιν τῆς ἀφηρημένης ἐκφράσεως διαχωρίζεται τὸ συνδιδασκόμενον τμήμα καί διδάσκονται χωριστὰ εἰς κάθε τάξιν ἡ Ἀνάγνωσις καί ἡ Ἀριθμητική.

2. Ἡ ὀλική μέθοδος πρώτης Ἀναγνώσεως ἐφαρμόζεται ὁπωςδὴποτε εἰς τήν Ἀγν. τάξιν, ἀφοῦ ἔχη υἱοθετηθῇ δι' ὅλα τὰ μαθήματα ἡ ἐνιαία συγκεντρωτικὴ διδασκαλία καί διότι εἶναι εὐκόλον εἰς τόν διδάσκαλον νά ἐτοιμάσῃ τὸ ὕλικόν διὰ τοὺς ὀλίγους μαθητάς, πού θά ἔχη συνήθως εἰς τήν τάξιν αὐτήν.

3. Τὰ κυρίαρχα μαθήματα ἐβδομάδος πρέπει νά ἐφαρμόζωνται ὁπωςδὴποτε εἰς τὸ μονοθέσιον καί τὰ ἄλλα ὀλιγοθέσια σχολεῖα, διότι ἐξυπηρετεῖται δι' αὐτῶν ὁ διδάσκαλος εἰς τόν πολὺν φόρτον προπαρασκευῆς του.

4. Οἱ ὁδηγοὶ διὰ τοὺς μαθητάς τῶν μικροτέρων τάξεων: Ὁ διδάσκαλος ὀρίζει ἐκ περιτροπῆς καλοῦς μαθητάς τῶν μεγαλυτέρων τάξεων, οἱ ὁποῖοι, περατώνοντες τὰς σιωπηρὰς τῶν ἐργασίας, θά δύνανται νά παρακολουθοῦν τοὺς σιωπηρῶς ἐργαζομένους μικροὺς μαθητάς, νά τοὺς βοηθοῦν καί νά διορθώσουν τὰς ἀπλᾶς ἐργασίας των.

5. Δύσκολοι τάξεις, ἀπὸ ἀπόψεως ἀφομοιώσεως τῆς διδακτέας ὕλης, θεωροῦνται ἡ Αἡ, ἡ Γῆ καί ἡ Εἰς καί διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νά προσέξῃ περισσότερον τοὺς μαθητάς τῶν τάξεων αὐτῶν μέ πολλήν διακριτικότητα, διὰ νά τοὺς μύσῃ εἰς τὰς νέας τεχνικάς μελέτης καί ἐργασίας καί νά τοὺς ἀσκήσῃ εἰς τὰς νέας γνώσεις.

6. Αἱ ἐκ μαθητῶν ὁμάδες δραστηριοτήτων σχολικῆς ζωῆς πρέπει, εἰς τὰ μονοθέσια σχολεῖα, νά συγκροτῶνται ἀπὸ μαθητὰς ὧν τῶν τάξεων, (μικροὺς καί με-

γάλους), διά νά ὁμοιάζουν αἱ ὁμάδες αὐταί μέ τās φυσικάς ὁμάδας, πού συγκροτοῦν αὐθορμήτως τά παιδιά εἰς τό χωρίον ἢ τήν συνοικίαν των (συντροφίές) διά τά παιγνίδια των.

7. Τό χειρόγραφον περιοδικόν καί ἡ ἡμερίς τοῦ τοίχου περιλαμβάνουν ἐργασίας τῶν μαθητῶν ἀπό ὅλας τās τάξεις.

8. Αἱ ψυχολογικά παρατηρήσεις τοῦ διδασκάλου εἰς τό μονοθέσιον σχολείου δύνανται νά εἶναι πλουσιώτεροι καί ἀκριθέστεροι, διότι ὁ διδάσκαλος ἔχει εἰς τήν διάθεσίν του κάθε παιδί ἐπὶ περισσότερα ἔτη καί εἰς ποικίλας ἐλευθέρας ἐκδηλώσεις του. Διά τοῦτο, συγκεντρώνουν ὁ διδάσκαλος σχετικά στοιχεῖα, ἔχει πολῦτιμον ψυχολογικόν ὕλικόν, χρήσιμον διά τόν προσανατολισμόν τῶν ἀποφοιτῶντων ἐκ τοῦ σχολείου του.

9. Κατά τās ἐντακτικές γεωργικάς ἐργασίας τῶν γονέων, εἰς ὠρισμένας περιόδους τοῦ ἔτους, κρίνεται σκόπιμον, ὅπως εἶναι ἐπιεικής ὁ διδάσκαλος ὡς πρός τήν τακτικήν φοίτησιν τῶν μαθητῶν καί ὅπως περιορίζῃ τό διδακτικόν ἔργον, διά τοὺς ὀλίγους προσερχομένους κατά τόν χρόνον ἐκείνον μαθητάς, εἰς ἐπαναλήψεις διδασθείσης ὕλης καί εἰς ἀσκήσεις. Ἔτσι, θά δοθῇ εὐκαιρία εἰς τοὺς ἀγροτόπαιδας νά βοηθήσουν τοὺς γονεῖς των, εἰς περίοδον αἰχμῆς τῆς ἐργασίας των, νά μάθουν πολλά καί ν' ἀγαπήσουν τήν γῆν καί τοὺς μοχθοῦντας οἰκείους των, χωρίς νά χάσουν μαθήματα ἐπὶ νέων γνώσεων εἰς τό σχολεῖον. Βραδύτερον, ὁ διδάσκαλος, δι' ἐντακτικῆς διδασκαλίας, δύναται ν' ἀναπληρώσῃ τό κενόν.

10. Ἀπαραίτητος εἶναι ἡ πλήρης προπαρασκευὴ τοῦ διδασκάλου, καθ' ἡμέραν καί κατά τās διακοπὰς, ὡς πρός τήν διδασκτέαν ὕλην, ὡς πρός τās σιωπηράς ἐργασίας καί ὡς πρός τά μέσα καί ὄργανα διδασκαλίας.

5. ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΑ ΟΛΙΓΟΘΕΣΙΑ ΣΧΟΛΕΙΑ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ διδακτικὴ τῶν μαθημάτων εἰς τό μονοθέσιον καί τά ἄλλα ὀλιγοθέσια σχολεῖα συναντᾷ τά πλεονεκτήματα καί τά μειονεκτήματα τῶν σχολείων αὐτῶν.

1. **Πλεονεκτήματα:** α) Μέ τās σιωπηράς ἐργασίας τῶν μαθητῶν, τά μονοθέσια καί τά ἄλλα ὀλιγοθέσια σχολεῖα παρέχουν περιθώρια οὐσιαστικῆς αὐτενεργείας, ἐμπεδώνουν τās νέας γνώσεις καί γεννοῦν διαφέροντα πρός περαιτέρω μάθησιν, καθ' ὅσον, εὐρίσκόμενα τά παιδιά εἰς τήν αὐτὴν αἰθούσαν, ἀκούουν τὰ μαθήματα τῶν ἄλλων τάξεων.

β) Μέ τήν συμφοίτησιν μαθητῶν διαφόρων ἡλικιῶν εἰς τήν αὐτὴν αἰθούσαν, μέ τās ἐκ μαθητῶν ἐξ ὧν τῶν τάξεων ὁμάδας δραστηριοτήτων σχολικῆς ζωῆς καί μέ τās εὐκαιρίας κοινῶν παιγνιδίων, ἑορτῶν καί ἐκδρομῶν, τά σχολεῖα αὐτά ἔχουν ἀρίστης δυνατότητας, διά νᾶ καλλιεργήσουν ἠθικά καί κοινωνικά ἀρετάς εἰς τοὺς μαθητάς των (προστασία καί βοήθεια τῶν μεγαλυτέρων πρὸς τοὺς μικροτέρους, σεβασμός τῶν μικροτέρων πρὸς τοὺς μεγαλυτέρους, ἀδελφικὴ ἀγάπη, φυσικὴ παιδικὴ κοινότης μέ τήν μετακίνησιν καί διατήρησιν εἰς τό σχολεῖον τῆς αὐθορμήτου παιδικῆς συντροφιάς εἰς τό χωρίον ἢ τήν συνοικίαν).

γ) Μέ τήν παραμονὴν τοῦ ἰδίου διδασκάλου ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰς τό χωρίον ἢ τήν συνοικίαν καί μέ τήν παρακολούθησιν ὑπὸ τῶν παιδιῶν μαθημάτων, ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἀπὸ τόν αὐτόν διδάσκαλον, τό ὀλιγοθέσια σχολεῖα ἔχουν τήν εὐχέριαν νά ἀσκήσουν βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τās ψυχὰς τῶν μαθητῶν μέ τήν προσωπικότητα τοῦ

διδασκάλου, όταν μάλιστα οὗτος είναι, ὡς ὀφείλει νά είναι ὁ διδάσκαλος τῶν ὀλιγοθεσίων σχολείων, φορεῦς πάθους παιδαγωγίας.

2. **Μειονεκτήματα:** α) Ἡ πνευματική μόρφωσις τῶν μαθητῶν είναι ὀπωσδήποτε ἐλλιπής, διότι δέν ἐξαντλοῦνται πλήρως τὰ κεφάλαια τῆς διδακτέας ὕλης κατ' ἔτος. β) Ἡ σύγχυσις τῶν μαθητῶν εἰς τήν λογικήν σειράν τῶν γνώσεων είναι ἀναπόφευκτος μέ τά συνδιδασκόμενα τμήματα καί τούς ἐναλλασσομένους Αον καί Βον κύκλους συνδιδασκαλίας τῶν μαθημάτων εἰς τάς μεσαίας καί ἀνωτέρας τάξεις. γ) Ἡ κόπωσις τοῦ διδασκάλου είναι λίαν σοβαρά, διότι ὑποχρεοῦται νά προπαρασκευάζεται διά τά μαθήματα πολλῶν τάξεων, νά ἐλέγχει τούς σιωπηρῶς ἐργαζομένους μαθητάς, ἐνῶ συγχρόνως διδάσκει, καί νά ἀσκή ταυτοχρόνως παιδονομικόν καί διοικητικόν ἔργον. δ) Ἡ ἀναστάτωσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος καί τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας τῶν μαθητῶν καί τοῦ διδασκάλου είναι συχνή ἀπό τούς ἀναποφεύκτους θορύβους τῶν σιωπηρῶς ἐργαζομένων καί κινουμένων εἰς τήν αἴθουσαν μαθητῶν. Τά ἀνωτέρω μειονεκτήματα είναι πολύ σοβαρά. Ἀλλά καί ἡ ὑπαρξίς μονοθεσίων καί ὀλιγοθεσίων σχολείων είναι ἀναγκαία, διότι εἰς ὅλας τάς χώρας τοῦ κόσμου οἱ ἄνθρωποι συνεχίζουν, ἐξ αἰτίας πολλῶν λόγων, νά κατοικοῦν εἰς μικροῦς συνοικισμούς καί είναι ἀπαραίτητον τά τέκνα τῶν νά τύχουν στοιχειώδους μορφώσεως.

5. ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Σχολιάσατε τήν ἀποψιν: «Τό μονοθέσιον σχολεῖον είναι ἀναγκαῖον κακόν».
2. Ἀποδείξατε τήν ἀλήθειαν ἢ τό λάθος τῆς ἐξῆς θέσεως: «Ὁ διδάσκαλος εἰς τό μονοθέσιον σχολεῖον κουράζεται πολύ περισσότερο, ἀλλά καί εἰς αὐτό τό σχολεῖον ὁ εὐφυῆς μαθητής ἐργάζεται καλύτερον».
3. «Τό πρόγραμμα μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου περιέχει τό «Maximum» (τό μέγιστον), ἀπό τό ὅποιον ὁ διδάσκαλος τοῦ μονοθεσίου καί τῶν ἄλλων ὀλιγοθεσίων σχολείων ἐπιλέγει τό οὐσιώδες». Εἰς τί συνίσταται αὕτη ἡ ἐπιλογή; Δώσατε συγκεκριμένα παραδείγματα.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. α) Μεγάλη Παιδ. Ἐγκυκλοπαίδεια, τ. 3ος σελ. 757 - 759, β) J. CRESSOT, L'école à classe unique, Paris, 1952, γ) A. SOUCHE, Nouv. pedagogie pratique, p. 288 - 298. δ) Κ. Κίτσου, Συγκριτική Παιδαγωγική, σελ. 90 - 96.
2. α) Κων. Κίτσου: α) Ψυχολογία τῆς μαθήσεως, σελ. 273 - 335, β) R. DOTTRENS - Μετ. Κων. Κίτσου, Ἡ ἀτομικευμένη ἐργασία τῶν μαθητῶν, ἐκ. Ι. Σιδέρη, Ἀθήναι.
3. α) Γ. Βασδέκη, Ἐκδόσεις «ΔΙΠΤΥΧΟ», Τετράδια ἐργασιῶν τῶν μαθητῶν, β) R. DOTTRENS, ἐν. ἀν.
4. α) Ε. Παπαϊωάννου, Ἡ διδακτική τοῦ μονοταξίου δημ. σχολείου, β) Ν. Πετρουλάνη: Γενική Διδακτική, 1971. γ) Π. Κασσιμάτ, Τό πρόβλημα τῶν σιωπηρῶν ἐργασιῶν, 1958. δ) Γ. Ζομπανάκη, Προβλήματα τῶν ἐγροτικῶν μας σχολείων, 1972. ε) Α. Παπανδρέου: Διδακτική τοῦ μονοταξίου.

XXVII. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Ἡ εἰδικὴ βιβλιογραφία παρατίθεται εἰς τὸ τέλος ἐκάστου κεφαλαίου).

1. AEBLI H., Didactique psychologique, Paris 1951.
2. Βασδέκη Γ., Ἐκδόσεις εἰς τεύχη, «ΔΙΠΤΥΧΟ» (Πρακτικά ὁδηγία καὶ εἰδικὰ ἀσκήσεις δι' ὅλα τὰ μαθήματα), Ἀθῆναι 1965 - 1974.
3. GAUDIG H., μεταφ. Σ. Καλλιάρφα, Ἡ σύγχρονος διδακτικὴ, Ἀθῆναι.
4. Γκρόζα Ἀθ. Εἰδικὴ Διδακτικὴ εἰς τρεῖς τόμους, Ἀθῆναι.
5. DEBESSE M., μεταφρ. Η. Ξηροτύρη, Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, Ἀθῆναι 1973.
6. Δελτίον Ἐνώσεως Ἐπιθεωρητῶν Δημ. Ἐκπαιδεύσεως 1968 - 1974.
7. Δελτίον Ὁμίλου Παιδαγωγικῶν ἐρευνῶν εἰς Κύπρον, Περιοδικόν, Λευκωσία 1966 - 1974.
8. DOTTRENS R., μεταφρ. Κων. Κίτσου, Ἡ Ἀτομικευμένη ἐργασία τῶν μαθητῶν, Ἐκδόσεις Ι. Σιδέρη 1963, Ἀθῆναι.
9. EDUCATION, Περιοδικόν Paris, 1970 - 1974.
10. Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀγωγή, Περιοδικόν, 1955 - 1974, Ἀθῆναι.
11. ἘΞαρχοπούλου Ν., Εἰδικὴ Διδακτικὴ, τόμοι Α', Β', Ἀθῆναι 1962.
12. Ἐπιστημονικόν Βῆμα τοῦ Διδασκάλου, Διδ/κὴ Ὁμοσπονδία, Ἀθῆναι 1954 - 1974.
13. Ἐταιρεία σπουδῶν Σχολῆς Μωραΐτου: Ἐγχειρίδια διὰ τὰ μαθήματα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (διδακτικοὶ πειραματισμοί), Ψυχικόν, Ἀθῆναι.
14. FOURRE R., Techniques d'education, Paris 1963.
15. FREINET C., Ἐκδόσεις εἰς τὴν γαλλικὴν διὰ τὰ μαθήματα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, Cannes 1950 - 1970.
16. Ζαμπετάκη Ε., Ἑλληνικὴ Παιδαγωγικὴ Βιβλιογραφία, Ἀθῆναι 1966.
17. Ζαμπετάκη Ε., Εἰδικὴ Διδακτικὴ Ἡράκλειον, 1970.
18. HIGHER G., μεταφρ. Ε. Πανέτσου, Ἡ τέχνη νὰ διδάσκη, Ἰκαρος, Ἀθῆναι.
19. HUBERT R., (μεταφρ. Κ. Κίτσου - Β. Σκουλάτου): Γενικὴ Παιδαγωγικὴ, ἔκδ. Κένταυρος, 1971.
20. HUSSON J., κ.ἀ., μετ. Γ. Βασδέκη, Τὸ σχολεῖο μὲ τὴ ζωὴ γιὰ τὴ ζωὴ, ἔκδ. Δίπτυχο, Ἀθῆναι 1961.
21. Ἰσηγόνη Α., Εἰδικὴ Διδακτικὴ, Ἀθῆναι, 1959.
22. JONCKERE T., Sayoir enseigner Bruxelles, 1964.
23. Καλλιάρφα Σ., Τὰ πρακτικῶς σπουδαιότερα προβλήματα τῆς διδακτικῆς, Ἀθῆναι.
24. Καραχρίστου Ν., Εἰδικὴ Διδακτικὴ, εἰς ἑπτὰ τόμους, Ἀθῆναι 1946 - 1950.
25. Κίτσου Κ., Συγκριτικὴ Παιδαγωγικὴ, ἔκδ. Ι. Σιδέρη, Ἀθῆναι, 1963.
26. Κίτσου Κ. α) Ψυχολογία τῆς μαθήσεως, ἔκδ. Δωδώνη, Ἀθῆναι, 1971. β) Οἱ ἐννοιες τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς στὰ παιδιά, «ΔΙΠΤΥΧΟ», 1976, Ἀθῆναι.
27. Κονιδισιώτου: Νεωτέρα Παιδαγωγικὴ, Ἀθῆναι 1968.
28. Κοροντζή Π.: Εἰδικὴ Διδακτικὴ, Ἀθῆναι 1959.
29. KRIEKEMANS A., Pedagogie generale, Louvain 1963.
30. Κυπριακὴ Ἐκπαίδευσις, Περιοδικόν, Λευκωσία 1963 - 1965.
31. Κωτίτσα Ι., Εἰδικὴ Διδακτικὴ, Θεσσαλονίκη, 1965.
32. LEFRANCE R., Les techniques audio - visuelles, Colin, Paris, 1965
33. Μεγάλῃ Παιδαγωγικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, τόμος 5, ἔκδ. Ἑλληνικά Γράμματα 1965 - 1968.
34. MUNCH P., α) Βέβαια φταίει τὸ σχολεῖο, μεταφρ. Δ. Ζήση, Ἀθῆναι, β) Ἀπὸ τὴν τάξη μου, μετ. Τσαγκιά, Ἀθῆναι.
35. NATALIS E., Εἰδικὴ Διδακτικὴ εἰς ἑξ τόμους εἰς τὴν γαλλικὴν, Liege, 1951 - 1954.

36. Ξηροτύρη Η., 'Εκδόσεις α) πρακτικής παιδαγωγικής (τετράδια ασκήσεων – οδηγίες) και β) επιστημονικής παιδαγωγικής και ψυχολογίας.
37. Παγιατάκη Σ., Ειδική Διδακτική, 'Αθήναι, 1965.
38. Παιδαγωγική, Περιοδικόν, 'Αθήναι 1969 - 1974.
39. PALAU Υ., Τά διδακτικά μέσα, έκδ. 'Ιδρ. Ευγενίδου, 'Αθήναι 1969.
40. Παντελοπούλου Β., Γενική και Ειδική Διδακτική, 'Αθήναι 1969.
41. Παπαδημητρίου Γ., Νεωτέρα Ειδική Διδακτική, Λάρισα 1958.
42. Παπαθεοδώρου Τ., Ειδική Διδακτική, 1952 Θεσσαλονίκη.
43. Πετρίτη Κ., Δοκίμιο γιά ένα νέο αναλυτικό πρόγραμμα τών δημοτικῶν σχολείων, 'Αθήναι 1966.
44. Πετρουλάκη Ν., Γενική Διδακτική, 'Αθήναι 1971.
45. PIAGET J., *Epistemologie genetique*, P.U.F. 1950.
46. PIAGET J. – INHELDER B., (μεταφρ. Κων. Κίτσου) 'Η Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, έκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, 'Αθήναι 1967.
47. PLANCARD E., *La pédagogie scolaire contemporaine*, Louvain, 1954.
48. Ράπτη Ν., 'Η ανάπτυξις τῆς νοημοσύνης, 'Αθήναι 1974.
49. Ράπτη Ν. – Καθθαδᾶ Α., 'Εκπαιδευτικαί δραστηριότητες προσχολικῆς ἀγωγῆς, 'Αθήναι, Δίπτυχο, 1973.
50. Σαφαρίκα Α. κ.ᾶ, Τό σύγχρονο σχολεῖο μέ ἀπλά ἐποπτικά μέσα, έκδ. Ι. Καμπανᾶ, 'Αθήναι.
51. Σκαλισιάνου Χ., 'Υλη καί διδακτικὴ τῶν μαθημάτων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, έκδ. Πετρ. Δημητράκου, 'Αθήναι.
52. SOUCHE A., *Nouvelle pedagogie pratique*, Nathan, Paris.
53. Στάμου Χ., Μεθοδολογικά σχήματα διδασκαλιῶν, 'Αθήναι 1970.
54. Σύγχρονο Νηπιαγωγεῖο, Περιοδικόν, 1974, 'Αθήναι.
55. Σχολεῖο καί Ζωή, Περιοδικόν 1953 - 1974, 'Αθήναι.
56. Τσίριμπα Α., Ειδική Διδακτική 'Αθήναι, 1969.
57. ΥΠΕΠΘ, Σχέδια αναλυτικοῦ προγράμματος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, 'Αθήναι.
58. 'Υποδειγματικές διδασκαλίες στά Πρότυπα Δημοτικά Σχολεία τῆς Ζωσιμαίας Παιδαγωγικῆς 'Ακαδημίας 'Ιωαννίνων, 'Ιωάννινα, 1978.
59. 'Αναλυτικό καί ὠρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων τοῦ Δημοτ. Σχολείου, ΥΠΕΠΘ, 'Εθν. Τυπογραφεῖο 'Αθήνα, 1977.

XXVIII. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ	σελ. 5
1. Έννοια, ιστορία καί σημασία της Ειδικής Διδακτικής. 2. Ή οργάνωσις της διδακτικής εργασίας εις τό δημοτικόν σχολεῖον. 3. Ἐνέργειαι κατά τό Αον σχολικόν 10/ήμερον. 4. Ἀσκήσεις – Παρατηρήσεις – ἔρευναι. 5. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.	
2. ΑΙ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΩΤΑΣ ΤΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ	σελ. 15
1. Ὅρισμός καί θεμελίωσις τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας. 2. Ἐνα παράδειγμα. 3. Διερεύνησις καί ἀξιολόγησις τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐνότητος διδασκαλίας. 4. Πορεία ἐργασίας ἐπὶ τῶν ἐνοτήτων διδασκαλίας. 5. Προβλήματα κατά τήν ἐφαρμογὴν ἐνοτήτων διδασκαλίας. 6. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἔρευναι. 7. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.	
3. ΑΙ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΥΡΙΑΡΧΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΜΕΣΑΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕΡΑΣ ΤΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤ. ΣΧΟΛΕΙΟΥ	σελ. 24
1. Τό πρόβλημα. 2. Ἡ ἐφαρμογὴ ἐνοτήτων διδασκαλίας. 3. Ἡ συγκέντρωσις τῆς ὕλης περίξ τῶν κυριάρχων μαθημάτων ἐβδομάδος. 4. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἔρευναι. 5. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.	
4. Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΤΑΞΕΩΝ	σελ. 27
1. Ἡ ἐννοια τοῦ μαθήματος. 2. Ἡ σημασία τοῦ μαθήματος. 3. Ὁ σκοπός τοῦ μαθήματος. 4. Ἡ διδακτέα ὕλη τοῦ μαθήματος. 5. Ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις διὰ τό μάθημα. 6. Μεθοδολογικαὶ ἀρχαί. 7. Ἐποπτικά μέσα – ὄργανα – ὕλικά.	

8. Ἡ πορεία διδασκαλίας.
9. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἔρευναι.
10. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

5. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ σελ. 38

1. Ἐννοια τοῦ μαθήματος.
2. Ἡ σημασία τοῦ μαθήματος.
3. Ὁ σκοπός τοῦ μαθήματος.
4. Ἡ διδακτέα ὕλη.
5. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
6. Μεθοδολογικά ἀρχαί.
7. Ἐποπτικά μέσα καί ὄργανα διδασκαλίας.
8. Συγκεκριμέναι μορφαί τοῦ μαθήματος.
9. Ἡ πορεία διδασκαλίας τοῦ μαθήματος.
10. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἔρευναι.
11. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

6. Η ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΜΙΚΡΩΝ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΒΙΟΥ σελ. 49

1. Ἐννοια τοῦ μαθήματος.
2. Ἡ σημασία τοῦ μαθήματος.
3. Ὁ σκοπός τοῦ μαθήματος.
4. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
5. Ἡ διδακτέα ὕλη.
6. Μεθοδολογικά ἀρχαί.
7. Ἐποπτικά μέσα καί ὄργανα.
8. Ἡ πορεία διδασκαλίας.
9. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἔρευναι.
10. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

7. ΤΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ σελ. 56

1. Ἐννοια καί ἱστορία τοῦ μαθήματος.
2. Σημασία τοῦ μαθήματος.
3. Ὁ σκοπός τοῦ μαθήματος.
4. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
5. Ἡ διδακτέα ὕλη.
6. Μεθοδολογικά ἀρχαί.
7. Ἐποπτικά μέσα καί ὄργανα.
8. Πορεία διδασκαλίας.
9. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἔρευναι.
10. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

8. Η ΑΝΑΓΝΩΣΙΣ σελ. 61

1. Ἐννοια τοῦ μαθήματος.
2. Ἱστορία τοῦ μαθήματος.
3. Σημασία τοῦ μαθήματος.

4. Σκοπός του μαθήματος.
5. Είδη της ανάγνωσης.
6. Διδακτέα ύλη και μέσα του μαθήματος.
7. Ψυχολογικά και άλλαι προϋποθέσεις.
8. Μεθοδολογικά αρχαί.
9. Ἡ πορεία διδασκαλίας τῆς πρώτης ἀναγνώσεως.
 - α) Ἡ ἀναλυτικοσυνθετικὴ μέθοδος.
 - β) Ἡ ὀλικὴ ἢ ἰδεοπτικὴ μέθοδος.
10. Πορεία διδασκαλίας τῆς κυρίως ἀναγνώσεως.
11. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἐρευναι.
12. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

9. Η ΓΡΑΦΗ σελ. 88

1. Ἐννοία τοῦ μαθήματος.
2. Σημασία τοῦ μαθήματος.
3. Σκοπός τοῦ μαθήματος.
4. Ἡ διδακτέα ὕλη.
5. Φυσιολογικά καὶ ψυχολογικά προϋποθέσεις.
6. Μεθοδολογικά ἀρχαί.
7. Τὰ μέσα καὶ τὰ ὄργανα.
8. Πορεία διδασκαλίας.
9. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἐρευναι.
10. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

10. Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ σελ. 96

1. Ἡ ἔννοια τοῦ μαθήματος.
2. Ἡ ἱστορία τοῦ μαθήματος.
3. Ἡ σημασία τοῦ μαθήματος.
4. Ὁ σκοπός τοῦ μαθήματος.
5. Ἡ διδακτέα ὕλη.
6. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
7. Μεθοδολογικά ἀρχαί.
8. Τὰ μέσα διδασκαλίας.
9. Ἡ πορεία διδασκαλίας.
10. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἐρευναι.
11. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

11. Η ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ σελ. 107

1. Ἐννοία τοῦ μαθήματος.
2. Σημασία τοῦ μαθήματος.
3. Σκοπός τοῦ μαθήματος.
4. Εἶδη καὶ διδακτέα ὕλη τοῦ μαθήματος.
5. Ψυχολογικά καὶ ἄλλαι προϋποθέσεις.
6. Μεθοδολογικά ἀρχαί.

7. Πορεία διδασκαλίας.
8. Άσκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
9. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

12. Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΙΔΕΩΝ σελ. 115

1. Έννοια καί ιστορία του μαθήματος.
2. Ή σημασία του μαθήματος.
3. Ό σκοπός του μαθήματος.
4. Ψυχολογικά καί άλλα προϋποθέσεις.
5. Μεθοδολογικά αρχαί.
6. Ή διδακτέα ύλη.
7. Πορεία διδασκαλίας.
8. Άσκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
9. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

13. ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ σελ. 125

1. Έννοια καί ιστορία του μαθήματος.
2. Ή σημασία του μαθήματος.
3. Ό σκοπός του μαθήματος.
4. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
5. Ή διδακτέα ύλη.
6. Μεθοδολογικά αρχαί.
7. Πορεία διδασκαλίας.
8. Άσκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
9. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

14. ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ σελ. 134

1. Έννοια του μαθήματος.
2. Ή ιστορία του μαθήματος.
3. Ή σημασία του μαθήματος.
4. Ό σκοπός του μαθήματος.
5. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
6. Ή διδακτέα ύλη.
7. Μεθοδολογικά αρχαί.
8. Πορεία διδασκαλίας της έννοιας των αριθμών καί των απλών πράξεων ἐπ' αὐτών.
9. Πορεία διδασκαλίας των πράξεων ἐπὶ ἀκεραίων πολυψηφίων αριθμών.
10. Πορεία διδασκαλίας προβλημάτων ἀπό τήν ζωήν.
11. Πορεία διδασκαλίας των δεκαδικών αριθμών.
12. Πορεία διδασκαλίας των κλασμάτων.
13. Πορεία διδασκαλίας των μεθόδων λύσεως προβλημάτων του ἐξειλιγμένου οικονομικοῦ βίου.
14. Πορεία διδασκαλίας των έννοιών των συνόλων.
15. Άνακεφαλαιώσεις καί άσκήσεις των μαθητών.

16. Άσκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
17. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

15. Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ σελ. 158

1. Έννοια του μαθήματος.
2. Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Ό σκοπός του μαθήματος.
5. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
6. Η διδακτέα ύλη.
7. Μεθοδολογικά αρχαί.
8. Μέσα καί όργανα διδασκαλίας.
9. Πορεία διδασκαλίας.
 - α) Έννοια του γεωμετρικού σώματος.
 - β) Έ μέτρησις τών σωμάτων.
10. Άσκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
11. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

16. ΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ σελ. 170

1. Έννοια του μαθήματος.
2. Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Άντιρρήσεις διά τήν σημασίαν του μαθήματος καί άντ-σκειυή αύτών.
5. Ό σκοπός του μαθήματος.
6. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.
7. Διδακτέα ύλη.
8. Μεθοδολογικά αρχαί.
9. Μέσα διδασκαλίας.
10. Πορεία διδασκαλίας τών προσευχών.
11. Πορεία διδασκαλίας τής ιστορικής θρησκευτικής ύλης.
12. Πορεία διδασκαλίας τής κατηχήσεως.
13. Πορεία διδασκαλίας τής λειτουργικής.
14. Πορεία έρμηνείας περικοπών έκ τών έργων τών Άποστόλων καί έκ τών Έρωών Εύαγγελίων.
15. Άσκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
16. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

17. Η ΙΣΤΟΡΙΑ σελ. 188

1. Έννοια του μαθήματος.
2. Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Άντιρρήσεις διά τήν σημασίαν του μαθήματος.
5. Ό σκοπός του μαθήματος.
6. Ψυχολογικά προϋποθέσεις.

7. 'Η διδακτέα ύλη.
8. Μεθοδολογικάί άρχαί.
9. Μέσα διδασκαλίας.
10. Πορεία διδασκαλίας.
11. 'Ασκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
12. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

18. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ σελ. 203

1. Έννοια του μαθήματος.
2. 'Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Σκοπός του μαθήματος.
5. Ψυχολογικάί προϋποθέσεις.
6. Διδακτέα ύλη.
7. Μεθοδολογικάί άρχαί.
8. Μέσα καί όργανα διδασκαλίας.
9. Πορεία διδασκαλίας.
 - α) Πορεία διδασκαλίας έμβίου όντος.
 - β) Πορεία διδασκαλίας όρυκτου.
 - γ) Πορεία διδασκαλίας φυσικού φαινομένου.
 - δ) Πορεία διδασκαλίας της χημείας.
10. 'Ασκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
11. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

19. Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ σελ. 230

1. Έννοια του μαθήματος.
2. 'Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Σκοπός του μαθήματος.
5. Ψυχολογικάί προϋποθέσεις.
6. Διδακτέα ύλη.
7. Μεθοδολογικάί άρχαί.
8. Μέσα καί όργανα διδασκαλίας.
9. Πορεία διδασκαλίας.
 - α) Πορεία διδασκαλίας της πατριδογνωσίας.
 - β) Πορεία διδασκαλίας θεμάτων της κυρίως Γεωγραφίας.
10. 'Ασκήσεις – παρατηρήσεις – έρευναι.
11. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

20. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ σελ. 246

1. Έννοια του μαθήματος.
2. 'Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Σκοπός του μαθήματος.

6. Ψυχο - φυσιολογικά προϋποθέσεις.
7. Διδακτέα ύλη και μέσα εργασίας.
8. Μεθοδολογικά αρχαί.
9. Πορεία διδασκαλίας.
 - α) Πορεία διδασκαλίας της χειροτεχνίας εκ του φυσικού.
 - β) Πορεία διδασκαλίας χειροτεχνίας από μνήμης κατά φαντασίαν και έλευθέρως.
 - γ) Πορεία διδασκαλίας ιχνογραφίας εκ του φυσικού.
 - δ) Πορεία διδασκαλίας ιχνογραφίας από μνήμης, κατά φαντασίαν και έλευθέρως.
 - ε) Πορεία διδασκαλίας της καλλιγραφίας.
10. Άσκήσεις - παρατηρήσεις - έρευναι.
11. Βιβλιογραφία - σημειώσεις.

21. Η ΜΟΥΣΙΚΗ σελ. 264

1. Έννοια του μαθήματος.
2. Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Σκοπός του μαθήματος.
5. Ψυχο - φυσιολογικά προϋποθέσεις.
6. Διδακτέα ύλη.
7. Μεθοδολογικά αρχαί.
8. Μέσα και όργανα.
9. Πορεία διδασκαλίας τραγουδιού.
10. Άσκήσεις - παρατηρήσεις - έρευναι.
11. Βιβλιογραφία - σημειώσεις.

22. Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ σελ. 276

1. Έννοια του μαθήματος.
2. Ιστορία του μαθήματος.
3. Σημασία του μαθήματος.
4. Σκοπός του μαθήματος.
5. Φυσικά και ψυχολογικά προϋποθέσεις.
6. Διδακτέα ύλη και μέσα και όργανα διδασκαλίας.
7. Μεθοδολογικά αρχαί.
8. Πορεία διδασκαλίας.
9. Αί γυμναστικά εκδηλώσεις των μαθητών.
10. Ο διδάσκαλος.
11. Άσκήσεις - παρατηρήσεις - έρευναι.
12. Βιβλιογραφία - σημειώσεις.

23. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ σελ. 289

1. Έννοια του μαθήματος.

2. Ίστορία τοῦ μαθήματος.
3. Σημασία τοῦ μαθήματος.
4. Σκοπός τοῦ μαθήματος.
5. Ψυχολογικά καὶ ἄλλαι προϋποθέσεις.
6. Διδακτέα ὕλη.
7. Μεθοδολογικά ἀρχαί.
8. Πορεία διδασκαλίας.
 - α) Πορεία διδασκαλίας θεωρητικῆς ὕλης.
 - β) Πορεία ἐργασίας διὰ τὴν ὁργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῆς σχολικῆς κοινότητος.
9. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἐρευναι.
10. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

24. Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΟΛΙΓΟΘΕΣΙΑ ΣΧΟΛΕΙΑ σελ. 300

1. Τό πρόβλημα.
2. Μεθοδικαὶ ἐνέργειαι.
3. Πρακτικά ὁδηγία.
4. Πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα τῆς διδακτικῆς ἐργασίας στὰ ὀλιγοθέσια σχολεῖα.
5. Ἀσκήσεις – παρατηρήσεις – ἐρευναι.
6. Βιβλιογραφία – σημειώσεις.

25. ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ σελ. 307

26. ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ σελ. 309

27. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σελ. 311

28. ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ σελ. 313

024000019682

ΕΚΔΟΣΗ Α΄ 1980 (IV) - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 4.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ: 3407/29-4-80

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Θ. ΝΤΑΣΗΣ

